

QDÜNYA ƏDƏBİYYATI

M.A.ŞOLOXOV

SAKİT DÖN

MİXAİL ALEKSANDROVİÇ ŞOLOXOV

1116(2)
578

SAKİT DON

BİRİNCİ KİTAB

M. A. Şoloxov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

“AVRASIYA PRESS”

BAKİ-2006

245385.

Bu kitab "Mixail Şoloxov. Əsərləri. Səkkiz cildə. II cild"
(Bakı, Azərnəşr, 1964) nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır.

Rus dilindən tərcümə edəni:

Cahanbaxş Cavadzadə

891.733-dc22

AZE

Mixail Aleksandroviç Şoloxov. Sakit Don. Birinci kitab. Bakı, "Avrasiya press", 2006, 432 səh.

Nobel mükafatı laureatı Mixail Aleksandroviç Şoloxovun 1925-1940-cı illərdə qələmə aldığı "Sakit Don" roman-epopeyası Birinci Dünya müharibəsi, Fevral çevrilişi, Oktyabr inqilabı, vətəndaş müharibəsi kimi böyük sosial dəyişikliklərlə zəngin olan bir epoxanı özündə ehtiva edir.

Don çayının sahilində Tatarsk stanitsasında yaşayan və özünəməxsus həyat tərzini olan kazakların adət-ənənələri, onların doğma elə və torpağa sevgisi fonunda milyonlarla insan taleləri, müharibənin gətirdiyi müsibətlər böyük bir ustalıqla təsvir olunmuşdur.

ISBN10 9952-421-90-5
ISBN13 978-9952-421-90-3

© "AVRASIYA PRESS", 2006

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İLHAM ƏLİYEVİN

"Azərbaycan dilində latın qrafikası

ilə kütləvi nəşrlərin həyata

keçirilməsi haqqında"

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı

ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına

hədiyyə edilir

MIXAİL ŞOLOXOV VƏ ONUN "SAKİT DON" ROMAN-EPOPEYASI

Rus və dünya nəsrinin ən gözəl nümunələrindən biri sayılan "Sakit Don" roman-epopeyasının müəllifi Mixail Şoloxov Azərbaycan oxucusuna yaxşı tanışdır. Təsadüfi deyil ki, 2005-ci ildə yazıcının 100 illik yubileyi ölkəmizin ədəbi ictimaiyyəti tərəfindən geniş qeyd olundu. Onun bu dördcildlik möhtəşəm əsərinin latın qrafikası ilə nəşrinə qərar verilməsinin özü də çox vacib məsələdir. Deməli, sovet ədəbiyyatı və sosializm realizmi adlandırdığımız dövrdənqalma əsərlərin çoxundan fərqli olaraq bu orijinal roman-epopeya öz aktuallığını itirməyib, hələ də maraq doğurur və müzakirə obyektinə çevrilir.

Azərbaycan oxucusu üçün digər vacib cəhət ondan ibarətdir ki, ilk olaraq 50-60 il bundan əvvəl dilimizə çevrilmiş və bir neçə dəfə nəşr edilmiş tərcümə sənətkarlıq baxımından hələ də yüksək meyarlara cavab verir. Roman-epopeyanın vaxtilə professional tərcüməçi C.Cahanbaxş tərəfindən ustalıqla dilimizə çevrilməsi sözün əsl mənasında bu gün də onu Azərbaycan ədəbiyyatı və tərcüməşünaslığının maraq dairəsində saxlayır. Xüsusilə kazak məişətini, adət-ənənələrini, folklorunu və dialektini, xalqın danışq və davranış tərzini, yer adlarını, atalar sözləri və zərb-məsəlləri və s. təhrif etmədən azərbaycanca səsləndirməyə çalışan tərcüməçi dövrün və mühitin ümumi mənzərəsi, insanların əhvali-ruhiyyəsi, qəhrəmanların daxili aləmi və sarsıntılar barədə oxucuda dolğun təəvvür yarada bilər. Bununla yanaşı, gəlidiyimiz bir qənaəti də xüsusi vurğulamaq yerinə düşür. Aydın ki, hər hansı bir nəşr yeni baxış bucağından bu və ya digər dərəcədə qüsurlu görünə bilər, ələlxüsus da yeni ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni, dilin zənginləşməsi və bir sıra sözlərin arxaikləşməsi reallıqları şəraitində bu, qaçılmazdır. Latın qrafikası ilə çap etdirdiyimiz bu və başqa nəşrlərin asanlıqla aradan qaldırılması mümkün olan dil xətlərinə əl gözdirməyə dəyərdi.

Mixail Aleksandroviç Şoloxov (1905-1984) indiki Rostov vilayətində (1917-ci il inqilabına qədər Don Qoşunu vilayəti kimi tanınırdı), onun tərcümeyi-halında real və əfsanəvi bir məkana çevrilmiş Vyo-

şenskaya stanitsasının Krujilina xutorunda anadan olmuşdu. L.N.Tolstoy üçün Yasnaya Polyana nə demək idisə, nə qədər əziz idisə, M.Şoloxov üçün də bu sarı qumlar içərisində itib-batan, bağısız-bağatsız, lakin doğma və əziz yer o demək idi. Həç də təsadüfi deyil ki, 20-ci əsrin ilk otuzilliyində Don kazaklarının həyatında baş verən hadisələr ədibin əsas mövzularına çevrilmişdi. Lakin onun həm "Sakit Don", həm də digər əsərləri: "Oyanmış torpaq" (1932-1959), "Onlar Vətən uğrunda vuruşurdular" (1943), "İnsanın taleyi" (1956-1957) təkcə Don kazaklarının deyil, bütün xalqın həyatında baş verən dönüş mərhələlərini özündə əks etdirir və bu gün də müasir ədəbiyyatşünaslıq tərəfindən bu səpkidə dəyərləndirilir.

Maraqlıdır ki, elə də ciddi bir təhsil görməmiş, kilşə (prihod) məktəbini, sonra isə qimnazianın dörd sinfini bitirmiş kəndli balası Mixail Şoloxov artıq 18 yaşında ikən Moskva qəzet və jurnallarında məqalə və очерklərlə çıxış etməyə başlayır. İki ildən sonra hekayələri kitabçalar şəklində işıq üzü görür. Daha iki il sonra nəşr olunan hekayə məcmuələri, xüsusilə də "Don hekayələri" rus ədəbiyyatına orijinal yaradıcılıq dəst-xəti olan böyük bir yazıcının gəldiyindən xəbər verir. Elə ilk hekayələrindən aydın oldu ki, M.Şoloxov Don kazaklarının həyatında baş verənləri olduğu kimi təsvir etməklə həm Birincü Dünya müharibəsinin, həm Vətəndaş müharibəsinin, həm də 1917-ci il inqilabının gətirdikləri fəlakət və faciələri, amansız həqiqətləri ustalıqla çatdırı bilər. Sənətkarın bu ustalıq məharəti ilk növbədə hadisələrə öz şəxsi faciə və sarsıntısı kimi yanaşması ilə izah olunurdu. İstər "Don hekayələri", istərsə də "Sakit Don" rus ədəbiyyatında çoxdan formalaşmış ədəbi ənənələrə, mövzu və motivlərə söykənirdi. Don kazaklarının azadlıq və sərbəstlik ruhunu, şücaət və qəhrəmanlıqlarını, əsrlər boyu onların üzərinə düşən tarixi missiyanı bədbin və nikbin çalarlarla özündə ifadə edən ədəbi nümunələri, epik-poetik təsvirləri xatırlayaq. XVII əsrdə Don kazakları mühitində formalaşmış üç Azov povesti ("tarixi", "poetik" və "nağılvəri") bu xüsusi yaşayış və döyüş arealında məskən salan, imperiyaların sərhəd və hüddullarında, ocalov mühitində müharibə və təsərrüfat həyatı sürən xalqın salnaməsini yaratmışdı.

XVII əsrə təsadüf edən, Osmanlı İmperiyası və Krım xanlığının Moska Rusuna qarşı təhlükələrinə sipər çəkən kazakların sonradan cəzalandırılması tarixi və bu mövzunun həm faktiki, həm poetik, həm

də əfsanəvi çalarlarla Azov povestlərində işıqlandırılması, şübhəsiz ki, bu əsərləri "Sakit Don" roman-epopeyasının mənbələrindən birinə çevirə bilərdi. Digər bir əsər, bircə, L.N.Tolstoyun "Hərb və sülh" roman-epopeyası ilə yanaşı M.Şoloxova az təsir göstərməmiş N.V.Qoqolun "Taras Bulba" povesti də layiqincə qiymətləndirilməli, "Sakit Don"un sələflərindən biri kimi dəyərləndirilməlidir.

Acı həqiqətlərlə dolu "Don hekayələri" içərisində "Xal" hekayəsi oxatdığı dövrün hadisələrini işıqlandırmaq nöqteyi-nəzərindən daha səciyyəvidir. Atasını almanlarla müharibədə itkin düşmüş kazak Nikolay Koşevoyun sol ayağında böyük bir xalı var. Artıq komsomolçu kimi qırmızı eskadrona komandirlik edən Nikolay Koşevoy antisovet kazak bandasına qarşı vuruşur. Qırmızılar üsyankar kazak bandasını haqladıqları zaman ölüm-dirim vuruşuna atılırlar. Döyüşdə atamanın özü Nikolay Koşevoyu öldürür və onun ayağındakı xromlu çəkmələri dartıb çıxarır. Gözü xala sataşır, rəqibinin sifətinə baxanda atanın əhəməti göylərə ucalır. "Oğulcığazım!.. Nikolacığazım! Özizim!.. Dirəyim mənim..." – deyərək mauzerin lüləsini ağzına salıb atəş açır. Şoloxov bu və digər hekayələrini lirik notlar və təsvirlərlə tamamlasa belə, inqilab və müharibələrin həтта doğma və yaxın insanları bir-birinə qənim kəsməsindən doğan təəssüratları ütləmək mümkün olmur. Fikrimiz təzadlı görünərsə də, eyni sözləri Böyük Vətən müharibəsinin od-alovunda evini, arvadını, oğlunu itirmiş, sonradan yeni həyat qurmağa, yeni həvəslə ömür sürməyə çalışan Andrey Sokolov ("İnsanın taleyi") haqqında da söyləmək olar.

Bir yazıçı kimi Mixail Şoloxovun böyüklüyü onda idi ki, o, sovet ədəbiyyatını təmsil etməsinə baxmayaraq, reallıq və obyektivlikdən üz çevirmir, öz yaradıcılıq dəst-xətinə, yazı üslubuna sona qədər sadıq qalmağa çalışırdı. Bəxti onda gətirdi ki, Don kazakları mövzusu yaradıcılığının məhək daşına çevrildi, mərkəzdəki gərəksiz siyasi və ədəbi vuruşlardan uzaqda qala bildi və sovet ədəbiyyatının oxatdığı ağsaqqalı Qorkinin böyük nüfuzu hesabına repressiyalardan hifz olundu. "Sakit Don" və "Oyanmış torpaq" kimi irihəcmli əsərlərin böyük hissəsinin repressiyaların alovlandığı dövrdən azca əvvəl yazılması və işıq üzünə girməsi də onun yaradıcılığı üçün vacib əhəmiyyət kəsb etdi.

Don kazaklarının həyatında baş verən yeni bir faciə – "qolçomaq-sızlaşdırma" və "kollektivləşmə"nin əks olunması, Qremyaçi Luqda baş verən bu işlərə Peterburqdan gəlmiş fəhlə-komunist Davidov və

yerli kommunistlər Naqulnov və Razmyotnovun rəhbərlik etməsi oxucuda kinayə doğurur. Yüzlilliklər boyu Rusiyanı yad hücumlardan qorumuş, dədə-baba torpağına malik olmuş və onu becərmiş kazaklar qolçomaq adı ilə damğalanır, bir nəfər kimi kolxoza sürüklənirlər, xış və cütünə nə olduğunu bilməyən fəhlə Davidovsa onlara yer şümləməyə, əkin becərmək dərsi verir. Artıq müharibədən sonra, 1959-cu ildə tamamlanmış ikinci cild yazısının kazaklar və kazak həyatı barədə gənclik ehtiraslarının söndüyünə işarə vurur, burada onu daha çox həyat və tale məsələləri narahat edir.

Azərbaycan oxucusuna təqdim olunan "Sakit Don" roman-epopeyası 20-ci yüzilliyin klassik ədəbi irsinə məxsusdur. 1965-ci ildə Nobel mükafatına layiq görülməyi bu əsər heç də asan ədəbi tale yaşamamışdır. İdeoloji manelər, ədəbiyyatdankənar qüvvələrin haqsız basqısı özünü açıq-aşkar göstərməkdə idi. Həm ağları, həm də qırmızıları eyni obyektivliklə təsvir edən yazıçının, onun yazı tərzini amansızlıqda suçlayanlar tezliklə daha bir fərziyyə yürütdülər – roman-epopeyanın gənc müəllifini plagiatlıqda günahlandırmağa başladılar. Roman-epopeyanın əlyazmasının müharibə vaxtı məhv olması onun gənc yazıçı tərəfindən qələmə alınmasını şübhə altına almaqda opponentlərə imkan vermişdi. Sonradan əsərin əlyazmasının bir qisminin aşkar edilməsi və bədxahların digər arqumentlərə söykənmə bilməməsi yersiz ittihamlara son qoydu.

"Sakit Don" sözün əsl mənasında kazak həyatının epopeyasıdır. Əsərdə qarşılaşdığımız xarakterlər, xalq həyatından yığılan fikir və ideyalar, əzəmətli təbiət görüntüləri, qəhrəmanların axtarış və tapıntıları, mənəvi sarsıntıları və onları faciəvi sonluğa sürükləyən təsvirlər çox təbii və inandırıcı görünür; oxucu özünü boyalardan uzaq sehrli, təlatümlü və ziddiyyətli bir aləmdə hiss edir. Müqəddimə yerinə birinci hissənin önündə verilən kazak xalq mahnılarından parçalar müəyyən mənada roman-epopeyanın "Sakit Don" adlandırılmasına işarə vurmaqla yanaşı, həm də qarşıda oxucunu gözləyən dinamik və gərgin süjet xəttindən, Don kazaklarının gələcək faciəsindən xəbər verir:

Bizim şanlı torpağımız ağac xışla şümlənməmiş,
Bu torpaq at dırnağıyla şümlənibdir qarış-qarış.
Bu torpağa toxum deyil, kazak başı səpilməmişdir.
Bizim sakit Donumuzu dul qadınlar bəzəmişdir.

O sakit Don yetimlərin qanı ilə al boyanır,
Ata-ana göz yaşları sakit Donda dalğalanır.

Başlanğıcda Tatarsk xutorunun yerləşdiyi Don sahilini təsvir edən mənzərə ilk baxışdan elə bir təlatüm vəd etməsə də, bu Böyük yol müstəvisində oxucunun keçməkeşli hadisələrlə üzləşəcəyi sezilir. Əsəri oxunaqlı edən təbiət təsvirləri əksər hallarda insanların psixoloji durumu, əhvali-ruhiyyəsi və baş verən ictimai-siyasi hadisələrlə səsləşir, müəyyən harmoniya yaradır. Aşağıdakı peyzaja fikir verək: "Axsamüstü tufan qopdu. Xutorun üstünü boz bulud aldı. Don çayı küləkdən çalxalandı, onun qabarmış dalğaları tez-tez sahilləri döyəcəlməyə başladı. Çaybasar meşələrin o tərəfindən ildırım çaxır, göy guruldadır, onun seyrək çatırtıları yerin bağrını yarırdı. Qanadlarını geniş açmış bir çalağan buludlardan aşağıda dövrə vururdu, bir dəstə qarğa qarıldaya-qarıldaya onu təqib edirdi. Özü ilə sərinlik gətirmiş bulud qərb tərəfdən Don boyunca irəliləyirdi. Subasardan o yanda göyün üzünü qara buludlar almışdı, çöl intizarla susurdu... Donu inilti bir nərə bürümüşdü. Çəpəki yağın yağışı külək çit kimi cırırdı, parça-parça edirdi". Bu təbiət təsvirləri hadisələrin getdikcə gərginləşəcəyinə, dinc xutor həyatının, kazak taleyinin tezliklə təlatümlərə çulğalaşacağına işarədir.

Roman-epopeyanın əsas qəhrəmanlarının portret səciyyəsi də maraqlıdır. Şoloxovun verdiyi portret cizgiləri personajların bu və ya digər hərəkətlərinin motivasiyası baxımından əhəmiyyətli görünür, sanki onların gələcək taleyi burada əks olunur. Dolğunluq, çəvəklik, daxili gərginlik, psixoloji əhatəlilik və dinamiklik var bu bədii portretlərdə: "Yaşa olduqdan sonra Panteley Prokofyevic iri cüssəli bir adam oldu: gövdəsi yoğunlandı, beli bir az büküldü, amma hələ də canı saz qocalardan biri idi. Onun sümüyü xırda idi, qıçı axsayırdı (cavanlıqda imperator baxışı zamanı cıdırda sol qıçı sınımışdı), qəzəblənəndə az qalırdı ağılı başından çıxsın; bir zamanlar göyçək olan arvadını vaxtından əvvəl qocaldan, onu üzü qırışmış kök arvada çevirən də görünür bu tünd kasiyyəti idi.

Onun indi evli olan böyük oğlu Petro anasına çəkmişdi: o, ortaboylu, findıqburun, sarımtıl qalın saçlı, qonurgöz bir oğlan idi; kiçik oğlu Qriqori isə atasına çəkmişdi: qardaşı Petrodan altı yaş kiçik olduğu halda, boyda ondan bir qarış hündür idi; burma dədəsininki kimi çalağan dimdiyinə oxşayırdı, azacıq çöp olan göz çuxurlarında qaynar badamı

gözləri ışıq-ışıq ışıldayırdı, almacıq sümükləri çox çıxıq, üzünün dərisi mixəyi rəngdə idi. Dədəsi kimi o da yeriyəndə belini azacıq bükürdü, hətta onların təbəssümlərində də bir oxşarlıq, bir növ vəhşilik sezilirdi".

Əsərin birinci kitabında kazak həyatı və məişəti, əsas qəhrəmanlar, onların ilk sərgüzəştləri ilə tanışlıqdan sonra aydın olur ki, əsrlərlə Donda formalaşmış adət-ənənələr, insani münasibətlər təhlükə altındadır. Qriqorinin Natalya ilə evlənməmişdən əvvəl və sonra ərlə qadın, qonşuları Stepanın arvadı Aksinya ilə eşq macərasında bulunması (bu, ürəkdəngələn, qarşılıqlı odlu sevgiyə söykənən məhəbbət olsa belə), müharibədə iştirak edən və artıq hərbi rütbə və ordenlərlə mükafatlandırılmış Petronun tezliklə kazaklıqdan və öküz sürməkdən can qurtaracağına sevinməsi, onun arvadı Daryanın əri müharibədə olduğu vaxt min hoqquadan çıxması və s. böyük təhlükələrə, əqidə və inamdan dönüşə aparan zəncirin ayrı-ayrı həlqələridir. Panteleyin anası türk qızının işgəncə ilə öldürülməsi, özü də damarlarında türk qanı axan kazaklar tərəfindən onlara yad element kimi qəbul edilməməsi fəlakətlər zəncirinin ilk həlqəsi, əsər kontekstində tarixi kazak həyatına ilişdirdiyi birinci sillə idi. Əlbəttə, bu təsvirlərin digər izahatı da var. Xüsusilə də roman-epopeyanın baş qəhrəmanı Qriqori Melexovun kazak çılgınlığı və ehtirası ilə Aksinyaya olan sevgidən son məqama, qadın onun qolları arasında can verənədək, daha doğrusu, bütün həyatı boyu vidalaşa bilməməsi də başadüşüləndir. Döyüş meydanında köməksiz qalmış, özü və atı vurulmuş Stepanı ölümdən qurtaran kazak Qriqorinin və elə bu döyüş zamanı Aksinyanın heyfini almaq üçün ona üç dəfə atəş açmış Stepanın hərəkətlərini də anlamaq çətin deyil. Lakin Mişka Koşevoyun, dünənki kazak, bugünkü bolşevikin öz xutorlularının evinə od vurmağı, onları güllələtdirməsi, gənclik yoldaşı, indisə arvadı Dunyanın qardaşı Qriqorini həbs elətdirməyə çalışması başa düşülməyən, kazak məntiqinə sığmayan şeylərdir. Öz eşqi və azadlığı uğrunda hər şeydən keçən Aksinyadan fərqlənən Natalya və onun qaynanası İliniçna müqəddəs kazak ocağının dirəyidirlər. əkiz uşaq doğan gəlin həm də kazak nəslinin artırıcısıdır. Natalya obrazı böyük məhəbbət və rəğbət doğurur. Kazak ruhunun və qürurunun, məişət, təsərrüfat və həyat tərzinin qoruyucusu, müharibədə ilk xaç ordeni almış Qriqorinin atası Panteley Prokofyevic barəsində də eyni sözləri demək lazım gəlir. Bu sevimli qəhrəmanların faciəvi sonluğu ilə heç cür barışa bilmirsən.

Roman-epopeyanın süjeti nə qədər şaxəli görünərsə də, əsas hadisələr baş qəhrəman ətrafında cərəyan edir. İlk dəfə yaralandıqdan sonra xəstəxanada müalicə olunan Qriqori orada rastlaşdığı Qaranjanın təsiri altında qəflət yuxusudan ayılır, kim və nə üçün vuruşduğuna, axıdılan qanlara cavablar axtarmağa başlayır, həqiqət axtarışına çıxır. Lakin gah bu, gah da digər tərəfdə vuruşmaqla suallarına cavab tapa bilmir. İki qadın, iki məhəbbət arasındakı axtarışlar da qəlb rahatlığına gətirib çıxarmır, əksinə hər iki qadının məhvində, onunsu tam ümitsizliyə qapanmasına səbəb olur.

Artıq dünyanın nizamı pozulmuş, haqq-hesab itmişdi. Çar ordusu zabitləri Bunçuk və Lisnitski arasında gedən aşağıdakı söhbət də artıq kazakların həm bu, həm də digər tərəflər üçün qorxulu qüvvəyə çevrildiyini təsdiqləyir:

– Hökumət kazak qoşunlarını dəyənəyə keçirdilmiş ağır bir daş kimi hazır saxlayır. Məqamı gələndə o, həmin daşla inqilabın kəlləsini darmadağın etməyə cəhd edəcəkdir.

– Səhv edirsən, əzizim! Sənin mülahizələrin olduqca çürükdür... Gələcəkdə hərc-mərclik və nələr olacağını sən haradan bilirən? Bəs biz belə bir şeyi təsəvvür etsək: müttəfiqlərimiz almanları əzişdirir, müharibə parlaq bir qələbə ilə başa çatmaqdadır, – onda sənin fikrincə kazaklar nə kimi rol oynamalıdır?

Əsərdəki döyüş əsvirləri, ovaxt ki tarixi mənzərəni tam dolğunluğu ilə canlandırır və kazakların müharibədə iştirakını göstərən səhnələr bəzən yorucu görünərsə belə, təhkiyədəki yumor hissi, stanitsa və xutor-dakı hadisələrə vaxtaşırı qayıdış, qadın və kişilərin səs-səə verib kazak xalq mahnılarını xorla ifa etməsi ümumi gərginliyi aradan qaldırır. Əsərin lap əvvəlində xutor cavanları Qriqori və Şamil qardaşlarının ən kiçiyi Aleksey arasında baş verən dialoq yumor elementlərinə başlanğıc verir:

- Balığı satsana!
 - Satıram, al.
 - Nəçəyə deyirsən?
 - Arvadını da üstəlik versən, bir cüt öküzə.
- Aleksey gözlərini qıydı, kəsik qolunu oynatdı:
- Sarsağın biri sarsaq!.. Ah-ha-ha, arvadımı... Balasını da götürərsənmi?

Qriqori istehza ilə dedi:

– Onu özünə nəsil üçün saxla, yoxsa Şamillərin kökü kəsilsin...

Cəbhədən növbəti dəfə evə döndən Qriqorini qarşılayan ata-anası, arvadı Natalya və uşaqları, bacısı Dunyaşka, gəlinləri Darya arasında gedən söhbətlərdəki şuxluq, yumor və zarafat münasibətlərdəki gərginliyə su çiləyir, sanki müharibə əhvali-ruhiyyəsini, hətta Petronun qırmızılar tərəfindən güllələnməsinə unutturur. Nəvəsi Mişutkanın dəcəlliliyinə işarə vuran Panteley Prokofyeviç Qriqoriyə söyləyir:

– Qrişka! Bala! Anana azar dəysin! Allah haqqı, nənən doğru deyir! Bizdəndir! Melexov cinsidir! Gör bu qan özünü harada göstərir!.. Beləsi heç kəsin qarşısında susmaz... Nəvəciyim! Dərdin alım!.. Al, əlinə nə keçsə, götür bu qoca sarsağı döy!.. Saqqalından tut, sürütdə!..

Kitabdan-kitaba xalq mahnılarında sevinc, kazak keçmişinə heyranlıq və məftunluq, əvvəlki əzmkarlıq və əminlik hissləri yavaş-yavaş əriyir, bu nəğmələr Don kazaklarının özünəməxsus tarixi salnaməsinə, xalqın içindən gələn etiraz və sonuncu ümid qığılcımlarına çevrilir:

...Söylə bəs nədəndir, ey Don, indi sən
Sel kimi bulannıq axıb gedirsən?
“Necə bulanmayım, dedi Don həmə,ən,
Uçmuşdur əlimdən o tərhanlarım,
O kazak deyilən mərd oğullarım!..”

və ya:

Görün necə də məğrurdur, sakitdir atamız Don,
Basurmana baş əyməmiş, əyilməmiş Moskva-yə.
Türklərləşə qılınclarla danışmışlar hər vaxt, hər an...

Bu və ya digər kazak xalq mahnılarına, yumor elementlərinə, kinayələrə işarə etməkdə məqsəd əsərin ideya-məzmun strukturunda az əhəmiyyət kəsb etməyən, əslində müəllifin kazak tarixi, adət-ənənələri, məişətinin gələcək taleyi üçün narahatılıqdan irəli gələn təsvirləri qabartmaqdır.

“Sakit Don” roman-epopeyasının azərbaycanca yeni nəşri müstəqil Rusiyada və Ukraynada kazak hərəkəti tarixinə, onların slavyan

xalqları tarixində, xristian dini və mərasimlərinin qorunub saxlanılmasında roluna diqqətin artdığı vaxtla üst-üstə düşür. Elə müasir türko-logiya, türk xalqlarının tarixini öyrənənlər də kazaklarla bağlı təkzibedilməz faktlar, araşdırmalar ortaya qoymaqladırlar. Zaporozhye və Donda, Şimali Qafqazda kazak adət-ənənələrinin, mədəniyyətinin dirçəldilməsi istiqamətində atılan addımlar, roman-epopeya ilə bağlı Rusiya, Fransa və İtaliyanın birgə istehsalı olan yeni kinossenari də (Sergey Bondarçukun rejissorluğu ilə) təkrarolunmaz kazak həyat tərzinə, mədəniyyətinə və hərbi məharətinə marağın sönmədiyindən xəbər verir.

Telman Cəfərov (Vəlixanlı)

BİRİNCİ HİSSƏ

I

Bizim şanlı torpağımız ağac xışla şumlanmamış,
Bu torpaq at dırnağıyla şumlanıbdır qarış-qarış.
Bu torpağa toxum deyil, kazak başı səpilmişdir,
Bizim sakit Donumuzu dul qadınlar bəzəmişdir.
O sakit Don yetimlərin qanı ilə al boyanır,
Ata-ana göz yaşları sakit Donda dalğalanır.

* * *

A Mehriban, a sakit Don, de sirrini, sən açıqsan,
Ah, sənə, de nə olubdur, a sakit Don, bulanıqsan?
– Necə bulanıq olmayım, durulmaq da deyil asan;
Məni dibimdən qaynayan soyuq bulaqlar yandırır,
Axı məni – sakit Donu ağ balıqlar bulandırır!

Qədim kazak mahnılarından

Melexovların evi xutorun lap kənarındadır. Onların mal-qara pəyəsinin qapısı şimala, Don çayına baxır. Yaşıl mamır basmış tabaşirli qayalar arasından keçən sərt eniş qurtaranda sahil başlanır: burada balıqqulaqları sədəf kimi ətrafa səpələnmiş, dalğaların yuyub qəşəngləşdirdiyi xırda çay daşları boz, əyri-üyrü haşiyə kimi uzanır, sonra isə küləyin ləpələndirdiyi Donun işıldayan qara gur suları axıb gedir. Şərqdə, çəpərləri qızıl söyüddən hörülmüş xırmanların ardında Böyük yol, ala-tala yovşanlıq, at dırnaqları altında qalıb tapdanmış boz, davamlı bağayarpağılar görünür, yolayrıcında balaca kilsə qaralır; buradan o yanda isə qərarızsız duman çıkmış çöldür. Cənubda tabaşirli dağın zirvəsi görünür. Qərbdə xutorun meydanını kəsib keçən küçə subasara dirənir.

Kazak Prokofi Melexov xutora keçən Türkiyə müharibəsindən qayıtmışdı. O gələndə Türkiyədən özünə arvad da gətirmişdi; bu balaca qadın daim başına şal örtür və adamlardan yaşınır, vəhşiləşmiş, qüssəli gözlərini nadir hallarda göstərirdi. İpək şalından uzaq yerlərin tanınmaz-bilinməz ətri gəlir, onun əlvan naxışlarına qadınlar həsəd aparırdılar. Əsir türk qızı Prokofinin qohumlarından kənar gəzdirdiyi üçün qoca Melexov tezliklə oğlunu ayırdı. Oğlundan küsdü, ölənə qədər onun evinə getmədi.

Prokofi çox keçmədən özü üçün dam-daş düzəltdi: dülgərlər dirəkləri yonub ev quraşdırdılar, o özü mal-qara üçün ağır çəpərlədi, payız girəndə isə beli bükük qərrib arvadı ilə birlikdə təzə mənzilə nə köçdü. O, avadanlıq yüklənmiş arabanın dalınca arvadı ilə birlikdə xutorun içindən keçib gedəndə, məmə yeyəndən pəpə yeyənə hamı küçəyə tamaşaya çıxdı. Kazaklar bunu görüb xısın-xısın güllür, qadınlar haray-dadla bir-birini səsləyirdilər; bir dəstə kirli kazak uşağı Prokofinin dalınca düşüb onu ələ salırdı; lakin çəpəkəninin yaxasını açmış Prokofi sarışın kəkilli başını dik tutub gedir, arvadının zəif biləyindən qarabuğdayı əli ilə bərk-bərk yapışaraq, şumda

yeriyən adam kimi yavaş-yavaş addımlayırdı; yalnız üzünün öti tərəpənir, qabarıq, bir də həmişə daş kimi hərəkətsiz olan qaşlarının arasını tər basırdı.

Bu əhvalatdan sonra o, xutorda az-az görünür, meydana, camaat arasına çıxmırdı. Kəndin kənarında, Donun sahilində, öz daxmasında yalquzaq kimi tək yaşayırdı. Camaat arasında onun barəsində qərribə şeylər danışıldılar. Kəç yolunun ardında dana otaran uşaqlar deyirdilər ki, Prokofinin hər axşam, gün batan çağı arvadını qucağına alıb, düz Tatarsk kurqanına qədər apardığını guya gözləri ilə görüblər. Prokofi arvadını orada, təpənin lap zirvəsində, əsrlər keçdikcə ovuq-ovuq olmuş bir daşın qabağında oturdur, özü də onunla yanaşı əyləşir və uzun müddət çölə tamaşa edirdilər. Gün batıb hava qaralınca kimi beləcə oturub baxırdılar, sonra Prokofi yenə arvadını öz kaftanına bürüyüb qucağına alır və evə gətirirdi. Xutor camaatı fikirləşir, bu qərribə hərəkətlərin səbəbini tapmaq üçün müxtəlif mülahizələr irəli sürürdü, başları dedi-qoduya qarışmış qadınlar isə fikirləşməyə macal tapmırdılar. Prokofinin arvadı barədə də hər bir söz deyirdi: kimi deyirdi ki, o, misilsiz gözəldir, kimi də, əksinə, bu fikirdə idi ki, o, kifirdir. Arvadların ən sırtığı olan jalmerka¹ Mavra, təzə xəmrə almaq bəhanəsilə Prokofinin yanına gedəndən sonra məsələ aydınlaşdı. Prokofi xəmrə gətirmək üçün aşağıya, zirzəmiyə enmiş, o qayıdana kimi Mavra diqqətlə baxıb görmüşdür ki, Prokofinin gətirdiyi türk qızı kifirin biridir...

Bir az sonra qıpqırmızı qızarmış, şalı çiyinə sürüşmüş Mavra qeybət qırır, tində bir araya toplaşmış qadınlara deyirdi:

– Ay qadanızı alım, bir desəniz görək, bu kişi onun nəyinə bənd olub? Heç olmasa babat arvad olsaydı, dərd yarı idi, amma bu nədir belə... Nə yanbızı var, nə göbəyi, eybəcərin biridir. Bizim qızlar, mağul ondan gözəgəlimlidir. Bəli, çöl arısı kimi napnazikdir, dartsan ortasından üzlər; iri qara gözləri elə zəhlidir ki, baxanda, iraq olsun, adamın bağrı yanılır. Həm də, deyəsən, Allah haqqı, hamilədir, bu gün-sabah doğar!

– Bu gün-sabah doğar? – deyib qadınlar təəccüb etdilər.

– Uşaq deyiləm ki, belə şeyi bilməyəm; özüm üçcəciyini doğub böyütmüşəm.

¹ Jalmerka – oşqor arvadı; oşqori xidmətə çağırılmış kazak arvadı

– Bəs sir-sifətdən necədir?

– Sir-sifətdənmi? Sarıdır. Gözləri kədərlidir, görünür, qürbət eldə günü xoş keçmir. Bir şey də deyim, ay arvadlar, o nə geymiş olsa yaxşıdır... Prokofinin şalvarını.

Qorxmuş arvadlar bir ağızdan çıxırışdılar:

– Yox-a?

– Bax, bu gözlərimlə gördüm, ayağına şalvar geymişdi, amma yanlarında qırmızı zolağı yox idi. Yəqin, ərinin iş şalvarını geymişdi. Köynəyi elə uzun idi ki, lap topuğuna çatırdı, şalvarının balaqlarını isə corabının içinə salmışdı. Ona bircə kərə diqqətlə baxan kimi bədənəm buza döndü.

Xutorda pıçıldaşırdılar ki, Prokofinin arvadı cadugərlik edir. Astaxovların gəlini (onlar xutorun qurtaracağında, Prokofinin qonşuluğunda yaşayırdılar) and içirdi ki, Prokofinin arvadını troitsa¹ bayramının ikinci günü, sübh qaranlığında ayaqyalın, saçları çiyinlərinə tökülmüş halda onların həyətinə gəldiyini, oturub inəyi sağdığını öz gözləri ilə görmüşdür. O vaxtdan inəyin yelini qurudu, uşaq yumruğu boyda oldu, südü kəsildi və inək tezliklə gəbərdi.

Həmin il həddindən artıq mal-qara tələf oldu. Don yaxınlığındakı burdaqda hər gün qumsal burunda² inək və şimək leşləri qaralırdı. Sonra atlara qırğın düşdü. Stanitsa örüşündə otlayan ilxılar seyrəlik, atların sayı gündən-günə azalırdı. Bax, elə bu zaman döngə və küçələrdə pis şayiə yayılmağa başladı...

Kazaklar xutor yığıncağından birbaşa Prokofinin yanına gəldilər. Ev sahibi artırmaya çıxdı, gələnlərə salam verdi.

– Cənab ağsaqqallar, xeyir ola, nədən ötrü təşrif gətirmisiniz?

Artırmaya yaxınlaşmış izdiham lal-dinməz dururdu.

Nəhayət, azca kefli olan bir qoca qışqırdı:

– O cadugərini dart eşiye çıxart! Onu mühakimə edəcəyik!

Prokofi daxmaya cumdu, amma dəhlizdə onu yaxaladılar. Camaat arasında ləqəbi Lyuşnya olan ucaboy bir topçu Prokofinin başını divara vura-vura onu dilə tuturdu:

– Hay-küy salma, boş yerə hay-küy salma!.. Sənə dəyməyəcəyik, amma arvadının canını alıb yerə quylayacağıq. Bütün xutorun

¹ Troitsa bayramı – xristian dini bayramlarından biri

² Burun – çayın içərisinə giren hamar torpaq sahəsi

mal-qarasız qalıb məhv olmağındansa, onun tələf olması yaxşıdır. Sən gəl, çapalama, yoxsa başını divara elə çırpam ki, partlar!

Artırmada qışqırıq qopdu:

– O, qancığı dart həyəte!

Orduda Prokofi ilə eyni polkda qulluq edən bir kazak türk qızının saçlarını dəstələyib əlinə doladı, o biri əli ilə qışqırmaq istəyən qadının geniş açılmış ağzını tutdu, onu tez sürüyüb dəhlizdən eşiye çıxartdı və izdihamın ayaqları altına atdı. Qadının nazik çığırtsı nəriləyən səslər arasında aydın eşidildi.

Prokofi altı nəfər kazakı itələyib yıxdı, otağa cumdu, divardan asılmış qılınıcı qapdı. Kazaklar bir-birini itələyə-itələyə həyəte cumdular. Prokofi şimşək kimi parıldayan qılınıcı başı üzərində viyılı ilə oynada-oynada sıçrayıb artırmadan aşağı düşdü. İzdiham yerindən oynadı, hərə bir yana qaçdı.

Prokofi anbarın yanında qaçmaqda əli olmayan topçu Lyuşnyanı haqladı, qılınıcı onun sol çiyni üstündən çəpəki endirdi, tiyə kəmər yerində işlədi, topçunun gövdəsini iki parça elədi. Hasarın payalarını dartıb çıxaran kazaklar qaçıb çölə səpələndilər.

Yarım saatdan sonra cürətlənmiş izdiham həyəte yaxınlaşdı. Kəşfiyyətçilik edən iki kazak qısıla-qısıla dəhlizə girdi. Prokofinin qan aparmış arvadı mətbəxin astanasında yerə sərilmişdi, onun başı yəndəmsiz halda yana əyilmişdi; dəhşətli ağrıdan açıla qalmış ağzında dişləm-dişləm olmuş dili tərpənirdi. Prokofi isə başı əsə-əsə və dəhşətli nəzərlə gözlərini zilləyib zıqıldayan bir parça əti – vaxtından əvvəl doğulmuş körpəni kürkünə bürüyürdü.

* * *

Prokofinin arvadı o gün axşam öldü. Yarımçıq doğulmuş uşağa Prokofinin anasının yazığı gəldi, onu saxlamaq üçün apardı.

Uşağı kəpək xaşılına tutdular, at südü ilə əmizdirdilər və bir aydan sonra, türkəoxşar qarabuğdayı oğlan uşağının sağ qalacağına əmin olaraq, onu kilsəyə apardılar, xaç suyuna salıb, ad qoydular. Ona babasının adını qoydular. Panteley. Prokofi on iki il katorqa cəzası çəkdikdən sonra qayıtdı. Vurulmuş çal kürən saqqalı, geydiyi adi rus paltarını onu kazaka deyil, yad adama oxşadırdı. O, oğlunu öz evinə gətirdi və təsərrüfatı ilə məşğul olmağa başladı.

Panteley böyüyür, tünd-qarabuğdayı, dəlisov bir oğlan olurdu. Üzündən, qıvrıq bədənindən anasına oxşayırdı.

Prokofi onu qonşuluğunda yaşayan bir kazakın qızı ilə evləndirdi.

O zamandan türk qanı ilə kazak qanı bir-birinə qarışmağa başladı. Xutorda donqarburun, xüsusilə göyçək olan Melexovlar, camaat arasında isə Türklər adlanan kazak nəslə belə yarandı.

Panteley atasını dəfn etdikdən sonra təsərrüfatla möhkəm məşğul olmağa başladı: evin damını söküb təzələdi, yarım desyatınə qədər xam yeri çəpərləyib həyətinə qatdı, təzə mərək və anbar tikdi, üstünə tənəkə vurdurdu. Ev sahibinin sifarişi ilə taxtapuşçu tənəkə qırıqlarından iki dənə xoruz quraşdırdı, bunları anbarın damına mıxladı. Xoruzlar öz laqeyd görkəmləri ilə Melexovların həyətinə yaraşlıq verir, buranı kefi kök, varlı kazak həyətinə bənzərdirdi.

Yaşa dolduqdan sonra Panteley Prokofyeviç iri cüssəli bir adam oldu: gövdəsi yoğunladı, beli bir az büküldü, amma hələ də canı saz qocalardan biri idi. Onun sümüyü xırda idi, qıçı axsayırdı (cavanlıqda imperator baxışı zamanı cıdırda sol qıçı sınımışdı), sol qulağında gümüş aypara sırğa var idi, şəvə kimi qara saqqalı və saç qocalana kimi ağarmamışdı, qəzəblənəndə az qalırdı ağı başından çıxsın; bir zamanlar göyçək olan arvadını vaxtından əvvəl qocaldan, onu üzü qırışmış kök arvada çevirən də görünür bu tünd xasiyyəti idi.

Onun indi evli olan böyük oğlu Petro anasına çəkmişdi: o, orta-boylu, fındıqburun, sarımtıl qalın saçlı, qonurgöz bir oğlan idi; kiçik oğlu Qriqori isə atasına çəkmişdi: qardaşı Petrodan altı yaş kiçik olduğu halda, boyda ondan bir qarış hündür idi; burmu dədəsininki kimi çalağan dimdiyinə oxşayırdı, azacıq çəp olan göz çuxurlarında qaynar badamı gözləri işim-işim ışıldayırdı, almacıq sümükləri çox çıxıq, üzünün dərisi mixəyi rəngdə idi. Dədəsi kimi o da yeriyəndə belini azacıq bükürdü, hətta onların təbəssümlərində də bir oxşarlıq, bir növ vəhşilik sezilirdi.

Melexovlar ailəsi bunlardan başqa bir də uzunqollu, irigözlü Dnyaşkadan – ata-anasının sevimlisi olan yeniyetmə qızdan, bir də südəmər uşağı olan Daryadan – Petronun arvadından ibarət idi.

Dan yeri ağarır, bozuntul səmada tək-tək ulduzlar sezilirdi. Buludlardan aşağıda külək əsirdi. Donun üstü ilə süzən duman atlı kimi çapır, tabaşirli dağın döşünə yayılır, oradan başsız boz gürzə kimi sürünə-sürünə sıldırım qayaların arasına girirdi. Çayın sol sahilindəki düzlər, qumsallıqlar, qobular, keçilməz qalın qamışlıqlar, şəh düşmüş meşə soyuq səfəqlə işıldayırdı. Hələ boylanmamış günəş üfqi qırmızı səfəqə bürümüşdü.

Melexovların evində yuxudan hamıdan əvvəl Panteley Prokofyeviç oyandı. O, naxışlı köynəyinin yaxasını tələsik düymələyə-düymələyə artırmaya çıxdı. Ot basmış həyətdə elə bil şəhdən gümüşü xalı salınmışdı. O, ağılın ağzını açdı, mal-qaranı küçəyə ötürdü. Əyində təkə alt köynəyi olan Darya inəkləri sağmağa qaçdı. Onun ağ çıpaq baldırlarına şəh damcılarını səpələnir, yeridikcə həyətdə boyunca yerə yatmış ot üstündə ayaqlarının bozuntul izi qalırdı.

Panteley Prokofyeviç indicə Daryanın ayaqları altında qalıb əzilmiş otların necə qəddini düzəltməyə tamaşa edib evə girdi.

Bağa baxan açıq pəncərənin qabağındakı albalı ağacının tökülən çiçəklərinin qırmızı ləçəkləri pəncərə altında saralırdı. Qriqori qolunu kənara uzadaraq üzüqoylu yatmışdı.

– Qrişka, balıq tutmağa gedəcəksənmi?

– Nə? – Qriqori pıçılı ilə soruşdu və ayaqlarını çarpayıdan aşağı salladı.

– Gedək, işıqlaşana kimi orada oturaq.

Qriqori fısıldaya-fısıldaya iş şalvarını asqıdan götürüb geydi, balağını ağ yun corablarının içinə saldı, dabanı öyilmiş çarığını geyməyi xeyli çəkdi.

Atasının dalınca dəhlizə keçəndə xırıltılı səslə soruşdu:

– Anam tilov yemi bişiribmi?

– Bişirib. Sən get qayığın yanına, mən də indi gəlirəm.

Qoca pörtlənmiş ətirli buğdanı bir küpəyə doldurdu, stolun üstə tökülmüş dənələri qədərbilən kişi kimi ovcunun içinə siyirdi və sol ayağını çəkə-çəkə eniş tərəfə getdi. Saçı pırpızlaşmış Qriqori qayığın içində oturmuşdu.

– Hara sürüm?

– Çornı yar tərəfə. Bu günlərdə oturduğumuz yerə, suya batmış kötyün yanına sür, bəxtimizi sınayaq!

Qayığın dal tərəfi xırıltılı ilə torpaqdan aralandı, suya girdi, o, sahildən uzaqlaşdı. Suyun axarı onu yırğalaya-yırğalaya, böyrü üstə aşırmağa çalışaraq, götürüb getdi. Qriqori avar çəkmir, qayığa yalnız bir küreklə istiqamət verirdi.

– Avar çək görək.

– Qoy çayın ortasına çataq, orada avar çəkərəm.

Qayıq suyun sürətlə axan yerindən keçdi, sol sahilə yönəldi. Xutorda xoruzlar banlaşırdı, onların burada, suda boğuş çıxan səsləri güclə eşidilirdi. Qayıq iri qumlu qara sıldırım sahilin yanından keçdi, iri çalaya yaxınlaşdı. Sahildən beş sajin uzaqda suya batmış qaraağacın əyri-üyrü budaqları görünürdü. Burulğan onun dövrəsində qabarcıqlı boz köpük əmələ gətirirdi.

Atası Qriqoriyə pıçıldadı:

– Sən çözlə, toru aç, mən də ucuna tilov bağlayım, – və əlini küpənin isti boğazından içəri saldı.

Çaya atılmış buğda dənələri açıq-aydın suyu sıçratdı, elə bil kim isə yavaşca pıçıldadı: “Çıq!” Qriqori pörtlənmiş dənələri qarına gətirdi, gülümsündü.

– Gəlin, iri balıq, xırda balıq, gəlin.

Suya atılmış tilov ipi əvvəlcə dairəciklər əmələ gətirdi, sim kimi dartıldı, lakin qursa suyun dibinə toxunduqda təzədən boşaldı. Qriqori tilov qamışının ucunu ayağının altına qoydu, onu tərptəməyə çalışaraq, əlini, tənəki kisəsini çıxartmaq üçün cibinə saldı.

– Dədə, deyəsən işimiz düz gətirməyəcək... Ay kiçilməkdədir.

– Kibrit götürmüşənm?

– Hə.

– Yandır görüm.

Qoca papirosunu yandırdı, əyri-üyrü budaqların arxasında ilişib qalmış günəşə baxdı.

– Bu sazanın işini bilmək olmaz. Bəzən ay kiçiləndə də tilova gəlir.

Qriqori köksünü ötürdü:

– Şıqqıltı var, xırda balıqdır, yemi dartışdırır.

Qayığın yanında suda güclü şappıltı eşidildi, su çalxalandı, iki arşın uzunluğunda mis kimi qırmızı bir sazan viyılı ilə dik atıldı, pıtraqlı quyruğu havada qatlandı, təzədən suya düşdü. İri su damlları qayığın içinə sıçradı.

Panteley Prokofyeviç islanmış saqqalını qolçağı ilə silib deyindi:
– İndi gözlə ki, nə vaxt gələcək!

Suya batmış qaraağacın yaxınlığında, onun iri budaqları arasında iki sazan eyni anda sudan sıçradı; bunlardan bir az kiçik olan üçüncü sazan sıldırım sahil yaxınlığında iki dəfə atılıb, havada qıvrıldı.

* * *

Gözləməkdən yorulmuş Qriqori çəkdiyi eşmənin islanmış ucunu səbirsizliklə çeynəyirdi. Tutqun günəş xeyli yüksəlmişdi. Panteley Prokofyeviç gətirdiyi tilov yemini suya töküb qurtarmışdı; o, dodaqlarını narazılıqla büzür, küt baxışlarını tilovun tərənəmən ucundan ayırmırdı.

Qriqori eşmənin qalığını hirsli-hirsli uzağa tütürdü, onun sürətlə uçmağına qəzəblə tamaşa etdi. Qriqori üreyində onu belə tezdən durğuzan, doyunca yatmağa qoymayan atasını söyürdü. Acqarına tütün çəkdiyindən, ağzında ütülünmüş cod tük dadı duyurdu. Əyilib ovcunu su ilə doldurmaq istəyirdi ki, bu zaman sudan yarım arşın bayıra çıxan tilov ipi ehmalca tərpendi, yavaş-yavaş aşağıya dartıldı.

Qoca bağırdı:

– Çəksənə!

Qriqori özünü yığışdırdı, tilov ağacından yapışib yuxarı çəkdi, amma ağac onun əlində cənab kimi əyilib, ucu sürətlə suya girdi. Qızıl söyüddən sazlanmış bərk tilov ağacını elə bil böyük qüvvə ilə aşağı dartırdılar.

Qoca qayığı itələyib sahilə uzaqlaşdıraraq, inləyə-inləyə dedi:

– Bərk tut!

Qriqori var gücünü topladı, tilov ağacını qaldırmaq istədi, amma bacarmadı. Yoğun tilov ağacı yavaşca çatladı, ortasından sındı. Müvazinətini itirmiş Qriqori yıxıldı.

İpi tilova keçirə bilməyən Panteley Prokofyeviç öz-özünə pıçıldadı:

– Gör nə zırı şeydir!

Qriqori həyəcan içində gülə-gülə ipi təzə tilov ağacına bağlayıb, tilovu suya atdı.

Qursa suyun dibinə çatan kimi tilov ağacı qatlandı.

Qriqori, sütüüb özünü suyun axarına salmaq istəyən balığı, suyun dibindən güclə yuxarı çəkə-çəkə qırımışdı.

– Axırı ki, tutdum!..

Tilov ipi bərk dartılıb dairə vurmağa, onun ardınca isə çəpinə kəsilmiş yaşılmıtraq kətan parçası kimi su qalxmağa başladı. Panteley Prokofyeviç çalovun dəstəsini cod barmaqları ilə araşdıraraq dedi:

– Onun üzünü axarın əksinə çevir! Saxla, yoxsa ipi mişar kimi kəsər!

– Qorxma!

İri, sarımtıraq-qırmızı bir sazan suyun üzünə qalxdı, suyu köpükləndirdi və yekəalın küt başını qısdı, təzədən suyun dibinə cumdu.

– Andır, gör ipi necə dartır, əlim lap keyidi... Bir dayan, sənə göstərəm!

– Saxla, Qrişka!

– Saxlayıram!

– Gözlə, qayığın altına soxulmağa qoyma!.. Gözlə ha!

Qriqori nəfəsini dərdi, böyrü üstə çevrilmiş sazanı dartıb qayığa yaxınlaşdırdı. Qoca çalovu götürmək üçün əlini uzatmışdı ki, sazan son qüvvəsini toplayıb, təzədən suyun dibinə getdi.

– Dart, başını sudan bayıra çıxart! Qoy bir az hava udsun, onda sakitləşər.

Qriqori təqətdən düşmüş sazanı sudan çıxartdı, onu təzədən qayığa tərəf dartdı. Ağzını geniş açmış sazanın burnu qayığın kələ-kötür qırağına dəydi, o dayandı, üzgecləri narıncı zər varacağı kimi parıldadı.

Panteley Prokofyeviç çalovla onu qaldıra-qaldıra dedi:

– Hə, canın qurtardı!

Yarım saat da oturdular. Sazanlara qarşı mübarizə qurtarmaqda idi.

– İpi yığ, Qrişka! Deyəsən qismətimiz elə bu idi, daha tuta bil-məyəcəyik.

Yığışdılar. Qriqori qayığı itələdi, sahilə araladı. Yolu yarı elədilər. Qriqori atasının üzünə baxıb, onun sözlü adama oxşadığını gördü, qoca isə dinmir, dağ ətəyində səpələnmiş xutor evlərinə tamaşa edirdi.

– Bax, Qriqori, məsələ belədir, sən – deyib, o tərəddüdlə ayağı altındakı kisenin bağını dartışdırı-dartışdırı sözə başladı. – Görürəm, nə isə Aksinya Astaxova ilə...

Qriqori qıpqırmızı qızardı, üzünü yana çevirdi. Köynəyinin yaxalığı əzələli, günəşdən qaralmış boynunun ətinə sıxdı, ağ bir zol əmələ gətirdi.

– Bəri bax, oğlan, – deyib atası bu dəfə sərt və qəzəbli səsle sözüne davam etdi: – Sözlərimi yaxşı eşit, gör nə deyirəm. Stepan bizimlə qonşudur, mən buna yol vermərəm ki, sən onun arvadı ilə oynayasən. Bunun axırı rüsvayçılıqla nəticələnə bilər; odur ki, bəri başdan sənə xəbərdarlıq edirəm: bir şey görsəm, səni möhkəm əzişdirəcəyəm!

Panteley Prokofyeviç yumruğunu düyünlədi, dombalan gözləri-ni qıyib, oğlunun qıpqırmızı qızarmış üzünə baxdı.

– Böhtandır, – deyər Qriqori səsi suyun dibindən gəlirmiş kimi, boğuc səsle dilləndi və çəkinmədən atasının göyərmiş burnunun üstünə baxdı.

– Sən dinməsən yaxşıdır.

– Adamlar çox söz deyər bilirlər...

– Sus, köpək oğlu!

Qriqori var gücü ilə avar çəkməyə başladı. Qayıq atıla-atıla getdi. Qayığın arxasında su burumları ahəngdar səsle ləpələndi.

Körpüyə çatana kimi heç biri dinmədi. Artıq sahilə yan aldıqları zaman atası ona möhkəm tapşırıd:

– Bəri bax, dediyimi unutma, yoxsa bu gündən heç bir məclisə-mağara getməyəcəksən. Ayağını həyətdən bayıra qoymayacaqsan! Bax, belə!

Qriqori səsinə çıxartmadı. Qayığı iplə sahilə bağlayanda soruşdu:

– Balığı aparım arvadlara verim?

Atası yumşaldı:

– Apar tacirlərə sat, puluna tütün al.

Qriqori dodaqlarını çeynəyər-çeynəyər atasının dalınca gəlirdi. O, qəzəb dolu baxışlarını atasının möhkəm peysərinə zilləyib öz-özünə düşündü: “Lap ölsən də bu axşam gəzməyə gedəcəyəm”.

Evdə Qriqori balığın pullarına yapışıb qurumuş qumu tərtemiz yudu, qulaqlarından çubuğa keçirdi.

Qapıdan çıxanda köhnə dostu və yaşıdı Mitka Korşunova rast gəldi. Mitka gedər-gedər gümüş kəmərinin yaraşığı ucunu barmaqları arasında oynadırdı. Onun balaca, girdə, sarı və azca sırtıq gözləri həyasızcasına işləyirdi. Göz bəbəkləri pişiyinki kimi dik baxdığından, Mitkanın baxışı süzgün, sezilməz idi.

– Balığı hara aparırsan?

– Bu gün tutmuşuq. Tacirlərə satmağa aparıram.

– Moxovlaramı?

– Hə.

Mitka balığın çəkisini gözəyari təyin elədi.

– On beş gırvənkə olarmı?

– Yarımı da var. Əl tərəzisində çəkmişəm.

– Məni də apar, çənə-boğaz elərəm, artığa satırıq.

– Gedək.

– Bəs mənə nə düşəcək?

– Boş danışmaqdan nə çıxar, düzəlişirik...

Günorta ibadətindən qayıdan camaat küçələrə dağılışırdı. Ləqəbləri Şamillər olan üç qardaş – kazaklar yanaşı yeriyirdilər.

Bunlardan biri – böyük qardaş, bir qolu kəsik Aleksey ortada idi. Mundirinin dar yaxalığı onun damarlı boynunu sıxıb dik saxlayırdı, seyrək, qıvrım tükli haça saqqalı yanlara pırtlamışdı, sol gözü əsəbi halda səyriyirdi. Xeyli vaxt bundan əvvəl təlim vaxtı tufəng Alekseyin əlində partlamış, çaxmağın bir parçası qopub, üzünü eybəcərləşdirmişdi. O zamandan bəri Alekseyin bir gözü yerli-yersiz hey səyriyirdi; göy rəngli çapıq yanağından saçlarının arasına kimi uzanırdı. Partlayış onun sol qolunu da dirseyinə qədər aparmışdı, ancaq Aleksey eşməni təkəlli də səhv etmədən məharətlə bükürdü: o, tütün kisəsinə qabarıq sinəsinə söykəyir, dişi ilə ona lazım olan qədər kağız kəsir, onu burur, içinə tütün doldurur və barmaqları ilə cəld eşirdi, adam kənara baxmağa macal tapmamış, Aleksey artıq kırıq çala-çala hazır eşməni ağzında tutub, yandırmaq üçün kibrit istəyirdi.

O, təkqol olsa da, yumruq davasında xutorda birinci sayılırdı. Yumruğu çox da iri deyildi, kiçik kudu boyda idi; bir gün yer şumlayanda Alekseyin öküzə acığı tutur, əlini atır ki, qamçını götürsün, qamçını tapmır, qolaylanıb öküzə bir yumruq ilişdirir, biçərə heyvan böyrü üstə şırımın içinə yıxılır, qulağından qan açılır, sonra güc-bəla ilə özünə gəlir. Alekseyin o biri qardaşları Martin də, Proxor da hər cəhətdən böyük qardaşlarına oxşayırdılar. Onlar da Aleksey kimi qısaboy və palıd kimi gövdəli idilər, ancaq onların qolları salamat idi.

Qriqori Şamil qardaşları ilə salamlaşdı, Mitka isə sərt hərəkətlə başını yana çevirib düz keçdi. Pəhriz bayramında iki cərgə olub

üz-üzə yumruq davası vaxtı Alyoşka Şamil qolaylanıb, Mitkanın ağzına bir yumruq ilişdirmişdi, ağzı qanla dolmuş Mitka tüpürəkən iki azı dişi, nallı çəkmələrin cızıq-cızıq etdiyi göyümtraq buzun üstünə düşmüşdü.

Aleksey onların bərabərinə çatdıqda azı beş dəfə kirpik çaldı.

– Balığı satsana!

– Satıram, al.

– Neçəyə deyirsən?

– Arvadını da üstəlik versən bir cüt öküzə.

Aleksey gözlərini qıydı, kəsik qolunu oynatdı:

– Sarsağın biri sarsaq!.. Ah-ha-ha, arvadımı... Balasını da götürsənmi?

Qriqori istehza ilə dedi:

– Onu özünə nəsil üçün saxla, yoxsa Şamillərin kökü kəsilsin.

Kilsə hasarının yaxınlığındakı meydana camaat yığışmışdı. İzdihamin ortasında dayanmış ktitor¹ əlindəki qazı başından hündürə qaldıraraq qışqırırdı: “Yarım manat. Ver-di-lər. Kim artıq verir?”

Qaz boynunu fırladır, muncuq kimi xırda gözlərini nifrətlə qıyırdı.

Dövrə vurmuş adamların arasında döşü xaç və medallarla dolu ağsaqqal balaca bir qoca əllərini ölçə-ölçə danışdı.

Mitka gözləri ilə yığnağı göstərərək dedi:

– Bizim Qrişaka baba Türkiyə davasından goplayır. Gedib qulaq asaq?

– Ona qulaq assaq sazan iylənər, şişər.

– Şişərsə daha yaxşı, çəkisi artar, bizə xeyr olar.

Meydanda, yangınsöndürənlər komandası anbarının dalında dişlələri sınımış yangınsöndürən su çəlləklərinin qurudulduğu yerdən Moxovların imarətinin yaşıl damı görünür. Qriqori anbarın yanından keçəndə nədənsə burnunu tutdu, tüpürdü. Toqqasını dişində tutmuş bir qoca şalvarını düymələyə-düyməyə çəlləklərin dalından çıxırdı.

– Təntimişdin? – deyərək Mitka kişiyyə söz atdı.

Qoca axırıncı düyməsini də bağladı, toqqasını ağzından götürdü:

– Sənə nə var?

¹ Kilsə ağsaqqalı

– Gərək burnun da içinə bataydı! Saqqalın da! Saqqalın da! Elə bulanaydı ki, arvadın bir həftəyə yuyub təmizləyə bilməyeydi.

İncimiş qoca dedi:

– Əclaf, mən bu saat sənə həddini bildirirəm!

Mitka gözlərini, günəşdən qamasırmış kimi qıyıp dayandı.

– Görən də deyər ki, bu nəcib adamdır. İtil buradan, köpək oğlu! Nə yapışmışsan yaxamdan? Bu kəmərlə sənə o qədər döyərəm ki, atanın toyu yadına düşər!

Qriqori gülə-gülə Moxovların imarətinin artırmasına yaxınlaşdı. Artırmanın məhəccəri boyunca cır üzüm tənəkləri bir-birinə sarmaşmışdı. Artırmaya düşən ləkəli kölgələr aramla tərpenirdi.

– Bax, Mitri, gör adamlar necə yaşayırlar...

– Qapının dəstəyinə bax, o da zərlidir, – deyib Mitka aynabəndin qapısını araladı və pıqqıldadı: – O babanı, bax, bura göndərə-sən otursun...

Aynabənddən onları səslədilər:

– Kimsiniz?

Qriqori qorxa-qorxa içəri girdi. Sazanın quyruğu rənglənmiş döşəmə taxtalarını süpürdü.

– Kimi istəyirsiniz?

Yırğalanan toxunma kresloda bir qız əyləşmişdi. Əlində çiylək dolu nəlbəki var idi. Qriqori dinməzəcə dayanıb, qızın çiyləyi sıxan çəhrayı, dolğun, ürəyəbənzər dodaqlarına tamaşa edirdi. Qız başını əyib gölənələri diqqətlə süzdü.

Mitka Qriqorinin harayına çatdı. O öskürüb dedi:

– Balıq alırsınızmı?

– Balıq? Mən bu saat deyərəm. – O, kreslonu yırğalayaraq ayağa qalxdı, yalın ayaqlarına geydiyi naxışlı tuflilərini şappıldadaşappıldada getdi. Gün işığı onun ağ paltarından keçib, vücudunu göstərirdi; Mitka qızın yoğun baldırlarının tutqun təsvirini və alt tumanının enli dalğavarı krujevasını görürdü. O, qızın atlas kimi işıldayan ağ çılpak baldırlarına heyran qalmışdı; qızın yalnız yumruca topuqları üzlü süd kimi sarı rəngdə idi.

Mitka Qriqorini dümsüklədi:

– Bir bax, Qrişka, gör nə qərribə yubkadır... Şüşə kimidir, altı nə varsa görünür.

Qız koridora açılan qapıdan geri qayıtdı, ehmalca kresloda əyləşdi.
– Mətbəxə keçin.

Qriqori pəncələri üstə yeriyyə-yeriyyə evə girdi. Mitka ayağının birini yana qoyub, qasqabaqlı nəzərlə qızın saçlarını tağa ayıran zərif ipə baxırdı.

- Siz buralısınız mı?
- Buralıyam.
- Kimlərdəsiniz?
- Korşunovlardanam.
- Adınız nədir?
- Mitri.

Qız dirmaqlarının cəhrayı manikürünü diqqətlə nəzərdən keçirdi, cəld hərəkətlə ayaqlarını yığdı.

- Balıqtutan hansınızdır?
- Qriqori, mənim dostum.
- Siz də balıq tutursunuz mu?
- Həvəsim olanda mən də balıq tuturam.
- Tilovla tutursunuz?
- Tilovla da tuturuq, bizlərdə buna qarmaq deyirlər.
- Qız bir qədər susduqdan sonra dedi:
- Mən də balıq tutmaq istəyirəm.
- Nə olar, madam ki, həvəsiniz var, gedək.
- Bəs bunu necə eləyək? Yox, siz ciddi deyirsiniz mi?
- Bunun üçün çox tezdən durmaq lazımdır.
- Oyatmaq olar... Bəs atanız nə deyər?
- Atam nə deyə bilər?

Mitka güldü:

- Birdən adamı oğru hesab eləyər... İtləri qısırdıb üstünə salar.
- Boş sözdür! Mən küncdəki otaqda tək yatıram. Pəncərəsi odur, bax. – Qız barmağı ilə nişan verdi. – Məni çağırmağa gəlsəniz, pəncərəmi döyün, o dəqiqə duraram.
- Mətbəxdən danışq səsi gəlirdi: Qriqorinin səsi cəsarətsiz, əspaz qadınkı isə gur idi.

Mitka kazak kəmərinin qaralmış gümüşlərini barmaqları ilə oynayır, dinmirdi.

Təbəssümünü gizlədən qız bir az da mehribanlaşıb soruşdu:
– Evlisiniz mi?

– Necə bəyəm?

– Elə-belə soruşdum, maraqlandım.

– Yox, subayam.

Mitka dərhal qıpqırmızı qızardı, qız isə oynaq təbəssümlə və yerə tökülmüş, şüşəbənddə yetişdirilən çiylək saplağını oynada oynada sorğu-sualını davam etdirdi:

- Düzünü de, Mitya, qızlar sizi sevirləmi?
- Sevnəni də var, sevməyəni də.
- Bir de-yin... Sizin gözləriniz niyə pişik gözləri kimidir?
- Pişik... gözləri kimidir? – Mitka tamam özünü itirdi.
- Məhz pişik gözləri kimidir.
- Görünür, bu anamın işidir... Bunun günahı məndə deyil.
- Bəs niyə, Mitya, sizi evləndirmirlər?

Mitka bir dəqiqəliyə karıxdı, sonra özünü ələ aldı, qızın sözlərindəki gizli kinayəni duydu, gözləri bic-bic işıldadı:

– Hələ özümü tanımamışam.

Qız təəccüblə qaşlarını dartdı, qızardı və ayağa qalxdı.

Küçə tərəfdən artırmada addım səsləri eşidildi.

Qızın ani, gizli gülüşü andıran təbəssümü Mitkanın vücudunu gicikdən kimi dalayıb odladı. Ev sahibi kök Sergey Platonoviç, zərif dəridən tikilmiş rahat çəkmələrini yerə ehmalca basaraq, qabağın-dan çəkilən Mitkanın yanından təşəxxüslə ötdü.

O, başını geri döndərmədən soruşdu:

– Mənimlə işi varmı?

– Ata, bunlar balıq gətiriblər.

Qriqori qayıdıb gəldi, balığı satmışdı.

III

Qriqori kefdən evlərinə birinci xoruz banından sonra gəldi. Dəhlizə girəndə burnuna turşumuş maya göbələyinin iyi və məryə-motunun ətri doldu.

Pəncəsi üstə yeriyyə-yeriyyə otağa keçdi, paltarını soyundu, yarı-ları qırmızı zolaqlı bayır-bacaq şalvarını çıxardıb səliqə ilə mıxdan asdı, xaç çəkdi, yatağa uzandı. Pəncərə çərçivələrinin xaçaoxsar gözlərindən süzülüb içəriyə düşən ay işığı döşəməni qızılı nura

qərətmişdi. Kündə naxışlı məhrəbaların alt tərəfində gümüş ikonalar solğun-solğun ışıldayı, çarpayının yuxarısında, qarmağın altında ürkdülmüş milçəklər vızılдаşırdı.

O, yenidən mürğələmişdi ki, mətbəxdə qardaşının uşağı ağladı. Uşağın beşiyi təkərləri yağlanmamış araba kimi cırıldadı.

Yuxulu Darya donquldandı:

– Səsinə kəs, yaramaz uşaq! Nə yatmaq bilmir, nə dinclik!
– Sonra isə yavaşca layla deməyə başladı.

– Ay tütəkli qoç çoban,
Bir desənə hardasan?
– Atları otarırdım.
– De, nəyi otarırdın?
– Yəhər-yüənli atı,
Gümrah bədənli atı...

Layla kimi ahəngdar cırıltıdan yuxuya gedən Qriqorinin yadına bir şey düşdü: “Axı, Petro sabah düşərgəyə getməlidir. Darya uşağı ilə tək qalacaqdır... Deyəsən, biz otu onsuz biçməli olacağıq”.

O, başını isti balığa dürtdü, lakin layla səsi yaxasından əl çəkmir, qulaqlarına dolur, zəhləsini töküdü:

– Bəs sənin atan hanı?
– Darvazanın yanında.
– Bəs o darvaza hanı?
– Sellərin tufanında.

Uzun-uzadı at kişnəməsi Qriqorinin yuxusunu dağıtdı. O, Petronun qulluq atını səsindən tanıdı.

Yuxulu olduğundan sütləmiş barmaqları ilə xeyli vaxt köynəyinin yaxasını düymələdi, laylayın ahəngdar sədaları altında demək olar ki, təzədən yatdı.

– Söylə, bəs qazlar hanı?
– Qamışlığa uçdular.
– Söylə, qamışlıq hanı?
– Qızlar onu biçdilər.

– Bəs qızlarınız hanı?
– Qızlar ərə getdilər.
– Kazaklarınız hanı?
– Davaya göndərdilər.

Yuxusuzluqdan gicəlmış Qriqori tövləyə gedib atı döngəyə çıxartdı. Üzünə haradansa düşmüş hörümçək torundan qıdığı tutdu, bir anda yuxusu qaçdı.

Don çayına düşən köndələn ay işığı ayaq dəyməmiş dalğavari yol kimi uzanırdı. Çayın üstünü duman bürümüşdü, daha yuxarıda isə saysız-hesabsız ulduzlar sayrışırdı. Qriqorinin ardınca gələn at ayaqlarını ehtiyatla atırdı. Su kənarındakı eniş pis idi. Çayın o tayındakı ördəklər vaqqılдаşırdı; sahil yaxınlığında, suyun lilləndiyi yerdə cür-cücü ovlayan naqqa balığı ox kimi sudan sıçradı, daş kimi gumbultu ilə suya düşdü.

Qriqori su kənarında xeyli durdu. Sahildə nəm və şirin çürüntü iyi duyulurdu. Atın dırnaqlarından su damlaları ətrafa qırma kimi tökülürdü. Qriqorinin ürəyini fərəhli sükut bürümüşdü. Kefi kök idi, dünya vecinə deyildi. Qayıdanda doğan günəşə baxdı, o tərəfdə artıq göyümsov dan qaranlığı yox olmuşdu.

Tövlənin yanında anası ilə qabaqlaşdı.

– Sənsən, Qrişa?
– Məndən başqa kim ola bilər ki.
– Atı suladınmı?

Qriqori könülsüz cavab verdi:
– Suladım.

Qəddini şax tutmuş anası qocayana-zəif yalın ayaqlarını şappıldada-şappıldada yeriyərək, önlüyünün içində ocaq qalamaq üçün təzək aparırdı.

– Gedib bu Astaxovları durğuzsana. Stepan bizim Petro ilə birlikdə getmək istəyirdi.

Sərin hava Qriqorinin bədənini tarım çəkilmiş yay kimi əsdirirdi. Əti biz-biz oldu. Bir göz qırpımında o, Astaxovların döşəməsi cırıldayan artırmasına çıxdı. Qapı açıq idi. Stepan mətbəxdə yerə salınmış palaz üstündə, arvadının boynunu qucaqlayıb yatmışdı.

Səhərin çəkilən ala-qaranlığında Qriqori gördü ki, Aksinyanın can köynəyi dizindən yuxarı qaldırılmış, şam kimi ağappaq qıçları

biabırılıqla aralanmışdır. Qriqori bir saniyəyə qədər buna tamaşa edib, boğazının qurduğunu, qulaqlarındakı ağır cingiltidən başının hərlandığını hiss etdi.

Oğru kimi içərini gözdən keçirdi. Xırıltılı yad səsle dedi:

– Ey, burada kim var? Qalxın!

Aksinya səksənib yuxudan oyandı.

– Vay, gələn kimdir? Kimsən? – O, tələsik çıpaq əli ilə ayaqları arasında qurdalanmağa, köynəyini aşağı çəkməyə başladı. Yatanda ağzından balısa süzölmüş selikdən balaca bir ləkə qalırdı; qadınların səhər yuxusu çox şirin olur.

– Gələn mənəm. Anam yolladı ki, sizi oyadım...

– Biz bu saat... Bura girmək mümkün deyil. Birə ölündən yerə yatmışıq. Stepan, qalx, eşidirsən?

Aksinyanın utandığını səsindən başa düşən Qriqori tez çıxıb getdi.

* * *

Xutordan may düşərgələrinə otuz nəfərə yaxın kazak yola düşürdü. Toplanış yeri təlim meydanı idi. May dəbi ilə parusindən üst köynəyi geymiş silah-əsləhəli atlı və piyada kazaklar, üstü brezentli arabalar səhər saat yeddindən meydana axışmağa başladı.

Petro artırmada oturub cırılmış brezenti tələsik yamayır. Pan-teley Prokofyeviç Petronun atının yanında qurdalanır, təknəyə arabilir vələmir tökür, bəzən qışqırır:

– Dünyaşka, suxarını torbaya doldurub ağzını tikdinmi? Donuz piyini duzladınmi?

Al-əlvən paltar geyinmiş Dünyaşka təndirdən evə qədər həyətin bu başından o başına qaranquş kimi süzür, atasının qışqırığına gülə-gülə başdansovdu cavab verirdi:

– Dədə, siz öz işinizi görün, mən qardaşımın şeylərini elə qabaşdırım ki, Çerkasskiyədək heç uf da deməsin.

Petro mumlanmış sapı tüpürcəyi ilə yaşladı, başı ilə atı göstərərək soruşdu:

– Yemədi?

– Çeynəyir, – deyər atası arxayınca cavab verdi, kələ-kötür əli ilə atın tərliyi yoxladı. – Belə şeylə zarafat eləmək olmaz, tərliyə

bir balaca qırıntı və ya pıtırğan yapışsa, bir mənzil yol gedincə dərisini sürtüb açar, yara eləyər.

– Dədə, kəhər yeyib qurtaran kimi aparıb sulayın.

– Qrişka onu Dona aparar! Ey, Qrişka, apar bu atı sula!

Ucaboy qasqa kəhər oynaqlaya-oynaqlaya getdi. Qriqori onu darvazadan bayıra çıxartdı, sol əlini yalına atar-atmaz belinə sıçradı, yerindən löhrəm yerişlə sürdü. Enişdə atın başını saxlamaq istədi, amma at yerişini yanıldı, üzəsağı dördəm götürüldü. Cilovu bərk çəkdiyindən az qala arxası atın belinə toxunan Qriqori gördü ki, bir qadın əlində vedrə enişlə düşür. O, atın başını cığırdan çıxartdı və qalxmış tozu yarıb çayın içinə töpildi.

Aksinya yanlarını basa-basa enişdən aşağıya düşürdü, hələ uzaqdan Qrişanın üstünə qışqırdı:

– Dəli şeytan! Az qalmışdı at məni ayaqlasın! Dayan bir, o dədəni görüm, atı necə sürdüyünü ona deyəcəyəm.

– Hə, hə, qonşu, söylənmə. Ərini düşərgəyə yola salarsan, bəlkə mən də təsərrüfatda bir işinə yaradım.

– Xoruz olmasa sabah açılmaz? Sən mənim nəyimə gərəksən!

Qriqori gülə-gülə dedi:

– Ot çalını başlanan kimi hələ yalvaracaqsan da.

Aksinya körpü üstündən aşağı əyilmədən çiyin ağacı ucundakı vedrəni çaydan cəld doldurdu və küləkdən yellənən tumanını dizləri arasına sıxıb Qriqoriyə baxdı.

– Hə, Stepanın yola hazırdımı? – deyər Qriqori soruşdu.

– Bunun sənə nə dəxli var?

– Sən nə cür adamsan... Söz soruşmaq da olmaz?

– Hazırdır. Hə, nə olsun?

– Deməli, ərsiz qalırsan, elədimmi?

– Bəli, elədir.

At dodaqlarını sudan ayırdı, gəmi çeynəyə-çeynəyə ağzından su süzöldü, Donun qarşı sahilinə baxıb, qabaq ayağını suya vurdu. Aksinya ikinci vedrəni də doldurdu, çiyin ağacını boynuna alıb sallana-sallana yoxuşa qalxmaya başladı. Qriqori də atı onun dalınca sürdü. Külək Aksinyanın tumanını yellədir, qarşın boynunda yumşaq xırda tellərini oynadırdı. Naxışları ipək sapla işlənmiş yaylığı yoğun hörüyü üstündə çıraq kimi alışıb yanır, tumanının içində salınmış çəhrayı koftası hamar belinə və ötlü çiyinlərinə möhkəm

yapışdı. Yoxuşla qalxarkən Aksinya bədənini qabağa öyir, kürəyində, koftasının altında əmələ gələn çuxur aydınca görünürdü. Qriqori, Aksinyanın koftasının qoltuğu altında solğun qonur dairəciklər əmələ gəldiyini görür, qadının hər bir hərəkətini izləyirdi. Qriqori Aksinya ilə bir də danışmaq istədi.

– Ərinin xiffətini çəkəcəksən, eləmi? Hə?

Aksinya gedə-gedə başını geriye çevirdi, gülümsəndi:

– Bəs necə. Sən özün də evlən, – deyib nəfəsini dərdi, kəsik-kəsik danışdı: – evlən, onda bilərsən ki, adam öz istəklisinin xiffətini çəkir, ya yox.

Qriqori atı dəhmərlədi, Aksinya ilə bərabərləşdi, düz onun gözlərinin içinə baxdı.

– Amma, deyirlər, bəzi arvadlar ərlərinin getməyinə çox şad olurlar. Petro burada olmayanda bizim Darya kökəlməyə başlayır.

Burun pərləri geniş açılmış Aksinya tez-tez nəfəs alırdı; o, saçını düzəldib dedi:

– Ər dedikləri, düzdür, koramal deyil, amma yenə də adamın qanını sorandır. Səni necə, tezliklə evləndiririkmi?

– Bilmirəm atam nə niyyətdədir. Olsun ki, əsgərlikdən sonra evləndirəcəkdir.

– Hələ cavansan, evlənmə.

– Niyə axı?

– Başdan-ayağa dərdi-sərdir. – O, gözaltı Qriqoriyə baxdı; dodaqlarını aralamadan xəfifcə gülümsəndi. Söz bura çatdıqda Qriqori ilk dəfə gördü ki, Aksinyanın dodaqları olduqca həris və şişkindir.

Qriqori atın yalını çəngə-çəngə eləyərək dedi:

– Evlənməyə həvəsim yoxdur. Əlbət birisi elə-belə də sevir.

– Yoxsa gözaltın var?

– Gözaltı nəyimə lazımdır... Budur, sən Stepanı yola salarsan...

– Sən gəl mənimlə oynaqlaşma!

– Vurarsan?

– Stepana bircə kəlmə deyərəm...

– Mən sənə Stepanına bir gəliş gölləm ki...

– Muğayat ol, qoçaq, sonra peşmançılıq çəkərsən.

– Mənə hap-gop gəlmə, Aksinya!

– Mən hap-gop gəlmirəm. Sən get qızlarla mazaqlaş. Qoy sənə burnunu silmək üçün dəsmal tiksinlər, məndən isə gözünü çək.

– Sənin acığına baxacağam.

– Baxırsan, bax.

Aksinya yumşalıb gülümsəndi və cığırından çıxdı ki, atın qabağına keçsin. Qriqori atın başını yana döndərüb, Aksinyanın qabağını kəsdi.

– Burax, Qrişka!

– Buraxmıram.

– Səfehləmə, ərimi yola salmalıyam.

Qriqori gülümsəyə-gülümsəyə ata təpinir, at da ayağının birini qaldırıb o birini qoya-qoya Aksinyanı sıldırıma doğru sıxışdırırdı.

– Burax, ay şeytan, adamlar baxır! Gören nə deyər?

Aksinya ürəkək baxışlarla ətrafa nəzər saldı, qaşqabağını salladı, dala baxmadan çıxıb getdi.

Petro artırmada ailə üzvləri ilə vidalaşırdı. Qriqori atı yəhərlədi. Petro bir əli ilə qılınıcdan tuta-tuta tələsik pilləkənlərdən düşdü, cilovu Qriqorinin əlindən aldı.

At yol gedəcəyini duyaraq narahat halda ayaqlarını götürüb-qoyur, gəmi çeynəyir, ağzı köpüklənirdi. Petro ayağının birini üzəngiyə keçirdib, yəhərin qaşından yapışa-yapışa atasına dedi:

– Öküzləri çox işlədib əldən salma, dədə! Payızdan çıxan kimi satırıq. Qriqoriyə at almalıyıq. Çöldəki otu, bax ha, satma: özün bilirsən ki, biçənəyin otu bu il bizi yarıtmayacaq.

Qoca xaç çəkib dedi:

– Hə, Allah amanında. Get sağ-salamat qayıt.

Petro asanca sıçrayıb qıvrıq gövdəsini yəhərin üstünə saldı, üstündən kəmərlə bağladığı köynəyinin büzmələrini dal tərəfdən düzəltdi. At darvazaya tərəf getdi. At yerləşinə ahəngdar yırğalanan qılının dəstəsi gün altında tutqun şəfəqlə işlədi.

Körpəsini qucağına almış Darya onun dalınca getdi. Qolçağı ilə gözələrinin yaşını, önlüyünün ucu ilə qızarmış burnunu silən anası həyətin ortasında dayanmışdı.

– Qardaşcığazım, bəs qutablar! Qutablar yadından çıxıb! Kartof qutabı!..

Dunyaşka keçdi kimi atıla-atıla darvazaya yüyürdü.

Qriqori acıqlı-acıqlı onun üstünə çığırdı:

– Daha niyə bağırırsan, ay gic?

— Qutablar qaldı! — deyə Dunyaşka darvazaya söykənərək zarı-yırdı, gözlərinin yaşı qaralmış-kirlənmiş yanaqlarına, yanaqlarından da iş koftasının üstünə diyirlənirdi.

Darya əlini gözünün üstünə qoyub, ərinin toz dumanı arasında görünən ağ köynəyinə baxırdı. Panteley Prokofyeviç darvaza yanındakı çürük dirəyi silkələyə-silkələyə Qriqorinin üzünə baxdı.

— Bu darvazanı sahmana sal, təzə yan dirəkləri basdır. — Bir az fikirləşib, təzə xəbər çatdıran adam kimi əlavə etdi: — Petro getdi.

Qriqori hasarın o tərəfindən Stepanın necə hazırlaşdığını görürdü. Yun parçadan yaşıl tuman geyib bəzənmiş Aksinya atı Stepanın yanına gətirdi. Stepan gülümsəyə-gülümsəyə ona nə isə deyirdi. O, arxayınlıqla, tələsmədən arvadının üzündən öpdü, əlini xeyli vaxt onun çiynindən çəkmədi. Stepanın gün altında işləməkdən yənmiş əli Aksinyanın ağ koftası üstündə kömür kimi qaralırdı. Stepanın arxası Qriqoriyə tərəf idi; hasarın bu tayından baxanda onun möhkəm, tər-təmiz qırılmış peysəri, bir qədər əydemli olan enli çiynləri, arvadına doğru əyildikdə isə xurmayı bıqlarının eşil-miş ucu görünürdü.

Aksinya nəyə isə gülür və narazı-narazı başını bulayırdı. Hündür qara at silkələndi, Stepan üzəngiyə qalxdı. O, yəhərdə mıxlanmış kimi oturub, atı xırda çaparaq yerləşlə darvazadan çıxartdı. Aksinya da üzəngidən tuta-tuta onunla yanaşı yeriyir, it kimi ehtirasla və acgözlüklə aşağıdan yuxarı onun gözlərinə baxırdı.

Onlar beləcə qonşunun evini ötdülər, tinin dalında gözdən itdilər. Qriqori gözlərini qırpmadan uzun-uzadı onların dalınca baxdı.

IV

Axşamüstü tufan qopdu. Xutorun üstünü boz bulud aldı. Don çayı küləkdən çalxalandı, onun qabarmış dalğaları tez-tez sahilləri döyəcləməyə başladı. Çaybasar meşələrin o tərəfində ildırım qaxır, göy guruldayır, onun seyrək çiturtıları yerin bağrını yıırırdı. Qanadlarını geniş açmış bir çalağan buludlardan aşağıda dövrə vururdu, bir dostə qarğa qarılıdaya-qarılıdaya onu təqib edirdi. Özü ilə sərinxlik gətirmiş bulud qərb tərəfdən Don boyunca irəliləyirdi. Subasardan o yanda göyün üzünü qara buludlar almışdı, çöl intizarla susurdu.

Xutorda pəncərə taxtaları taqquiltı ilə örtülür, axşam ibadətindən qayıdan qarılar xaç çəkə-çəkə evlərinə tələsir, təlim meydanında boz toz sütunu göyə qalxır, yazın istisindən qurumuş torpağa artıq ilk yağış damları səpələnirdi.

Dunyaşka hörükləri atıla-atıla həyətin o başına qaçdı, toyuq hininin qapısını örtüdü, həyətin ortasında durdu, ağzı divara dirənmiş at kimi burun pərləri qabardı. Küçədə uşaqlar atılıb-düşürdülər. Qonşunun səkkiz yaşlı oğlu Mişka bir ayağının üstə sallığı oturub, fırlanır, başına qoyduğu dədəsinin yekə papağı hərlənir, gözlərinin üstünə düşür və o zil səsle oxuyurdu:

Yağış, yol ver yollara,
Gedək girək kollara.
Allaha dua edək,
İsaya səcdə edək.

Mişka tamam çatdaq-çatdaq olmuş ayaqlarını qeyzlə yerə vurur, Dunyaşka ona həsədlə baxırdı. O da bu oğlan kimi yağışın altında atılıb-düşmək, saçları sıx və qıvrım olsun deyər başını islatmaq istərdi; Mişkanın yoldaşı kimi o da tozlu yolda, tikan kolları üstə yıxılmaq qorxusu olsa belə, başı üstə durmaq istərdi, lakin bu zaman anası pəncərədən baxdı, dodaqlarını hirsli-hirsli tərpedib nə isə dedi. Dunyaşka köksünü ötürüb evə yüyürdü. Yağış daha da gücləndi. Lap damın üzərində göy guruldadı, əks-sədası Donun o tayında səsləndi.

Tərləmiş Qrişka ilə atası dəhlizdə bükülmüş balıq torunu taxçadan dartıb çıxarırdılar.

Qriqori Dunyaşkaya qışqırdı:

— Bir az qatma, bir də çuvalduzu gətir, cəld ol!

Mətbəxdə ocaq qaladılar. Darya əyləşib torun yırtıqlarını gözəməyə başladı. Körpənin nənnisini yırğalayan qarı donquldanırdı:

— A kişi, qocalmısan da, yenə hoqqa çıxartmaqdan əl çəkmirsən. Yıxılıb yatsaydınız yaxşı olardı, ağ neft getdikcə bahaləşir, amma sən heç qənaət eləmirsən. İndi balıq ovu vaxtdır? Hansı cəhənnəmə gedirsiniz, axı? Gedib batarsız, görmürsüz Allah necə qəzəblənibdir. Ora bax, ora bax, gör, göyün üzü qıpqırmızıdır! Ya həzrəti İsa, ilahi...

İldırım qaxdı, mətbəx bir saniyəliyə gözqamaşdırıcı mavi işığa qorq oldu və sükut çökdü: yağış damları pəncərə taxtasını döyəc-

ləməyə başladı, ardınca göy guruldadı. Dunyaşka ciyildədi və başını torun arasına dütdü. Darya qapı-pəncərələrə tələsik xaç çekdi.

Qarı, qızın ayaqlarına sürtüşən pişiyə dəhşətlə baxırdı.

– Dunks! Bu lənətə gəlmiş həmzadı... İlahi, günahımdan keç.

Dunks, pişiyi həyəte tulla. Pişt, cinin biri cin! Səni görüm...

Torun ağacı Qriqorinin əlindən düşdü, o, səssizcə qəhqəhə çəkib güldü.

Panteley Prokofyeviç onların üstünə qışqırdı:

– Hə, nə qaçqıldaşırsınız? Səsinizi kəsin! Arvadlar, toru tez yamayın görək! Hələ neçə dəfə tapşırışam: tordan muğayət olun.

– Axı indi nə balıq ovu, – deyib qarı ağzını açdı ki, danışsın.

– Sən bilən şey deyil, sus! Burun tərəfdə bolluca cökə balığı tutacağıq. Bu saat balıq fırtınadan qorxur, sahilə gəlir. İndi su da bulanıq olar. Dunyaşka, yüyür, gör sel gəlirmi?

Dunyaşka könülsüz, yan-yanı qapıya tərəf getdi.

Qarı sakit dura bilmir, elə hey danışdı:

– Bəs suya kim girəcəkdir? Darya girə bilməz, soyuq dəyər, körpəsi var.

– Suya Qrişka ilə mən girəcəyəm, o biri tor üçün isə başqa bir arvadla Aksinyanı çağırıraq.

Dunyaşka tövşüyə-tövşüyə içəri girdi. Onun kirpiklərinin ucundan titrəşən xırda yağış damcıları sallanırdı. Üst-başından nəm qaratorpaq iyi gəlirdi.

– Elə sel gəlir ki, adam baxanda bağı yarıdır!

– Sən də bizimlə balıq tutmağa gədirsenmi?

– Daha kim gedir?

– Arvadları səslərik.

– Onda gedərəm!

– Elə isə uzun donunu çiyinə sal, Aksinyagilə qaç. Gör, gədirse, Malaşka Frolovanı da çağırırsın!

Qriqori gülümsünüb dedi:

– Bax, o arvad soyuqdan donmaz, ətlük donuz kimi piylidir.

Anası Qrişaya məsləhət gördü:

– Qrişka, gedəndə özünə bir az quru ot götür, ürəyinin üstünə qoyarsan, isti saxlar, yoxsa ıçalatına soyuq dəyər.

– Qriqori, qaç, quru ot gətir. Qarı ağıllı söz deyir.

Bir azdan Dunyaşka arvadlarla birlikdə gəldi.

Belini kəndirle bağlayıb cırıq kofta, göy tuman geymiş Aksinya boyca daha qısa və arıq görünürdü. Darya ilə baxışib gülüşə-gülüşə Aksinya yaylığını başından götürdü, hörüklərini peysərində daha möhkəm düyünlədi, yaylığını örtə-örtə başını dala əyib, Qriqoriyə soyuq nəzər saldı. Yoğun Malaşka kandarda corabını bağlayır, soyuq dəymiş adam kimi xırıldayırdı:

– Kisləri götürmüşünüz mü? Allaha and olsun ki, bu gün bol-luca balıq tutacağıq.

Onlar həyəte çıxdılar. Yumşalmış torpağa şıdırğı yağış yağır, gölməçələr köpüklənir, sel olub Dona axırdı.

Qriqori qabaqda gedirdi. Onu səbəbsiz bir sevinc bürümüşdü.

– Dədə, yaxşı bax, burada arx var.

– Gör necə zülmətdir, göz-gözü görmür.

Malaşka xırıltılı səslə qəhqəhə çəkib güldürdü:

– Aksinya, mənə yaxın dur, cəhənnəmə gedən özünə yoldaş axtarar.

– Bura bax, Qriqori, bura Maydannikovların körpüsü deyilmi?

– Özüdür ki, var.

Panteley Prokofyeviç küləyə dov gəlmək üçün var gücü ilə qışqırdı:

– Buradan... Başlayaq...

Malaşka xırıltılı səslə çığırdı:

– Eşitmirik, ay dayı, nə dedin?

– Allah deyib suya girin... Mən dərin yerə gedirəm. Deyirəm, dərin yerdə mən duracağam. Malaşka, ay kar başıbatmış, toru hara dartırsan? Suyun dərin yerindən mən gələcəyəm!.. Qriqori, Qrişka! Aksinya da qoy sahilədən gəlsin!

Donu iniltili bir nəfə bürümüşdü. Çəpəki yağan yağışı külək çit kimi cırır, parça-parça edirdi.

Qriqori, çayın dibini ayaqları ilə yoxlaya-yoxlaya qurşağa kimi suya girdi. Bədəninə suvaşan soyuq sinəsinədək yeridi, ürəyini çənbər kimi sıxdı. Dalğalar onun üzünü, bərk-bərk qıyılmış gözlərini qamçı kimi döyəcləyirdi. Tor getdikcə qovuş kimi şişib suyun dibinə gedirdi. Qriqorinin yun corablı ayaqları suyun dibində, qumun üstə sürüşürdü. Tor ağacı az qalırdı əlindən çıxsın... O yavaş-yavaş daha dərinə getdi. Birdən ayaqları suyun dibindən üzüldü. Budur, suyun axını onu sürətlə çayın ortasına tərəf çəkməyə başladı.

Qriqori sağ qolu ilə zorla sahilə tərəf üzdü. Qaynayan, qaralan suyun dərinliyi onu bərk qorxuya salırdı. Ayağı çayın dibinə dəyən kimi sevindi. Bir balıq onun dizinə toxunub ötdü. Qatı zülmətdə atasının səsi eşidildi:

– Dərin yerdən dolan!

Böyrü üstə əyilmiş tor yenə də suyun dibinə gedir, suyun axarı Qriqorinin ayaqlarını yenə çayın dibindən üzür, Qriqori də, başını sudan yuxarı çıxardaraq, ağzına dolan suyu tüpürə-tüpürə geriye üzməyə başlayır.

– Aksinya, sağ-salamatsanmı?

– Hələ ki, sağam.

– Deyəsən yağış dayanır?

– Xırda yağış dayanır, amma indi iri yağış başlayacaq.

– Yavaş danış. Dədəm səsimizi eşitsə dalaşar.

– Dədəndən qorxdun, sən də...

Bir dəqiqəyə qədər toru kırıncıca dartdılar. Su yapışqan xəmir kimi onların hər bir hərəkətini ağırlaşdırırdı.

– Qrişa, deyəsən, sahilə kötük var. Toru bu kötüyə dolamaq lazımdır.

Dəhşətli bir təkan Qriqorini uzağa atdı. Çayda su gurultu ilə çalxalandı, elə bil iri qaya parçası suya düşdü.

Aksinya sahil tərəfdən çığırdı:

– Va-a-a-a-ay!

Başını sudan çıxartmış Qriqori qorxdı, qışqırığa tərəf üzdü.

– Aksinya!

Küləyin viyılısından və suyun gurultusundan başqa heç nə eşidilmirdi.

Qorxudan canına üşütmə düşmüş Qriqori qışqırdı:

– Aksinya!

Uzaqdan atasının boğuş səsi eşidildi:

– E-he-ey, Qri-qo-ri!

Qriqori qol ata-ata üzürdü. Ayaqları altında nə isə sürüşkən bir şey duydu, əli ilə tutub çıxardanda gördü ki, tordur.

Aksinyanın ağlar səsi eşidildi:

– Qrişa, haradasan?..

Qriqori iməkləyə-iməkləyə sahilə çıxaraq, onun üstünə hirsli-hirsli qışqırdı:

– Niyə səs vermirsən?

Onlar sallağı oturub, soyuqdan titrəyə-titrəyə dolaşmış toru açmağa başladılar. Parçalanmış buludun arasından ay göründü. Subasardan o tərəfdə aramla göy guruldayırdı. Yağış suyu hələ canına hopmamış torpaq ışıldayırdı. Yağış suyunun yuyub təmizlədiyi səma sərt və aydın idi.

Qriqori torun dolaşığını aç-aça Aksinyanı diqqətlə gözdən keçirirdi. Qadının üzü ağappaq ağarmışdı, amma azca çərəlmiş qırmızı dodaqları artıq gülürdü.

O, nəfəsini dərib, danışmağa başladı:

– Dalğa məni qaldırıb sahilə elə cırpdı ki, ağılım başımdan çıxdı. Qorxudan zəhrim yarıldı! Mənə elə gəldi ki, sən boğulmusan.

Onların əlləri bir-birinə toxundu. Aksinya əlini onun köynəyinin isti qolunun içinə soxdu və həzin səslə dedi:

– Qolunun içi əcəb istidir, amma mən soyuqdan ölürəm. Bədənim tamam gizildəyir.

– Bura bax, bu murdar naqqa balığı gör torun harasını yırtıb!

Qriqori torun ortasındakı köndələninə arşın yarım yırtıq yeri araladı.

Burun tərəfdən biri qaça-qaça gəlirdi. Qriqori gördü ki, gələn Dunyaşkadır. Qız hələ çatmamış Qriqori qışqıra-qışqıra ondan soruşdu:

– Səndə sap varmı?

– Var.

Dunyaşka tövşüyə-tövşüyə yetişdi.

– Siz burada niyə oturmusunuz? Dədəm deyir ki, tez burun tərəfə gələsiniz. Biz orada bir torba cökə balığı tutmuşuq! – Dunyaşkanın səsinə açıq-aşkar sevinc var idi.

Aksinya soyuqdan dişləri bir-birinə dəyə-dəyə torun yırtığını gözdədi. Qızıssınlar deyə qaça-qaça burun tərəfə getdilər.

Panteley Prokofyeviç sudan diyir-diyir olmuş və suda boğulmuş adam barmağı kimi şişmiş barmaqları ilə eşmə bükür və yerindəcə oynaya-oynaya öyünürdü:

– Bir dəfə suya girdik, səkkizini tutduq, ikinci dəfədə isə... – o nəfəsini dərdi, eşməsinə yandırdı və dinməzcə ayağı ilə balıq dolu torbanı göstərdi.

Aksinya öyilib maraqla torbaya baxdı. Torbanın içindən çapalayıb bir-birinə sürtünən diri balıqların xışırtısı eşidilirdi.

– Bəs siz niyə məəttəl qalmışdınız?

– Naqqa balığı toru yırtmışdı.

– Yırtığı gözədinizmi?

– Gözlərini ölüm-zülüm bir-birinə caladıq...

– Hə, bir də dizə qədər suya girək, sonra isə gedək. Gəl, qabağa düş, Qrişka, niyə gəhgirlik edirsən?

Qriqori taxta kimi qurumuş ayaqları ilə suya girdi. Aksinya soyuqdan elə titrəyirdi ki, Qriqori bunu əlində əsən tordan hiss edirdi.

– Titrəmə, Aksinya!

– Allahdan istərdim ki, titrəməyim, ancaq özümü saxlaya bilmirəm.

– Onda belə eləyək... Gəl sudan çıxacaq, balıq cəhənnəm olsun!

Bir iri sazən çırpınıb torun üstündən aşmaq istədi. Qriqori addımlarını yeyinlədib, toru əydi, ağacından tutub dartdı, Aksinya öyilə-öyilə sahilə yüyürdü. Dalğa suları qumun üstü ilə şırıldaşırdı, geri çəkildi, balıq torda çapaladı.

– Subasardanmı gedək?

– Məşə ilə yol yaxındır. Ey, bizim adamlar, tezmi yola düşürük?

– Gedin, biz sizə çatırıq. Toru yaxalayıb gəlirik.

Aksinya üz-gözünü büzüşdürə-büzüşdürə tumanının suyunu sıxdı, içinə balıq doldurulmuş torbanı çiyinə qaldırdı, demək olar ki, qaça-qaça getdi. Qriqori də toru götürüb yola düşdü. Təxminən yüz sajin gedəndən sonra Aksinya zarıdı:

– Tamam taqətdən düşdüm! Ayaqlarım buza dönmüşdür.

– Budur, keçən ilki ot tayası, bəlkə burada qızınasan?

– O da olar. Yoxsa gedib evə çatana kimi ölürəm.

Qriqori ot tayasının başını dağıtdı, çala düzəltdi. Köhnəlmiş otdan isti çürüntü qoxusu gəlirdi.

– Tayanın ortasına gir. Ora indi hamam kimidir.

Aksinya torbanı kənara atıb, boğazına kimi quru otun içinə girdi.

– Bura əcəb istidir!

Soyuqdan əsən Qriqori də onunla yanaşı uzandı. Aksinyanın islanmış saçlarından ürəktitrədən zərif ətir saçılırdı. O, başını yana öyib uzanmışdı, yarıya qədər açıq ağzı ilə rahat nəfəs alırdı.

Qriqori öyilib ona pıçıldadı:

– Saçların adamı məst edən ətir saçır. İyi adamı bihuş edən ağ bir çiçək var ha, onun kimi...

Aksinya dinmədi. Onun kiçilmiş aya zillənən nəzəri dumanlı idi, uzaqlarda dolaşırdı.

Qriqori əlini cibindən çıxarıb qəflətən Aksinyanın başını özünə tərəf çəkdi.

– Burax!

– Səs eləmə!

– Boşla, yoxsa haray salaram!

– Səbr elə, Aksinya...

– Panteley dayı!

Panteley Prokofyeviç ona lap yaxından, yemişən kollarının dalından səs verdi:

– Yoxsa azmısən, Aksinya?

Qriqori dişlərini bir-birinə sıxıb, tayanın üstündən yerə hoppandı.

Qoca, Aksinyanın bərabərinə çatdıqda təkrar soruşdu:

– Nə haray salmısən, Aksinya? Olmaya azmışdın?

Aksinya ot tayasının yanında durub, peysərinə sürüşmüş yaylığını düzəldir, saçlarından buğ qalxırdı.

– Azmağına azmamışam, amma bir şey qalmamışdı ki, donam.

– Eh səni, arvad ki, arvad, bəs o ot tayasını görmürsən. Gir içinə qızın.

Aksinya torbanı götürmək üçün öyiləndə gülümsündü.

V

Düşərgə toplanışı yeri olan Setrakov xutoruna kimi altmış verstdir. Petro Melexovla Stepan Astaxov bir arabaya minmişdilər. Həmin arabaya onlardan başqa üç nəfər də həmyerliləri minmişdi: kalmıkaoxşar və çopur Fedot Bodovskov, saray qvardiyası Ataman polkunun ehtiyat kazakı, ləqəbi Xristonya olan Xrisanf Tokin, bir də Persianovkaya gedən topçu İvan Tomilin. Atlar ilk dəfə yemləndikdən sonra arabaya Xristonyanın ikiverşok¹ atı ilə Stepanın qara atını qoşdular. Qalan üç yəhərli at arabanın yedəyində gədirdi. Arabanı

¹İkiverşok at – boyu iki arşın iki verşok olan at. Kazak çar ordusuna boyu on azı iki arşın yarım verşok olan öz atı ilə gəlməli idi.

yekəpər və atamançıların əksəriyyəti kimi səfəthəhər Xristonya sürürdü. O, belini əyib qabaq tərəfdə oturaraq, arabanın içinə işiq düşməyə qoymurdu, gurlayan alçaq bas səsi ilə atları qorxudurdu. Petro Melexov, Stepan və topçu Tomilin arabanın içində yan-yana uzanıb papiros çəkirdilər. Fedot Bodovskov dalca gəlirdi; görünür ki, əyri kalmık ayaqlarını tozlu yollarla sürümək ona əziyyət vermirdi.

Lap qabaqda Xristonanın arabası gedirdi. Onun ardınca yeddi, yaxud səkkiz yəhərli və yəhərsiz at gəlirdi.

Yolu qəhqəhə, qışqırıq, usandırıcı mahnı, at finxirtisi, boş üzəngi dinqiltisi başına almışdı.

Petro, başı altına suxarı torbası qoymuşdu. O, uzanıb sarışın uzun bıqlarını çirdi.

– Stepan!

– Nə var?

– Gəlsənə əsgəri mahnı oxuyaq?

– Hava yaman istidir. Boğazım qurumuşdur.

– Yaxın xutorlarda meyxana yoxdur, hədə yerə gözləmə!

– Yaxşı, başla. Bıy, sən ki, heç bacarmırsan. Eh, sizin Qrişka qiyamət oxuyur! Səsi gümüş sim kimi ahəngdardır. Mən onunla toy-bayramlarda çox oxumuşam.

Stepan başını qaldırıb, boğazını arıtladı, pəsdən, ahəngdar səslə oxumağa başladı:

Ey şəfəqlər, şəfəqlər,
Nə erkən söküldünüz...

Tomilin əlini arvadşayağı yanağına söykədi, incə iniltili səslə mahnıya qoşuldu. Petro bığının ucunu ağzına alıb gülümsəyə-gülümsəyə, iri sinəli topçunun gücəndiyinə görə gicgahlarında qabaran göyümtül damarlarına baxırdı.

Ey kəndin gənc gəlini,
Suya nə gec gedirsən...

Baş Xristonya tərəfə uzanmış Stepan dirsəklənib çevrilir, möhkəm və qəşəng peysəri çəhrayı rəngə boyanırdı.

– Xristonya, kömək elə!

Oğlan mətləb qanandı,
Yəhərlədi atını...

Stepan təbəssüm dolu dombalan gözlərini Petronun üzünə zillədi, Petro bığının ucunu ağzından çıxartdı və mahnıya qoşuldu.

Xristonya yekə, hər tərəfi tüklü ağzını ayırıb elə nəriltili səslə oxumağa başladı ki, arabanın brezent örtüyü titrədi.

Yəhərlədi atını,
Sürdü gəlin tərəfə...

Xristonya uzunluğu arşından artıq olan yalın ayağını qaldırıb laydırı dirədi, Stepanın bir də mahnı başlamasını gözlədi. Kölgədə olan üzündən tər süzülən Stepan gözlərini yumdu, mahnını mehri-bancasına davam etdirib, səsinə gah pıçılı andıran bir ahənglə aşağı salır, gah da zilə qaldırırdı.

Getmə, ay gəlin, dayan,
Atı sulayım çaydan...

Xristonanın iri kilə zəngi dinqiltisinə oxşayan yoğun səsi yenə bütün səsləri batıraraq yüksəldi. Daldakı arabalara minənlər də mahnıya qoşuldular. Dəmir çənbərli təkərlər taqqıldayı, burunlarına toz dolan atlar asqırır, usandırıcı mahnı güclü sel kimi yolu başına alırdı. Qurumuş çöləti fısıqlığı arasından, yanmış və sapsarı saralmış qamışlıq içindən pırıltı ilə bir ağqanad cüllüt qalxdı. O, ucadan cəvildəyə-cəvildəyə dərəyə uçdu; göydə başını geri çevirdi, zümrüd kimi yaşıl xırdaca gözləri ilə ağ brezentli araba karvanına, dırnaqları ilə yoldan güclü toz qaldıran atlara, yolun qırağı ilə yeriyən köynəklərinə toz qonmuş adamlara baxdı. Quş dərəyə qondu, qara döşü heyvan tapdığı olmuş quru otlara toxundu, o buradan, yolda nələ olduğunu daha görmürdü. Yolda isə arabalar bayaqkı kimi taqqa-tuqla gedir, yəhər altında tərlemiş atlar yenə də könülsüz addımlayırdı; yalnız boz köynəkli kazaklar öz arabalarından aralanıb qabaqdakı arabaya tərəf qaçır, onu dövrəyə alır, gülməkdən uğunub gedirdilər.

Stepan arabanın içində dik dayanıb, bir əli ilə başı üstündəki brezentdən tutur, o biri əlini yavaşca yelləmə-yelləmə, adamları qızıqdırən bir yeyinliklə mahnını davam etdirirdi:

Yanımda oturmayın,
Oturmayın yanımda.
Adamlar zənn edə ki,
Eşqin vardır canımda.
Sən ki, məni sevirsen,
Hey yanıma gəlirsən,
Sən ki, məni sevirsen,
Mən sən deyən deyiləm...

Onlarca kobud səs yüksəlir, dərhal mahnının sözlərini təkrar edir, bu səslər tozlu yola yayılırdı.

Mən sənə təyin deyiləm,
Nəşilli bir yerdənəm.
Əslim-nəcabətim var,
El içrə şöhrətim var.
Oğrular nəslindənəm,
Knyaz balası sevmişəm...

Fedot Bodovskov bərk fit çaldı; atlar ürəkşübhə ilə cumdu; Petro başını arabadan çıxartdı, gülüb furajkasını yellətdi; Stepan dişlərini ağardıb güldü, çiynlərini bic-bic oynatdı; yolu toz dumanı bürümüşdü; toqqasını açdığından, uzun köynəyi dizinə qədər sallanmış, saçları pırpızlaşmış, başdan-ayağa tər içində olan Xristonya çömbələ-çömbələ dövrə vurur, çarx kimi dolanır, üzünə kədərli ifadə verə-verə və inildəyə-inildəyə kazağa rəqsi oynayır, işləyən bozumtul toz üzərində zırpı yalın ayaqlarının izi qalırdı.

VI

Gecələmək üçün üstü hamar, qumsal təpə yanında dayandılar.

Qərb tərəfdən bulud gəlirdi. Onun qaralmış ətəklərindən yağış yağırdı. Atları göldə suladılar. Bənd boyunca bitən salxımlı söyüd ağaclarını külək əyirdi. Üzünü durğun mamır örtmüş, narın-narın

ləpələnen suda əks olunan ildırım yayılır, pozğun şəkil alırdı. Külək seyrək yağış damlaları səpələyir, sanki torpağın açılmış qara əlinə sadəgə verirdi.

Atların ayaqlarını cıdarlayıb otlamağa buraxdılar, üç nəfər keşikçi qoydular. Yerdə qalanlar ocaq qalayıb arabaların dişlərləridən qazanlar asmağa başladılar.

Xörəyi Xristonya bişirirdi. Əlindəki qaşıqla qazanı qarışdıraraq, onun dövrəsində əyləşmiş kazaklara nağıl edirdi:

– ...Həmin təpə də, bu təpə kimi, deməli, hündür idi. Rəhmətlik atama mən elə bunu dedim: “Bəs biz, heç kəsdən icazə almadan, özbaşımıza bu təpəni qazmağa başlasaq, ataman¹ bunun üstündə bizə divan tutmazmı?”

Atların yanından qayıtmış Stepan soruşdu:

– Bu Xristonya yenə nə goplayır?

– Rəhmətlik atamla birlikdə, Allah ona behişt qismət eləsin, necə dəfinə axtardığımızı nağıl edirəm.

– Dəfinəni harada axtarırdınız ki?

– O təpə, qardaş, Fetisov dərəsindən o yandadır. Oranı sən də tanıyırsan, Merkulov kurqanı deyirlər...

– Hə, hə... – deyib Stepan sallağı oturdu, ocaqdan ovcuna bir parça od götürdü. O, dodaqlarını marçıldadaraq odu ovcunda o yan-bu yana diyirləmə-diyirləmə papirosunu yandırınca xeyli vaxt keçdi.

– Hə, belə. Atam dedi: “Xristonya, gəl, Merkulov kurqanını qazaq”. O da babasından eşidibmiş ki, həmin kurqanda dəfinə basdırılmışdır. Dəfinə də, deməli, elə şeydir ki, hər kəsə qismət olmur. Atam Allaha əhd eləmişdi ki, dəfinə ona qismət olsa bir qəşəng kilsə tikdirəcəkdir. Biz də bu qərara gəlib həmin yerə getdik. Yer stanitsanın idi, – buna yalnız ataman şübhə edə bilirdi. Biz oraya çatanda axşamüstü idi. Şər qarışana qədər gözlədik, deməli, madyanın ayağını cıdarladığı, belləri götürüb təpənin üstünə dırmaşdıq. Təpənin düz kəlləsindən qazmağa başladığı. Təxminən iki arşın

¹ Ataman – çar Rusiyasında kazakların bütün dərəcələrdən olan seçilən rəisləri belə adlanırdı. Don qoşunlarının başında qoşun atamanı, stanitsaların başında stanitsa atamanları dururdular, kazak dostu yürüşə çıxdıqda xüsusi yürüş atamanı seçilirdi. Bu söz geniş mənada yüzbaşı demək idi. Don kazaklarının müstəqilliyi tamam yox olduqdan sonra bütün kazak qoşunlarının atamanı adı taxt-tacın voliohdinə verildi; əslində kazak qoşunlarını təyin edilmis atamanlar idarə edirdilər.

dərinliyində çala qazdıq, yer tamam daşlıq idi, tapdanmaqdan elə bərkimişdi ki, daha nə deyim. Yamanca tərləmişdim. Atam hey dua oxuyur, amma mənim qarnım hey quruldayır, inanarsınız mı, qardaşlar, ara vermirdi. Yay zamanı yediyimiz-ıçdiyimiz nədir, hamınız bildiyiniz kimi, qatıq, bir də kvas... qarnım quruldayırdı, elə sancılanmışdım ki, nəfəsim kəsilirdi, vəssalam! Rəhmətlik atam, Allah ona behişt qismət eləsin, mənə dedi: "Tfu sənə, Xristan, nə murdar adamsan! Mən dua oxuyuram, sən isə qarnındakı xərəyi saxlaya bilmirsən, iy ələmi götürüb, nəfəs çəkmək mümkün deyil. Get, – dedi – aşağı düş, yoxsa bu bellə vurub boynunu üzərəm. Sənin kimi murdar adamın ucbatından dəfinə yerin dibinə çəkilib yox ola bilər". Mən təpənin ətəyində yerə uzandım, qarnım ağrıyır, sancı məni öldürürdü; rəhmətlik atam, o çox sağlam kişi idi, özү təkcə qazmağa başladı. Bir az da qazdıqdan sonra bir sal daşa çatdı. Məni çağırırdı. Mən, deməli, lingi həmin sal daşın altına salıb qaldırdım... İnanırsınız mı, qardaşlar, ayılı gecə idi, daşın altı isə par-par parılayırdı.

Petro dözməyib, gülümsəyə-gülümsəyə və bığını dartışdırı-dartışdırı dedi:

– Yaman küyləyirsən ha, Xristonya!

– Niyə "küyləyirəm"? Rədd ol, Əşi, filan-filan şüdə! – deyib Xristonya enli şalvarını yuxarıya dartışdırırdı və qulaq asanları nəzərdən keçirtdi: – Yox, deməli, yalan danışmıram! Allah haqqı, düz deyirəm.

– Sözüünün canını de görək!

– Bəli, qardaşlar, daşın altı parılayırdı. Diqqətlə baxdım, bir də gördüm ki, bunlar – yanmış kömürdür. Orada qırx çanağa qədər kömür var idi. Atam dedi: "Düş, Xristan, kömürü bayıra kürü". Düşdüm. Kömür zəhrimarı kürüdüm, kürüdüm, ancaq işıqlaşanda qurtara bildim. Səhər açıldı, bir də gördük o, budur ha, – başımızın üstünü almışdır.

Bir tərəfdə çulun üstündə uzanmış Tomilin maraqlandı:

– Kim?

– Kim olacaq, ataman. Təkatlı faytonda budur gəldi: "Ay filan-filan olmuşlar, sizə buranı qazmağa kim icazə vermişdir?" Dinmədik. Bizi qabağına qatdı, – stanitsaya apardı. İnişil bizi Kamenskaya stanitsasına məhkəməyə çağırıbmışdılar, atam bunu başa düşübmiş

kimi, vaxtında öldü, canını qurtardı. Kağızın dalına yazdılar ki, filankəs sağ deyil, ölmüşdür.

Xristonya buğlanan qazanı götürüb yerə qoydu, arabadan qaşıq götürməyə getdi.

Xristonya qaşıqları gətirdikdə Stepan soruşdu:

– Bəs atan neylədi? Allaha əhd etmişdi ki, kilşə tikdirərəm, heç nə tikdirmədi?

– Sən lap axmaq adamsanmış, Styopa, kömürə görə, deməli, o, kilşə tikdirə bilərdimi?

– Söz vermişdisə – gerek tikdirəydi.

– Axı o, Allaha kömür üçün heç bir şey vəd etməmişdi, dəfinə isə...

Bərk qəhqəhədən ocaq titrədi. Xristonya səfeh başını qazanın üstündən qaldırdı və adamların nəyə güldüyünü başa düşməyərək, başqalarından daha güclü bir qaqqıltı ilə güldü.

VII

Aksinyanı Stepana ərə verəndə onun on yeddi yaşı var idi. Onu Donun o tayından, qumsallıqdakı Dubrovka xutorundan gətirdilər.

Ərə getməsindən bir il əvvəl Aksinya çöldə, xutordan səkkiz verst kənarda yer şumlayırdı. Əlli yaşlı qoca atası gecə qızın əl-qolunu kəndirlə sarıyır və zorlayır.

Sonra isə o, qızı hədələyir:

– Ağzından bir kəlmə söz qaçırsan, – öldürərəm, dinməsən – sənə məxmər kofta, ketr və qaloş alaram, – deyə vəd edir. – Bunu yaxşı yadında saxla: ağzından qaçırsan, öldürərəm.

Gecə Aksinya alt köynəyi cırıq-cırıq olmuş halda qaça-qaça xutora gəlir. Anasının ayaqlarına düşüb hıçqırıqdan boğula-boğula başına gələnı danışır... Anası və hərbi xidmətdən yenicə qayıdıb gəlmiş atamançı böyük qardaşı atları arabaya qoşurlar, Aksinyanı da özləri ilə götürüb ora, atanın yanına gedirlər. Qardaşı cəmişi səkkiz verstlik yolda az qalır ki, atların bağrını çatlatsın. Kişini tarla düşərgəsinin yanında tapırlar. O, kəndli kaftanını yerə sərib, sərxoş halda onun üstündə uzanıb yatır, yanında boş ərəq şüşəsi var idi. Aksinyanın gözləri qabağında qardaşı arabanın ucu dəmirli

oxunu çıxarır, yatmış atasını təkliklə oyaq, ondan qısaca nə isə soruşur, oxu qaldırıb qocanın burnunun üstünə ilişdirir. Ana ilə oğul kişini düz saat yarım döyürlər. Qızın həmişə dinc olan qoca anası, huşunu itirmiş ərinin saçını qəzəblə dartıb yolurdu, qardaşı isə onu hey təklikləyirdi. Aksinya arabanın altında yaylığını başına bürüyərək uzanırdı, səsinə çıxarmadan tır-tır titrəyirdi... Səhər açılana azca qalmış qocanı evə gətirdilər. O, zərriyib, gözləri ilə otağı yoxlayır, gizlənmiş Aksinyanı axtarırdı. Onun qopardılmış qulağından balışın üstünə irin və qan axırdı. Axşamçağı kişi ölür. Adamlara deyirlər ki, sərxoş halda yıxılıb ölmüşdür.

Bir il sonra bəzəkli arabada Aksinyaya elçi gəldi. Ucaboy, möhkəm peysərli və boy-buxunlu Stepan gəlinin ürəyinə yatdı, toyu payıza, pəhrizdən sonraya təyin etdilər. Çillə girməmişdi, azca şaxtalı və ürəkaçan bir gün idi. Aksinyanı bəyin evinə gəlin gətirdilər; o vaxtdan Aksinya, Astaxovların evində cavan ev sahibəsi oldu. Oğlu kimi ucaboy, ağır qadın xəstəliyindən beli bükülmüş qayınana, gəlin gətirildiyi günün səhəri Aksinyanı sübh tezdən durğuzdu, qolundan tutub mətbəxə gətirdi, məşaları boş-boşuna götürüb-qoyaraq dedi:

– Bilirsənmi, əziz gəlinciyəzəm, biz səni buraya nazlanmağa, yanını yerə verib dincəlməyə gətirməmişik. Get, əvvəlcə inəkləri sağ, sonra da sobanın yanına gəl xörək bişir. Mən qocalmışam, naxoşluq məni əldən salmışdır, evinə-əşiyinə yiyə dur, o sənin olacaq.

Həmin gün Stepan anbarda cavan arvadını qəsdən, həm də rəhmsizcəsinə döydü. Onun qarnını, sinəsini, belini yumruqladı; özü də elə yerindən vururdu ki, göyərsə, görün olmasın. Elə həmin vaxtdan kənarda kef çəkməyə, gəzəyən arvadlarla gün keçirtməyə, Aksinyanı otağa, yaxud anbara salıb, qapısını qıfıllayaraq, az qala hər axşam veyllənməyə başladı.

O, il yarım qədər, uşağı olana kimi, üzqaralığını Aksinyaya əfv etmədi. Bundan sonra Stepan sakitləşdisə də, ancaq arvadına nəvaziş göstərmir, əvvəlki kimi evdə tək-tək hallarda gecələyirdi.

Mal-qara çox olduğundan Aksinyanın işi başından aşırı, Stepan tənbellik edir, işləmək istəmirdi: telini darayıb, yoldaşlarının yanına gedir, onlarla birlikdə papiros çəkir, qumar oynayır, xutordakı son hadisələr barədə mırt vururdu; mal-qaraya baxmaq, altını təmizləmək, ev-çşik işlərini görmək bütünlüklə Aksinyanın öhdəsinə

qalırdı. Qayınanasının ona, demək olar ki, heç köməyi dəymirdi. O, bir az əlləşən kimi çarpayının üstünə sərilir, ağappaq ağarmış dodaqlarını bir-birinə kip basıb, ağrıdan bərəlməmiş gözlərini tavana zilləyir, kələf kimi büzüşərək zərriyirdi. Belə dəqiqələrdə iri, cybəcər – qara xal dolu üzündən tər sel kimi axır, gözləri yaşarır, çox vaxt göz yaşlı damla-damla axırdı. Aksinya işini-gücünü buraxır, bir küncə qısılib, qorxa-qorxa və mərhəmətlə qayınanasının üzünə baxırdı.

İl yarımından sonra qarı öldü. Səhərçağı Aksinyanı ağrı tutdu, günortaçağı isə, uşağın doğulmağına bir saat qalmış qayınanası köhnə tövlənin qapısı yanında ayaq üstə keçindi. Sərxoş Stepana doğan qadının yanına gəlməməyi tapşırmaq üçün bayıra qaçmış mamaça, bir də gördü ki, Aksinyanın qayınanası dizlərini qucaqlayıb, yerə sərilmişdir.

Uşağı olandan sonra Aksinya ərinə isinişmişdi, lakin bu, məhəbbət hissi deyil, kədərli qadın mərhəməti və yovuşmağı idi. Uşaq bir yaşa çatmamış öldü. Köhnə güzəran təzədən başladı. Qrişka Melexov oynaqlaşıaraq, onun yoluna çıxdığı vaxt isə Aksinya dəhşətlə duydu ki, qəlbində bu məhrəban qaraşın oğlana meyli var. Oğlan inadla, tərs buğa kimi onun yan-yörəsində fırlanırdı. Aksinyanı qorxudan da məhz onun bu inadçılığı idi. O görürdü ki, bu oğlan Stepanın qorxmur; Qrişkanın ondan asanlıqla əl çəkməyəcəyini daxilən duyurdu, bunu ağlına gətirməsə də, bütün varlığı ilə müqavimət göstərsə də, açıq-aydın görürdü ki, həm bayram günlərində, həm ad günlərdə getdikcə yaraşıqlı geyinir, bəzənib özünə sıgal verir, özünü aldatmağa çalışsa da, tez-tez ona rast gəlməyə cəhd edir. Qrişkanın qara gözləri onu ağır və azgın nəvazişlərə qərq etdikdə, bu, Aksinyanın qəlbinə isindirir və canına yayılırdı. Aksinya dan yeri söküləndə, inəkləri sağmaq üçün oyandıqda gülümsünür, nədən sevinəcəyini hələ dərk etmədiyi halda, tez xatırlayırdı: “Bu gün ürəkaçan bir şey olacaq. Nə olacaq? Qriqori... Qrişa...” Onu bütünlüklə bürüyən bu yeni hiss Aksinyanı qorxudurdu; odur ki, xəyal aləmində sərvaxtlıq edir, addımlarını ehtiyatla atır, sanki marta da buzları codurlaşmış boşalmış Don çayının üstü ilə yeriyirdi.

Aksinya Stepanı düşərgəyə yola salandan sonra bu qərarı gəldi ki, Qrişka ilə mümkün qədər az görüşsün. Tör götürüb birlikdə balıq ovuna getdikləri gündən sonra bu qərarı bir az da möhkəmləndi.

Troitsa bayramına iki gün qalanda xutor camaatı biçənləri bölüşdürdü. Bölgüyə Panteley Prokofyevič də getmişdi. Oradan nahar vaxtı qayıtdı, nıqqıldaya-nıqqıldaya çarıqlarını çıxartdı, göz-məkdən yorulmuş qıclarını bərk-bərk qaşıya-qaşıya dedi:

– Bizə Krasnı yar yaxınlığındakı sahə düşüb. Otu bir o qədər də tərifi deyil. Yuxarı başı meşəyə dirənir, bəzi yerləri isə ala-taladır, tək-tək yerlərində ayrığıq var.

Qriqori:

– Otu nə vaxt biçəcəyik? – deyər soruşdu.

– Bayramdan sonra.

– Yoxsa Daryanı da aparacaqsınız? – deyib qarı qaşqabağını salladı.

Panteley Prokofyevič əlini yellətdi: demək istəyirdi ki, məndən əl çək.

– Lazım olar – aparırıq. Durub nahar versənə, yeyək, əl-qolunu niyə ölçürsən!

Qarı sobanın qapağını şaqqıltı ilə qaldırdı. İsti borşu çıxartdı. Panteley Prokofyevič süfrə başında bölgüdən və atamanın az qala bütün xutor camaatına fırlıdaq gəlməyindən xeyli danışdı.

– O elə keçən il də hiyləyə əl atmışdı, – deyər Darya onun sözünə qüvvət verdi. – Adamlar sahələrini güc-bəla ilə aldılar, ataman hey Malaşka Frolovanı dilə tuturdu ki, gəl paylarımızı dəyişək.

Panteley Prokofyevič loğmasını çeynəyə-çeynəyə dedi:

– Köhnə əclafdır.

Dunyaşka qorxa-qorxa soruşdu:

– Dədə, bəs biçilmiş otu kim dırımlayacaq, taya vuracaq?

– Bəs sən nəsen?

– Mən təklidə, dədə, bunun öhdəsindən gələ bilmərəm.

– Aksyutka Astaxovanı da çağırıraq. Gedəndə Stepan xahiş elədi ki, onun otunu da biçək. Kömək etməliyik.

Ertəsi gün səhərçağı yəhəri səkil aygır minmiş Mitka Korşunov Melexovların evinin qabağına gəldi. Çiskın yağış yağdırdı. Xutorun üstünü qara buludlar almışdı. Mitka öyilib, darvazanı açdı, atı həyə-tə sürdü. Artırmaya çıxmış qarı onu səslədi. O, Mitkanın gəlişindən narazı olduğunu gizlətməyib, açıq-aşkar:

– Nə var, ay dəcəl, nəyə gəlmisən? – deyər soruşdu. Cəsür və dalışıqan Mitkadan onun zəhləsi gedirdi.

Atını məhəccərə bağlayan Mitka təəccüb elədi:

– İliniçna, məndən nə istəyirsən axı? Mən Qrişkanın yanına gəlmişəm. O haradadır?

– Mərkədə yatıbdır. Nə var, canını azar alıb? Deməli, piyada gəzə bilmirsən?

Mitka inciyib:

– Xala, hər şeyə qulp qoyursan ha! – dedi və yanlarını basa-basa, bəzəkli qamçısını oynada-oynada və lak uzunboğaz çəkmələrinin quncuna vurub şappıldada-şappıldada mərəyə tərəf getdi.

Qriqori, şahnişini çıxardılmış arabanın içində yatmışdı. Mitka bir şey nişan almırmış kimi sol gözünü qıyıb Qriqoriyə bir qamçı çəkdi.

– Ayağa qalx, ay mujik!

Mitkanın nəzərində “mujik” ən pis söyüş idi. Qriqori yay kimi dik atıldı.

– Neyləyirsən?

– Bəsdir yatdın!

– Mitri, acığım tutmamış sarsaqqlama...

– Qalx, səninlə işim var.

– Hə, nədir?

Mitka arabanın laydını üstündə oturdu, çəkməsinə yapışıb qurumuş palçıq qamçı ilə vurub yerə tökərək dedi:

– Belə şey mənə, Qrişka, ağır gəlir...

– Nə?

– Axı belə iş olar? – deyər Mitka uzun bir söyüş söydü. Yüzbaşı¹ özünü elə çəkirdi ki, daha nə deyim.

Bərk qəzəblənmiş Mitka dişlərini hey qıcırtdı, yeyin-yeyin danışır, ayaqları titrəyirdi. Qriqori qalxıb oturdu.

– Hansı yüzbaşı?

Mitka onun köynəyinin qolundan yapışıb, bu dəfə sakitcə dedi:

¹ Çar ordusunda zabıt rütbələrinin aşağıdakı adları var idi: 1) podporuçik (süvari hissələrində – kornet, kazak qoşunlarında – xorunji); 2) poruçik (kazaklarda – yüzbaşı); 3) ştabs-kapitan (süvari hissələrində – ştabs-rotmistr, kazak qoşunlarında – podyasavul); 4) kapitan (süvari hissələrində – yasavul); 5) podpolkovnik (kazaklarda – qoşun starşinası); 6) polkovnik (Birinci dönd dorocə – ober-zabıt rütbələri, axıncı iki dorocə – qarargah-zabıt rütbələri adlanırdı).

– Dur, atını yəhərlə çaparaq subasara gedək. Mən ona göstərəm! Mən ona eləcə də dedim: “Zati-aliləri, gəl atlarımızı sına-yaq”. “Get, – dedi, – bütün tanışlarını, dostlarını buraya gətir, mənim atım sizinkilərin hamısını ötcəkədir, ona görə ki, atımın anası Peterburqda zabitlər cıdırında dəfələrlə mükafat almışdı”. Mənə qalırsa, onun madyanını da, madyanının anasını da Allah vurmuşdu! Mən, dünya dağılsa da, aygırımı ötməyə qoymaram!

Qriqori tələsik paltarını geyindi. Mitka dabanbasdı onun dalınca gəzirdi; hirsindən dili dolaşa-dolaşa danışdı:

– Həmin yüzbaşı tacir Moxova qonaq gəlmişdir. Qoy görüm, adı nədir? Deyəsən Listnitskidir. Cantıraq, təmkinli bir adamdır. Gözlərinə eynək taxır. Əşi, hər kimdirsə cəhənnəmə ki! Nə olsun ki, eynək taxır, qoymaram onun atı mənimkini keçsin!

Qriqori gülə-gülə damazlıq üçün saxladıqları qoca madyanı yəhərlədi və atası görməsin deyə küçə qapısından deyil, xırman tərəfdən atı çölə sürdü. Dağın ətəyindəki subasara yollandılar. Atlar palçığı fırıldada-fırıldada yeriyirdi. Subasarda qurumuş bir qovaq ağacının yanında atlılar onları gözləyirdilər: bunlar, yaraşılıq arıq-qıvrıq madyan minmiş yüzbaşı Listinskiden, bir də yeddi nəfər yerli cavan atlıdan ibarət idi.

Yüzbaşı burnunun üstündə pensnəni düzəltdi. Mitkanın mindiyi erkək atın döşündəki möhkəm əzələlərə heyran-heyran tamaşa edərək soruşdu:

– Atları haradan sürək?

– Qovaq ağacından Şah gölünə qədər.

Yüzbaşı uzağı görmədiyi üçün gözlərini qıyıb soruşdu:

– Bu Şah gölü haradadır?

– Odur ey, zati-aliləri, meşənin yanında.

Atları sıraya düzdülər. Yüzbaşı qamçısını başı üzərinə qaldırdı. Çiyindəki poqonu qabardı.

– Mən “üç” deyən kimi sürərsiniz! Hə, hazırlaşın! Bir, iki, ...üç!

Yüzbaşı yəhərin qasına yatıb, bir əli ilə furajkasından tuta-tuta birinci olaraq atını çapdı. O, təxminən bir saniyə hamıdan qabaq düşdü. Özünü itirmiş, rəngi qəmiş Mitka üzəngiyə qalxdı, Qriqoriyə clə gəldi ki, Mitka başının üstünə qaldırdığı qamçını aygırın sağrısına çox gec ilişdirdi.

Qovaq ağacı ilə Şah gölünün arası üç verst idi. Yol yarı olanda Mitkanın aygırı ox kimi süzdü, yüzbaşının madyanına çatdı. Qriqori atını könülsüz çapırdı. Cıdır başlandı geridə qalmış Qriqori madyanını löhrəm yerislə sürür, getdikcə uzaqlaşan, bəziləri geri qalan, çaparaq gedən atlılara maraqla tamaşa edirdi.

Şah gölü yaxınlığında bahar sularının gətirdiyi qum təpəsi var idi. Təpənin dəvə boynunu andıran sarımtıl yalında yarpaqları bıçaq kimi iti olan seyrək soğanaq bitmişdi. Qriqori gördü ki, yüzbaşı ilə Mitka eyni zamanda həmin təpəyə qalxdılar, o biri tərəfinə endilər. Başqa atlılar da tək-tək onların dalınca təpəni əşdılar. Qriqori gölün kənarına çatanda atlılar artıq tərlı atlarını çəkib bir araya yığılmışdılar, atdan düşən oğlanlar tələsik yüzbaşını dövrəyə alırdılar. Mitkanın simasında fərəh var idi. Onun hərəkətlərində qalibiyyət seziilməkdə idi. Yüzbaşı Qriqoriyə azacıq belə olsun dilxor görünmədi; o, bir ağaca söykənib papiros çəkir, suda çimdirlmiş kimi qan-tər içində olan atını çeçələ barmağı ilə göstərək deyirdi:

– Mən onu yüz əlli verst çaparaq sürmüşəm. Stansiyadan dənən gəlmişəm. Atım dincini almış olsaydı, Korşunov, sənın atın onu heç vaxt ötə bilməzdi.

Mitka alicənablıq edib dedi:

– Ola bilər.

Hamıdan axırda gəlib çıxmış atlı – üzü çil-çil oğlan qıbtə ilə dedi:

– Bizim mahalda onun aygırından bərk qaçan at yoxdur.

– Yaxşı atdır, – deyib sevindiyindən yərə-göyə sığmayan Mitka əli titrəyə-titrəyə aygırın boynunu şappıldatdı, quru təbəssümlə Qriqoriyə baxdı.

Qriqori ilə Mitka ikilikdə dəstədən aralandılar, atlarını yol ilə deyil, dağın ətəyi ilə sürdülər. Yüzbaşı onlarla soyuq vidalaşdı, sağ əlinin iki barmağını furajkasının günlüyünə qaldırdı və üzünü yana çevirdi.

Döngədə evə çatdıqda Qriqori gördü ki, Aksinya üzbəüz gəlir. Qadın əlindəki quru budağın çör-çöpünü qoparda-qoparda gəlirdi; Qrişkanı görə kimi başını aşağı saldı.

– Niyə utandın, olmaya biz atı yəhərsiz minmişik? – deyə Mitka qışqırdı və göz vurdu. – A mənim ətirli-ənbərli gülüm, ah, azca acıtəhərsən!

Qriqori yalnız qabağa baxırdı. Aksinyanın yanından ötmüşdü ki, birdən qamçını sakitcə yeriyən madyana ilişirdi. Madyan dal ayaqları üstə çökdü, dik sıçrayanda Aksinyanın üstünü palçığa buladı.

– E-e-e-e-h, dəli şeytan!

Qriqori atın başını geri çevirdi, qızıışmış atı düz onun üstünə sürərək soruşdu:

– Niyə salam vermirsən?

– Salama layiq deyilsən!

– Bax, elə buna görə də üst-başını palçığa buladım, lovğa olma!

Aksinya əllərini yelləmə-yelləmə özünü atdan qoruyaraq qışqırdı:

– Burax gedim! Bu nədir, mənə ayğıra ayaqladırsan?

– Bu aygır deyil, madyandır.

– Nə fərqi var, burax!

– Nəyə acığın tutur, Akstyutka! Doğrudanmı subasardakı hədişəyə görə mənə acığın tutur?..

Qriqori düz onun gözlərinin içinə baxdı. Aksinya ona nə isə demək istədi, ancaq qara gözünün qırağında qəflətən bir damla yaş göründü; dodaqları aciz-aciz titrədi. Qadın göz yaşını güclə saxlaya-saxlaya pıçıldadı:

– Əl çək, Qriqori... Mənim acığım tutmur... Mən... – deyib getdi.

Mat qalmış Qriqori darvazanın yanında Mitkaya çatdı.

– Bu gecə kef məclisinə gələcəksənmi? – deyərək Mitka soruşdu.

– Yox.

– Bəs niyə elə? Yoxsa o səni yanına gecələməyə çağırırmıdır?

Qriqori əli ilə alnını hövkelədi və cavab vermədi.

IX

Troitsa bayramından nişanə olaraq xutorun həyətlərində yalnız ləçəkləri döşəmələrə səpələnmiş quru çiçək çöpləri, tapdanmış yarpaqların tozu, bir də palıd və göyrüş ağaclarından kəsilib darvaza və artırmalara taxılmış yarpaqları büzülmüş, solmuş budaqlar qalmışdı.

Troitsa bayramından sonra biçənlərdə ot çalını başlandı. Subasarı səhər açıldan qadınların olvan tumanları, ısıldayan naxışlı

önlükləri, rəngbərəng baş yaylıqları al-əlvan bəzədi. Xutorda hamı elliklə ot çalınma çıxırdı. Biçinçi və dırmaqlayıcı qadınlar elə geyinmişdilər ki, sanki illik bayrama gəlmişdilər. Bu yerlərdə qədimdən adət belə idi. Don çayının sahilindən uzaq qızıllağac kolluqlarına kimi hər yerdə kərəntilər oynayıb, biçənlərin otunu yanı üstə səridi.

Melexovlar ot çalınma bir az gec başlamışdılar. Onlar ot çalınma gəldikdə xutor camaatının yarısı artıq biçənəkdə idi.

İşləməkdən tərlənmiş biçinçilər çıxışırdılar:

– Panteley Prokofyevic, çox yatırsan!

– Təqsir mənə deyil, arvaddadır! – deyərək qoca gülümsünür və xam göndən toxunmuş qamçısını yelləyərkən öküzlərə təpiniirdi.

Həsir papaqlı ucaboy bir kazak yol kənarında kərəntisinin ağzını itiləyərək başını bulaya-bulaya dedi:

– Xoş gördük, a dost! Gecikmisən, qardaş, gecikmisən.

– Olmaya ot quruyar?

– Sürətlə çalsan, çatdırarsan, yoxsa quruya bilər. Sənə verilən zolaq haradadır?

– Krasnı yar yaxınlığında.

– Hə, elə isə, öküzləri bərk hayla, yoxsa axşama kimi ora çatmazsan.

Aksinya arabanın içində dal tərəfdə öyləşmişdi; gün yandırmasın deyərək, üzünü yaylıqla ilə tamam örtmüşdü. Təkcə gözləri açıq idi; o, üzbəüz oturmuş Qriqoriyə laqeyd və ciddi nəzərlə baxırdı. Darya da üzünü örtmüş və bəzənmişdi. O, ayaqlarının arabanın laydırı arasından sallayıb, damarları görünən uzunsov məməsi ilə qucağında yuxulayan uşağını əmizdirirdi. Dunyaşka araba yırgalandıqca dişlənin üstə silkələnir, bəxtiyar baxışlarla biçənəyə, yolda rast gəldikləri adamlara baxırdı. Onun şəf, gündə azca qaralmış, burnunun üstü çil-çil üzə sanki deyirdi: “Mən ona görə şad və məsuddur; ona görə ki, bax belə bir məhəbbət və saflıq qəlbimi də bürümüşdür. Qəlbim ki, şadıdır, mənə dünyada heç nə lazım deyildir”. Panteley Prokofyevic bez köynəyinin qolçağını ovcu ilə tutub, şapkasının altından sızan tərini silirdi. Onun tərlənmiş köynəyi kürəklərinə kip yapışmışdı, bükülmüş belində yaş qara ləkələr görünürdü. Günəşin şüaları ağappaq, qıvrım buludları yarıb keçir, Donun o tayındakı uzaq gümüşü dağlara, çölə, subasara və xutora yelpiyəoxşar qıyqacı bozumtul şüalar salırdı.

Bürkülü bir gün idi. Küləyin dartıb parçaladığı kiçik buludlar elə ağır-ağır irəliləyirdi ki, Panteley Prokofyeviçin yolla gedən öküzlərini ötə bilmirdi. Kişi özü də qamçını elə tənbel-tənbel qaldırıb yel-lədirdi ki, sanki bilmirdi: qamçını öküzlərin yanlarına endirsin, ya yox. Öküzlər də elə bil bunu başa düşür, əyri qıclarını bayaqkı kimi yenə də aramla atır, quyruqlarını bulaya-bulaya gedirdilər. Onların üzərində narıncıya çalan qızılı toza bənzər hünülər fırlanırdı.

Xutor xırmanları yaxınlığında otu çalınmış biçənəkdə açıq-yaşıl ləkələr parıldayırdı; hələ otu biçilməmiş yerlərdə külək qaramtul yaşıl ipəyi andıran otları yırgalaydı.

– Bizə verilən biçənək payı buradır, – deyib Panteley Prokofyeviç qamçısı ilə göstərdi.

Qriqori:

– Otu meşə tərəfdənmi çalmağa başlayacağıq? – deyə soruşdu.

– Bu qıraqdan da başlamaq olar. Mən burada bellə qazıb nişan qoymuşam.

Qriqori yorulmuş öküzləri arabadan açdı. Bir qulağında sırğa işildayan qoca nişanladığı yeri axtarmağa getdi. O, tezliklə əlini yellədi bəndləri səsledi:

– Kərəntiləri götürün.

Qriqori otu ayaqlaya-ayaqlaya getdi. Arabadan uzaqlaşdıqca onun arxasında dalğalanan otlar arasında iz qalırdı. Panteley Prokofyeviç uzaq kilsə qülləsindəki ağımsov milə baxıb xaç çevirdi, kərəntini götürdü. Onun donqar burnu, üstü təzəcə yağlanmış kimi parıldayırdı, yanaqlarının qara çuxurlarından buğ qalxırdı. Panteley Prokofyeviç gülümsədi, o dəqiqə qara saqqalı arasında yan-yana düzülmüş çoxlu ağappaq dişi göründü; qırıqmış peysərinə sağa əyib kərəntini endirdi. Az qala bir sajn uzunluğu olan çalınmış ot yarım-dairə şəklində ayaqları altına sərilirdi.

Gözləri yarıya qədər yumulu Qriqori də kərənti ilə ot çalır, atasının ardınca irəliləyirdi. Qadın önlükləri parça-parça edilmiş göy qurşağının olvan tikələri kimi biçənəyi bəzəmişdi, lakin oğlan bunların arasında yalnız birini – qırağı haşiyəli ağ yaylığı gözləri ilə axtarırdı; o boylanıb Aksinyaya baxır və yenə atasının addımlarına uyğunlaşmağa cəhd edərək, kərəntisini endirirdi.

Aksinya qətiyyəon onun xəyalından çıxmırdı; gözlərini yarı yumur, xəyalında onu öpür, ona haradansa yadına düşən coşqun və

mehriban sözlər deyir, sonra hər şeyi bir kənara atıb, bir, iki, üç hesabı ilə irəliləyirdi; xatirələri qırıq-qırıq xəyalında canlanırdı; “Yaş ot tayasının içində oturmuşduq... qobuda cillər bir-biri ilə pıçıldayırdı... ay subasar üzərində süzürdü... koldan gölməçəyə də beləcə su damcılayırdı – bir, iki, üç... ah, yaxşı, çox yaxşı idi!”

Düşərgə yanında gülüşdülər. Qriqori çevrilib baxdı: Aksinya əyilib, araba altında uzanmış Daryaya nə isə dedi, Darya əlini yel-lətdi, hər ikisi yenə güldü. Dunyaşka dişlə üstündə əyləşib nazik səslə mahnı oxuyurdu.

“O kola qədər biçim, sonra kərəntinin ağzını itilərəm” – deyər fikirləşən Qriqori, birdən kərəntinin yumşaq bir şeyə toxunduğunu hiss etdi. O əyilib baxdı: balaca çöldəyi çolpası Qriqorinin ayaqlarını altından vığıltı ilə qaçıb özünü otların arasına təpdi. Kərəntinin iki parça elədiyi bir başqası yuva salınmış çuxurun yanında yerə səril-mişdi, o biriləri çığırsıb otların arasına səpələndilər. Qriqori iki parça elədiyi ördək çolpasını ovçunun içinə qoydu. Dimdiyinin qıraqları sapsarı-darçını olan, yumurtadan yaxın günlərdə çıxmış yumşaq tüklü çolpanın bədəni hələ isti idi. Onun açılı qalmış kiçik yastı dimdiyində bir damla çəhrayı qan qabarıq, muncuğu andıran xırdaca gözləri hiyləgərcəsinə qıyılır, hələ soyumamış ayaqları titrəyirdi.

Qriqori ovçu içində artıq can verən ət parçasına birdən-birə qolbina hakim kəsilmə kəskin mərhəmət hissi ilə baxdı.

– Qrişunka, nə tapmışan?

Dunyaşka otu çalınmış zolaqla atıla-atıla Qriqorinin yanına gəldi. Qızın zərif, xırda hörükləri döşü üstə atılıb-düşürdü. Qriqori üz-gözünü turşudub, ördək balasını yerə tulladı, acıqla kərəntini hər-lədi.

Onlar tələsik nahar elədilər. Evdən çantada gətirdikləri donuz piyi ilə kazaklarda dədə-baba yavanlıq olan qatıq süzməsi yedilər. Nahar vaxtı Panteley Prokofyeviç dedi:

– Evə getməyin mənası yoxdur. Öküzlərimiz meşədə otlasın, biz də sabah, günəş yerin şəhini qurutmamış qalan otu biçək.

Nahardan sonra arvadlar otu dırmaqlamağa başladılar. Biçilmiş ot solur və quruyur, ətrafa tünd, məstedici ətir yayırdı.

Ot çalınma ara verdikləri zaman artıq şər qarışırdı. Aksinya son cərgələrdəki otu da dırmaqla yıxdı, sonra düşərgəyə sıyıqışı bişir-məyə getdi. O, bütün günü Qriqorini yamanca lağa qoyur, ona kinli-kinli baxır, elə bil unudulmaz incikliyin heyifini alırdı.

Sımsığını sallamış, rəngi saralmış Qriqori öküzləri Don çayında sulamağa apardı. Panteley Prokofyeviç Qriqori ilə Aksinyanı daim güdüdü. O, Qriqoriyə kinli-kinli baxıb dedi:

– Axşam çörəyini ye, sonra öküzlərin keşiyini çək. Gözlə, biçənəyə soxulmasınlar. Mənim kaftanımı da götürərsən.

Darya uşağını arabanın altında yatırdı. Dünyaşka ilə birlikdə meşəyə çırpı yığmağa getdi.

Subasrın üzərində, qaranlıq, əlçatmaz səmada orağabənzər ay yan keçirdi. Kəpənəklər işığın dövrəsində sürətlə fırlanırdı. Ocağın qırağına salınmış kilimin üstündə şam eləməyə yığışdılar. Hisli qara qazanın içində sıyıqaşı qaynayırdı. Darya alt tumanının balağı ilə qaşıqları sildi. Qriqorini səslədi:

– Gəl, şam elə!

Kaftanı çiyinə salmış Qriqori qaranlıqdan çıxdı, ocağa yaxınlaşdı.

Darya gülümsünə-gülümsünə soruşdu:

– Niyə belə qaşqabaqlısan?

Qriqori yaxasını zarafatla qurtarmaq istədi:

– Deyəsən yağış yağacaqdır, belim yamanca ağrıyır.

– Allaha and olsun ki, öküzlərə keşik çəkmək istəmir, – deyib Dünyaşka qardaşı ilə yanaşı otura-otura gülümsədi, onunla söhbətə başladı, amma nədənsə söhbətləri baş tutmurdu.

Panteley Prokofyeviç sıyıqaşını iştahla yeyir, çiy darı dənələrini dişinin altında xırçıldadıb əzişdirirdi. Aksinya başını qaldırmadan yeyir, Daryanın zarafatlarına həvəssiz gülümsəməklə cavab verirdi. Narahatlıqdan doğan qızartı yanaqlarından çəkilmir, üzünü alışıdırıb yandırır.

Qriqori hamıdan əvvəl süfrədən qalxıb, öküzlərin yanına getdi. Atası:

– Muğayat ol, öküzlərimiz özgənin biçənəyinə girməsin! – deyərək onun dalınca qışqırdı, sıyıqaşı boğazında qaldığından çəçədi, xeyli öskürdü.

Bərk qəhqəhə çəkib güldüyündən Dünyaşkanın ordları şişirdi. Ocaqda od yavaş-yavaş söndürdü. Tonqal başında oturanları közərən çırpıdan qalxan yanmış yarpaqların bal ətri bürüyürdü.

Qriqori gecəyarı xəlvətcə düşərgəyə yaxınlaşdı, on addımlıqda dayandı. Panteley Prokofyeviçin xorultusu arabanı başına götürmüşdü. Axşamdan söndürülməmiş qalan bir parça köz, tovuz quşunun qızılı gözü kimi külün altından ona baxırdı.

Nəyə isə bürünmüş bir kölgə arabadan aralandı və əyri-üyrü yerləşlə yavaş-yavaş Qriqoriyə yaxınlaşdı. Ona çatmağa iki-üç addım qalanda durdu. Bu, Aksinya idi. O idi. Qriqorinin ürəyi bərk-bərk döyündü; o, əyilib irəli addımladı, kaftanını araladı, bədəni alışıb yanan itaətkar Aksinyanı bağrına basdı. Aksinyanın dizləri bükülür, bədəni əsir, dişləri bir-birinə dəyib şaqıldayırdı. Qriqori onu cəld qucağına aldı, – canavar da parçaladığı qoyunu beləcə dalına atıb aparır, – ayaqları kaftanının ətəklərinə dolaşa-dolaşa, tövşüyə-tövşüyə getdi.

– Oy, Qri-i-şa... Qri-şa-can!.. Atan...

– Sus!..

Dərisi turşumuş iy verən kaftanın içində nəfəs alan, peşman olduğundan boğazı qəhərlənən Aksinya dartınaraq, demək olar, yavaş, zarıldayan səslə qışqırdı:

– Burax, daha belə etmək nəyə gerek... Özüm gedərəm!..

X

Gecikmiş qadın məhəbbəti çöldə bitən lələ deyil, köpək ehtirasına bənzər bir şeydir, yol kənarında bitmiş məstedici qanqaldır.

Ot çalınından sonra Aksinya tamam dəyişdi. Elə bil o, əvvəlki Aksinya deyil, qənirsiz bir gözəldir. Arvadlar ona rast gələndə istehza ilə dişlərini ağardır, Aksinya ötəndən sonra dalınca baxıb başlarını bulayırdılar, qızlar ona həsəd aparırdılar, lakin Aksinya bədnam olmuşdusa da, özünü xoşbəxt sandığından başını şax tutub, qürurla gəzirdi.

Onun Qriqori ilə əlaqədə olduğunu tezliklə hamı bildi. Əvvəllər bu barədə ancaq pıçıldayırdılar, – kimi inanır, kimi inanmırdı, – amma xutor naxırçısı Kurnos Kuzka səhər dan yeri söküləndə, solğun ay işığında yel dəyirmanının yanında alçaq taxıl tayası üstə onların yanaşı uzandıqlarını görəndən sonra, əhvalat ildırım sürəti ilə yayıldı.

Xəbər Panteley Prokofyeviçin də qulağına çatdı. Bir dəfə bazar günü o, Moxovun dükənina getdi. İçəridə adam əlindən tərpmək mümkün deyildi. Kişi içəri girən kimi adamlar aralandılar, gülümsündülər. O, arşınmalılı buraxılan piştaxtanın qabağına soxuldu. Dükən sahibi Sergey Platonoviç özü ona parça buraxmağa gəldi.

– Nə isə çoxdan görünürsən, Prokofiç?

– Macal tapmıram. İşin öhdəsindən gələ bilmirəm.

– Bəs niyə elə? Yekə-yekə oğlanların var, özü də deyirsən ki, işin öhdəsindən gələ bilmirsən.

– Nə olsun ki, var: Petronu düşərgəyə yola salmışıq, işin ağırlığı mənimlə Qrişkanın üstünə düşüb.

Sergey Platonoviç sıx mixəyi saqqalını haçaladı, gözlərini qıyıb, ora yığılmış kazaklara mənalı-mənalı baxdı:

– Hə, əzizim, bir iş tutanda niyə adama-zada demirsən?

– Nə olub ki?

– Necə yəni nə olub? Oğlunu evləndirmək istəyirsən, amma işini xəlvəti tutursan.

– Hansı oğlumu?

– Qriqori subaydır, elə deyilmi?

– Hələ ki, onu evləndirməyə hazırlaşmamışam.

– Amma mən eşitmişəm ki, onu evləndirirsən... Stepan Astaxovun arvadı Aksinyanı özünə gəlin eləmək istəyirsən.

– Mən? Ərli arvadı... Bu nədir, Platonıç, deyəsən, məni masqaraya qoyursan? Hə?

– Masqaraya niyə qoyuram! Adamlardan eşitmişəm.

Panteley Prokofyeviç piştaxta üstündəki qatı açılmış parçanı sığalladı, birdən geri döndü, axsaya-axsaya qapıya tərəf getdi. O, düz evə yollandı. Başını kəl kimi azca yana əyə-əyə damarları çıxmış yumruğunu düyünləyib gedirdi; axsaqlığı daha aydın hiss edilirdi. Astaxovların evi yanından ötəndə çəpərin üstündən baxdı: bəzənmiş, cavanlaşmış Aksinya əlində boş vedrə yanlarını basabasa daxmaya gedirdi.

Panteley Prokofyeviç ayı kimi qapıdan içəri təpildi. Aksinya onu gözləyərək dayandı. Evə girdilər. Tər-təmiz süpürülmüş torpaq döşəməyə qırmızımtıl narın qum səpilmişdi, sobadan təzəcə çıxardılmış piroq qarşısındakı küncdə taxtın üstə qoyulmuşdu. Dəhlizdən yapışmış paltar iyi və nədənsə meyxos alma ətri gəlirdi.

Yekəbaş ala-bula pişik nazlanmaq üçün Panteley Prokofyeviçin ayaqlarına yaxınlaşdı. O, belini bükdü, böyrünü mehribanlıqla qocanın uzunboğaz çəkmesine sürtdü. Panteley Prokofyeviç onu ayağı ilə taxt tərəfə itələdi, gözlərini Aksinyanın qaşları arasına zilləyib çıxırdı:

– Sən nə oyun çıxarırsan? Hə? Ərin evdən çıxmağa macal tapmamış, sən quyruğunu düyünləyib belinin tirinə qaldırmısan! Bu iş üstə mən Qrişkanı qanına qəltan edəcəyəm, əhvalatı ərin Stepana da yazacağam!.. Qoy bilsin!.. Ay səni, fahişə, səni az döyüblər... Bu gündən ayağını mənim həyətimə basma. Sən oğlanla eşqbazlıq edirsən, bəs demirsən Stepan gələr, mənimlə...

Aksinya gözlərini qıyıb onu dinləyirdi. O, birdən tumanının ətəyini ədəbsizcəsinə qaldırdı, Panteley Prokofyeviçin burnuna qadın tumanının iyi doldu, döşünü qabağa verib, nazlana-nazlana və gülə-gülə kişinin üstünə yeridi.

– Axı sən kimsən, mənim qayınatamsan? Hə? Qayınatamsan?.. Niyə mənə ağıl öyrədirsən? Get o qalınqıraq gəlininin başına ağıl qoy! Get öz həyətinə ağalığı elə!.. Mən sənə kimi axsaq və topal şeytanın üzünü dünəndən görmək istəmirəm!.. Rədd ol buradan, səndən qorxan yoxdur!

– Dayan, axmaq, mən sənə göstərəm.

– Dayanmasam mənə neyləyəcəksən ki?.. Necə gəlmisənsə, eləcə də çıx get! Sənə Qrişkə gəldikdə isə, istəsəm onu lap sürsümüyü ilə yeyərəm, heç kəsdən də çəkinməmə!.. Ala! Yan yaxıl! Axı mən Qrişkanı sevirəm. Hə? Məni vurarsan?.. Ərimə yazarsan?.. İstəyirsən ona yox, lap o böyük atamana yaz, ancaq Qrişka mənimdir! Mənimdir! Mənimdir! O mənimdir, həmişə də mənimlə olacaqdır!..

Aksinya döşünü irəli verib özünü itirmiş Panteley Prokofyeviçin üstünə yerişirdi (ürəyi dar kofta içində tora düşmüş bəzgək quşu kimi çapalayır), qara gözlərinin atəşin şölələri ilə kişini qorxudur, ona bir-birindən pis və həyasız sözlər deyirdi. Qaşları dərtdən Panteley Prokofyeviç qapıya doğru çəkildi, əli ilə axtarıb küncə qoyduğu əsanı tapdı, əlini yelləyə-yelləyə, dal-dalı qapını açdı. Aksinya onu dəhlizdən də sıxışdırıb çıxardaraq tövsüyə-tövsüyə çıxırıq, özündən çıxırdı:

– Qara bəxtimdən hayıf almaq üçün doyunca sevcəyəm... Ondan sonra isə mənə lap öldürün! Qrişka mənimdir! Mənimdir!

Panteley Prokofyeviç dodağının altında nə isə mızıldaya-mızıldaya, qıçını çəkə-çəkə evə gəldi.

Qriqorini evdə tapdı. Heç bir söz demədən əsanı onun kürəyinin ortasına ilişdirdi. Qriqori əyilib atasının qolundan möhkəm yapışib asılı qaldı.

– Niyə vurursan, dədə?

– Yaxşı bilirsən niyə vururam, kö-ö-ö-pək oğlu!..

– Axı niyə?

– Qonşumuzun adını ləkələmə! Atanı bədnam eləmə! Köpək kimi qapılarda sümsünmə! – deyərək Panteley Prokofyeviç bağırır, Qriqorini dəhlizdə o yan-bu yana sürüyür, əsanı dartıb onun əlinədən almaq istəyirdi.

Qriqori fısıldaya-fısıldaya:

– Qoy maram vurasan! – dedi və dişlərini qıcıdı, dartıb əsanı atasının əlindən aldı. Onu dizinə vurub iki parça elədi.

Panteley Prokofyeviç oğlunun boynuna tutarlı bir yumruq ilişdirdi.

– Səni camaatın gözü qabağında döycəyəm!.. Ah, şeytan toxumu, məlun oğlu! – deyib o, bir də vurmaq fikri ilə ayaqlarını oynatdı.

– Səni o gic Marfuşka ilə evləndirəcəyəm!.. Səni axtaladacağam!.. Bir buna baxın...

Səs-küyə anası gəldi.

– Prokofiç, Prokofiç... hövsələ elə!.. Səbirli ol!..

Ancaq qoca əməlli-başlı özündən çıxmışdı: bir yumruq da arvadına vurdu, tikiş maşınını və onun altındakı balaca stolu aşırı, doyuncu daladıqdan sonra həyəətə çıxdı. Tutaşarkən bir qolu cırılmış köynəyini Qriqori əynindən hələ çıxarmamışdı ki, qapı taqqıltı ilə açıldı. Panteley Prokofyeviç yenə qara bulud kimi qapını kəsdi.

– Bu it küçüyünü evləndirmək lazımdır!.. – deyib o, ayağının birini at kimi qaldırıb yerə vurdu, gözlərini Qriqorinin möhkəm əzələli kürəklərinə zillədi. – Evləndirəcəyəm!.. Günü sabah elçiliyə gedəcəyəm! Gör nə günə qalmışam ki, oğlumun ucbatına mənə ələ salırlar!

– Qoy köynəyimi geyim, sonra evləndirərsən.

– Evləndirəcəyəm... Bir gic qıza evləndirəcəyəm!.. – deyib qapını çırpdı, eşiyə çıxdı, artırmada addım səsləri eşidildi, sonra isə kəsildi.

Setrakovo xutorundan o yanda çöldə üstü brezent budkalı arabalar yan-yanə düzülmüşdü. Damları ağappaq və səliqəli, küçələri düz, ortasında keşikçi gəzişən balaca meydança olan şəhərcik az vaxt içərisində salındı.

Düşərgədə həyat yenə də, hər il may ayındakı kimi, adi və yek-nəsəq idi. Gecə keşikçi olmuş, at otarmış kazaklar səhərlər atları haylayıb düşərgəyə gətirirdilər. Sonra onları qaşovlamaq, yəhərləmək, adların oxunması, sıraya düzülmək başlanırdı. Düşərgələrin müdiri – qoşun starşinası, hay-küçü qərargah zabiti Popov səsi gəlincə bağırır, uryadniklər cavan kazaklara təlim keçir, onları öyrədəndə var qüvvələri ilə çığırırdılar. Bundan sonra dağın dalında hücumə atılır, “düşməni” hiylə ilə mühasirəyə alır və onun arxasına keçirdilər. Hədəfə qırma tüfənglərindən atəş açırdılar. Nisbətən cavan kazaklar qılinc çalmaqda həvəslə yarışdırlar, yaşlılar isə təlimdən yayınırdılar.

İstidən və araq içməkdən adamların səsi batmışdı, örtülü arabaların uzun sıraları üzərində isə ötiril, insana ruh verən xəfif meh əsir, xeyli uzaqda sünbülqıranlar fit verir, çöl bu yerdə adamları evdən və ağardılmış otaqların tüstüsündən daha da uzaqlaşdırırdı.

Düşərgələrdən evə yola düşməyə bir həftə qalmış topçu İvan Tomilinin doğma qardaşı Andrey Tomilinin arvadı ərinin görüşünə gəldi. O, əri üçün evdə bişirilmiş yağlı qoğal, müxtəlif yeməli şeylər və xutorda baş verən bir yığın təzə xəbər gətirmişdi.

Həmin qadın ertəsi gün səhər tezdən çıxıb getdi. Kazaklardan ailələrinə, qohumlarına çoxlu salam-dua və tapşırıq alıb yola düşdü. Bircə Stepan Astaxov onun vasitəsi ilə evinə heç bir şey göndərmədi. O, bir gün əvvəl naxoşlamışdı, özünü araqla müalicə edirdi; o, nəinki Tomilinin arvadını, heç işıqlı dünyanı da görmürdü. Təlimə də getmədi; onun xahişi ilə feldşer ondan qan aldı, düşünə bir düjün zəli saldı. Stepan əynində təkə can köynəyi öz arabasının yanında oturmuşdu, – üstü ağ furajkası təkər yağına sür-tünürdü, – dodaqlarını sallayıb, qabarıq sinəsinin ətinə soxularaq, qara qanını sorduqca şişən zəlilərə tamaşa edirdi.

Polk feldşeri bir az kənarda dayanıb, papiros çəkir, seyrək dişləri arasından tüstü buraxaraq danışdı:

- Yüngülləşirsənmi?
- Sırəmi sorurlar. Deyəsən ürəyim bir az rahatlanır...
- Bu zəli – birinci dərmandır!

İvan Tomilin onlara yaxınlaşdı. Göz vurdu.

- Stepan sənə deyiləsi sözüm var.
- De də.

– Bir dəqiqəliyə bəri gəl.

Stepan niqıldaya-nıqıldaya yerindən durdu. Tomilinnə birlikdə kənara çəkildi.

- Hə, sözünü de.
- Arvadım gəlmişdi... Bu gün getdi.
- A...
- Sənin arvadçıgazin barədə xutorda dedi-qodu var...
- Nə?
- Pis-pis sözlər danışirlar.
- Yox-a?
- Qrişka Melexovla oynasır. Özü də açıq-aşkar.

Stepanın rəngi ağardı, o, zəliləri dartıb sinəsindən qopartdı, ayaqları altında əzişdirdi. Axıncısını da əzdi, köynəyinin yaxasını düymələdi, nədənsə qorxmış kimi, yaxasının düymələrini təzədən açdı... Onun ağarmış dodaqları daim titrəyir, əyilir və mənasız-mənasız gülümsəyir, büzüşür, göyümsov bir yumağa çevrilirdi... Tomilinə elə gəldi ki, Stepan ağzında nə isə daş kimi bərk, diş batmayan bir şey çeynəyir. Yavaş-yavaş Stepanın rəngi özünə gəldi, o, dodaqlarını elə dişlədi ki, onlar daşa dönüb qaldı. Stepan furajkasını başından götürdü, təkər yağlı ləkəsini qolçağı ilə silib daha da yaydı, ucadan dedi:

- Xəbər çatdırdığına görə sağ ol.
- Sənə xəbərdarlıq etmək istədim... Sən görək məni bağışlayasan... Biləsən ki, evdə əhvalat nə yerdədir...

Tomilin təssüflə əlini yanına çırpdı və yəhəri alınmamış atının yanına getdi. Düşərgədə səs-küydən qulaq tutulurdu. Kazaklar qılnc çalmaq məşqindən qayıtmışdılar. Stepan bir dəqiqəyə qədər duruxdu, furajkasındakı ləkəyə diqqətlə və ciddiyyətlə nəzər saldı. Yarımcən, son nəfəsdə olan bir zəli onun uzunboğaz çəkməsinə dirmaşmaq istəyirdi.

Kazakların düşərgədən qayıtmasına həftə yarım qalmışdı.

Aksinyanın gecikmiş acı məhəbbəti coşub daşırdı. Atasının hədələrinə baxmayaraq Qriqori gecələr xəlvətcə Aksinyanın yanına gedir, oradan dan yeri söküləndə qayıdırdı.

O, çox uzaq məsafəyə sürülmüş at kimi ikicə həftənin içində tamam əldən düşdü.

Gecələr yuxusuz qalmaqdan iri sifətinin mixəyi dərisi göyərmişdi, çuxura düşmüş qara gözləri yorğun idi.

Aksinya daha üzünü baş yaylığı ilə örtmürdü; gözlərinin altındakı dərin çuxurlar tamam qaralmışdı; azca şişmiş həris dodaqları narahat-narahat və həyasızcasına gülürdü.

Onların dəlicəsinə əlaqələri elə qeyri-adi və aşkar idi ki, hər ikisi heç kəsdən çəkinmədən, həya etmədən eyni azgınlıqdan elə külə dönür, göz qabağında elə arıqlayır və qaralırdı ki, indi adamlar onlara rast gələndə xəcalət çəkir, başlarını qaldırıb onların üzünə baxa bilmirdilər.

Aksinya ilə əlaqəsinə görə əvvəllər Qriqorini lağa qoyan yoldaşları indi bir yerə yığılanda susurdular, Qriqori olan yerdə özlərini narahat, əl-qolları bağlanmış kimi hiss edirdilər. Arvadlar ürəklərində Aksinyaya həsəd apardıqları halda, onun tutduğu işi pisləyir, Stepan gələndə qiyamət qopardacağına bəri başdan sevinirdilər, maraq içində işin aqibətini gözləyir, yanib qovurulurdular. Hər kəs bu işin axırını öz mülahizəsinə görə bir cür yozurdu.

Əgər Qriqori gözəyən Aksinyanın yanına gedəndə özünü elə göstərsə idi ki, bu işi xəlvəti görür, əgər gözəyən Aksinya Qriqori ilə yaşadığını nisbətən gizli saxlasaydı və eyni zamanda başqaları ilə əlaqədə olsa idi, o zaman bu tikan kimi gözə soxulan qeyri-adi bir iş olmazdı. Xutor camaatı bir az danışar və səsini kəsərdi. Ancaq onlar, demək olar ki, heç kəsdən çəkinmir, aşkarca yaşayırdılar; onları, qətiyyətlə qısamüddətli əlaqəyə bənzəməyən nə isə böyük bir şey bir-birinə bağlayırdı, buna görə də xutor camaatı belə qərara gəldi ki, onların bu işi cinayətdir, əxlaqsızlıqdır; hamı uğursuz bir intizarla susurdu: Stepan gələr, düyünü açar.

Otaqda çarpayının yuxarisından kəndir bağlanmışdır. Kəndirə çoxlu boş, sapsız, ağ və qara qarqara keçirdilmişdir. Bunlar yaraşır

üçün asılmışdır. Gecələr qarqaraların üstündə milçəklər yatır, bu qarqaralardan tavana kimi hörümçək toru uzanır. Qriqori başını Aksinyanın çılpaq sərin qolu üstə qoyub, tavana, kendirə taxılmış qarqaralara baxır. Aksinya o biri əli ilə – işləməkdən kobudlaşmış barmaqları ilə – Qriqorinin yana əyilmiş başında at qılı kimi cod qara qıvrım tükrləri oxşayır. Aksinyanın barmaqları təzəcə sağılmış süd iyi verir; Qriqori o biri böyrü üstə çevrildikdə – başı Aksinyanın qoltuğu altına girəndə isə burnuna qadın tərinin qıcıqlayıcı, meyxos qoxusu dolur, onu bihuş edir.

Otaqda, küncləri hamar yumrulu, rənglənmiş çarpayıdan başqa, üzünə təbəqə dəmir çəkilmiş, qapının yanında qoyulmuş iri bir sandıq da var; Aksinyanın cer-cehizi, bayır-bacaq paltarları bu sandıqdadır. Yuxarı başa – qabaq küncə stol qoyulmuşdur; stolun üstünə salınmış müşəmbədə general Skobelev atını, onun qabağında əyilmiş çoxsaçaqlı bayraqlara tərəf çapır; stolun yanında iki stul var, yuxarıda – ışıldayan miskin kağızlarla haşiyələnmiş ikonalar görünür. Yan divardan asılmış fotosəkilləri milçəklər batırmışdır. Şəkillərdən biri – telləri alınlarına sallanmış, saat zəncirləri görünən sinələrini qabağa vermiş, qılınclarını siyirmiş bir dəstə kazakın şəkli idi: Stepan bu şəkli həqiqi xidmətdə olarkən yoldaşları ilə çəkirmişdi. Stepanın toz basmış mundiri divardan asılmışdı. Pəncərənin yanğından düşən ay işığında uryadnik poqonundakı iki ağ bafta solğun-solğun ışıldayırdı.

Aksinya köksünü ötürə-ötürə Qriqorinin qasları arasından öpür.

– Qrişa, mənim canım-ciyərim...

– Nə var?

– Doqquz gün qalıb...

– Doqquz gün az vaxt deyil.

– Bəs mən neyləyəyəm, Qrişa?

– Mən nə bilim?

Aksinya köksünü ötürmək istəyir, ancaq özünü saxlayır, Qrişanın bir-birinə qarışmış qıvrım telini təzədən sıgallayır, səhməna salırdı.

– Stepan məni öldürəcəkdir... – O bunu elə dedi ki, başa düşmək olmadı: soruşur, yoxsa qəti deyirdi.

Qriqori dinmədi. O, yatmaq istəyirdi. Az qala bir-birinə yapışmış göz qapaqlarını güclə aralayır, Aksinyanın qara gözləri düz onun başı üstündə göyümtül işıq saçırdı.

– Olmaya ərim gələn kimi məni atacaqsan? Qorxacaqsanmı?

– Mən niyə ondan qorxuram, arvadı sənən, sən də qorx.

– Sən yanımda olanda mən heç nədən qorxmuram, amma günortaüstü fikirləşəndə canıma vəlvələ düşür.

Qriqori əsnədi, başını o yana çevirib dedi:

– Stepan gələcəkdir, bu bir şey deyil. Bax, dədəm məni evləndirməyə hazırlaşır, bu yaxşı deyil.

Qriqori gülümsünür, yenə nə isə demək istəyir, ancaq bu zaman hiss edir ki, başının altında Aksinyanın qolu elə bil süstləşir, bəlcin içində itir, bir saniyədən sonra titrəyib bərkiyir, əvvəlki halını alır.

Aksinya boğuş səslə soruşdu:

– Nişanlı kimdir?

– Hələ yenicə nişanlamağa hazırlaşırlar. Anamın dediyinə görə Korşunovun qızı Natalyanı nişanlamaq istəyirlər.

– Natalya... Natalya – göyçək qızıdır... Olduqca gözəldir. Nə olar, evlən. Bu yaxınlarda onu kilsədə görmüşəm. Yaxşıca bəzənmişdi...

Aksinya yeyin-yeyin danışdı, ancaq onun cansız, məzmunşuz sözləri yayılır, Qriqoriyə təsir etmirdi.

– Onun gözəlliyi mənim nəyimə gərəkdir, oturub üzünə tamaşa eləməyəcəm ki. Məndən olsa sənciyəzlə evlənərdim.

Aksinya sərt hərəkətlə qolunu dartıb Qriqorinin başı altından çıxartdı, sönük baxışlarını pəncərəyə zillədi. Ayın solğun sarı işığı həyətə sərilmişdi. Məreyin iri kölgəsi yerə düşmüşdü. Cırcıramalar cırlıdayırdı. Donda ləpələr uğuldayır, qəmli, gurultulu səslər təqəat pəncərələrdən otağa dolurdu.

– Qrişa!

– Nə var yenə?

Aksinya Qriqorinin sərt, nəvaziş nə olduğunu bilməyən əllərindən yapışib sinəsinə basdı, soyumuş, buza dönmüş yanaqlarına sürtdü, zariya-zariya dedi:

– Sən məlun niyə mənə bənd oldun? İndi mən nə edəcəyəm!.. Qri-i-i-ışka!.. Sən mənim ürəyimi parçalayırsan!.. Mən daha məhv oldum... Stepan gələcək, mən ona nə cavab verəcəyəm?.. Kim mənə kömək edəcək?

Qriqori dinmirdi. Aksinya onun yaraşılıq burnuna, kölgəli gözlərinə, hərəkətsiz dodaqlarına məyus-məyus baxdı... Birdən

ehtiraslı hissləri coşub bəndi-bərəni aşdı: Aksinya onun üzünü, boynunu, əllərini, döşünün qara, cod, qıvrım tüklerini dəlicəsinə öpüşə qərər etdi. Öpüşlərinə ara verdikdə, nəfəsi kəsilə-kəsilə pıçıldayır, Qrişa onun bədəninin əsdiyini hiss edirdi:

– Qrişa, mənim əzizim... Canım-ciyərim... Gəl buradan çıxıb gedək. Mənim sevgilim! Hər şeyi atıb gedək. Ərimdən də, hər şeydən də əl çəkərim, tək sən mənimlə olasan... Uzaqlara, şaxtalara gedək. Səni gözlərimin üstündə saxlaram, əzizləyəm... Paramonov mədənlərində mənim doğmaca dayım strajnikdir, o bizə kömək edə... Qrişa! Heç olmasa bir kəlmə danış.

Qriqori sol qaşını çatıb, fikrə getdi, rus gözüne oxşamayan hərarətli gözlərini birdən açdı. Onun gözlərində təbəssüm oynayırdı. Bu gözlər açıq istehza ifadə edirdi.

– Səfehşən, Aksinya, səfeh! Mənasız sözlər danışırısan. Hə, bir də görüm, mən evi-eşiyi buraxıb hara gedə bilərəm? Axı bir də, mən bu il orduya getməliyəm. Baş tutan iş deyil.. Mən torpaqdan ayrılıb heç yana gedə bilmərəm. Bura çöldür, adam heç olmasa təmiz hava uda bilir, orada nə var? Keçən il qışda dedəmlə stansiya getmişdim, azca qalmışdı ki, ölüm. Parovozlar nəre çəkir, yanmış kömür oranın havasını ağırlaşdırmışdır. Heç bilmirəm ki, adamlar orada necə yaşayırlar, bəlkə onlar həmin ağır havaya alışmışlar... – deyib Qriqori tüpürdü və bir də təkrar etdi. – Mən xutordan heç yere getməyəcəyəm.

Bayırda hava tutuldu, ayın qabağını balaca bulud kəsdi. Həyətə sərilmiş sarı işıq yox oldu, hamar kölgələr əridi, artıq çəpərin o tayındakı qaraltıların nə olduğu seçilmirdi: bilmək olmurdu ki, bu bildirdən qalan doğranmış çırpıdır, yoxsa çəpərə söykənmiş iri alaqlı otudur.

Otağa da qaranlıq çökdü. Stepanın pəncərə yanında divardan asılmış kazak mundirinin uryadnik poqonundakı ağ baftalar görünməz oldu; bu qaranlıq zülmətdə Aksinyanın çiyinlərinin xəfif-xəfif titrədiyini və balışın üstündə əlləri arasına aldığı başının səssizcə tərpendiyini Qriqori görmürdü.

XIII

Tomilinin arvadı düşərgəyə gəldiyi gündən Stepanın üzü tut-qunlaşdı. Onun qaşqabağı yerlə gedirdi, alnında sərt və dərin qırış əmələ gəlmişdi. O, yoldaşları ilə az danışır, heç nəyin üstündə özündən çıxıb dava salırdı; boş şey üstündə vaxmistr Pleşşakovla dalaşdı, Pyotr Melexovun üzünə, demək olar ki, heç baxmırdı. Əvvəllər onları birləşdirən dostluq telləri artıq qırılmışdı. Çəkdiyi iztirabdan Stepanın qəzəbi, minicisini çaparaq dağ aşağı aparın atın sürəti kimi getdikcə artırdı. Evlərinə yola düşəndə onlar artıq birbirinə düşmən idilər.

Son zamanlarda aralarında əmələ gəlmiş qeyri-müəyyən və düşmənçəsinə münasibətin partlamasını sürətləndirən hadisə baş verməli idi. Düşərgədən evə həmişəki kimi beşi bir yerdə yola düşdü. Arabaya Stepanın atı ilə Petronun atını qoşdular. Xristonya da öz atına mindi. Andrey Tomilin titrətmə-qızdırma çəkirdi, o, şinelinə bürünüb arabanın içində uzanmışdı. Fedot Bodovskov arabayı sürməyə tənbellik edirdi, buna görə də Petro arabachılıq edirdi. Stepan arabanın yanı ilə yeriyyir, yol kənarındakı qanqalların alqırmızı başlarını qamçı ilə vurub salırdı. Yağış yağdı. Qatılaşmış qara torpaq təkərlərə qatran kimi yapışub qalırdı. Buluda bürünmüş payız səması göyümtül idi. Şər qarşıyırdı. Nə qədər diqqətlə baxırıdılarsa da, xutor işıqları görünmürdü. Petro tez-tez atları qamçılayırdı. Elə bu anda Stepan qaranlıqdan bağırırdı:

– Sən niyə belə eləyirsən... Öz atına yazığın gəlir, mənim atımı isə hey qamçılayırsan?

– Sən yaxşı bax. Kimin atı çəkmirsə, onu da qamçılayıram.

– Bu saat mən sənə özünü arabaya qoşaram. Türklər işlək olurlar...

Petro cilovu tulladı:

– Sən nə istəyirsən?

– Yerində otur, ayağa qalxma.

– Onda sən də səsinə kəs.

Xristonya atını Stepanın yanına sürüb nərilədi:

– Sən niyə öcəşirsən?

Stepan dinmədi. Qaranlıqda onun üzü görünmürdü. Yarım saat səssizcə yol getdilər. Palçıq təkərlərin altında fırıldayırdı. Ələkdən

süzülmüş kimi yağın yağış arabanın brezentini üstə çilənir, adama mürşü gətirən bir ahənglə səslənirdi. Petro cilovu buraxıb, papiros çəkirdi. Beynində nə edəcəyini götür-qoy eləyir, bir də tutasalar Stepana nə kimi tutarlı sözlər deyəcəyini fikirləşirdi. Qəzəb ondan əl çəkmirdi. O, bu alçaq Stepanı möhkəm söymək, ələ salmaq istəyirdi.

– Qırağa dur. Qoy arabanın içinə keçim, – Stepan Petronu ehməlcə itələdi, ayaq yerinə sıçradı.

Elə bu vaxt araba qəflətən dartılan kimi oldu və dayandı. Palçıqda sürüşən atlar ayaqlarını yerə döyməyə başladılar, onların nallarından qığılcım səpələndi. Yana doğru dartılmış ox ortasından sındı.

– Drrrr! – deyərək Petro qışqırdı, sıçrayıb arabadan düşdü.

Stepan həyəcanla dedi:

– Nə olmuşdur?

Xristonya atını onların yanına sürdü.

– Nəyi isə sındırdınız, a heyvanlar?

– Bir kibrit çək görüm.

– Kimdə kibrit var?

– Stepan, kibritini bura tulla!

Qarşıda bir at finxıra-finxıra çapalayır. Kim isə kibrit yandırdı. Işıqdan narıncı bir işıq dairəsi əmələ gəldi, yenə də qaranlıq çökdü. Petro titrək əlləri ilə atın belini axtarıb tapdı. Cilovundan yapışib təcini:

– Hə!

At nıqqıldadı, böyrü üstə sərilir, arabanın dişləri xırçıldadı. Qaçıb yaxına gəlmiş Stepan xeyli kibrit yandırdı. Onun atı yerə sərilmiş, başını kənara qoymuşdu. Qabaq ayağının biri dizə kimi çalaya düşmüşdü.

Xristonya vurnuxaraq, atın yan qayıqlarını açdı.

– Onun ayağını çaladan çıxardın!

– Petronun atını da açın, hə, cəld olun!

– Dayan, çər dey-miş! Drrrr!

– Məlun şılacaq atır. Kənara çəkilin!

Stepanın atını güc-bəla ayağa qaldırdılar. Üstü-başı palçığa bulaşmış Petro onun cilovundan yapışmışdı. Xristonya palçıqın içində dizi üstə sürünür, atın yuxarı qaldırdığı, tərpetmədiyi ayağına baxırdı.

O dedi:

– Deyəsən ayağı sınımışdır...

Fedot Bodovskov atın titrək belini şappıldatdı.

– Hə, tərpet, bəlkə yeridi?

Petro cilovu özünə tərəf dartdı. At qabaq sol ayağını yerə basmadan irəli sıçradı, kişnədi. Tomilin şinelini geyə-geyə, onların yanında məyus-məyus gəzişirdi.

– Sakitləşdiniz!.. Eh, atı məhv elədiniz!..

Bayaqdan bəri dinməyən Stepan elə bil bunu gözləyirdi: Xristonyanı qırağa itələyib, Petronun üstünə atıldı. O, yumruğunu Petronun təpəsinə ilişdirmək istəyirdi, ancaq yumruq yan getdi, onun çiyinə dəydi. Tutaşdılar. İkisi də palçıqın içində yığıldı. Həmin isə köynəyi cırıldı. Stepan Petronu altına aldı, dizini onun başına dirəyib, yumruqlamağa başladı. Xristonya ana söyüşü yağdıraraq, onları araladı.

Petro qan tüpürə-tüpürə qışqırdı:

– Məni niyə vurursan?

– Doğrudan da əclafsan! Yol olmayan yerdən sürmə!..

Petro dartımb, Xristonyanın əlindən çıxmaq istədi. Xristonya bir əli ilə onu arabaya sıxıb nərilədi:

– Ey, ey, dinc dur! Dəcəllik eləmə!

Fedot Bodovskovun qısaboy, ancaq güclü atını Petronun atı ilə taylaşdırdılar, arabaya qoşdular.

Xristonya Stepana əmr elədi:

– Mənim atımı min!

Özü isə arabaya mindi, Petro ilə yanaşı oturdu.

Gecəyarısı Qnilovskoy xutoruna çatdılar. Arabanı xutorun kənarındakı evin yanında əylədilər. Xristonya getdi ki, bu evdə gecələməyə icazə alsın. O, şinelinin ətəyini qapan itə əhəmiyyət verməyib, pəncərə qabağına gəldi, pəncərə taxtasını açdı, dırnağı ilə şüşəni qaşımağa başladı.

– Ay ev yiyəsi!

Yağın yağışın şırıltısından və uzun-uzadı hürən itin səsinə başqa heç nə eşidilmirdi.

– Ay ev yiyəsi! Ay Allah bəndələri! Sizi həzrəti İsayə and veririk, bizə gecələməyə yer verin! Hə? Qulluq adamıyıq, düşərgədən gəlirik. Neçə nəfərik? Beş nəfər. Aha, Allah sizdən razı olsun! – O, başını darvaza tərəfə çevirib qışqırdı. – Arabanı içəri sür!

Fedot atları heyətə sürdü. O, heyətin ortasına atılmış donuz təknəsinə toxunub bürədi, söyüş söydü. Atları mərəyin tağı altında

saxladılar. Titrətmədən dişləri bir-birinə dəyən Tomilin otağa girdi. Petro ilə Xristonya arabanın içində qaldılar.

Dan yeri ağaranda yola hazırlaşdılar. Daxmadan əvvəlcə Stepan, onun ardınca da nuhdan qalma, beli bükülmüş bir qarı xırda yerləşlə çıxdı. Atları arabaya qoşan Xristonanın qarıya yazığı gəldi:

– Eh, nənəcan, fələk belciyəzini nə yaman əymişdir! Görünür, kilsədə təzim etməkdə pərgarsan, azca əyilən kimi alının döşəmə-yə çatır.

– Ey mənim atamançı tərланım, mənim əlimdən təzim etmək gəlir, sənin əlindən günah iş görmək... Hərənin öz işi var, – deyib qarı acıqlı-acıqlı güldü. Xristonya onun bir dənəsi belə düşməmiş xırdaca saf dişlərini gördükdə mat qaldı.

– Bir buna baxın, dişləri çağbacağdır, elə bir durnabalığıdır. Mənə rəhm edib onların onca dənəsini bağışlasaydın pis olmazdı. Cavan oğlanam, ancaq yediyimi çeynəmək üçün ağzımda dişim yoxdur.

– Bəs dişlərimi sənə verim, özüm necə dolanım, a qəşəng balam?

– Səninkilərin yerinə at dişi də qoymaq olar. Fərqi yoxdur, bu gün-sabah öləcəksən, o dünyada isə adamın dişinə baxmırlar: övlilər qaraçı deyildirlər.

Tomilin arabaya minib gülümsündü:

– Döşə, gözüne dönüm.

Qarı ilə Stepan mərəyin talvarı altına getdilər.

– Hansının ayağı sınıb?

Stepan köksünü ötürdü:

– Qara atın.

Qarı əsasını yerə qoydu və kişi kimi güclü, sərrast hərəkətlə atın şikəst qıçını qaldırdı. Büzülmüş nazik barmaqları ilə atın diz qapağını xeyli vaxt əlləşdirdi. At qulaqlarını yatırır, saralmış dişlərini çərəldir, ağrıdan dal ayaqları üstə çökürdü.

– Sınığı yoxdur, kazak bala, yoxdur. Qalsın, müalicə eləyərəm.

– Xeyri olarmı, a qarı nənə?

– Xeyrimi? Orasını kim bilir, a mənim şəkər balam... Güman ki, xeyri olar.

Stepan əlini yellətdi və arabaya tərəf getdi.

Qarı gözlərini qıyıb onun arxasınca baxa-baxa soruşdu:

– Atı qoyursan, ya yox?

– Qoy qalsın.

Xristonya qəhqəhə çəkib güldü:

– Qarı onu yaxşı müalicə eləyəcək: gedəndə uçayaqlı qoyub gədirsən, aparanda tamam əl-ayaqsız aparacaqsan. Bəxtin kəsib, beli bükülmüş mal həkiminə rast gəlmisən.

XIV

– ...Onun xiffətini çəkirəm, əzizim, nənəcan. Gündən-günə çöpə dönürəm. Dünən tikdiyim tuman bu gün belimdən düşür... O gəlib həyətimizin yanından keçəndə ürəyim çırpınır... məndən olsa yerə yığılıb onun qədəmlərindən öpərdim... Bəlkə məndən ürəyi dönmüşdür?... Mənə kömək elə, nənəcan? Onu evləndirmək istəyirlər... Harayıma çat, əzizim! Nə istəsən verərəm. Əynimdəki axıncı köynəyimi də çıxardıb verərəm, tək mənə kömək elə!

Falçı qarı Drozdixa qırıqlar arasında itib-batmış ala gözlərini Aksinyanın üzünə zilləyərək, bu ürəksızan kədərli əhvalatı dinlədikcə başını bulayırdı.

– Oğlan kimlərdəndir?

– Panteley Melexovun oğludur.

– O türkün mü?

– Bəli, onun oğludur.

Falçı qarı, bir şey çeynəyirmiş kimi ordlarını tərpedir, cavab verməyə tələsmirdi.

– Ay gəlin, sabah bir az tezdən gələrsən. Dan yeri sökülməyə başlayan kimi gələrsən. Birlikdə Dona, su kənarına gedərik. Orada dərini suya axıdaq. Gələndə evdən bir çimdik duz getir. Hə, bax, dediyim kimi elə.

Aksinya başına örtüyü kiçik sarı şalla üzünü bürüdü və qəddini əyib qapıdan çıxdı.

Onun qaraltısı gecənin zülmətinə qovuşdu. Yalnız çarıqlarının quru şappıltısı eşidilirdi. Sonra addım səsləri də kəsildi. Xutorun o başından həm dalışmaq, həm də ucadan oxunan mahnı səsləri gəlirdi.

Gecə Aksinya səhərə kimi yatmadı, dan yeri sökülər-sökülməz özünü Drozdixanın pəncərəsi önünə yetirdi.

- Nənə!
- Kimsən?
- Mənəm, nənə, qalx!
- Bu saat geyinirəm.

Onlar döngə ilə gedib Dona endilər. Körpünün yaxınlığında, dirəklərin yanında çaya tullanmış araba şahnişini suyun içində çürüyürdü. Suyun qırağında qum buz kimi idi. Don tərəfdən nəm, soyuq duman gəlirdi.

Drozdixa sümükləri çıxmış barmaqları ilə Aksinyanın əlindən yapışdı, onu suyun qırağına dartdı.

- Gətirmisənmi? Bəri ver. Üzünü gündəyana tut, xaç çek!

Aksinya xaç çekdi. O, şərqdə üfüyən və xoşbəxtlik bil-diren qızırtıya hirsli-hirsli baxdı.

Drozdixa amirane dedi:

- Ovcunu su ilə doldur, iç!

Aksinya, koftasının qolçağını islada-islada ovçu ilə su götürüb içdi. Falçı qarı, sallağı oturub, qollarını hörümçək toru kimi suyun üstə açdı və pıçıldamağa başladı:

- Buz kimi soyuq bulaqlar, çayın dibindən axan sular, axın, qıfıl-lar açılınsın... tilsim sınısın... Eşqin atəşi... qəlbinə dolmuş mərhəmət-sizliklə... həsrət və intizarla ah-nalə və iztirabla birlikdə... Allahın kəraməti ilə dəf olsun... Allah bəndəsi Qriqori imana gəlsin...
- Aksinya qarının pıçıldadığı sözlərdən yalnız bunları eşidirdi.

Drozdixa duzun bir qədərini ayaqları altındakı nəm qumun üstü-nə, azını suya səpdi, qalanını Aksinyanın döşünün arasına tökdü.

- Su götür, çiyinin üstündən dala tulla. Tez ol!

Aksinya deyilənə əməl elədi. Drozdixanın qəhvəyi yanaqlarına kədərle və hirsle nəzər saldı.

- Qurtardınmı?

- Get, əzizim, yat. Qurtardı...

Aksinya tövşüyə-tövşüyə qaçaraq evə gəldi. Həyətdə inəklər mələşirdi. Yuxulu, yanaqları qızarmış Darya Melexova qəşəng kaman qaşlarını oynada-oynada inəkləri naxıra qatırdı. O gülüm-sündü, yanından qaça-qaça keçən Aksinyanı süzdü.

- Gecən xoşmu keçdi, qonşu?

- Allaha şükür, pis keçmədi.

- Sübh tezdən haradan gəlirsən?

- Bu yaxında bir yerə getmişdim, işim var idi.

Kilsədə səhər ibadətinin zəngi çalındı. Mıs zəngin səsi aramla ətrafa yayılırdı. Bala naxırçı döngədə qamçısını saqqıldadaraq malı örüşə aparırdı.

Aksinya inəkləri tələsik bayıra qovdu, sağdığı südü süzmək üçün dəhlizə gətirdi. Dirsəyə kimi çırmamış qollarını önlüyü ilə sildi; öz fikrinə dalaraq, südü, köpük dolu süzgəcə tökməyə başladı.

Küçədə araba bərk cırıldadı və dayandı. Atlar kişnədi. Aksinya küpü yerə qoydu, pəncərədən eşiyə baxmağa getdi.

Bir əli ilə qılıncından yapışmış Stepan bala qapıya tərəf gəlirdi. Kazaklar bir-birini ötürək, atlarını meydana tərəf çapırdılar. Aksinya önlüyünü ovçunun içində əzişdirdi, taxtın üstündə əyləşdi. Artırma-da... Dəhlizdə... Sonra lap qapının dalında addım səsləri eşidildi...

Keyli arıqlamış, yad adama oxşayan Stepan kənarda dayandı.

- Hə...

Aksinya iri, dolu bədənini yırğalaya-yırğalaya onun qabağına yeridi. Böyrünü ona tərəf çevirib uzada-uzada dedi:

- Vur!

- Hə, Aksinya...

- Gizlətmirəm, təqsirkaram. Vur, Stepan!

O, üzünü ərinə çevirib, kələf kimi büzüşə-büzüşə boynunu qısa-raq durur, yalnız qolları ilə qarını qoruyurdu. Qorxudan Aksinyanın üzü eybəcərleşmişdi, o, kirpik çalmadan ətrafı qaralmış gözlərini Stepana zilləmişdi. Stepan səndirlədi və arvadının yanından ötdü. Ondan kişi tərəfini iyi, bir də kirli köynəyindən yol yovşanın acı qoxusu gəldi. O, furajkasını başından çıxartmadan çarpayına uzandı. Bir qədər beləcə qaldı, çiyinlərini oynatdı, aşırma qayışını açdı. Onun həmişə eşilmiş və şeşə olan şabalıdı bıqları indi süst halda aşağı sal-lanmışdı. Aksinya başını döndərmədən onun üzünə yanakı baxırdı. Hər dəfə diksinirdi. Stepan ayaqlarını qaldırıb, çarpayının taxtasına söykədi. Çəkmələrinin altından qurumuş palçıq sallanırdı. Stepan tavana baxır, qılıncının qayış qotazını barmaqları ilə oynadırdı.

- Hələ bir şey bişirməmişən?

- Yox...

- Bir şey ver yeyim.

O, fındıcan süd içir, bıqlarını yalayır. Çörəyi keyli çeynəyir, çəhrayı yanaqları tərənir, ovurdları şişirdi. Aksinya sobanın

yanında ayaq üstə durmuşdu. O, ərinin yeyərkən qalxıb-enən kiçik xirtənek qulaqlarına sonsuz dəhşətlə baxırdı.

Stepan stolun dalından qalxdı, xaç çəkdi. O, qısaca xahiş elədi:

– İndi isə, əzizim, danış görək.

Aksinya başını aşağı salıb, stolun üstünü yığışdırırdı. O, dinmirdi.

– Danış görək, ərinin yolunu nə cür gözləmişən, namusunu necə qorumusan? Hə?

Aksinyanın başına dəyən dəhşətli zərbə ayaqlarını yerdən üzdü, onu kandara tərəf aşırırdı. Aksinyanın küreyi qapının taxtasına dəydi, o, boğuc səslə zarıdı.

Adamın başına endirdiyi məhəmətli yumruqla Stepan Aksinya kimi süst və boş qadını deyil, lap zirpə və möhkəm atamançı kazakları da aşırı bilirdi. Aksinya qorxudanmı, yoxsa qadınlara xas olan dözümlülüyündənmi, bir qədər yerdə sərilə qaldı, nəfəsini dərib özünə gəldi, əllərinə söykənərək ayağa qalxdı.

Stepan daxmanın ortasında dayanıb papiros çəkirdi, buna görə də Aksinyanın ayağa qalxdığını və birdən-birə götürüldüyünü görmədi. O, tütün kisəsini stolun üstünə tulladı, yüyürdü, ancaq Aksinya artıq qapını çırpıb eşiyə qaçmışdı. Stepan onun dalınca cumdu.

Üz-gözü qan içində olan Aksinya Melexovlarla onların həyətləri arasındakı çəpərə tərəf güllə kimi qaçdı. Stepan çəpərin yanında onu haqladı. Qara əli ilə cəld Aksinyanın saçından yapışdı. Dərtdə onu yerə – hər gün Aksinyanın sobanı təmizlərkən külü gətirib tökdüyü həmin küllüyə yıxdı.

Bir kişi əlini belinə vuraraq arvadını təpiyi altına salıb döyürsə, bunun kimə nə dəxli var?... Bir qolu şikəst Alyoşka Şamil oradan keçirdi, bu həngəməni gördü, tez-tez kirpik çaladı, sıx saqqalı arasından gülümsündü: Stepanın öz qanuni arvadını niyə əzişdirdiyini başa düşməyə nə var!

Şamil dayanıb axıra kimi baxmaq istərdi ki, öncə döyəcək, ya yox; axı kim bununla maraqlanmazdı, ancaq ürəyi götürmədi, çıxıb getdi. Necə olsa da, axı o, kişidir.

Uzaqdan baxan elə zənn edə bilirdi ki, Stepan kazaçka rəqsi oynayır. Otağın pəncərəsindən baxanda Stepanın atılıb-düşdüyünü gören Qrişka beləcə də güman elədi. Ancaq diqqətlə baxandan sonra güllə kimi otaqdan bayıra atıldı. Daşa dönmüş yumruqlarını sinəsinə basıb, hasara kimi pəncələri üstə yüyürdü; Petro da uzun-boğaz çəkmələrini şappıldada-şappıldada onun dalınca çıxdı.

Qriqori hündür çəpərin üstündən quş kimi sıçradı. Başı qarışmış Stepana qaça-qaça arxadan bir yumruq ilişirdi. Stepan yırgalandı, dala çevrilib ayı kimi Qrişkanın üstünə yeridi.

Melexovlar – Petro ilə Qriqori dəlicəsinə vuruşurdular. Onlar quzğun kimi Stepanın üstünə düşüb onu didişdirirdilər. Stepanın endirdiyi qurğuşun kimi ağır yumruq zərbələrindən Qrişka bir neçə dəfə yerə yıxıldı. Möhkəm bədənli Stepanın qarşısında o, cılız bir şey idi. Qisaboy Petro isə külekədən yırgalanan qamış kimi yumruq altında əyilir, lakin ayaq üstə möhkəm dururdu.

Bir gözü qəzəblə işildayan Stepan (o biri gözü yumruq zərbəsindən kal gavalıya dönmüşdü) artırmaya tərəf geri çəkiliirdi.

Onları Petrodan qantarağa almağa gəlmiş Xristonya araladı.

– Aralanın, – deyib Xristonya uzun qollarını qolayladı. – Dağılın, yoxsa bu saat sizi atamanın yanına apararam!

Petro ağzının qanını və dişinin qırığını ehmalca ovcuna tüpürdü, xırıltılı səslə dedi:

– Gedək, Qrişka. Biz girəvələyib onu tutarıq əlbət...

Sifətinin çox yeri göyərmiş Stepan artırmadan onları hədələyirdi:

– Eybi yoxdur, bir gün əlimə keçərsən!

– Yaxşı, yaxşı!

– Yaxşı, ya pis – nə olur-olsun çəkib ciyərinə çıxardacağam!

– Doğru deyirsən, yoxsa zarafat eləyirsən?

Stepan sürətlə artırmadan aşağı endi, Qrişka ona tərəf dartındı, lakin Xristonya onu qapıdan bayıra itələyib hədələdi:

– Hünərin var, yaxın gəl, boğazını sərcə kimi üzərəm!

Bu gündən Melexovlarla Stepan Astaxov qanlı-bıçaq oldular.

İki ildən sonra Şərqi Prussiyada Stolpin şəhəri yaxınlığında bu ədavətə son qoymaq Qriqori Melexova qismət oldu.

XV

– Petroya de ki, arabaya öz atı ilə madyanı qoşsun.

Qriqori həyətdə çıxdı. Petro bu zaman arabanı diyirləyib mərə-yin tağı altından çıxardırdı.

– Dədəm deyir arabaya madyanla sənin atını qoşasan.

Petro dişləni düzəldib səsləndi:

– Onsuz da bilirəm. Səsini kəssə yaxşıdır!

Panteley Prokofyeviç ibadətə hazır keşiş kimi özünü çəkə-çəkə, nimənin dibində qalmış borşunu yeyir, bədənindən tər sel kimi axırdı.

Dunyaşka şux əda ilə Qriqorini başdan-ayağa süzdü. Onun qəşəng kirpikləri gözlərindəki istehzal qız təbəssümünü gizlətmədi. Başına açıq-sarı rəngli bayır-bacaq şalı örtmüş, yekəpər və təşəxxüslü gərsənən İliniçna Qriqoriyə baxdı və ərinə dedi:

– Bəsdir tıxışdırdığın, Prokofiç, elə bil aclıqdan çıxmısan!

– Bir tikə çörək yeməyə də qoymursan. Yaman mərdimazarsan! Petronun sarışın sünbülü bıqları qapının arasından göründü.

– Buyura bilərsiniz, fayton hazırdır.

Dunyaşka pısqıldadı və qolu ilə üzünü örtüdü.

Darya mətbəxdən bəyi başdan-ayağa süzərək, qələm qaşlarını oynatdı.

Elçiliyə İliniçnanın əmisi qızı, kələkbaz dul Vasilisa xala gedirdi. O, çay daşı kimi yumru başını oynada-oynada, gülə-gülə hamıdan əvvəl arabaya mindi və yerini rahatladı; o, güləndə büzüşmüş dodaqları altından qara, əyri dişləri görünürdü.

Panteley Prokofyeviç ona xəbərdarlıq edib dedi:

– Vasenka, sən orada dişlərini çox da ağartma, ağzın elə eybəcərdir ki, bütün işləri korlaya bilərsən... Dişlərin kefli adam kimi həyəsi bir yana valay vurur...

– Eh, ay qohum, qızı mənə vermirlər ki. Adaxlanan mən deyiləm ki.

– Orası elədir, ancaq gülmədən yaxşıdır. Çünki dişlərin olduqca o söz... Qapqaralığı bir yana dursun, adam baxanda üreyi ağzına gəlir...

Söz Vasilisanın xətrinə deydi, bu vaxt isə Petro darvazanı taybatay açdı. Qriqori iyli cilovu əlində dəstələdi, sıçrayıb qozlada oturdu. Panteley Prokofyeviç İliniçna cavan ər-arvad kimi arabanın dal tərəfində yanaşı oturdular.

Petro cilovu qardaşına ötürərək qışqırdı:

– Onları qırmancla!

Qrişa dodağını dişlədi, qulaqlarını oynadan ata bir qamçı ilişdirdi:

– Oynaqla görüm, şeytan!

Atlar yan qayıqları dartdılar, sürətlə yerlərindən tərpendilər.

– Muğayat ol! Arabanı toxundurarsan! – deyə Darya ciyildədi, lakin araba yaxşı döndü, yol kənarındakı kəsəklərə deydikcə atla-atla, küçəboyu taqquiltı sala-sala uzaqlaşdı.

Bir yanı üstə əyilmiş Qriqori arabaya qoşulduğu üçün şillaqlamaq istəyən Petronun qulluq atının sağrısını döndə-döndə qamçılayırdı. Panteley Prokofyeviç saqqalından elə möhkəm yapışmışdı ki, elə bil qorxurdu külək qapıb aparmasın.

O, ətrafa nəzər salır, başını Qriqorinin kürəyinə doğru əyərək fısıldayırdı:

– O madyana möhkəm ilişdir!

İliniçna küləkdən yaşarmış gözünü koftasının krujevalı qolçağı ilə silir, kirpik çala-çala Qriqorinin kürəyinə, küləyin qabartdığı və yelləndirdiyi göy sətin köynəyinə baxırdı. Üzbəüz gələn kazaklar yoldan kənara çıxır, sonra da qayıdıb xeyli vaxt onların dalınca baxırdılar. Həyətlərdən küçəyə cuman itlər atların ayaqları altına soxulurdu. Təkərlərə təzə dəmin çənber çəkildiyi üçün itlərin hürüşməsi eşidilmirdi.

Qriqorinin nə qamçıya, nə də atlara heyifi gəlirdi, on dəqiqədən sonra xutor artıq geridə qaldı, xutorun kənarındakı evlərin bağları ətrafda hərlənməyə başladı. Bu da Korşunovların böyük həyəti. Həyətlə taxta hasara alınmışdı. Qriqori atların başını çəkdi, təkərlərin dəmir taqquiltısı birdən kəsildi, araba, rənglənmiş, xırda naxışlı darvaza qabağında dayandı.

Qriqori atların yanında qaldı, Panteley Prokofyeviç axsaya-axsaya artırmaya tərəf getdi. Yanaqları lalə kimi qızarmış, tumanı xışıldayan İliniçna ilə dodaqlarını bir-birinin üstünə kip basmış Vasilisa da onun ardınca yeridilər. Qoca tələsirdi, yol uzunluğunu da toplayıb saxladığı cəsarəti itirəcəyindən qorxurdu. O, hündür astanadan keçəndə ayağı astanaya ilişdi, şikəst qıçı bərk ağrıdığından, üz-gözünü turşutdu, təzəcə yuyulmuş döşəməni ayağı ilə döyəcləməyə başladı.

O, içəriyə, demək olar ki, İliniçna ilə bərabər girdi. Arvadı ilə yanaşı durmaq ona sərfəli deyildi. İliniçna ondan azı bir qarış hündür idi, buna görə də içəri keçəndən sonra bir addım ondan qabağa yeridi, xoruz kimi bir ayağını qaldırıb bükülü saxladı, furajkasını başından çıxartdı, tutqun yazılı qara ikonaya xaç çəkdi.

– Allaha şükür, sağ-salamatsınız!

Ev sahibi – ortaboy, ahıllaşmış, üzü çil-çil kazak taxtın üstündən qalxdı, salanı aldı:

– Şükür Allaha, salamatıq.

– Miron Qriqoryeviç, qonaq gəlmişik!

– Qonağın həmişə gözüm üstə yeri var. Mariya, bir şey ver, qonaqlar əyləşsinlər.

Ev sahibinin arvadı – yastıdöş, yaşlı qadın kətillərin üstünü sildi, qonaqlara tərəf itələdi. Panteley Prokofyeviç dəsmalı ilə qarşın alınının tərini silə-silə kətilin qırağında oturdu.

O, birbaşa mətləbə keçdi:

– Sizin yanınıza iş üçün gəlmişik.

Onun sözü bu yerə çatanda İliniçna ilə Vasilisa da tumanlarını yığıb oturdular.

– Buyur, söylə: nə iş üçün gəlmisiniz? – deyib ev sahibi gülüm-sündü.

Qriqori içəri girdi. İti nəzərlə ətrafı gözəndən keçirdi.

– Kefiniz-əhvalınız?

Ev sahibəsi uzada-uzada ona cavab verdi:

– Allaha şükür, yaxşıdır!

– Allaha şükür, – deyər ev sahibi də səsləndi. Onun tamam çil-çil üzü şabalıdı rəng aldı. O, qonaqların nə üçün gəldiklərini başa düşdü, arvadına müraciətlə dedi:

– Bayıra çıx, de ki, onların atlarını həyəətə çəksinlər. Qoy qabaqlarına ot töksünlər.

Ev sahibəsi eşiyə çıxdı.

– Sizinlə bir müxtəsərcə işimiz var... – deyib Panteley Prokofyeviç sözünə davam etdi. O, qatran kimi qara qıvrım saqqalını əlləşdirir, həyəcanlı olduğundan qulağındakı sırğasını dartışdırırdı. – Sizin gəlin gedəsi qızınız var, bizim evlənməli oğlumuz... Bəlkə bu münasibətlə əlaqəyə girək? Bilmək istərdik ki, qızınızı indi ələ vermək fikriniz var, ya yox? Varsa, bəlkə qohum olaq?

Ev sahibi dazlaşan başını qaşdı:

– Orasını kim bilir... Doğrusu, bu il pəhrizdən sonra onu ələ vermək fikrində deyildik. Bir yandan iş-gücümüz başdan aşır, o biri yandan da qızın yaşı o qədər də çox deyil. On səkkiz yaşına yenicə qədəm qoymuşdur. Elə deyilmi, Mariya?

– Elədir.

– İndi elə əsl çiçək açan vaxtdır, evdə saxlamağın nə mənası var, məgər vaxtında ələ verilmədiyi üçün evdə qalıb qarımış qızlar azdır? – deyər Vasilisa xala kətilin üstə qurdalana-qurdalana dilləndi. Dəhlizdən keçərək oğurlayıb koftasının altına dürtüyü süpürgənin çöpləri etinə batırdı: elçilərdə belə bir adət var ki, qızın süpürgəsinin oğurlasan, atası onu verməyə razı olasıdır.

– Bizim qıza hələ yaz girməmiş elçi gəlmişdi. Bizim qız, evdə qalıb qarımaz. Allaha şükür, qoçaqdır, əlindən hər iş gəlir, tarlada da, evdə də işləyendir...

Panteley Prokofyeviç arvadların gurultulu söhbətinə qarışdı:

– Bir yaxşı adama rast gəldikdə vermək olar.

Ev sahibi başını qaşıya-qaşıya dedi:

– Əsl mətləb qızı ələ vermək deyil, onu hər vaxt ələ vermək olar.

Panteley Prokofyeviç, qızı vermək istəmədiklərini güman edib qızıdı:

– Orası elədir, ixtiyar sahibisiniz... Evlənen oğlan rahib kimi bir şeydir, harada qız görse istəyəsidir. İndi ki, belədir, siz, sözgəlişi deyirəm, qızınıza bəlkə də tacir balası axtarırsınız, ya da tamamilə əksinə, onu başqa bir adama vermək istəyirsiniz, elə isə bağışlayın.

İş elə azca qalmışdı ki, korlansın: Panteley Prokofyeviç fısılda-yırdı, sifəti pörtüb çuğundur kimi olmuşdu, ev sahibəsi çalağan kölgəsi görmüş qırt toyuq kimi qaqqıltı salmışdı, ən çətin məqamda Vasilisa işə qarışdı. O, aramla, təmkinlə danışmağa, aranı sakitləşdirməyə və işi yoluna qoymağa başladı:

– Elə deməkdən nə mətləb hasil olar, mənim əzizlərim! İndi ki, iş gəlib bu məqama çatmışdır, onu el adəti ilə, uşaqçıgazının xoşbəxtliyi üçün həll etmək lazımdır... Elə lap bu Natalyanın özünü götürək, belə qızları əldə çıraq dünyanı gəzsən də tapa bilməzsən! Əlindən hər iş gəlir: ev işlərini də bacırır, tikiş də bilir! Qaldı bu tərəf, ay Allah bəndələri, siz özünüz də görürsünüz, – o, xoş bir eyham və işarə ilə qollarını gəndən dolandırdı, Panteley Prokofyeviçə və qaşqabağını sallamış İliniçnaya üz tutub dedi: – Bəy də çox qəşəng oğlandır. Onun üzünə baxan kimi ürəyimin başına od düşür, kədərlənirəm, çünki mənim rəhmətlik ərim Donyuşkaya çox oxşayır... Onların ailəsi də çox çalışqandır. Prokofiyə gəldikdə isə, get

bütün mahalı göz, görəcəksən ki, hamının tanıdığı məşhur bir adam və xeyirxah kişidir... Biz deyirik ki, Allah xeyir versin, məgər biz öz uşaqlarımıza düşmənlik?

Elçinin bulaq kimi sırıldayan səsi Panteley Prokofyeviçin qulağına xoş ahənglə dolur, kişiye ləzzət verirdi. Qoca Melexov ona qulaq asır və heyran-heyran düşündü: "Ah, şeytan, nə dillidilavədir, nə qiyamət danışır! Sözləri corab toxuyurmuş kimi məharətlə düzür. Danışanda elə xallar vurur ki, adam mat qalır! Belə arvad elə sözlər döşəyər ki, kazak söz altında qalar... Ay səni nə deyim, tumanlı güvə!" – Panteley Prokofyeviç, gəlini və onun əsil-nəcəbətini beş arxa dolananları ilə birlikdə tərifiylən, coşub-daşan elçiye ləzzətlə baxırdı.

– Buna söz ola bilməz ki, biz öz övladımıza qəsd etmək istəmirik.

Ev sahibi yumşalır, üzündə təbəssüm oynayırdı:

– Yox ey, söz orasıdır ki, tezdir, hələ qızın ərə getməli vaxtı deyil!

– Tez deyil! Allaha and olsun ki, tez deyil! – deyib Panteley Prokofyeviç onu dilə tuturdu.

Ev sahibəsi yarısəmimi, yarısüni içini çəkdi:

– Tez də olsa, gec də olsa, qızımızdan ayrılmalı olacağıq, a kişi.

– Miron Qriqoryeviç, qızını çağır, bir ona baxaq.

– Natalya!

Qız gəldi, qaraşın barmaqları ilə önlüyünün büzmələrini karıxmış halda qurdalaya-qurdalaya, qorxaqcasına qapıda dayandı.

– Gəl, içeri gəl! Utanma, – deyər anası ona ürək verdi, gözləri yaşara-yasara gülümsündü.

Rəngi solmuş göy, yekə sandığın yanında oturmuş Qriqori başını qaldırdı, qıza baxdı.

Başına ağ, zərif, zolaqlı qara yun şərf salmış qız cəsəretli əla gözləri ilə Qriqoriyə baxdı. Qızın möhkəm yanaqlarında utandığından və gizlin təbəssümdən balaca çəhrayı çuxurlar titrəyirdi. Qriqori onun əllərinə baxdı: bunlar işləməkdən iriləmiş və genişlənmiş əllər idi. Onun turp kimi möhkəm vücudunu bürümüş yaşıl koftanın altında xırda, daş kimi məmələri sadədilcəsinə aciz-aciz boylanaraq yuxarı dartılır, yanlara əyilirdi, iti gilələri dik duran düyməni xatırladırdı.

Qriqori bir dəqiqədə qızı başından uzun qıclarına kimi diqqətlə gözdən keçirdi. At dəllalı damazlıq aldığı madyana diqqətlə tamaşa etdiyi kimi, Qriqori də qızı əməlli-başlı gözdən keçirdi, öz ələmində "yaxşıdır" dedi və elə bu anda nəzəri düz ona zillənmiş qızın nəzəri ilə rastlaşdı. Qızın utancaq sadə baxışları sanki deyirdi: "Mən, budur, göz qabağındayam. Buyam – xoşun gəlir, bəyən, gəlmir – bəyənmə!" Qriqori də gözləri və təbəssümü ilə suala cavab olaraq himlə bildirdi: "Qəşəngsən!"

Ev sahibi əlini yellətdi:

– Hə, indi gedə bilərsən.

Qapını örtüb çıxarkən Natalya təbəssüm və marağını gizlətmədən Qriqoriyə baxdı.

Ev sahibi arvadı ilə göz-gözü himləşib sözü başladı:

– Belə eləyək, Panteley Prokofyeviç, siz də məsləhətləşin, biz də burada, öz aramızda ailəlikcə məsləhətləşək. Sonra da məsələni həll edərək, görək bizim qudalığımız baş tutur, ya tutmur.

Artırmadan aşağıya düşərkən Panteley Prokofyeviç vədələşdi:

– Gələn bazar günü sizə dəyərlik.

Qonaqlarını darvazaya kimi ötürən ev sahibi qəsdən səsinə çıxartmadı, elə bil ki, heç nə eşitmədi.

XVI

Stepan yalnız Tomilindən Aksinya haqqında pis xəbəri eşidəndən sonra başa düşdü ki, ürəyi qüssə və nifrətlə sıxılsa da, onunla pis ömür keçirsə də, köhnə könül yarasının yeri göynəsə də Aksinyanı iztirablı və nifrətli bir məhəbbətlə sevir.

Gecələr o şinelinə bürünərək arabanın içinə uzanır, əllərini alına söykəyərək evə necə qayıdacağını, arvadının onu necə qarşılayacağını fikirləşir və hiss edirdi ki, sinəsində çırpınan ürək deyil, çapalayan bir zəhərli yekə böyüdür... Uzananda xəyalında min cür cəza tədbiri düşündü; ona elə gəlirdi ki, dişlərinin arasına iri dənəvər qum dolmuşdur. Evə gəldikdə isə süstləmişdi, buna görə də Aksinya azca tənbehlə yaxasını onun əlindən qurtara bilmişdi.

O gündən Astaxovların evində elə bil gözəgörməz bir ölü özünə yer elədi. Aksinya barmaqları üstə asta-asta yeriyyir, pıçıltı ilə

danırdı, lakin qorxudan kül kimi bozarmış gözlərində Qriqorinin saldıqı yangının kiçik bir közü güclə hiss ediləcək işıq saçdı.

Stepan diqqətlə onun üzünə baxanda bunu, o qədər görmüdü ki, hiss edirdi. O, əzab çəkirdi. Gecələr mətbəxdə, buxarı başında çibinlər vızıldısını kəsib yatışanda, Aksinya dodaqları əsə-əsə ərinə yer salanda Stepan qara, kələ-kötür əlini ağzına basıb onu döyürdü. Stepan, Qriqori ilə əlaqələrini ondan utanmazcasına yerli-yerində soruşurdu. Aksinya dəri iyi verən daş kimi bərk çarpayıda çapalayırdı, çətinliklə nəfəs alırdı. Stepan onun bərkimiş xəmir kimi yumşaq bədənini işgəncə verməkdən yorulanda əlini onun üzündə gəzdirdir, ağlayıb-ağlamadığını bilmək istəyirdi. Lakin Aksinyanın yanaqları hərəkətli, qupquru idi, Stepan onun çənəsini barmaqları ilə gah sıxıb ağzını bağlayır, gah da aralayır.

– Deyəcəksən, ya yox?

– Yox!

– Öldürərəm!

– Öldür! Sən Allah, öldür!.. Öldür, canım birdəfəlik qurtarsın...

Bu yaşayış deyil...

Stepan dişlərini qıcırdır, Aksinyanın tərlədiyindən soyumuş sinəsinin zərif dərisini ovcu ilə çəngələyib vururdu.

Aksinya dik atılır, zarıyırdı.

– Olmaya ağrıyır? – deyər Stepan öz hərəkətindən həzz alırdı.

– Ağrıyır.

– Bəs elə bilirdin ki, mənim ürəyim ağrıyır?

Stepan gecədən xeyli keçəndən sonra yatırdı. Onun qaralmış, şişkin barmaqları yuxuda da yumulur, tərpənirdi. Aksinya başını qaldırır, dirsəklənib ərinin (yatdığı üçün dəyişmiş, yaraşıqlı olmuş) üzünə tamaşa edirdi. Başını balışa çıxıraraq nə isə pıçıldayırdı.

O, Qrişkanı, demək olar ki, görmüdü. Bir dəfə təsadüfən Don sahilində ona rast gəlmişdi. Qriqori öküzləri çayda sulayıb əlindəki qırmızı çubuğu yelləyə-yelləyə üzüyoxuşa qovur və ayağının altına baxırdı. Aksinya da üzünə başını qaldıraraq ona tərəf gedirdi. Qriqorini görəndə kimi əlindəki çiyinəgacı buza döndü, qan gicgahlarına vurdu.

Yuxuda deyil, onu həqiqətən gördüyünə sonralar Aksinya çox çətinliklə inanırdı. Qriqori Aksinyanı yalnız qadın onun bərabərinə çatdıqda gördü. O, vedrələrin səsinə başını qaldırdı, qaşlarını oynatdı və axmaqcasına gülümsədi. Aksinya ona deyil, onun başı

üzərindən dalğalanan yamyaşıl Dona, bir az da ondan uzaqda olan qumsal burunun döşünə baxırdı.

Aksinya qıpqırmızı qızardı, gözlərindən yaş axdı.

– Aksinyacan!

Aksinya bir neçə addım da gedəndən sonra dayandı, zərbə gözləyirmiş kimi başını yana əydi. Qriqori qamçını acıqla geridə qalmış ala öküzə ilişdirdi, başını geri döndərmədən dedi:

– Stepan taxıl biçməyə nə vaxt gedəcəkdir?

– İndi... atları qoşur.

– Onu yola sal, – subasara, bizim günəbaxan əkinimizə get, mən də ora gəlirəm.

Aksinya vedrələri cingildədə-cingildədə çaya endi. Çayın sahilində, dalğaların sapsarı qalın krujevanı xatırladan ətəyində köpüklənən su ilan kimi fişıldayırdı. Balıqtutan ağ qağayılar çay üzərində qışqırıaraq süzürdü.

Xırda balıqlar gümüş kimi suyun üzərində atılıb-düşürdülər. Çayın o tayında, ağaran qumsal burunun arxasında külək əsir, zirvələri gümüşü qovaq ağacları əzəmət və qürurla yüksəlirdi. Aksinya vedrəni doldurarkən əlindən saldı. Sol əli ilə tumanını qaldıraraq dizinə kimi suya girdi. Su corablarını bağladığı yeri – qızarmış baldırlarını qıdıqladı, Stepan gələndən bəri Aksinya ilk dəfə inamsızlıqla və yavaşca güldü.

Dönüb Qrişkaya baxdı: bayaqki kimi o yenə də, mozalan qovaylayan adam kimi əlindəki çubuğu yan-yörəsinə çırpı-çırpı yoxuşa qalırdı.

Aksinyanın gözləri yaşardı, o, dumanlı baxışları ilə Qrişkanın güclü, yerdə möhkəm duran ayaqlarına baxdı. Qrişka enli şalvarının balaqlarını ağ yun corablarının içinə salmışdı, şalvarının yanlarındakı zolaqlar qızarırdı. Dalında, kürəyinin altında kirli köynəyi təzəcə cırlmışdı, həmin yerdə çıpaq qaraşın bədənini sarı üçbucağa bənzəyirdi. Aksinya bir zamanlar onun olan bu sevimli bədənini görünən kiçik yerini gözləri ilə xəyalən öpür, gözünün yaş güllümsünən solğun dodaqlarının üstünə süzülürdü.

Aksinya dolu vedrələri qaldırdı, qumun üstünə qoydu, ağacın ucundakı dəmir qarmaqları vedrələrin qulpuna keçirəndə gördü ki, yerdə Qrişanın quşburun çarıqlarının izi qalmışdır. O, oğrun-oğrun ətrafa göz gəzdirdi – heç kəs yox idi, yalnız xeyli uzaqdakı körpüdə

uşaqlar çimirdilər. Dizi üstə oturdu, izin üstünü əli ilə sığalladı, sonra ağacı çiyinə qaldırdı, öz əməlinə gülümsünərək tələsik evə yollandı.

Günəş zərif cunaya oxşayan dumanlar arasında süzür, xutor üzərində yüksəlirdi. Uzaqda, qıvrım ağ buludların altında sərin göy otlaqlar ışıldayırdı, xutor, qızmış dəmir taxtapuşlu evlər, kimsəsiz tozlu küçələr, quraqlıqdan otu saralmış, qarsalanmış həyətlər elə bürkü idi ki, adam boğulurdu.

Aksinya vedrələrin suyunu istədən cadar-cadar olmuş torpağın üstünə sıçrada-sıçrada, yırğalana-yırğalana artırmaya yaxınlaşdı. Başına yekə, günlüyü enli həsir şlyapa qoymuş Stepan atları taxıl-biçən maşına qoşurdu. O, boynuna xamit keçirilmiş mürgüləyən madyanın qayığını bərkidə-bərkidə Aksinyaya baxdı.

– Çəlləyə su tök!

Aksinya bir vedrəni çəlləyə boşaltdı, bu zaman pərçimlənmiş dəmir çənbər əllərini yandırdı.

Aksinya ərinin tərden islanmış kürəyinə baxıb dedi:

– Kaş buz olaydı. Yoxsa su qızısaçaqdır.

– Get Melexovlardan al... – Lakin birdən xatırlayıb, qışqırdı: – Getmə!

Aksinya taybatay açıq qalmış bala qapını örtməyə getdi. Stepan gözlərini yerə dikdi, qamçını qapdı:

– Hara gedirsən?

– Bala qapını örtməyə.

– Geri qayıt, alçaq!.. Sənə deyildi ki, getmə!

Aksinya tez artırmaya qayıtdı, çiyi ağacını yerindən asmaq istədi, amma əlləri əsdi, çiyi ağacı pilləkəndən aşağı diyirləndi.

Stepan brezent plaşını arabanın qabaq oturacağı üstə tulladı; yerini rahatlayıb, cilovu əlində dəstələdi.

– Darvazanı aç.

Aksinya darvazanı açıqdan sonra cürətlənib soruşdu:

– Nə vaxt gələcəksən?

– Axşamüstü. Danışmışam. Anikuşka ilə birlikdə biçəcəyik. Ona yemək apar. Dəmirçixanadan çıxan kimi zəmilərə gedəcək.

Taxılbiçən maşının xırda təkərləri cırhacırla, yumşaq boz torpağın içi ilə diyirlənə-diyirlənə darvazadan çıxdı. Aksinya evə gəldi, əllərini ürəyinin üstə qoydu, bir az dayandı, yaylığını başına salıb Dona tərəf yüyürdü.

Ağlına bir şey gəldi: “Birdən Stepan geri qayıtdı? Onda necə olar?” O dayandı, dərin uçurumun kənarında durmuş adam kimi dala baxdı və birdən az qala qaça-qaça çayın kənarı ilə subasara getdi.

Bu da çəpərlər. Dirriklər. Düz günəşə baxan sapsarı günəbaxan tarlası. Çiçəkləri solğun yaşıl kartof şaxələri. Budur, Şamil qardaşlarının arvadları, gec də olsa, kartof əkininin ağasını vururlar; əyinlərində çəhrayı köynək olan bu arvadlar bellərini əymişlər, toxanı azca qaldırır, boz dirrik torpağına endirirlər. Aksinya nəfəsini dərmdən getdi, Melexovların dirriyinə çatdı. Dönüb geriye baxdı, halqaya keçirilmiş balaca ağac mıxçanı çıxartdı, dirriyin qapısını açdı. Tapdanmış cığırda gedib, yaşıl saplaqları hündür günəbaxan tarlasına çatdı. Əyilə-əyilə əkinin sıx yerinə gəldi, üzü, sapsarı günəbaxan çiçəyi tozuna bulandı; tumanını dəstələdi, sarmaşığı basmış bir yerdə oturdu.

Diqqətlə qulaq asdı: ətrafı tam sükut bürümüşdü. Başının üstündə çöl arısı vızıldayırdı. İçiboş, üstü narın yumşaq tikancıqlar dolu günəbaxan saplaqları sakitcə torpağın şirəsini sorurdu.

Qrişkanın gəlib-gəlməyəcəyi nigarancılığı ilə əzab çəkə-çəkə yarım saata qədər oturdu, artıq getmək niyyəti ilə ayağa qalxıb, saçlarını yaylığının altında sahmanlamışdı ki, bu anda qapı cırıltı ilə açıldı. Addım səsləri eşidildi.

– Aksinyacan!

– Bura gəl...

– Aha, gəlmisən.

Qrişkanın yarpaqları xışıldada-xışıldada gəldi. Aksinya ilə yanaşı oturdu.

– Yanağın niyə bulanmışdır?

Aksinya üzünə bulaşmış sarı, ətirli tozu köynəyinin qolu ilə silib, sifətinin hər tərəfinə yaxdı.

– Deyəsən günəbaxan çiçəyinin tozudur.

– Burada da var, gözünün altında.

Aksinya sildi. Göz-gözə gəldilər. O, Qrişkanın gözlərindəki gizli suala cavab olaraq ağladı.

– Daha səbrim tükənmişdir... Mən məhv oldum, Qrişka.

– Sənə neyləyir ki?

Aksinya qəzəblə koftasının yaxasını dartıb açdı. Onun qız döşü kimi çəhrayı və bərk memələri tamam qançırlanmış, gömgöy olmuşdü.

– Bilmişən neyləyir?.. Hər gün döyür!.. Qanımı içir!.. Sən də yaxşısan... İt kimi işini gördün, yaxanı qırağa çəkdi... Hamınız... – o, barmaqları əsə-əsə koftasının basma düymələrini bağladı və üzünü kənara çevirmiş Qriqoriyə təşvişlə baxdı: "görsən incimədi?"

Qriqori ot saplağını çeynəyə-çeynəyə, sözləri uzada-uzada dedi:

– Təqsirkar axtarırsan?

Onun səsi o qədər sakit çıxdı ki, Aksinya odlandı. O çığırdı:

– Yoxsa sən elə bilirsən ki, təqsirkar deyilsən?

– İnek göz eləməsə, buğa tullanmaz.

Aksinya üzünü əlləri ilə örtüdü. Möhkəm və yerində endirilmiş şapalaqdan incikliyi dərhal yox oldu.

Qriqori üz-gözünü turşudub, ona yan-yanı baxdı. Aksinyanın şəhadət barmağı ilə orta barmağı arasından bir damla göz yaşı axdı.

Günəbaxan bitkiləri arasında tozlanmış günəşin qıyqacı şüası şəffaf göz yaşı damlasını işıqlandırır, dəri üstə buraxdığı izi qurudurdu.

Qriqorinin göz yaşından xoşu gəlmirdi. O, narahat-narahat yerində qurdalandı, mixəyi rəngli qarışqanı qəzəblə şalvarının balağından çırpdı və yenə Aksinyaya öteri nəzər saldı. Qadın hələ də bayaqkı kimi oturmuşdu, yalnız əlinin dal tərəfində indi bir deyil, üç damla göz yaşı sürətlə aşağı diyirlənirdi.

– Nə hay-haray salmışan? Xətrinə dəydi? Aksinyacan! Di bədir, ağlama... Dayan, sənə sözüm var.

Aksinya əlini islanmış üzündən çəkdi.

– Mən sənənlə məsləhətləşməyə gəlmişəm... Bəs sən mənimlə niyə elə danışırsan? Mənim günüm onsuz da qaradır... sən də bir yandan...

"Yıxılana balta vurdun", – deyərək Qriqori düşündü və xəcalətinə qızardı.

– Aksinyacan... bir sarsaq söz idi, ağzıma gəldi, dedim. Hə, incimə...

– Mən zorla özümü sevdirmək üçün gəlməmişəm... Qorxmam!

Bu anda Aksinya özü də bilirdi ki, özünü zorla Qriqoriyə sevdirmək üçün gəlməmişdir; lakin çayın sahili boyunca qaça-qaça bura gələndə, özü də aydın təəvvür etmədən fikirləşirdi: "Onu evlənmək niyyətindən daşındıracağam! Qoy evlənməsin. Bəs mən

həyatımı kiminlə bağlaram?!" Bu zaman Stepanı xatırlamış və cəld başını silkələyib irəliləmiş, ağlına gələn bu yersiz fikri qovmuşdu.

– Deməli, bizim məhəbbətimiz qurtardı? – deyərək Qriqori soruşdu və qarnı üstə uzanıb dirsəkləndi, danışarkən çeynədiyi çəhrayı sarımaşlıq çiçəyini yerə tütürdü.

Aksinya qorxuya düşdü:

– Necə yəni qurtardı? – O, Qriqorinin gözlərinin içinə baxmağa çalışaraq sualını təkrar etdi: – Hec elə şey olarmı?

Qriqori göyümtül dombalan gözlərini oynatdı, üzünü kənara çevirdi.

Qurumuş, yorulmuş torpaqdan toz və isti qalxırdı. Yel əsir, yaşıl günəbaxan yarpaqlarını çevirir və xışıldadırdı. Günəşin üzü bir dəqiqəlikə tutuldu, bir bulud parçası onun qabağını kəsdi, çölü, xutoru, Aksinyanın aşağı sallanmış başını, sarımaşlıq çiçəyinin çəhrayı kasacığını zəif kölgə bürüdü və çəkilib getdi.

Qriqori köksünü ötürdü, ahı xırıltılı çıxdı, arxası üstə çevrildi, küreyini isti torpağa söykədi.

O, kəlmə-kəlmə danışaraq dedi:

– Bilirsənmi nə var, Aksinya, belə işdən mənim qanım qaralır, elə bil ki, çəkib ürəyimi çıxarırlar. Mən bu fikirdəyəm ki...

Dirriyi yanından bir araba cırıldaya-cırıldaya keçdi.

– Hoha, təpəl! Aho! Aho!..

Arabaçının lap yaxından səsləndiyini güman edib, Aksinya üzüyöylü yerə sərilirdi. Qriqori başını azca qaldırıb pıçıldadı:

– Yaylığımı başından aç. Ağarır. Görən olar.

Aksinya yaylığını başından açdı. Günəbaxan saplaqları arasında gəzişən isti külək, boynuna sallanmış xurmayı qıvrım saçlarını oynatdı. Uzaqlaşan arabanın cırıltısı getdikcə yavaşayırdı.

– Mən bu fikirdəyəm ki, – deyərək Qriqori sözə başladı və ciddi-ləşdi, – olan olub, keçən keçib, indi daha müqəssiri axtarmağın nə mənası var? Biz elə eləməliyik ki, bundan sonra da yaşaya bilək...

Aksinya ona ehtiyatla qulaq asır, sözünün axırını gözləyir, qarışqanın əlindən aldığı bir çöpü sındırırdı.

O, Qriqorinin üzünə baxdı, gözlərindəki quru və təşviş andıran parıltını sezdi.

– ...Mən bu fikirdəyəm ki, gəl, bu işə son qoyaq...

Aksinyanın başı gicəlləndi. Qıc olmuş barmaqları ilə möhkəm saplaqlı sarımaşlıqdan yapışdı. Tövşüyə-tövşüyə sözünün axırını

gözlədi. Dəhşət və intizar atəşi onun üzünü acgözlüklə yalayır, tüpürçəyini qurudurdu. Ona elə gəlirdi ki, indicə Qriqori deyəcək: "Gəl, bu Stepanı aradan qaldıraq...", lakin Qriqori peşmançılıqla qurumuş dodaqlarını yalayıb (dodaqları ağır tərənirdi) dedi:

– ...Bu əhvalata qələm çəkək. Yaxşımı?

Aksinya ayağa qalxdı, döşü günəbaxanların sallanmış başlarına toxuna-toxuna dirriyin qapısına tərəf getdi.

– Aksinya! – deyib Qriqori onu boğuc səslə çağırdı.

Bunun cavabında qapı üzüntü ilə cırlıdı.

XVII

Çovdarı daşıyıb xırmana yıxmamış buğda biçini çatdı. Gilli torpaqlarda, tərəciklərdə sünbüllərin yarpaqcıqları saralıb büzüşür, öz işini görmüş saplaqlar quruyurdu.

Adamlar məhsulu tərifləyib deyirdilər ki, çox yaxşıdır. Sünbüllər dolu, dənləri iri və ağırdır.

Panteley Prokofyeviç İliniçna ilə məsləhətləşdikdən sonra belə qərara gəldi ki, Korşunovların qızını adaxlasalar toyu axırıncı spasa¹ kimi təxirə salmalıdır.

Cavab almağa hələ getməmişdilər: bir yandan biçin vaxtı gəldi, bir yandan da bayram yaxınlaşdı.

Taxılı biçməyə cümə günü getdilər. Taxılbiçən maşına üç at qoşdular. Panteley Prokofyeviç taxıl daşıyanda arabanın yanlarına bağlamaq üçün bir neçə paya yonub yan taxtaları sazladı. Biçinə Petro ilə Qriqori getdi.

Qriqori qardaşının əyləşdiyi arabanın qabaq oturacağından tutaraq qaşqabaqlı-qaşqabaqlı yeri yirdi. Dişlərini qıcadıqca alt çənəsindən yanaqlarına doğru çəpəki titrəyən şişlər uzanırdı. Petro qardaşına yaxşı bələd idi: bu açıq-aydın onu göstərirdi ki, Qriqori acığından zəncir çəynəyir və ondan hər cür xata baş verə bilər; ancaq Petro sarı bığları arasından gülə-gülə yenə də əl çəkmir, onu cırnadırdı:

– Allah haqqı elə deyirdi!

¹ Spas – Həzreti İsanın xilas şərəfinə bayramdır, ildə üç dəfə, əsas etibarlı ilə yayda olur.

Qriqori bığının tükünü dişləyə-dişləyə donquldandı:

– Cəhənnəmə ki, deyirdi.

– "Dirrikdən gəlirdim, – deyirdi, – gördüm ki, Melexovların dirriyindən danışıq səsi gəlir".

– Petro, boşla!

– Hə-ə-ə-ə... danışıq səsi. "Mən də, – dedi, – əyildim, çəpərin arasından dirriyə baxdım..."

Qriqori tez-tez kirpik çaldı:

– Məndən əl çəkəcəksən, ya yox?

– Nə qərribə adamsan, qoysana sözümü deyib qurtarım!

– Bax ha, Petro, dalaşırıq! – deyib Qriqori onu hədələdi, geri qaldı.

Petro qaş-gözüünü oynadaraq, dalı atlara, üzü arabanın ardınca gələn Qriqoriyə tərəf oturdu.

– "Mən, – dedi, – əyilib çəpərin arasından dirriyə baxanda gördüm aşıqlarım, budur ha, yerə uzanıb qucaqlaşsınlar". – Kim? – deyər soruşdum; O dedi: "Aksyutka Astaxova ilə sənə qardaşın". Mən ona dedim..."

Qriqori taxılbiçən maşının dal tərəfində qoyulmuş gödək yabanın sapından yapışdı, Petronun üstünə cumdu. Petro cilovu tulladı, yerə tullandı, cəld özünü atların qabağına verdi və dedi:

– Tfu, səni lənətə gələsən!.. Quduz olmusan!.. Tfu! Tfu! Bir buna baxın...

Qriqori canavar kimi dişlərini ağardıb, yabanı Petroya vızıldatdı. Petro əlləri üstə yerə yatdı, yaba onun üstündən ötdü, millərinin ucu yerə sancıldı, bir verşok qədər daşlı-kəsəkli torpağa girib cingildədi, yırğalana-yırğalana qaldı.

Üzü qaralmış Petro qışqırıqdan hürkmüş atları cilovlayıb saxlayır, qardaşını söyürdü:

– Ay it oğlu, mənə öldürə bilərdin!

– Öldürərdim də!

– Sən lap axmaqsan! Quduz şeytan! Dədən tərəfə çəkmisən, əsl cinli çərkəzsən!

Qriqori əyildi, torpağa sancılmış yabanı dartıb çıxartdı, yerindən tərənib irəliləyən taxılbiçən maşının dalınca getdi.

Petro barmağı ilə onu yanına çağırdı:

– Yanıma gəl. O yabanı mənə ver.

Cilovu sol əlinə keçirdib sağ əli ilə yabanın ışıldayan milindən yapışdı.

Yabanın sapını qəflətən Qriqorinin belinə ilişdirdi. Zərbədən kənara sıçramış Qriqoriyə baxdı, təəssüflə dedi:

– Hayıf, gerek var qüvvəmlə ilidireydim!

Bir dəqiqədən sonra hər ikisi papiros yandıra-yandıra bir-birinin gözünün içinə baxdı, qəhqəhə çəkib güldü.

Qriqorinin yabanı öz qardaşına vızıldatdığını başqa yolla yüklü araba üstə gedən Xristonyanın arvadı gördü. O, arabada ayaq üstə qalxdı, o tərəfə baxdı, amma Melexovların nədən ötrü dalaşdıqlarını, orada nələr baş verdiyini seçə bilmədi, çünki atlar və taxılbiçən maşın onların qabağını kəsmişdi. O, xutora girər-girməz qonşu qadını səslədi:

– Klimovna! Qaç, o türk Panteleyə xəbər elə ki, uşaqları Tatarsk kurqanı yaxınlığında yaba ilə bir-birinin qarnını dəşik-dəşik elədilər. Yamanca tutaşdılar. Qrişka – axı o delisov və cinlidir – yabanı Petronun böyrünə elə soxdu ki, daha nə deyim, Petro da macal tapdı, Qriqorini yabaladı... Orada qan sel kimi axır!

Yorğun atlara təpinməkdən Petronun səsi batmışdı: o, atları indi ucadan fitləyə-fitləyə sürürdü. Qriqori tozdan qapqara olmuş ayağını arabanın tirinə dirəyir, maşının valları üstə dolmuş torpağı ovub yerə tökürdü. Milçəklərin əldən saldıqları atlar quyuqlarını bulayır, arabanı çox həvəssiz çəkirdilər.

Üfün mavi ətəklərinədək çölün hər tərəfində adamlar qaynasırdı. Taxılbiçən maşınlar şaraqqa-şaraqqa işləyir, bıçaqları qaçqıldayır, zəmilərin biçilmiş taxılı yerə sərilirdi. Dağ sıçanları təpələrdə hey fit çalır, sürücüləri cıradırdılar.

Petro geriye çevrildi, maşının pərlərinin vıyılısını, bıçaqların qaçqılısını batıraraq qışqırdı:

– İki dönmə də biçək, sonra papiros çəkək.

Qriqori yalnız başı ilə razı olduğunu bildirdi. Qurumuş, çatlamış dodaqlarını aralamaq onun üçün çətin idi. O, ağır taxıl qalağını qaldırıb asanlıqla qırağa tullaya bilsin deyə yaba sapının aşağısından yapışır, kəsik-kəsik nəfəs alırdı. Tərdən ıslanmış sinəsi gicişirdi. Şlyapası altından acı tər süzülürdü; bir damcısı gözüne girəndə sabun kimi yandırır. Atları dayandırdılar, su içdilər, papiros yandırdılar.

Petro əlini gözünün üstünə qoydu, yola baxıb dedi:

– Yol ilə bir atlı çaparaq gəlir.

Qriqori yola diqqətlə baxdı, təəccüblə qaşlarını dartdı.

– Bu ki, dədəmdir.

– Lap səfehləmişən! Atlarımızın ikisi də maşına qoşulmuşdur, dədəm nəyi minib gələ bilər.

– Odur.

– Çəşmişən, Qrişka!

– Allah haqqı, odur!

Bir dəqiqədən sonra yolda çaparaq gələn at da, onun belindəki atlı da aydınca göründü.

Petro qorxu qarışıq heyretlə ayaqlarını yerindəcə götürüb qoya-qoya dedi:

– Dədəmdir.

– Yəqin evdə bir şey olub... – deyə Qriqori hər ikisinin fikrini ifadə elədi.

Panteley Prokofyeviç hələ onlara çatmağa yüz qarşın qalmış cilovu çəkdi, xırda löhrəm yerləşə atı onlara tərəf sürdü. O, hələ uzaqdan bağırır, qayıq qamçını başı üzərində yellədir:

– İki-ni-zi də-ə-ə ölünce qamçılایacağam... kö-pək uşaqları!

Petro sarı bığının yarısını ağzına təpərək tamam heyretlə dedi:

– Bu niyə belə eləyir?

Qriqori gülə-gülə dedi:

– Qaç, maşının dalında gizlən! Yoxsa, Allah haqqı, qamçının altına salacaq. Biz mətəbi aydınlaşdırana kimi aşımızın-suyunu verəcəm... – Özü də hər ehtimala qarşı maşının bu biri tərəfinə adladı.

Tərləmiş, yancaqları köpüklənmiş at biçilmiş zəmi ilə yorta-yorta gəlirdi. Ayaqları sallanan Panteley Prokofyeviç (o, ata yəhərsiz minmişdi) qamçını havada yellədə-yellədə bağırırdı.

– Siz burada nə oyun çıxartmısınız, ay şeytan uşaqları?

Petro əllərini geniş açdı və qorxa-qorxa qamçıya baxdı:

– Taxıl biçirik...

– Kim kimin qamına yaba soxmuşdur? Nə üstə dalaşmısınız?..

Qriqori dalını dədəsi tərəfə çevirdi, gülməmək üçün göydəki parça-parça buludları pıçılı ilə saymağa başladı.

Petro kirpik çala-çala ayağının birini götürüb o birisini qoya-qoya altından-yuxarı atasına baxdı:

– A kişi, nə danışrsan, yaba nədir? Dalaşan ikimdir?..

– Necə nə danışrsan, indicə o anası vayına oturmuş qaça-qaça gəlib haray saldı ki, “sizin uşaqlar yabalaşmışlar”, hə? Bəs bu necə işdir?.. – deyib Panteley Prokofyeviç dəli kimi başını silkələdi, cilovu kənara atdı, tövşüyə-tövşüyə atın belindən sıçrayıb düşdü.

– Mən Fedka Syomişkinin atını alıb çaparaq bura sürdüm. Hə?..

– Axı bunu kim dedi?

– Arvad!..

– Yalan deyir, dedə! Yəqin, köpək qızı arabada yatıbmış, yuxuda görüb.

Panteley Prokofyeviç səfəhlik etdiyini başa düşdü, özünü mas-qaraya qoyaraq çığırdı:

– Arvad! O yava Klimovna! Aman Al-lah!.. O qancığı qamçı-nın altına salıb döyəcəyəm... – O, sol, axsaq qıçına dirənərək, sağ ayağı ilə yeri döyəclədi.

İçin-için gülməkdən bədəni əsən Qriqori ayaqları altına baxırdı. Petro tərləmiş başını sıgallayır, gözlerini atasının üzündən çəkmirdi.

Panteley Prokofyeviç bir az da dad-haray saldı, sakitləşdi. Taxılbiçən maşına mindi, iki dönmə yerin taxılını biçdi, sonra kimi isə söyə-söyə atlandı. Yola çıxdı, taxıl aparən iki arabanı ötdü, atı toz dumanı arasında xutora çapdı. O getdi, amma sıx hörülmüş, qəşəng qotazlı qamçısı şırımın içində qaldı. Petro qamçını əlində fırlatdı, başını buladı, Qrişkanın yanına gəldi:

– Bununla, oğlan, aşımızın-suyunu verəcəkdı. Məgər bu, qam-çıdır? Bu, qardaş, qamçı deyil, toppuzdur, bununla adamın başını bədənindən üzmək olar!

XVIII

Korşunovlar Tatarsk xutorunda birinci varlı sayılırdılar. Onların on dörd cüt öküzü, bir ilxılıq atı, Provalsk zavodundan getirilmiş cins madyanları, on beş dənə inəyi, çoxlu qaramalı, bir neçə yüz qoyunu var idi. Bunlar olmasa da kişinin varı-dövləti az deyildi: damına dəmir çəkilmiş tirlı-direkli altı otaqlı mülkü Moxovun mül-kündən pis deyildi. Həyətdəki xırda tikintilərin hamısının damına təptəzə və bəzəkli kirəmit döşənmişdi; çayır-çəmənə ilə birlikdə

bir desyatin yarımına yaxın bağı var idi. Adama bundan artıq nə lazımdır?

Panteley Prokofyeviç məhz buna görə də ora ilk dəfə elçiliyə qorxa-qorxa, könülsüz gedirdi. Korşunov qızı üçün Qriqoridən artıq və yaxşı adaxlı tapa bilirdi. Panteley Prokofyeviç bunu anlayır və sözünün yerə salınacağından qorxurdu, inadçı Korşunova baş əymək istəmərdi; lakin dəmiri pas çürüdən kimi İliniçna da onun zəhləsini o qədər tökdü ki, axırda Panteley Prokofyeviçin inadını qırdı. Kişi razılıq verdi və ürəyində Qrişkaya da, İliniçnaya da, işıqlı dünyaya da lənət yağdıra-yağdıra yola düşdü.

Korşunovların evinə ikinci dəfə cavab almaq üçün getməli idilər: onlar bazar gününü gözləyirdilər; Korşunovların yaşıl damlı evində bu vaxt xəlvəti daxili mübarizə gedirdi. Elçilər çıxıb gedəndən sonra qız, anasının sualına cavab verib dedi:

– Qrişka mənim xoşuma gəlir, mən ondan başqa heç kəsə ərə getməyəcəyəm!

Atası onu qandıraraq dedi:

– Yaman adaxlı tapmısan, axmaq, yaxşı cəhəti bircə budur ki, qaraçı kimi qapqaradır. Mənim qəşəng qızım, heç bilirsən, sənin üçün necə adaxlı taparam?

Natalya qızara-qızara və ağlaya-ağlaya dedi:

– Dədəcan, mənə başqası lazım deyil... Heç kəsə ərə getmə-rəm, qoy heç elçi düşməsinlər. Buna razı deyilsinizsə, onda mənı lap Ust-Medveditsa monastırına aparın...

Atası son dəlili irəli sürüb dedi:

– Əxlaqsızdır, arvadbazdır, daim gəzəyən arvadlarla kef çəkir, bütün xutorda məşhurdur.

– Eybi yoxdur, qoy elə olsun!

– Sənin ki, vecinə deyil, mənim dünəndən heç vecimə deyil! İndi ki, belədir, get, canın cəhənnəmə!

Böyük qızı Natalya atasının əziz-xələfi idi, buna görə də adaxlı seçməkdə atası onu sıxışdırmırdı. Qıza hələ keçən pəhrizdən sonra xeyli uzaqdan – Tsutskana çayı tərəfdən varlı-dövlətli, nəcabətli kazaklardan elçi gəlmişdi. Xoper və Çir tərəflərdən də gələnlər olmuşdu, lakin oğlanlar Natalyanın xoşuna gəlməmişdi, elçilər üçün düzəldilən qonaqlıqlar, çəkilən xərclər hədəfə getmişdi.

Qrişkanın bir kazak kimi igid olması, təsərrüfata və işə məhəbbəti qəlbən Miron Qriqoryeviçə xoş gəlirdi. Keyli vaxt bundan əvvəl, cıdırda Qrişka at oynatmaqda birinci mükafatı alanda Miron Qriqoryeviç onu xutordakı başqa cavanlardan ayırırmışdı; bununla belə qızını kasıb, bəd əməli dillərdə dastan olmuş bir oğlana vermək ona ağır gəlirdi.

Gecələr arvadı onun çil-çil, sarı cod tüklü qolunu sıgallayıb pıçıldayırdı:

– İşlək oğlandır, sir-sifətdən də göyçəkdir... Natalyaya gəldikdə isə, Qriqoriç, onun dərindən əriyib çöpə dönmüşdür... Yamanca ürəyinə yatmışdır.

Miron Qriqoryeviç dalını arvadının sümükləri çıxmış sinəsi tərəfə çevirib acıqlı-acıqlı donquldanırdı:

– Yaxamdan əl çək, a pıtırğan. Qızını lap apar bir səfeh Paşaya ver, mənə nə? Görürəm, Allah ağıl paylayanda sənə pay çatmayıb! “Sir-sifətdən də göyçəkdir!” – deyib o, arvadını yamsılayırdı. – Onun sir-sifətindən su içəcəksən?..

– Su içib-icməməyin mətləbə dəxli yoxdur...

– Mətləb aydındır, onun şəxsiyyəti sənə nəyinə gərəkdir? Abırlı bir adam olsaydı, dərd yarı idi. Türkə qız vermək, doğrusunu desəm, mənim üçün bədnamlıqdır. Əməlli-başlı adam deyillər, canım... – deyib Miron Qriqoryeviç lovğalanır, çarpayıda atılıb-düşürdü.

– İşlək ailədir, özlərinə görə dövlətləri də var, ey, – deyib arvadı hey pıçıldayır, ərinin enli kürekələrinə daha da yaxınlaşır, onun qolunu mehribancasına sıgallayırdı.

– Qırağa dur, ay şeytan! Yatmağa başqa yer tapmırsan? Bu nədir, doğar inəyəm ki, mənə sıgallayır, əzizləyirsən? Natalyanı isə, özün bilərsən, nə cür istəyirsən, elə də et! İstəyirsən apar, saçlarını qırxdır, rahiyyəliyə ver!..

– Adam gerek övladına rəhm eləsin. Dövlət nə olan şeydir ki... – deyərək Lukiniçna Miron Qriqoryeviçin qıllı qulağına fısıldayırdı.

Əri ayaqlarını yığdı, divar tərəfə qısıldı və yatan adam kimi xoruldadı.

Elçilərin gəlişi ev sahibləri üçün gözənilməz oldu. Onlar günorta ibadətindən sonra üstüörtülü arabada darvazada göründülər. İliniçna yerə düşmək üçün ayağını pillənin üstünə qoyduqda,

araba az qaldı böyrü üstə aşsın. Panteley Prokofyeviç isə arabadan yerə beçə kimi tullandı, ayaqlarının ikisi də ağrıdı, amma özünü sındırmadı, cavan oğlan kimi evə tərəf addımladı.

Miron Qriqoryeviç pəncərədən boylandı, ah-vayla dedi:

– Budur ha, gəldilər! Lənət şeytana, nə tez gəldilər!

Ev sahibəsi qaqqıltı salan toyuq kimi haray saldı:

– Ay Allah, bu nə biabırçılıqdır! Xərəyi bişirəndən sonra heç iş tumanımı dəyişməmişəm.

– Elə bu cür də yaxşısan! Səni adaxlamağa gəlmirlər ki, sən kimə lazımsan, ay mitil!

– Sən anadangəlmə zaysan, qocalıb lap xərifləmişən.

– Hey-hey bəri bax, səsinə kəs!

Qonaqlar həyətdə olduqları vaxt arvadı Miron Qriqoryeviçin üst-başını diqqətlə nəzərdən keçirib məzəmmətlə dedi:

– Heç olmasa dur, əyninə təzə köynək gey, ora bax, kürəyndəki ziyillərin hamısı görünür, utansana? Ay kor şeytan!

– Qorxma, mənə elə bu paltarda da tanıyırlar. Həsir paltar gey-səm də xoşlarına gələrəm.

Qapının astanasına toxunub büdrəmiş Panteley Prokofyeviç beçə kimi qaqqıldadı:

– Salaməleyküm! – Səsinin cır çıxmasından dilxor oldu, ikona tərəfə ikinci dəfə xaç çəkdi.

– Salam, – deyib ev sahibi salamı aldı və qonaqları könülsüz, narazı baxışlarla süzdü.

– Allahın köməyi ilə havalər xoşdur.

– Allaha şükür, hələ ki, havalər yaxşı keçir.

– Camaat heç olmasa hərəkət edə, işin əl-ayağını yığar.

– Orası elədir, buna söz yoxdur.

– Elə-ə-dir.

– Hm.

– Hə, Miron Qriqoryeviç, deməli, bu da biz, gəldik öyrənək ki, siz öz aranızda nə qərara gəlmisiniz, bizim qohumluğumuz baş tutur, yoxsa tutmur...

Ev sahibəsi onlara təzim edə-edə, uzun büzməli tumanının balağı ilə körpici sürtülmüş döşəməni süpürə-süpürə dedi:

– Buyurun, içəri. Buyurun, əyləşin.

– Yaxşıdır, narahat olmayın.

İliniçna, yelləndikdə xışılı salan xara tumanını aşağı yadırdı oturdu. Miron Qriqoryevič üstünə təzə müşəmbə salınmış stola dir-səklənib susurdu. Müşəmbədən nəm rezin, bir də nə isə başqa iyrenc qoxu yayılırdı; müşəmbənin haşiyəsindəki küncərdən mərhum çar və çaricələr qürurla baxır, ortada isə başlarına ağ şlyapa qoymuş ülyahəzrət şahzadə qızlar, milçəklərin buladığı hökmdar Nikolay Aleksandroviç gözə çarpırdı.

Miron Qriqoryevič süktu pozdu:

– Belə... Qızı verməyi qərara almışıq. Sövdəməz tutsa, qohum olarq...

Söz bura çatanda İliniçna qırçınılı, işıldayan şal koftasının içindən, deyəsən küreyi tərəfdən bir yekə ağ kömbə çıxartdı, stolun üstünə qoydu.

Panteley Prokofyevič nə münasibətlə isə xaç çəkmək istədi, lakin bir-birinə yaxınlaşdırdığı kobud əyri barmaqları yarıyolda qaldı, həm də vəziyyətini deyirdi: dirnağı yekə baş barmağı, onun arzusu əksinə olaraq, bilmədən şəhadət barmağı ilə orta barmağının arasına girdi, beləcə biabırçı düyn halında oğrun-oğrun kişinin göy arxalığının açıq otağının altına sürüşdü və qırmızıbaş butulkanın xirtəyindən yapışb çıxartdı.

– Mənim əziz qudalarım, əvvəlcə dua edək, içək, həm balalarını mızın barəsində, həm də şortimiz barədə danışaq...

Sözdən kövrəlmiş Panteley Prokofyevič tez-tez kirpik çaldı, qudasının tamam çil-çil üzünə baxdı, at dirnağı kimi enli ovcu ilə ehmalca butulkanı dibini şappıldatmağa başladı...

Bir saatdan sonra qudalar bir-birinə o qədər yaxın oturmuşdular ki, Panteley Prokofyevičin zil qara qıvrım saqqalının ucu Korşunovun kürən haça saqqalına dəyirdi. Panteley Prokofyevič duzlu xiyar iyi verən nəfəsi ilə şirin-şirin danışır, qudasını dilə tuturdu; o, yoğun səslə pıçıldaya-pıçıldaya dedi:

– Mənim əziz qudam, mənim əziz qudaçığazım! – dərhal səsini ucaldıb qışqırdı, – qudam! – Kəsərdən düşmüş, qaralmış qabaq dişlərini göstərə-göstərə nərildədi. – Dediğiniz başlıq mənim üçün çox ağırdır, həddindən ağırdır! Sən bir özü fikirləş, mənim əziz qudam, fikirləş, gör mənə necə də incitmək istəyirsən: getrlə qaloş – bu bir,

Don kürkü – bu iki, iki dəst şal paltar – bu üç, ipək baş yaylığı – bu da dörd. Axı bunları almaq adamı var-yoxdan çıxardar!

Panteley Prokofyevič qollarını gəndən hərəyir, leyb-kazak mundirinin çiynlərində tikiş yerləri sökülür, paltarından topa-topa toz qalırdı. Başını aşağı salmış Miron Qriqoryevič, üstünə araç və duzlu xiyar suyu tökülmüş müşəmbəyə baxırdı. Müşəmbənin yuxarı tərəfində əyri-üyrü məzəli xətlə bu sözlər yazılmışdı: “Ümumrusiya hökmdarları”. Bir qədər aşağı göz gəzdirdi: “Əlahəzrət hökmdar imperator Nikolay həzrətləri”... Bir qədər aralı kartof qabığı tökülmüşdü. Şəklə diqqətlə baxdı: hökmdarın üzü görünmürdü, şəklən üstünü boş araç şüşəsi örtmüşdü. Miron Qriqoryevič ehtiramla kirpik çala-çala, hökmdarın ağ kəmərlə bağlanmış bahalı mundirinin nə formada olduğunu bilmək üçün diqqətlə baxdı, ancaq mundirin üstünü sürüşkən xiyar tumu örtmüşdü. Başında enli şlyapa olan imperatriçə, üzün bir-birindən seçilməyən qızlarının arasından təşəxxüslə baxırdı. Bunu görən kimi Miron Qriqoryevič olduqca kövrəldi. Fikrə getdi: “Buna bax, adamın üzünə elə təkəbbürlə baxır, elə bil torbaya salınmış qazdır; ancaq bax, qızlarını ərə verməli olacaqsan... onda halına baxaram... onda forsun yatar!”

Panteley Prokofyevič onun qulağının dibində iri çöl arısı kimi hey vızıldayırdı.

Korşunov başını qaldırdı, bulanıq gözlərini ona zilləyib diqqətlə qulaq asmağa başladı.

– Biz sən qızın üçün, indi o, fərqi yoxdur... mənim də qızımdır... sən və mənim qızımıza bu paltar almaq üçün... yəni getrlə qaloş, Don kürkü almaq üçün... görək həyatımızdakı mal-qaranı qabağımıza qatıb bazarda sataq.

Miron Qriqoryevič yumruğunu stolun üstünə çırpdı:

– Heyifin gəlir?

– Söhbət arasında deyil ki, heyifim gəlir, ya gəlmir...

– Heyifin gəlir?

– Səbir elə, a quda...

– İndi ki, heyifin gəlir, onda!..

Miron Qriqoryevič geniş açılmış tərli əli ilə stolun üstündən qədəhləri siyirib yərə tökdü.

– Axı sən qızın dolanmalı, özünə güzəran düzəltməli olacaq!

– Nə olsun! Dediklərimi alacaqsınız, yoxsa sizə qız vermərəm!..
– Mal-qaranı qabağımıza qatıb aparmaq, satmaq... – deyərək Panteley Prokofyeviç başını bulayırdı. Qulağındakı sırğa tərpenir, azca ışıldayırdı.

– Başlıq hökmən verilməlidir... Onun özünün sandıq-sandıq pal-paltarı var, qız üreyinizə yatarsa, onda sən də mənə-hörmət elə!.. Biz kazakların dəbi belədir. Qədimdən adətımız belədir, biz də köhnə adətimizlə iş görməliyik...

– Hörmət elərəm!

– Elə.

– Elərəm!

– Güzəran düzəltməyə gəldikdə – qoy cavanlar özləri güzəran düzəlsinlər. Biz özümüz üçün güzəran düzəltmişik, heç kəsədən də pis dolanmırıq, qoy canları çıxsın, cavanlar da özlərinə gün ağlasın, güzəran düzəlsinlər.

Qudaların müxtəlif rəngli saqqalları bir-birinə qarışırdı. Panteley Prokofyeviç öpüşən kimi, suyu çəkilməmiş, büzülmüş bir xiyarı ağzına qoydu və bir-birinə qarışmış hissələrin təsiri ilə kövrəlib ağladı.

– O biri qudalar – qız anası ilə oğlan anası – sandığın üstündə qucaqlaşmış, bir-birini bağrına basmışdı, qulaqbataıcı səslə ucadan danışırıdılar. İliniçnanın yanaqları albalı kimi qıpqırmızı qızarmışdı, qudasının isə şaxta vurmuş cır meşə armudu kimi gömgöy olmuşdu.

– ...Belə uşağı bütün dünyanı axtarsan tapa bilməzsən! Gəlin tək sözbəxan və hörmətçil olsun, bu isə heç vaxt əmrindən çıxmaz. Əziz qudacığazım, adama cavab qaytarmağa belə cəsarət eləmir.

– Eh-h-h, əzizim, – deyib İliniçna onun sözünü kəsir, sol əlini yanağına söykəyib, sağ əli ilə sol dirseyinə dayaq verirdi, – o it balasına yüz dəfə demişəm ki, əl çək! Keçən bazar günü axşam gördüm yenə də getməyə hazırlaşır, kisəsinə bütün doldurur, dedim: “Ay haramzada, sən bu bəd əmələndən nə vaxt əl çəkəcəksən? Mən bu ağbirçək vaxtında, nə vaxta kimi başı töhmətli olacağam? Axı o Stepan bir gün tutar, bir göz qırpımında sənəin boğazını üzər!..”

Mitka mətbəxdən, otağa açılan qapının yuxarıdakı deşiyindən içəri baxır, Natalyanın iki kiçik bacısı isə aşağıda pıçıldayırdı.

Natalya lap dibdəki otaqda sobanın yanındakı yataq yerində əyləşib, koftasının dar qolçağı ilə gözlərinin yaşını silirdi. Qarşıda duran yeni naməlum həyat onu qorxudur, ona iztirab verirdi.

Otaqda isə üçüncü araq şüşəsini boşaldırıdılar, oğlanla qızın toyunu birinci spasdə eləməyi qərara aldılar.

XIX

Korşunovların evində toya qızgın hazırlıq aparılırdı. Gəlin üçün tələsik alt paltar, döşəkağı, balıq üzü tikirdilər. Natalya axşamlar xeyli oturur, keçmiş adətə görə bozuntul keçdi yunundan adaxlısı üçün şərf və zərif yundan əlcək toxuyurdu.

Anası Lukiniçna axşam şər qarışana kimi başını tikiş maşınının üstündən qaldırmır, stanitsadan gətirdiyi dərzilərdə kömək edirdi.

Mitka atası və rəncbərlerle bərabər çöldən qayıdır, əl-üzünü yumamış ağır iş çarqlarını döyənək olmuş ayaqlarından çıxartmış evə girir, Natalyanın yanında otururdu. Bacısını cıratmaq Mitkaya son dərəcə ləzzət verirdi.

– Toxuyursan? – deyib o, qısaca sual verir və şərfin yumşaq saçaqlarına baxıb göz vururdu.

– Toxuyuram, sənə nə?

– Toxu, toxu, ay axmaq, o isə sağ ol demək əvəzinə ağzını-burununu əzişdirəcəkdir.

– Axı nəyə görə?

– Kefi istədiyinə görə – mən Qırışkaya bələdəm, onunla dostam. O elə bir köpekdir ki, qapar, amma nə üçün qapdığını deməz.

– Yalan danışma! Guya mən onu tanımıram.

– Mən isə sənədən yaxşı tanıyıram. Məktəbə birlikdə gedirdik.

Mitka ağır-ağır və hiyləgərcəsinə ah çəkir, qəddini lap aşağı əyib yabaddan cızıq-cızıq olmuş ovuclarına diqqətlə baxırdı.

– Ona ərə getsən məhv olacaqsan, Nataşka! Yaxşısı budur ki, qız ol, evimizdə qal. Axı bir də sən onun nəyinə bənd olmusan? Hə? Qorxulu adamdır, həcətdir, bir növ gicbəşərdir... Ağlını başına yığ, yaxşı bax: o, murdar oğlandır!..

Natalya hirsələnir, qəhərindən boğazı göynəyir, acizləşmiş üzünü əyib şərf toxumaqla məşğul olurdu.

Mitka isə rəhmsizliklə istehza edirdi:

– Ən böyük eybi də budur ki, qaraqabaqdır... Niyə qışqırırsan? Səfəhsən Nataşka. Rədd elə! Mən o dəqiqə atlanaram, gedib onlara deyərəm: daha buralara gəlməyin...

Nataşkanın canını onun ölindən Qrişaka baba qurtarırdı: o, içəri girir, döşəmənin möhkəmliyini yoxlaymış kimi, yoğun əsasını yerə dirəyə-dirəyə yaxınlaşır, xeyli uzanmış, çətənə kimi saralmış saqqalını şələləyib sıgallayırdı; əsanın ucu ilə Mitkanın böyrünü dümsükləyib soruşurdu:

– Ay haramzada, sənın burada nə işın var, hə?

– Bacıma baş çəkməyə gəlmişəm, babacan, – deyib Mitka özünü təmizə çıxarırdı.

– Baş çəkməyə? Hə? Mən də, ay haramzada, sənə deyirəm, get buradan. Addımla-arş!

Baba əsanı qaldırır və quruyub çöpə dönmüş ayaqlarını ehmalca basa-basa Mitkanın üstünə yeriyirdi.

Qrişaka baba altmış doqquz yaşında idi. 1877-ci ildəki Türkiyə müharibəsində iştirak etmiş, general Qurkonun yanında çapar olmuş, sonra isə onun qəzəbinə düçar olaraq polka qaytarılmışdı. Plevna və Roşiç vuruşmalarında göstərdiyi igidliyə görə iki Georgi ordeni və bir Georgi medalı ilə təltif olunmuşdu; indi, ömrünün axır çağlarını oğlunun yanında yaşayırdı; bu yaşda aqlının sərrastlığı, son dərəcə namuslu və düz-çörək qədri bilən olması ilə xutorda hamının hörmətini qazanmışdı, ömrünün qalanını xatirələrinə sərf edirdi.

Yay olanda, gün çıxandan ta batana kimi gedib evin yanındakı torpaq qalağının üstündə oturur, başını bir az yana əyib əsas ilə yerdə nə isə cızır, huşsuzluq aləminin zülməti içərisində zəif işıqlanan xatirələrinə dalır, adamların tutqun simalarını, qırıq-qırıq düşüncələrini fikrində canlandırırdı.

Rəngi çoxdan solmuş, günlüyü çat-çat olmuş kazak furajkasından yumulu gözlərinin qaralmış qapaqları üzərinə qara kölgə düşürdü; bu kölgə yanaqlarındakı qırıqları bir az da dərinləşdirir, ağarmış saqqalına göyümtül rəng verirdi. Əsa tutan barmaqlarında, biləklərində çıxmış qara damarlarında dərə torpağı kimi zil qara qan aramla axırdı.

Babanın qanı ildən-ilə soyuyurdu. Qrişaka baba istekli nəvəsi Natalyaya şikayətlənirdi:

– Corablarım yundur, ancaq ayaqlarımı qızdırmır. Sən mənım üçün, dərdin alım, lap qalın corab toxu!

– Nə danışırın, ay baba, indi yaydır, – deyə Natalya gülür, gəlib torpaq qalağı üstündə babası ilə yanaşı oturur, qocanın iri, hər tərəfi qırıxmış sarı qulağına baxırdı.

– Nə olsun ki, yaydır, a mənım qəşəng balam, yay da olsa qanım torpağın dərin qatı kimi soyuqdur.

Natalya babasının əlinə baxdı, damarları tor kimi dolaşmış olan bu əl onun yadına bir əhvalat saldı: həyətdə quyu qazırdılar, o vaxt hələ balaca qız olan Nataşka, dolçanın içindəki torpağı çıxardır, ağır oyuncaqlar, buynuzları tez ovulub tökülən ineklər qayırdı. O vaxt əlini yerin beş sajin dərinliyindən buz kimi soyuq və cansız torpağa vurduqda necə üşümüşdüsə, indi də babasının giləoxşar, darçını, çil-çil əllərinə baxanda dəhşətlə canında üşütmə hiss etdi.

Nataşaya elə gəldi ki, babasının damarlarındakı insanı fərəhləndirən, rəngi ürəkəçən qan deyil, bozuntul-göyümsov torpaqdır.

– Babacan, ölümdən qorxursanmı? – deyə Nataşka ondan soruşdu.

Qrişaka baba qırıq-qırıq və damarları çıxmış nazik boynunu köhnəlmiş mundirinin dik yaxalığı arasından çıxartmaq istəyirmiş kimi yuxarı dartıb tərpətdi, yaşıla çalan ağ bığlarını oynatdı və dedi:

– Mən ölümü əziz bir qonaq kimi gözləyirəm... – sonra dişlərini ağardaraq gülümsəyə-gülümsəyə və gözlərinin qırıq dərisi əsə-əsə əlavə etdi. – Vaxtıdır... kifayət qədər yaşamışam, padşahlara qulluq etmişəm, o ki var araq da içmişəm.

Natalya babasının əllərini sıgallayıb gedir, mundirinin çox yeri yamanmış-gözənmiş qoca isə belə bükülmüş halda torpaq qalağının üstündən durmur, dəstəsi sürülmüş əsas ilə torpağı cızırdı, boy-nuna kip yapışmış yaxalığındakı qırmızı nişanları bu kişinin bir zamanlar qıvrıq və gənc oğlan olduğunu xatırladırdı.

Natalyanın adaxlanması xəbərini o, zahirən sakit qarşıladı, ancaq qəlbində bu hadisəyə kədərənir və hiddətlənirdi: Natalya süfrə başında xörəyin ən yaxşı tikəsini ona verir, tuman-köynəyini yuyur, gözəyir, ona yun corab toxuyur, şalvarının, köynəyinin cırığını yamayır, məhz buna görə də Qrişaka baba əhvalatdan xəbər tutanda, düz iki gün Natalyanın üzünə əyri-əyri baxdı.

– Məlexovlar adlı-sanlı kazakdılar. Rəhmətlik Prokofı igid kazak idi. Bəs onun nəvələri necədir, hay?

– Nəvələri də babatdır, – deyə Miron Qriqoryeviç ona başdan-sovdu cavab verirdi.

– Haramzada Qrişka isə qanacaqsızdır. Bir dəfə, deyəsən, kil-sədən gəlirdim, qabağıma çıxdı, amma mənə salam vermədi. İndi ağsaqqallara heç hörmət eləmirlər...

– O mehriban oğlandır, – deyib Lukiniçna gələcək kürekəninin tərəfini saxladı.

– Hay? Deyirsən mehribandır? Allah eləsin, sən deyən olsun. Təki Nataşkanın ürəyinə yatan adam olsun...

Qızın ərə verilməsi məsələsində Qrişka baba, demək olar ki, iştirak etməmişdi, bir dəqiqəliyə otağa girmiş, süfrə başında azca oturmuş, bir qədər araqı daralmış boğazından güc-bəla içəri ötürmüş, bədəni qızışandan, kefləndiyini duyandan sonra çıxıb getmişdi.

O, həyəcanlı və xoşbəxt Natalyanın üzünə iki gün dinməzəcə baxdı, yaşılacalan ağ bıqlarını tərpedə-tərpedə gövşədi: sonra, görünür, yumşaldı.

– Nataşka! – deyər bir gün nəvəsini səslədi. Natalya onun yanına gəldi.

– Əziz nəvəciyəyim, yaqin ərə getməyinə sevinərsən, hay?

– Babacan, heç özüm də bilmirəm, – deyər Natalya etiraf etdi.

– Hə-hə... hə-hə, elə demə... Gör nə danışır... hə, get, həzrəti İsa köməyin olsun. Allah xeyir versin, bala, – təəssüf və kədərle onu danladı. – Ay haramzada, bir az da səbr edə bilməzdin ki, mən ölüm, sonra ərə gedəsən... Sənsiz günüm qara olacaq...

Mətbəxdən onların söhbətinə qulaq verən Mitka səsləndi:

– Ay baba, bəlkə sən indən belə yüz il yaşayacaqsan, Natalya oturub sənə ölməyini gözləməli idi? Əcəb zarafatcılısan.

Qrişka baba xəcalət və hirsindən qalxdı, boğazı qəhərləndi, əsanı yerə vurdu, ayaqlarını yerə döydü:

– Sus, köpek oğlu, haramzada! İtil buradan!.. Rədd ol!.. Rədd ol!.. Ay səni nə deyim, şeytan... Söhbətimizə qulaq asırmış, əclaf!..

Mitka gülə-gülə həyəətə qaçdı, amma Qrişka baba xeyli vaxt acıqlı-acıqlı Mitkanı söydü; ayaqlarına gödək yun corab geymiş olsa da, dizləri titrəyirdi.

Natalyanın iki kiçik bacısı: on iki yaşlı yeniyetmə Marişka ilə səkkiz yaşlı hiyləgər və dəcəl Qripka toy gününü səbirsizliklə göz-

ləyirdi. Bu hadisəyə Korşunovların mülkündə yaşayan daimi muzdurlar da bir növ sevinirdilər. Onlar ev sahibinin yaxşı qonaqlıq verəcəyini gözləyir və toyda iki gün işdən azad olub dincələcəklərinə ümid bəsləyirdilər. Bunlardan biri Boquç mahalından gəlmiş ukraynalı, Het-Baba kimi qərribə familiyası olan caydaq kişi yarım ildən bir içkiyə möhkəm qapılırdı. Üst-başını da, qazandığını da arağa verirdi. Xeyli vaxt idi ki, içməkdən ötrü sinov gedir, canında yenilməz bir həvəs duyur, amma birtəhər özünü ələ alıb içkiyə qapılmağı toya saxlayırdı.

O birisi, bu yaxınlardan Korşunovların evində yaşayan Miqu-linsk stanitsasından olan Mixey adlı qarayanız kazak idi, yaqin nəticəsində var-yoxu elindən çıxdığına görə muzdurluq eləməyə başlamış, Hetko ilə (Het-Babanı qısaca belə adlandırırdılar) dostlaşmış və vaxtaşırı içməyə başlamışdı. O, yaman atbaz idi, keflənən kimi ağlayır, gözlərinin yaşını qaşsız, sümükləri çıxmış sifətinin hər tərəfinə yayırdı, Miron Qriqoryeviçi yaxalayıb deyirdi:

– Ağa, mənim əzizim! Qızın gəlin gedəndə, izin ver arabanı bu Mixey sürsün. Sənin üçün elə araba sürüm ki, aləm tamaşasında dursun! Mən atları lap od-alovun içindən elə sürərəm ki, onların bir tükü də ütlüməz. Mənim özümün atlarım olmuşdur... Eh!

Həmişə qaşqabaqlı və adamsevmez olan Hetko nədənsə Mixeyə bənd olmuşdu, eyni zarafatla daim onun zəhləsini aparırdı.

– Mixey, eşidirsənmi? Sən hansı stanitsadansan? – deyər dizlərinə kimi uzun əllərini bir-birinə sürtüb sual verir, dərhal da səsinə dəyişdirərək indicə verdiyi suala özü cavab verirdi: – “Miqulevskdən”. – Bəs niyə belə sarsaq adamsan? – “Əşi, nəsillicə biz hamımız beləyik”.

O, həmişə təkrar etdiyi bu zarafatdan sonra xırıltılı səslə qəhqəhə çəkir, əllərini uzun, arıq baldırlarına vurub şəppildədir, Mixey də onun qırıxıq üzünə, boğazında tərpenən xirtəyine nifrətlə tamaşa edərək onu “mızıq”, “qotur” deyər söyürdü.

Toyu ilk pəhriz qurtarana təyin etdilər. Deməli, toya üç həftə qalırdı. Həzrəti Məryəmin vəfatı günü Qriqori nişanlısına baş çəkməyə gəldi. O, dəhlizdə deyirmi stolun dalında əyləşdi, nişanlısının rəfiqələri olan gənc qızlarla tum çırtladı, fındıq yedi, sonra da çıxıb getdi. Natalya onu ötürdü. Məryənin tağı altına gəldilər, belinə

təptəzə, yaraşıqlı yəhər vurulmuş Qrişkanın atı axurun qabağında idi; qız buraya çatanda əlini qoynuna saldı, qızardı, Qriqoriyə aşı-qanə baxa-baxa əlindəki iri yumağı, üstündən qız məmələrinin hərəreti hələ getməmiş yumşaq bir şeyi ona uzatdı. Qriqori hədiyyəni alarkən ağappaq canavar dişlərini ağardıb soruşdu:

– Bu nədir?

– Sonra baxarsan... sənə naxışlı kisə tikmişəm.

Qriqori qızı cəsarətsizliklə özünə tərəf çəkib öpmək istədi, amma Natalya əllərini bərk-bərk onun sinəsinə dirədi, başını cəld dala əydi və gözləri ilə pəncərəni göstərdi.

– Görərlər!

– Görsünlər də!

– Ayıbdır...

– Əvvəl-əvvəl ayıb olur, – deyib Qriqori izah etdi.

Natalya atın cilovunu tutdu, Qriqori gözlərini qıyıb ayağını diş-diş üzəngiyə keçirdi. O, yəhərin döşəkçəsi üstündə yerini rahatladı və atı sürdü. Natalya darvazanı açdı, əlini gözünün üstünə qoyub onun dalınca baxdı: Qriqori at üstə kalmıksayağı, azca sol tərəfə əyilərek oturur, qamçını əlində igidcəsinə oynadırdı.

Natalya fikrində: “on bir gün qalmışdır” deyər hesabladı, həm köksünü ötürdü, həm də güldü.

XX

Buğda yeri cücərəndə yamyaşıl və yarpaqcıqları biz kimi iti olur, sonra boy atır; ay yarım keçir, bir də görürsən ki, dolaşa taxılın arasında tamam gizlənə bilir, görünmür; taxıl yerdən şirə sorur, sünbül bağlayır, sonra çiçəkləyir, sünbüllər saralmağa başlayır, dənin içinə ətirli və şirin süd dolur. Sahibi gəlir, zəmisinə baxır, baxdıqca tamaşasından doymaq bilmir. Amma taxıla bəzən haradansa mal-qara girir: dolu sünbülləri ayaqlayır, zəmini tapdalayır, şuma çevirir. Mal-qaranın ayaqladığı yerdə taxıl artıq yerə yatır, məhv olur, buna baxanda adamın ürəyi ağrıyır.

Aksinyanın eşq macərası da beləcə oldu: onun yetkin və çiçəklənmiş duyğularını Qrişka xam göndən tikilmiş ağır çarıqları ilə tapdaladı. Bu hissləri külə döndərdi, mürdərladı, vəssalam.

Melexovların dirriyindəki günəbaxan əkinindən evə qayıdan gün Aksinyanın könlü sirkən otu və qanqal basmış xaraba xırman kimi boş qaldı və vəhşiləşdi.

Aksinya dirrikdən evlərinə gələndə yaylığının uclarını çeynəyir, tıxanıb boğazında qalmış fəryadı zorla bayıra atılmaq istəyirdi. O, dəhlizə girdi, döşəmə üstə yığıldı, ağlamaq, çəkdiyi zillət, bəyninə soxulan tutqun mənasızlıq nəfəsini daraltmışdı... Sonra işə toxtadı. Bu dörd iti bıçaq olub onun ürəyinin ən dərin güşəsinə saplandı.

Mal-qaranın tapdığı taxıl sonralar yenə dirçəlir. Şəh dəy-dikcə, gün vurdıqca ayaqlanmış, yerə yatmış saplaqlar qüvvələnib qalxır; gücü çatmayan yük altına girmiş adam kimi əvvəlce qəddi bükülü olur, sonra işə qəddini düzəldir, baş qaldırır, həmişəki kimi günəş işığından həyat alır, yel ədikcə yırğalanır.

Gecələr Aksinya ərinə dəliçəsinə nəvaziş göstərsə də, ürəyində başqasını düşünür, qəlbində böyük məhəbbətlə nifrət yanaşı yaşayırdı. O, yeni bir şərəfsizlik etmək, əvvəlki biabırılığa keçmək niyyətində idi. O, Qrişkanı məhəbbət aləmində kədərli şadlığın nə olduğunu hələ bilməyən xoşbəxt Natalya Korşunovanın əlindən almaq qərarına gəlmişdi. O, gecələr kirpik çala-çala quru gözlərini qaranlıq zülmətə dikib fikrində saysız-hesabsız yolları götür-qoy edirdi. Sağ qolunun üstündə yuxulamış Stepanın yana sallanmış uzun və qıvrım telli qəşəng başı getdikcə ağırlaşdı. Stepan yarı-açıq ağzı ilə nəfəs alırdı, arvadının məmələri arasında qalmış qara ələnin işləməkdən çat-çat olmuş dəmir kimi möhkəm barmaqları tərənəyirdi. Aksinya düşündü. Götür-qoy edirdi. Fikrini dəyişirdi. Lakin o, bir şeyi möhkəm qərara almışdı: Qrişkanı hamının əlindən almaq, onu öz məhəbbət nəvazişinə qərər etmək, əvvəlki kimi yenə də ona hakim olmaq.

Qəlbinin dərinliyində işə, bədəndə qalmış arı nəstəri kimi bir şey sancır, irinləmiş yara kimi canını ağrıdırırdı.

Aksinyanın gecələri belə keçirdi, gündüzlər işə o, dərindən müxtəlif işlərdə əlləşməklə, ev-çəlik qayğısı çəkməklə dağıdırırdı. Bir yerdə Qrişkaya rast gələndə rəngi qacır, oğlanın həsrətini çəkən öz gözəl bədənini əsdirə-əsdirə onun yanından keçib gedir, ehtiraslı nəzərlə düz onun ışıldayan qara gözlərinə baxırdı.

Aksinyaya rast gələndən sonra Qrişka canını üzən bir qüسسə duyurdu. O heç nəyin üstündə qəzəblənir, heyifini gah Dunyaşkadan,

gah anasından alır, əksər hallarda isə qılıncını götürür, dal həyətdə gedir, torpağa sancılmış yoğun quru budaqları var qüvvəsi ilə, qan-tərə batıncayadək doğrayıb töküdü. Bir həftə ərzində bir qalaq çırpı qırdı. Panteley Prokofyevic sırğasını, gözlərinin saralmış ağını işildada-işildada deyirdi:

– Gör bu yaramaz şeytan nə qədər budağı korlayıb, düz iki çəpərə çatardı! Yaman qoçaq çıxmısan, anan vayına otursun!.. Get budaq qır getir, igidliyini də göstər... Dayan oğlan, hərbi xidmətə gedərsən, orada doyunca qılınc çalarsan!.. Sənin kimilərinin köpünü orada tez alarlar...

XXI

Gəlin götürmək üçün ikiatlı dörd araba bəzədilər. Bayramsayağı geyinmiş adamlar Melexovların həyətinə arabaların dövrəsinə yığılmışdılar.

Sağdış olan Petro qara pencək, yanları qırmızı zolaqlı göy şalvar geymişdi; onun sol qoluna iki ağ yaylıq bağlamışdılar, sarı bıqları arasında daim bir təbəssüm oynayırdı. O, bəyin yanında durmuşdu.

– Bura bax, Qrişka özünü itirmə! Qaşqabağını niyə sallamısan, başını xoruz kimi dik tut!

Arabaların dövrəsində hay-küy kəsilmir, ağız deyəni qulaq eşitmirdi.

– Bəs bu böyük sağdış harda batdı? Axı yola düşmək vaxtdır.

– Kirvə!

– Kirvə, sən ikinci arabaya min. Eşitdinmi, kirvə?

– Arabalara oturmaq üçün taxta qoyulubmu?

– Qorxma, taxta qoymasalar da yıxılmazsan. Özün yumşaqsan.

Tünd-qırmızı rəngli yun tuman geymiş Darya, qızıl söyüd şəxəsi kimi elastiki və incə idi, azca rənglənmiş qaşlarını oynadaraq Petronu dürtməliyirdi.

– Dədənə də ki, getmək vaxtdır. Orada indi bizi gözləməkdən usanıblar.

Petro axsaya-axsaya gəlib çıxan atası ilə piçildaşandan sonra əmr verdi:

– Minin arabalara! Mənim arabama bəylə bərabər beş nəfər də minə bilər. Arabanı isə, Anikey, sən sürəcəksən.

Hamı mindi, yerini rahatladı. Yanaqları qıpqırmızı qızarmış, şadlığından yerə-göyə sığmayan İliniçna darvazanı açdı. Dörd araba həyətdən çıxan kimi ötürməyə başladı.

Petro Qriqori ilə yanaşı oturmuşdu. Onlarla üzbəüz oturmuş Darya əlindəki krujevalı dəsmalı yellədir. Arabalar çuxura düşdükdə, dikə qalxdıqda mahnı oxuyanların səsi kəsilirdi. Arabalarda yanları qırmızı kazak furajkalı, göy və qara mundirli, sürtüklerinin qollarına ağ yaylıq bağlamış kişilər, başlarına rəngbərəng yun şal örtmüş, əlvan tuman geymiş qadınlar oturmuşdular. Hər arabanın arxasında cuna kimi toz dumanı qalxırdı. Gəlin götürmək hängəməsi bu idi.

Melexovların qonşusu, Qriqorinin uzaq qohumu olan Anikey atları dəhmərləyirdi. O, az qala qozlardan yıxılana kimi aşağı əyilir, qamçını şaqıldadır, cır səslə qışqırırdı. Atlar quş kimi süzərək çaparaq gedirdi.

– Qamçıla onları! Qamçıla! – deyə Petro bağırırdı.

Xədiməoxşar bıqsız Anikey qadın sifətini incə təbəssümlə qırışdırır, Qriqoriyə göz vurur, cır səslə qışqırır, atları bərk qamçılıyırdı.

Bəyin dayısı İlya Ojokin arabasını gurultu ilə sürüb onlardan qabağa keçə-keçə çıxırdı:

– Xə-bər-dar!

Qriqori dayısının arxasında oturmuş qaraşın yanaqlı tərpenən Dunyaşkanın səadət yağın üzünü gördü.

– Dayan görüm, məndən qabağa keçirsen? – deyə Anikey sıçrayıb ayağa qalxaraq çıxırdı və qulaqbatırıcı səslə fit verdi.

Atlar dəlicəsinə çaparaq irəli cumdu.

Arabada silkələnən Darya Anikeyin uzunboğaz, lak çəkmələ-rindən ikiəlli yapışb çıxırırdı:

– Yı-xı-lar-san!..

Arabasını yan tərəfdən sürən İlya:

– Özü-nü yığış-dır!.. – deyə bağırır və səsi təkərlərin taqqıltısı arasında itib-batırdı.

Ağzına qədər ala-bəzək paltarlı, səs-səse verib ulaşan adamlar dolu digər iki araba yolla yanaşı çaparaq gedirdi. Bellərinə qırmızı, mavi, açıq-çəhrayı çul salınmış, yal və tellərinə kağızdan qayrılmış

çiçək və lent bağlanmış, boyunlarından və yan qayıqlarından zıncırovlar asılmış atlar daşı-kəsəkli yollarla çaparaq gedir, bədənələrindən şabun kimi köpük tökülür, onların köpüklənmiş, yaş bellərindəki küləyin yelləndirdiyi çullar şappıltı ilə atılıb-düşür və qabarırdı.

Korşunovların darvazası ağzında gəlin aparmağa gələnlərin yolunu bir dəstə uşaq gözləyirdi. Onlar yolda toz dumanı görə kimi yüyürüb həyətdə doluşdular:

– Gə-lir-lər!

– Çaparaq gəlirlər!..

– Görün-dülər!

Onların qabağına çıxmış Hetkonu dövrəyə aldılar.

– Niyə yığışmısınız? Dağılın, kafir uşağı kafir! Elə də çıxırış-lar ki, adamın qulağı batır!

– Qatrançı xaxol, itil cəhənnəm ol! Xaxol!.. Xaxol... Qatrançı...

– deyə uşaqlar gen şalvar geymiş Hetkonun dövrəsində cığışdır, atılıb-düşürdülər. Hetko isə quyuya baxırmış kimi başını bir az qabağa əyib dəlicəsinə atılıb-düşən uşaqlara baxır, lovğa-lovğa gülümsəyir, lap döşünün altından başlayan uzun, möhkəm qarnını qaşıyırdı.

Arabalar hay-küylə həyətdə girdi. Petro Qriqorinin əlindən tutub onu artırmaya çıxartdı, gəlin gətirməyə gəlmiş başqa adamlar da onların dalınca yeridilər.

Dəhlizin mətbəxə açılan qapısı bağlı idi. Petro qapını döydü.

– Ya həzrəti İsa, bizə kömək ol.

– Amin, – deyə cavab olaraq qapının dalından səsləndilər.

Petro qapını üç dəfə döydü, sözlərini üç dəfə təkrar etdi, ona boğuc səslə hay verdilər.

– İçəri girmək olarmı?

– Buyurun gəlin.

Qapı taybatay açıldı. Qız yengəsi – Natalyanın xac analığı göy-çək dul qadın Petronu hörmətlə, xoş və incə təbəssümlə qarşıladı.

– Al, a sağdı, bunu iç, nuş olsun!

Qadın təzə bulanmış kvas dolu stəkani Petroya uzatdı. Petro bığ-larını tumarladı, alıb içdi, içini arıtlayanda hamı yavaşdan güldü.

– Bəri bax, a yengə, ecəb içkiyə məni qonaq elədin... Dayan, mənim əzizim, səni bu saat elə içkiyə qonaq edəcəyəm ki, içəndən sonra doyuncu ağlayasan!..

– Lütfən, başılayın, – deyə yengə ona baş əydi, Petronu sər-rast, bic-bic təbəssümlə süzdü.

Oğlanın sağdışı ilə qız yengəsi söz güləşdirincəyədək, el adəti ilə oğlanın qohumlarının hər birinə üç qədəh araç gətirdilər.

Gəlin paltarı və duvaq geydirilmiş Natalyanı stolun dalında oturdub qoruyurdular. Marişka irəliyə uzadılmış əlində oxlov tutmuşdu, Qripka isə ələyi hirsli-hirsli silkələyirdi.

Tərləmiş, araçdan sonra nəşələnmiş Petro baş əydi, qədəhlərin hər birinə on şahılıq qoyub, onlara uzatdı. Qız yengəsi Marişkaya göz vurdu, o da oxlovu stolun üstünə çırpdı:

– Azdır! Gəlini bu qiymətə vermərik!..

Petro qədəhə yenə gümüş pul salıb, onu cingildədə-cingildədə bir də uzatdı.

Bacılar başını aşağı salmış Natalyanı dirsəkləri ilə dümsükləyir, tərslik edərək bağırırdılar:

– Ver-mi-rik!

– Axı nə deyib vermirsiniz? Haqqını artıqlaması ilə vermişik.

– Qızlar, güzəşt edin, – deyə Miron Qriqoryeviç əmr etdi və gülümsəyə-gülümsəyə adamların arasından keçib stola yaxınlaşdı. Onun ərimiş inək yağı sürtülmüş kürən saçlarından tər iyi və peyin çürüntüsünün qoxusu gəlirdi...

Stol arxasında oturmuş gəlinin qohumları ilə yaxın adamları ayağa qalxdılar, ona yer elədilər.

Petro əlindəki yaylıqın bir ucunu Qriqorinin ovcuna basdı, sıçrayıb taxtın üstünə çıxdı, oğlanı stolun dövrəsinə dolandırdı, ikonaların altında oturmuş gəlinin yanına gətirdi. Natalya utandığından tərləmiş əli ilə yaylıqın o biri ucundan tutdu.

Adamlar soyutma toyuq ətinə tikə-tikə parça edib, ağızlarını marçıldada-marçıldada yeyir, bulamış əllərini saçlarına çəkib təmizləyirdilər. Anikey toyuğun büzdümünü gəmirir, kosa çənə-sindən sapsarı yağ köynəyinin yaxasına sızılırdı.

Qriqori yaylıqın uclarına bağlanmış öz qaşığı ilə Natalyanın qaşığına, şirli kasada buğlanan xəmirəşiyə sonsuz bir təəssüflə baxır, yanıb-yaxılırdı. O, ac idi, yemək istəyirdi, qarnı iyirənc və küt bir səslə quruldayırdı.

İlya dayı ilə yanaşı oturmuş Darya yaxşıca yeyirdi. İlya dayı iri dişləri ilə qoyunun qabırğa tikəsini gəmirir, yaqın Daryaya xəlvətcə

edəbsiz bir şey pıçıldayırdı, çünki gözlerini qıyıb qaşlarını oynadan Darya qızarıb və gülürdü.

Doyunca yeyib-içdilər. Qatran qoxusunu andıran kişi tərini iyi tünd və məstədici qadın iyinə qarışdı. Sandıqlarda çoxdan saxlanmış və indi geyilmiş tuman, sürtük və baş şallarından naftalin və bir cür ağır-şirintəhər qoxu yayılırdı – qarıların xeyir-şərdə geydikləri pal-paltardan belə iy gəlir.

Qriqori Natalyaya qıyqacı baxırdı. O, indi ilk dəfə gördü ki, Natalyanın üst dodağı alt dodağına nisbətən şişkindir, altadakı dodaq üzərinə sallanmış kimidir. Bunu da gördü ki, qızın sağ yanağında, əzələdən azca aşağıda mixəyi bir xal var, xalın üstündən iki sarışın tük sallanır, bunu görəndə Qriqorinin nədənsə ürəyi sıxıldı. Aksinyanın qıvrım hörüklü qeşəng boynunu xatırladı, əti çimçişdi, ona elə gəldi ki, boynunun ardından tərli kürəyinə tikan kimi bədəne batan quru ot qırıntıları tökdülər. Əti ürpeşdi, o, ağızlarını marçıldada-marçıldada tıxan adamlara kəderlə baxdı.

Adamlar süfrədən qalxanda ağzından kompot və turşumuş buğda çörəyinin iyi gələn bir kişi Qriqoriyə tərəf əyildi, onun uzunboğaz çəkmesinin boğazına bir ovuc darı tökdü: bunu ona görə elədi ki, bəyə göz dəyməsin. Yol uzunlu, evə çatana kimi darı onun ayağını sürtür, üst köynəyinin dar yaxalığı onu boğurdu, – toy mərasimindən diltor olmuş Qriqori qəzəblənir, öz-özünə pıçıldayır, söyləyirdi.

XXII

Korşunovların heyətində bir az dincəlmiş atlar son güclərini toplayıb özlərini birtəhər Melexovların heyətinə çatdırıdılar. Onlardan döz qayıqlarının altından buğ qalxır, köpük tökülürdü.

Keflənmiş sürücülər atları rəhmsizcəsinə çaparaq sürürdülər.

Gəlin gətirənləri evdə qocalar qarşıladılar. Panteley Prokofyeviç əlində ikona tutmuşdu, yenice den düşmüş qara saqqalı işıldaırdı. İliniçə da əri ilə yanaşı durmuşdu; onun nazik dodaqları daş kimi hərəkətsiz idi.

Qriqori ilə Natalya başlarına mayaotu toxumu ilə buğda səpildikdən sonra xeyir-dua almaq üçün qocaların yanına gəldilər.

Panteley Prokofyeviç onlara xeyir-dua verərkən gözündən bir damla yaş axıtdı və adamların gördüklərinə təəssüf edərək vurnuxdu, qaşqabağını salladı.

Bəylə gəlin evə girdilər. Araqdan, səfərdən və qızmar günəşin istisindən qızarmış Darya artırmaya sıçradı, mətbəxdən qaça-qaça gələn Dunyaşkanın üstünə çığırdı:

– Petro hanı?

– Görməmişəm.

– Keşişin dalınca qaçmaq lazımdır, bu məlun Petro isə yoxa çıxmışdır.

Həddindən artıq araq içmiş Petro atları açılmış bir arabanın içində uzanıb zarıyırdı. Darya quzğun kimi onun başının üstünü aldı.

– Az tıxsaydın nə olardı, a kafir! Keşiş dalınca qaçmaq lazımdır!.. Qalx!

– Cəhənnəm ol! Heç səni tanımaq istəmirəm! Təzə rəis-zadsan, bəyəm? – deyərək Petro ona sərt cavab verdi, əllərini yerdə gəzdirərək toyuq zılı ilə saman ovuntusunu bir araya yığdı.

Darya qoşa barmağını ağlaya-ağlaya ərinin boğazına soxdu, nalayiq sözlər danışan dilini basdı, qusub yüngülləşməyinə kömək etdi. Bu gözənilməz hərəkətdən ağlını itirmiş Petronun təpəsinə hələ bir dolça da quyu suyu tökdü, əlinə keçən çulla başını quruladı, keşişin dalınca göndərdi.

Bir saatdan sonra Qriqori kilsədə şam işıqları arasında daha da gözəlləşmiş Natalya ilə yanaşı durur, əlindəki şamı bərk-bərk tutur, bir-biri ilə pıçıladaşan, qalın divarı andıran izdihamı küt nəzərlə süzür, beynindən çıxmaq bilməyən, zəhləsini tökən bir cümləni dönə-dönə təkrar edirdi: “Kef çəkmək əyyamın qurtardı”. Üz-gözü şişmiş Petro onun arxasında dayanıb hərdən öskürür, izdihamin arasında olan Dunyaşkanın gözləri işıldaırdı, bezi tanış gələn və tanış olmayan adamların simaları Qriqorinin nəzərinə çarpırdı. Onu tam laqeydlilik bürümüşdü. Mehrabın dövrəsinə dolanır, tıntın keşiş Vissarionun köhnə çəkmesinin dabanından basırdı, yalnız Petro onun pencəyinin ətəyindən ehmalca dartışdıranda dayanırdı. Qriqori şamların alovlu dillərinə tamaşa edir, onu bürümüş yuxulu sərsəmliyə qarşı mübarizə aparır, özünü ələ almağa çalışırdı.

Keşiş Vissarion hərəkətlə Qriqorinin gözlərinin içinə baxıb dedi:

– Nişan üzüklerinizi dəyişin.

Üzükleri dəyişdilər. Yandan baxan Petro ilə göz-göze gələn Qriqori işarə ilə: "Tez qurtaracaq?" – deyə soruşdu. Petro da, təbəssümünü gizlədib yalnız dodaqlarını yavaşca tərpətməklə başa saldı: "Az qalıb". Sonra Qriqori arvadının nəm, ləzzətsiz dodaqlarından dalbadal üç dəfə öpdü, kilsəni söndürülmüş şamların dəmi bürüdü, adamlar basabas saldı, bir-birini divara tərəf sıxışdıraraq qapıya yönəldilər.

Qriqori Natalyanın iri, kələ-kötür əlindən tuta-tuta kilsənin kandarına çıxdı. Kim isə onun furajkasını başına keçirdi. Cənubdan yovşan iyi verən ılıq meh əsirdi. Çöl tərəfdən sərin gəlirdi. Donun o tayında ildırım çaxır, yağış yaxınlaşır, ağ hasarın arxasında ayaqlarını götürüb qoyan atların çağırış kimi ahəngdar səslənən zıncırovlarının cingiltisi adamların uğultulu səslərinə qarışırdı.

XXIII

Korşunovlar gələndə artıq böylə gəlini kilsəyə aparmışdılar. Bir az bundan əvvəl Panteley Prokofyeviç darvazadan bayıra çıxır, yola baxırdı, ancaq bozaran yolda qaratikan kollarından başqa inscins görünmürdü. Çevrilib Donun o tayına da baxırdı. O tərəfdə saralmış meşə görünür, yetişmiş, saçaqları sallanmış qamışlar başlarını axmaz üzərinə – cillik üzərinə yorğun-yorğun əyirdi.

Xutoru, Donu, tabaşir dağlarını, çayın o tayındakı bənövşəyi nazik dumana qərq olmuş meşələri və çölü ala-toranla qovuşmaqda olan payızqabağı kədərli, göyümtül sütlük bürüyürdü. Böyük yol döngəsindən o tərəfdə, yolaırcında kiçik kilsənin şiş qübbəsi kölgə kimi sezilirdi.

Panteley Prokofyeviçin qulaqlarına çətinliklə eşidilən araba təkərlərinin taqqıltısı və itlərin hürüşməsi gəldi. Birdən meydan tərəfdən küçəyə çaparaq iki araba çıxdı. Qabaqdakı arabada Miron Qriqoryeviç ilə arvadı Lukiniçna yan-yanı oturmuşdular, hər ikisini araba bərk silkələyirdi; medallarını, ordenlərini təzə mundirinin döşünə taxmış Qrişaka baba da onlarla üzbəüz öyləşmişdi. Arabanı Mitka sürürdü. O, qozlada saymazyana oturmuşdu, döşəyin altına keçirilmiş qırmanca əl atmamışdısı da, kök qara atlar çaparaq

sürüldüyündən vəhşiləşmişdi. İkinci arabayı sürən Mixey cilovdan bərk-bərk yapışb gücü çatdığı qədər durur, geriye yatır, çaparaq gedən atların başını yığmağa çalışırdı. Mixeyin anq, qaşsız sifəti göyermiş, furajkasının tən ortadan çatlamış günlüyü altından tər sel kimi axırdı.

Panteley Prokofyeviç gedib darvazanı taybatay açdı, arabalar bir-birinin ardınca heyətə girdi.

İliniçna artırmadan qaz kimi yanını basa-basa, tumanının balağı ilə pilləkənə yıxılmış peyinli palçığı süpürə-süpürə onların qabağına yüyürdü.

– Xoş gəlmisiniz, əziz qudalarımız! Buyurun, bizim bu kasıb komamızı şərəfləndirin! – deyə o, iri bədənini ikiqat əyib təzim etdi.

Panteley Prokofyeviç başını yana əyib qollarını geniş açdı:

– Gözümüz üstə yeriniz var, əziz qudalarımız! İçəri buyurun! – O qışqırdı ki, atları arabalardan açsınlar, sonra qudasının yanına getdi.

Miron Qriqoryeviç ovçu ilə gen şalvarının tozunu çırpdı. Onlar salamlayıb, artırmaya tərəf getdilər. Atlar çaparaq sürüldüyündən araba Qrişaka babanı silkələmişdi, buna görə də o, azca dala qalmışdı.

İliniçna onu evə dəvət edib yalvarırdı:

– Buyurun, qudacan, içəri keçin!

– Eyb etməz, keçərik... minnətdarıq.

– Yolunuzu çoxdan gözləyirik, buyurun. Bu saat süpürgə verim qudanın mundirini təmizlə. Bu gün hava çox tozudur, heç nəfəs çəkmək olmur.

– Lap doğrudur, bürküdür. Buna görə də çox tozudur. Narahat olmayın quda, mənim bir balaca işim var... – deyib Qrişaka baba işin nə yerdə olduğunu başa düşməyən İliniçnaya baş əydi, dalı-dalı mərəyə tərəf çəkildi və rənglənmiş dənsovuran maşının dalında gözden itdi.

İliniçnanı artırmada qarşılayan Panteley Prokofyeviç onun üstünə düşdü:

– Niyə zəli olub qocanın yaxasından yapışmısan, ay səfeh? O, qocadır, özünü saxlaya bilmir, sən də yapışmısan yaxasından... tfu, aman Allah, yaman səfehşən!..

İliniçna utana-utana dedi:

– Axı mən nə bilim?

– Başa düşməli idin. Yaxşı, daha bəsdür. Yeri qudanı evə ötür.

Üstü yemək-içmək dolu stolların arxasında keflənmiş qonaqlar səs-küy qaldırmışdılar. Qudaları böyük otaqda stolun dalında əyləşdirmişdilər. Bir azdan sonra bəylə gəlin kilsədən gəldilər. Panteley Prokofyeviç çetvertlik şüşədən araq süzərkən gözləri yaşara-yasara dedi:

– Hə, qudalar, balalarımızın sağlığına. Allah eləsin ki, onlar da bizim kimi bir-biri ilə yaxşı yola getsinlər, yaxşı dolansınlar... xoşbəxtliklə, cansağlığı ilə ömür sürsünlər...

Qrişaka baba üçün qarını bir qədəh araqla doldurdular, onun pırtlaşıq, göyümsov saqqalı arasından ağzına süzdülər, araqın yarısı ağzına, yarısı mundirinin dik yaxalığı arasına töküldü. Əvvəlcə qədəhləri bir-birinə vurub içirdilər. Sonra qədəhləri bir-birinə vurmadan içdilər. Otağı yarmarka kimi səs-küy başına almışdı. Stolun lap bu biri başında, küncdə əyləşmiş bir kişi – Korşunovların uzaq qohumu Nikifor Koloveyadin adlı köhnə atamançı arq əlini yuxarı qaldırıb bağırdı:

– Öpüşsünlər!

– Ö-püş-sün-lər! – deyər stolun dalındakılar da ona səs verdilər.

Ağzına qəddər qonaqla dolu olan mətbəxdən də səs gəldi:

– Ah, öpüşsünlər!

Qriqori sınırsız şallayıb arvadının şit dodaqlarından öpür, qışnadılmış adam nəzəri ilə ətrafa göz gəzdirdi.

Adamların üzü qıpqırmızı qızarmışdı. Xumarlanmış gözlər süzülür, bəziləri sırtı-sırtıq baxır, gülümsünürdü. Ağızlar marçamarçla açılıb yumulur, keflənənlərin ağzının suyu naxışlı, bəzəkli süfrə üstə axırdı. Xülasə, kefləmə idi.

Nikifor Koloveyadin kələ-kötür dişlərini ağartdı, əlini yuxarı qaldırdı:

– Ö-püş-sün-lər!.. – Onun mavi ataman mundirinin qolunda orduda əlavə xidmət etdiyini göstərən üç dənə hörmə zərbafta nişan var idi.

– Ö-püş-sün-lər!..

Koloveyadinin kələ-kötür dişli ağzına Qriqori nifrətlə baxırdı. Bu kişi “öpüşsünlər” deyəndə qırmızı dili düşmüş dişlərinin yerindən burulub bayıra çıxırdı.

Petro da araq batıb islanmış bıqlarının uclarını tərpedə-tərpedə acıqlı-acıqlı dedi:

– Öpüşün, ay sizi nə deyim...

Azca keflənmiş və qıpqırmızı qızarmış Darya mətbəxdə mahnı oxumağa başladı. Əvvəlcə mətbəxdəkilər, sonra isə otaqdakılar da mahnıya qoşuldular.

Orada çay, burada keçid,
Körpü üstündən keçərik...

Səslər bir-birinə qarışdı. Xristonya hamının səsini batıran, pəncərə şüşələrini cingildədən səsə nərildədi:

Kim bizə içki verərsə,
Biz şadlıqla içərik.

Yataq otağından isə şıdırtı arvad ciyiltisi eşidilirdi:

Xarab oldu itirdim,
Gözəl-göyçək səsimi.

Ona qoşulan bir başqasının qocayana, çəlləyin dəmir çənberini kimi titrək kişi səsi eşidildi:

Xarab oldu, itirdim, ah,
Gözəl-göyçək səsimi mən.
Yad bağlarda gözə-gözə,
Acı meyvə yeyəndən.

– Kəfdəyik, ay xeyirxah adamlar!..

– Bir bu qoyun ətinin də dadına bax.

– Əlini kənara çək... odur ey, ərım baxır.

– Ö-püş-sün-lər-ə-ə-ə-r!

– Ora bax, sağdış keflənib, gör yengəyə necə qulluq edir.

– Hə, yo-ox, sən bizə qoyun əti vermə... Bəlkə mən cökə balığı yeyəcəyəm... yeyəcəyəm də: o yağlıdır.

– Ay Proşka kirvə, gəlsənə atüstü içək.

– Lap iliklərimi yandırdı.

- Semyon Qordeiç!
- Hə?
- Semyon Qordeiç!
- Rədd ol başımdan!

Mətbəxin döşəməsi əyilib yırgalandı, çəkmələrin dabanları tappılı saldı, bir stəkan diyirlənib düşdü; onun cingiltisi ümumi hay-küyü içində batdı. Qriqori stol arxasında oturmuş adamların başı üstündən mətbəxə baxdı: orada qadınlar uhuldaya-uhuldaya, ciyildəşə-ciyildəşə dövrələmə rəqs edirdilər. Onlar iri yanbızlarını əsdirir (arığı yox idi, hərəsi beş-yeddi tumanı bir-birinin üstündən geymişdi), krujevalı dəsmalları yelləndirir, rəqs edə-edə bir-birinin qoluna girirdilər.

Üç cərgə dilli qarmonun səsi qulaqları dəlirdi. Barmaqlarını ara-bir yoğun pərdə dillərində gözdiren qarmonçu kazaçka rəqsi çaldı.

- Halaylama durun! Halaylama!

Petro çox oynamaqdan təqəti kəsilmiş qadınların qarınlarından basıb geriye itələyərək yalvarırdı:

- Hörmətli qonaqlar, bir az dala durun!
- Əhvalı yaxşılaşmış Qriqori Natalyaya göz elədi:
- Bax, indicə Petro kazaçka rəqsinə başlayacaqdır.
- O kiminlə oynayacaq?
- Görmürsən? Sənin ananla.

Lukiniçna əllərini belinə vurdu; sol əlində yaylıq vardı.

- Hə, başla görək, yoxsa mən...

Petro xırda yerləşlə ona yaxınlaşdı, çox qəşəng diz vurdu, yerinə qayıtdı. Lukiniçna gölməçə üstündən hoppanmağa hazırlaşan adam kimi tumanını dəstələyib azca qaldırdı, ayaq pəncəsi ilə yeri tappılatdı və adamların tərəfli hay-küyü altında ayaqlarını kişisayağı ata-ata oynamağa başladı.

Qarmonçu qarmonu zilə qaldırdı, xoş ahəng bulaq kimi çağladı, bu zərif və incə ahəng Petronu yerindən dəbərdi, o, "uh" eləyib bıqlarının ucunu dodaqları arasına aldı, sallığı oturub uzunboğaz çəkmələrinin quncunu şappıldada-şappıldada şıdırğı rəqs etməyə başladı. O, dizlərini bükür, ağır ayaqlarını oynadır, tərəli teli altında atılıb-düşürdü.

Qriqori qardaşının necə oynadığını görə bilmirdi, qapının ağzına yığılmış adamların kürekləri buna mane olurdu. O, yalnız, yanan

kükna ağacının çırtısını andıran dabanı nallı çəkmələrin tappılısını, bir də sərxoş adamın beyinə işləyən qışqırığını eşidirdi.

Axıra yaxın Miron Qriqoryeviç İliniçna ilə oynadı; o, bütün işlərini gördüyü kimi səliqə ilə və ciddi rəqs edirdi.

Panteley Prokofyeviç kətilin üstünə çıxmışdı, topal ayağını yellədir, dilini marçıldadı. Ayaqları əvəzində onun dinclik bilməyən dodaqları və qulağındakı sırğa rəqs edirdi.

Mahir rəqs edənlər də, dizlərini əməlli bükməyi bacarmayanlar da kazaçka rəqsi oynayırdılar.

Hamı ağız-ağıza verib qışqırırdı:

- Adımızı batırma, ha!
- Xırda doğra! Ah, səni!..
- Ayaqdan yüngüldür, amma yanbızları qoymur!
- Döşə, gözüne dönüm, döşə!
- Bizimkilər onlara dov gəlir.
- Cəld oyn, yoxsa dədəni yandıraram!
- Yoruldun, əclaf. Oyna, yoxsa şüşəni başına çırpam.

Bərk keflənmiş Qrişaka baba taxtın üstündə onunla yanaşı oturmuş kişinin enli kürəyini qucaqlayıb qulağının dibində mığmığa kimi vızıldaırdı:

- Neçənci ildə and içmişən?

Onunla yanaşı oturan qoca palıd kimi beli bükülmüş kazak, əlini yellədə-yellədə gur səslə dedi:

- Otuz doqquzuncu ildə, oğlum.

- Neçənci? Hə? - deyə Qrişaka baba qırıq-qırıq qulağını ona yaxınlaşdırdı.

- Sənə dedim ki, otuz doqquzuncu ildə.

- Bəs kimlərdənsiniz, hansı xutordansınız?

- Baklanov polkunun vaxmistri Maksim Boqatiryovam. Özüm də... Krasnı yar xutorundanam.

- Məlexovlarla qohumsunuz?

- Nə dedin?

- Qohumsunuzmu, deyirəm?

- Hə, onların babasıyam.

- Baklanov polkundansan, hə?

Qoca sönük gözləri ilə Qrişaka babaya baxır, ceynəyə bilmədiyi tikəni dişsiz ağzında dolandırır, deyilənləri başı ilə təsdiq edirdi.

– Deməli, Qafqaz müharibəsində olmusunuz?

– Allah rəhmət eləsin, mərhum Baklanovun özü ilə birlikdə qulluq etmişəm. Qafqazı istila edirdik... Bizim polka handa bir kazak götürürdülər... Boyu yalnız qvardiya polkunda tələb olunan qədər hündür, lakin cüssəli... qolları uzun, kürəkləri enli adamları götürürdülər. Elə kişilərin kürəklərində indiki kazak köndələninə uzana bilərdi... Bax, oğul, belə adamlar var idi... Zati-aliləri, rəhmətlik general məni Çelencik aulunda düz bir saat qamçı ilə döydürdü...

– Mən isə Türkiyə müharibəsində olmuşam... Hay-a-y? Olmuşam, – Qrişaka baba quruyub taxtaya dönmüş döşünü qabağa verdi. Georgi ordenlərini cingildətdi.

– Dediym aulu biz səhər açılarda tutduq, günortaçağı isə, şeypurçu təhlükə signalı çaldı...

– Eh, rus çarına biz də qulluq etmişik. Roşiç yaxınlığında vuruşma oldu, bizim On ikinci Don kazak polku onların yeniçəriləri ilə vuruşdu...

Qrişaka babanın dediklərinə qulaq asmayaraq baklanovçu sözüne davam etdi:

– Şeypurçu təhlükə signalı çaldı...

Qrişaka baba acıqlandı, qızıqdı və əlini yellədi ded:

– Onların yeniçəriləri bizim atamançı kazaklar kimi bir şeydir. Bəli. Onlar da öz padşahlarına qulluq edirlər, başlarına da bir cür ağ torba bağlayırlar. Ha-a-a-y? Hə, başlarında ağ torba olur.

– Mən qulluq yoldaşıma dedim: “Timoşa, bu o deməkdir ki, biz geri çəkilməyək, o divardakı xalçanı çək çıxart, həftə bazarında satarıq...”

– İki Georgi ordenim var! Döyüşlərdə qəhrəmanlıq göstərdiyimə görə təltif olunmuşam!.. Türk mayorunu diri-diri tutub əsir götürmüşəm...

Qrişaka baba ağladı və taxta kimi quru yumruğunu baklanovçu babanın yekəpər və enli kürəyinə döşədi; baklanovçu baba isə əlindəki toyuq əti tikəsini qırtığı şirəsi əvəzinə albalı kisəlinə batırdı, üstünə ərşə tökülmüş süfrəyə küt nəzər saldı, çuxura batmış ağzının ucunda dedi:

– Gör ha, oğul, şeytan gör məni necə azdırıb, günah iş gördürdü... – Babanın gözləri ölü gözü kimi süfrədəki ağ qırıqlara zillənib qaldı, o, sanki üstünə ara və bişmiş ərşə tökülmüş süfrə deyil,

qarla örtülmüş parlaq zirvələri göz qamaşdıran Qafqaz sıra dağlarını görürdü. – Mən o vaxta kimi bir dəfə də olsun başqasının şeyini götürməmişdim... Bəzən çərkəz aulunu tuturduq, evlərdə kefin istəyən mal-dövlət var idi, ancaq mən heç vaxt buna tamahsılandım... Özgə malı haramdır, yəni mürdərdir... Ancaq bir dəfə şeytan saqqızımı oğurladı... Dediym o saçaqlı... xalçanı gözümlə tutdu... Fikirləşdim ki, bu xalçadan at üçün yaxşı çul olar...

– Eh, belə əhvalatlar bizim başımıza da az gəlməmişdir. Dənizin o tayındakı məmləkətlərdə mən də olmuşam, – deyib Qrişaka baba qonşusunun gözlərinin içinə baxmaq istədi, amma onun dərinə olan göz çuxurları alaqlı basmış xəndək kimi idi, saqqalı ilə çəngə-çəngə sallanmış ağ qaşları arasında itib-batmışdı; Qrişaka baba çox çalışdı, amma müsahibinin gözlərini tapa bilmədi.

O vəziyyəti belə gördükdə hiyləyə əl atdı; müsahibinin diqqətini söhbətinin ən maraqlı yerinə cəlb etmək üçün, heç bir hazırlıq aparmadan, əhvalatın ortasından danışmağa başladı!

– Yasavul Tertsintsev belə komanda verdi: “Vzvod dəstələri ilə çaparaq – arş-arş!”

Baklanovçu kazak şeypur səsinə qulaqlarını şəkylən döyüş atı kimi başını dikəltdi: yekə yumruğunu stolun üstünə endirərək pıçıldadı:

– Baklanovçular, nizələri qaldırın, qılıncları siyirin! – Bu zaman onun səsi birdən-birə ciddiləşdi, tutqun göz bəbəkləri işıldadı, qocalığın söndürdüyü atəşlə alovlanıb şölələndi. – Baklanovçular, igidlər! – deyə bağırdı, saralmış dişsiz damağı göründü. – Hücum... arş-arş!

O, Qrişaka babanın üzünə həm mənalı-mənalı, həm də cavan nəzəri ilə baxır və çənəsini gicişdirən göz yaşlarını arxalığının çirkli qolu ilə silirdi.

Qrişaka baba da canlanmışdı.

– Hə, bizə belə komanda verdi və qılınıcı havada oynatdı. Aqlarımızı çapdıq, yeniçərilər də bax bu cür, – o, süfrədə barmaqları ilə yarımçıq bir dördbucaq şəklində çəkdi, – nizama düzülüb, bizə atəş açdılar. Onlara iki dəfə hücum etdik, hər iki dəfədə bizi geri oturdular. Birdən onların süvariləri qəflətən cinahdan, meşədən çıxdılar. Bizim yüzbaşı komanda verdi. Biz sağ cinahdan irəliləyib, təzədən sıraya düzüldük və onların üzərinə atıldıq. Zərbə endirdik.

Onları əzişdirdik. Kazakların qabağında hansı süvari dura bilər? Elədir ki, var. Onlar atlarını çapıb meşəyə qayıtdılar, ulaşmağa başladılar... Gördüm ki, onların qara at minmiş bir zabiti, budur, qabağımdan keçir. İgid zabiti idi, qaraca bığları aşağıya sallanmışdı. Hey dönüb mən tərəfə baxır, tapançasını qabından çıxarırdı. Tapança-qabı isə yəhərə bağlı idi... Mənə bir güllə atdı, dəymədi. Mən bu zaman atı dəhmerlədim, onun dalınca düşdüm. Özümü ona yetirdim. İstədim onu qılıncla çapım, ancaq bu niyyətimdən daşındım. Axı necə olsa da, adamdır... Mən sağ əlimi atıb, bax beləcə – köndələninə onun belindən yapışan kimi, o, yəhərdən yıxıldı... Əlimi dişləm-dişləm elədi, ancaq mən onu hər halda tutdum...

Qrişaka baba vüqarla müsahibinə baxdı: onun yekə başı döşü üstə sallanmışdı, bu hay-küydə o, rahatca xoruldaya-xoruldaya yatırdı.

İKİNCİ HİSSƏ

I

Sergey Platonoviç Moxovun nəsil tarixi qədim idi.

Birinci Pyotrun padşahlığı illərində, günlərin bir günündə, suxarı və barıt yüklənmiş bir hökmdar gəmisi Don çayı ilə Azov dənizinə gedirmiş. Donun yuxarılarında, Xopra çayının Dona töküldüyü yerin yaxınlığında, oğrular yurdu olan Çiqonaki şəhərciyində məskən salmış kazaklar həmin gəmiyə basqın edib yatmış keşikçiləri qılından keçirtmiş, suxarı ilə barıtı talan etmiş, gəmini isə batırmışdılar.

Çarın əmri ilə Voronejdən ora qoşun gəlmiş, həmin oğrular məskəni Çiqonaki şəhərciyini yandırmış, basqında iştirak etmiş kazakları amansız döyüşdə qırmış, əsir edilmiş yasavul Yakirka ilə qırx nəfər kazakı üzən dar ağaclarında boğazlarından asıb, çayın aşağılarındakı heyəcanlanmış stanitsaları qorxutmaq üçün suyun axarı ilə buraxmışdı.

Bu hadisədən təxminən on il sonra həmin yanmış Çiqonaki şəhərciyinin yerində gəlmə kazaklar və qırğından canlarını qurtara bilənlər məskən saldılar. Stanitsa yenidən əmələ gəldi və onun ətrafında torpaq səngərlər qazdılar. Voronejdən göndərilmiş çar nəzarətçisi və gizli məmuru mujik Nikişka Moxov buraya gəlmişdi. O, ayaqüstü alver edir, kazaklara gündəlik məişətdə lazım olan xırda şeylər – bıçaq sapı, tütün, çaxmaqdaşı satırdı; oğurluq şeylər də alıb-satır və ildə iki dəfə, guya mal gətirmək üçün Voronejə gedirdi; əslində isə o, stanitsada hələlik sakitlik olduğunu, kazakların yeni bir cinayət törətmək niyyətində olmadıqlarını xəbər vermək üçün gedirdi.

Moxovların tacir nəslə həmin Nikişka Moxovdan törəndi. Onlar kazak torpağında özlərinə möhkəm məskən saldılar. Çayır kimi hər yana kök atıb stanitsa camaatına elə qarışdılar ki, onları kökündən dartıb çıxartmaq heç cür mümkün deyildi. Voronej voyevodası Moxovların ulu babasını qiyam etmiş stanitsaya göndərərək ona ver-di-yi yarıçürümüş fərmanı onlar müqəddəs bir yadigar kimi əzizləyib

qoruyurdular. Hələ Sergey Platonoviçin babasının sağlığında böyük yangın baş verməseydi, kiçik şəkfdə balaca taxta mücrü içində saxlanmış həmin fərman başqa şeylərlə birlikdə yanmasaydı, bəlkə o, indiyədək qalardı. Sergey Platonoviçin babası qumarda var-yoxunu tamamilə udurmuş, müflis olmuşdu; o, yenidən dirçəlib ayağa qalxırdı ki, yangın, olan-qalanını yandırır kül elədi, Sergey Platonoviç də təzədən var-dövlət qazanmalı oldu. O, iflic olmuş atasını dəfn eləyəndən sonra, əlindəki cüzi maya ilə alverə başladı. Xutorları gəzib cod yun və qu tükü almağa başladı. Beş il yoxsulluq çəkdi, fırıldaq işlətdi, haqq-hesabda ətraf xutorların kazaklarını qəpik-qəpik aldatdı, sonra isə kələkbaz Seryoja dönüb birdən Sergey Platonoviç oldu, stanitsada kiçik bir qalantereya dükanı açdı, yarıdəli keşişin qızı ilə evləndi, qızın atasından çoxlu cəhiz aldı və arşın malı mağazası açdı. Sergey Platonoviç arşın malı alverinə lap məqamında başlamışdı. Çayın sol sahilində, torpaqları daşlı-gilli, qumsal və bərəkətsiz olan stanitsalarda yaşayan kazaklar, qoşun başçılarının sərəncamı ilə bütöv xutorlarla sağ sahilə köçməyə başladılar. Təzəcə salınmış Krasnokutskaya stanitsası böyüdü, tikintilərinin sayı artdı; keçmiş mülkədar torpaqları sərhədlərində, Çir, Çomaya və Frolovka çayları boyunca geniş dərə və qobuların döşündə, Ukrayna kəndlərinin qonşuluğunda təzə xutorlar əmələ gəldi. Bu yerlərin əhalisi əvvəllər bir şey almaq üçün əlli verst, bəlkə də daha artıq yol getməli olurdu, lakin təzə şam ağacından sazlanmış qəfəsləri aləlvən çit-bezlə ağzına qədər dolu mağaza indi əlləri altında idi. Sergey Platonoviç ticarətini genişləndirərək çitdən-bezdən başqa kənd təsərrüfatına həmişə lazım olan şeylər – gön məmulatı, duz, ağ neft, qalantereya malları satırdı. Son zamanlarda əhalini, hətta, kənd təsərrüfatı maşınları ilə təchiz etməyə başlamışdı. Yaşıl qapılı, yayda içi sərin olan dükanı yanında Aksaysk zavodundan göndərilmiş otbiçən, cərgəarası toxumsəpən maşınlar, kotan, dənsovuran, taxıl sortlaşdırma maşınlar səliqə ilə yan-yana düzülmüşdü. Başqasının qazancını hesablamaq çətindir, ancaq deyəsən, fərasətli Sergey Platonoviç ticarətdən az qazanmırdı. Üç ildən sonra o, taxıl qəbul edən məntəqə açdı, birinci arvadı vəfat edəndən bir il sonra isə buxarla işləyən dəyirman tikdirməyə başladı.

İndi o, Tatarsk xutoru ilə ətraf xutorların əhalisini seyrək qara tükrləri işıldayan balaca əlində möhkəm saxlayırdı. Sergey Platonoviç

viçə veksəl verməmiş ailə, demək olar ki, yox idi: üstündə narıncı bafta şəkli olan yaşıl kağıza qol çəkənlərdən biri nisyə otbiçən maşın aparır, digəri əlimyandıda qızına cəhiz hazırlayırdı (qızı köçürmək vaxtı gəlib çatmışdı, amma Paramonov taxıl təhvilə məntəqəsində buğdanı lap su qiymətinə almaq istəyirdilər; odur ki, qız atası – dara düşmüş kişi gəlir, "Amandır, Platonoviç, mənə nisyə parça burax!" deyirdi); müxtəlif başqa şeylər də aparırdılar... Dəyirməndə doqquz fəhlə işləyir, mağazada yeddi, həyətdəki dörd nökerlə qaravaşı da bunun üstünə gələndə – iyirmi adam edir – bunların hamısı tacir ağanın sayəsində çörək yeyirdi. Sergey Platonoviçin birinci arvadından iki uşağı qalmışdı: qızı Liza, bir də ondan iki yaş kiçik sıracalı, süst Vladimir. İkinci arvadı nazikburun, zəif Anna İvanovna sonsuz çıxdı. Ana məhəbbətindən xəbərsiz və bu cəhətdən bəxtindən yanıqlı olan qadın, acığını (o Sergey Platonoviçə otuz dörd yaşında ərə getmişdi) ögey uşaqlarından çıxmağa başladı. Ögey ananın əsəbiliyi uşaqların tərbiyəsinə çox pis təsir edirdi, ata isə övladlarına mehter Nikitadan və aşpaz arvadından artıq nəzər yetirə bilmirdi. İş-güc və səfərlər atanın bütün boş vaxtını əlindən alırdı: o, gah Moskvaya, gah Nijniyə, gah Uryupinske, gah da stanitsalardakı yarmarkalara gedirdi. Uşaqlar özbaşına böyüyürdülər. Həssas olmayan Anna İvanovna uşaq qəlbinin dərinliklərini öyrənməyə cəhd etmirdi, həşan-kaşanlı evin işlərindən buna macal tapmırdı, buna görə də uşaqlar yad adamlar kimi, müxtəlif xasiyyətli, doğma bacı-qardaşa oxşamayan adamlar kimi böyüyürdülər. Vladimir qaraqabaq, cansız bir oğlan idi, adamların üzünə tərs-tərs və yaşına uyğun olmayan ciddi nəzərlə baxırdı. Pozğun, hər əməldən çıxmış aşpaz arvad ilə qaravaş arasında böyüyən Liza isə, həyatın astar tərəfinə vaxtından tez nəzər salmışdı. Qadınlar onda hər şeylə maraqlanmaq həvəsi oyadırdılar, o vaxt hələ yəndəmsiz və utancaq yeniyetmə olan Liza başlı-başına qalaraq, meşədəki cır əzgil kolu kimi sərbəst böyüyürdü.

İllər aramla ötürdü.

Adətən olduğu kimi qocalan qocalırdı; cavanlar gümrəhləşir, qol-budaq atırdı.

Bir axşam çay içdiyi zaman Sergey Platonoviç qızının üzünə baxanda çox təəccüb etdi (bu vaxta kimi gimnaziyanı bitirmiş Yelizaveta əməlli-başlı gözəgəlimli yekə qız olmuşdu); baxdı və

pürreng çayla dolu nəlbəki əlində titrədi: “Rəhmətlik anasına oxşayı. İlahi, necə də bənzəyir!”

– Liza, geriye çevril görüm! – deyib Sergey Platonoviç gördü ki, ilk uşaqlıq çağından hər cəhətdən lap anasına oxşayır.

...Gimnazianın beşinci sinfində oxuyan Vladimir Moxov – arıq, sarıbeniz oğlan dəyirman həyətidən keçib gedirdi. O və bacısı Liza bu günlərdə yay tətilinə gəlmişdilər. Vladimir həmişəki adətində görə, gələn kimi dəyirman baxmağa, üstü unlu adamların arasında veyllənməyə, üyüdücü valların, dişli çarxların müntəzəm uğultusuna, sürüşən qayıqların xışiltısına qulaq asmağa getdi. Dəyirman üyütməyə dən gətirmiş kazaklar hörmətlə pıçıldaraq bir-birinə:

– Sahibkarın vərəsəsidir... – deyəndə, bu sözlər Vladimirin canına yağ kimi yayılırdı.

Vladimir lomba-lomba qalmış öküz peyininin və arabaların yanından ehtiyatla keçib bala qapıya yaxınlaşdı, maşın şöbəsinə gətirdiyi yadına düşdü. Geri qayıtdı.

Maşın şöbəsinin girəcəyində qoyulmuş neft çəninin yanında üyüdücü Timofey, ləqəbi Valet olan qapançı, bir də üyüdücü köməkçisi – dişləri ağappaq olan cavan oğlan Davidka balaqlarını dizlərinə qədər çirmələyib böyük bir gil qalığını ayaqlayırdılar.

– A-a-a, ağa!

– Salaməleyküm!

– Salaməleyküm, Vladimir Sergeyeviç!

– Bu nədir, nə edirsiniz?

Davidka ayaqlarını yapışqan kimi qatı, peyin iyi verən qalın palçıqın içindən güclə çıxarda-çıxarda nifrətlə güldü:

– Palçıq ayaqlayırıq. Atanın pula heyifi gəlir, bir manat verib bu işi görməyə bir neçə arvad tutmur, bizi işlədir. – O, ayaqları ilə palçıqı fırıldada-fırıldada əlavə etdi: – Sənin atan yaman xəsisdir!

Vladimir qızardı. O, daim gülümseyən bu Davidkaya, onun səsindeki etinasızlığa, hətta ağappaq dişlərinə qarşı qəlbində son-suz bir kin duyurdu.

– Necə yəni xəsisdir?

– Elə-belə. Yaman xəsisdir. ... ki, qarnı acıyır, – deyə Davidka sadəcə izah elədi və gülümsədi.

Valet ilə Timofey də razılıqla güldülər. Vladimir hiss elədi ki, onun qəlbinə möhkəm toxundular. O, Davidkanı soyuq nəzərlə bəşdən-ayağa süzdü.

– Deməli, sən... narazısan?

– Gəl, bu palçıqın içinə gir, sən də ayaqla, onda nə dediyimi bilərsən. Bundan hansı axmaq razılıq edər? Bu işi atan görsə idi pis olmazdı, qarnının piyi əriyərdi!

Davidka yırğalana-yırğalana palçıqın içində dövrə vurur, ayaqlarını xeyli hündürə qaldırıb palçıqı ayaqlayır və indi daha nifrətlə deyil, fərəhlə gülümsəyirdi. Vladimir deyəcəyi sözlərin ona ləzzət verəcəyini bildiyindən fikirlərini beynində götür-qoy elədi. Lazımı cavab tapdı. Sözlərinə ara verə-verə dedi:

– Yaxşı, qulluğundan narazı olduğunu atama deyərəm.

Bunu deyən kimi də Davidkaya çəpəki nəzər saldı və sözlərinin sarsıdıcı təsir bağışladığına mat qaldı: dodaqları əsən Davidka zorla, yazıq-yazıq qımışdı, o biriləri qaşqabaqlarını salladılar. Üçü də bir dəqiqə dinməzəcə, qatılaraq palçıqı ayaqladı. Nəhayət, Davidka aşağı dikdiyi başını qaldırdı, yaltaqcasına-acıqlı səslə dedi:

– Volodya, mən zarafat eləyirdim... Hə, zarafatca dedim...

– Mən sənin dediklərini atama çatdıraram.

Həm özünə, həm də atasına söz atılmasından, bir tərəfdən də Davidkanın miskin təbəssümündən ürəyi sıxılmış, gözləri dolmuş Volodya çənin yanından ötdü.

– Volodya! Vladimir Sergeyeviç! – deyə qorxuya düşmüş Davidka qışqırdı, palçıqın içindən çıxdı, ayaqlarının dizlərinə qədər palçığa bulaşdığına baxmayaraq şalvarının balaqlarını açıb aşağı saldı.

Vladimir dayandı. Davidka tövşüyə-tövşüyə qaçıb ona yaxınlaşdı.

– Atanıza deməyin. Boş sözdür, dedim... Xahiş edirəm, mən səfehə bağışlayın... Allah haqqı, mən pis niyyətlə demədim!.. Boş sözdür...

Vladimir üz-gözünü turşuda-turşuda qışqırdı:

– Yaxşı. Demərim!.. – O, bala qapıya tərəf getdi.

Davidkaya mərhəmət hissi üstün gəldi. Volodya ağ çəpərin yanından ürəyi sakitləşmiş halda keçib getdi. Dəyirman həyətinin bir guşəsində yerləşmiş dəmirçixanada çəkicin zindana dəyən ahəngdar səsi eşidilirdi: ilk və yavaş zərbə dəmirə vurulur, digər iki zərbə isə cingildəyən zindana dəyirdi.

Vladimirin qulağına arxadan Valetin boğuq səsi gəldi:

– Sən niyə onu toxunursan? Onu qurdalamasan iy verməz.

Vladimir acıqlanıb öz-özünə dedi: "Ah, alçaq, bir bax, söyüs söyür... Atama deyim, yoxsa deməyim?"

Boylanıb Davidkanın bayaqkı kimi dişləri ağara-ağara gülüm-sədiyini gördü və qət etdi: "Deyəcəyəm!"

Meydanda, mağazanın yanında araba dayanmışdı, atın noxtası dirəyə bağlanmışdı. Uşaqlar bərk cikkildəşən bir dəstə boz sərcəni yanğınsöndürənlər anbarının damından daşlayıb qovurdular. Eyvandan tələbə Boyarışkinin gur bariton səsi, bir də kiminsə azacıq batmış xırıltılı səsi gəlirdi.

Vladimir artırmaya çıxdı, qol-budaq atmış, artırmayı və eyvanı bürümüş, pərvazın göy naxışlarından yaşıl köpüklər kimi sallanmış yabanı üzüm tənəyi yarpaqları onun başı üzərində yırğalandı.

Boyarışkin qırxıq, bənövşəyi başını bulayır, böyründə oturmuş gənc, lakin saqqal qoymuş müəllim Balandaya deyirdi:

– Mən onun əsərlərini oxuyuram, bir əkinçi kazak oğlu olduğuma, bütün imtiyazlı siniflərə tamamilə təbii bir ədəvət hissi bəslədiyimə baxmayaraq, eyni zamanda təsəvvür edin ki, ölməkdə olan həmin təbəqəyə çox yazığım gəlir. Az qalıram ki, özüm də dönüb zadəgan və mülkədar olum, onların qadınlara ideal baxışlarına heyranam, bu təbəqənin mənafeyi uğrunda əzab çəkirəm, xülasə, Allah bilir nə dərdlərə düşürəm! Bax, əzizim, dahi buna deyərler! Etiqadı da dəyişmək olar!

Balanda ipək kəmərinin qotazını əlində əzişdirir, istehza ilə gülümseyib üst köynəyinin etəyinə zərif yun iplikdən vurulmuş qırmızı naxışlara baxırdı. Liza kreslodə sərilib oturmuşdu. Görünür, bu söhbətlər onu qətiyyənlə maraqlandırmırdı. Onun bir şey itirmiş kimi daim ətrafı nəzərdən keçirən gözləri qüssəli-qüssəli Boyarışkinin bənövşəyi, cızılmış başına zillənmişdi.

Vladimir onlara salam verib ötdü, atasının kabinetinin qapısını döydü. Sergey Platonoviç üzünə meşin çəkilmiş sərin taxt üstə oturub "Русское богатство" jurnalının iyun nömrəsini vərəqləyirdi. Saralmış sümük bıçaq yerə düşmüşdü.

– Nə istəyirsən?

Vladimir boynunu qısdı, əsəbi hərəkətlə üst köynəyini düzəltdi.

– Deyirmandan gəlirdim... – deyə Vladimir tərəddüdlə sözə başladı, lakin Davidkanın istehzalı təbəssümünü xatırladı, atasının

çəsuçadan tikilmiş jilet altındakı yekə qamına baxıb qətiyyətlə sözlünə davam etdi: – ...Davidkanın nələr dediyini eşitdim...

Sergey Platonoviç onu diqqətlə dinləyib:

– İşdən çıxardırıq. Get, – dedi və hıqqana-hıqqana bıçağı götürmək üçün əyildi.

Xutor ziyalıları: Moskva texniki məktəbinin tələbəsi Boyarışkin; ifrat xudpəsəndlikdən və vərəmdən zəifləmiş arıq müəllim Baland; onun aşnası – qocalmaq bilməyən, turp kimi möhkəm bir qız olan, alt tumanı həmişə biabırçılıqla görünən müəllimə Marfa Gerasimovna; üst-başından ucuz ətir və surguc iyi gələn, kaftarlaşmağa başlamış dul kişi, bəmzə poçt müdiri axşamlar Sergey Platonoviçin evinə yığışdılar. Mülkədar və zadəgan atasının yanına qonaq gəlmiş cavan yüzbaşı Yevgeni Listnitski də hərdənbir bura gəlirdi. Axşamçağı eyvanda əyləşib çay içir, uzun-uzadı boş-boş söhbət edirdilər, mənasız söhbət qurtardıqda isə bəzəkli-naxışlı qrammofonu çaldırırdı.

Sergey Platonoviç hərdənbir, böyük bayramlarda camaatın gözündən pərdə asmağı da sevirdi: evinə adamları qonaq çağırır, onları bahalı şərəblərə, bu münasibətlə Batayskdan xüsusi olaraq gətirdiyi nəre balığı kürüsünə, ləzzətli yeməklərə qonaq edirdi. Başqa vaxtlarda isə qənaətlə keçinirdi. O, yalnız bir şeyə – kitab almağa pul əsir-gəməzdi. Sergey Platonoviç oxumağı, sarı sarmaşiq kimi hər tərəfə qol atan zəkası ilə hər şeyə dəridən beləd olmağı sevirdi.

Onun şəriki – sarışın, şişsaqqal, xırdagözlü Yemelyan Konstantinoviç Atepin bu evə nadir hallarda gəlirdi. O, əvvəllər Ust-Medveditsada rəhbər olmuş bir qızla evlənmiş, on beş illik həyatı ərzində səkkiz uşağı olmuşdu, buna görə də vaxtının çoxunu evdə keçirirdi. Yemelyan Konstantinoviç polk katibi vəzifəsindən yüksəlmiş, beş kişinin biri olmuşdu, yaltaqlıq və ikiüzlülük kimi iyrənc xasiyyətləri də ailəsinə əvvəlki qulluq yerindən gətirmişdi. O, evdə olanda uşaqları barmaq üstə yeriir, pıçılıqla danışırdılar. Hər gün səhərlər əl-üzlərini yuduqdan sonra uşaqlar, yemək otağında zorba divar saatının iri qara taxtası altında sıraya düzülürdülər, anaları da onların arxasında dururdu, ata yataq otağında yavaşca öskürən kimi müxtəlif və xaric səslə: "İlahi, öz bəndələrinə rəhm et!", sonra da "Ey qadir Allah!" dualarını oxuyurdular.

Yemelyan Konstantinoviç qalxıb geyinir, uşaqlarla arvadı duanı oxuyub qurtarana yaxın bulanıq gözlərini qıyıb çıxır, otli və kök əlini keşişlər kimi irəli uzadırdı. Uşaqlar bir-bir ona yaxınlaşıb və əlindən öpürdülər. Yemelyan Konstantinoviç də arvadının yanından öpür, “ç” hərfini təhrif edərək deyirdi:

– Politska, tsay dəmləmişəm?

– Dəmləmişəm, Yemelyan Konstantinoviç.

– Mənə tünd tsay süz.

Mağazanın mühasibat işlərini o aparırdı. Katiblərə xas olan oynaq xətlə kitabın bütün səhifələrini iri “debit” – “kredit” başlıqları ilə doldurmuşdu. “Биржевые ведомости” jurnalını oxuyur, ona görə olmadığı halda otli yekə burnunun üstünə qızıl pensne taxırdı. Xidmətçilərlə nəzakətlə rəftar edirdi.

– İvan Petrovits, bu adama iri güllü tsit öltəs.

Arvadı ona Yemelyan Konstantinoviç, uşaqları – atacan, mağaza pirkeşikləri isə Tsatsa deyirdilər.

Hər iki keşiş – həm Vissarion, həm də Pankrati Sergey Platonoviçlə dostluq etməirdi, onların arasında ədavət var idi. Hələ bu bir yana dursun, keşişlər özləri də bir-biri ilə yola getmirdilər. Tərs və böhtançı keşiş Pankrati adamların arasında məharətlə ədavət salırdı, dul kişi kimi evində saxladığı təsərrüfat müdiri ukraynalı qadınla yaşayan, sifilise tutulduğuna görə burnunda danışan, anadangəlmə hörmətçil olan keşiş Vissarion isə lovğalığına və böhtançılığına görə Pankratidən uzaq gəzir və ondan zəhləsi gedirdi.

Müəllim Balandadan başqa bu adamların hamısının xutorda xüsusi mülkü var idi.

Moxovun yaraşıqlı lövhə vurulmuş, göy rəng çəkilmiş iri mülkü meydana zinət verirdi. Bu mülklə üzbəüz, meydanın lap göbəyində qapıları hər iki yana açılan, lövhəsinin yazıları solmuş mağaza dururdu:

“S.P.Moxov ilə Y.K.Atepinin ticarət şirkəti”.

Alt qatında anbarı olan alçaq damlı uzunsov bir tikinti də mağazaya bitişik idi, buradan iyirmi sajin kənarda kilsənin ətrafına kərpicdən hörülmüş hasar, bir də günbəzi yetişmiş yaşıl soğan başına oxşayan kilsə görünürdü. Kilsənin o tərəfində hökumət məktəbinin yenidən ağardılmış divarları, həm də iki yaraşıqlı ev nəzəri cəlb edir: bunlardan biri həm hasarı, həm də özü göy rəngli ev – keşiş

Katratinin, ikincisi – hasarı naxışlı, balkonu enli, mixəyi rəngli ev (qonşusununkuna oxşamasın deyə evini qəsdən belə rənglətmişdi) keşiş Vissarionun idi. Atepinin bir tin uzanan ikimərtəbəli, biçimsiz və ensiz mülkündən o yanda isə poçt, küləş və dəmir damlı kazak evləri, maili damındakı tənəkə xoruzcuqları paslanmış dəyirman və başqa binalar görünürdü.

Burada insanlar pəncərə taxtalarını eşik və içəri tərəfdən boltla bağlayaraq işıqlı dünyadan xəlvətə çəkilib və məhdud həyat sürürdülər. Bir yana qonaq gedəsi deyildilərsə, pəncərə taxtalarını axşamdan boltla bağlayır, zəncir itlərini açıb buraxırdılar; xutoru bürümüş sükutunu yalnız gecə keşikçisinin yoğun əl ağacının taqqultısı pozurdu.

II

Avqustun axırlarında Mitka Korşunov Sergey Platonoviçin qızı Yelizavetaya Don yaxınlığında təsadüfən rast gəldi. Mitka çayın o tayından yenidən qayıtmışdı. O, qayığını sudan boylanən kötüyün yanına sürərkən asanlıqla suyun axarını yarıb keçən rəngli, yüngül bir qayıq gördü. Qayıq təpəli sahildən gəlir, körpü tərəfə gedirdi, onu sürən tələbə Boyarışkin idi. Oğlanın qırıxıq başı tərlədiyindən ışıldayıb, alnında və gicgahlarında damarları qabarırdı.

Mitka Yelizavetanı dərhal tanıya bilmədi. Başındakı həsir papagın göyümtül kölgəsi gözləri üstə düşmüşdü. Yelizaveta topladığı çoxlu sarı su zənbəğini gündən qaralmış əlləri ilə sinəsinə basmışdı.

– Korşunov – deyə qız Mitkanı görən kimi başı ilə salamladı. – Məni aldatdın?

– Nəcə yəni aldatdım?

– Yadındadırmı, söz verməmişdin ki, mənimlə balıq ovuna gedəcəksən?

Boyarışkin avarları buraxdı, belini düzəltdi. Sürətlə gələn qayıq burnu xırçıltı ilə sahil qumuna girdi.

Qayıqdan yerə hoppanan Liza gülə-gülə dedi:

– Yadındadırmı?

– Vaxtım yox idi. İşim çox idi, – deyə Mitka özünü doğruldur, yaxınlaşan qıza heyərlə tamaşa edirdi.

– Yox! Belə yaramaz!.. Yelizaveta Sergeyevna, mən belə gəziatidən imtina edirəm. Bu siz, bu da qayıq, mən əldən düşdüm! Bir görün bu lənətə gəlmiş suyun üzündə nə qədər gəzib dolaşdıq! Avar çəkməkdən əllərimdə qanlı suluqlar əmələ gəlmişdir. Quruda gəzməkdən yaxşı şey yoxdur! – Boyarışkin uzun yalın ayaqlarını suyun dayaz yerinə, xırda iti daşlar üstə möhkəm basdı, alının tərini əzilmiş tələbə furajkasının üstü ilə sildi.

Liza onun sözüünə cavab verməyib, Mitkaya yaxınlaşdı. Qızın uzadılmış əlini Mitka kobudcasına sıxdı.

Liza başını yana əydi, gözlərini süzüb soruşdu:

– Bəs biz haçan balıq tutmağa gedəcəyik?

– İstəsəniz, lap günü sabah. Taxılı döyüb qurtarmışıq, indi balığa getmək olar.

– Aldatmışsan ki?

– Yox, canım!

– Səhər tezdən gələcəksən?

– Dan yeri ağarmamış.

– Gözləyəcəyəm.

– Gələcəyəm, vallah, gələcəyəm!

– Hansı pəncərəni döyməli olduğunu unutmamısan ki?

– Taparam.

– Mən, yaqın tezliklə çıxıb gedəcəyəm. Getməzdən əvvəl balıq tutmaq istərdim.

Mitka qayığın paslanmış dəmir açarını əlində dinməzəcə fırladı, qızın dodaqlarına baxırdı.

Ovcuna qoyduğu yaraşıqlı bir balıqqulağına tamaşa edən Boyarışkin:

– Tezmi qurtarırsan? – deyərək soruşdu.

– Bu saat gedirik.

Liza bir az susub, ürəyində nə isə gülümsəyərək soruşdu:

– Deyəsən, sizdə kiminsə toyu oldu, eləmi?

– Bacımı köçürtdük.

– Kimə ərə verdiniz? – Sualına cavab gözləmədi, yenə ani olaraq sirli-sirli gülümsəndi, – Gəl, ha! – Onun təbəssümü, ilk dəfə Moxovların evyanında olduğu kimi, Mitkanın vücudunu gicitkən kimi dalayıb odladı.

Qız qayığa çatana qədər Mitka onun dalınca baxdı. Ayaqlarını aralayıb yerə basmış Boyarışkin qayığı suya itələyirdi. Liza onun başı üstündən əlindəki dəmir açarı oynadan Mitkaya baxıb gülümsünür, başını tərpədənək onunla vidalaşırdı.

Boyarışkin beş sajn qədər sahildən uzaqlaşdıqdan sonra qızdan yavaşca soruşdu:

– Bu oğlan kimdir?

– Tanışdır.

– Qəlbinin sirdaşındımı?

Onların söhbətini eşidən Mitka avar açarlarının xırıltısından qızın cavabını eşidə bilmədi. O, yalnız Boyarışkinin geri yataraq var gücü ilə avar çəkə-çəkə güldüyünü gördü, Yelizavetanın üzünü isə görə bilmədi, çünki qız arxası Mitkaya tərəf oturmuşdu. Qızın şlyapasının yasəmən lenti çıpaq, əydəmli çiynilərinə toxunur, xəfif küləkdən yırğalanır, gözdən itən kimi olur, Mitkanın fikirli baxışlarını həvəyə gətirirdi.

Tilovla balıq tutmağa nadir hallarda gedən Mitka bu axşam balıq ovuna çox qızgın hazırlaşdı. O, bir qədər təzək ovxaladı, ocaq qaladı və dirlikdə darı xashlı bişirdi, qarmaqların çürümüş iplərini tələsik qırıb yenidən bağladı.

Onun hazırlaşdığını gören Mixey xahiş etdi:

– Mitri, mənə də apar. Tək adam üçün balıq tutmaq çətindir.

– Tək başıma da tutaram.

Mixey köksünü ötürdü:

– Biz çoxdan birlikdə balıq tutmağa getməmişik. İndi yarımpudluq zorba sazani əlimdə saxlamaq istərdim.

Qazandakı xəşildən qalxan buxar burumları üzünü yandırdığından sifətini qırıxdırmış Mitka özünü eşitməməzliyə vurdu. Hazırlıq işlərini qurtarandan sonra kiçik otağa getdi.

Qrişaka baba pəncərə önündə oturmuşdu; o, mis sağanaqlı, dəyirmi şüşəli eynəyini burnunun üstünə taxıb İncili oxuyurdu.

Mitka çiynini qapının üst tirinə söykəyib onu səslədi:

– Babacan!

Qrişaka baba eynəyinin üstündən ona baxdı:

– Nə var?

– Xoruzun ilk banında mənə durğuz.

– Belə tezdən hara gedirsən?

– Balıq tutmağa.

Balıq ətini çox xoşlayan baba üzdən narazılıq etdi:

– Atan deyirdi ki, sabah çətenəni döyməl: yik. Oynamaq vaxtı deyil. Bah, balıq tutanımıza bax!

Mitka çiyinlərini qapı tirindən araladı, kələk işlətdi:

– Mənim üçün heç fərqi yoxdur. İstədim gedəm babam üçün balıq gətirəm, çətenə vacibdirsə, nə olar, balığa getmərim.

– Dayan görüm, hara gedirsən? – deyə Qrişaka baba qorxuya düşdü, eynəyini burnunun üstündən götürdü. – Mən Mironla danışaram, bəlkə də gedəsi oldun. Balıq duzlamaq bəd olmaz, lap yerinə düşüb, sabah çərşənbədir. Yeri, yeri, oyadaram, ay axmaq! Nəyə gülürsən?

Gecəyarısı Qrişaka baba bir əli ilə qalın kətan tumanını tutatuta, o biri əlindəki əsa ilə yeri yoxlaya-yoxlaya pilləkəndən düşdü. O, süzən ağ titrək kölgə kimi həyətdən keçib anbara yaxınlaşdı və əsanın ucu ilə fısıldaya-fısıldaya palaz üstə yatan Mitkanı dürtmələdi. Anbardan təzəcə döyülmüş taxıl ətri, siçan nəcisi iyi, insan yaşamayan yerlərə xas olan durğun, turşumuş hörümçək toru qoxusu gəlirdi.

Mitka daqqanın yanında, palaz üstə yatmışdı. Yuxudan ləng oyandı. Qrişaka baba onu əvvəlcə əsanın ucu ilə ehmalca dürtmələyir, pıçılı ilə deyirdi:

– Mityuşka! Mitka!.. Ay haramzada, Mitya!

Mitka ayaqlarını yığib, bərk fısıldadı. Babanın hövsələsi daraldı, əsanın küt ucunu onun qarnına basdı, sonra isə burğu kimi eşməyə başladı. Mitka yuxulu-yuxulu “vay” deyib əsadan bərk-bərk yapışdı və gözlərini açdı.

– Axmaqlar belə yatar! Belə ki, sən yatırsan, bu bələdir! – deyə baba deyindi.

Yuxudan kal oyanmış Mitka, çarıqlarını axtara-axtara pıçıldadı:

– Sus, sus, haray salma!

O, meydana çatdı. Xoruzların ikinci banı xutoru başına almışdı. Küçə ilə getdi, keşis Vissarionun evi yanından keçərkən hində qanad çalan qart bir xoruzun baş dyakon kimi banladığını, qorxuya düşmüş toyuqların yavaşca qaqqıladaşdığını eşitdi.

Mağazanın alt pilləkənində keşikçi burnunu körkünün isti yaxalığı arasında gizlədib mürgüləyirdi. Mitka Moxovların hasarına

yaxınlaşdı, içi tilov yemi dolu heybə ilə tilovu bir yerə qoydu, itləri duyub salmamaq üçün barmaq üstə yeri-yeri artırmaya çıxdı. Qapının soyuq dəstəyindən yapışib dardtı – qapı bağlı idi. Məhəc-cərin üstündən aşdı, pəncərəyə yaxınlaşdı. Gördü ki, pəncərənin layları azacıq aralıdır. Pəncərənin arasından qaranlıqda yatmış qız bədəninin adamı bihuş edən isti ətri ilə xoş ətir iyi gəlirdi.

– Lizaveta Sergeyevna!

Mitkaya elə gəldi ki, qızı çox ucadan səslədi. Bir az gözlədi. Qız cavab vermədi. Pəncərənin dəstəyindən yapışmış Mitka fikirləşdi: “Olmaya pəncərəni səhv salmışam? Birdən içəridəki qız deyil, atasıdır, onda neylərəm? Yaman xəyata düşərəm!.. Bir güllə ilə məni aşırar”.

– Lizaveta Sergeyevna, qalx balıq tutmağa gedək.

“Pəncərəni səhv salmışamsa, onda qiyamət balıq ovu olacaq!”

– Qalx, görək, canım! – deyə Mitka darıxdı və başını pəncərədən içəri uzatdı.

Qaranlıq otaqda qorxmış bir adam yavaşca səsləndi:

– Hə, kimsən?

– Balıq tutmağa gedəcəksənmi? Mənəm, Korşunov.

– Hə-ə-ə, bu saat.

İçəridə xışiltı eşidildi. Qızın yuxulu səsi, hərəkətli nəfəsi sanki nanə ətri saçırdı. Mitka onun ağaran, xışıldayan, otaqda gəzişən qamətini görürdü.

Yataq otağının havası ilə nəfəs ala-ala Mitka tutqun halda fikirləşirdi: “Eh, onun qoynunda şirin-şirin yatmaq ləzzət verərdi... Balıq tutmaq nədir... suyun kənarında otur, soyuqdan bədənini buza dönsün, gözlə...”

Qız gülə-gülə pəncərə önünə gəldi; o, başına ağ ləçək bağlamışdı.

– Pəncərədən düşəcəyəm. Əlini mənə ver.

– Çıx, – deyib Mitka ona kömək etdi.

Liza qolundan yapışaraq, onun gözlərinin içinə lap yaxından baxdı.

– Tezmi qalxdım?

– Eybi yoxdur. Çatırıq.

Onlar Dona tərəf getdilər. Qız çəhrayı əli ilə azacıq şişmiş gözləri hövkələyib dedi:

– Şirin yatmışdım. Bir az da yatsaydım yuxudan doyardım. Balığa çox tez gedirik.

– Lap vaxtında orada olacağıq.

Meydandakı ilk döngədən çaya endilər. Gecə nə isə çayın suyu çoxalmışdı, axşamçağı quruda kötüyə bağlanmış qayıq indi suda yırğalanırdı.

Liza qayığa qədər olan məsafəni gözəyanı ölçdü, köksünü ötürdü:

– Ayaqqabılarımı çıxartmalıyam.

Mitka təklif elədi:

– İstəyirsənsə səni qucağımda qayığa aparım?

– Yaxşı düşmür... ayaqqabılarımı çıxartsam daha yaxşı olar.

– Qucağımda aparsam lap yaxşı olar.

– Lazım deyil, – deyə qız utandığından sıxıldı.

Mitka sol qolunu irəli verdi, qızın dizinin bir az yuxarisından ayaqlarını qucaqlayıb asanca qaldırdı, suyu şappıldada-şappıldada qayığa tərəf getdi. Liza istər-istəməz qollarını onun tir kimi möhkəm boynuna doladı, şirin-şirin və astadan güldü.

Mitkanın ayağı, üstündə xutor arvadlarının pal-paltar yuduqları daşa toxunmasaydı, bilmədən və ani öpüş də olmayacaqdı. Liza “vay” deyib, dodaqlarını Mitkanın istidən çat-çat olmuş dodaqlarına yapışdırdı, Mitka bozaran qayığın iki addımlığında dayandı. Çarqlarının içinə su dolur, ayaqları üşüyürdü.

O, qayığın ipini açdı, var qüvvəsi ilə onu itələyib kötükdən araladı, qayıq üzə-üzə onun içinə atıldı. Ayaq üstə durub qayığı yüngül avarla sürdü. Qayığın arxasında su şırıldayır, elə bil ağlayırdı. Burnu dikə qalmış qayıq qıjovu rahatca yarib keçir, qarşı sahilə tərəf gedirdi. Tilov ağacları cingildəyir, atılıb-düşürdü.

Liza gəriyə boylanaraq soruşdu:

– Hara sürürsən?

– O tərəfə.

Qayıq sıldırım qumsal sahilə yan aldı. Qızdan heç nə soruşmadan Mitka onu qucağına götürdü və sahil boyunca bitən yemişan kolluğuna apardı. Liza onun üzünü dişləyir, əli ilə cırmaqlayırdı, iki dəfə boğuq səslə qışqırdı, taqətdən düşdüyünü duyub, gözləri yaşarmadan, hirsli-hirsli ağladı...

Onlar saat doqquz radələrində qayıtdılar. Göyün üzünü sarımtıl duman bürümüşdü. Çayın üstündə rəqs edən külək suyu dalğalandırırdı. Köndələn dalğalar üstündən atlanan qayıq oynayır, avar hərəkət etdikcə suyun dərinliyindən sıçradılan köpüklü damlalar Lizanın

saralmış üzünə səpələnir, aşağı süzülür, yaxud kirpiklərindən, yaylığı altından çıxmış saçları arasından damcılayır və asılı qalırdı.

Liza ifadəsiz gözlərini yorğun-yorğun süzür, qayığa gətirilmiş bir çiçəyin saplağını barmaqları arasında didişdirib tökürdü. Mitka onun üzünə baxmadan avar çəkirdi, ayaqları altında ölmüş, ağzi açıq, narıncı halqacıqlar arasında xırdaca gözləri bərələ qalmış balaca sazan və çapaq balığı yerə sərilmişdi. Mitkanın üzündə günahkarlıq ifadəsi dolayır, aldığı ləzzətlə təşviş bir-birinə qarışırdı...

O qayığı suyun axınına döndərüb dedi:

– Mən səni Semyonov körpüsünə aparım. Oradan sizin evə yaxındır.

– Yaxşı, – deyə qız pıçıldadı, təkliflə razılaşdı.

Sahildə heç kəs yox idi, yamacda tabaşır tozuna bulaşmış dirliklərin çəpərləri isti küləyin hənirtisində sozalı, havanı qarşalanmış çırpı iyi bürüyürdü. Günəbaxanların tamam yetişmiş, sərcələrin dənledikləri başları aşağı əyilir, tumları yerə tökülürdü. Təzə ot basmış subasar zümrüd kimi yamyaşıl idi. Uzaqlarda dayçalar şillaqlaşır, isti cənub küləyi onların boynundakı zıncırovların cingiltisini çaya gətirirdi.

Mitka balığı yerdən qaldırdı, qayıqdan düşmüş Yelizavetaya verdi:

– Bunu da apar. Al!

Qız ürkək-ürkek kirpik çaldı, balığı aldı.

– Yaxşı, mən getdim.

– Get də...

Qulağından nazik söyüd çubuğuna keçirilmiş balığı əlində sallaya-sallaya, bir az əvvəlki qürur və şənliyini itirmiş qız aciz-aciz uzaqlaşdı.

– Lizaveta!

Qız dönüb dala baxdı, onun kaman qaşlı gözlərindən pərt olduğu və çaşib qaldığı görünürdü.

– Bir hovurluğa bura gəl.

Qız lap ona yaxınlaşdıqda, karıxmış Mitka utana-utana dedi:

– İkimiz də diqqətsizlik eləmişik... Eh, sənın tumanının dal tərəfində... ləkə var... balaca bir ləkə...

Qız qulaqlarının ucuna kimi qızardı.

Bir qədər susduqdan sonra Mitka məsləhət gördü:

– Dal küçələrle get.

– Fərqi yoxdur, meydandan keçib getməliyəm. Axı mən qara tumanımı geymək istəyirdim, – deyə qız pıçıldadı, gözəlilmədən kədərli və kinli nəzərlə Mitkanı başdan-ayağa süzdü.

– Gəlsənə ləkəni yarpaqla yaşllaşdırırmı? – deyə Mitka sadəcə təklif etdi və qızın gözlərinin yaşarmasına təəccübləndi...

...Bu təzə xəbər pıçapıçla, ağızdan-ağıza tez bir zamanda bütün xutura yayıldı: “Mitka Korşunov Sergey Platonoviçin qızını bədnam eləmişdir!” Arvadlar bunu hər yanda: səhər tezdən inəklərini aparıb naxıra qatanda, su quyusunun boz, tozlu mancanağının ensiz kölgəsinə yığışb vedrələrində su dolduranda, çay kənarında yastı qaya daşları üstündə yuyulmuş pal-paltarı suya çəkəndə danışdılar.

– Doğma ana olmayanda qızın başına belə iş gələr.

– Dədesinin ona göz qoymağa macalı yox, ögey ana isə barmaqarası baxır...

– Keşikçi Davidka Bəspalı keçən gün belə deyirdi: “Gecəyarısı idi, gördüm ki, qıraqdakı pəncərəyə bir adam dırmaşır. Öz ələmində dedim: Aha, Platonoviçin evinə oğru gəlmişdir. Mən, deməli, o tərəfə yüyürdüm: Bu kim ola? Polis, bəri gəl! Sən demə bu kim imiş, Mitka”.

– İndiki qızlar, onların meyitini görüm, belədirler...

– Mitka bizim Mikişkaya demişdir: “Elçi göndərib istəyəcəyəm”.

– Getsin hələ bir az burnunun fırtığını silsin!

– Gədə qızı məcbur edib, deyildiyinə görə qışnaşdırırdır...

– E-e-e-e-h, a kirvə, sən də inanırsan!

Şayə bütün küçələrə və döngələrə yayılır, təzəcə sazlanmış qapını qatranlayan kimi qızın əvvəlki təmiz adını ləkələyirdi.

Bu xəbərdən Sergey Platonoviçin də qanı qaraldı, dazlaşan başını aşağı əydi. O, düz iki gün nə mağazaya gəldi, nə də deyirman. Ona qulluq edən nöqərlər yalnız naharqabağı onun yanına gəlirdilər.

Üçüncü gün Sergey Platonoviç iri xallı boz aygırı yüngül minik arabasına qoşdurdu, stanitsaya sürdü, yolda rast gəldiyi kazaklara başı ilə ədə və təmkinlə salam verərək uzaqlaşdı. İşildayan lak çəkilməmiş Vyana faytonu da onun ardınca xışıldaya-xışıldaya həyətdən çıxdı. Faytonçu Yemelyan kiçik əyri qəlyanını çallaşan balaca saqqalı arasında görünməyən ağzında sümürə-sümürə göy ipək

cilovu əlində dəstələdi, bir cüt qara at oynaqlaya-oynaqlaya küçəyə atıldı. Yemelyanın enli kürəyinin arxasında rəngi tamam qaçmış Yelizaveta əyləşmişdi. O, balaca yüngül çamadanını qucağında saxlayır, könülsüz-könülsüz gülümsəyirdi; o, əlcəklərini yellədir, darvaza yanında dayanmış qardaşı Vladimir və ögey anası ilə vidalaşırdı. Dükandan axsaya-axsaya gələn Panteley Prokofyeviç maraqlandı, üzünü həyəət nöqəri Nikitaya tutub soruşdu:

– Ağ qızı hara gedir?

Nikita bu adı insan marağına güzəştə gedib cavab verdi:

– Moskvaya, oxumağa, kurs qurtarmağa.

Ertəsi gün bir hadisə də baş verdi; bunu da çay kənarında, su quyusu mancanağı yanında, inəklərin naxıra qatıldığı yerdə uzun müddət saqqız kimi çeynədilər... Mitka axşam şər qarışanda (bu zaman ilxı artıq otlaqdan qayıtmışdı) Sergey Platonoviçin yanına gəldi (qəsdən gec gəlmişdi ki, onu görən olmasın). Həm də hədə yere gəlməmişdi, onun qızı Yelizavetanı istəməyə gəlmişdi.

Bu vaxta kimi o, qızla vur-tut dördcə dəfə görüşmüşdü. Qızla axırıncı dəfə görüşəndə aralarında belə bir söhbət olmuşdu:

– Lizaveta, gəlsənə mənə ərə gedəsən, hə?

– Gic-gic danışma!

– Mən səni sevərim, əzizlərim... Bizim evdə işləyəsi adam var, sən yalnız pəncərə önündə oturacaq, kitab oxuyacaqsan.

– Sən axmaqsanmış.

Mitka inciyib susdu. O, axşam evə ertə ikən qayıtdı, səhər açılarda isə həyətdə gəlmiş Miron Qriqoryeviçə dedi:

– Dədə, mənə evləndir.

– Açıl başımdan.

– Mən zarafat eləmirəm, gerçəkdən deyirəm.

– Təntiyibsən?

– Bunun nə dəxli varmış...

– Kimə bənd olmusan, gic Marfuşkaya?

– Sergey Platonoviçin evinə elçi göndər.

Miron Qriqoryeviç əlindəki sərrac alətlərini (qonşu qayıqlarını yamayır) səliqə ilə kənara qoydu, qəhqəhə çəkib güldü:

– Oğul, görürəm, bu gün damağın ağdır.

Divarı buynuzlayan buğa kimi Mitka inadından əl çəkmədi: atası özündən çıxdı:

– Axmaq! Sergey Platonoviçin yüz min manatdan artıq pulu var, tacirdir, sən nədən?.. Rədd ol buradan, səfəhləmə, yoxsa əlimdəki qayıqla bəyin aşının-suyunu verərəm!

– Bizim də on dörd cüt öküzümüz, böyük malikanəmiz var, bundan başqa biz kazakı, o isə mujikdir.

Uzun danışmaqdan zəhləsi gedən Miron Qriqoryeviç qısaca əmr etdi:

– Yeri get!

Mitkaya canı yanan yalnız babası Qrişaka oldu. O, əsasını yerə vura-vura oğlunun yanına gəldi.

– Miron!

– Hə, nə var?

– Sən niyə bu işə zidd gedirsən? İndi ki, oğlanın gözü tutub...

– Dədə, Allah haqqı, siz lap uşaqsınız. Mitri səfəhdir, amma siz ondan betər imişsiniz...

– Kəs səsin! – deyər qoca əsanı yerə vurdu. – Yoxsa elə bilir-sən ki, biz onların tayı-bərabəri deyilik? Qoy o özü üçün bunu şərəf hesab eləsin ki, qızını bir kazak oğlu istəyir. Qızını verər də, hələ başmaqları da razı olar. Biz bütün mahalda tanınmış adamlarıq. Mülk sahibiyik, lüt gədə-güdə deyilik!.. Bə-li!.. Get, Miroşka! Tərslik eləmə! Qoy dəyirmanını da cehiz versin, get istə!

Miron Qriqoryeviç fışıldaya-fışıldaya qalxıb həyətdə çıxdı, Mitka isə axşama kimi gözləməyi və özü getməyi qət etdi; atasının inad olduğunu yaxşı bilirdi, bu kişi köklü qarağac kimi əyilər, lakin heç vaxt sınımazdı.

O, fıstırıq çala-çala Sergey Platonoviçin evinin ön qapısına kimi gəldi, ancaq burada özünü itirdi. Bir qədər duruxdu, sonra həyətdən keçib getdi. Artırmaya çıxdıqda təzəcə kraxmallandığı üçün önlüyü xışıldayan qulluqçu qadından soruşdu:

– Ağ evdədirmi?

– Çay içir. Gözlə.

Oturdu, gözlədi, bir çsmə büküb çəkdi, barmaqlarını tüpürçəyi ilə isladıb, çsmə kötüyünü söndürdü, yerə atıb ayaqladı, döşəməyə yaxdı. Sergey Platonoviç jiletinə yapışmış suxarı qırıntılarını çırpı-çırpı eşiyə çıxdı; Mitkanı görən kimi qaşları çatıldı.

– İçəri keçin.

Kitab və bütün iyi gələn sərın kabinetə əvvəlcə Mitka girdi, hiss etdi ki, evdən gələndə onda olan cəsəret yalnız bura – kabinetin qapısına kimi kifayət etmişdir.

Sergey Platonoviç stola yaxınlaşdı, cırıldayan çəkmələrinin dabanları üstündə fırlandı. O, barmaqları ilə arxasındakı stolu cırmaqlaya-cırmaqlaya dedi:

– Hə!

– Gəldim öyrənəm ki... – Mitka, onun adamı parçalamağa hazır olan baxışı ilə göz-gözə gəldi, canına üşütmə düşdüyündən çiynlərini çəkdi, – bəlkə Lizavetanı mənə verəsiniz?

Peşmançılıq, qəzəb və qorxudan Mitkanın üzünü, quraqlıq vaxtı yeri nəmişləndirən şəh kimi, güclə görünən tər basdı.

Sergey Platonoviçin sol qaşı əsir, üst dodağı qalxırdı. O, boyunu uzadıb irəli əyilirdi.

– Nə?.. Nə-ə-ə?.. Al-ça-ğın biri al-çaq!.. İtil buradan!.. Səni atamanın yanına apardırmaq lazımdır! Ah, it oğlu it! Al-çaq!..

Kişi qışqıranda Mitka da cəsəretlənədi, qanı üzünə vurmuş Sergey Platonoviçin yanaqlarının qapqara qaraldığını gördü.

– Sözümlə xətrinizə dəyməsin... Günahımı yumaq istədim.

Sergey Platonoviçin qan və yaş sağılmış gözləri kəlləsinə çıxdı, o, ağır çuqun külqabını qapdı, Mitkanın ayaqları altına vızıldatdı. Külqabı yerdən sıçrayıb Mitkanın sol ayağının diz qapağına dəydi, lakin oğlan ağrıya mətanətlə dözdü, bir anda tullanıb qapını açdı, incidiyindən və ağrıdan həyasızcasına gülə-gülə çığırdı:

– İxtiyar sahibisiniz, Sergey Platonoviç, özünü bilirsiniz, mən isə bura səmimi-qəlblə gəlmişdim... Belə qız indi kimə lazımdır? Mən dedim o, bədnam olmasın... Yoxsa dişlənmiş tikə kimə lazımdır? Dişlənmiş tikəni it də yemir.

Sergey Platonoviç əlində əzizdirdiyi yaylığını dodaqlarının üstünə basaraq dabanbasdı Mitkanın ardınca gedirdi... O, ön qapını kəsdi, Mitka qaça-qaça həyətdə endi. Elə bu zaman Sergey Platonoviç həyətdə veyllənən sürücü Yemelyana göz vurdu. Mitka bala qapının möhkəm bağlanmış sürgüsü ilə əlləşdiyi vaxt, anbarın dalından dörd dənə zəncirdən açılmış it çıxdı, yad adam görən kimi, tərtemiz süpürülmüş həyətdə düz Mitkanın üstünə cumdu.

Sergey Platonoviç 1910-cu ildə Nijni-Novqorod yarmarkasından bir cüt kiçik götürmüşdü, onların biri dişi, o biri erkək idi. Bu

küçüklər qara, qıvrım tüklü idi, ağızları daim açıq qalırdı. Bir ildən sonra onlar böyüyüb bir yaşar dana boyda oldu, əvvəlcə Moxovun evinin yanından keçən arvadların tumanlarından dartıb cırmağa başladılar, sonra arvadları yerə yıxıb, budlarını qapmağı öyrəndilər, yalnız keşiş Pankratinin bir danasını və Atepinin qışa kökəldilən iki qabanını parçalayıb tələf edəndən sonra Sergey Platonoviç ömr elədi ki, itləri zəncirlə bağlasınlar. Onları yalnız gecələr və ildə bir dəfə yazda – kürsəyə gələndə açıb buraxırdılar.

Mitka üzünü onlara tərəf çevirməmiş, Bayan adlı it ayaqlarını Mitkanın çiyinlərinə atdı, ağzını ayırdı, onun sırtıqlı sürtükünü dişlədi. İtlər onun üstünə tökülüşüb paltarını dartışdırmağa, cırmağa, dövrəsində qara bir yumaq kimi dolanmağa başladı. Mitka özünü əlləri ilə qoruyur, yıxılmamağa cəhd eləyirdi. O, ötəri gördü ki, qəlyanının qığılcımlı külünü üfürüb tökən Yemelyan qaçıb mətbəxə girdi, rəngli qapını örtüdü.

Artırmanın bir küncündə durub, dalını novçaya söykəmiş Sergey Platonoviç işıldayan cod tüklü balaca ağ əllərini ovuşdururdu. Mitka səndirləyə-səndirləyə qapının sürgüsünü dartıb çıxartdı və qanı axan qıclarına yapışmış mırıldayan, mürdar iy verən itlərlə birlikdə eşiyə çıxdı. O, Bayanı xirtdeklədi, boğub öldürdü, qalan itləri isə yoldan keçən kazaklar güc-bəla qovub onu xilas etdilər.

III

Natalya Melexovların təsərrüfatında lazım idi. Miron Qriqoryeviç uşaqlarına yaxşı tərbiyə verirdi, o, varlı olmasına, ailə üzvlərindən başqa işləmək üçün nökr saxladığına baxmayaraq, uşaqlarını işləməyə vadar edir, onlara hər şeyi öyrədirdi. İşlək bir qız olan Natalya qayınatası ilə qayınanasının üreyinə yatdı. Böyük gəlinindən – bəzək-düzək sevən Daryadan xoşu gəlmədiyini qəlbində saxlayan İliniçna Natalya gələn ilk günlərdən meyilini ona saldı.

İri cüssəli İliniçna yoğun ayaqları ilə mətbəxdə gəzişə-gəzişə nəvazişlə təkrar edirdi:

– Hələ yat, hələ yat, dərdin alım! Niyə qalxdın? Yeri, yeri, şəhər yuxunu al, sənsiz də işimizi görürük.

Xörək bişirməyə kömək etmək üçün sübh tezdən durmuş Natalya yatıb yuxusunu almaq üçün otağa gedirdi.

Evdə hər şeyə ciddi göz qoyan Panteley Prokofyeviç özü belə arvadına deyirdi:

– Bəri bax, arvad, Nataşkanı oyatma. Onsuz da o gündüzlər az işləmir. Qrişka ilə birlikdə yer şumlamağa hazırlaşsınlar. Daryanı dürtmələ, Daryanı. Tənbel arvaddır, pozğundur... Anası vayına oturmuş hey yanaqlarına ənlilik sürtür, qaşlarına sürmə çəkir.

Səhərdən axşama kimi belini iqiqat əyib işlədiyi keçən günlərini xatırlayaraq İliniçna köksünü ötürür və deyirdi:

– Qoy gəlinliyinin heç olmasa birinci ilini kefdə-damaqda olsun!

Qriqori yeni vəziyyətinə – evliliyinə yavaş-yavaş öyrəşdi, təxminən üç həftədən sonra qorxu və qəzəblə qəlbində dərk etdi ki, onu Aksinya ilə bağlayan görünməz tellər tamamilə qırılmamış, ondan ayrılandan bəri üreyində, batıb qalmış tikan ağrısını xatırladan bir sızıltı var. Həm də bu sızıltıdan canı tezliklə xilas olmaya-cəqdır. Adaxlıbazlıqla məşğul olub dəcəllik etdiyi vaxt keçib gedər, yaddan çıxar deyər Qriqorinin saya almadığı əhvalat isə üreyində özünə möhkəm yer eləmişdi... Budur, o yaddan çıxmamış və xatırlarkən üreyini sızıldadır... Hələ evlənmək ərafəsində Petro bir gün xırmanda taxıl döyəndə ondan soruşmuşdu:

– Qrişka, bəs Aksinya ilə işin necə olacaqdır?

– Necə bəyəm?

– Yəqin, onu atmağa heyifin gəlir?

O zaman Qrişka gülə-gülə:

– Mən ataram, bir başqası götürər, – deyər cavab vermişdi.

– Hə, bax ha, – deyər Petro bəqlərini çeynəmişdi, – yoxsa evlə-nərsən, sonra peşman olarsan...

– İnsan canı bərk olar, keçən işlər tərk olar, – deyər Qriqori zarafatla cavab vermişdi.

Lakin işlər başqa istiqamət aldı; Qrişka gecələr bir-er kimi arvadını əzizləyib oxşayanda, onu öz gənc və qızgın məhəbbətinin atəşi ilə alışdırdıqda Natalya tərəfindən soyuqluqla, saf bir itaətkarlıqla qarşılaşdı. Ərinin ehtirasına Natalya biganə və anadangəlmə laqəyd idi, onun damarlarındakı qan coşmadan aramlı axırdı, Qrişka Aksinyanın dəlicəsinə məhəbbətini xatırlayıb köksünü ötürürdü:

– Natalya, atan səni, deyəsən sal buz üstündə əkibdir... Lal buz kimi soyuqsan.

Aksinya isə ona rast gələndə xumar-xumar gülümsünür, gözləri işıldayır, Qriqoriyə qərribə atmacalar atırdı:

– Salam, Qrişacan! Cavan arvadınla necə dolanırsan, günün xoş keçirmi?

– Dolanıraq... – deyər Qriqori qeyri-müəyyən cavabla yaxasını qurtarır, Aksinyanın nəvəsiş dolu baxışlarından tez yaxasını qurtarmağa cəhd edirdi.

Stepan, görünür, arvadı ilə barışmışdı. O, meyxanaya gec-gec gedirdi, günlərin bir günündə, axşamçağı xırmanda taxıl sovuran zaman, daladıqları gündən bəri ilk dəfə, Aksinyaya dedi:

– Ksyuşa, gəlsənə mahnı oxuyaq?

Döyülmüş, lakin hələ tozlu buğda qalağının kənarında əyləşib kürəklərini qalağa dayadılar. Stepan bir əsgəri mahnı başladı. Aksinya sinədən gələn gur səsi ilə ona qoşuldu. Onlar evləndəndən sonra ilk illərdə olduğu kimi səlis səslə oxuyurdular. O zaman bəzən batan günəşin çiylək kimi qırmızı rəngə boyadığı səma örtüyü altında çöldən evə qayıdarkən, dolu arabada yırğalanan Stepan bağayarpağı basmış çöl yolu kimi olduqca kədərli qədim bir mahnını oxumağa başlayırdı. Başını ərinin qabarıq sinəsinə söykəmiş Aksinya da mahnıya qoşulurdu. Atlar cırlıdayan uzun arabani sürüb aparır, dişləri silkeləyirdi. Xutorun qoca kişiləri uzaqdan mahnını dinləyirdilər.

– Stepanın bəxtinə qəşəng səslə arvad çıxıb.

– Gör necə də... səlis oxuyurlar!

– Stepanın səsi isə çox güclüdür, elə bil zəng səsidir!

Torpaq qalaqları üstə əyləşib, günəşin son şəfəqlərinə tamaşa edən qoca babalar da küçənin bu tayından o tayına bir-biri ilə danışdılar:

– Nizovsk mahnısını oxuyurlar.

– Bu mahnını, dostum, Gürcüstanda qoşublar.

– Odur də, rəhmətlik Kiryuşka bu mahnını çox xoşlayırdı!

Qriqori axşamlar Astaxovların necə mahnı oxuduqlarını eşidirdi. O, xırmanda (onların xırmanı Stepanınkı ilə yanaşı idi), Aksinyanı əvvəllər olduğu kimi arxayın, sanki xoşbəxt görürdü. Heç olmasa Qrişaya belə gəlirdi.

Stepan Melexovlarla kəsülü idi. O, əlində yaba xırmanda gəzişir, işləyəndə enli, əydəmli çiyinləri tərpenirdi, arabir arvadına zarafatla söz atır, başına yaylıq bağlamış Aksinya qara gözlərini oynada-oynada gülürdü. Onun yaşıl tumanı Qriqorinin yumulu

gözləri önündə tərpenirdi. Gizli bir qüvvə Qrişanın boynundan yapışır, zorla Stepanın xırmanına tərəf çevirirdi. Qriqori dərzləri xırmana yaymaqda Panteley Prokofyeviçə kömək edən Natalyanın kədərli, qışqanc nəzərlərlə onun qeyri-ixtiyari baxışlarını izlədiyini görmürdü; atları xırmanda dolandıran Petronun ona göz qoyduğunu, xəlvətə xısın-xısın gülümsədiyini görmürdü.

Altına çapıq parça daşlar keçirdilmiş vəllərin boğuş uğultusu arasında Qrişka qarışıq fikirlərə dalır, beynindən keçənləri tutub saxlamaq, bunların nə olduğunu bilmək istəyir, lakin onlar sivişib gedirdi.

Yaxın və uzaq xırmanlardan ucalan vəllərin uğultusu, sürücülərin qışqırığı, qamçıların viyılması, taxılsovuran maşınların saqqaşsaqqı ətrafı bürüyür, subasarda yox olurdu. Məhsulun bolluğundan harınlamış xutor, Don çayından gələn payız sərinliyində tənbel-tənbel uzanır, yola köndələnində sərilmiş xallı ilana oxşayırdı. Dövrəsinə çəpər çəkilməmiş hər evdə, hər daxmada başqalarından fərqli, özünə-məxsus acı-şirin həyat hökm sürürdü: soyuq dəymiş Qrişka babanın dişləri ağrıyırdı; Sergey Platonoviç haça saqqalını ovucları arasında sürtüşdürür, rüsvay olduğundan xəcalət çəkib, öz-özünə ağlayır və dişlərini qıcıdırırdı; Stepan qəlbində Qrişkaya bəslədiyi kini getdikcə alovlandırır, gecələr yuxuda qurama yorğanı dəmir kimi möhkəm barmaqları ilə dartırdırdı; Natalya evdən mərəyə qaçır, təzək qalağının üstünə yıxılır, yumaq kimi büzüşüb, bəxtinə acıyaraq əsə-əsə ağlayırdı; yarmarkada satdığı dananın pulunu arığa verib içmiş Xristonya vicdan əzabından qovrulurdu; doymaq bilməyən bir hissən və yenidən baş qaldıran sızıltının verdiyi əzabdan Qrişka köksünü ötürürdü; Aksinya ərinə oxşayaraq ona bəslədiyi sönməz nifrəti göz yaşlarına qərş edirdi.

Dəyirmanda işdən çıxarılmış üyüdücü Davıdka samanlı möhrədən tikilmiş anbarda gecələr səhərə kimi Valetin yanında oturur, Valet də qəzəbdən qızmış gözlərini ışıldadaraq deyirdi:

– Yo-o-o-x, belə getməz! Çox çəkməz, onların boğazını üzərlər! Bir inqilab onlara bəs olmadı. Bunların başında bir də min doqquz yüz beşinci il inqilabı çatlayar, onda əvəzini çıxarıq! Çı-xarıq!.. – o, diyir-diyir olmuş barmağı ilə hədələyir və çiyinlərini tərpedərək, qollarını geymədiyi pəncəyini düzəldirdi.

Xutorda isə gündüzlər gecələrə qovuşaraq keçib gedir, həftələr, aylar ötür, yel əsir, dağlar uğuldayır, payıza xas olan şəffaf yaşıl şüşə kimi ışıldayan Don saymazıyana-saymazıyana dənizə tərəf axırdı.

Fedot Bodovskov oktyabrın axırında bazar günü stanitsaya getdi.

O, tor kisə içində bazara dörd cüt kök ördək aparıb satdı; dükandan arvadı üçün qarışıq güllü çit aldı və evə yola düşmək istəyirdi ki, (ayağını dirəyib yəhərin qayıqlarını çəkib bərkidirdi) bu zaman stanitsalı olmayan bir yad adam ona yaxınlaşdı.

– Salaməleyküm! – deyib yad adam qarabuğdayı əlini şlyapasının kənarına qaldırdı, Fedotu salamladı.

Fedot da badamvarı kalmık gözlərini qıyıb intizarla dedi:

– Salam!

– Haralısınız!

– Buralı deyiləm, xutordanam.

– Hansı xutordansınız?

– Tatarsk xutorundan.

Yad adam yan cibindən qapağı içində kiçik qayıq nəqş olunmuş gümüş papiros qutusu çıxartdı; Fedota papiros təklif elədi, sorğusualını davam etdirdi:

– Xutorunuz böyükdürmü?

– Sağ olun, indicə papiros çəkmişəm. Bizim xutormu? Böyük xutordur. Ən azı üç yüz evdir.

– Kilsəsi də varmı?

– Bəs necə, var.

– Dəmirçixanası da varmı?

– Yəni dəmirçiləri? Dəmirçiləri də var.

– Dəyirman yanında çilingər emalatxanası varmı?

Fedot darıxan atın cilovundan dartıb onu sakitləşdirdi, kişinin qara şlyapasına, enli ağ sifətindəki qırıqlara, qısa qara saqqalına tərs-tərs baxıb dedi:

– Axı sizə nə lazımdır?

– Mən sizin xutora köçürəm. İndicə stanitsa atamanının yanından gəlirəm. Arabanız xutora boşmu gedir?

– Boş gedir.

– Məni də apararsınız mı? Ancaq mən tək deyiləm, arvadım da yanımdadır, səkkiz puda yaxın iki dənə sandığımız var.

– Apararam.

İki manata razılaşb Fedot arabanı publikçi Froskanın həyətinə sürdü, onun arabasını kirələyən, bu qadının evinə düşən kişi sarışın cansız arvadını arabada oturtdu, üzünə demir vərəqə çəkilmiş sandıqları da arabanın dal tərəfində yerbəyər elədi.

Stanitsadan yola düşdülər. Fedot dodaqlarını marçıldada-marçıldada qıldan hörülmüş cilovu silkələyərək ata təpinir, peysəri yastı, yəndəmsiz başını tez-tez geri döndərirdi: maraq onu rahat buraxmırdı. Müsafirlər isə daldə sakitcə oturub səslərini çıxartmırdılar. Fedot əvvəlcə papiros istədi, sonra isə soruşdu:

– Siz bizim xutora haradan gəlinirsiniz?

– Rostovdan.

– O şəhərin özündəsiniz mi?

– Necə dediniz?

– Deyirəm: əsliniz haralıdır?

– Hə-ə-ə-ə, bəli, bəli, rostovluyam.

Fedot başını dik qaldırıb uzaqlara, qalın otluğa diqqətlə nəzər saldı: böyük yolun bir təpəyə dirəndiyi yerdə, təpənin zirvəsində, qurumuş otların arasında tərpənən dovdaq başları gördü, yoldan yarım verst uzaqda olan bu quşları yalnız Fedotun iti kalmık gözləri görə bilərdi.

– Heyif ki, yanımda tufəng yoxdur, yoxsa arabanı düz dovdaqların üstünə sürərdim. Odur, gəzirlər... – deyər quşları barmağı ilə nişan verib köksünü ötürdü.

Müsafir kora-mora adamlar kimi kirpik çalaraq etiraf etdi:

– Görmürəm.

Fedot dərəcə enən dovdaqları nəzəri ilə müşayiət edib sonra üzünü arabadakılara çevirdi. Kişi ortaboylu, arıq bir adam idi, ətli burnunun qurtaracağına yaxın olan gözləri bic-bic ışıldayırdı. O danışır və tez-tez gülümsünürdü. Başına toxunma şal salmış arvadı mürgüleyirdi. Fedot onun üzünü yaxşı görə bilməmişdi.

– Bəs nə münasibətlə bizim xutora köçürsünüz?

– Mən çilingərəm, orada emalatxana açmaq istəyirəm. Dülğərlilik işlərini də bilirəm.

Fedot onun iri əllərinə etimadsızlıqla nəzər saldı, bu baxışı duyan müsafir əlavə edib dedi:

– Həm də “Zinger” şirkətinin agentiyəm, əhali arasında tikib maşınlarını satmaqla məşğul oluram.

- Onda bəs sizin adınız nədir? – deyə Fedot maraqlandı.
- Mənim familiyam Ştokmandır.
- Deməli, rus deyilsiniz?
- Yox, rusam. Babamın əslə latışdır.

Az vaxt ərzində Fedot bunu öyrənə bildi ki, çilingər İosif Davıdoviç Ştokman əvvəl "Aksay" zavodunda, sonra Kubanda, daha sonra cənub-şərq dəmiryolları emalatxanasında işləmişdir. Hər şeyin kökünə bələd olmağa cəhd edən Fedot onun həyatına dair keyli təfəssilatı da öyrəndi.

Onlar dövlət meşələrinə çatana kimi söhbətləri qurtardı, Fedot tərlənmiş atını yol kənarındakı bulaq quyusunda suladı, yol uzunluğunu silkələnməkdən keyləşdiyi üçün mürgüləməyə başladı. Xutora təxminən beş verst qalırdı.

Fedot cilovu dəstələdi; ayaqlarını arabadan salladı, yerini rahatlayıb dirsəkləndi.

Amma daha mürgüləyə bilmədi.

Oturduğu yerdə silkələnən və atılıb-düşən Ştokman ondan soruşdu:

- Sizin güzəranınız necədir?
- Bir növ keçinirik...
- Kazaklar necə, ümumiyyətlə, güzəranlarından razıdırlarmı?
- Razi olanı da var, razi olmayanı da. Hamının könlü istəyən olmaz ki.
- Elədir, elədir... – deyə çilingər onunla razılaşdı. Bir az susduqdan sonra dolayı, müəmmal suallar verməyi davam etdirdi:
- Deyirsən, firavan yaşayırlar?
- Yaxşı dolanırlar.
- Deyəsən əsgəri xidmət onları zara gətirmişdir? Hə?
- Xidmətmi?... Biz buna adət eləmişik, güzəranımız əsl hərbi xidmətdə olduğu kimi keçir.
- Bircə orası pisdir ki, kazaklar orduya gedəndə hər şeyi özləri tedarük edirlər.
- Elədir ki, var, ay onları nə deyim! – Fedot qızıxdı və üzünü kənara çevirmiş qadına ehtiyatla baxdı. – Bizim bu rəislər yaman mərdimazadırlar... Qulluğa gedirdim, öküzləri satıb at aldım, onlar isə atı yararsız hesab etdilər.
- Götürmədilər? – deyə çilingər hiyləgərcəsinə təəccübləndi.

- Yerli-dibli yaxın qoymadılar. Dedilər ki, qıçları xarabdır. Mən yalvarıb-yaxardım: "Vəziyyətimi nəzərə alın, – dedim, – bunun qıçları cıdırda mükafata layiq aygır qıçları kimi qəşəngdir, ancaq neyləyim ki, xoruz yerisi qaçır... yortma yerisi xoruz kimidir". Xeyr a, yaxın qoymadılar. Axı, bu, adamı var-yoxdan çıxarmaqdır.

Söhbətləri tutdu. Fedot söhbətə uyaraq sıçrayıb arabadan düşdü, öz yerliləri barədə həvəslə danışmağa, biçənəkləri düz bölməyən xutor atamanını söyməyə, hərbi xidmətdə olarkən qulluq etdiyi polkun düşdüyü Polşanın qayda-qanunlarını tərifləməyə başladı. Çilingər gözlerini qıyıb iti nəzərlə arabanın yanı ilə yeriyən Fedotun üzünə baxır, balaca halqacıqları olan sümük müştüyünə keçirdiyi eşməni çəkir və tez-tez gülümsünürdü; lakin ağ yastı alınıdakı köndələn qırış, daxili gizli düşüncələr tərəfindən idarə edilmiş kimi, yavaş-yavaş və çətinliklə tərpənirdi.

Onlar axşamüstü xutora çatdılar.

Fedotun məsləhəti ilə Ştokman dul arvad Lukeşka Popovnanın yanına getdi, onun iki otağını kirələdi.

Fedotu gözələyən qonşu arvadlar onu qapı ağzında saxlayıb soruşdular:

- Stanitsadan gətirdiyin adam kimdir?

- Agentdir.

- Agel nədir, a başınıza dönüm?

- Ay gicsiniz ha, gic! Sizə dedim ki, agentdir, maşın alveri ilə məşğuldur. Göyçək arvadlara pulsuz verir, amma, Mariya xala, bax sənin kimi kifirlərə isə pulla satır.

- Ay əyriqıç mələm, bir özünə baxsana. Sir-sifətdən kalmıka oxşayırsan!.. Üstünə ath yerisə: at ürəkü geri durar.

Fedot söz altında qalmadı, aralanarkən dedi:

- Xalacan, bunu bil ki, çöldə kalmıqla tatar birinci kişi sayılırlar.

Çilingər Ştokman çəpgöz və çərənçi Lukeşkanın evinə düşdü. O, gecəni yatıb şəhəri açmamışdı ki, arvadlar artıq xutorda onun barəsində müxtəlif sözlər danışdılar.

- Eşitmisənmi, ay kirvə?

- Nə olub?

- O kalmık Fedot xutora bir alman gətirib.

- Doğ-ru-dan-mı?

- Allah haqqı! Başında şlyapası var, adı da bilmədim, Ştopol-dur, yoxsa Ştokal...

- Olmaya polis işçilərindəndir?
- Aksizdir¹, a canım.
- E-e-e-eh, ay arvadlar, adamlar yalan söyləyirlər. O da, deyirlər, bizim keşiş Pankratinin oğulcuğazı kimi mühasibdir?
- Paşka, tez ol, qadasın alım, o, Lukeşkanın evinə yüyür, soruş: "Xala, evinə düşən adam nəçidir?"
- Lap bərk qaç, başına dönüm!

Ertesi günü çilingər xutor atamanının yanına getdi.

Üç ildən bəri ataman olan Fyodor Mamtskov müşəmbə cildli qara pasportu əlində xeyli vaxt o yana-bu yana çevirdi, sonra pasportu katib Yeqor Jarkov da xeyli əlləşdirdi, diqqətlə hər yerini nəzərdən keçirdi. Axırda hər ikisi bir-birinin üzünə baxdı və ataman vaxmistrlikdən qalma köhnə adəti ilə əlini amirane tərptədi:

- Yaşa.

Çilingər ona təzim edib getdi. Yuvasına çəkilmiş sünbülqaran kimi düz bir həftə evdən bayıra çıxmıdı. O, baltasını taqıldadı, bir yanı üstə çökmüş yay mətbəxində emalatxana quraşdırırdı. Arvadların hədsiz marağı soyudu, yalnız uşaqlar çəkilib getmirdilər; onlar səhərdən axşamədək çəpərin üstündən aşağı düşmüş, utanmaz bir maraqla yad adama tamaşa edirdilər.

V

Pokrov bayramına üç gün qalmış Qriqori arvadı ilə birlikdə yer şumlamağa getdi. Panteley Prokofyevic naxoşlamışdı; o, əsaya dirənə-dirənə, belinin ağrısından ah-vay edə-edə şumlamağa gedənləri ötürməyə çıxdı.

- Qrişka, Qırmızı dərə yanında, yulaf əkininin dalındakı iki zolağı şumla.

Balıq ovuna gedəndə səsi batmış, boğazına dəsmal sarımsı Qriqori pıçıltı ilə:

- Yaxşı, yaxşı, - dedi və sonra soruşdu: - Bəs Söyüdlü yargan səmtindəki yer necə olsun? Onu neyləyək?

¹ Aksiz məmuru - çar Rusiyasında çoxişlənən mallara qoyulan vasitəli vergi işləri ilə məşğul olan idarənin məmuru

- Onu da bayramdan sonra şumlarıq. Hələlik bu yanda da iş çoxdur. Qırmızı dərə yanındakı yer düz altı hektardır.

- Petro köməyə gələcəkmi?

- O, Daşka ilə dəyirmanı gedəcəkdir. Dəni vaxt ikən üyütmək lazımdır, yoxsa sonra basabas olacaqdır.

Natalyanın koftası içərisinə yumşaq qatlama dolduran İliniçna pıçıldaırdı:

- Bəlkə Dünyaşkanı da aparasan, öküzləri sürür?

- İşin öhdəsindən ikilikdə də gələrək.

Dunyaşka çiyinə aldığı bir şələ yaş paltarın ağırlığından incə bədənini əyə-əyə həyətdən keçib onları Donda yaxalamağa apardı.

- Nataşka, sənə qurban olum, Qırmızı dərədə quzuqulağı pıtraq kimidir. Gələndə bir az dər getir!

- Dərərəm, dərərəm.

Panteley Prokofyevic əsa ilə arvadını hədələdi:

- Sus, cırcırma!

Üç cüt öküz tərsinə çevrilmiş kotanı yol ilə sürütləyə-sürütləyə, payızın nəfəsindən və quraqlıqdan bərkiyib kəltənə dönmüş torpağı cırmaqlaya-cırmaqlaya çəkib apardı. Qriqori boğazını sıxan dəsmalı dəqiqədə bir açıb düzəldi, yolun qırağı ilə yeriyir, öskürürdü. Natalya da onunla yanaşı gedirdi, dalına aldığı azuqə kisəsi atılıb düşürdü.

Xutordan aralandılar, çöl dərin sükut içərisində idi. Vələmir zəmisindən o yanda yastı təpə arxasında kotanla yer şumlayan sürücülər fişırıq çalurdılar, yolun kənarlarını isə yamyaşıl yovşan, qoyunların bir az qırdığı çayır, təzim edirmiş kimi əyilmiş lilparlar basmış, gündən-günə soyuyan səma isə şüşə kimi təmiz və saf aya-zın qoynunda gizlənmiş, təbii şəbəkə kimi damar-damar olmuşdu.

Petro ilə Darya yer şumlamağa gedənləri tarlaya yola salandan sonra dəyirmanı hazırlaşdılar. Petro anbarda xəlbir asıb buğdanı xəlbirləməyə başladı. Darya təmizlənmiş buğdanı kisələrə doldurur və daşıyır arabaya yığırdı.

Panteley Prokofyevic atları arabaya qoşdu, tapqırları qayğıkeşliklə sahmanladı.

- Tezmi qurtarırsan?

Petro ona anbardan hay verdi:

- Bu saat.

Dəyirman basabas idi. Həyətdə arabalar dolu idi. Qapanın yanında adamlar bir-birini itələyirdilər. Petro cilovu Daryanın üstünə tulladı, sıçrayıb arabadan düşdü.

O, qapançılıq edən Valetdən soruşdu:

– Mənə növbə tezmi çatar?

– Çatar, tələsmə.

– İndi hansı nömrənin taxılı üyüdülmür?

– Otuz səkkizincinin.

Petro kisələri içəri daşımaq üçün çıxdı. Bu vaxt qapanxanada qalmaqla düşdü. Acıqlı bir kişi xırıltılı səslə qışqırdı:

– Növbəndə yatıb yuxuya qalmısan, indi də irəli dürtülürsən?

Çəkil, xaxol, yoxsa gözünü dəşərim!

Petro səsindən Yakov Podkovanı tanıdı. Dayandı, qulaq verdi. Qapanxanada hay-küy çoxalıb, həyətdə eşidilməyə başladı.

Bir sille şappıldadı, ortayaşlı, qara şapkası peysərinə tərəf əyilmiş saqqallı bir tavrıyalı¹ qapıdan çıxıb yerə sərilirdi.

O, əli ilə yanağından yapışıb çıxırdı:

– Niyə vurursan?

– Mən sənin boğazını üzərim!..

– Yaxşı, dayan bir!

– Mikixvor, bura gəl!..

Qoçaq, möhkəm bədənli topçu Yakov Podkova (o, əsgərlikdə at nallayarkən, at oynaqlayıb onun sifətini şllaqlamış, burnunun sümüyünü sındırmış, dodağını çapmış, yüzündə nal yeri qalmışdı; yumurtaşekilli yara sağalmış, çapıq yeri göyərmiş, iti mixeların yerində isə qara ləkələr qalmışdı, buna görə də ona Podkova² ləqəbi verilmişdi) qollarını çırmalaya-çırmalaya qaçaraq qapıdan çıxdı. Ucaboy, çəhrayı köynəkli bir tavrıyalı ona daldan tutarlı şapalaq ilişirdi. Podkova səndirlədi, ancaq yıxılmadı.

– Qardaşlar, kazakları döyürlər!..

Kazaklar və bütün nahiyyə ilə gəlmiş tavrıyalılar bir-birinə qarışaraq dəyirman qapısından araba dolu olan həyətdə tökülüşdülər.

¹ Tavrıyalı – II Yekaterinanın əmri ilə ulu babaları Krımın cənub qonşuluğundakı (Tavriya) yerlərdən Don sahillərinə köçürülmüş ukraynalılar adlandırılırdı.

² Podkova – nal

Tutuşma darvaza yanında başlandı. Zorla irəli soxulub bir-birini basmarlayan adamların zərbindən qapı cırlıdadı. Petro kisəni kənara tulladı, çıxırdı, xırda addımlarla dəyirmanı yüyürdü. Darya arabada ayağa qalxıb gördü ki, Petro qabağına çıxanları vurub yerə sərərək, adamların arasına soxuldu; Petronun özünü yumruq altına salıb döyə-döyə divara qışnaşdıranda, sonra da yerə yığıb ayaqlayanda isə Darya fəryada başladı. Bu vaxt Mitka Korşunov, əlindəki dəmir boltu havada oynada-oynada maşın şöbəsinin dalından qaçaraq çıxdı.

Podkovaya daldan tutarlı şapalaq ilişdirmiş həmin tavrıyalı dalaşanların arasından çıxdı, onun çəhrayı köynəyinin cırlmış qolu sınmış quş qanadı kimi yellənirdi. Tavrıyalı ikiqat əyilib əllərini yerə dirəyə-dirəyə, qaçaraq özünü birinci arabaya yetirdi və asanlıqla çəkar onun dişləsini çıxardı. Dəyirman həyətinə uzun-uzadı və boğuc bir səs başına almışdı.

– A-a-a-a-a-a...

– Hu-u-u-u-u...

– A-ya-ya-a-a-a-a-a!

Şappıltı... Tappıltı... İnilti... Uğultu...

Üç qardaş Şamillər yüyürə-yüyürə evdən gəldilər. Təqvol Aleksey bala qapıda, ayaqları kiminsə yerə atdığı cilova ilişdiyindən, yerə yığıldı, sıçrayıb qalxdı, şikəst sol qolunu qarnına dayadı, bir-birinə dirənmiş araba dişlələrinin üstündən tullana-tullana getdi. Onun qardaşı Martinin şalvarının balağı ağ yun corabın içindən çıxmışdı, o, balağını corabın içinə salmağa əyilmişdi ki, bu zaman dəyirman tərəfdə haray qopdu. Kim isə elə bərk çıxırdı ki, səs ətrafı başına aldı. Martin qəddini düzəltdi, Alekseyə çatmaq üçün onun dalınca yüyürdü. Darya arabada dayanıb nəfəsi kəsiklə-kəsiklə, barmaqlarını əzişdirə-əzişdirə tamaşa edirdi: hər tərəfdə arvadlar çıxırışır, ulaşırdılar, atlar qulaqlarını narahat-narahat tərpədir, öküzlər arabaların böyrünə qısılararaq movuldaşırdı... Rəngi qaçmış Sergey Platonoviç dodaqlarını marçıldada-marçıldada, ağır addımlarla buradan ötdü; jileti altında qarnı yumurta kimi tərpənirdi. Darya baxırdı, bir də gördü ki, çəhrayı köynəyi cırıq-cırıq olmuş tavrıyalı dişlə ilə vurub Mitka Korşunovu yerə sərdi, ancaq özü də üzüqoylu yıxıldı, parçalanmış dişlə əlindən yerə düşdü, təqvol Aleksey tavrıyalının başının üstünü alıb, qurğuşun kimi ağır yumruğunu onun peysərinə ilişdirmişdi. Tutuşmanın qarma-qarışığı

səhnəcikləri Daryanın gözləri önündə ala-bəzək parçalar kimi oynayırdı; o, qərribə bir mənzərə görür və buna təəccüb etmirdi: dizi üstə durmuş Mitka Korşunov əlindəki dəmir boltla, yanından qaça-qaça keçən Sergey Platonoviçi vurdu, o, əllərini geniş açdı, sonra isə dal-dalı qapanxanaya tərəf iməkləməyə başladı; onu ayaqlayır, təkliklə vurub üzüqoylu yerə yıxırdılar... Darya dəli kimi qəhqəhə çəkib gülür, güldükcə sürmə çəkilmiş qara qaşları öyilirdi. Birdən gözləri Petroya sataşdı, dərhal dəlicəsinə qəhqəhəsini kəsdi; Petro, bir-birinə qarışmış, çığırtısı artmış mərəkədən yırğalana-yırğalana aralandı, bir arabanın altına sərilib qan qusmağa başladı. Darya çıxıraraq, özünü ona yetirdi. Xutordan əli dəyənəkli kazaklar qaça-qaça gəlirdilər, biri əlində tutduğu dəstəli lingi havada oynadırdı. Qalmaqal böyümüş, əndazədən çıxmışdı. Bu – meyxana yanında sərxoşların savaşmasına, yaxud maslenitsa¹ bayramındakı sıra ilə üzbəüz durub, yumruqlaşanların davasına bənzəmirdi. Qapanxana qapısı yanında başı yarılmış bir cavan tavrilyalı yerə sərilmişdi, o, qıclarını aralayır, başını yerdə laxtalanmaqda olan qan gölməçəsi içərisinə dürtür, qana bulaşmış saçları çəngə-çəngə üzünə tökülürdü; ehtimal ki, o can verir, bu işıqlı dünya ilə əbədi olaraq vidalaşırdı...

Qoyun sürüsü kimi bir-birinin böyrünə qısılmış tavrilyalıları anbara doğru qısnışdırırdılar. Bir qoca tavrilyalının başına ağıllı fikir gəlməseydi, iş fəlakətlə nəticələnəcəkdə: həmin qoca dən saxlanan anbara cumub sobadan odlu bir kəsöv qapdı, qaçaraq qapıdan çıxdı. O, min puddan artıq üyüdülmüş un saxlanan anbara tərəf cumdu. Onun çiyində tutduğu kəsövdən nazik tüstü qalxır, gündüz işığında ətrafa sönük qığılcım səpələnirdi.

O, çıtırdayan kəsövu anbarın qamış örtülmüş damına yaxınlaşdırıb vəhşicəsinə qışqırdı:

– Od-la-ra-a-m!

Kazaklar diksindilər, yerlərində donub qaldılar.

Şərqdən güclü quru külək əsir, kəsövin tüstüsünü anbar damından bir araya toplaşmış tavrilyalıları tərəf aparırdı.

Damın quru, çoxdan salınmış qamışına kəsövdən birçə iri qığılcım düşsəydi, xutoru başdan-başa alov bürüyərdi...

Qısa və batqın uğultu eşidildi, kazakların arasına vəlvələ düşdü. Bəziləri dal-dalı dəyirmanı tərəf geri çəkildi, tavrilyalı isə kəsövu əlində silkələyir, göyümsov tüstü arasından ətrafa atəş damlarını səpələyə-səpələyə qışqırırdı:

– Odlaram!.. Od-la-ra-a-a-m! Həyətdən çıxın!..

Eybəcər sifətinin çox yeri göyərmiş, davanın bəisi Yakov Podkova, birinci olaraq həyəti tərk etdi.

Tavrilyalıları kəsələri atıb, atları qoşdular, arabalarda ayaq üstə durub, qayıq cilovlarının ucunu silkələyə-silkələyə, atları qırmanclaya-qırmanclaya sürətlə həyətdən çıxdılar və küçədən taqqa-taqqa keçib xutordan uzaqlaşdılar.

Təqvol Aleksey həyətin ortasında idi; onun şikəst qolunun iplə bağlanmış qolçağı arıq-qıvrıq qarnının üstündə tərənir, bir gözünü ilə yanağı həmişə olduğu kimi titrəyirdi.

– Kazaklar, at belinə!..

– Çatmalı!..

– Təpədən uzağa gedə bilməzlər!..

Bir böyrü üstə axsaya-axsaya yeriyən Mitka Korşunov qaçaraq həyətdən çıxmağa hazırlaşmışdı. Dəyirmanı yığılmış kazaklar arasına yenə də çaxnaşma düşdü, ancaq bu anda bayaqdan bəri kimsənin əhəmiyyət vermədiyini qara şlyapalı yad adam maşın şöbəsinə çıxıb onlara tərəf gəldi; o, gözlərini qıyır iti və zəhmli nəzərlə izdihamı süzdü, əlini yuxarı qaldırdı.

– Dayanın!

– Sən kimsən? – deyər Podkova oynaq qaşlarını çatdı.

– Sən haradan çıxdın?

– Ona bir-iki ilişdir.

– Hə!..

– Tyu-u-u-u!..

– Dayanın, həmyerlilər!..

– Sənin həmyerlin o quyruğukəsik itdir!

– Mujik!

– Taxta başmaq!!

– Yaşa, ona ilişdirsənə!

– Düz gözlərinin üstünə vur!.. Gözlərinin üstünə!..

Həmin adam qorxmadan, lakin utana-utana gülümsündü, şlyapasını başından götürdü, görünməmiş bir sadəliklə alınının tərini sildi, yenə də gülümsədi və bununla da hamını yumşaltdı.

¹ Maslenitsa – xristianlarda pəhriz bayramı

O, əlində ikiqat бүkdüyü şlyapası ilə qapanxana qapısı yanında axıdılmış və yerə hopmuş qanı göstərək soruşdu:

– Bu nə işdir?

– Xaxolları əzişdirirdik, – deyə təkqol Aleksey sakitcə cavab verdi, gözü ilə yanağı titrədi.

– Axı niyə döydünüz?

– Növbə üstündə. Qoy qabağa soxulmasınlar, – deyə Podkova irəli çıxıb izahat verdi və burnundan sallanan qanlı firtığı silib uzağa atdı.

– Onlara yaxşı qulaqburması verdik!

– Eh, kaş təqib edəydik... Çöldə odlamalı bir şey yoxdur.

– Biz qorxduq, olsun ki, heç anbarı da odlamağa cəsarət etməzdi?

– Ağılı başından çıxmış adam nə desən eləyər.

– Bu xaxollar yaman hirsli olurlar, – deyə Afonka Ozerov gülümsündü.

Yad adam şlyapası ilə onu göstərərək soruşdu:

– Bəs sən kimsən?

Afonka ağzını əyib nifrətlə çırt atdı, tüpürçəyinin havada əmələ gətirdiyi ilgəyə baxdı, ayağının birini qabağa qoydu.

– Məni soruşursansa, mən – kazakam, işdir, sən qaraçı deyilsən ki?

– Yox. Biz hər ikimiz rusuq.

Afonka sözləri uzada-uzada dedi:

– Yalan deyirsən!

– Kazaklar da ruslardan əmələ gəlmişlər. Sən bunu bilirsənmi?

– Mən də sənə deyirəm ki, kazaklar kazaklardan törəyirlər.

– Qədim zamanlarda təhkimli kəndlilər mülkədarların əlindən qaçıb, Don sahillərində məskən salırdılar, məhz onları kazak deyə adlandırmışlar.

Təkqol Aleksey yoğun barmaqlı yumruğunu möhkəm sıxdı, təmkinlə və hirsli-hirsli kişiylə məsləhət gördü:

– Bilirsənmi nə var, əzizim, sən, get öz işinə. – O, tez-tez kirpik çalmağa başladı.

– Xutora hər cür it-qurd gəlir!.. Bir buna bax, yaramaz, bizi döndərərək mujik eləmək istəyir!

– Axı, bu kimdir? Əsdirsənmi, Afanasi?

– Bu yaxınlarda gəlmişdir. Çəpgöz Lukeşkanın kirayənişidir.

Qaçanların dalınca düşmək firsəti əldən çıxmışdı. Kazaklar baş vermiş dalışmanı qızgın müzakirə edə-edə evlərinə dağıldılar.

* * *

Gecə, xutordan səkkiz verst kənarda, ətini dalayan dar kaftana bürünüb uzanmış Qriqori kədərli səslə Natalyaya deyirdi:

– Sən nə isə, yad kimsən... Sən, bax, bu ay kimsən: nə soyuqluğun var, nə də istiliyin. Acığın tutmasını, Nataşa, mən sənə sevmirəm. Mən bunu sənə demək istəmirdim, amma deyəsən mümkün deyildir, bu cür yaşaya bilməyəcəyəm. Sənə də yazığım gəlir, evləndəndən bəri bir növ doğma olmuşuq, ürəyimdə isə heç nə yoxdur... Ürəyim bomboşdur. Bax bu gördüyün çöl kimi boşdur...

Natalya əlçatmaz uzaq ulduzlarla dolu səmaya, göy üzündə süzən buludların füsunkar kölgəli örtüyünə tamaşa edir, dinmirdi. Orada, qara-göyümsov boşluğun ağuşunda durnalar, cingiltili xoş ahənglə qatardan geri qalmış yoldaşlarını səsləyirdi.

Saralmış otlardan qüssələndirici, ölüksümüş ətir yayılırdı. Cüt-cülərin bir təpə üstə qaladığı ocağın qumaş parçasını andıran alovu yellənirdi...

Dan yeri ağaranda Qriqori yuxudan oyandı. Kaftanının üstünə iki versok qalınlığında qar yağmışdı. Təzəcə yağmış qar, çölü ağuşuna alaraq bəkarətli qız kimi göyümtül işıq saçırdı, düşərgə yaxınlığında veyllənmiş dovşanın ilk ləpirləri aşkarca seçilirdi.

VI

Qədimdən bəri belə idi: kazaklardan birisi Millerovaya yoldaşsız, təkcə gedəndə yolda üzbəüz gələn ukraynalılara yol verməşəydi (Nijne-Yablonsk xutorundan başlayıb yetmiş beş verst məsafədə olan Millerovaya kimi ukraynalıların qəsəbələri yerləşirdi), ukraynalılar onu döyərdilər. Buna görə də kazaklar stansiyaya gedəndə bir neçə araba birlikdə yola çıxırdılar, çöldə ukraynalılarla qabaqlaşsalar da dava-dalaşdan çəkinmirdilər.

– Ey xaxol! Yol ver! Kazak torpağında yaşadığımız bəs deyil, a köpək uşağı, yol vermək də istəmirsiniz?

Don çayı sahilinə – Paramonov taxıl təhvilə məntəqəsinə buğda gətirən ukraynalıların da ovqatına soğan doğrayırdılar. Burada heç

nəyin üstündə dava düşürdü, "xaxol" gören kimi üstünə düşüb, onu əzişdirirdilər.

Neçə əsr bundan əvvəl kazak torpağına gizli bir əl tərəfindən qayğıkeşliklə səpilməmiş bir silk ədavəti toxumu cücərmiş, böyümüş, bolluca bəhrə vermişdi: toqquşmalarda kazakların və gəlmələrin, yəni ruslarla ukraynalıların qanı az axıdılmamışdı.

Dəyirmandakı dalaşmadan iki həftə sonra nahiyyə pristavı müstəntiq birlikdə xutora gəldi.

İstintaqa birinci olaraq Ştokmanı çağırıdılar. Zadəgan kazak ailəsindən olan gənc müstəntiq portfelində nəyi işə axtararaq, ondan soruşdu:

– Buraya gəlməzdən əvvəl siz harada yaşayırdınız?

– Rostovda.

– Min doqquz yüz yeddinci ildə nəyə görə cəzalandırılıb qalada yatmısınız?

Ştokman portfelə və müstəntiqin aşağıya əyilmiş başında tağa ayrılmış qovlu saçlarına öteri nəzər saldı.

– Şuluqluq üstündə.

– A-ha... Siz o vaxt harada işləyirdiniz?

– Dəmiryol emalatxanasında.

– Sənətiniz nədir?

– Çilingərəm.

– Cuhud deyilsiniz ki? Bəlkə dönüb xaçpərəst olanlardansınız?

– Yox. Mən belə düşünürəm ki...

– Sizin nə düşündüyünüz məni maraqlandırmır. Sürgündə olmusunuzmu?

– Bəli, olmuşam.

Müstəntiq başını portfelin üzərindən qaldırdı, qırıxıq, sızanaqlı dodaqlarını çəynədi.

– Mən sizə buradan çıxıb getməyi məsləhət görürəm... – Özünü ilə danışmış kimi əlavə etdi: – Hə, bu barədə mən özüm tədbir görürəm.

– Nə üçün, cənab müstəntiq?

Müstəntiq, suala sualla cavab verdi:

– Qalmaqla olan günü siz dəyirmanda yerli kazaklara nə demisiniz?

– Əslində...

– Kifayətdir, gedə bilərsiniz.

Ştokman Moxovun imarətinin geniş cyvanına çıxdı (reislər bura gələndə həmişə hökumət mənzilində deyil, Sergey Platonoviçin evində qalırdılar) və çiynlərini çəkərək boylanıb, təzəcə rənglənməmiş qapiya baxdı.

VII

Qış birdən düşmədi. Yağmış ilk qar Pokrov bayramından sonra əridi, ilxılları yenə dağ yamaclarına otlağa sürdülər. Bir həftə cənub küləyi əsdi, havalar istiləşdi, yerin donu açıldı, çöldə gec solan mamırlı otlar son günlərini keçirərək al-əlvən çiçəklədi.

Mülayim hava Mixaylov gününədək davam etdi, sonra işə şaxta düşdü, güclü qar yağdı; gündən-günə soyuq şiddətlənirdi, daha bir qarış qar yağdı, Donun sahili boyunca uzanan bomboş dirrlikləri qar basdı, çəpərlər arasından keçən dovşanların qar üzərində qalmış ləpirləri, qızların əl ilə vurduqları qəşəng naxışları andırırdı. Küçələr kimsəsiz idi.

Xutor üzərinə təzək tüstüsü yayılır, uçub insan məskəninə sığınmış dolaşalar yol kənarına səpilməmiş kül içində qurdalanırdı. Xizəklerin saldıdığı qış yolu xutorun içərisində əyri, rəngi solmuş bir lent kimi uzanırdı.

Bir gün camaat meydana yığınağa toplaşdı: çırpı doğramaq üçün sahə paylaşdırmaq vaxtı çatmışdı. Yarımkürk və kürk geymiş adamlar idarənin artırması yanına toplaşaraq, keçə çəkmələrini xırçıldadırdılar. Soyuq hamını içəri girməyə məcbur etdi. Hörmətli şəxslər – saç-saqqalı qar kimi ağarmış qocalar keçib stolun dalında – atamanın və katibin sağ və solunda əyləşdilər, bir qədər cavan olanlar – müxtəlif biçimli saqqallılar, yaxud saqqalsız kazaklar kənarda bir-birinə sıx oturub, kürkün isti yaxalığı arasında nəfəslərindən buğ qalxa-qalxa hay-küy saldı. Katib sıx xətlə kağızı yazıb doldurur, ataman onun çiyni üstündən aşağı yazıya baxırdı, idarənin buz kimi soyuq otağında boğuş səslə edilən söhbət kəsilmirdi:

– Bu il quru ot boldur ha...

– Bəli-bəli... Biçənək otu ıyaxsı yemdir, çöləyə isə karsızdır.

– Deyirlər qədim zamanlarda mal-qara Milad bayramına kimi çöldə otlayarmış.

– Kalmıkların kefi kökdür!
 – He-he...
 – Atamana bax, gör necə sığa kimi yoğunlayıb, boynunu döndərə bilmir.
 – Məlun, müftəxorluqdan şişib kərəne dönübdür!
 – Tfu, a quda, bu nədir, yoxsa qışa qara-qorxu gəlirsən? Nə qalın kürk geymişən?
 – Qaraçı artıq indi kürkünü satıb, sən isə gör nə qalınını geymişən.
 – Bu qaraçılar Milad bayramı günlərində çöldə gecələyirlər, amma üstlərinə örtməyə bir şey tapmırlar, balıq toru kimi dəşik-dəşik çadırın altında yatırlar, soyuq sümüklərinə kimi işləyir, qaraçı yuxudan oyanıb, barmağını çadırın yırtığından bayıra çıxarıb anasına deyir: “Vay, anacan, bayır yaman soyuqdur, ha!”
 – Yerin buz bağlamağından, Allah özünü saxlasın.
 – Deyəsən öküzləri nallatmalı olacağıq.
 – Bu yaxınlarda mən Şeytan qobusunda çırpı kəsirdim, yaxşıdır.
 – Xaxar, şalvarının qabağını düymələ... Don vurur, arvad səni evdən qovar.
 – Bura bax, Avdeic, ellik buğa indi sən sərəncamındadırmı?
 – Boynumdan atmışam. İndi o Paranka Mıxınadır... Dedi mənə qalsa yaxşıdır, dul arvadam, heç olmasa günüm xoş keçər. Mən də ona dedim: apar, saxla, bəlkə döl saldı...
 – Ha-ha-ha!
 – Hı-hı-hı-hı-hı!
 – Cənab qocalar! Çırpı məsələsi necə olsun?.. Səs eləməyin!
 – Dedim, işdir, buğa döl salsın... onda biz quda olarıq...
 – Səs eləməyin! Çox xahiş edirəm!
 Yığıncaq başladı. Ataman tərləmiş kərtiyini sıgallayaraq, adamların familiyalarını ucadan çağırmağa başladı; onun başından buğ qalxır, saqqalından sallanan yaş damlalarını o, çeçələ barmağı ilə silirdi. Lap daldə, açılıb-örtülən qapının yanında buxar qalxır, adamlar basabas sahr, ucadan burunlarını silirdilər.
 Göy topçu furajkası qoymuş İvan Tomilin başını yana əyib, qıpqırmızı olmuş qulaqlarını hövkələyə-hövkələyə, atamanın səsini batırmağa çalışaraq, uca səsle dedi:
 – Çırpı doğramağı cümə axşamına təyin etmək olmaz!
 – Niyə olmaz!
 – Yavaş hövkələ, a topçu, qulaqların qopar!

– Eybi yoxdur, əvəzinə öküz qulağı tikərik.
 – Xutorun yarısı cümə axşamı biçənəkdən ot daşımağa hazırlasır. Eh, ecəb fikirləşmişiniz!..
 – Bazar günü gedərsən.
 – Cənab qocalar!..
 – Qurtarın görək!
 – Allah xeyir versin!
 – Hu-hu-u-u-u...
 – Ho-ho-ho-ho!
 – Ha-a-a-a-a!..

Qocalardan Matvey Kaşulin tərponən stolun üstündən qabağa əyildi, əlindəki hamar göyrüş əsanı Tomilin tərəfə uzadaraq qəzəblə çıxırdı:

– Quru ot qaçmır... Qorxma!.. Camaat necə deyirsə... Sənin adətindir, həmişə zidd gedirsən. Sən, qardaş cavansan, axmaqсан!.. Bildinmi!.. Bir buna baxın!.. Hə...

Dal cərgədə oturmuş təkqol Aleksey başını qabağa uzadıb, bir gözünü qırpa-qırpa, eybəcər yanağını titrədə-titrədə səsləndi:

– Sən ki, qoca vaxtında da qonşularından ağıl borc alısan...

O, altı il idi ki, bir parça şumlanmış torpaq üstündə qoca Kaşulinlə düz gəlmirdi. O, hər il yazda bu qocanı döydürdü; Matvey Kaşulinin ondan qopardığı torpaq isə vur-tut iki addım idi.

– Səsini kəs, cinli!..

– Heyif ki, uzaqdayam, əlim sənə çatmaz, yaxınımda olsaydın sənə bir yumruq ilişdirərdim, burnunun fırtığı ilə qanı bir-birinə qarışardı!

– Bir bu çolaq mələna baxın!

– Səsinizi kəsin, nə tutaşmışınız!..

– Həyəte çıxın, orada bir-birinizin lap xirtəyini üzün.

– Boşla, ay Aleksey, görmürsən ki, kişi kirpi kimi yumaqlanıb, papağı başında tərponir!

– Dava salanları aparıb dama salmaq lazımdır...

Ataman yumruğunu cırıldayan stola çırpdı.

– Bu saat çaparları çağırtdıraram! Səsinizi kəsin!..

Səs-küy dal cərgələrə yayılıb kəsildi.

– Cümə axşamı dan yeri ağaran kimi çırpı doğramağa gedirik.

– Bu barədə sizin fikriniz nədir, qocalar?

– Uğur olsun!
– Allah köməyiniz olsun!
– Zamana xarab olub, indi qocaların sözüne çox da qulaq asmırlar...
– Qorxma, qulaq asarlar. Elə bilirsən onların öhdəsindən gələ bil-
mərik? Bizim Aleksaşka, elə ki, onu ayırdım, üstümə atıldı, yaxamdan
tutub, dalaşmaq istəyirdi. Mən ona möhkəm qulaqbürması verdim:
“Bu saat, – dedim, – gedib atamana və qocalara deyərəm, sənin aşı-
nın-suyunu verərik...” Sakitləşdi. Köpü yatdı, quzuya döndü.

– Cənab qocalar, bir də stanitsa atamanından belə bir ömr gəl-
mişdir, – ataman səsinə dəyişdi və başını silkələdi: mundirinin dik
yaxalığı çənəsini qaldırdı, ötinə girdi, – üzümüze gələn bu şənbə
günü cavanlarımız stanitsaya əsgəri and mərasiminə getməlidirlər.
Hamısı axşamüstü stanitsa idarəsində hazır olmalıdır.

Panteley Prokofyeviç qapının yaxınlığında, kənar pəncərə
yanında qudası ilə yanaşı durmuşdu, topal ayağını durna kimi qat-
lamışdı. Qalın kürkünün yaxasını açmış Miron Qriqoryeviç pəncərə
taxtasının üstündə əyləşmişdi, kürən saqqalı arasından dişləri ağa-
rırdı. Onun ağımsov gödək kirpiklərindən yumşaq qırov sallanmış,
üzündəki mixəyi rəngli iri çillər soyuqdan qızarmışdı. Onların
yaxınlığında sıx dayanmış ortayaşlı kazaklar bir-birinə göz vurur,
gülümsünürdülər, təpəsində gümüşü baftadan xaç nişanı olan, göy
atamançı şapkası dazlaşan peysərinə sürüşmüş Avdeic də bu cavan-
ların ortasında dayanmışdı; Panteley Prokofyeviçlə yaşıd olan bu
kişi qocalmaq bilmirdi, yanaqları qızıləhmədi alma kimi həmişə
qıpqırmızı idi. Əhali arasında onun ləqəbi Bryox¹ idi.

Bir vaxtlar Avdeic leyb-qvardiyanın Ataman polkunda xidmət
edirdi. Əsgəri xidmətə gedəndə fəmiliası Sinilin idi, qayıdanda isə
olmuşdu... Bryox.

Ataman polkuna xutordan birinci o düşdü, həmin vaxtdan kişi
sərkələri itirdi: o da, başqa oğlanlar kimi böyümüşdü, kiçik yaşla-
rından onda bir az səfehlik var idi, ancaq hərbi xidmətdən qayıdan-
dan sonra gopçu oldu. Xutora qayıdan gündən çar sarayındakı hərbi
xidmətinə, Peterburq şəhərində başına gəlmiş çox əcaib macəralara
dair qəribə söhbətlər eləməyə başladı. Eşitdiklərinə heyrət edən

dinləyicilər əvvəllər onun sözlərinə inanır, ağızları açıla qalırdı;
sonralar isə məlum oldu ki, Avdeic, xutor bina olunandan bəri kim-
sənin görmədiyi bir yalançıdır; onu açıq-aşkar ələ salırdılar, amma
Avdeic həddindən artıq uydurduğu əhvalatların tamam yalan olma-
sından utanıb-qızarmırdı (bəlkə də qızarırdı, amma həmişə qıpqır-
mızı olan yanaqları bunu bürzə vermirdi), həm də o, yalan danış-
maqdan əl çəkmirdi.

O, təsərrüfatda fərasətli və işlək kazak idi, bütün işləri bacarıqla,
bəzən də azca hiyləgərliklə görürdü, ancaq Ataman polkundakı xid-
mətdən söhbət salanda... adamlar sadəcə əllərini yellədir, gülmək-
dən uğunub yerə oturur, az qalırdı ki, onların qarınları partlasın.

Avdeic ortada durub, altı sürülmüş keçə çəkmələri üstə gah
sağa, gah da sola yırğalanırdı; başına toplaşmış kazaklara göz göz-
dirib ciddi və xoşbəxt səslə dedi:

– İndiki kazak tamam ölüvəydir. Zeif və bifərdir. Üfləşən yırı-
lar. Hə, xülasə, – o, nifrətlə gülümsədi, yerdəki tüpürçəyi keçə çək-
məsi ilə əzişdirdi – mən Veşenskaya stanitsasında ölü sümükləri
görmüşəm, bax kazak onlara deyirlər – yekəpər adam imişlər.

Kosa Anikuşka qonşusunu dümsükləyib, Avdeicdən soruşdu:

– Onları sən haradan qazıb çıxartdın, Avdeic?

– Ay dost, sən Allah, heç olmasa yaxınlaşan bayram xatirinə,
yalan danışma, – deyib Panteley Prokofyeviç donqar burnunu qırış-
dırdı, qulağındakı sırğanı dartışdırdı. Bu gopcul kişidən onun zəh-
ləsi gedirdi.

Avdeic ciddiyyətlə:

– Qardaşım, mən ömrümdə yalan danışan deyiləm, – dedi və
titrətmə-qızdırmalı adam kimi titrəyən Anikuşkaya təəccüblə
baxdı. – Dediym sümükləri yeznəngil ev tikdirəndə görmüşəm.
Ev üçün bünövrə qazırdılar, torpağı qazanda altından bir qəbir
çıxdı. Deməli, qədim zamanlarda Don kənarında, kilsənin yanında
qəbiristanlıq var imiş.

Getməyə hazırlanmış Panteley Prokofyeviç narazı-narazı soruşdu:

– Bəs o tapılan sür-sümük necə idi?

– Qolları – budur ha, – Avdeic şana kimi uzun qollarını yana
açdı, – başı isə, – Allah haqqı, doğru deyirəm – polyak qazanı zor-
balığında idi.

¹ Bryox – gopçu

– Avdeic, sən bu cavanlara Sankt-Peterburqda qulduru necə tutduğunu nağıl eləsən daha yaxşı olar, – deyə Miron Qriqoryevic təklif elədi, kürkünü düymələyə-düymələyə pəncərədən düşdü.

– Əşi, orada danışmalı bir şey yoxdur, – deyə Avdeic təvazökarlıq etdi.

– Danış!

– Xahiş edirik!

– Minnət eləyirik!

– Bilirsinizmi, əhvalat belə olmuşdu, – deyə Avdeic öskürüb boğazını arıtladı, şalvar cibindən tənəki kisəsinə çıxartdı, qıç olmuş ovcuna bir çimdik tənəki tökdü, kisədən ovcuna düşmüş iki dənə qara pulu yerinə qoydu, söhbətinə qulaq asanları bəxtiyar nəzərlə süzdü. – Həbs olunmuş bir canı qaladan qaçmışdı. Hər yeri axtardılar, tapılmadı ki, tapılmadı. Bütün hökumət adamları tamam əldən düşdülər. Dustaq bir yağlı əppək olub yoxa çıxmışdı, vəs-salam! Gecə növbətçi zabıt məni yanına çağırırdı, getdim... Bə-ə-ə-ə-li... “Get, – dedi, – əlahəzrət imperatorun otağına, səni hökmdar imperator özü görmək istəyir”. Mən də düzünü deyim ki, qorxuya düşdüm, içəri girdim. Qarşısında rəsmi təzime dayandım, o lütfkar isə, əlciyəzini çiynimə vuraraq dedi: “Bilirsən nə var, İvan Avdeic, imperiyamıza birinci düşmən olan canı qaçmışdır. İstəyirsən yerə gir, istəyirsən göyə çıx, ancaq axtarıb tapmalısən, əks təqdirdə, heç gözümə görünmə!” Dedim: “Əlahəzrət imperator mən əmrinizi yerinə yetirərəm”. Bə-ə-ə-ə-ə-li... Yamanca bəlaya düşdüm, qardaşlar... Getdim çarın tövləsinə, üç dənə ön qaçağan at götürdüm, kəretaya qoşdum, tut gəldi, sürdüm. – Avdeic papirosunu tüstüləyib, başını aşağı saldı, onu diqqətlə dinləyənlərə baxdı, üzünü bürümüş tüstü dumanı arasından gur səslə sözüne davam etdi: – Atları gecə-gündüz çaparaq sürdüm. Yalnız üçüncü gün, Moskva yaxınlığında onu haqladım. Tutub, kəretanın içinə basdım, gəldiyim yolla geri qayıtdım. Şəhərə gecəyarısı çatdım, üstüm-başım palçıq içində idi, elə bu kökdə hökmdarın yanına getdim. Məni bu knyazlarla qraflar içəri buraxmaq istəmirdilər, ancaq mən onlara əhəmiyyət vermədim. Bəli... Qapını döydüm. “İcazə verin, əlahəzrət imperator, içəri girim”. Soruşdu ki, “Sən kimsən?” Dedim: “Mənəm, – İvan Avdeic Sinilin”. İçəriyə vəlvələ düşdü, eşitdim ki,

hökmdar özü qışqırdı: “Mareya Fyodorovna, Mareya Fyodorovna! Tez ol ayağa qalx, samovara od sal, İvan Avdeic gəlmişdir!”

Dal cərgələrdə göy gurultusunu andıran qəhqəhə qopdu. İtmiş və ya azmış mal-qara barədə elanları oxuyan katib “sol ayağı topuğuna qədər səkil” cümləsində dayandı, ilişib qaldı. Ataman erkək qaz kimi boynunu irəli uzadıb, qəhqəhədən uğunan izdihama baxdı.

Avdeic papağını dartışdırdı, qaşqabaqlı və kaxıxmış halda bir-bir adamlara baxmağa başladı.

– Dayanın!

– Oho-ha-ha-ha!..1

– Vay, gülməkdən öldüm!..

– Hıq-hıq-hı-ı-ı-ı-ı-q!..

– Avdeic, ay keçəl köpək oğlu, oh-oh-oh!..

– “Samovara od sal, Avdeic gəlmişdir”. Yalan görmüşdüm, beləsinə yox!

Yığıncıq dağılmağa başlamışdı. Arturmanın donmuş pilləkəninin taxtaları ara vermədən cırlıdayırdı. Holland üsulunda tikilmiş yel dəyirmanının sahibi ucaboy, yağunbaldır kazakla Stepan Astaxov idarə yaxınlığında, tapdanmış qarın üstə süpürləşərək, qızışmaq üçün güləşirdilər.

Tamaşaya durmuş kazaklar Stepana məsləhət verirdilər:

– Başının üstünə qaldır, yerə çırp! Styopka, onu yerə elə vur ki, sümükləri xurd-xəşil olsun!

– Sən onun sinəsini qucaqlama! Gör, necə fənd tərponir! – deyə qoca Kaşulin sərcə kimi atılıb-düşərək özündən çıxırdı, onun başı bu tutaşmaya elə qarışmışdı ki, gömgöy olmuş burnunun ucundan bir damcı fırtıq sallandığını hiss etmirdi.

VIII

Panteley Prokofyevic yığıncıqdan evə qayıtdı və birbaşa qarısı ilə yaşadığı yan otağa keçdi. İliniçna bir neçə gün idi ki, naxoşlanmışdı. Onun suluqlamış-şışmış üzündə yorğunluq və ağrı görünürdü. O, qu döşək üstə uzanmışdı, dalını dik qoyulmuş balısa söykəmişdi. Tanış ayaq səsləri eşidən kimi başını o tərəfə döndərdi, çoxdan vərdiş etdiyi sərt nəzərlə ərinə baxdı, Prokofyevicənin lap

ağzının qıraqlarından başlayan, nəfəsindən islanmış saqqalına, bu saqqala qarışmış yapıxmış bıqlarına diqqət yetirdi, burun pərlərini tərpedib iylədi, lakin qocanın paltarından ətrafa soyuq, bir də turşumuş kürk iyi yayılırdı. "Bu gün ayıqdır" deyər düşündü, bundan məmnun olaraq, dabanı hələ toxunmamış, milləri üstündə olan yarımçıq corabı yekə qarnı üstə qoydu.

– Çırpı barədə nə danışıldı?

– Qərara alındı ki, cümə axşamı doğransın, – Prokofyeviç bıqlarını tumarladı. – Cümə axşamı səhər tezdən, – deyər o, təkrar etdi və çarpayı ilə yanaşı qoyulmuş sandığın üstündə oturdu. – Hə, necəsən? Babatlaşırsanmı?

İliniçnanın sifəti tutuldu, qaradınməzlik kölgəsinə büründü.

– Əvvəlki kimidir... Ayaqlarım sancır, bədənim sızıldayır.

– Sənə dedim ki, ay axmaq, payızda suya girmə. Başına belə açacağı bilirsen – otur yerində! – deyər Prokofyeviç özündən çıxdı, əsanın ucu ilə yerdə geniş dairələr cızdı. – Məgər evdə arvad azdır? Sənin o yuduğun kəndirlər andıra qalsın: canın islandı, indi isə... A-a-man, Al-lah, belədir də... Eh!

– Kəndiri də tələf etmək olmazdı. Arvadlar isə yox idilər. Qırışka arvadı ilə yer şumlayırdı, Petro ilə Darya hara isə getmişdilər.

Qoca ovuclarını nəfəsi ilə qızdırır-qızdırır çarpayıya tərəf əyildi.

– Nataşka nə təhərdir?

İliniçna canlandı, hiss ediləcək təşvişlə danışmağa başladı:

– Heç bilmirəm neyləyim? Dünən yenə qışqırırdı. Həyəte çıxdım, gördüm ki, anbarın qapısını kim isə taybatay açmışdır. Öz-özümə dedim ki, gedim qapını örtüm. Getdim, içəri girəndə gördüm ki, qız dan daqqasının yanında durmuşdur. Ona yaxınlaşıb dedim: "Nə var, qızım, nə olub əzizim?" Dedi: "Başım ağrıyır, anacan". Sözüün düzünü demir də.

– Bəlkə naxoşdur?

– Yox, soruşdum, naxoş deyil... Ya cadu eləyiblər, ya da Qırışka ilə araları dəyişibdir...

– Qırışka yenə də... o arvadın yanına getmir ki?

– Nə danışsın, a kişi! Nə danışsın! – İliniçna qorxmış halda əllərini bir-birinə vurdu. – Stepan yəni, lap belə axmaqdır? Yox, getdiyini görməmişəm, yox.

Qoca bir az da oturdu, sonra bayıra çıxdı.

Qırıqori öz otağında idi, əlindəki yeyə ilə kərtikli qarmaqların uclarını itiləyirdi. Natalya onları ərimiş donuz piyi ilə yağlayır, sonra səliqə ilə bir-cə-bir-cə balaca əsgəri parçasına bükürdü. Panteley Prokofyeviç axsaya-axsaya onların yanından keçəndə zənd ilə Natalyanın üzünə baxdı. Natalyanın yanaqları xəzan yarpağı kimi saralmışdı, yerində sönlük qızartı qalmışdı. Keçən bu bir ay ərzində o, hissediləcək dərəcədə arıqlamışdı, gözlərində nə işə yeni, yazıqlıq ifadəsi əmələ gəlmişdi. Qoca qapıya çatanda dayandı. "Eh, arvadı çərlediblər!" – deyər düşündü, Natalyanın taxtın üstünə doğru əyilmiş başına, səliqə ilə daranmış saçına bir də baxdı.

Qırıqori pəncərənin qabağında oturub, yeyəni qarmağa sürtür, pırtlanmış qara saç alında kələfcə kimi atılıb-düşürdü.

Qəzəbindən qıpqırmızı qızarmış qoca birdən qışqırdı:

– Bu zəhrimarları bir kənara at! – və əsadan bərk-bərk yapışdı, qaldırmaq istədisə də özünü saxladı.

Qırıqori diksindi, bir şey anlamayıb, atasının üzünə baxdı:

– Dədə, bunların hər iki başını itiləmək istəyirəm...

– Sənə deyirlər, kənara at! Çırpı doğramağa hazırlaş!

– Bu saat.

Qoca bir qədər sakit səslə:

– Xizəkde bir dənə də olsun salamat çüy yoxdur, bu da başlayıb qarmaqla əlləşməyə, – dedi və qapı yanında bir az tappılı salandan sonra (belə görünürdü ki, o, yenə nə isə demək istəyirdi) eşiyə çıxdı. Qəzəbinin qalanını Petroya tökdü.

Qırıqori yarımürkünü geydiyi zaman atasının həyətdə qışqırıq saldığını eşitdi:

– Mal-qara bu vaxtadək hələ sulanmayıb, bəs ay filan-filan şüdə, korsan, görmürsən?... Çəpər yanındakı ot tayasını kim sökmüşdür? Sənə deməmişdim ki, lap axırdakı tayaya dəymə?... Ay mələnlər, ön yaxşı quru otu mal-qaraya verərsiz, bəs yazın yaxın şum vaxtı öküzlərə nə yedirəcəksiniz?

Cümə axşamı, səhər açılana iki saat qalmış İliniçna Daryanı yuxudan oyatdı.

– Qalx, ocaq qalamaq vaxtıdır.

Darya əynində yalnız can köynəyi sobanın yanına yüyürdü. Əli ilə taxçanı yoxlayıb kibriti tapdı, birini yandırdı.

Saçları pırpızlaşmış Petro papiros çəkə-çəkə, öskürə-öskürə arvadını tələsdirib dedi:

– Bir az zirək tərpen, bişmişini tez qurtar.

Yuxudan kal durmuş, hirsələnmiş Darya donquldandı:

– Nataşkaya yazıqları gəlir, onu oyatmırlar, o vicdansız da yerində şəllənir. Neyləyim, iki yerə bölünə bilmərəm ki?

– Get, onu da durğuz, – deyə Petro məsləhət gördü.

Natalya özü qalxdı. Koftasını öyninə geyən kimi təzək götürmək üçün anbara getdi.

– Oradan bir qədər alışığ da götür! – deyə evin böyük gəlini ona əmr etdi.

İliniçna ayağını güclə sürüyüb mətbəxə gəldi xırıltılı səsle dedi:

– Bəri bax, Daşka, suya Dunyaşkanı göndər!

Mətbəxi təzə xəmir mayasının, qoşqu qayıqlarının, bir də insan bədənini istisinin iyi bürümüşdü. Darya keçə çəkmələrini şappıldada-şappıldada ora-bura qaçır, qazanları dinqıldadırdı; qolları dirseyə qədər çırmamış çəhrayı köynəyi altında onun balaca məmələri tit-rəyirdi. Ailə həyatı hələ onu saraltmamış, bədənini qurudub qaxaca döndərməmişdi: qızıl söyüd kimi ucaboylu, incə və elastik bədənli Darya qıza oxşayırdı. O yeriyədə bədənini qıvrılır, çiynləri tərpenirdi; əri üstünə qışqıranda, altından-gülürdü; onun acıqlı dodaqları arasından xırda sıx dişləri ağarırdı.

İliniçna narazılıqla deyirdi:

– Təzəyi sobaya axşam qoymaq lazım idi. Onlar yaxşı quruyardı.

– Yadımdan çıxıb, anacan. Təqsir bizdədir, – deyə Darya hamı-nın əvəzindən cavab verdi.

Onlar bişmişini hazırlayana kimi səhər açıldı. Panteley Prokofyeviç ağzı yana-yana sıyıqası yeyir, səhər yeməyini tez qurtarmağa çalışırdı. Qaşqabağı yer süpürən Qriqori xörəyi aramla yeyir, çənəsi yavaş-yavaş tərpenirdi. Petro, atası hiss etmədən, diş ağrıdığından yanağını sarımsı Dunyaşkanı cırmadı, bundan həzz alırdı.

Xutorun hər tərəfində xizək tirlərinin cırıltısı eşidilirdi. Öküz qoşulmuş xizəklər səhərin ala-qaranlığında Dona tərəf hərəkət edirdi. Qriqori ilə Petro öküzləri xizəyə qoşmağa çıxdılar. Qriqori yumşaq şərfini – gəlinin adaxlıya bəxşişini yeriye-yeriye boynuna dolayır, şaxtalı quru hava uduurdu. Həyəti üzərindən uçub gedən bir qarğa uçandan qarılırdı. Şaxtalı havada qarğanın aramla çaldığı qanad xışıltısı aydın eşidildi. Petro quşun ardınca baxıb dedi:

– Cənuba, isti ölkələrə gedir.

Getdikcə çəhrayılaşan, insan qəlbini qız təbəssümü kimi fərəh-ləndirən balaca bir bulud arxasından ayın nazik ucu göründü. Bacadan sütun kimi qalxan tüstü sonsuz səmanın dərinliklərində, əlçatmaz aləmdə görsənən kiçilən ayın bu qızılı tiyəsinə doğru can atırdı.

Melexovların evi qarşısında Donun suyu donmamışdı. Üstü qarlı, qıraqları yaşılmıtraq olan buz get-gedə qalınlaşır, axmayan, qıjova qarışmayan sular burada qalib köpüklənirdi, çayın ortasından o yanda, sol sahil yaxınlığında, bulaq sularının qaralan sıldırımından şırıltı ilə töküldüyü yerdə, lopa-lopa qar altında qalmış yovşanlıq çox heybətli və cazibəli idi; qışlamaq üçün qalmış çölördəkləri burada suya baş vurduqca üzüşən qara muncuq dənələrini xatırladırdı.

Yol meydanından keçirdi.

Panteley Prokofyeviç oğlanlarının gəlməyini gözləməyib, qoca öküzləri xizəyə qoşdu, qabağa düşdü. Bir az ləngimiş Petro ilə Qriqori də onun dalınca yola düşdülər. Enişdə Anikuşkaya çatdılar. Tiyəsi təp-təpə baltanı xizəyin böyrünə keçirtmiş, belinə yaşıl qurşaq bağlamış Anikuşka öküzlərin yanı ilə yeri yirdi. Xizəyi qısa boy, balaca, xəstə arvadı sürürdü. Petro hələ uzaqdan qışqırdı:

– Qonşu, deyəsən arvadı özünə aparırsan?

Güləyən Anikuşka ayaqlarını oynada-oynada xizəyə yaxınlaşdı:

– Aparıram, aparıram. Canımı isitmək üçün aparıram.

– Onun yanında hərərəti az olar, arıqdır.

– Neyləyim, hər gün arpa yedirdirəm, yənə də kökəlmir.

Qriqori öz xizəyindən sıçrayıb düşərək soruşdu:

– Bizim payızımıza düşən çırpı eyni sahədədirmi?

– Bir papiros versən, eyni sahədədir.

– Bu nədir, Anikey, sən həmişə özgə tütünü çəkirsən?

– Bəs hələ bilmirsən ki, iki şey şirin olur: bir oğurluq mal, bir də dilənçiliklə aldığın şey. – Anikuşka qaqqıldadı, kosa üzü qıpqırmızı qızardı.

Onlar xizəklərini birlikdə sürdülər. Hər tərəfinə qırov düşmüş meşə ağappaq idi. Anikuşka qamçısını şappıltı ilə yol üzərinə öylənmiş budaqlara vura-vura qabaqda gedirdi. Silkələnən budaqlardan iynəyəoxsar və yumşaq qar çəngə-çəngə tökülür, Anikuşkanın kürkə bürünməsinin arvadının üstünə səpələnirdi.

– Gicələmə, ay şeytan! – deyə arvad qışqırır, üstünə tökülmüş qarı təmizləmək üçün silkələnirdi.

Yeyinləsin dəyə qamçısını öküzün qarnına ilişdirməyə çalışan Petro çığırdı:

– Sən onu üzüqoylu qarın içinə sox!

Xizəklər Arvad qobusuna burulanda Stepan Astaxova rast gəlirlər. Stepan boyunduruqlu öküzləri xutura tərəf qovur, altı yamaqlı keçə çəkmələrini tappıldada-tappıldada iri addımlarla yeriyirdi. Qırov basmış qıvrım teli yanakı qoyduğu papağı altından ağ üzüm salxımı kimi sallanırdı.

Anikuşka onunla tənleşəndə qışqırdı:

– Hey, Styopa, bu nədir, yol azmısan?

– Yamanca azmışam, onu görüm andıra qalsın!.. Gurultu ilə aşağı enəndə xizək köttüyə ilişdi, tiri ortadan tən bölündü, geri qayıtmalı oldum. – Stepan sözlərinə bir ədəbsiz söyüş əlavə etdi və uzun kirpikləri arasından quldur baxışlı ala gözlərini həyasızcasına qıyıb, Petronun yanından ötdü.

Anikuşka geriye çevrilərək soruşdu:

– Xizəyi yolda qoymusan?

Stepan əlini yellətdi, qamçısını qaldırıb saqqıltı ilə endirdi, xam torpaq tərəfə yönəlmiş öküzləri qaytarırdı və xizəyin ardınca gedən Qrişkaya çox diqqətlə baxdı. Birinci qobunun yaxınlığında Qriqori yolun ortasında qalmış xizəyi gördü, Aksinya xizəyin yanında dayanmışdı. O, sol əli ilə kürkünün etəyindən yapışib yola, gələn xizəklərə baxırdı.

– Yoldan çıx, yoxsa ayaqlatdıraram. Ah, öldük, belə bir arvadımız olmadı! – deyərək Anikuşka hırıldadı.

Aksinya gülümsəyə-gülümsəyə yoldan çekildi, tiri sınımış, yanı üstə aşırılmış xizəyin üstündə oturdu.

– Arvadın odur ey, yanındaca oturubdur.

– Pıtırğan donuzun quyruğuna yapışib qopmayan kimi, bu da yaxamdan əl çekmir, yoxsa sənciyəzi xizəyə mindirərdim.

– Çox sağ ol.

Petro Aksinyanın bərabərinə çatdıqda ani nəzərlə Qriqoriyə baxdı. Qriqori nigarançılıqla gülümsünə-gülümsünə yeriyirdi: onun hər bir hərəkətində təşviş və intizar duyulurdu.

Petro əlini şapkasının qırağına qaldıraraq onunla salamladı:

– Kəfin-əhvalın yaxşıdırımı, qonşu?

– Allaha şükür, pis deyil.

– Deyəsən xizəyiniz sınıb?

– Bəli, sınıb, – deyərək Aksinya sözləri uzada-uzada cavab verdi və Petroya baxmadan ayağa qalxdı, üzünü yaxınlaşmaqda olan Qriqoriyə çevirdi. – Qriqori Panteleviç, sizə deyiləsi sözüm var...

Qriqori ona tərəf getdi, uzaqlaşan Petroya dedi:

– Mənim öküzlərimdə də göz-qulaq ol!

– Yaxşı, yaxşı – deyərək Petro ədəbsizcəsinə gülümsündü, bütün tütüsündən zəqquma dönmüş bığının ucunu ağzına aldı.

Onlar üz-üzə dayanıb dinmirdilər. Aksinya təşvişlə ətrafa baxır, yaşarmış qara gözlərini Qriqorinin üzünə zilləyirdi. Həya ilə sevinc onun yanaqlarını odlayır, dodaqlarını qurudurdu. O, tez-tez və kəsik-kəsik nəfəs alırdı.

Anikuşka ilə Petronun xizəkləri mixəyi palıd kolu ardında göz-dən itdi. Qriqori düzünə Aksinyanın gözlərinin içinə baxdı, bu gözlərin birdən-birə ərköyün və coşqun atəşlə şölələndiyini gördü.

– Hə, Qrişa, mənə nə deyirsən de, ancaq daha sənsiz yaşaya bilmirəm, – Aksinya bu sözləri qətiyyətlə dedi, dodaqlarını bir-birinə möhkəm sıxıb cavab gözlədi.

Qriqori susurdu. Sakitlik meşəni ağuşuna almışdı. Elə səssizlik idi ki, adamın qulaqları cingildəyirdi. Xizək tirlərinin sürtüb işıldatdığı yolun üzü, boz cındırı andıran buludların örtüyü səma, ölüm yuxusuna dalmış lal-dinməz meşə... Bir qarğa yaxından qəflətən uca səslə qarıldadı, bu səs sanki Qriqorini qısa sürən mürgü aləmindən ayırırdı. O, başını qaldırdı, göyə baxdı: kömür kimi qara, lələkləri göyümsov-qaramtıl quş ayaqlarını altına yığib səssizcə, vidalaşmış kimi qanad çalırdı. Qriqori özü üçün də gözələnilməz halda dedi:

– O isinəcəkdir. İsti yerlərə uçur... – Özüne gəlib xırıltılı səslə güldü... – Hə... – O, xumar gözlərinin aşağı zillənmiş bəbəklerini oğrun-oğrun gözdirdi və birdən cəld hərəkətlə Aksinyanı çekib bağrına basdı.

Axşamlar çəpgöz Lukeşkanın evinə – Ştokmanın mənzilinə müxtəlif adamlar yığılırdı: Xristonya gəlir, dəyirmanıdan maşın yağına bulaşmış pəncəyini çiyinə salmış Valet; üç aydan bəri ağzına gələn çərənleyen, dişləri ağaran Davidka; maşinist İvan Alekseyeviç Kotlyarov gəlir; hələ əsgərliyə getməmiş gənc kazak Mişka Koşevoy buranın daimi qonağı idi.

Əvvəllər onlar kartla altıpər oynayırdılar, sonra Ştokman kim-sənin sezmədiyini halda Nekrasovun şeirlər kitabını ortaya çıxartdı. Şeirləri ucadan oxumağa başladılar, – hamıya xoş gəldi. Bundan sonra Nikitinin əsərinə keçdilər, Milad bayramına bir az qalmış isə Ştokman cildsiz köhnə bir dəftəri oxumağı təklif etdi. Burada əsərləri ucadan oxuyan, vaxtilə kilşə məktəbi bitirmiş Koşevoy dəftəri aldı, hər yanı yağlı dəftərə saymazıyana baxıb dedi:

– Bundan qərribə əriştə çıxar. Çox yağlıdır.

Xristonya ürəkdan qəhqəhə çəkdi. Davidka da süd kimi ağ dişlərini ağardıb gülümsündü, lakin Ştokman səbirle onların sakitləşməsinə gözləyib dedi:

– Oxu, Mişka. Bu kazaklar barəsindədir. Maraqlıdır.

Sarışın teli stolun üstünə sallanmış Koşevoy adını kəlmə-kəlmə oxudu:

– “Don kazaklarının qısa tarixi”. – Sonra da intizarla gözlərini qıydı, adamların üzünə baxdı.

İvan Alekseyeviç dedi:

– Oxu.

Bu dəftəri üç axşama oxudular, Puqaçov barədə, kazakların azad həyatı barədə, Stepan Razin və Kondrati Bulavin barədə yazılmış əhvalatları eşitdilər.

Son dövrlərə gəlib çatdılar. Kim olduğu bilinməyən müəllif kazakların yoxsul həyatına sadə sözlər və qəzəbli ifadələrlə istehza edir, onların qayda-qanunlarını, idarə üsullarını, çar hökumətini, özlərini rus padşahlarının müddü nökərinə çevirmiş kazakların özlərini lağa qoyurdu. Dinləyənlər həyəcanlandılar. Mübahisəyə başladılar. Başını orta kərəmə dirəmiş Xristonya nərildədi. Ştokman qapının yaxınlığında oturmuşdu, halqacıqlı müştüklə eşmə çəkiri, yalnız gözləri ilə gülümsünürdü.

– Doğrudur! Ədalətli sözlərdir!

Karıxmış Koşevoy əllərini yellətdi, yaraşıqlı, qaragözlü üzünü büzüsdürdü və dedi:

– Bunun təqsiri kazaklarda deyil, onları belə zəlif edənlər var.

Koşevoy cüssəli bir oğlan idi; çiyinləri də, ombaları da enli idi, buna görə də kvadrata oxşayırdı; saz, kərpic kimi qırmızı boynunu çuqun təməl üzərində imiş kimi möhkəm idi; bu boyun üstündə qəşəng kiçik baş dururdu, onun qadınlara məxsus cizgilərə malik ağ yanaqları, girdə kiçik ağzı, qalın, qıvrım sarışın saç, tünd-qara gözləri, ümumiyyətlə, yaraşıqlı idi. Ucaboy, iri ələngəli kazak olan maşinist İvan Alekseyeviç qızgın mübahisə edirdi. Kazak adət və ənənələri onun sümüklü bədəninin iliklərinə kimi işləmişdi. O, Xristonyaya hücum edir, iri və dəvərə gözlərindən od tökülə-tökülə kazakların təssübünü çəkirdi.

– Xristonya, sən tamamilə müjlikləşmişən, mübahisə eləmə ki, filan şey... Səndə kazak qanı, hər vedrədə bir damladır, o da mürdərdir. Anan səni voronejli yumurta satandan qazanmışdır.

– Sən axmaqsan!.. Yamanca səfehşən, qardaş! – deyər Xristonya nərildəyirdi. – Mən həqiqət tərəfdarıyam.

İvan Alekseyeviç istehza ilə dedi:

– Mən Ataman polkunda qulluq eləməmişəm, ancaq o polkdan olanların hansını dindirirsən, axmaq çıxır.

– Belələri ordu hissələrində də var, özü də onlar axmaqdan da axmaq olurlar.

– Kəs səsini, mujik!

– Məgər mujik insan deyil?

– Elə mujik onlara ona görə deyirlər ki, lıqdan sazlanıb, çubuqdan toxunublar.

– Qardaş, mən Peterburqda qulluq edəndə müxtəlif adamlar görmüşəm! Orada, deməli, belə bir əhvalat olmuşdu, – Xristonya sonuncu sözün “u” səsini vurğu ilə söylədi: – biz çar sarayında keşik çəkirdik, sarayın yataq otaqlarının bayır tərəfində də keşikçilər dururdu. Bayır tərəfdə hasarın üstündə iki atlı bu tərəfə, iki atlı da o biri tərəfə gedirdi. Onlar qabaq-qabağa gəldikdə bir-birindən soruşurdular: “Sakitlikdirmi? – Üsyan-filan yoxdur ki?” – “Heç bir şey yoxdur”, – deyib yenə atlarını sürüb gedirdilər. Onların dayanıb, söhbət etmələrinə qətiyyən ixtiyar verilmirdi. Adamları seçib

keşikçi təyin edirdilər: deməli, qapıda dayanan iki keşikçini elə seçirdilər ki, onlar bir-birinə oxşasınlar. Biri qaradırsa, o biri də qara olmalı, ağ idisə o biri də ağ olmalı idi. Həm də tək-cə saçları yox, gerek sir-sifətləri də bir-birinə bənzəyirdi. Bir gün, deməli, bu sarsaq işlərə görə dəllək üzümü boyadı. Bölüyümüzdə Tepkinskaya stanitsasından olan Nikifor Meşşeryakov adlı bir kazak var idi, mən onunla birlikdə keşik çəkməli idim – demə bu zalım oğlu küren imiş. Aman Allah, gicgahları elə qızardı ki, elə bil alışıb yanırdı. Deməli, ona oxşar adam axtardılar, amma bölük-lərin heç birində beləsi tapılmadı. Odur ki, yüzbaşı Barkin, deməli, məni çağırırdı dedi: “Bu saat dəlləyin yanına get, qoy bir anda saqqal və bıqını rəngləsin”. Getdim, hə, rənglədilər... güzgüyə baxan kimi ürəyim ağzıma gəldi: sifətini od tutub yanırdı. Əməlli-başlı yanırdı, vəssalam! Saqqalımı ovcumun içinə aldım, gördüm barmaqlarımı gerçəkden isindi. Bəli!..

– Eh, a kişi, dabanına tüpürüb hara baş aldın getdin? Nədən danış-mağa başlamışdın? – deyə İvan Alekseyeviç onun sözünü kəsdi.

– Nə barədə danışdım? Xalq barədə.

– O barədə də danış. Yoxsa başlamasan saqqal əhvalatını söylə-məyə, sən bu andıra qalmışın kimə lazımdır?

– Bax, deyirəm də: bir dəfə hasar üstə keşik çəkməli oldum. Yoldaşım atlı gedirdik, qəfləten tindən bir dəstə tələbə çıxdı. Onlar həddindən artıq çox idilər! Bizi görən kimi çığırdılar: “Ha-a-a-a-a!” Bir daha: “ha-a-a-a-a!” – deyə çığırdılar. Biz, deməli, macal tapıb kənara çıxma bilmədik, bizi aralığa aldılar. “Kazaklar, siz nə üçün gəzişirsiniz?” – “Keşik çəkirik, sən cilovdan yapışma, boşla”, deyib əlimi qılınca atdım. O isə mənə dedi: “Həm-yerli, sən nahaq yerə məndən ehtiyat edirsən, xatircəm ola bilərsən, mən özüm də Kamenskaya stanitsasındanam, burada niversi... nivo-ristetdə oxuyuram...” onun adını yaxşı bilmirəm. Bu zaman biz atla-rımızı irəli sürdük, onlardan biri, yekəburun tələbə portmanatından bir onluq çıxarıb dedi: “Kazaklar, bu pula arağ alın, rəhmətlik dədə-min ruhunun sağlığına için”. Pulu bizə verdi və çantasından bir şəkil çıxartdı. “Bax, – dedi, – bu da atamanın şəkli, alın, sizə yadigar kimi verirəm”. Biz də aldıq, almasaydıq ayıb olardı. Tələbələr bizdən aralanan kimi yenə çığırdılar: “Ha-ha-a-a-a!”. Onlar, deməli beləcə Neva prospektinə yollandılar. Sarayın dal qapısından yüzbaşı

bir vızvod atlı ilə çaparaq yanımıza gəldi. Yüzbaşı atını saxlayıb soruşurdu: “Nə olub?” Mən, deməli, söylədim: “Tələbələr bizi ara-lığa alıb, danışmağa başlamışdılar, biz isə nizamnamə qaydası ilə, onları qılncdan keçirtmək istədik, ancaq bizdən əl çəkdiyələri üçün atlarımızı sürdük, deməli, yolumuza düzəldik”. Bizi dəyişdilər, gəlib vaxmistrə: “Bax, Lukiç, deməli, biz on manat qazanmışıq. Ancaq bu pula arağ alıb, bu qocanın ruhunun sağlığına içməliyik”, – deyib şəkli göstərdik. Vaxmistr axşam arağ gətirdi, düz iki gün keş elədik, sonra isə məlum oldu ki, bizə kələk gəlirlər: sən demə o yekəburun tələbə köpək oğlu, bizə dədəsinin şəklini deyil, əsl alman olan lap o yekə üşankarın şəklini veribmiş. Mən həmin şəkli elə-belə almışdım, yadigar kimi çarpayımın üstündən asmışdım, görürdüm ki, şəkil sahibi ağsaqqal kişidir, görkəmindən abırlı adama, tacirə oxşayır, sonra isə yüzbaşı özü şəkli diqqətlə baxıb məndən soruşdu: “Ay filan-filan şüdə, bu şəkli sən üçün hara-dandı?” Dedim ki: “Belə-belə oldu”. Abırımı verməyə başladı, üzümə, deməli, bir şillə vurdu... Bağıra-bağıra dedi: “Bilmirsənmi ki, bu onların atamanı Karlin şəkildir...” Adı yadımda qalıb, amma familiyasını unutmuşam... Eh, necə idi, Allah, yadıma sal...
Sıxıla-sıxıla gülümsəyən Ştokman onun dadına çatdı:

– Karl Marks?

– Hə, hə!.. Özüdür ki, var, Karla Marks... – deyə Xristonya sevindi. – Bizi yamanca xataya salmışdı!.. Bəzən tərbiyəçiləri ilə birlikdə şahzadə Aleksey də bizim qarovul otağına gəlirdi. Onlar şəkli görə bilirdilər. Nə olardı?

İvan Alekseyeviç onu lağa qoyub dedi:

– Sən isə müjlikləri hey tərifləyirsən? Görürsənmi, səni necə heyvan kimi ələ salıb oynadıblar.

– Əvəzində on manatı arağa verib içdik. Saqqallı Karlin ruhu-nun sağlığına içsək də, hər halda, içdik.

– Onun ruhunun sağlığına içmək lazımdır, – deyə Ştokman gülümsəndi və saralmış sümük müştüyünün halqacıqlarını oynatdı.

– O, nə xeyirli iş görmüşdür? – deyə Kosevoy soruşdu.

– Gələn dəfə danışaram, bu gün daha gecdir, – deyə Ştokman müştüyün sümürülən tərəfini şappıldatdı, eşmənin kötüyü yerə düşdü.

Çəpgöz Lukeşkanın uçuq daxmasına gələnlərin bəziləri xeyli vaxtdan sonra uzaqlaşdı, seçilib ayrıldı və on nəfər kazakdan ibarət

özək əmələ gəldi. Ştokman bu özəyin əsası idi, o, yalnız özünə məlum olan məqsədə tərəf inadla irəliləyirdi. Ağacı içindən yeyən qurd kimi o da sadə və tutarlı dəlillərlə mövcud quruluşa qarşı kazaklara kin və nifrət hissi aşılırdı. Əvvəlcə o, buz kimi soyuq və sərt bir etimadsızlıqla üz-üzə gəldi, lakin geri çəkilmədi, öz işini inadla davam etdirdi...

X

Don çayının yuxarılarındakı qədim stanitsalardan biri olan Veşenskaya stanitsası Donun yamaclı və qumsal sol sahilində yerləşir, bu stanitsa, birinci Pyotr dövründə tar-mar edilmiş Çiqonaki stanitsası ərazisindən köçürülmüş və ona Veşenskaya adı verilmişdir. Bura bir zamanlar Voronej – Azov əsas su yolunda başlıca məntəqə idi.

Don çayı bu stanitsa qarşısında tatarların kaman qabı kimi öyülür, sanki sağa burulur, Bazki xutoru yaxınlığında isə yenə əzəmətlə düzəlir, dumduru yaşılmastraq şəffaf sularını dağların tabaşirli yamacları yanından, sağ tərəfdəki yan-yana düzülmüş xutorların yanından, sol sahiləki tək-tük stanitsaların yanından axıdır, mavi Azov dənizinə aparır.

Ust-Xopersk stanitsası yanında Xopra çayı, Ust-Medveditsa qarşısında Medveditsa çayı ilə birləşir, aşağıda abad xutor və stanitsalar yanında gur və coşqun sulu çaya çevrilir.

Veşenskaya – başdan-başa sarı qumsallıqdır. Fərəhsiz, bomboz, bağırsız-bağçasız stanitsadır. Meydandakı kilsəsi çox köhnədir, zaman keçdikcə bozarmışdır. Donun axarı istiqamətində altı küçəsi var. Çayın burulub stanitsadan aralandığı, Bazki xutoruna tərəf istiqamət aldığı yerdə Dondan bir qol ayrılır, qovaq meşəliyinə uzanıb, eni, suyu az olan illərdə Don çayı enində olan bir göl əmələ gətirir. Gölün axırında stanitsa da qurtarır. Sarı tikan kolları basmış kiçik meydanda ikinci bir kilsə də var; onun günbəzləri də, damları da – gölün o biri sahilindəki qovaq ağacları kimi yamyaşıldır.

Stanitsanın şimalı isə göz işlədikcə zəfəran kimi sarı qumsallıq, cılız şam pöhrəliyidir, torpaq qırmızı gilli olduğundan burada suyun rəngi mis ləyəndə olduğu kimi çəhrayıya çalır. Xutorlar, çaybasar

meşələr, saralmış söyüd kolluqları ucsuz-bucaqsız dənəvər qumsallığın qoynunda tək-tək təsadüf edilən adalara bənzəyir.

Dekabr ayının bazar günlərindən birində ətraf xutor və stanitsalardan gəlmiş beş yüzə qədər qarapaltar cavan kazak meydana, köhnə kilsə qabağına yığıldı. Kilsədə günorta ibadəti bitməkdə idi, bundan sonra “həzreti Məryəmin mədhi” ibadətinə çağıran zənglər çalındı. Baş uryadnik – müddətdən əlavə orduda xidmət etdiyi üçün poqonunda xüsusi nişanları olan igid qoca kazak “sıraya düzül” komandası verdi. Səs-küylü izdiham aralandı və iki əyri sıraya düzüldü. Uryadniklər sıraların qarşısında qaçırsın, əyri-üyrü cərgələri düzəldirdi.

– İki cərgə-ə-ə-ə-ə, – deyər uryadnik uzada-uzada səsləndi və əli ilə nə işə işarə edib çığırdı: – Ol!

Forma geymiş, əynində təzə zabıt şineli olan, məhmızları cingildəyən ataman, onun dalınca da hərbi pristav kilsənin həyətinə girdilər.

Qriqori Melexov Mitka Korşunovla yanaşı durmuşdu. Onlar yavaşca danışdılar.

Mitka şikayətlənirdi:

– Çəkmə ayağımı yaman sıxır, heç dözə bilmirəm.

– Döz, ataman olacaqsan.

– İndicə bizi aparacaqlar.

Baş uryadnik, onun sözünü təsdiq edirmiş kimi, geri çəkilərək, dabanları üstündə döndü.

– Sa-ğa, dön!

Beş yüz çəkməli adamın ayaq tappıltısı aydınca eşidildi: “quk-quk”.

– Sol çiyin üstə irəli, addımla-a, arş!

Dəstə kilsənin taybatay açılmış bala qapısından içəri doldu, adamlar papaqlarını başlarından götürdülər, ayaq səsi kilsəni başına aldı.

Qriqori, keşişin oxuduğu andın sözlərinə əhəmiyyət vermədən dayanmışdı. O, Mitkanın üzünə diqqətlə baxırdı; Mitka ayaqlarının ağrsından üz-gözünü qırırdı və uzunboğaz çəkmələr içində möhkəm sıxılmış ayaqlarını götürüb qoyurdu. Qriqorinin yuxarı qaldırdığı qolu keyiyir, beynindən cürbəcür dolaşmış fikirlər keçirdi. O da xacın altına gəlib çoxlu adamın ağız suyuna bulaşmış xacı

öperkən, yalnız arvadını və Aksinyanı düşünürdü. İldırım kimi ani bir xatirə fikirlərini dağıtdı, gözü qarşısında bir mənşərə canlandı: meşə, yaraşlıq gümüşü boyunbağını andıran, başdan-ayağa çiçəklər qoynunda olan qonur ağac gövdələri; Aksinyanın zərif yundan toxunmuş şalının altında yaşla dolmuş hərarət saçan qara gözləri...

Onlar meydana çıxdılar. Yenə sıraya düzülülər. Uryadnik burununu silib, barmaqlarını kimse sezmədən mundirinin astarı ilə silə-silə nitq söyləməyə başladı:

– Bu gündən siz artıq uşaq deyilsiniz, kazaksınız. Madam ki, and içdiniz, daha vəzifənizin nə olduğunu, neyləmək, nə cür etmək lazım olduğunu bilməlisiniz. Siz indi böyüyüb kazak olmusunuz, buna görə də öz şərəfinizi qorumalı, ata-ananızın sözüne baxmalısınız və sairə. Bir zamanlar uşaq idiniz, cürbəcür axmaq işlər görürdünüz, hər cür oyun çıxarırdınız, amma bu gündən etibarən isə gələcək xidmət barədə düşünməlisiniz. Bax, bir ildən sonra hamınız əsgəri xidmətə gedəcəksiniz, – söz buraya çatanda uryadnik yenə burnunu sildi, dovşan tükündən toxunmuş yumşaq əlcəyini əlinə taxıb sözünü bitirdi: – Ata-ananız da indi sizə lazım olan ləvazimat barədə düşünməlidirlər. Sizə hərbi qulluq atı, hə, ümumiyyətlə sair şeylər almalıdırlar... İndi isə, qoçaqlar, evlərinizə dağılışın, Allah köməyiniz olsun!

Qriqori ilə Mitka körpüdə dayanıb xutor uşaqlarını gözlədilər, birlikdə yola düşdülər. Onlar sahil boyunca gedirdilər. Bazki xutoru üzərində bacalardan çıxan tüstü yayılıb yox olur, astadan çalınan kilsə zəngi eşidilirdi. Mitka qoparıb çıxartdığı düyünlü payaya dirənə-dirənə hamıdan daldə gəlirdi.

Oğlanlardan biri ona məsləhət gördü:

– Çəkmələrini çıxart.

Geridə qalmış Mitka tərəddüd etdi:

– Qorxuram ayaqlarımı don vurur.

– Corablarını çıxartma.

Mitka qarın üstündə oturdu, uzunboğaz çəkməsinin bir tayını dartıb güclə ayağından çıxartdı. Çəkməsiz ayağı üstə axsaya-axsaya yola düşdü. Kövrək qarın üstündə yun corabının aydın izi qalırdı.

Qısaboy, kötük kimi cantırağ Aleksey Beşnyak soruşdu:

– Hansı yolla gedəcəyik?

– Donun üstü ilə, – deyər Qriqori hamının əvəzinə cavab verdi.

Onlar söhbət edə-edə, bir-birini itələyib yoldan çıxara-çıxara gedirdilər.

Şərtləşdiklərinə görə oğlanları bir-bir qarın içinə itələyir, sonra hamılıqla onun üstünə tökülüşürdülər. Bazki xutoru ilə Qromovski xutoru arasında, çayın üstündən keçən canavarı hamıdan əvvəl Mitka gördü.

– Uşaqlar, canavara baxın, – odur hey!.. Tyu!..

– A-lyu-lyu-lyu-lyu!..

– Uh!..

Canavar tənbelcəsinə lənbər vura-vura bir neçə sajin qaçdı, sonra sahil yaxınlığında yanakı durdu.

– Qoyma hoy!..

– Ha!..

– Tyu, səni lənətə gələsən?

– Mitri, o, sənə təəccüb edir ki, bu oğlan niyə çəkməsiz, ayağında tək-cə corab yeriir.

– Bir bax, necə də yanakı durmuşdur, peysəri elə piyildir ki, döndərə bilmir.

– O, qaraağacdən da saz və möhkəmdir!

– Ora bax, ora bax, getdi!

Sal daşdan yonulmuş daşabənzər boz canavar dayanıb quyruğunu dəyənək kimi düz tutmuşdu. Sonra isə cəld hərəkətlə sıçradı, sahili haşiyə kimi əhatə edən söyüd kolluğuna tərəf yırğalana-yırğalana getdi.

Onlar xutora çatanda hava artıq qaralırdı. Qriqori buzun üstü ilə öz döngələrinə kimi gəldi, sonra yoxuşu qalxıb, darvazaya çatdı. Xizək həyətin ortasında idi; sərcələr çəpər yanındakı çırpı qalağı üstə cikkildəşirdi. Qriqorini insan məskəninin iyi, bərk yanımış qurum, pəyədə buğlanan peyin iyi vurdu.

Qriqori artırmaya qalxa-qalxa pəncərədən içəri baxdı. Asma lampa mətbəxi solğun işıqlandırır. Petro üzü pəncərəyə, dalı lampaya dayanmışdı. Qriqori süpürgə ilə çəkmələrinin qarını təmizlədi, buxar dumanına bürünmüş mətbəxə girdi.

– Bu da mən. Hə, kef çəkirsiniz.

– Tez gəldin. Yəqin, donmusan? – deyər Petro vurnuxa-vurnuxa və tələsik ona səs verdi.

Panteley Prokofyeviç dizlərinə dirsəklənib başını aşağı salmışdı. Darya ayağı ilə cəhrənin çarxını fırladır, cəhrə vızıldayırdı.

Natalya stolun yanında dalı Qriqoriyə dayanıb, ona tərəf çevirmirdi. Qriqori mətbəxə ani nəzər salıb gözlərini Petroya zillədi. Petronun üzündəki narahat və intizarlı ifadədən anladı ki, evdə nə isə bir hadisə baş vermişdir.

– And içdinmi?

– Bəli!

Qriqori paltarını aramla soyunur, qəsdən ağır tərpenir, bu səsizliyə, soyuq qarşılmasına səbəb ola biləcək hadisələri bir-bir sürətlə beynindən keçirirdi.

İliniçna otaqdan mətbəxə gəldi, onun da üzü nə isə təşviş ifadə edirdi.

Qriqori taxtın üstə atası ilə yanaşı otura-otura mətləbi başa düşdü, üroyində dedi: “Natalyadır”.

İliniçna gözləri ilə Qriqorini göstərüb Daryaya dedi:

– Dur, ona yemək ver.

Darya cəhrənin mahnısını kəsdi, dik qalxdı, çiynlərini, heç də qadın gövdəsinə oxşamayan bədənini oynada-oynada sobaya tərəf getdi. Mətbəxdə sükut pozuldu. Bu günlərdə balalamış keçi ilə balası sobanın yanında fısıldaya-fısıldaya qızınırdı.

Qriqori borş yeyə-yeyə hərdən Natalyaya baxır, ancaq onun üzünü görə bilmirdi, çünki Natalya yanakı oturmuşdu, başını aşağı əyib, əlində toxuduğu corabın millərinə baxırdı. Panteley Prokofyeviç dözə bilməyib sükutu pozdu; cır səslə öskürdü və dedi:

– Natalya atası evinə çıxıb getmək istəyir.

Qriqori bir tikə çörəklə qırıntıları bir yere yığır və susurdu.

– Nə üçün? – deyər atası soruşdu, alt dodağının titrədiyi aşkar görünürdü (bu, bir azdan özündən çıxacağını bildiren əlamət idi).

Qriqori gözlərini qıydı və kasanı kənara itələyib ayağa qalxdı, xaç çekdi və dedi:

– Bilmirəm nə üçün?

– Mən isə bilərəm!.. – deyib atası səsini ucaltdı.

– Haray salma, a kişi, haray salma, – deyər İliniçna araya girdi.

– Mən isə bilərəm nə üçün!

Petro pəncərənin yanından otağın ortasına gəldi:

– Burada hay-küy salmağın mənası yoxdur. Bu könül xoşluğundan asılı bir işdir: istəyir – qalsın, istəmir – getsin, xoş gəldi!

– Mən qızda bir təqsir görmürəm. Bu biabırçılıq olsa da, Allah qarşısında günah olsa da mən Natalyanı qınamıram: onda günah

yoxdur, günah bax, bu itin balasındadır!.. – Panteley Prokofyeviç sobaya söykənmiş Qriqorini göstərdi.

– Mən nə günah iş görmüşəm?

– Sən hələ nə günah iş gördüyünü bilmirsən?.. Bilmirsən, ay namərd?..

– Bilmirəm.

Panteley Prokofyeviç sıçrayıb qalxaraq taxtı aşırı, Qriqoriyə lap yaxınlaşdı. Natalyanın toxuduğu corab əlindən düşdü,ilmədən çıxmış mil cingilti ilə diyirləndi, sobanın üstündə uzanmış pişik balası səs tərəfə hoppandı, başını yana əyib qabaq əlinin pəncəsi ilə yumağı itələdi, diyirləndi-diyirləndi sandığın yanına gətirdi.

Qoca təmkinlə, sözləri uzada-uzada dedi:

– Gör sənə nə deyirəm, Nataşka ilə yaşamayacaqsansa, onda mənim evimdən çıx, kefin istədiyi yerə get! Mənim sözüm budur! Kefin istədiyi yerə get! – deyər o, adi sakit səslə təkrar etdi, yerinə qayıtdı, yıxılmış taxtı düzəltdi.

Dunyaşka çarpayının üstündə oturub, girdə, qorxmış gözlərini zilləyib onlara baxırdı.

Qriqori titrəyən boğuş səslə dedi:

– Dədə, sən heç qəzəblənmə, gör nə deyirəm, mən evlənməmişəm, siz məni evləndirmisiniz. Mən Natalyanın həsrətindən ölmürəm. İstəyirsə, qoy atası evinə getsin.

– Onda sən də evdən get!

– Gedərəm.

– Get, cəhənnəm ol!..

– Gedərəm, gedərəm, tələsmə! – deyər Qriqori çarpayının üstünə tulladığı yarımürkünün qolçağından yapışib dartır, onun burun pərləri şişir, atası kimi hirsindən bədənini əsirir.

Hər ikisinin damarlarında türk və kazak qanı qarışığı axırdı, bu anda onlar heyfət ediləcək dərəcədə bir-birinə bənzəyirdilər.

İliniçna Qriqorinin qolundan yapışib zaradı:

– Axı hara gedəcək-sə-ə-ə-ən?

Lakin o, anasını kənara itələdi və çarpayıdan düşən papağını havada tutdu.

– Qoy getsin, bu azgün köpək! Qoy getsin, məlun! Yeri, yeri, rədd ol! – deyər qoca ucadan qışqıra-qışqıra qapını taybatay açdı.

Qriqori sıçrayıb dəhlizə çıxdı, eşitdiyi axırıncı səs – Natalyanın ağlar səsi idi.

Xutoru şaxtalı gecə bürümüşdü. Qapqara göyden xırda qar yağırı. Don çayının buzları partlayır, top gülləsi kimi səslənirdi. Qriqori tövşüyə-tövşüyə qaçaraq darvazadan küçüyə çıxdı. Xutorun o biri başında müxtəlif səslə itlər hürüşür, pəncərələrdən düşən sarı işıqlar qararıq zülməti yarırdı.

Qriqori küçə ilə addımlayır, hara getdiyini bilmirdi. Stepanın evində pəncərələr zülmət içində idi.

Darvaza ağzından Natalyanın yanıqlı qışqırığı eşidildi:

– Qri-şa!

“Allah səni yoxa çıxartsın, zəhləm getmiş”, – deyər Qriqori dişlərini qıcırtırdı, addımlarını yeyinlətdi.

– Qrişa, geri qayıt!

Sərxoş kimi ayaqları bir-birinə dolaşan Qriqori birinci tını döndü, məsafə uzaq olduğundan Natalyanın boğuş çıxan son fəryadını da eşitdi:

– Qrişacan, qurbanın olum, qayıt...

O, sürətlə meydandan keçdi, yolaşında dayandı, evlərində gecələyə biləcəyi tanış uşaqların adlarını bir-bir yadına saldı.

Mixail Koşevoygilə qalmaqı qərara aldı. Koşevoy xutordan kənarda, təpənin lap ətəyində yaşayırdı; onların ailəsi Mixailin özündən, anasından, hələ ərə verilməmiş bacısından, iki kiçik qardaşından ibarət idi. Onların həyatına girdi və samanlı möhrədən tikilmiş daxmanın balaca pəncərəsinə döydü.

– Kimsən?

– Mixail evdədirmi?

– Evdədir. Bəs sən kimsən?

– Mənəm, Qriqori Melexov.

Bir dəqiqədən sonra şirin yuxudan oyadılmış Mixail qapını açdı.

– Qrişa, sən sən?

– Mənəm.

– Gecənin bu vaxtı xeyir ola?

– Əvvəlcə qoy daxmaya girim, sonra danışarıq.

Qriqori dəhlizdə Mixailin qolundan yapışib onu dayandırdı; lazımı söz tapıb deyər bilmədiyi üçün özünə qəzəblənə-qəzəblənə piçıldadı:

– Mən bu gecə sizdə qalacağam... Bizimkilərlə dalaşmışam...

Sizin ev danışıl deyil ki?.. Hə, mən, fərqi yoxdur, harada olsa yataram.

– Yatmağa yer tapılar, içəri keç. Nə üstə savaşırsınız?

– Eh, qardaş... sonra danışarıq... Qapınız hayandadır? Gözlərim görmür.

Qriqoriyə taxtın üstündə yer saldı. O, yerinə uzandı, qızı ilə bir çarpayıda yatan Mixailin anasının piçiltısını eşitməmək üçün yarımkürkünü başına çəkdi.

“Görsən indi evdə işlər nə yerdədir? Nataşa gedər, ya yox? Hə, həyatım yeni istiqamət alır. Başımı harada gırlayacağam?” Dərhal belə bir fikrə düşdü: “Günü sabah Aksinyanı çağırırdıram, birlikdə buradan uzaqlara... uzaqlara... Kubana gedirik...”

Ömründə qetiyyəni görmədiyi, qəlbinə biganə çöl təpələri, xutor və stanitsalar Qriqorinin yumulu gözləri qarşısından sürətlə ötüb keçirdi. Təpələrin, bozaran yolun arxasında – nağıllarda təsəvvür edilən fərəhli əfsanəvi ölkə ilə Aksinyanın gec çiçəklənmiş, coşqun məhəbbəti gözləri önündə canlanırdı.

O, yaxınlaşan naməlum həyat təşvişi ilə yuxuya getdi. Yatmazdan əvvəl, ona əzab verən şeyi yadına salmaq üçün nə qədər çalışdısa da, yadına sala bilmədi. Mürgüləyəndən sonra isə, onlar suyun axarı ilə süzən qayıq kimi rahat və rəvan gedirdilər, birdən sanki saya oturdular; Qriqorinin əhvalı qarışır, ürəyi sıxılırdı; yataqda o tərəf-bu tərəfə çevrilir, həmin mənənin nə olduğunu xatırlamağa iztirabla çalışırdı: “Axı bu nədir? Yolumu kəsən nədir?”

Səhər yuxudan oyandıqda xatırladı: “hərbi xidmət! Mən Aksyutka ilə hara gedə bilərəm? Yazda bu düşərgəyə getməliyəm, payızda – qulluğa... Bax, maneə bu imiş!”

Səhər çörəyini yedi, Mixaili dəhlizə çağırırdı:

– Mişa, Astaxovların evinə get. Mənim adımdan Aksinyaya de ki, qaranlıq düşən kimi yeldəyirmanının yanına gəlsin.

Mixail duruxdu:

– Bəs Stepan buna nə deyər?

– Fikirləş bir şey tap, guya vacib işin var.

– Gəderəm.

– Get. Deginən hələ-həlbət gəlsin.

– Yaxşı, deyərəm.

O, axşam yeldəyirmanının yanında oturub, qolçağının içində gizlədə-gizlədə çəmə çəkirdi. Dəyirmanın arxasında quru qarğıdalı şaxələri arasında külək vıyıldaırdı. Dəyirmanın bağlanmış pərlərinin

cınılmış kətanını külək şappıltı ilə yelləndirirdi. Qriqoriyə elə gəlirdi ki, yekə bir quş onun başı üstündə qanadlarını şappıldadaraq uçmaq istəyir, lakin uzaqlaşa bilmir. Aksinya gəlib çıxmırdı. Batan günəşin solğun şüaları qərbdə üfuku tutqun-bənövşəyi rəngə boyayır, şərqdən, getdikcə şiddətlənən külək əsir, söyüd ağacları arasında ilişib qalmış ayı ötərək, qaranlıq ətrafı bürüyürdü. Yeldəyirmanı üzərində səma, göyümsov ləkələri olan zil qaranlıq içində idi: xutorda gündüz vurhavurunun axıncı hay-küyü eşidilirdi.

Qriqori dalbadal üç eşmə çəkdi, axıncının kötüyünü tapdanmış qara dürtü, qəzəb və kədərlə ətrafa göz gəzdirdi. Yeldəyirmanı ilə xutor arasındakı cığırılar qatran kimi qaranlıq zülmət içində itib-batmışdı. Xutor tərəfdən gələn yox idi. Qriqori ayağa qalxdı, gər-nəşdi, sümükləri xırıldadı və Mixailin balaca pəncərəsindən gələn solğun işığa tərəf getdi. Fıstırıq çala-çala onların evinə yaxınlaşırdı ki, düz Aksinya ilə üzbəüz gəldi. Aksinya tövşüyüdü, görünür ya qaça-qaça, ya da iti addımlarla gəlmişdi; onun saf, soyuqdan donmuş ağzından çıxan küləyin nəfəsimi idi, təzə çöl quru otlarının çətinliklə duyulan xoş ətrimi idi.

– Səni çoxdan gözləyirəm, elə bildim gəlməyəcəksən.
– Stepanı güc-bəla ilə başımdan eləmişəm...
– Sənin ucbatından bədənimi don vurmuşdur, lənətə gəlmiş qadın!
– Canım hərərətli, isidərəm. – O, üstünə qar yağmış kürkünün yaxasını açdı, əteklərini araladı, palıd ağacının belinə dolanmış sarımaşık kimi, Qriqorinin belini qucaqladı. – Nə üçün çağırırdımsan?
– Dayan, əllərini çək... Buradan adamlar gedib-gəlir.
– Olmaya atangillə dalaşmışam?
– Evdən getmişəm. Dünəndən Mışagildəyəm... Yeyəsiz it kimi keçinirəm.

– Bəs indi nələyəcəksən? – deyərək Aksinya əllərini Qriqorinin belindən çəkdi, üşüdüyünə görə kürkünün əteklərini örtüdü. – Qrişa, gəl, çəpərin yanına çəkilkək. Biz niyə burada, yolun ortasında durmuşuq?

Çəkildilər. Qriqori qar topasını təmizlədi, dalını çıtırdayan donmuş çəpərə söykədi.

– Bilmirsən Natalya dedəsi evinə getdi, ya yox?
– Bilmirəm... Yəqin gedər. Heç orada qalar?
Qriqori Aksinyanın donmuş əlini öz qolçağının içinə soxdu; onun nazik biləyini barmaqları ilə sıxa-sıxa soruşdu:

– İndi biz nələyəcəyik?
– Mən, əzizim, bilmirəm. Sən nə desən, mən hazıram.
– Stepanı atarsanmı?
– Ataram, heç uf da eləməyəm. Lap bu saat ataram.
– Birinin yanında muzdurluğa girərik, birlikdə yaşarıq.
– Qrişa, səninlə lap tövlədə yaşamağa da hazıram... Təki səninlə olum.

Bir-birinə qısılarək, öz hərərətləri ilə isinə-isinə xeyli vaxt beləcə dayandılar. Qriqori getmək istəmirdi, burun pərlərini tərpədə-tərpədə, gözlərini yumub, üzünü küləyə dayanmışdı. Üzünü onun qoltuğuna qısmış Aksinya, sevimli adamın tanış və məstədici tər iyindən ləzzət alırdı; ehtiraslı dodaqlarında sevincdən doğan, səadətə qovuşduğunu ifadə edən, Qriqorinin görmədiyi titrək bir təbəssüm var idi.

– Sabah Moxovun yanına gedəcəyəm, bəlkə onun yanında muzdurluğa girdim, – deyərək Qriqori danışmağa başladı, barmaqları arasında tərlənmiş Aksinyanın biləyinin yuxarisından yapışdı.

Aksinya dillənəmədi. Başını qaldırmadı. İndicə dodaqlarında dolayan təbəssümü elə bil yel yalayıb apardı, bərəlmiş gözlərində heyvani kədər və qorxu əlamətləri göründü. Aksinya hamilə olduğunu xatırlayıb fikrə getmişdi: “Bunu ona deyimmə, deməyimmə?” Birdən belə qərara gəldi: “Demək lazımdır”, lakin dərhal qorxub dıksindi, bu dəhşətli niyyətindən əl çəkdi. Yalnız qadınlara xas olan bir duyğu ilə başa düşdü ki, bunu hələ demək olmaz, desə Qriqorini əbədi olaraq itirə bilər, bundan başqa Aksinyaya hələ bu da məlum deyildi ki, üreyinin altında tərpənən körpə kimdəndir, iki kişinin hansından uşağa qalmışdır; hiyləgərlik edib demədi.

Qriqori onu, öz yarımkürkünün ətəyi ilə bürüyərək soruşdu:

– Niyə titrədin? Sənə soyuqdurmu?
– Azca üşüyürəm... Getmək lazımdır, Qrişa. Stepan birdən gələr, görər evdə yoxam.

– Hara gedibdir?
– Onu güc-bəla Anikeyin yanına qumar oynamağa yola saldım. Ayrıldılar. Qriqorinin dodaqlarında, Aksinyanın ləblərinin həyəcanlandırıcı ətri qaldı: bu nə idi, – qış küləyinin nəfəsi, yaxud çöllərdə bitən, uzaq may yağışı çilənmiş quru otun xoş qoxusu idi.

Aksinya döngəyə buruldu; azca əylənərək, demək olar ki, qaça-qaça getdi. Kimin işə su quyusu yanında, mal-qaranın tapdaladığı payız palçıqında, ehtiyatsızlıqla yüyürdüyündən ayağının biri sürüşdü, donmuş bir kisəyə toxundu, qarnında bərk sancı duydu, əlini atıb çəpərin payasından yapışdı. Ağrısı kəsildi, qarnında canlı bir şey çevrilərək bir-birinin ardınca bir neçə dəfə qəzəblə və güclə vurnuxdu.

XI

Qriqori ertəsi gün səhər Moxovun evinə getdi. Sergey Platonoviç mağazadan evə çay içməyə gəlmişdi. Divarlarına paldaoxşar bahalı kağız çəkilmiş yemək otağında əyləşib, Atepinlə birlikdə tünd, məxməri çay içirdi. Qriqori papağını qabaq otaqda qoyub, yemək otağına girdi.

- Sergey Platonoviç, sizinlə işim var.
- A-a... gerek ki, sən Panteley Prokofyeviçin oğlusan.
- Onun oğluyam.
- Nə lazımdır?
- Xahişim budur ki, məni muzdurluğa götürəsiniz?

Qapı cırıltı ilə açıldı, Qriqori dönüb o tərəfə baxdı. Əlində dördqat bükülü qəzet tutmuş bir nəfər yaşıl kitelli, yüzbaşı poqonlu cavan zabıt salondan otağa gəldi. Qriqori, gören kimi, onu tanıdı: keçən il cıdırda Mitka Korşunov bu zabiti ötmüşdü.

Sergey Platonoviç stulu zabıtə tərəf itələyib dedi:

- Atan kasıblayıb ki, oğlunu muzdurluğa göndərir?
- Mən onunla yaşamıram.
- Ayrılmısan?
- Bəli.

– Ailənizə beləyəm, hamısı işlək adamlardır: səni məmnuniyyətə işə götürərdim, ancaq yerim yoxdur.

Yüzbaşı stolun arxasına əyləşə-əyləşə Qriqorinin üzünə baxıb soruşdu:

- Nə olub?
 - Bu oğlan muzdurluq etmək istəyir.
- Yüzbaşı stəkanını qaşıqla qarışdıraraq soruşdu:

- Atlara qulluq edə bilirsənmi? At-fayton sürməyi bacarırsanmı?
- Bacarıram. Bizim özümüzün altı atımız olub.
- Mənə sürücü lazımdır. Şərtin nədir?
- Mən çox istəmirəm...

– İndi ki, elədir onda sabah atamın malikanəsinə gəl. Nikolay Alekseyeviç Listnitskinin malikanəsini tanıyırsanmı?

- Lap yaxşı tanıyıram.
- Təxminən on iki verst uzaqdır. Sabah tezdən gəl, orada danışarsan.

Qriqori bir qədər yerindəcə duruxub qaldı, yalnız qapının dəstəyindən tutub açmaq istərkən dedi:

- Zati-aliləri, bir hovurluğa eşiyyə çıxınız, sizə sözüm var...

Yüzbaşı Qriqorinin ardınca yarıqaranlıq koridora çıxdı. Eyvanın donuq pəncərə şüşələrindən buraya çəhrayı işıq süzülürdü.

- Nə var?
- Mən tək deyiləm... – deyib Qriqori qıpqırmızı qızardı.
- Mənimlə arvad da var. Bəlkə orada onun üçün də iş tapılar?
- Arvadındımı? – deyər yüzbaşı soruşdu, bayırdan düşən işıqdan çəhrayı rəngə boyanmış qaşlarını qaldırıb gülümsündü.
- Başqasının arvadıdır.

– Hə, belə de. Neynək, onu da mətbəxdə qab-qaşıq yumağa düzəldərik. Bəs onun əri haradadır?

- Buradadır, bu xutordandır.
- Olmaya özgəsinin arvadını tovlayıb qaçırtmısan?
- Özü mənə qoşulubdur.
- Məhəbbət əhvalatıdır. Hə, yaxşı, sabah bizə gəl. Gedə bilərsən, qardaş.

Qriqori Yaqodnoyeyə – Listnitskilərin malikanəsinə səhər saat səkkizdə gəldi. Suvağı qopub tökülmüş kərpic hasar çəkilmiş böyük heyətdə tikililər pərakəndə idi: bunlar – damı kərəmitli, kəlləsində kərəmitdən 1910 tarixi düzəldilmiş kiçik imarətdən, xidmətçilər yaşayan evdən, tövlə, quş hini, pəyə, uzunsov anbar, kareta saxlanan damdan ibarət idi. Bağın içindəki böyük, qədimi imarətlə heyət arasında payadan çəkilmiş hasar var idi. Binaın dal tərəfində çəmənləkdə çılpaq qovaq və söyüd ağacları boz divar kimi yüksəlirdi, ağaclardakı boş qalmış dolaşa yuvaları mixəyi papaqları xatırladırdı.

Hələ heyətə girməmiş bir sürü qara Krım tazısı Qriqorini qarşılıdı. Axsaq, kaftarlaşmış olduğundan gözləri yaşlı və zılgı qancıq başqa tazılardan əvvəl Qriqoriyə yaxınlaşıb qonağı iylədi, arıq başını aşağı salıb, onun dalınca düşdü. Xidmətçilər yaşayan evdə aşpaz qadın üzü çilli cavan qulluqçunu söyürdü. Qapının astanasında iri dodaqlı yekəpər bir qoca oturmuşdu; o, qatı tütün tüstüsü arasında torbaya salınmış adama oxşayırdı. Qulluqçu qadın Qriqorini evə apardı. Qabaq otağı it iyi, bir də hələ qurumamış vəhşi heyvan dərilərinin qoxusu bürümüşdü. Stolun üstə qoşalule tufəngin çexolu və yaşıl ipək qotazları köhnəlmiş ovçu çantası atılmışdı.

Qulluqçu qadın başını yan qapıdan çıxardaraq dedi:

– Cavan ağa sizi çağırır.

Qriqori palçığa batmış çəkmələrinə ürkək nəzər saldı, qapıdan içəri keçdi.

Yüzbaşı pəncərə yanında qoyulmuş çarpayıda uzanmışdı; yorğanının üstündə giliz və tütün dolu bir qutu var idi. Yüzbaşı bir papiros doldurdu; ağ üst köynəyinin yaxasını düymələyib dedi:

– Tez gəlmisən. Gözlə, atam indicə gələcekdir.

Qriqori qapının yanında dayandı. Bir dəqiqədən sonra qabaq otağın döşəməsi cırlıdadi, kimin isə ayaq səsi eşidildi. Yoğun səli bir kişi qapının arasından, astadan soruşdu:

– Yevgeni, yatmamısan ki?

– İçəri gəlin.

Çiyinə qara Qafqaz yapıncısı salmış bir qoca içəri girdi. Qriqori ona yandan nəzər saldı, gözlərinə ilk sataşan bu oldu ki, qocanın burnu nazik, azacıq əyridir, kənarları ağ, uzun şələ bıığı sapsarıdır. O, bir sağı hündürülüyündə ucaboy, enlikürək və arıq kişi idi. Əyninə geydiyi dəvəyunundan toxunmuş uzun mahud sürtuku sallanırdı, mixəyi rəngli qırıq-qırıq boynunu yaxalığı bərk sıxırdı. Ala gözləri burnuna yaxın idi.

– Dediyim sürücü budur, ata, onu işə götürməyi sizə məsləhət görürəm. Oğlan yaxşı ailədənir.

– Kimin oğludur? – deyə qoca gur səslə soruşdu.

– Melexovun.

– Hansı Melexovun?

– Panteley Melexovun oğludur.

– Prokofini tanıyırdım, Panteleyi də tanıyıram. Topaldır, çər-kəzlərdəndir, elədimi?

– Doğrudur, – topaldır, – deyə Qriqori qəddini düzəldib dik dayandı.

O, Rusiya–Türkiyə müharibəsi qəhrəmanı – indi istifadə olan general Listnitski haqqında atasından çoxlu söhbət eşitmişdi.

– Niyə muzdurluğa girirsən? – deyə qoca yenə də nərildədi.

– Atamla yaşamıram, zati-aliləri.

– Sən ki, muzdurluq edirsən, səndən kazak olarmı? Məgər atan ayıranda sənə heç nə verməmişdir?

– Elədir ki, var, zati-aliləri, heç nə verməmişdir.

– Bu başqa məsələ. Arvadınla birlikdəmi işə girirsən?

Yüzbaşı çarpayını bərk cırlatdı. Qriqori başını qaldırdı, o tərəfə baxıb gördü ki, zabıt ona göz vurur, başı ilə işarə edir.

– Bəli, zati-aliləri.

– Zati-aliləri sözünü kənara at. Mənim belə şeylərdən xoşum gəlmir! Ayda səkkiz manat. İkinci. Arvadın muzdura, nökrə, bir də mövsümi fəhlələrə yemək hazırlayacaqdır. Razısanmı?

– Razıyam.

– Günü sabah malikanədə olmalısınız. Nökrələr yaşayan evdə, əvvəlki sürücünün yaşadığı mənzildə yaşayacaqsınız.

– Dünənki ovunuz nə cür keçdi? – deyə oğlu atasından soruşdu və ensiz pəncələrini balaca xalçanın üstünə qoydu.

– Gurultulu dərədən ürküdüb zorba bir tülkü çıxartdıq, meşəyə qədər dalınca düşdük. Qoca tülkü imiş, itləri azdırdı.

– Kazbek hələ də axsayır?

– Sən demə, onun ayağı çıxıbmış. Sən bir az cəld tərpen, Yevgeni, səhər yeməyi soyuyur.

Qoca üzünü Qriqoriyə çevirdi, qupquru, sümükləri çıxmış barmaqları ilə çırtıq çaladı.

– Addımla arş! Sabah saat səkkiz radələrində burada olarsan!

Qriqori imarətin darvazasından çölə çıxdı. Anbarın dal tərəfində, qarı əriyib qurumuş yerdə tazılar özlərini günə verirdilər. Qartlaşmış, kaftar baxışlı qancıq Qriqoriyə yaxınlaşdı, onu arxadan iylədi, başını aşağı salıb addım-addım izləyə-izləyə Qriqorini birinci dərəcəyə ötürdü. Sonra geri qayıtdı.

Aksinya ertə ikən xörəyini bişirib qurtardı, közü bir yerə yığdı, bacanın ağzını örtüdü, qablarını yudu, həyəət tərəfə açılan balaca pəncərədən eşiyə baxdı. Stepan çəpər dibində – Melexovların həyəti yaxınlığında – başbaşa çatılmış payaların yanında durmuşdu. Onun qalın dodaqlarının küncündə sönmüş çsmə sallanırdı; o, yaxşı bir paya axtarırdı. Məreyin sol küncü uçub tökülmüşdü, ora iki dəne möhkəm paya vurmaq və qalın qamışla üstünü örtmək lazım idi.

Səhər açıldan Aksinyanın yanaqlarında qızartı var idi, gözləri cavan qız gözləri kimi işıldayırdı. Ondakı bu dəyişiklik Stepanın gözlərindən yayına bilmədi, o, səhər yeməyi vaxtı soruşdu:

– Sən birtəhərsən?

– Necəyəm ki? – deyər Aksinya qıpqırmızı qızardı.

– Tamam işıldayırsan, elə bil sənə bitki yağı sürüblər.

– Sobanın istisindəndir... Hərərəti başıma vurub, – deyib o, üzünü yana çevirdi, oğrun-oğrun pəncərəyə baxdı ki, görsün, Mixail Koşevoyun bacısı gəlirmi?

Mixailin bacısı isə yalnız axşam şər qarışanda gəldi. Gözləməkdən bezmiş Aksinya sıçrayıb ayağa qalxdı.

– Maşacan, mənimlə işinmi var?

– Hə, bir hovurluğa eşiyə çıx.

Stepan ağardılmış sobanın ortasına bərkidilmiş güzgü qırıqı önündə öküz buynuzundan qayırılmış gödək daraqla telini darayır, xurmayı bıqlarını tumarlayırdı.

Aksinya ehtiyatla ərinə tərəf baxdı:

– Deyəsən sən hara isə hazırlaşırсан?

Stepan dərhal cavab vermədi, daraq şalvarının cibinə qoydu, sobanın üstündən bir dəst kart və tütün kisəsini götürdü.

– Mən Anikeyin yanına gedirəm, bir az orada oturmaq istəyirəm.

– Bəs ora getməkdən nə vaxt əl çəkəcəksən? Kart əlinizdən düşmür: hər gecə oynayarsız. İlk xoruz banına qədər oturursunuz.

– Yaxşı, bəsdir, bunları eşitmişik.

– Yəne də iyirmi bir oynayacaqsan?

– Əl çək yaxamdan, Akstyutka. Yeri, odur səni gözləyən var.

Aksinya yan-yanı dəhlizə keçdi. Yanaqları qızarmış, üzü çil-çil Maşutka onu qapının ağzında təbəssümlə qarşıladı.

– Qışka gəlmişdi.

– Doğrudanmı?

– Tapşırı ki, qaranlıq qovuşan kimi bizə gələsən.

Aksinya Maşutkanın əllərindən yapışdı, onu qapıya doğru qısnadı.

– Yavaş-yavaş, qadan alım. Özü necədir, Maşa? Bəlkə başqa bir söz deyib?

– Bunu da dedi ki, özü ilə götürəsi nəyi varsa götürsün.

Aksinya bədənini od tutub yana-yana və titrəyə-titrəyə boylanıb qapıya baxır, ayaqlarını götürüb qoyurdu.

– İlahi, mən nə edim?.. Hə?.. Nə tez oldu?.. Hə, mən neyləməliyəm? Dayan, ona de ki, mən tezliklə... Bəs o məni harada gözləyəcəkdir?..

– Bizim daxmaya gəlib, içəri girərsən.

– Bıy, yox!..

– Hə, eybi yoxdur, gəldiyini ona deyərəm, o eşiyə çıxar.

Stepan gödəkcəsini geyindi, eşməsinə yandırmaq üçün boynunu asma lampaya uzatdı.

Eşmədən bir qullab vurub soruşdu:

– Bu qız nə üçün gəlmişdi?

– Kim?

– Maşka Koşevaya.

– Hə, o öz işindən ötrü gəlmişdi, onun üçün tuman biçməyimi xahiş edir.

Stepan eşmənin qara külünü üfürüb tökdü, qapıya yollandı...

– Sən yıxıl yat, məni gözləmə!

– Yaxşı, yaxşı.

Aksinya donmuş pəncərənin qabağına atıldı, taxtın önündə diz çökdü. Stepanın xırçıldayan addım səsi tapdanmış cığırda bala qapı-yadək eşidildi. Külək, Stepanın eşməsindən qapdığı balaca qığılcı-mı pəncərə qarşısına qədər gətirdi. Pəncərə şüşəsində qarı ərimiş kiçik dairəcikdən Aksinya baxıb bir dəqiqəliyə Stepanın eşməsinin işığında qulağı üstə basmış papağın yanını, qarabuğdayı yanağının bir hissəsini gördü.

Aksinya əyilib sandığı töküşdürdü, çıxartdığı tumanları, koftaları, şal paltarları, – cəhiz gətirdiyi şeyləri – iri şalın içinə yığdı, nəfəsi darala-darala özünü itirmiş halda mətbəxdə son dəfə olaraq

vurnuxdu, lampanı söndürüb artırmaya yüyürdü. Melexovların evindən kim isə bayıra çıxdı, mal-qaraya baş çəkməyə getdi. Aksinya dayandı, bu ayaq səsləri kəsilincəyədək gözlədi, rəzeni qapının halqasına keçirdi və boğçasını bağına basıb, Don çayına tərəf yüyürdü. Qu tükündən toxunmuş baş yaylığının altından çıxmış hörükləri yanaqlarını qıdıqlayırdı. Dal küçələrlə gedərək Koşevoyların evinə çatdı – o, yeyin-yeyin gəldiyindən taqətdən düşmüşdü, ağırlaşıb daşa dönmüş ayaqlarını güclə sürüyürdü. Qrişa onu darvaza yanında gözləyirdi. O, boğcanı Aksinyadan aldı, dinməzəcə çölə yollandı.

Aksinya xırmanın yanından ötəndə addımlarını yavaştdı, əlini Qriqorinin qoluna toxundurub dedi:

- Bir az dayan.
- Nə üçün dayanım? Ay tezliklə doğmayacaq, tələsmək lazımdır.
- Dayan, Qrişa. – Aksinya belini büküb dayandı.
- Sənə nə oldu? – deyə Qriqori ona tərəf əyildi.
- Heç nə... sancılanan kimi oldum. Dünən ağır şey qaldırmışdım, ondandır, – deyib Aksinya dili ilə qurumuş dodaqlarını yalayır, sancıdan qovrulur, gözlərinin qarşısında qılgıncı oynayırdı; o, ikiəlli qarnından yapışdı. Beli bükülmüş və aciz-aciz bir qədər dayandı, pırtlaşmış saçlarını yaylığının altına yığdı, yola düzəldi.

- Hə, gedək, sancım kəsildi!
- Bəs heç soruşmursan mən səni hara aparıram. Bəlkə mən birinci uçuruma çatan kimi səni aşağı yuvarladacağam? – deyə qaralıqda Qriqori gülümsündü.

– Mənim üçün heç bir fərqi yoxdur. Oynadığım oyun başa çatmışdır. – Aksinyanın səsinə kinayəli bir gülüş var idi.

Stepan, adətinə görə, həmin gecə, çox gec gəldi. Əvvəlcə tövləyə getdi, atın ayaqları altına tökülmiş quru otu qaldırıb axurun içinə doldurdu, noxtasını başından çıxartdı, artırmaya getdi. Rəzeni halqadan aralayanda fikirləşdi ki: “Yəqin arvadlardan birisinin yanına söhbətə getmişdir”. Mətbəxə girdi, qapını kip örtüdü, kibrit yandırdı. O xeyli pul udmuşdu, buna görə də sakit idi, yuxusu gəlirdi. Lampanı yandırdı, mətbəxdə şeylərin töküşdürüldüyünü gördü, lakin bunun səbəbini başa düşmədi. Azca təəccüb edib, otağa keçdi. Orada sandığın açıq qalmış ağzı qaralırdı, tələsik şeylərini yığışdırarkən Aksinyanın unuduğu köhnə koftası yerə düş-

müşdü. Stepan yarımkürkünü çiyindən çəkib yerə atdı, lampanı götürmək üçün mətbəxə atıldı. Otağa diqqətlə göz gəzdirdi – hər şeyi anladı. Ağlı başından çıxdı, neylədiyini başa düşməyərək lampanı bir kənara tulladı, qılıncını divardan siyirdi, dəstəsindən elə bərk yapışdı ki, barmaqları gömgöy göyərirdi, Aksinyanın yadından çıxıb qalmış açıq-sarı güllü göy koftanı qılıncın tiyəsi ilə göyə tulladı və ani zərbə ilə havada iki parça elədi.

Vəhşicəsinə kədərindən canavara dönmüş, üzünün rəngi bozarmış, yırtıcılaşmış Stepan göy koftanın parçalarını tavana kimi atırdı; iti polad tiyə vırıldayır, onları havada parçalayırdı.

Sonra dartıb qılıncın dəstəsindən qotazı qırdı, qılıncı bir küncə tulladı, mətbəxə gedib stolun dalında oturdu. Başını yana əydi, demir kimi möhkəm və titrəyən barmaqları ilə stolun yuyulmamış üzünü xeyli vaxt sıgalladı.

XIII

Adamı bədbəxtlik basanda hər yandan basır: səhərçağı Miron Qriqoryeviçin cins döllük buğası, Hetkonun başısoyuqluğundan, ən yaxşı damazlıq madyanın boynunu buynuzlayıb yaraladı. Rəngi qaçmış, özünü itirmiş Hetko əsə-əsə qaçaraq evə gəldi.

– Ağa, bədbəxtlik üz vermişdir! Buğa, onu görüm gəbərsin, bu lənətə gəlmiş buğa...

– Buğa nə edib? Hə? – deyə Miron Qriqoryeviç təşvişə düşdü.

– Madyanı yaralayıb... buynuzlayıb... deyirəm...

Miron Qriqoryeviç ev paltarında heyətə yüyürdü. Su quyusunun yanında Mitka beşyaşar qızılı buğanı paya ilə döyürdü. Buğa əyilmiş başını fırladır, boğazı altındakı qırıq-qırıq sallaq dərinli qarın üstü ilə sürüyür, dal ayaqları ilə qarın uzağa sovurur, burulmuş quyruğunun ətrafında gümüşü toz qaldırırdı. O, zərbələrdən çəkilir, yalnız boğuz səslə böyürür, sıçramağa hazırlanmış kimi dal ayaqlarını götürüb qoyurdu.

Buğanın xırıltılı nəritisi getdikcə artırdı. Mitka onu döyür, payanı başına, böyrünə cırpır, xırıltılı səslə biabırçı söyüş söyür, toqmasından tutub onu geriye darta Mixeyə məhəl qoymurdu:

– Geri dur, Mitri!.. Səni and verirəm həzrəti İsayə, geri dur!.. Buynuzlayıb qarnını yırtar!.. Qriqoriç niyə durub baxırsan?..

Miron Qriqoryeviç su quyusunun yanına yüyürdü. Madyan çəpərin yanında dayanıb, aciz-aciz başını aşağı sallamışdı. Büzdümünün hər iki yanındakı dərin və qara batıqlar tərlə idi, atın nəfəsinə uyğun olaraq bunlar qalxır və enirdi; boynundan qarın üstünə, döş əzələlərinin şişləri üstə qan axırdı. Atın beli və böyürlərinin dərisi azca uçunur, paça araları əsim-əsim əsirdi.

Miron Qriqoryeviç atın qabağına keçdi. Atın boynundakı çəhrayı yarıdan buğ qalxırdı. Yara dərin idi, içinə əl girə bilərdi, at nəfəs aldıqca üzə çıxmış xirtdəyi yarpaq kimi əsirdi. Miron Qriqoryeviç madyanın telini dəstələdi, onun sallanmış başını yuxarı qaldırdı. Madyan bənövşəyi göz bəbəklərini düz sahibinin gözlərinə zilləyib sanki soruşdu: "Bəs sonra nə olsun?" Miron Qriqoryeviç bu laldinməz suala cavab vermiş kimi qışqırdı:

– Mitka! Dəginən bir az palıd qaynatsınlar. Hə, tez olun!

Hetko kirli boğazının üçbucaq xirtdəyi tərpənə-tərpənə palıd ağacının qabığına soymağa qaçdı. Mitka həyəti dolanan buğa tərəfə döyükdə-döyükdə atasının yanına gəldi. Qalın qar topaları arasında qıpqırmızı görünən buğa həyəti dövrə vurur, gücü gəldikcə böyürdü.

Atası Mitkaya əmr elədi:

– Atın yalından yapış! Mixey, qaç, bir az ip gətir! Cəld ol, yoxsa baş-gözünü özərim!..

Madyanın seyrək tüklü, məxmər kimi yumşaq üst dodağını burub iplə möhkəm bağladılar ki, ağrını duymasın. Qrişaka baba da gəldi. Bəzəkli fincanda palıd qozası rəngində həlim gətirdilər.

– Qoy soyusun, yəqin istidir. Nə dediyimi eşitdinmi, Miron, yoxsa eşitmədin?

– Dədə, siz Allah, gedin evə! Sizə burada soyuq dəyər!

– Mən də sənə deyirəm ki, həlimi soyut. Madyanı tələf etmək istəyirsən?

Madyanın yarasını yudular. Miron Qriqoryeviç donmuş barmaqları ilə kəndiri qırıqığa keçirdi. Yaranı özü tikdi. Yara üzərində səliqəli tikiş əmələ gəldi. Miron Qriqoryeviç su quyusunun yanından aralanmağa macal tapmamışdı ki, Lukiniçna qaça-qaça evdən çıxıb onun yanına gəldi. Lukiniçnanın solğun, sallıq yanaqları açıq-aşkar təşviş ifadə edirdi. O, ərinə kənara çəkdi.

– Natalya gəlmişdir, Qriqoriç! Aman Allah, bu nə işdir!..

– Daha nə olub?.. – Miron Qriqoryeviç saçlarını bir-birinə qarışdırıb, ağımsov üzünün çilləri bomboz oldu.

– Qriqori... Kürəkənciyəzin çıxıb evdən getmişdir! – Lukiniçna uçmağa hazırlanmış dolça kimi əllərini yana açıb, dizlərinə vurdu, vay-şivən saldı: – Bütün el-oba içində rüsvay olduq!.. Aman Allah, bu nə belədir başımıza gəldi!.. Ah! Ah!..

Natalya başında yaylıq, oynındə gödək qış koftası mətbəxin ortasında durmuşdu. İki damcı yaş gözələrinin qırağında, burnunun üst tərəfində qalıb düşmüşdü. Yanaqları ala-tala qızarmışdı.

Atası mətbəxə girib qızın üstünə düşdü:

– Niyə gəlmisən? Ərin döyüb? Yola getmirsəniz?..

– O çıxıb evdən getdi, – deyə Natalya boğazını qəhərləyən göz yaşını udaraq, içini çəkdi, yavaşca səndirleyib atasının qarşısında diz çökdü: – Həyatım məhv oldu, atacan! Məni orada qoyma, yanıma gətir! Qrişka öz aşnasına qoşulub getdi!.. Mənciyəz tək qaldım! Atacan, indi mən araba altında qalmış it kimi yəm!.. – Natalya tez-tez, içini çəkə-çəkə danışır, sözlərin axırını yeyir, yalvarıcı nəzərlə aşağıdan yuxarıya atasının kürən saqqalına baxırdı.

– Dayan, səbr elə görüm!..

– Orada yaşamağımın mənası yoxdur! Məni oradan gətirin! – deyə Natalya tez sandığın yanına süründü, ağladığından əsən başını əlləri arasına aldı. Yaylıq sürüşüb kürəyinə düşdü, səliqə ilə daranmış hamar qara saçları saralmış qulaqlarının üstünə töküldü. Ağır dəqiqələrdə insanın göz yaşı, mayda, quraqlıq vaxtı yağan leysan yağışına bənzər; anası Natalyanın başını öz çuxura düşmüş qarnına söykədi, səliqəsiz, sarsaq ağır deməyə başladı. Hövsələsi daralmış Miron Qriqoryeviç də artırmaya atıldı.

– Xizəyə iki at qoşun!.. Dişləli xizəyə!..

Artırmanın yanında toyuğu əməlli-başlı basmarlayan xoruz qışqırıqdan səksəndi, toyuğun üstündən düşdü, qaqqıldaya-qaqqıldaya və qəzəblə yanını basa-basa artırmadan uzaqlaşib anbarlara tərəf getdi.

– Atları qoşun!.. – Miron Qriqoryeviç artırmanın naxışlı məhəccərinin sütunlarını uzunboğaz çəkməsi ilə təpikləyib sındırırdı, o, yalnız Hetko qaça-qaça tövlədən iki qara at çıxartdıqdan, yeri-yeri başlarına xamıt keçirtdikdən sonra, sınıq-sınıq olmuş məhəccərdən əl çəkib evə girdi.

Mitka ilə Hetko Natalyanın şeylərini götürməyə getdilər, Hetkonun fikri dağınıq olduğundan, xizəyi, yoldan çıxmağa macal tapmamış boşqaya toxundurdu: o öz-özünə fikirləşirdi: "Bu hadisədən sonra, madyanın yaralanması bəlkə ağanın yadından çıxdı?" O sevinir, cilovu boşaldırdı.

"Elə əclafdır ki, ay unutdu ha!.." – deyə başına gələn fikirdən Hetko diltor olub, dodaqlarını büzdürdü.

– Tərpen, çər deymiş!.. Bu saat mən sənə canını alaram! – deyə o, diqqətini toplayıb qırmancı qara atın qarnının altına, düz dalağının üstünə ilişdirməyə cəhd etdi.

XIV

Yüzbaşı Yevgeni Listnitski leyb-qvardiyanın Ataman polkunda xidmət edirdi. Zabitlər cıdırında atdan yıxılıb onun sol qolunun biləkden yuxarı sümüyü sınımışdı. Xəstəxanadan sonra ay yarım məzuniyyət alıb, Yaqodnoyeyə, atasının yanına yola düşdü.

Qocalmış, arvadı çoxdan ölmüş general, Yaqodnoyeyə tək-tənha yaşayırdı. Arvadı keçən əsrin səksəncinci illərində Varşava yaxınlığında bir qəsəbədə həlak olmuşdu. Kazak generalına atılan güllələr, arvadı ilə sürücüsünə deyir, faytonu çox yerindən deşik-deşik edir, lakin generala xəter yetirmir. Arvadı ölür, ondan iki yaşlı oğlu Yevgeni qalır. Bu hadisədən sonra general istefaya çıxır və Yaqodnoyeyə köçür (onun Saratov vilayətində dörd min desyatindən artıq torpaq sahəsi var idi; bu torpaq hələ 1812-ci ildə Vətən müharibəsində iştirak etdiyinə görə ulu babasına verilmişdi) və tənha, sərt həyat sürməyə başlayır.

O böyiüyüb yeniyyətə oğlan olmuş Yevgenini orta hərbi məktəbə verir, özü isə təsərrüfatla məşğul olmağa başlayır: cins mal-qara yetiştirir, imperatorun at zavodundan qaçağan aygırlar alıb, bunları İngiltərədən gətirdiyi və Don mahalı Proval at zavodunun madyanları ilə cütləşdirərək yeni at cinsi yaradır. Bir kazak kimi payına düşmüş torpaqla satın aldığı torpaqları birləşdirib burada ilxı saxlayır, taxıl əkdirir, payız və qışda tazıları ilə ova çıxır, hər dəfə də təntənəli qəbul salonuna qapayıb həftələrlə içirdi. Ağır mədə xəstəliyi onu tamam əldən salmışdı; həkimlərin ciddi tapşırığına əsasən yeməyi çeynəyir, şirəsini sorur, cecəsini isə həmişə böyründə daya-

nan, lazım gələndə ağasına doğru əyilən cavan, əsl kəndli olan nökr Veniaminin əlində tutduğu gümüş nimçenin içinə tüpürürdü.

Veniamin qarabağdayı, ağıldankəm bir oğlan idi, yumru başındakı saç qara məxmərə bənşəyirdi. O, altı il idi ki, pan Listnitskinin yanında qulluq edirdi. Əvvəllər, əlində gümüş boşqab generalın böyründə hazır durmaq lazım gələndə iyənirdi, qocanın boz, kardan düşmüş dişləri ilə yediyini sorub cecəsini boşqaba tüpürməyinə çox çətinliklə baxa bilirdi, lakin sonralar buna alışdı.

Malikanədə Veniamindən başqa xidmətçilərdən: aşpaz qadın Lukeriya, kaftarlaşmış mehtər Saşka, naxırçı Tixon, sürücülüyə götürülmüş Qriqori və Aksinya yaşayırdılar. Bədəni lətləmiş, çopur, iri yanbızlı, görkəmindən acımamış sarı xəmirə oxşayan Lukeriya ilk gündən Aksinyanı sobaya yaxın gəlməyə qoymadı.

– Pan yayda işlətmək üçün fəhlə tutanda onlara xörək bişirərsən, indi isə, mətbəx işlərinin öhdəsindən, əlbəttə ki, mən özüm gələm.

Şərtləşdiklərinə görə Aksinya evin bütün döşəmələrini həftədə üç dəfə yumalı, toyuq-cücəni yemləməli, quşların hinlərini tərtəməz saxlamalı idi. Aksinya böyük canfəşanlıqla işə girişdi, o cümlədən Lukeriyanın özünə xoş gəlməyə çalışdı. Qriqori vaxtının çoxunu taxta-şalbandan tikilmiş geniş tövlədə mehtər Saşka ilə birlikdə keçirirdi. Kişinin saç-saqqalı tamam ağarmışdı, amma adı yenə də Saşka qalmışdı. Heç kəs onu səslədikdə hörmətlə – adı və atasının adı ilə çağırırdı, familiyasını isə yəqin, onu azı iyirmi ildən bəri nökr saxlayan pan Listnitski özü də bilmirdi. Saşka cavanlıq vaxtında sürücü olmuşdu, ömrünün axırına yaxın isə gözləri işıqdan düşdüynə, bədəni zəiflədiyinə görə mehtərliyə keçmişdi. O, qısaboyu, bədənini tamam ağ tük basmış (qollarının da tükü ağ idi) bir kişi idi, uşaq vaxtı toxmaqla əzişdirildiyindən burnu yapış idi, o daim ətrafındakı adamlara məsum uşaq səmimiyyəti ilə, dövrəsi qırmızı qırıqlı gözləri ilə kirpik çala-çala baxıb gülümşəyirdi. Onun nurani sifətini məzəli fındıq burnu, bir də alt dodağındakı aşağı uzanan çapıq eybəcərləşdirirdi. Əsgərlikdə, sərxoşluq edərkən (onun əsl Boquçar tərəfindəki ruslardan idi) araq əvəzinə "çar araqı"¹ başına çəkirdi: bu da onun dodağını yandırır, alt çənə-

¹ Çar araqı – xlorid və nitrat turşuları qarışığı

sinə bitişdirir. Həmin mayenin axıb süzüldüyü yerdə, tük bitməyən çəhrayı və məzəli qıyqacı çapıq qalmışdı, sanki balaca bir vəhşi heyvan nazik mişar kimi olan dili ilə Saşkanın çənəsini ya'ayıb, iz buraxmışdı. Saşka tez-tez ara qırdı, belə dəqiqələrdə o, ayaqları bir-birinə dolaşa-dolaşa, həyətdə malikanə sahibi kimi təşəxxüslə gəzişir, panın yataq otağının pəncərəsi önündə dayanır, barmağını məzəli burnunun qabağında bic-bic oynadır, onu uca və ciddi səsle çağırırdı:

– Mikolay Lekseviç! A Mikolay Lekseviç?

Pan da, bu vaxt, yataq otağında idisə, pəncərəyə yaxınlaşırdı.

– Qarnını doldurmusan, zırrama? – deyərək pan pəncərədən nəril-dəyirdi.

Saşka sürüşüb belindən düşən şalvarını çəkə-çəkə pana göz vurur, bic-bic gülümsəyirdi. Onun sifətini: qıyılmış sol gözdən ağzının sağ küncündək aşağı enən çəhrayı çapığa kimi çöpəki, oynaq bir təbəssüm bürüyürdü. Bu təbəssüm köndələn, lakin xoş idi.

– Mikolay Lekseviç, zati-aliləri, mən sənə yaxşı belədə-ə-ə-əm!..

– Bundan sonra Saşka yerində ləngər vurur, yuxarı qaldırdığı kirli və nazik barmağı ilə panı hədələyirdi.

– Get yat, ayıl – deyərək pan mülayimləşir, gülümsəyir, eşmə bük-məkdən saralmış barmaqları ilə sallaq bığlarını tumarlayırdı.

Saşka balaca bağçaya yaxınlaşıb gülürdü:

– Saşkaya heç şeytan da kələk gələ bilməz! Mikolay Lekseviç, sən də... mənim kimisən. Səninlə mən beləlik: çayda balıq yan gəzər. Balıq özünü suyun dibinə verir, biz isə özümüzü veririk... xırmana. İkimiz də varlıyıq, belə ha! – Saşka ayaqlarını aralı qoyur, qollarını geniş açıb əl çalırdı: – Bizi hamı tanıyır, bütün Don vilayətində məşhuruq. Biz... – Saşkanın səsi kədərli çıxır, yavaşlıyır, – sizin də, mənim də, zati-aliləri, hər şeyimiz yaxşıdır, tək-cə bur-numuz cybəcərdir.

– Niyə cybəcərdir? – deyərək pan maraqlanır, gül-məkdən sifəti gömgöy olur, bığları və biğyedəyi tərənirdi.

– Ara qırməkdən! – Saşka sözünü açıq deyir, tez-tez kirpik çalır, çəhrayı çapıq yerindən aşağı sızan tüpürçəyini dili ilə yala-yırdı. – Sən, Mikolay Lekseviç, daha içmə. Yoxsa ikimiz də tamam məhv olarıq! Ara q bizim axırıma çıxar!..

– İndi ki, elədir, get bir az da vur başın ayılsın.

Pan pəncərədən bir abbaslıq tullayırdı. Saşka pulu göydə tutur, furajkasının astarı altında gizlədirdi.

– Hə, xudahafız, general, – deyərək Saşka köksünü ötürür, çıxıb gedirdi.

Pan bəri başdan gülümsünərək soruşurdu:

– Atları sulamısanmı?

– Qotur şeytan! Ay köpek oğlu! – deyərək acığından qızarmış Saşka dili topuq vura-vura, qəzəbdən bədəni titrəyə-titrəyə çıxırırdı: – Heç Saşka atları sulamağı unudarmı? Ölsəm də, yenə sürünə-sürünə gedib hələsinə bir dolça su verərəm, o isə gör, nə danışır!.. Bir buna bax!..

Saşka, nahaqdan qəlbinə toxunulduğuna görə ana söyüşü yağdır-a-yəğdirə, yumruğu ilə hədələyərək-hədələyərək çıxıb gedirdi. Onun heç bir hərəkətinə məhəl qoymurdular: sərxoşluq etməsinə də dözüldülər, panla açıq-saçıq danışmasına da; ona görə dözüldülər ki, Saşka çox mahir mehtər idi. O, yay-qış tövlədə, boş axurda yatırdı, atlarla onun kimi rəftar etməyi heç kəs bacarmırdı, o, həm mehtər, həm də baytar idi; may ayında çiçək açan vaxt otları yolur, güneylərdə, dərələrin quzeylərində torpağı qazıb, dərman üçün gərək olan kökləri yığırdı... Tövlədə divarların lap yuxarısında dəstə-dəstə müxtəlif ot, çiçək qurusu asılmışdı; bunlar – xəfənək xəstəliyinə qarşı – yazlıq buğda, gürzə zəhərinə qarşı ilanotu, ayaqların dabaq olmasına qarşı – qara-yarpaq, gücə düşmüş atların məhləmi dəşilmiş yaraları üstə qoymaq üçün çaybasar meşələrindəki söyüd ağaclarının kökü yanında bitən, gözə çarpmayan ağot, habelə müxtəlif at xəstəliklərinə lazım olan bir çox başqa bitkilər idi.

Tövlədə – Saşkanın yatdığı yerdə yay-qış həmişə incə, insanın ciyərlərinə ləzzətlə dolan xoş ətir duyulurdu. Onun taxta çarpayı-sına doldurulmuş, üstündən çul salınmış quru ot, altında qalmaqdan bərkiyib daşa dönmüşdü, Saşkanın hər tərəfindən at iyi gələn kəndli kaftanı da burada idi. Bu kaftan və aşılannmış dərindən tikil-miş kürkdən başqa Saşkanın heç bir şeyi yox idi.

Yekədodaq, zırpı və gicbəsər kazak Tixon Lukeriya ilə yaşayırdı, səbəbsiz olsa da, qadını gizlicə Saşkaya qısqanırdı. O, ayda bir dəfə Saşkanın çirkli köynəyinin düyməsindən yapışıb onu kənara çəkirdi.

– Bura bax, baba, sən gəl, mənim arvadıma baxma!

– Hə, nə bilim... – deyərək Saşka mənalı-mənalı kirpik çalırdı.

– Ondan gözünü çək, baba! – deyə Tixon xahiş edirdi.
– Dostum, mənəm çopur arvadlardan xoşum gəlir. Mən balaca araqsız keçinərəm, çopur arvadsız qala bilmərəm. Arvad nə qədər çopur olsa, bil ki, o haramzada, biz kişiləri bir o qədər çox sevir.

– Axı, baba, sən yaşda adam üçün belə işlər həm ayıb, həm də günahdır... Eh, sənə nə deyim, hələ adını da həkim qoymusan, atları müalicə edirsən, müqəddəs sözlər bilirsen...

– Mən hər dərdin dərmanını bilən həkiməm, – deyə Sasxa inandından əl çəkmirdi.

– Ondan gözünü çək, baba! Belə olmaz, axı.

– Mən, qardaş, bu, Lukeriyanı yanlayacağam. O hiyləgər qadınla vidalaş, əlindən alacağam! O, kişmişli piroq kimi bir şeydir. Piroqun üzündən kişmişləri qoparıb çıxarmışlar, buna görə azca çopurdur. Belələrini sevirəm!

– Al, bu da sənə xərcliyin... amma əlimə-ayağıma dolaşma, yoxsa vurub öldürərəm, – deyib Tixon köksünü ötürür, pul kisəsini eşələyib qara pul çıxardırdı.

Bu hadisə hər ay təkrar olunurdu.

Yaqodnoyedə həyat yuxulu və durğun keçirdi. Malikanə gediş-gəlişli baş yollardan uzaqda, ucqar quru dərədə yerləşirdi, payız giren kimi stanitsa və xutorlarla onun əlaqəsi kəsilirdi. Qışda gecələr Qara meşədə qışlayan canavar balaları, çaybasar meşəyə qumsal burun kimi dirənən şiş təpə üstə yığışır, səs-səse verib uluşır, atların canına vəlvələ salırdı. Tixon panın qoşalüləsini götürüb çaybasar meşəyə güllə atmağa gedirdi, Lukeriya da dəyirman daşı kimi iri yanbızlarına palaz bürüyüb, otli, çopur yanaqları arasında itib-batmış balaca gözlərini pəncərədən bayıra – qaranlıq zülmətə zilləyir, güllə səsini səbirsizliklə gözləyirdi. Belə vaxtlarda səfeh və keçəl Tixon onun nəzərində göyçək, çox qoçaq bir oğlan olurdu; xidmətçilər yaşayan evin qapısı açılanda, Tixon buxar dumanı ilə birlikdə içəri girəndə isə çarpayıda ona yer eləyir, soyuqdan gəlmiş əşnasını şirin-şirin danışa-danışa və ehtirasla bağrına basırdı.

Yay olanda Yaqodnoyedə fəhlələrin səs-küyü gecə yarısınadək kəsilmirdi. Pan qırx desyatınə qədər sahədə müxtəlif dənli bitki əkdilir, biçin vaxtı muzdur tuturdu. Yayda Yevgeni də nadir hallarda malikanəyə gəlir, bağı, çaybasar meşəni gözməyə çıxır, lakin danırırdı. Səhərlər əlində tilov saatlarla gölün sahilində otururdu. O, ortaboylu,

enlikürək bir oğlan idi. Kazak qaydası tel qoyur, həmişə sağ tərəfə darayırdı. Zabit sürtuku onun əynində yaraşıqlı dururdu.

Aksinya ilə bərabər malikanəyə köçəndən sonra, ilk günlər Qriqori tez-tez cavan ağanın yanına gedirdi. Veniamin xidmətçilər yaşayan evə gəlir, məxmər saçlı başını aşağı salıb gülümsünürdü:

– Qriqori, cavan oğlanın yanına get, sənə çağırır.

Qriqori otağa girir, qapı ağzında dayanırdı. Yevgeni Nikolayeviç enli, seyrək dişlərini ağardıb, oturmaq üçün ona stul göstərirdi:

– Otur!

Qriqori yanını stulun kənarına qoyurdu.

– Atlarımız xoşuna gəlirmi?

– Yaxşı atlardır. Boz at xüsusilə yaxşıdır.

– Sən onu tez-tez min. Ancaq bax ha, çaparaq sürmə.

– Bunu Sasxa baba mənə deyibdir.

– Bəs Krepiş necə atdır?

– Kəhərimi deyirsiniz? Belə atın heç qiyməti yoxdur. Dırnağı azca çatlamışdır, nallatmaq lazımdır.

Cavan pan iti, ala gözlərini qırıb soruşdu:

– Deyəsən mayda sən düşərgəyə getməlisən?

– Elədir ki, var.

– Mən atamanla danışaram, getməzsən.

– Olduqca minnətdaram.

Hər ikisi susdu. Yüzbaşı mundirinin yaxasını açıb, ağ, qadın sinəsini tumarladı.

– Bəs qorxmursan ki, əri gəlib Aksinyanı sənə əlindən alar?

– Gəlib almaz, əri ondan üz döndərmişdir.

– Bunu sənə kim demişdir?

– Stanitsaya nal mıxı almağa getmişdim, orada həmyerliləri-mizdən birinə rast gəldim. O dedi ki, Stepan gecə-gündüz içir. O, guya deyib ki: “Aksyutka, qara qəpiyə də mənə lazım deyil. Qoy getsin, mən ondan yüz qat yaxşısını taparam”.

– Aksinya göyçək qadındır, – deyə yüzbaşı, üzündə təbəssüm oynaya-oynaya Qriqorinin başı üstündən fikirli-fikirli yuxarı baxdı.

– Bəd deyil, – deyə Qriqori də bunu təsdiq etdi və qasqabağını salladı.

Yevgeninin məzuniyyəti qurtarmaqda idi. O, artıq sarğısız qolunu rahatca tərpedir, dirşeyini qatlamadan yuxarı qaldıra bilirdi.

Son günlərdə o, xidmətçilər yaşayan evə – Qriqorinin mənzilinə tez-tez gəlir, burada xeyli otururdu. Aksinya çirkəndən-kirkəndən barlanmış divarları tərtəmiz ağartmış, pəncərə taxtalarını yumuş, döşəməni kərpic ovuntusu ilə sürtüb təmizləmişdi. Boş, nəşəli balaca otaqda qadın əlləri ilə yaradılmış rahatlıq var idi. Soba otağı qızıdırırdı. Yüzbaşı üzü göy mahud, içi xəz yarımkürkünü çiyinə salıb bura gəlirdi. O, həmişə Qriqori atlarla məşğul olan vaxtda gəlirdi. Əvvəlcə mətbəxə girir, Lukeriya ilə zarafatlaşır, sonra isə dönüb o biri otağa keçirdi. Sobanın yanında kətil üstə əyləşir, belini əyib həyasızcasına gülümseyən nəzərlə Aksinyaya baxırdı. O gələndə Aksinya özünü itirir, corab toxuyan barmaqları arasında millər titrəyirdi.

Yüzbaşı papirosunu çəkə-çəkə balaca otağa göyümtül tüstü doldurur və soruşurdu:

- Aksinyacan, necə dolanırsan?
- Canınızda dua ələyirəm.

Aksinya başını qaldırıb onun üzünə baxır, nəzəri yüzbaşının işıldayan, arzusunu sözsüz bildiren gözələrinə sataşır, qıpqırmızı qızarırdı. Yevgeni Nikolayeviçin utanmaq nə olduğunu bilməyən gözələrinə baxanda Aksinya diltor olur, qanı qaralırdı. Yevgeninin müxtəlif boş-boş suallarına tutar-tutmaz cavab verir, bacardıqca otaqdan tez çıxmağa cəhd edirdi.

- Gedim. Ördəklərə də səpmək lazımdır.
- Hələ otur. Sonra gedərsən – deyər yüzbaşı gülümseyir, dar şalvarı budlarına yapışmış ayaqları titrəyirdi.

Yevgeni, keçmiş ailə həyatı barədə Aksinyanı uzun-uzadı sorğu-suala tutur, atasının səsinə oxşar yoğun səslə danışdı, onun bulaq suyu kimi işıldayan gözələri sırtıq nəzərlə baxırdı.

İşini qurtarmış Qriqori evə gəlirdi. Yüzbaşı gözələrinə şölələnməmiş atəşi söndürür, Qriqorini papirosa qonaq edib gedirdi.

Qriqori boğuc səslə Aksinyanın üzünə baxmadan soruşurdu:

- Niyə oturmuşdu?
- Mən nə bilim? – deyər Aksinya yüzbaşının baxışlarını xatırlayaraq saxta təbəssümlə gülümseyirdi. – Gəldi, buradaca, bəri bax, Qrişacan, beləcə... – Aksinya yüzbaşının necə oturduğunu, belini necə əydiyini göstərdi. – Oturub qaldı, lap adamın zəhləsini aparır, dizlərinin sümüyü lap biz kimi çıxır.

– Olmaya sən onu dadandırmısan? – deyər Qriqori qəzəblə gözələrinə qıydı.

– Çox lazımmış!

– Bax, ayıq ol, yoxsa bir gün onu götürüb bu atırmadan yerə tullaram.

Aksinya gülümseyə-gülümseyə Qriqorinin üzünə baxır, onun doğru dediyini, yaxud zarafat elədiyini başa düşə bilmirdi.

XV

Pəhrizin dördüncü həftəsində qış gücdən düşdü. Don çayının sahillərində buz saçaq-saçaq oldu, qabarmağa başladı, üst qatı ərimeş buz çallaşdı. Gecələr dağ boğuc səslə uğuldayırdı; qocaların dediyinə görə bu – saxta olacağı əlaməti idi, əslində isə istilər açıq-aşkar yaxınlaşırdı. Səhərlər bir az don olur, yüngülvarı qırov düşür, günortaçağı isə torpağın donu açılır, mart ayının, albalı ağaclarının azca don vurmuş qabığının, çürümüş küləşin iyi havanı bürüyürdü.

Miron Qriqoryeviç yavaş-yavaş əkinə hazırlaşdı, günlər uzandıqından anbarın talvarı altında qurdalanır, malalar üçün yonub diş rahlayır, Hekto ilə birlikdə iki dəne təzə təkər hazırlayırdı. Qrişaka baba pəhrizin dördüncü həftəsində pəhriz saxlayır və kilsəyə ibadətə gedirdi. O, soyuqdan sifəti qaralmış halda kilsədən gəlib gəlinə şikayətlənirdi:

– Bu keşiş camaatı yorub əldən saldı, bir qəpiklik keşiş deyil, bə-li, duanı elə öl-ölə oxuyur ki, adamı yuxu basır. Əcəb beləyə düşmüşük!

– Ata, siz Pasxa ərəfəsində axır həftədə pəhriz saxlayıb kilsəyə getmə idiniz, daha yaxşı olardı, o vaxtadək havalar da bir az istiləşərdi.

– Sən Nataşkanı çağır mənim yanıma gəlsin. Qoy mənə lap qalın corab toxusun, belə dabani yırtıq zəhrimar geysə, lap boz canavar da üşüyər.

Natalya atası evində “ömrünün axırını gözələyən xaxol” kimi yaşayırdı: ona elə gəlirdi ki, Qriqori yenə də onunla barışacaqdır; ağıllı pıçıldadığı ağıllı sözlərə etina etməyir, qəlbən Qrişanın yolunu gözələyirdi; gecələr əzab içində çırpınır, qəfil və ağır inciklik onu

üzürdü. Onun əzabına təzə bir müsibət də əlavə olunmuşdu; Natalya dəhşətdən bədəni buza dönərək bu işin axırını gözləyir, balaca qızlıq otağında gecələr sübh açılana kimi yarananmış quş kimi çırpınırdı. Atası evinə gələn gündən qardaşı Mitka ona ayrı gözlə baxmağa başlamışdı, bir gün isə dəhlizdə Natalyanın qolundan yapışıb, açıq-aşkar soruşdu:

– Qrişkanın xiffətini çəkirsən?

– Bunun sənə nə dəxli var?

– Sənin dərđini dağıtmaq istəyirəm...

Natalya onun gözlərinin içinə baxdı və başa düşdüyü məsələdən qəlben dəhşətə gəldi. Mitkanın yaşıl pişik gözləri oynayır, bəbəkəri yağlanıbmış kimi qaranlıq dəhlizdə işıldayırdı. Natalya qapını çırpıb, küncdəki otağa – Qrişaka babanın yanına keçdi və xeyli dayanıb üreynin döyünməsinə qulaq asdı. Bu hadisənin ertəsi günü Mitka ona həyətə yaxınlaşdı. Oğlan mal-qara üçün tayadan ot atır, papağı altından çıxan saçlarından, ispan xəzindən tikilmiş papağından yaşıl ot saplaqları sallanırdı. Natalya donuzlara yal verilən təknənin başına dolanan itləri qovurdu.

– Sən gəl, mənim başımı ağrıtmı, Nataşka...

Natalya onu görməmək üçün əlləri ilə üzünü örtüb qışqırdı:

– Bu saat çıxıb dedəmə deyəcəyəm!

– Tfu, səfəhləmişən!

– İtil buradan, məlun!

– Hə, niyə hay-küy salırsan?

– İtil buradan, Mitka! Bu saat gedib hamısını dedəmə deyərəm!.. Sən mənə nə gözlə baxırsan, hə? Ax-x-x-x, vicdansız!.. Öl, yerə gir də!

– Hələ yer üstə rahatca gəzə bilərəm. – Mitka dediyini sübut etmək üçün təpiyini yerə vurdu və əllərini belinə qoydu.

– Mənə yaxın gəlmə, Mitri!

– Onsuz da indi yaxın gəlmirəm, gecə isə gələcəyəm. Allah haqqı gələcəyəm.

Natalya bədəni əsə-əsə evə getdi. Axşam sandığın üstündə özünə yer saldı, kiçik bacısı ilə birlikdə yatdı. Qızarmış gözlərini qaranlığa zilləyib, bütün gecəni yerində o tərəf-bu tərəfə çevrildi. Balaca bir xışiltı eşidən kimi fəryad edib bütün evdəkiləri qaldırmaq fikrində idi, lakin sükutu yalnız divarın o tərəfində yatmış

Qrişaka babanın fısıltısı, arabir yanında tərpenən kiçik bacısının xorultusu pozurdu.

Həyatı zəhərlənmiş, çarəsiz dərddə düşmüş Natalyanın qara günlərinin axırı görünmürdü!

Elçilik məsələsindəki rüsvayçılığını unutmamış Mitka qaşqa-baqlı və qəzəbli gəzirdi. Axşam olan kimi yığnaqlara gedir, tək-tək hallarda evə ertədən gəlir, çox vaxt lap səhər açılana qayıdırdı. Gəzəyən dul kazak arvadları ilə kefə baxır, Stepanın yanına “iyirmi bir” oynamağa gəldirdi. Miron Qriqoryeviç xeyli vaxt var idi ki, onun hərəkətlərinə göz qoyur, amma hələ dinmirdi.

Pasxa bayramına bir az qalanda Natalya, Moxovun mağazası yanında Panteley Prokofyeviçə rast gəldi. Qoca onu səslədi:

– Bir dəqiqəliyə ayaq saxla görüm!

Natalya dayandı. O, qayınatasının donqarburunlu, az-çox Qriqoriyə oxşayan üzünə baxıb kədərlandı.

– Niyə biz qocalara heç baş çəkmirsən, hə? – deyərək Panteley Prokofyeviç utana-utana onun üzünə baxdı: sanki Natalya qarşısında təqsirkar onun özü idi. – Bizim arvad sənin xiffətini çəkir: görəsən qız necədir, neyləyir... hə, necəsən, nə təhər dolanırsan, bala?

Natalya bu qeyri-iradi xəcalətdən özünə gəldi.

– Çox sağ olun... – deyib dili dolaşdı (istədi “ata” desin), utandı, sözünü belə qurtardı: – Panteley Prokofyeviç!

– Bəs niyə bizə baş çəkmirsən!

– Ev-çəşik işlərim... məşğulam.

– Eh, bizim Qrişkanı nə deyim! – Qoca təəssüflə başını buladı.

– Əclaf bizi biabır elədi... Güzəranımız yaxşı keçirdi...

– Neyləmək olar, ata... – Natalya uca, cingiltili səslə dedi.

– Görünür ki, taleyim belə imiş.

Panteley Prokofyeviç Natalyanın doluxsunmuş gözlərinə baxdıqda özünü itirdi, yerində qurcalandı. Qızın dodaqları əyilir, o, gözlərinin yaşını zorla saxlayırdı.

– Xudahafız, qadan alım!.. Sən onun, o it balasının dərđini çəkmə, o heç sənin kəsik dımağına da dəyməz. O, bəlkə də, qayıdıb gəldi. Birçə görə idim, başına elə oyun açardım ki, özü də afərin deyərdi!

Natalya döyülmüş adam kimi, boynunu qısıb getdi. Panteley Prokofyeviç birdən-birə qaçmağa hazırlaşan adam kimi xeyli vaxt yerində saydı. Natalya tindən burularkən dönüb geri baxdı: qayınatası əsaya dirənə-dirənə və axsaya-axsaya meydanı addımlayırdı.

Ştokmanın yanına gec-gec toplaşdılar. Yaz yaxınlaşırdı. Xutor camaatı yaz işlərinə hazırlaşdı; yalnız dəyirməndən Valet ilə Davidka, bir də maşinist İvan Alekseyeviç gəlirdilər. Pasxa ərəfəsində axır çərşənbə günü onlar axşamçağı emalatxanaya toplaşdılar. Ştokman çilingər dəzgahının üstündə əyləşib gümüş on şahlıqdan hazırladığı üzüyü yiyə ilə hamarlayırdı. Batan günəşin şüaları saçaq kimi pəncərəyə düşmüşdü. Döşəmə üstə sarı çalarlı çəhrayı tozlu kvadrat var idi. İvan Alekseyeviç itiğiz kəlbətini əlində oynadırdı.

– Bayaq ağanın yanında idim, porşen barədə onunla danışmağa getmişdim. Porşeni Millerovaya aparmaq lazımdır ki, orada onu əməlli təmir etsinlər, biz nə eləyə bilərik? Bax, bu yekəlikdə çatdağı var, – İvan Alekseyeviç çatdağın ölçüsünü çeçələ barmağı ilə göstərdi, lakin bunu kimə göstərdiyi məlum olmadı.

Yiyəni sürtə-sürtə, barmağının ətrafına gümüşü toz zərrələri səpələyə-səpələyə Ştokman soruşdu:

– Axı deyəsən, orada zavod var?

– Marten zavodu var. Keçən il mən həmin zavodda olmuşam.

– Fəhləsi çoxdurmu?

– İstədiyin qədər var. Dörd yüz nəfər olar.

– Hə, onlar necə dolanırlar? – Ştokman işlərkən başını silkələyir, sözləri kəlmə-kəlmə, aydın ifadə edirdi.

– Onların güzəranı pis deyil, bu sən dediyin proletarlar deyil... zir-zibildir.

Ştokmanın yanında oturub, kötük kimi qalın, gödək barmaqlı əlləri ilə dizlərini qucaqlamış Valet soruşdu:

– Belə niyə?

Saçları una bulaşmış üyüdücü Davidka emalatxanada var-gəl edir, çarıqları ilə dəmir yonqarını əzişdirir, bu quru, iyli xışıltya diqqətlə qular verib gülümsünürdü. Ona elə gəlirdi ki, xəzan yarpaqları döşənmiş bir dərə ilə gedir, tapdaladığı yarpaqlar yüngülce əzilir, ayaqları nəm, möhkəm dərə torpağına toxunur.

– Ona görə ki, hamısı varlı adamlardır. Hər birinin xüsusi evi, arvadı və deməli, ağzının ləzzəti var. Bundan başqa, onların yarısı baptistdir. Sahibkar özü – onların vaizidir; deməli, əl-əli yuyur, əl də üzü; ancaq əllərin hər ikisi elə çirkəlidir ki, qaşovla da sürtənsən getməz.

Davidka, ona məlum olmayan sözü eşidib dayandı:

– İvan Alekseyeviç, baptistlər nə olan şeydir?

– Baptistləmi? Onların öz əqidələri var. Allaha başqa cür inanırlar. Onlar da köhnə təriqətçilər kimi bir şeydirlər.

– Hərəkət bir növ dəlilikdir, – deyərək Valet əlavə etdi.

İvan Alekseyeviç başladığı söhbəti davam etdirdi:

– Hə, deməli, gəldim Sergey Platonoviçin yanına, gördüm ki, Tsatsa Atepin də onun yanındadır. Sergey Platonoviç mənə dedi: “Dəhlizdə gözle”. Oturdum, gözlədim. Qapı aralı qaldığından, onların söhbətini eşidirdim. Ağa özü Atepinin inandırır ki, çox çəkməz, deməli, almanlarla müharibə başlanar, açıb bir kitabın harasını isə oxudu. Tsatsa isə, bilirsinizmi, nə deyirdi? “Dava məsələsində, – deyirdi, – mən sənə mülhizənlə razılaşmıram” – İvan Alekseyeviç Tsatsanı elə yaxşı yamsıladı ki, Davidka ağzını büzdü, yavaşca pıçıldadı, lakin Valetin zəhmli işarəsini görüb özünü yığırdı.

İvan Alekseyeviç eşitdiyi söhbətin məbədini təkrar edərək dedi:

– “Rusiya ilə müharibə ola bilməz, ona görə ki, Almaniya bizim taxılla dolandır”. – Bu zaman bir adam da söhbətə qarışdı, kim olduğunu tanıya bilmədim, ancaq sonradan məlum oldu ki, bu, pan Listnitskinin zabıt oğludur. – “Müharibə olsa da, güya, Fransa ilə Almaniya arasında, üzüm bağlarının üstündə olasıdır, bunun isə bizə heç bir dəxli yoxdur”.

İvan Alekseyeviç Ştokmana müraciətlə soruşdu:

– Osip Davidoviç, sən nə fikirdəsən?

Qabağa uzatdığı əlindəki üzüyə diqqətlə baxa-baxa Ştokman ona başdansa cavab verdi:

– Mən qabaqcadan fikir söyləməyi bacarmıram.

– Onlar dalaşan kimi bizi də davaya aparacaqlar. İstəsən də, istəməsən də gedəcəksən, getməsən – saçından tutub sürüyə-sürüyə aparacaqlar, – deyərək Valet öz mülhizəsini bildirdi.

Ştokman itiğiz kəlbətini yavaşca İvan Alekseyeviçin əlindən alıb, danışmağa başladı:

– Uşaqlar, burada, məsələ belədir.

O, ciddi danışır, göründüyü kimi, mətləbi adamlara dərinləndirən başa salmağa hazırlaşdı. Çilingər dəzgahı üstə oturmuş Valet aşağı sürüşən ayaqlarını daha möhkəm qucaqladı. Davidkanın ağzı açılı qaldı, sıx sədəf dişləri ağarsa da huşunu topladı. Ştokman, ona xas

olan aydın, yığcam və möhkəm ifadələrlə kapitalist ölkələri arasında bazarlar və müstəmləkələr uğrunda gedən mübarizəni təsvir etdi. O, sözünü yenice qurtarmaq istəyirdi ki, İvan Alekseyeviç qəzəblə onu dayandırdı.

– Axı bir də görək, bunların bizə nə dəxli var?

– Ştokman gülümsündü:

– Başqası kef çəkəcək, sənin və sən kimilərin isə başı ağrıya-caqdır.

Valet də maşinisti sancdı:

– Uşaq olma, köhnə məsələdə deyilir ki: “Ağalar bir-biri ilə savaşırlar, ortalıqda təpik kəsib-kusuba dəyər”.

– Hə-ə-ə, – deyər İvan Alekseyeviç gücü çatmayan, çox çətin bir iş görmüş kimi qaşqabağını salladı.

Davidka soruşdu:

– Bu Listnitski, görsən, Moxovun evinə niyə belə tez-tez gəlir-gedir? Olmaya onun qızı üçün ayaq döyür?

Valet qeybətlə dedi:

– Oraya artıq Korşunov nəslinin ayağı dəymişdir...

– Bəri bax, İvan Alekseyeviç? Zabit orada nə sümsünür?

İvan Alekseyeviç dik atıldı, elə bil dizlərinin üstünə qamçı vurdular.

– Hə? Nə dedin?

– Mürgüləmişdin, əmi?... Listnitskidən danışırıq.

– Stansiyaya gedir. Hə, sizə bir təzə xəbər verim: oradan bayıra çıxdım, gördüm atırmada bir adam var, sizcə kim olsa yaxşıdır? Qrişka Melexov. Əlində qamçı var idi. Mən ondan soruşdum: “Qriqori, sən buralarda neyləyirsən?” – “Pan Listnitskini Millero-vaya aparıram”.

– Qriqori onların sürücüsüdür, – deyər Davidka da söhbətə qarişdı.

– Pan süfrəsinin artığı ilə dolanır.

– Sən, Valet, zəncir iti kimi hamıya hürürsən.

Danışmaq bir dəqiqəyə qədər kəsildi. İvan Alekseyeviç getmək üçün ayağa qalxdı.

Axır-axırda Valet onu bir də sancdı:

– Qonaqlığımı tələsirsən?

– Mənim üçün hər gün qonaqlıqdır.

Ştokman daimi qonaqlarını ötürdü; emalatxananın qapısını kilidləyib evə getdi. Pasxa axşamı gecə göy üzünü qalın qara buludlar aldı, çiskın yağış yağmağa başladı. Xutor üzərinə rütubətli qaranlıq zülmət çökdü. Şər qarışandan sonra Don çayında uzun-uzadı gurultu və xırıltı ilə qırılmış buz parçalarının sıxışdırıldığı birinci sal buz xışıltı ilə sudan çıxdı. Çayın buzu birdən-birə xutorun dörd verstliyində olan çay dırsəyinə kimi sındı. Buz axını başlandı. Kilsə zənginin ahənginə uyğun olaraq, sal buzlar Donda bir-birinə toxunur, parça-parça olur, şaqıltı sahile vəlvələ salırdı. Don çayının əyilib sola döndüyü yerdə, çay dırsəyi yanında buz yığını əmələ gəlmişdi. Bir-birinin üstünə qalaqlanan buz parçalarının uğultu və qıcırması xutorda eşidilirdi. Qarı ərیمی, suyu işıldayan gölməçələr dolu olan kilsə həyətinə oğlanlar dəstə-dəstə toplaşmışdılar. Dua mərasiminin uğultulu səsi kilsənin taybatay açıq qapısından kandara, kandanı heyətə yayılırdı, şəkəli pəncərə şüşələrindən bayıra bayramsayağı şən işıq süzülür, oğlanlar həyətdə astadan ciyildəyən qızları yavaşca çimdikləyir, onlarla öpüşür, alçaq səslə biabırçı əhvalatlar nəql edirdilər.

Yaxın və uzaq xutorlardan ibadətə gəlmiş kazaklar kilsənin yan binasına toplaşmışdılar. Yol gəldikləri üçün yorulmuş, otağın basırıq havasından təqətdən düşmüş adamlar taxtın üstündə, pəncərələrin yanında yerdə yatmışdılar.

Onlar taxtası sınımış kandarda dayanıb papiros çəkir, hava haqqında, payız əkinə barədə söhbət edirdilər.

– Sizin xutor camaatı əkinə nə vaxt çıxır?

– Görək ki, boz ayda çıxacaqlar.

– Əsl vaxtıdır, axı sizin yerlər qumsal çöldür.

– Qumluqdur, çayın o tərəfindəki xam torpaqlar – şoranlıqdır.

– Ancaq bu il torpaq doyunca su içər.

– Keçən il biz yer şumlayırıdık, torpaq elə dənəvərləşmişdi ki, yeriyəndə adamın ayağı batırdı.

Aşağı tərəfdə, yan binanın artırması yanında kiminsə nazik səsi eşidilirdi:

– Dunka, haradasan?

Kilsənin bala qapısı yanında isə bir kişi xırıltılı kobud səslə donqundanırdı:

– Vay sizi nə deyim... Öpüşməyə başınıza yer qəhətdir?... Rədd olun, buradan, yaramazlar! Könlünüzə düşüb!

Qaranlıqda cavan oğlan kişiye tutarlı söz atdı:

– Sənin öpməyə bir adamın yoxdur? Gəl bizim qancığı öp!

– Qan-cı-ğı? Mən bu saat sənə göstərəm.

Qaçan adamların addım səsləri və qız tumanlarının xışıltısı eşidildi.

Damdan su damcılayır, şüşə kimi cingildəyirdi; bayaqkı aramla danışan adamın, qaratorpaq palçığı kimi usandırıcı səsi yenə eşidildi.

– Dünən keyli çənə-boğazdan sonra Proxordan bir nimdaş iş paltarını aldım, on ikicə manata verdi, yenə də narazı qaldı. Belə-sindən ucuz qiymətə şey ala bilməzsən...

Don çayından rəvan xışıltı, xırçıltı eşidilirdi. Elə bil bərlibəzəkli, qovaq ağacı hündürülüyündə bir nəzənin-sənəm xutorun aşağı tərəfi ilə sallana-sallana yeriyir, olduqca böyük tumanının balağını xışıldadırdı.

Gecəyarısı, qaranlıq zülmətdə yəhərsiz at minmiş Mitka Korşunov kilsə hasarına yaxınlaşdı. Atıdan düşdü, noxtanın ucunu atın öz yalına bağladı, tərlemiş atın yanbızını şappıldatdı. Bir az durdu, at dırnaqlarının fırcılıtısına qulaq verdi, sonra toqqasını düzəldə-düzəldə kilsə həyətinə girdi. Kilsənin kəndarında papağını başından çıxartdı, kələ-kötür qırılmış başını öyib təzim etdi; arvadları itələyə-itələyə mehraba yaxınlaşdı. Sol tərəfdə bir-birinin böyrünə qısılmış kazaklar at ilxısını andırıb, sağ tərəfdə ala-bəzək paltarlı qadınlar dururdu. Mitka adamlara göz gəzdirib, birinci cərgədə atasını gördü və ona yaxınlaşdı. Miron Qriqoryevic xaç çəkmək üçün qolunu yenidən qaldırmışdı ki, oğlu onun dirseyindən yapışdı, qılı qulağına pıçıldadı:

– Dədə, bir hovurluğa eşiyə çıx.

Hərəsi bir cür iy verən sıx dayanmış adamların arasından özünə güclə yol açan Mitkanın burun pərləri titrəyirdi; yanan şamların dəmi, tərlemiş qadın bədənələrinin qoxusu, sandıqlarda saxlanmış pal-paltardan yayılan məzar üfunəti (yalnız Milad bayramında və Paskada geymək üçün sandığın lap alt qatından çıxarılan pal-paltarın) onun başını gicəlləndirir, ayaqqabıların yaş gön iyi, naftalin iyi, pəhriz saxladığı üçün ac qalmış adamların boş qarınlarından çıxan başqa iyler onun ürəyini bulandırır.

Kilsənin kəndarında Mitka sinəsini atasının çiyinə dayayıb dedi:

– Natalya ölür!

XVII

Yevgenini Millerovaya aparandan sonra Qriqori oradan Paskaya bir həftə qalmış axır bazar günü qayıtdı. İstiləmiş havalar qarını eritmədi, vur-tut ikicə günün ərzində yollar xarab olmuşdu.

Qriqori stansiyanın iyirmi beş verstliyində, Olxovı Roq adlı ukraynalılar qəsəbəsi yaxınlığında balaca çaydan keçəndə az qalmışdı ki, atlar batsın. O, qəsəbəyə axşamüstü çatdı. Keçən gecə çayın buzu sınıb hərəkətə gəlmişdi; bu çaya tökülən sarı sellər onun səviyyəsini qaldırmışdı; çayın suları köpüklənə-köpüklənə qəsəbənin ensiz küçələrinə yaxınlaşmağa başlamışdı.

Stansiyaya gedərkən atları yemləmək üçün arabacıların dayandıqları karvansara çayın o biri sahilində idi.

Bu gecə ərzində çayın suyu daha da arta bilərdi, buna görə də Qriqori çaydan keçməyi qərara aldı.

O, atları sürüb dünən buzun üstü ilə bu taya keçdiyi yerə yaxınlaşdı; daşmış balaca çay geniş axınla ətrafı basaraq, qijiltı ilə axır, ortasında çəpər parçası və təkər çənbəri parası yüngülcə fırlanırdı. Qarı ərmiş qum üstündə xizək tirlərinin təzə izləri görünürdü. Qriqori tərlə, paçalarının arası köpüklü atların başını çəkdi, sıçrayıb xizəkdən düşdü ki, izlərə diqqətlə baxsın. Xizək tirləri yerdə nazik zolaqlar buraxmışdı. Suyun kənarında iz azacıq sola burulur, suda itirdi. Qriqori məsafəni gözəyari ölçdü – ən çoxu iyirmi sajin olardı. O, qoşqu qayıqlarının möhkəmliyini yoxlamaq üçün atlara yaxınlaşdı. Bu zaman qıraqdakı həyətdən yaşlı, tülkü dərisindən qulaqlı papaq geymiş bir ukraynalı çıxdı, Qriqori tərəfə yönəldi.

Qriqori əlindəki noxta ilə köpüklənən sarı selləri göstərib soruşdu:

– Buradan at-araba keçirmi?

– Bəli, keçir. Bu gün səhər keçib gedənlər olmuşdur.

– Dərindirmi?

– Yox. Bəlkə, xizəyə azca su dolsun.

Qriqori cilovu əlində dəstələdi, qamçını qaldıraraq hazır saxladı, qısaca və amirənə “hə!” deyib atları səslədi... Atlar finxıra-finxıra və suyu iyələyə-iyələyə, həvəssiz irəlilədilər.

Qriqori qozlada azca ayağa qalxaraq, qamçını şaqqıldatdı:

– Hə!

Sol taya qoşulmuş sağrı kəhər at başını silkələdi, qayıqları dartıb, Allaha pənah, irəli cumdu. Qriqori ayaqları altına çəpəki nəzər saldı: su artıq xizəyin yan taxtasına çatmışdı. Atlar əvvəlcə dizə qədər suda idi, sonra isə birdən-birə su onların döşü bərabərinə qalxdı. Qriqori atların başını geri çevirmək istədi, lakin atların ayaqları yerden üzüldü, onlar finxıra-finxıra üzməyə başladılar. Xizəyin dalı suya batıb, atların başını axar səmtinə çevirirdi. Su atların belindən şarılı ilə axıb, xizək yırgalanır, sürətlə geriye dartınırdı.

– Vay-vay-vay!.. Vay-vay, sür!.. – deyə ukraynalı sahilde o yan-bu yana qaçıb bağırır və nədənsə qulaqlı papağını çıxarıb yellədir.

Vəhşicəsinə qəzəblənmiş Qriqori atları hey səsləyir, qısqınsadırdı. Batmış xizəyin dalında balaca su burulğanları qıvrılırdı. Birdən xizək zərblə bir tirə toxundu (bu, suyun yuyub apardığı körpünün tiri idi) və bir anda çevrildi. Qriqori çığırdı və suya baş vurdu, lakin cilovu əlindən buraxmadı. Su onun yarımkürkünün ətkələrini, ayaqlarını aşağı dartır, inadla sürükləyib aparır, yırgalanan xizəyin yanında onu o yan-bu yana çevirirdi. O, sol əlini uzadıb, çevrilmiş xizəyin alt tirindən vaxtında yapışdı, cilovu tulladı, nəfəsi kəsile-kəsile atın bel qayışından yapışmaq üçün xizəyin həmin tirindən tuta-tuta irəlilədi. O, bel qayışının dəmir ucluğundan yapışmağa macal tapmırdı ki, kəhər at dal ayağı ilə onun dizini bərk şllaqladı. Qriqori ağzına su dola-dola əllərini atıb, atın yan qayışından yapışdı. Su çəkib onu atlardan aralayır, ikiqat qüvvə ilə barmaqlarını açdı. Soyuqdan bədəni tamam biz-biz olmuş Qriqori özünü birtəhər kəhər atın başına çatdırdı; at qan çanağına dönmüş, vəhşiləşmiş, dəhşətli ölüm ifadə edən gözələrini onun hal-qasından çıxmış bəbəkərinə zillədi.

Cilovun islanmış, sürüşkən qayışı bir neçə dəfə Qriqorinin əlindən çıxdı; o üzür, qayışdan yapışır, lakin cilov yenə də sürüşüb barmaqları arasından çıxırdı; o, bir də qayışdan yapışdı və qəflətən ayaqları torpağa dəydi.

– Hə-ə-ə!!! – deyə o, var qüvvəsi ilə dartınıb, irəli atıldı, at döşü ilə vurub onu köpüklənən dayaz yerdə yıxdı.

Atlar onu ayaqlayaraq, bir göz qırpımında xizəyi dartıb sudan çıxartdı; taqətdən düşmüş, yaş bellərindən buğ qalxan, tir-tir titrəyən heyvanlar Qriqorinin bir neçə addımlığından dayandılar.

Qriqori ağrı hiss etmədən, sıçrayıb ayağa qalxdı; soyuq sanki onun bədənində dözülməz isti xəmir kimi yapışmışdı. Qriqori atlardan bərk titrəyir, ayaqlarının körpə uşaq kimi zəif olduğunu hiss edirdi. O, özünə gəlib xizəyi çevirdi, qızıqsınlar deyər atları çaparaq sürdü. Hücuma atılmış adam kimi bir küçəyə soxuldu, atları həmin sürətlə qabağına çıxan ilk açıq darvazaya sürdü.

Onun bəxtindən ev sahibi mehriban adam idi. Tez oğlunu atların yanına göndərdi, özü isə Qriqoriyə kömək edib onu soyundurdu və qəti səslə arvadına əmr etdi:

– Sobanı bərk qala!

Qriqori ev sahibinin şalvarını geyindi, paltarları quruyana kimi çıxıb sobanın üstündə uzandı; axşamüstü ətəz borş yeyib yatdı.

Səhər ala-qaranlıq yola çıxdı. O, yüz otuz beş verst yol getməli idi, buna görə də bir dəqiqə belə itirə bilməzdi. Çöldə yaz selləri arasında qalmaq qorxusu var idi; dərələrdən, qobulardan qar suları axırdı.

Qaratorpaq yol atları incidirdi. Səhərin donu hələ açılmamış o, yolun dörd verstliyində olan tavrıyalıların sahəsinə çatdı, yola-yolunda atları saxladı. Qan-tərə batmış atların belindən buğ qalxırdı, arxada torpaq üstə xizək tirinin işıldayan izi qalırdı. Qriqori burada xizəyi tulladı, atların ikisinin də quyruğunu düydü, birinin belinə atıldı, o birini yedəklədi. Pasxa qabağı axırıncı bazar günü səhər gəlib Yaqodnoyeyə çatdı.

Qoca pan onun yol bərədəki söhbətini ətraflı dinlədi, atlara baxmağa getdi. Saşka atları həyətdə gəzdirir, onların batmış böyürlərinə acıqlı-acıqlı baxırdı.

Pan yaxınlaşıb soruşdu:

– Atlar nə haldadır?

– Məlum işdir ki, nə haldadır – deyər Saşka gedə-gedə, göyümsov, girdə şələ saqqalını yırgalaya-yırgalaya donquldandı.

– Yoxsa bərk çapıb haldan salmışdır?

– Yox. Kəhərin sinəsini xamıt siyirmişdir. Bekara şeydir.

– Get, dincəl! – Pan əlini, onun əmrini gözləyən Qriqori tərəfə uzatdı.

Qriqori evə getdi, yalnız gecəni dincələ bildi. Ertəsi günü səhərdəki təzə göy sətir köynək geymiş, həmişəki kimi dişlərini ağarda-ağarda gülümsəyən Veniamin onun yanına gəldi.

– Qriqori, pan çağırır, tez ol!

Ayağına keçə tuflı geymiş general salonda gəzişirdi. Qriqori salonun qapısı ağzında ayağının birini götürüb, o birini qoyaraq, bir dəfə öskürdü, ikinci dəfə öskürəndə pan başını qaldırdı:

– Mənimlə işin var?

– Məni Veniamin çağırı.

– Hə, hə. Get aygırla Krepışi yəhərlə. Lukeriyaya da de ki, tazılara yol verməsin. Ova gedirik!

Qriqori dönüb getmək istədi. Pan onu səslədi:

– Eşidirsənmi? Sən də mənimlə gedəcəksən.

Aksinya Qriqorinin yarımkürkünün cibinə yağlı fətir qoyub, pıçıltı ilə dedi:

– Zalım oğlu zalım, adamı rahatca çörək yeməyə qoymur!.. Şeytanlar onu dinc qoymur. Qışa, heç olmasa şərfini götür, boynuna dola.

Qriqori atları yəhərləyib hasarın yanına çəkdi, fişırıq çalib tazıların başına yıgdi. Pan evdən çıxdı; o, göy mahuddan çuxa geymiş, belinə yaraşlıq toqqa bağlamışdı. Çiyindən içi mantarlı cilalanmış mehtərə sallanırdı; biləyinə keçirdiyi hörmə şallaq arxasında ilan kimi qıvrılırdı. Atın cilovundan yapışb qocaya göz qoymuş Qriqori bir dəri ilə bir sümük olan ağanın quş kimi atılıb yəhərə minməyinə təəccüb etdi.

Əlcəkli əlində cilovu yavaşca oynadan general qısaca ömr etdi:

– Atı dalımca sür!

Dördyaşar aygır Qriqorinin altında oynadı, xoruz kimi başını çəpəki qaldırıb, yan-yanı yeridi. Aygırın dal ayaqları nallanmamışdı, kövrək buz üstə çıxan kimi sürüşür, dal ayaqları üstə çökür, dördyaq irəli sıçrayırdı. Qoca pan Krepışin enli belində azca qabağa əyilərək, rahatca oturur, atın yerisinə uyğun olaraq yırğalanırdı.

Qriqori atını onun bərabərinə sürərək soruşdu:

– Biz hara gedirik?

– Olşanskaya dərəsinə, – deyərək pan yağın səslə cavab verdi.

Atlar həvəslə yerişirdi. Aygır çaparaq getmək istəyir, qısa boyunu qu quşu kimi yana əyib, dombalan gözləri ilə minicisinə tərs-tərs baxır, onun dizindən qapmağa çalışırdı. Təpə başına çıxdılar, pan Krepışi asta löhrəm yerişlə çapdı. Tazılar qısa zəncir kimi bir-birinin dalınca düzülərək, Qriqorinin arxasınca qaçırdı. Qoca qara

qancıq donqar burnunu atın quyuğuna toxundura-toxundura gəlirdi. Aygır qəzəblənib aşağı çökür, zəhləsini aparan qancığı şıl-laqlamaq istəyirdi, lakin qancıq ayaq saxlayıb geri qalır, qüssəli, kaftar nəzərlə geri boylanın Qriqoriyə baxırdı.

Yarım saatdan sonra Olşanskaya dərəsinə çatdılar. Pan atını dərənin üstü ilə, solub mixəyi rəng almış keçənliklə alaqları cən-gəlliyinin içi ilə sürdü. Qriqori ehtiyatla baxa-baxa sellərin yuduğu çala-çuxurlu dərənin lap dibinə endi. Arabir boylanıb pana baxırdı. Çılpaq və seyrək qızılağac kolluğu arasından, əriyən polad şəfqəni andıran göyümtül fonda qocanın, əl ilə çəkilməmiş kimi, dürüst qaməti görünürdü. O, yəhərin qasına yatıb, üzəngiyə qalxdı; kazak toqçası ilə bağladığı göy çuxasının kürəyi qırıxdı. Tazılar dəstə ilə dərə-təpəli yamacla gedirdi. Qriqori atını dərən çuxurun üstündən sürər-kən yəhərdən sallandı. Əlcəyini çıxardıb, əlini cibinə saldı və kağızı xışıldada-xışıldada düşündü: “Bir çəmə çəkmək lazımdır. Bu dəqiqə cilovu buraxıb, tənəki kisəsinə çıxardaram”.

Dərənin üstündə güllə açıldı və qışqırıq eşidildi:

– Qoyma hey!..

Qriqori başını qaldırdı; pan atını çapıb dərənin üstə dikdirə qalxdı və qamçısını başının üstündə oynadıb atın başını buraxdı:

– Qoyma hey!..

Çirkli boz rəngli, paça aralarının qılı pırtlaşıq, tükünü hələ dəyişməmiş canavar cil və nazik qamış basmış dərənin lıqqalı dibi ilə sürüşə-sürüşə, yerə yata-yata sürətlə qaçırdı. O, bir gölməçə üstündən hoppanıb dayandı, cəld başını yana çevirdi, tazıları gördü. Tazılar onun üstünə sürü ilə, üç tərəfdən aralıq ala-ala gəlir, dərənin o biri başındakı meşəyə gedə bilməsin deyərək yolunu kəsirdilər.

Canavar birdən yay kimi büküldü, çoxdan baybək yuvası olmuş təcək üstünə sıçradı, meşəyə tərəf cumdu. Qoca qancıq qarşı tərəfdən qısa sıçrayışlarla, demək olar, düz onun üstünə gəlirdi, sürəkdə çox alıcı olan ən yaxşı Qırğı adlı hündür boz it canavarı daldan haqlamaqda idi.

Canavar bir an qədər karıxdı, tərəddüdlə dayandı. Qriqori cilovu əlində dövrələmə tutub dərədən yoxuşa qalxarkən canavarı bir anlığa gözdən itirdi, sıçrayıb dərə üstə qalxdıqda isə canavar çox uzaqda gedirdi; qara tazılar, qaralan çöldə, torpağa qarışaraq, sanki alaqları arasında üzürdü, yan tərəfdə, bir qədər aralı isə qoca pan

qamçısının dəstəyi ilə Krepışi döyə-döyə sıldırım uçurumun yanından keçirdi. Canavar canını itlərin ölindən qurtarmaq üçün qonşu dərəyə əkilmək istəyirdi, lakin tazılar əl çekmir, ona yaxınlaşıb dövrəyə alırdı, hətta buradan Qriqoriyə ağımsov parça kimi görünən boz qancıq Qırğı, demək olar, canavarın qıllı paçası arasından yapışmışdı.

Qriqori panin yenə uzaqdan qışqırığını eşitdi:

– Qoy-ma – ho-o-o-o-oy!..

Qriqori ayğırın başını buraxıb var qüvvə ilə çaparaq sürdü, qabaqda nələr baş verdiyini görmək üçün diqqətlə baxdı, lakin heç bir şey görə bilmədi: gözləri yaşarır, qulaqlarında küləyin kəskin viyılması səslənirdi. Ov Qriqorinin özünü də cəlb etmişdi. O, yəhərin qaşına yatıb, dəlicəsinə çapan at üstə özünü məhəmətlə saxlayırdı. O, çaparaq dərəyə çatana kimi, canavar da, itlər də gözədən itdilər. Bir dəqiqə sonra pan da ona çatdı. Çaparaq gələn Krepışi saxlayıb qışqırdı:

– Canavar hara getdi?

– Deyəsən özünü dərəyə verdi.

– Atını sür, sol tərəfdən qabağını kəs!.. Yeyin sür!..

Pan şahə qalxıb oynaqlayan atı dabanları ilə məhmızladı, çaparaq sağ tərəfə getdi. Qriqori üzünəsağı dərəyə endiyi üçün atın başını çekirdi, ata bərk təpinib dərənin o biri tərəfinə qalxdı. Tərləmiş ayğır qamçılaya-qamçılaya, üstünə qışqıra-qışqıra verst yarım çapdı. Yapışqan və yaş torpaq atın dirnaqları arasına dolur, sıçrayıb Qriqorinin üzünə yapışdı. Təpənin əyri-üyrü ətəyi ilə uzanan dərə sağa burulur, bir yerdə üç qola ayrılırdı. Qriqori kəndələnlə qolu keçdi, uzaqda canavarı çöllə qovan qara tazıları görüb maili yamacla atını çapdı. Deyəsən tazılar canavarı dərənin ortasından – sıx palıd və qızılağac kolluğundan vurub çıxartmışdı. Canavar, dərənin üç qola ayrıldığı, qaramtıl-göyümsov enişlərin qovuşduğu yerdə düzə çıxdı, yüzlərlə səjın məsafəyə qənaət edərək, təpənin ətəyi ilə kəsəsinə şütüyüb, özünü başdan-başa alağ otları, qanqal basmış fısıqlığa verdi.

Qriqori üzəngiyə qalxıb, canavarı gözədən qoymur, küləkdən yaşarmış gözlərini qolçağı ilə silirdi. Sol tərəfə ani nəzər saldıqda, öz torpaq sahəsini gördü. Keçən payızda Natalya ilə birlikdə şumladığı bu torpaq payı qara çəp kvadrata oxşayırdı. Qriqori ayğırı

qəsədən şumun içi ilə sürdü, at bürəyə-bürəyə və yırğalana-yırğalana şumun içindən keçdiyi həmin bir neçə qısa dəqiqələr ərzində Qriqorini böyümüş ovçuluq ehtirası soyudu. Qriqori ağır-tövşüyən ayğırı artıq laqeyd sürürdü, panın bu tərəfə baxıb-baxmadığını izlədikdən sonra isə atı adi yerləşlə sürməyə başladı.

Uzaqda, Qırmızı dərə yaxınlığında cütçülərin boş düşərgəsi görünürdü. Ondən bir az aralı təzəcə şumlanmış, məxməri andıran tarlada kotanı dərən üç cüt öküz sürünürdü.

“Bizim xutorun adamlarıdır. Görsən bu yer kimindir?.. Deyəsən Anikeyindir”. – Qriqori gözlərini qıyıb ora baxır, öküzləri və kotan arxasınca gedən adamları tanımağa çalışırdı.

– Qabağını kəs!.. Ho-o-o-o-oy!..

Qriqori gördü ki, kazakların ikisi kotanı buraxıb özünü dərəyə vermək istəyən canavarın qabağına yüyürdü. Bunlardan biri uca-boy, başına qoyduğu qırağı qırmızı kazak furajkasının qayışını çənəsinin altına keçirmiş kişi, boyunduruqdan çıxardığı dəmir qıxmıyı yellədi. Elə bu zaman canavar gözələnildən dərin sırımın içində oturdu. Boz qancıq Qırğı bərk qaçdığından canavara çatdıqda özünü saxlaya bilməyib onun üstündən sıçradı, qabaq ayaqları üstə düşdü; qoca qancıq özünü saxlamağa cəhd edərək dalı ilə şumun torpağını dağıdırdı, lakin dayana bilməyib düz canavarla burun-burun gəldi. Canavar kəskin hərəkətlə başını silkələdi, qancığı kənara atdı. Canavara darılmış itlər iri qara bir yumaq kimi yırğalana-yırğalana şumun içində bir neçə səjın diyirləndi. Qriqori özünü pandan yarım dəqiqə tez çatdırdı, yəhərdən yerə hoppandı, diz çöküb ovçu bıçağını arxasına apardı.

Əlində qıxmıq tutmuş kazak qaça-qaça gəlib tövşüyə-tövşüyə tanış səslə qışqırdı:

– Odur hey!.. İtlərin altındadır!.. Boğazını üz!..

Həmin kazak fısıldaya-fısıldaya Qriqorinin yanında yerə yatdı; dişlərini canavarın qarnına batırmış, onu dağıtmağa hazırlaşan boz köpəyin boynunun dərisindən yapışb darta-darta əli ilə canavarın ayaqlarından möhkəm yapışdı. Qriqori barmaqlarını sürtə-sürtə canavarın cəld tükü dərisi altında təpənən dik xirtəyini tapdı, bıçaqla cəld boğazını üzdü.

Atdan yumşaq şumun içinə düşə-düşə gömgöy göyərmiş pan iflic vurmuş kimi qışqırdı:

– İtləri!.. İt-lə-ri!.. Qov!..

Qriqori çox çətinliklə itləri qovdu, dönüb pana baxdı.

Furajkasının laklı qayığını çənəsinin altına keçirmiş Stepan Astaxov bir qədər uzaqda durmuşdu. O, əlindəki dəmir qıxmığı oynadır, bozarmış alt çənəsi və qaşları titrəyirdi.

– Sən haralısan, qoçaq? – deyərək pan Stepana müraciət etdi.

– Hansı xutordansan?

Stepan bir qədər dinməyib, sonra:

– Tatarskiyam, – deyərək cavab verdi və Qriqori tərəfə bir addım atdı.

– Kimlərdənsən?

– Astaxovam.

– Bəri bax, mehriban oğlan, evə nə vaxt gedəcəksən?

– Bu gecə...

– Bu heyvanın leşini də bizə apar. – Pan ayağı ilə canavarı göstərdi; can verən canavarın dişləri ara-sıra bir-birinə dəyib saqqıldayırdı, dal ayağı qurumuş kimi dik qalmış və qoparılmış bir çəngə boz tükü topuğunun üstünə sallanmışdı. – Zəhmət haqqını da verərəm, – deyərək pan əməkhaqqı da vəd etdi, pörtmüş üzünün tərini şərfi ilə sildi, kənara çəkildi, yana əyilib su qabının qayığını çiynindən çıxartdı.

Qriqori ayğıra tərəf getdi. Ayağını üzəngiyə keçirərək dönüb dala baxdı. Bədəni tir-tir əsən Stepan başını tərpedə-tərpedə, yekə, ağır əllərini sinəsinə möhkəm sıxa-sıxa ona tərəf gəlirdi.

XVIII

Pasxa ərəfəsinin son həftəsində cümə günü gecə qadınlar Korşunovların qonşusu Pelageyagildə şənlik məclisinə yığılmışdılar. Pelageyanın əri Qavrila Maydannikov Lodzdan yazırdı ki, Pasxaya yaxın məzuniyyətə gələcəkdir. Pelageya hələ bazar ertəsi evi ağartmış, daxmasını sahmana salmışdı, cümə axşamından isə ərinin yolunu gözləyir, tez-tez darvazadan bayıra boylanırdı, bu başıaçıq və arıq üzündə hamiləlik ləkələri olan qadın uzun müddət çəpər yanında dayanırdı; əlini gözünün üstünə qoyub diqqətlə yola baxırdı – gəlir, ya yox? O, hamilə idi, amma öz əridən hamilə idi: Qavrila keçən il yayda polkdan gəlmiş, arvadına Polşa çiti gətirmiş, həm də bir neçə gün evdə qalmışdı: dörd gecə arvadı ilə yatmış, amma beşinci gecə

çox içib keflənmiş, alman və polyak dillərində söyüş söyməyə başlamış və ağlaya-ağlaya Polşa haqqında hələ 1831-ci ildə qoşulmuş mahnını oxumağa başlamışdı. Qavrılanı yola salmağa gəlmiş dostları ilə qardaşları onunla bir süfrədə əyləşib, nahara qədər araq içmiş və Qavrılanın səsinə səssiz verib mahnı oxumuşdular:

Dedilər: Polşada var başdan aşır,
Yox, gördük Polşada aclar dolaşır.
Orda meyxananın məstdir havası,
Polşa meyxanası, şah meyxanası!
Üç cavan oturub şərab içir bax:
Prusyalı, polyak, bir də ki kazak.
Prus araq içir, xırda pul atır,
Polyak araq içir, onluq uzadır.
Kazak pul verməyir araq içdikcə,
Səslənir mahnımızı o gəzişdikcə.
Dilbəri çağırır: “Sözümü dinlə,
Sevimlim, əzizim, gedək mənimlə.
Gedək Sakit Dona, gəl gedək orda
Siztek yaşamırlar o Sakit Donda;
Baxma ki, nə əkir, nə də biçirlər,
Amma o sahildən təmiz keçirlər!”

Nahardan sonra Qavrila ailəsi ilə vidalaşmış, yola düşmüşdü. Pelageya da o gündən qarnına baxmağa başlamışdı.

O, hamiləliyinin səbəbini Natalya Korşunovaya belə izah edirdi:

– Dərdin alım, hələ Qavrila gəlməmiş mən yuxu görmüşdüm. Gördüm ki, mən subasarda gedirəm, yayda bayramqabağı satdığımız qoca inək də qabağımca yeriir, məmələrindən yerə süd axır... “Ay Allah, – deyərək fikirləşdim, – inəyi necə sağmışam ki, məmələrindən yenə də süd axır?” Bu hadisədən sonra mamaça Drozdixa yanıma gəlib maya istədi, mən də yuxumu ona nağıl elədim, o isə dedi: “İnek pəyəsinə bir tikə mum apar, şamdan bir parça sındır, ovcunda yumşaldıb yumrula, sonra isə apar inəyin təzə peyini içində basdır, yoxsa fəlakət qapını kəsdirmişdir”. Mən tələsik şam axtarmağa cumdum, ancaq tapa bilmədim – var-yox bircə şamımız var idi, onu da deyəsən, uşaqlar yumrulaıb, böyöləri yuvalarından çıxartmaq

üçün işləmişdilər. Elə bu zaman Qavryuşa da gəlib çıxdı, fəlakət də, sən demə elə bu imiş. O gələne kimi mən köynəyimi əynimdən, üç il idi ki, rahatca çıxardırdım, indi isə görürsən də, – deyə Pelageya kədərənir, barmağı ilə şişmiş qarnını göstərirdi.

Ərinin intizarında olan Pelageya qüssələnir, adamsızlıqdan darıxırdı; buna görə də cümə günü birlikdə vaxt keçirtmək üçün qonşu qadınları yanına çağırırdı. Natalya, yarımçıq toxunmuş corabı özü ilə getirmişdi (yaz yaxınlaşırdı – Qrişaka baba həmişəkindən betər üşüyürdü), o şən görünürdü, başqaları zarafatlaşanda, lazım olduğundan daha çox gülürdü: sadəcə, istəmirdi ki, ərinin xiffətini çəkdiyini arvadlar görsünlər. Pelageya, göyümtül damarları görünən yalın ayaqlarını sobanın üstündən aşağıya salladıb, zəhlətökən cavan qadın Frosyanı ələ salırdı:

– Frosya, öz kazakını necə döydüyünü bir danışsana?

– Bilmirsən, necə döymüşəm? Belinə, təpəsinə, harası gəldi vurmuşam.

– Mən bunu demirəm: nə cür oldu ki, aranız deydi?

– Aramız elə-belə deydi də, – deyə Frosya könülsüz cavab verdi.

Matvey Kaşulinin gəlini, uzundraz qadın sözlərini aramla kəlmə-kəlmə deyərək soruşdu:

– Sən öz kişini işdir, başqa arvadla tutsan, dinərsən, yoxsa dinməzsən?

– Frosya, danış.

– Danışmalı bir şey yoxdur!.. Siz də danışmağa söz tapdınız...

– Özünü naza qoyma, burada yad adam yoxdur.

Frosya çırtdığı güneboxan tumunun qabıqlarını ovcunun içinə tükürüb gülümsündü:

– Mən çoxdan duymuşdum ki, dinc durmur, bu yandan da mənə xəbər çatdırırlar: ərin, deyirməndə, çayın o tayından gəlmiş gəzeyən arvadla kefdədir... Mən özümü yetirdim, ikisini də darıdığımın yanında tapdım.

Kaşulinin gəlini onun sözünü kəsdi, Natalyaya müraciətlə soruşdu:

– Natalya, nə oldu, ərindən bir xəbər-ötər yoxdurmu?

– O, Yaqodnoyedir... – deyə Natalya yavaşca cavab verdi.

– Onunla yaşamaq fikrindəsən, ya yox?

Ev sahibəsi sözə qarışdı:

– Bunun, bəlkə də fikri var, amma ərinin buna könlü yoxdur.

Natalya, yanaqlarının alışıb-yandığını hiss etdi, az qaldı ki, ağlasın. Başını toxuduğu corabın üstə öydi, arvadlara gözaltı baxdı; hamının ona baxdığını görüb, xəcalətindən qızardığını heç kəsdən gizlədə bilməyəcəyini anlayaraq, əlindəki iplik yumağını qəsdən, lakin yöndəmsiz halda yerə saldı, bunu hamı hiss etdi, sonra isə əyildi, əllərini soyuq döşəmə üstə gəzdirərək, yumağı axtarmağa başladı.

Qadınlardan biri səmimi, mərhəmətlə Natalyaya məsləhət verdi:

– Ay gəlin, heç onu it yerinə də qoyma! Teki canın sağ olsun, ər tapılar.

Natalyadakı saxta canlanma küləyə tuş olmuş qızılağac kimi söndü. Qadınlar söhbət edə-edə axırıncı dedi-qodulara, qeybətə keçdilər. Natalya səssiz-səmitsiz oturub, corab toxuyurdu. O, yığnağın axırına kimi zorla oturdu, qəlbində müəyyən qərar qəbul etmədən çıxıb getdi. Qeyri-müəyyən vəziyyətdə qalması üzündən çəkdiyi xəcalət (Qriqorinin həmişəlik uzaqlaşdığına o hələ də inanmırdı, günahından keçib, yolunu gözləyirdi) onu belə bir hərəkətə sövq etdi: qərara aldı ki, ata-anasından xəlvət Yaqodnoyeye Qriqorinin yanına bir adam göndərüb, onun həmişəlik getdiyini, yaxud ağılı başına gəldiyini öyrənsin. Pelageyanın yanından evə gec qayıtdı. Qrişaka baba balaca otağında oturub, cırıq-cırıq olmuş, üstünə ərmiş şam mumu damcılamış meşin cildli İncili oxuyurdu. Miron Qriqoryevici mətbəxdə balıq ovu üçün toxuduğu zənbin qırıqlarını bağlayır, çoxdan baş vermiş qətl barədə Mixeyin söhbətinə qulaq asırdı. Natalyanın anası, uşaqları yatırıdıqdan sonra, sobanın üstündə yuxulamış, qara pəncələrini qapıya dirəmişdi. Natalya paltarını soyundu, boş-boşuna otaqları gəzdi. Salonun taxta ilə kəsilmiş bir küncündə yazda səpilməyə saxlanmış bir qalaq çətinə toxumu var idi və siçan civiltisi eşidilirdi.

Natalya bir dəqiqə babasının otağında ləngidi. İkonaların altında küncdəki balaca stolun yanında dayanıb, üst-üstə yığılmış dini kitablara küt nəzərlə tamaşa etdi.

– Babacan, səndə kağız varmı?

– Nə kağız? – deyə babanın eynəyinin üstündə alnı düyünləndi.

– Yazı kağızı.

Qrişaka baba Zəbur kitabını açıb axtardı, qırıxmış, sitrkafur və xunk iyi verən bir parça kağız çıxartdı.

- Bəs karandaş?
- Atandan istə. Get, bala, mənə mane olma.

Natalya atasından bir karandaş qırığı aldı. Ürəyində sızıldayan, küt ağır qoparan, çoxdan fikrindən keçirdiklərini iztirabla yenidən fikirləşə-fikirləşə stol arxasında oturdu. Səhər Hetkoya araq boyun olub, onu malikanəyə belə bir məktubla yola saldı:

"Qriqori Panteleviç!

Yaz görüm mən indi necə yaşamalıyam, həyatım həmişəlik məhv olmuş, ya yox? Sən evdən getdin, amma mənə bir kəlmə də söz demədin. Mən səni təhqir edəcək heç bir iş görməmişəm, mən gözləyirdim ki, həmişəlik getdiyini deyib məni azad edərsən, sən isə tutordan yayınıb ölü kimi susursan.

Elə fikirləşirdim sən acıq eləyib getmisən, gözləyirdim ki, qayıdıb gələcəksən, ancaq sizi ayırmaq niyyətində deyiləm. Hər ikimizin bədbəxt olmağındansa, qoy təkə mən bədbəxt olum. Son dəfə iltifat et və mənə cavab yaz. Mətləbi bilib mən də başıma bir çarə qılım, yoxsa qalmışam iki yolaırcında.

Natalya".

Yaxında içkiyə qapılacağını hiss edən qaşqabaqlı Hetko, atı tutub xırmana çəkdi; Miron Qriqoryevičdən xəlvəti onu yallayıb yəhərsiz mindi və çaparaq sürdü. O, atın belində kazak kimi yox, yəndəmsiz oturmuşdu, atı sürdükcə paltarının cırıq qolları yellənir, döngədə oynayan qarayaxa kazak uşaqları çığırışdıqda isə atı bir az da yeyin sürürdü:

- Xaxol!.. Xaxol!..
- Qatrançı xaxol!
- Gözlə yıxılırsan!
- Çəpərə dirmaşmış köpək!.. - deyə uşaqlar onun arxasınca qışqırırdılar.

Hetko axşamçağı geri qayıtdı, məktuba cavab verirdi. O, bir parça göy qənd kağızı gətirmişdi; onu qoltuğunun altından çıxararkən Natalyaya göz vurdu.

- Yollar yamanca bərbaddır, mənim sərvərim! Hetko o qədər atılıb-düşüb ki, icalatı tamam bir-birinə qarışmışdır.

Natalya məktubu alıb oxudu, üzünün rəngi tutuldu. Elə bil ürəyinə başdan-başa ox sancıldı...

Kağıza dördcə kəlmə söz yazılmışdı: "Təkə yaşa. Qriqori Melexov".

O, qüvvəsinə inanmayan adam kimi tələsik evə girib çarpayıya uzandı. Lukiniçna sobanı gecə ikən qalamışdı ki, səhər ertə xərk bişirsin, Pasxa çörəyini də vaxtında çatdırırsın.

- Nataşka, gəl mənə kömək elə! - deyə o, qızını səslədi.

- Başım ağrıyır, anacan. Mən bir az uzanıam.

Lukiniçna başını qapıdan içəri uzatdı.

- Sən bir az şoraba suyu iç, yaxşımı? Başının ağrısı o dəqiqə keçər.

Natalya qurumuş dilini soyuq dodaqlarına toxundurdu, səsinə çıxartmadı.

Natalya axşama kimi yerindən qalxmadı, yumşaq yun şalını başından açmadı. Qıçlarını yığışdıran Natalyanın azca üşüdü-yündən bədənini titrəyirdi. Qalxıb mətbəxə keçəndə Miron Qriqoryevič ilə Qrişaka baba kilsəyə getməyə hazırlaşdılar. Natalyanın gicgahlarında, hamar daranmış qara saçlarının kənarında tər damlları muncuq kimi ışıldayırdı, xumar gözlərini ehtiraslı, xəstə-təhər pərdə bürümüşdü.

Enli şalvarının çoxlu düyməsini düymələyən Miron Qriqoryevič qızına tərs-tərs baxdı.

- Qızım, xəstələnmək vaxtı deyil. Kilsəyə səhər ibadətində gedək.
- Siz gedin, mən sonra gələm.
- Camaat dağılana yaxın?
- Yox, indicə durub geyinərəm... Paltarımı geyinən kimi gələm.

Kişilər durub getdilər. Evdə Lukiniçna ilə Natalya qaldı. Bədənini sütləşmiş Natalya sandığın yanından çarpayının yanına gəlir, görməyən gözləri ilə sandıqda bir-birinə qarışmış pal-paltarına baxır, nə bərdə isə iztirabla fikirləşir, dodaqları tərpənirdi. Lukiniçnaya elə gəldi ki, Natalya hansı paltarını geyməyi fikirləşir, buna görə ana şəfqəti ilə ona dedi:

- Götür, əzizim, mənim göy tumanımı gey. İndi o sənin əyninə lap yaxşı gələr.

Pasxa bayramına Natalyaya təzə paltar tikdirməmişdilər. Qız vaxtı Natalya bayramlarda anasının göy rəngli tumanını geyməyi xoşlayırdı; Lukiniçna, qızının hansı paltarını geymək bərdə qüssələndiyini güman edib bunu xatırladı, paltarını özü ona təklif etdi:

- Bəlkə geyəsən? Sandıqdan çıxart.

– Yox. Mən bu paltarda gedəcəyəm, – deyib Natalya yaşıl tumanını ehmalca sandıqdan çıxartdı və birdən yadına düşdü ki, Qriqori adaxlı olarkən onunla görüşməyə gələndə pəyənin sərin çardağı altında ilk dəfə onu ötəri öpüb utandıranda bu tumanı geymişdi; bunu xatırlayan kimi boğazı qəhərləndi, hıçqıra-hıçqıra, bütün bədəni əsə-əsə, sinəsini sandığın yarıya qədər açıq qalmış qapağına dayadı.

– Natalya! Sənə nə oldu?.. – Anası əllərini bir-birinə çırpdı...

Natalya zorla özünü saxlayıb, boğazına çatmış qışqırığını boğdu; özünü birtəhər ələ alıb, saxta səsle güldü:

– Bilmirəm bu gün mənə nə olub...

– Oh, Nataşa, mən görürəm...

– Nə olub, ay ana, nə görürsən? – Natalya yaşıl tumanını barmaqları arasında sıxcalayıb, gözlənilmədən hirsli-hirsli qışqırdı.

– Görürəm ki, sən bir oyun çıxaracaqsan... Səni ərə vermək lazımdır.

– Kifayətdir!.. Bir dəfə getdim!.

Natalya paltarını geymək üçün öz otağına getdi, bir azdan sonra yenə mətbəxə gəldi; o, indi paltarını geymişdi, qaməti qız kimi incə, üzü göyümsov-solğun idi, yanaqlarının qızartısı ürkək və sönük idi.

– Sən tək get, mən işlərimi hələ qurtarmamışam.

Natalya cib dəsmalını qolunun köbəsi arasına dürtüdü, artırmaya çıxdı. Külək, çayda üzən buz parçalarının xışıldısını və qar suyu nəmişliyinin ruhu oxşayan ətrini gətirirdi. Natalya tumanının balağını sol əlinə dəstələyib, küçədə hər tərəfdə sədəf kimi işıldayan xırda gölməçələrin yanından ötdü, kilşəyə çatdı. O, yol uzununu keçmiş ruhi müvazinətini qaytarmağa çalışaraq bayram barədə, hər şey barədə qırıq-qırıq və tutqun halda fikirləşirdi halda, lakin yenə də xəyalını inadla, qoynunda gizlətdiyi bir parça göy kağız, Qrişa və indi Natalyaya iltifatla gülən, bəlkə də yazığı gələn bəxtəvər qadın məşğul edirdi...

Natalya kilşə heyətinə girdi. Oğlanlar onun yolunu kəsdi. Natalya onların yanından keçəndə eşitdi:

– Bu kimin arvadıdır? Tanıya bildinmi?

– Əyö, bu Natalya Korşunovadır.

– Deyirlər onda dəbəlik şişi var. Əri də onu elə buna görə boşamışdır.

– Yalan deyirsən! O öz qayınatası ilə – o topal Panteleylə oynamış.

– Belə de-e-e-e! Deməli, Qrişka da buna görə evdən acıq eləyib getmişdir?

– Bəs nə bilirdin? Bu qadın indi də...

Ayaqları səliqəsiz döşənmiş daşlara toxuna-toxuna Natalya kilşənin kəndarına çatdı. Arxadan ona yavaşca, amma daşdan ağır biabırçı söz dedilər. Kilşənin kəndarında durub hırıldayan qızların yanından ötürək Natalya o biri qapıdan bayıra çıxdı və sərxoş adamlar kimi səndirleyə-səndirleyə evə qaçdı. O, yalnız öz darvazalarına çatanda nəfəsini dərdi, ayaqları tumanının balağına dolaşa-dolaşa, şişmiş dodaqlarını qanı çıxıncaya qədər bərk dişləyə-dişləyə içəri girdi. Heyəti bürümüş yasəməni ala-toranda pəyənin azca aralı qalmış qapısı seçilirdi. Natalya, ağılına gəlmiş pis niyyəti yerinə yetirmək üçün qüvvəsini toplayıb, qaça-qaça həmin qapının yanına gəldi, cəld astanadan içəri keçdi. Pəyə qupquru və sərin idi, onun burnuna qoşqu qayıqlarının və köhnə küləşin iyi doldu. Natalya əlləri ilə yoxlaya-yoxlaya düşüncəsini, hissiyyatını itirmiş, rüsvayçılıq və ümitsizlikdən tamam bədbinləşmiş halda pəyənin küncünə çatdı. Sapından yapışib kərəntini götürdü, sapdan kərəntini çıxartdı (əlləri yavaş tərpənirdisə də, hərəkətləri inamlı və dəqiq idi), başını dala əydi, gücü gəlidiyi qədər və onu qanadlandıran bir qətiyyətlə tiyəni boğazına çəkdi. Başına zərbə endirilmiş adam kimi qəfil şiddətli ağrıdan yığıldı, başladığı işi axıra çatdırmadığını duyaraq, daha doğrusu, bunu dumanlı şəkildə dərk edərək, – əllərini yerə dayayıb dizləri üstə qalxdı; tələsik (axıb sinəsinə dolan qan onu qorxudurdu), titrəyən barmaqları ilə dartıb knopkaları qıra-qıra nə üçünsə koftasının yaxasını açdı. Bir əli ilə yumru və bərk məməsini qırağa itələdi, o biri əli ilə kərəntinin ucunu sinəsinə dayadı. Dizi üstə divara qədər süründü, kərəntinin sapa taxılan küt tərəfini divara dirədi, qollarını yana əyilmiş başı üzərinə qaldırdı, sinəsini qətiyyətlə qabağa verdi... Ətinə kəsən tiyənin iyrenc xırıltısını aydınca eşidir, duyurdu, kələmi kəsərkən də belə xırıltı eşidilir; şiddətli ağrı getdikcə artıb alov kimi sinəsinin hər tərəfini bürüdü, boğazına çatdı, qulaqlarına sanki cingildəyən iynələr sancıldı...

Evin qapısı cırlıltı ilə açıldı. Lukiniçna, ayaqları ilə pilləkəni yoxlaya-yoxlaya artırmadan aşağı düşdü. Kilse qülləsində çalınan zəngin ahəngdar səsi ətrafa yayılırdı. Don çayında bir-birinin üstə qalaqlanmış bir səjəlik buz parçaları aram vermədən xırıldağa-xırıldağa gedirdi. Şən, suyu bol, səbəstliyə çıxmış Don onu əsə-rət altında saxlamış buzları sürükləyib Azov dənizinə aparırdı.

XIX

Stepan Qriqoriyə yaxınlaşdı və atın üzəngisindən tutub, aygırın tərəli böyrünə sıx dirəndi.

- Hə, salamatsan, Qriqori!
- Allaha şükür.
- Sən də görüm nə fikirdəsən? Hə?
- Mən nə fikirdə olmalıyam ki?
- Deməli, özge arvadını yoldan çıxartmısan.. aparıb kefini çəkirsən?
- Üzəngini boşla.
- Qorxma... Səni döyməyəcəyəm.
- Mən səndən qorxmuram, sən bu sözləri boşla! - deyə yanaqları pörtmüş Qriqori səsinə ucaldı.
- Mən bu gün sənənlə dalaşmayacağam, istəmirəm... Amma sən, Qrişka, bu sözlərimi yaxşı yadında saxla, gec-tez səni öldürəcəyəm!
- Kor demişkən: "Baxarıq".
- Sən bunu möhkəm yadında saxla. Mənim qəlbimə toxunmuşsan!.. Ağılı göbəlek kimi mənim həyatımı zəhərləmişən... Bir ora bax, - deyə Stepan ovuqları qaralmış əllərini yuxarı tərəfə uzatdı, - şumlayıram, amma bunu nə üçün etdiyimi özüm də bilmirəm. Tək adamam, mənə çoxmu lazımdır? Təkbaşına arada gözüb qışı çıxarda bilərəm. Amma xiffət məni əldən salır... Sən məni çox incitmişən, Qriqori!..
- Mənə şikayətlənmə, başa düşmə. Toxun acdan xəbəri olmaz.
- Orası elədir, - deyib Stepan aşağıdan yuxarı Qriqorinin üzünə baxa-baxa onun sözü ilə razılaşdı və birdən uşağ kimi sadəcə gülümsündü, gözələrinin dövrəsində zərif qırıqlar əmələ gəldi.

- Amma mən bir şeyə, oğlan, təəssüf edirəm... Yadındadırmı, inişil pəhriz bayramında biz iki cərgə üz-üzə vuruşurdun?

- Nə vaxt dedin?

- A kişi, o dəfə, keşikçi öldürülən ili. Subaylarla evlilər vuruşurdu, yadındadırmı? Səni qabağıma qatıb qovduğum yadındadırmı? Onda mənim qabağımda sən cılız, sərcə kimi bir şey idin. O vaxt sənə yazığım gəldi, qaçaraqda səni vursa idim, iki parça eləmişdim! Sən çox qıvraq qaçırdın, bədənin lap yay kimi idi; əlimdəki payanı birçə dəfə böyrünə ilişdirsə idim, indi bu işıqlı dünyanı görməzdin!

- Qəm eləmə, toqquşmağa yenə də macal taparıq.

Stepan nəyi isə xatırlayaraq, əli ilə alnını ovuşdurdu.

Krepisi yedəkləmiş pan Qriqoriyə qışqırdı:

- Atını sür!

Stepan hələ də sol əli ilə üzəngidən tuta-tuta aygırla yanaşı yeridi. Qriqori onun hər bir hərəkətinə ciddi nəzər qoymuşdu. O, yuxarıdan aşağı Stepanın sallanmış xurmayı bıqlarına, çoxdan qayçı görməmiş saqqalının cod tükələrinə baxırdı. Furajkasının lak, çox yeri çat-çat olmuş qayıışı çənəsi üstə düşmüşdü. Kirdən bozarmış, axan tərden çəp zolaqlar əmələ gəlmiş üz tutqun və tanınmaz idi. Qriqori ona baxdıqda, elə bil dağ başından, yağışlı duman çökmüş uzaq səhraya baxırdı. Yeknəseq, mənasız həyat yorğunluğu Stepanın üzünü yandırır kül eləyirdi. O, vidalaşmadan ayaq saxladı. Qriqori atını addımla sürüb ondan aralandı.

- Bir dayan, görüm. Aksyutka necədir... necə keçirir?

Qriqori uzunboğaz çəkmələrinin altına yapışmış palçıqı qamçı ilə vurub sala-sala cavab verdi:

- Pis deyil.

O, aygırın başını çəkdi, boylanıb baxdı. Stepan ayaqlarını aralı qoyub, dişləri ağara-ağara alaq saplağını çeynəyirdi. Qriqorinin ona yazığı gəldi, lakin qışqanclıq hissi mərhəməti yox etdi; yəhərin xırıldağandan döşəkçəsi üstündə, geri çevrilib qışqırdı:

- Onun fikrini çəkmə, sən dərdindən ölmür!

- Doğrudanmı?

Qriqori qamçını aygırın qulaqları arasına ilişdirib, atı çaparaq sürdü, Stepan cavab vermədi.

Aksinya hamiləliyinin altıncı ayında, bunu daha gizlətmək mümkün olmadıqda məsələni açıb Qriqoriyə dedi. O, uşağa qaldığını gizlədir, üreyi altında gəzdirdiyi körpənin Qriqorinin övladı olduğuna onun inanmayacağından qorxurdu, bəzən onu çulğalayan qüssə və qorxudan saralır, nəyi isə gözləyirdi.

Uşağa qaldığı ilk aylarda ət xəreysi yeyəndə üreyi bulanırdı, lakin bunu Qriqori görmürdü, görəndə də səbəbini anlamadığından çox da əhəmiyyət vermirdi.

Söhbətləri axşam oldu. Aksinya məsələni ona həyəcanla danışdı və Qriqorinin üzündə dəyişiklik olmayacağını böyük maraqla gözlədi, lakin Qriqori üzünü pəncərəyə çevirib, diltor-diltor öskürdü:

– Niyə bunu indiyədək deməmişən?

– Cüret eləmədim, Qrişa... qorxurdum ki, məni atarsan...

Qriqori cərpayının baş tərəfini barmaqları ilə dinqıldada-dinqıldada soruşdu:

– Tezmi olasıdır?

– Zənnimcə, Spasda...

– Stepanındırımı?

– Sənindir.

– Eləmi?

– Özün hesabla... Siz çırpıya gedəndən uşağa qalmışam...

– Sən yalan danışma, Aksinya! Uşaq lap Stepanın da olsa, indi nə edə bilərsən? Mən bunu vicdanla soruşuram.

Aksinya taxtın üstündə oturub, acı göz yaşları axıda-axıda, nəfəsi kəsilə-kəsilə pıçıldadı:

– Onunla neçə ildir yaşayıram, bir dəfə də olsun uşağa qalmamışam!.. Bir özün də fikirləş!.. Mən xəstə arvad deyildim... Deməli, səndən uşağa qalmışam, sən isə...

Qriqori daha bu barədə söhbət salmırdı. Onun Aksinyaya olan münasibətinə biganə sayıqlığı və azca istehzalı mərhəmət kimi yeni hiss əlavə olunmuşdu. Aksinya öz daxili aləminə qapılıb Qriqoridən nəvaziş ummurdu. Yay ərzində Aksinya bir az kifirləşdisə də, lakin hamiləliyi onun yaraşıqlı bədənini azca belə korlaya bilmədi: onun kök bədənı yumru qarnını gizlədir, qəşəngləşmiş

gözlərinin hərəreti isə ariqlamış üzünə yeni gözəllik verirdi. O, fəhlə əspazlığı işinin öhdəsindən asanlıqla gəlirdi. Bu il malikanədə işləməyə getirilmiş fəhlələrin sayı az idi, deməli, xərk bəşirmək işi də azalmışdı.

Saşka baba qocalara xas olan şıltaqlı sədaqətlə Aksinyaya işnişmişdi. Bu, bəlkə də ona görə idi ki, Aksinya doğma qızı kimi onun dərindən qalırdı: onun alt paltarlarını yuyur, köynəklərini yamayır, süfrə başında yumşaq və dadlı tikələri verib onu sevindirirdi. Saşka baba da atları rahatlayandan sonra mətbəxə su daşıyır, donuzlar üçün bəşirilmiş kartofu əzir, hər cür işə kömək edir, atılıb-düşərək, dişsiz ağzını açır və heyərlə deyirdi:

– Sən ki, mənə rəhm elədin, mən də sənə borclu qalmaram! Aksinyuşka, mən canımı da səndən əsirgəməyərəm. Axı mən arvad qayğısı görmədiyimdən məhv olurdum! Sənə bir şey lazım olsa mənə de.

Yevgeni Nikolayeviçin vəsatəti ilə düşərgə toplanışından yaxasını qurtarmış Qriqori biçənəkdə işləyir, qoca panı hərəndəbir stantsaya aparır, qalan vaxtlarda panla birlikdə bəzgək quşu ovuna gedir, ya da atlanıb dovdaq sürəyinə çıxırdılar. Rahat, tox həyat Qriqorini korlayırdı. O, tənbelləşmiş, yoxunlaşmışdı, yaşından böyük görünürdü. Onu bircə şey – qarşıdakı hərbi xidmət narahat edirdi. Axı nə atı, nə də əsgəri ləvazimatı var idi, atasına isə ümidi az idi. Buna görə də Qriqori xəsislik edir, Aksinya ilə ona çatan maaşı aldıqca xərcəlmir, hətta tənbeği də çəkmir, yığdığı pulla, atasına boyun əymədən, at almaq istəyirdi. Pan da kömək edəcəyinə söz vermişdi. Atasının heç bir şey verməyəcəyi barədəki Qriqorinin ehtimalı tezliklə düz çıxdı. Petro qardaşına baş çəkmək üçün iyunun axırında onun yanına gəldi, söz arasında yada saldı ki, atası əvvəlki kimi onun əlindən acıqlıdır, bunu da əlavə etdi ki, Qriqori üçün əsgəri xidmət atı almayacaqdır. Qoy yerli komandaya getsin.

– Ona da ki, qoy özünü məzəyə qoymasın. Mən hərbi xidmətə öz atımın belində, – Qriqori “öz” sözünü xüsusilə bərkədən dedi, – gedəcəyəm.

Petro bığını çeynəyə-çeynəyə gülümsəyərək dedi:

– Atı haradan alacaqsan? Salavata alacaqsan?

– Salavata olmasa, birindən yalvarıb alaram, bunu da bacarmasən, lap oğurlaram.

– Afərin!

– Maaşıma alacağam, – deyə Qriqori bu dəfə ciddi izah etdi.

Petro artırmada oturub, işi, yemək-icməyi, maaşı barədə qardaşını sorğu-suala tutdu; aldığı cavabların hər birinə “hə” deyir, pələ bığlarının ucunu çeynəyirdi, Qriqorinin güzəranını ətraflı öyrəndikdən sonra, xudahafizləşərkən dedi:

– Quyuğunu belinə qaldırmağının mənası yoxdur, evə qayıt. Elə bilirsen ki, burada aldığın pulla varlanacaqsan?

– Mən varlanmağa can atıram.

– Öz arvadınla yaşamaq fikrin var ya yox? – deyə Petro söhbəti dəyişdi.

– Öz arvadım hansıdır?

– Bununla da.

– Hələ ki, yaşamaq fikrindəyəm, nə olub məgər?

– Heç, elə-belə maraqlanıb soruşdum.

Qriqori onu ötürməyə getdi. Axır-axırda soruşdu:

– Evdə nə var, nə yox?

Artırmanın məhəccərindən atının noxtasını açan Petro güldü:

– Dovşanın yuvası çox olan kimi, sənin də evin çoxdur. Babatıq, yavaş-yavaş dolanıraq. Anan sənin xiffətini çəkir. Otumuz isə boldur, yığib üç taya vurmuşuq.

Qriqori Petronun minib gəldiyi qoca, qulağıkəsik madyana həyəcanla tamaşa eləyirdi:

– Doğubmu?

– Yox, qardaş, qısır çıxıb. Xristonya ilə dəyişib aldığımız kəhər madyan qulunlayıb.

– Nə doğmuşdur?

– Erkek doğdu. O, elə aygır olsun ki, gəl görəsən. Qıçları uzun, biləkləri sərrast və döşü qəşəngdir. Yaxşı at olacaq.

Qriqori köksünü ötürdü.

– Xutor üçün darıxıram, Petro. Üreyim Donu görmək istəyir, burada axar su üzünə həsrətəm. Sıxıntılı yerlərdir!

Petro qarnını atın dik beli üstə salıb, ayağını yuxarı qaldıraraq nıqqıldaya-nıqqıldaya dedi:

– Evdəkilərə baş çəkməyə gəl.

– Vaxt tapıb gələm.

– Di sağılıqla qal!

– Yaxşı yol!

Petro atını sürüb həyətdən çıxmışdı; birdən nə işə yadına düşdü, uzaqdan artırmada dayanmış Qriqoriyə qışqırdı:

– Natalyanın başına iş gəlib... Yadımdan çıxdı, demədim... bəd-bəxtlikdir...

Cövlan edən şiddətli külək deyilən sözün axırını eşitməyə Qriqoriyə imkan vermədi; ipək kimi yumşaq toz dumanı atı ilə birlikdə Petronu бүürdü, deyilən sözü yaxşı eşitməyən Qriqori əlini yellətdi və tövləyə tərəf getdi.

Yay çox quraqlıq keçirdi. Yağış çox nadir hallarda yağdı, buna görə də taxıl tez yetişdi. Çovdarı yenicə biçib qurtarmışdılar ki, arpa yetişdi, tala-tala saraldı, kəkilli sünbülləri başlarını aşağı əydi. Dörd nəfər günəməzd gəlmə fəhlə ilə birlikdə Qriqori tarlaya, arpanı biçməyə getdi.

Aksinya xərəyi ertədən bəşirib Qriqoridən xahiş elədi ki, onu da biçinə aparsın.

– Evdə qalsan yaxşıdır, məgər ehtiyac səni vadar edir? – deyə Qriqori onu bu fikrindən daşındırmaq istədi, amma Aksinya dediyindən dönmədi, tələsik yağığını başına salıb darvazadan çıxdı, yüyürə-yüyürə fəhlələri aparən arabaya çatdı.

Aksinyanın kəder və sevincli səbirsizliklə, Qriqorinin işə tutqun qorxu hissi ilə gözlədiyi hadisə biçində baş verdi. Aksinya biçilmiş taxılı dırıqlayırdı, doğumun bəzi əlamətlərini hiss edib, dırmağı kənara tulladı, bir dərz qalağının yanında uzandı. Tezliklə onu ağrı tutdu. Aksinya qaralmış dilini dişləyə-dişləyə arxası üstə uzanmışdı. Taxılbiçən maşını sürən fəhlələr onun yanından keçib dövrə vurur, atlara təpinirdilər. Bu fəhlələrdən biri, burnu düşmüş, sanki taxtadan yonulmuş sarı üzü tamam qırışmış cavan oğlan taxılbiçən maşında Aksinyanın yanından ötəndə ona söz atıb deyirdi:

– Hey, bəri bax, olmaya güngörməz yerin istidən qızız? Ayağa qalx, yoxsa əriyərsən!

Qriqori maşında növbəsini başqası ilə dəyişdi. Aksinyanın yanına gəldi:

– Nə olub?

Aksinya sözünə baxmayan dodaqlarını əyib, xırıltılı səslə dedi:

– Ağrım tutub.

– Ay it qızı, sənə demədim evdə qal! Hə, bəs indi nəyləyək?

Şiddətli ağrıdan qıvrılan Aksinya zariya-zariya dedi:

– Mə-ni söy-mə, Qrişa... Vay!.. Vay!.. Qrişa, atları qoş! Məni tez evə çatdır... Burada mən nə cür cləyərəm, axı? Hara baxırsan kişidir...

Qriqori dərədə otlayan atın dalınca yüyürdü. O, atı gətirənə kimi, arabaya qoşub yaxına gələnə kimi Aksinya kənara süründü, dirseklərinə söykənib üzüqoylu qaldı, başını tozlu arpa qalağına soxub, şiddətli ağrıdan çəynədiyi arpa dənələrinin qılçıqlarını yere tūpürdü. O, şişmiş, biganələşmiş gözlərini heç bir şey anlamayan nəzərlə yanına gəlmiş Qriqoriyə zillədi, zarıdı, əlində büzüşdür-düyü önlüyünü ağzına tēpdı ki, fəhlələr onun iyrenc, vəhşicəsinə qışqırğını eşitməsinlər.

Qriqori onu arabaya uzatdı, atı malikanəyə doğru çapdı.

– Vay, bərk sürmə. Vay öldüm!.. Sil-kə-lə-yi-i-i-r! – deyə Aksinya kobudlaşmış səslə bağırır, saçı pırtlaşmış başını araba döşəməsinin üstündə dolandırır.

Qriqori dinməzəcə atı qamçılایır, cilovu başı üstə hərledir, arxa-sında eşidilən xırıltılı fəryada əhəmiyyət vermirdi.

Aksinya ovucları ilə yanaqlarını sıxır, dəlicəsinə bərəlməmiş göz-ləri ilə ətrafa baxır, daşlı-kəsəkli yolda sürətlə gedən arabada atılıb-düşürdü. At çaparaq gedirdi; Qriqorinin gözləri önündə ehmalca qalxan atın boyunduruğunun kənarı göydən asılmış gözqamaşdırıcı ağ, kristal kimi hamar buludun qarşısını alırdı. Aksinya arasıkəsilməyən, ulama həddinə çatmış fəryadını bir dəqiqəliyə kəsdi. Təkərlər taraqqıldayır, arabanın dal tərəfində Aksinyanın başı atılıb-düşür, taxtaya dəyib boğuc səslə taqqıldayırdı. Qriqori araya çökmüş sükutu dərhal dərk edə bilmədi, özünə gəlib geriye boylandı: üzü eybəcərleşmiş, korlanmış Aksinya yanağını arabanın yan taxta-sına möhkəm dirəyib uzanmış, sahile atılmış balıq kimi ağzını açıb-yumurdu. Çuxura düşmüş gözləri üstünə alnından tər sel kimi axırdı. Qriqori onun başını bir az qaldırdı, əzilmiş furajkasını onun başı altına qoydu. Aksinya gözlərini qırıb möhkəm səslə dedi:

– Mən ölürəm, Qrişa. Hə... vəssalam!

Qriqori titrədi. Bədəni birdən-birə, tərlı barmaqlarının ucuna qədər buz kimi oldu. Sarsılmış Qriqori Aksinyanı sakitləşdirəcək, ona ürək-dirək verəcək nəvazişli sözlər tapmaq istəsə də, tapa bil-mədi; o, bərk həyəcanlandığından dodaqları əsə-əsə:

– Yalan deyirsən, axmaq!.. – dedi və başını silkələdi, ikiqat əyildi, Aksinyanın yəndəmsiz qatlanmış ayağını düzəltdi. – Aksin-yacan, mənim quşum!..

Aksinyadan bir dəqiqəliyə əl çəkmiş ağrı yenidən birə on qat şiddətlə başladı. Aksinya sallanmış qarnında bir şeyin aşağı dar-tındığını hiss edir, ikiqat olur, getdikcə daha dəhşətlə fəryad qopa-rırdı, onun fəryadı Qriqorinin qulaqlarını batırırdı. Qriqori ağrını itirərək atı daha bərk sürürdü.

Təkərlərin taraqqıltısı arasında o, Aksinyanın səsini güclə eşitdi:

– Qri-i-şa!

Qrişa cilovu dartdı, başını geriye çevirdi: Aksinya qan içində idi, qolları yana açılmışdı, onun tumanı altında canlı, ciyildəyən bir şey qimildanırdı... Özünü tamamilə itirmiş Qriqori sıçrayıb araba-dan düşdü və cıdarlanmış at kimi, ayaqları bir-birinə dolaşa-dolaşa arabanın dal tərəfinə gəldi. Aksinyanın təndir kimi alov yayan ağzına baxdıqda, onun dediklərini eşitmədi, daha doğrusu nə istə-di-yini başa düşdü:

– Gö-bə-yi-ni di-şin-lə kəs... sap-la bağla... köy-nə-yi-nin qolundan sap çıxart...

Qriqori barmaqları titrəyə-titrəyə bez köynəyinin qolundan bir çəngə sap qopartdı, gözlərini möhkəm qırıb dişi ilə uşağın göbə-yini kəsdi, ucundan qan damcılayan yerini sapla bərk-bərk bağladı.

XXI

Listnitskinin malikanəsi Yaqodnoye geniş quru dərəyə yapışıq idi. Burada külək deyisərək gah cənubdan, gah da şimaldan əsirdi, günəş göyümsov-ağımtıl səmada süzürdü; yayı dabanbasdı haqla-yan payız xəzan yarpaqlarını xışiltı ilə tōkürdü, qış şaxtalı, qarlı gəlirdi, Yaqodnoyede isə həyat yeknəsəq və cansıxıcı idi, xarici ələmdən əlaqəsi kəsilmiş malikanədə günlər bir-birinə bənzəyirdi.

Gözlərinin dövrəsi cənəyə bənzər qırmızı haşiyəli qara ördək-lər, həmişəki kimi, yenə də yanlarını basa-basa gəzişir, firəng toyuqları səpələnmiş muncuq kimi ətrafa yayılır, tövlənin damına

çıxmış tovuz quşları, doğan pişik kimi miyovuldaşaraq, qanadlarını açıb çıxırdı. Generalın hər cür quşdan xoşu gəlirdi, o hətta yaralanmış bir durnanı da saxlayırdı; noyabr ayı gələndə, azad surətdə uzaqlara uçub gedən durnaların aydın olmayan çağırışını eşitdikdə bu yaralı durna insan qəlbinə həyəcanlandırان həsrət dolu mis səsi ilə qışqırırdı. Lakin o uça bilmirdi, qanadının бүкүлөн yeri hərəkətsiz halda sallanırdı, quşun atılıb-düşməyinə, uçmağa can atdığına pəncərədən tamaşa edən general isə ağarmış bıqları altındakı yekə ağzını geniş açıb, elə ucadan qəhqəhə çəkirdi ki, onun gülüşü qəbul salonunu başına alırdı.

Veniamin, məxmər kimi yumşaq tükli başını şax tutaraq, günlərlə dəhlizdə sandığın üstə oturub, donmuş dizlərini əsdirə-əsdire ağı başından çıxana kimi öz-özü ilə altıper oynayırdı. Tixon, həmişəki kimi, məşuqəsini Şaşkaya, fəhlələrə, Qriqoriyə, pana, hətta Lukerianın aşib-daşan dul arvad nəvazişini sərf etdiyi yaralı durnaya qışqanırdı. Şaşka baba arəbir möhkəm içir və bir əbbası qopartmaq üçün panın pəncərəsi qabağına gedirdi.

Bütün bu keçən müddət ərzində malikanənin yuxulu durgun həyatını pozan cəmi iki hadisə baş vermişdi: Aksinya doğmuş, bir də cins erkək qaz yox olmuşdu. Aksinyanın doğduğu qıza az müddət ərzində hamı alışdı, erkək qazın isə tüklerini çaybasar meşənin o tərəfində tapdılar (görünür ki, onu tülkü çırpsıdırırmışdı) və sakitləşdilər.

Pan səhərlər yuxudan duranda Veniamini çağırırdı:

– Hə, bu gecə yuxuda bir şey görmüsənmi?

– Bəs necə, gözəl yuxu görmüşəm.

– Danış, – deyər pan qısaca əmr edir və eşmə бүкүрдü.

Veniamin də nağıl edirdi. Onun yuxusu maraqsız, yaxud dəhşətli olduqda, pan hirsələnirdi:

– Eh, səfeh, heyvan! Axmağın yuxusu da axmaq olur.

Odur ki, Veniamin şən və məzəli yuxular toqquşdurmağa başladı. Onu bir şey usandırır: o, hər dəfə təzə bir yuxu toqquşdurmalı olurdu, buna görə də bir neçə gün qabaqdan sandığın üstündə oturub, öz yanaqları kimi şişkin və yağlı kart kağızlarını balaca xalça üstə şappıltı ilə ata-ata məzəli yuxular uydururdu. Gözlərini küt baxışla bir nöqtəyə zilləyib, o qədər təzə yuxu quraşdırırdı ki,

axırda, doğrudan da, yuxu görməkdən məhrum oldu. O, yuxudan oyanır, nəyi isə yada salmağa çalışırdı, lakin hər bir şey – nəinki yuxu, hətta bir adam sifətini belə xatırlaya bilmirdi – yuxusu qaralıq zülmətə çevilirdi.

Veniamin sadə yuxular uydurmaqdan cana gəlmişdi, onun eyni yuxunu təkrar etdiyini görə pan əsəbiləşirdi.

– Ay murdarın biri murdar, at barədə yuxunu sən mənə cümə axşamı danışmısan. Bu nədir, ay səni Allahın lənətinə gələsən?..

– Nikolay Alekseyeviç, həmin yuxunu yenə görmüşəm. Həzrəti İsayə and olsun ki, həmin yuxunu ikinci dəfədir ki, görürəm, – deyər Veniamin özünü itirmədən yalan danışdı.

Dekabrda çapar vasitəsi ilə Qriqorini Veşenskiyə, stanitsa idarəsinə çağırırlar. At almaq üçün ona yüz manat pul, bir də Milad bayramının ikinci günü Mankovo kəndinə, toplanış məntəqəsinə gəlmək barədə çağırış vərəqəsi verdilər.

Qriqori kırıxmış halda stanitsadan qayıtdı: Milad bayramına az qalır, onun isə hələ heç nəyi hazır deyildir. Xəzinədən verilən pula və qənaət edib yığdığı puluna Obrivskoy xutorunda yüz qırx manata at aldı. At almağa Şaşka baba ilə getmişdi, qiymət üstündə çənə-boğaz etdikdən sonra münasib bir at aldılar: bu altıyaşar, tərki düşük kəhər atın birçə gizli eyibi var idi. Şaşka baba saqqalını əlləşdirə-əlləşdirə dedi:

– Bundan ucuz at tapmayacaqsan, gizli eybini isə rəislər görməzlər. Onlarda belə fərasət yoxdur.

Qriqori oradan aldığı ata minib gələrək, onun adi və löhrəm yerini yoxladı. Milad bayramına bir həftə qalmış Panteley Prokofyeviç özü də Yaqodnoyeyə gəldi. O, xizəyi həyətə sürməyib madyanın noxtasını küçədə çəpərə bağladı, axsaya-axsaya nökrə otağına yönəldi, dördkünc qara daş kimi kürkünün yaxası üstə yatmış saqqalından sırsıraları barmaqları ilə qoparıb tökdü. Qriqori pəncərədən baxırdı, atasını görüb özünü itirdi:

– Paho!.. Atam gəlir!..

Aksinya nədənsə beşiyyə tərəf yüyürdü, uşağın üstünü örtü.

Panteley Prokofyeviç içəri təcili, onunla bərabər otağa soyuq doldu; qulaqlı papağını çıxartdı və ikonaya tərəf xaç çəkdi, aramlı divarlara göz gəzdirdi.

– Salaməleyküm.

– Salam, dedə, – deyə Qriqori taxtın üstündən qalxa-qalxa atasının salamını aldı, bir addım atıb, otağın ortasında dayandı.

Panteley Prokofyeviç donmuş əlini Qriqoriyə uzatdı, kürkünün yaxasını aç-aça, beşiyin yanında donub qalmış Aksinyanı nəzərdən keçirə-keçirə taxtın qırağında öyləşdi.

– Əsgərliyə getməyə hazırlaşırısanmı?

– Bəs necə?

Panteley Prokofyeviç susub, Qriqorinin üzünə xeyli vaxt diq-qətlə baxdı.

– Kürkünü çıxart, dedə, yəqin, soyuq kələyini kəsib?

– Eybi yoxdur. Dözmək olar.

– Samovar qoyaq.

– Təşəkkür edirəm, – deyib kürkünə çoxdan yapışmış palçıq ləkə-sini dımağı ilə qaşıyaraq əlavə etdi: – orada sənə pal-paltar getirmişəm: iki şinel, yəhər, bir də şalvar. Get getir... hamısı oradadır.

Qriqori başaıq eşiyə çıxıb, xizəyin içindəki iki kisəni evə getirdi.

Panteley Prokofyeviç ayağa qalxa-qalxa maraqlanıb soruşdu:

– Nə vaxt yola düşməlisən?

– Milad bayramından bir gün sonra. Bəs, dedə, niyə belə tez?

– Tələsirəm, ertə ikən xutara qayıtmaq istəyirəm.

Panteley Prokofyeviç Qriqori ilə xudahafızlaşdı, yenə də Aksinyaya öteri nəzər saldı və qapıya tərəf getdi. Qapının cəftəsindən yapışaraq beşiyə tərəf ani nəzər salıb dedi:

– Anan tapşırırmışdır ki, sənə salam yetirəm, ayaqları ağrıyır.

– Bir az susdu, ağır bir şey qaldıranda gücə düşən adam kimi hıqqana-hıqqana əlavə edib dedi: – Mən də gələm, səni Man-kovo xutoruna kimi ötürərəm. Sən hazırlaş.

O, toxunma yun ölçəklərini geyə-geyə bayıra çıxdı. Qayınatası onu saymadığına görə iztirab çəkən Aksinya sapsarı saralılıb susurdu. Qriqori ona çəpəki baxa-baxa, ayağını döşəmənin cırıldayan taxtalarından birinin üstünə basmağa cəhd edə-edə otaqda gəzişirdi.

Milad bayramının birinci günü Qriqori Listnitskini Veşenskiyə apardı.

Pan orada günorta ibadətini keçirdi, mülkədar qadın olan xalasıgilə səhər yeməyini yeyib, atları qoşmağı əmr etdi.

Qriqori, donuz etindən bişirilmiş yağlı borşu yeyib qurtarmamış ayağa qalxdı, tövləyə getdi. Oryol cinsli, boz, xal-xal, löhrəm yerişli Şibay adlı at yüngül şəhər xizəyində yaxşı gedirdi. Qriqori atı tövlədən çıxardıb tələsik qoşdu.

Xarlanmış, iynə kimi sancan qarı külək döndə-döndə sovrur, heyətdə gümüşü peyin dənələri fişıldaya-fişıldaya axırdı. Payalı çəpərin arxasında ağacları zərif, məxmər kimi yumşaq qırov bürümüşdü. Külək əsdi-kə qırov silkələni tökülür, parçalanır, zərrələri günəş işığında əsrarəngiz göy qurşağı rəngləri ilə işıldayırdı. Dama düstüsü əyri çıxan dudadan qaralmış bacanın yan-yörəsində soyuqdan üsüyen dolaşalar atılıb-düşürdülər. Onlar ayaq səsləri eşidən kimi ürəkub uçdular, tünd göy yumaq kimi evin üstündə dövrə vurub, qərbə, kilsəyə tərəf getdilər; onların, bənövşəyi səhər səmasında göy rəngə çaldıqları çox gözəl görünürdü.

Qriqori, qaça-qaça artırmaya çıxmış heyəti yığıb-yığışdıran qıza qışqırdı:

– Get de ki, xizək hazırdır!

Pan üzünü yenot kürkünün yaxalığı arasında gizlədə-gizlədə çıxdı. Qriqori qıraqlarına məxmər haşiyə tikilmiş canavar dərisini panın ayaqlarına bürüdü.

– Qamçıla, – deyən pan gözləri ilə löhrəm yerişli atı göstərdi.

Qriqori qozlada əyilib, tarım çəkilmiş titrəyən cilovu əlində möhkəm saxlayaraq, işlək yola ehtiyatla və tərs-tərs baxırdı; axı ilk dəfə panla yola çıxanda xizəyi yerindən naqolay dəbərtməyinə görə onun boynunun ardından panın ilişdirdiyi heç də qocayana olmayan tutarlı yumruq yadından çıxmamışdı. Körpüyə tərəf endilər; burada, Don sahilində, Qriqori cilovu azca boşaltmış, saxtallı küləkdən donub göynəyən yanaqlarını əlcəyi ilə ovuşdurdu.

İki saata Yaqudnoyevə çatdılar. Pan yolunu dinmir, hərdən-bir əyilmiş barmağını Qriqorinin kürəyinə toxundurub: “Sax-la-a” deyir, dalını küləyə çevirərək, eşmə bükürdü.

Təpədən malikanəyə tərəf endikdə o soruşdu:

– Sabah tezdən gedəcəksənmi?

Qriqori yana əyildi, soyuqdan donmuş dodaqlarını güclə aralayaraq “tezdən” demək əvəzinə:

– Pezdən, – deyən cavab verdi. Soyuqdan donmuş dili elə bil şişmişdi; dili damağına ilişir və topuq vururdu.

– Pulunun hamısını almısanmı?

– Bəli, almışam.

– Arvadın üçün nigaran qalma, bizdə olacaq. Layiqincə xidmət elə. Sənin baban çox igid kazak idi. İstərdim ki, sən də, – panın səsi daha boğuş çıxdı (Listnitski üzünü küləkdən gizlədərək yaxalığının arasına soxdu) – babana və atana layiq bir kazak olasan. Axı imperator baxışında, at oynatmaq yarışlarında birinci mükafatı, deyəsən atan almışdı, elədirmi?

– Elədir ki, var: atam almışdı.

– Hə, deyirəm də, – deyə pan ciddi, sanki hədələyirmiş kimi sözünü qurtardı və üzünü kürkünün yaxalığı arasında tamam gizlətdi.

Qriqori löhrəm yerişli atı əldən-ələ Saşka babaya təhvil verdi, evə yönəldi.

Saşka baba çulu atın üstünə ata-ata onun dalınca qışqırdı:

– Atan gəlmişdir!

Panteley Prokofyeviç stolun dalında oturmuşdu; qabağına qoyulmuş həlməşiyi yeyib qurtarmaqda idi. Qriqori atasının süstləşmiş sifətinə baxan kimi müəyyən etdi: “Keflidir”.

– Geldin, ay əsgər?

– Tamam donmuşam, – Qriqori əllərini bir-birinə vura-vura cavab verdi, Aksinyaya dedi: – Başlığımı aç, əllərim donmuşdur.

– İşin rast gətirməyib, külək atlı kimi çapır, – deyə atası xörək yediyindən qulaqları və saqqalı tərpənə-tərpənə donqulandı.

Panteley Prokofyeviç bu dəfə çox mehriban idi. Aksinyaya qısaca, ev sahibi kimi əmr verdi:

– Çörəkdən bir parça da kəs, xəsislik eləmə.

O, stolun dalından papiros çəkmək üçün qapıya tərəf getdi; bu zaman sanki bilmədən beşiyi iki dəfə yırgaladı; saqqalını uşağın yorğanı altına soxub soruşdu:

– Oğlandırımı?

– Qızıdır, – deyə Qriqorinin əvəzinə Aksinya cavab verdi və qocanın üzündə kölgə kimi gəzən, saqqalında gizlənən narazılığını görün təz təz əlavə etdi: – Elə bil ki, Qrişa ilə bir almadır, yarı bölüblər.

Panteley Prokofyeviç, görünən uşağın qara başına işgüzarcasına tamaşa edib qürurla təsdiq elədi:

– Qanı bizim qanımızdandır... Eh, hm... Bir buna bax!..

– Sən nə ilə gəlmişən, dədə? – deyə Qriqori soruşdu.

– Araba ilə, madyanı, bir də Petronun atını qoşub gəlmişəm.

– Bir at qoşub gələ idin, mənim atımı qoşardıq.

– Nəyə lazımdır? Qoy o boş getsin. Atın işə yaxşıdır.

– Görmüsən?

– Ötəri baxmışam.

Onlar müxtəlif əhəmiyyətsiz şeylər barədə söhbət edirdilər, lakin hər ikisini eyni həyəcan bürümüşdü. Aksinya çarpayının üstündə kirmişcə, suyu süzülə-süzülə otururdu. Onun südlənmiş döşləri koftasına sığmırdı. Uşaq doğduqdan sonra o, hissediləcək dərəcədə kökəlmiş, yeni xoşbəxtliyinə xatircəm bir görkəm almışdı.

Yatağa gec uzandılar. Aksinya Qriqoriyə qısılaraq, onun köynəyini göz yaşı, əmilənməmiş məmələrindən sızan süd ilə isladaraq pıçıldayırdı:

– Xiffətdən öləcəyəm... Sənsiz tək necə yaşayacağam?

– Qorxma, – deyə Qriqori də ona eyni pıçiltı ilə cavab verirdi.

– Gecələr uzanmışdır... uşaq da yatmır... Sənsiz vərəmləyəcəyəm... Bir fikirləş, Qrişa, – dörd il!

– Deyirlər ki, keçmişdə iyirmi beş il qulluq edirmişlər.

– Keçmiş mənim nəyimə görədir.

– Hə, bədsir!

– Bizi bir-birimizdən ayıran bu qulluğun lənəti gəlsin!

– Məzuniyyətə gələcəyəm.

– Sən məzuniyyətə gələne kimi, – deyə Aksinya inildəyir, hıç-qırır və köynəyi ilə burnunu silirdi: – Dondan çox sular axıb gedəcəkdir...

– Sızıldama... Sən də, elə hey yağan payız yağışı kimisən.

– Gərək mənim yerimdə olaydın, – onda nə çəkdiyimi bilərdin!

Qriqori yalnız dan yeri ağarana yaxın yatdı. Aksinya körpəsini əmizdirdi və dirsəklənib, Qriqorinin üzündəki qaralan tutqun cizgilərə diqqətlə baxıb vidalaşırdı. Öz otağında Qriqorini Kubana getməyə dilə tutduğu gecə yadına düşdü; onda da beləcə idi, yalnız gecə ayılı, həm də ay işığına qorq olmuş həyəət süd kimi ağarırdı.

Onda da belə idi, ancaq Qriqori indi həm ondakı adam idi, həm də o adam deyildi. Geridə uzun, həyatın məşəqqətləri ilə tapdalənmiş insan ömrü qalırdı...

Qriqori o biri böyrü üstə çevrildi və aydın səslə:

– Olşansk xutorunda... – dedi və susdu.

Aksinya yuxulamağa çalışırdı, lakin fikirləri, külək ot tayasını dağıtdığı kimi, yuxusunu qaçırdı. Aksinya rabitəsiz deyilmiş bu iki kəlmədən ibarət cümlənin mənasını tapmaq üçün səhər açılana kimi fikirləşdi... Qırov bağlamış pəncərə şüşələri azca işıqlanan kimi Panteley Prokofyeviç yuxudan oyandı.

– Qriqori, qalx, səhər açılır!

Aksinya dizi üstə qalxıb tumanını geydi: ah çəkə-çəkə xeyli vaxt kibrit axtardı.

Onlar səhər yeməyini yeyənə və şeyləri qablaşdırana kimi hava işıqlandı. Səhər işığında rəngdən-rəngə keçən bir mavilik var idi. Çəpərin payaları qarın içinə sancılmış kimi diş-diş görünürdü, incə yasəmənli səmanın azca qarşısını alan tövlə damı qaralırdı.

Panteley Prokofyeviç atları qoşmağa getdi. Qriqori zəli kimi yaxasından yapışib onu dəlicəsinə öpüşə qərq edən Aksinyanı özündən kənar edib Saşka baba və başqaları ilə vidalaşmağa getdi.

Aksinya uşağı yorğançaya bürüyüb, Qriqorini ötürməyə çıxdı.

Qriqori dodaqlarını qızının tərli alına toxundurdu, atına yaxınlaşdı.

Atası atları tərpedərək ona tərəf qışqırdı:

– Xizəyə min!

– Yox, atımı minəcəyəm.

Qriqori atın bel və yəhər qayıqlarını bilə-bilə aramla çəkib bərkitdi, atlandı və cilovu dəstələdi. Barmaqlarını Qriqorinin ayaqlarına toxunduran Aksinya dönə-dönə təkrar edirdi:

– Qrişa, dayan... Nə işə sənə bir söz demək istəyirdim... – Nəyi işə yadına salmaq üçün özünü itirmiş halda, əsə-əsə üz-gözünü qırırdı.

– Di, salamat qal! Uşağa yaxşı bax!.. Getdim, gör dedəm nə qədər uzaqlaşdı...

– Dayan, əzizim! – deyə Aksinya sol əli ilə soyuq üzəngidən yapışa-yapışa, sağ əli ilə üst paltar altındakı saxladığı uşağı bağrına basa-basa doymaq bilməyən ehtirasla Qriqoriyə baxırdı, əllərinin heç biri boş olmadığından kirpik çalmayan bərəlmış gözlərindən axan yaşı silə bilmirdi.

Veniamin artırmaya çıxdı.

– Qriqori, pan çağırır.

Qriqori söyüş söydü, qamçısını yellətdi və həyətdən çaparaq çıxdı. Həyətdə qar topaları dolu idi, keçə çəkmə geymiş Aksinya qara bata-bata onun dalınca qaçdı.

Qriqori təpənin üstündə atasına çatdı. Özünə ürək verərək boy-lanib geri baxdı. Üst paltar altındakı körpəsini bağrına basmış Aksinya darvaza ağzında dayanmışdı, külək onun qırmızı yun şalının ucunu yelləndirir, çiynləri üstə oynadırdı.

Qriqori xizəyin bərabərinə çatdı. Atları adi yerləşlə sürdülər. Panteley Prokofyeviç dalını ata tərəf çevirib soruşdu:

– Deməli, arvadınla yaşamaq istəmirsən?

– Köhnə söhbətdir... bu barədə danışib qurtarmışıq...

– Deməli, yaşamaq istəmirsən?

– Bəli, istəmirəm.

– Arvadının özünü öldürmək istədiyini eşitmisənmi?

– Eşitmişəm.

– Kimdən eşitmisən?

– Panı stansiyaya aparmışdım, orada bizim xutorlulardan eşitdim.

– Bəs sən Allahın yoxdur?

– Bu nədir, dedə, lap ağ ələdin... Olan oldu, torba doldu.

– Sən gəl sarsaq-sarsaq danışma! Mən sənənlə xoşluqla danışaram, – deyə Panteley Prokofyeviç qəzəbləndiyindən yeyin-yeyin danışmağa başladı.

– Mənim uşağım var, daha nə söz-söhbət ola bilər?

– Bax ha... bəslədiyin uşaq özgəninki olmasın?

Qriqori sapsarı saraldı: atası onun göz bağlamamış yarasına toxunmuşdu. Aksinya uşaq doğandan bəri Qriqori şübhə içində çırpınır, bunu həm Aksinyadan, həm də özündən daim gizlətməyə səy edirdi. Gecələr, Aksinya yatdığı zaman, Qriqori tez-tez beşiyyə yaxınlaşır, diqqətlə uşağa baxır, onun çəhrayı-qarabuğdayı simasında öz nişanələrini axtarır, lakin əvvəlki kimi şübhə ilə uzaqlaşdı. Stepan da tünd-xurmayı, demək olar, qarashı idi, körpənin zərif dərisi altındakı göy damar şəxələrinə üroyindən axan qanın kimin qanı olduğunu necə bilmək olar? Bəzən Qriqoriyə elə gəlirdi ki, qızı onun özünə oxşayır, bəzən də körpənin nişanələri tamam Stepanı xatırladırdı ki, bu da ona çox iztirab verirdi. Qriqoridə uşağa qarşı

heç bir hiss yox idi; ortada, doğum ağrılarından qıvrılan Aksinyanı çöldən evə gətirdiyi dəqiqələrdə hiss etdiyi nifrətdən başqa heç bir şey yox idi. Bir gün (Aksinya bu zaman mətbəxdə xərek bişirirdi) o, qızını beşikdən götürmüş, yaş əsgisini dəyişərkən, bədənini göynədən kəskin həyəcan duymuşdu, xəlvətçə əyilib uşağın ayaq barmağının birini yavaşca dişləmişdi.

Budur, atası mərhəmətsizliklə onun yaralı yerinə toxundu, Qriqori əllərini yəhərin qası üstə qoyub boğuc səslə cavab verdi:

– Kimin olur–olsun, ancaq uşağı atmayacağam.

Panteley Prokofyeviç, geriye dönmədən, qamçı ilə atların belini şappıldatdı.

– Natalya həmin hadisədən sonra şikəst olmuşdur... İffic kimi başı əyri qalır, lazımlı damarı kəsmişdir, buna görə də boynu əyilmişdir.

O susdu. Xizəyin alt tirləri qarı dağıdaraq, xışıldayırdı, Qriqori-ni atı topuq vurur, nallarını şaqqıldadırdı.

– Bəs indi necədir? – deyə Qriqori atın yalına yapışub çürümüş pırtıranı diqqətlə dartıb çıxara–çıxara soruşdu.

– Deyəsən bir az babatlaşıbdır. Yeddi ay yatdı. Troitsa bayramına yaxın lap öldü. Keşiş Pankrati onun üçün kilsədə dua oxudu... Bundan sonra yavaş–yavaş yaxşılaşmağa başladı. Kərəntinin ucunu düz üreynin başına soxmuş, amma əli əsmiş, tiyə yan getmişdi, yoxsa ölərdi...

– Atları təpənin ətəyi ilə sür, – deyib Qriqori qamçısını yellətdi, üzəngiyə qalxıb, atı löhrem yerləşlə sürdü, o, atasını ötürkən atın dırnaqları altından sıçrayan qarlı palçıq xizəyə doldu.

Panteley Prokofyeviç ona çata–çata qışqırdı:

– Natalyanı evimizə gətirəcəyik! O, atası evində yaşamaq istəmir. Ona bu yaxınlarda rast gəldim, səsləyib dedim ki, yığışsın gəlsin bizə.

Qriqori cavab vermədi. Birinci xutora kimi kirmişçə yol getdilər. Panteley Prokofyeviç bu barədə daha söhbət salmadı.

Birinci gün yetmiş verst yol getdilər. Ertəsi gün (bu vaxt evlərdə artıq çiraqlar yandırılmışdı) Mankovo kəndinə çatdılar.

Panteley Prokofyeviç birinci rast gəldiyi adamdan soruşdu:

– Veşenskilər hansı məhəlləyə düşüblər?

– Xizəyini baş küçə ilə sür.

Onların düşdükleri mənzildə ataları ilə bərabər beş nəfər çağırışçı qalırdı.

Panteley Prokofyeviç atları mərəyin talvarı altına çəkib, bir əhval bilmək üçün onlardan soruşdu:

– Hansı xutorlardansınız?

Bir neçə adam birdən qaranlıqdan səsləndi:

– Çir tərəfdənlik.

– Hansı xutorlarından?

– Burada Karginskədən, Napolovdan, Lixovidovdan var, bəs siz özünüz harahısınız?

– Biz də üstüaçaq kənddənlik, – deyə Qriqori atın yəhərini götürə–götürə və əlini yəhərin altına – atın tərli belinə sürtə–sürtə güldü.

Ertəsi gün səhər Veşenskaya stanitsasının atamanı Dudarev veşenskiləri yığib tibb komissiyasına apardı. Qriqori burada öz xutorlarından gəlmiş yaşdlarını gördü; Mitka Korşunovu isə hələ səhər görmüşdü; belinə təptəzə və yaraşlıq yəhər vurulmuş, sinə–bəndi bahalı, qantarğası bəzəkli, hündür, açıq–kəhər ata minmiş Mitka Korşunov atını düz su quyusuna tərəf sürmüş, Qrişanın öz mənzili qarşısında dayandığını gören kimi, ata təpinmiş, sol əli ilə yanakı qoyduğu furajkasından yapışmış, Qriqoriyə salam vermədən onun yanından yel kimi ötüb keçmişdi.

Nahiyyə idaresinin soyuq otağında oğlanlar növbə ilə soyunurdular. Hərbi idarə mirzələri, pristav köməkçisi onların yan–yörəsində vurnuxur, qısa qunclu lak çəkmə geymiş mahal atamanının yavəri xırda və iti addımlarla onların yanından ötürdü; onun ətəq qashı üzüyü ilə qəşəng qara gözələrinin azca şişkin çəhrayı ağı, həm dərisinin ağ–lığını, həm də akselbantlarının rəngini daha çox nəzərə çarpdırırdı. Otaqdan həkimlərin səsi gəlir, qırıq–qırıq qeydləri eşidilirdi.

– Altmış doqquz.

Axşam kefləndiyindən sütləşmiş bir adam qapının yaxınlığında xırıltılı səslə deyirdi:

– Pavel İvanoviç, bənövşəyi karandaşınızı mənə verin.

– Köks qəfəsinin həcmi...

– Bəli, bəli, açıq–aydın irsiyyət nişanəsidir.

– Yazın ki, sifilisdür.

– Bu nədir, niyə əlini üstünə qoymusan? Qız deyilsən, utanma.
– Gör nə qəşəng bədən quruluşu var...
– ...xutoru bu xəstəlik mənbəyidir. Xüsusi tədbirlər görülməlidir. Mən bu barədə zati-alilərinə məlumat vermişəm.

– Pavel İvanoviç, bir bu adama baxın. Görün nə qərribə bədən quruluşu var?

– Hm, bəli...

Qriqori paltarını Çukarnsk xutorundan olan ucaboşlu, sarıyanız bir oğlanla yanaşı soyundu. Mirzə qapıdan eşiyyə çıxdı, üst köynəyin kürəyini qırıqdıra-qırıqdıra, aydın səsle çağırırdı.

– Sevastyan Panfilov, Qriqori Melexov.

– Cəld ol! – deyər qorxuya düşmüş qonşusu qızara-qızara və corablarını çıxara-çıxara Qriqorinin qulağına pıçıldadı.

Qriqori kürəyi gizildəyə-gizildəyə içəri girdi. Onun qaraşın bədən qatranlanmış palıd kimi işıldayırdı. O, qara qalın tük basmış ayaqlarına baxdıqda utanırdı. Küncdə tərəzinin üstündə yəndəmsiz bir oğlan dayanmışdı. Görkəmindən feldşərə oxşayan bir kişi tərəzinin ölçü dəmirini irəli çəkib qışqırırdı:

– Dörd pud on girvənkə. Aşağı düş.

Bu həqarətli tibbi müayinə Qriqorini həyəcanlandırdı. Ağ xələtli, çalsaqı bir həkim trubkanı onun sinəsinə dirəyərək, ürəyinə, ciyərlərinə qulaq asdı; nisbətən cavan olan başqası göz qapaqlarını qatlayıb gözlərinə, sonra dilinə baxdı, gözlük taxmış üçüncüsü qollarını dirsekələrinə kimi çırmalayıb, əllərini bir-birinə sürtə-sürtə arxasında hərləndi.

– Qapana çıx.

Qriqori ayağını qapanın diyir-diyir duracağı üstə qoydu; qapançı metal həcəmanı şıqqıldatdı, onun çəkisini müəyyən etdi:

– Beş pud altı girvənkə yarım.

Ağsaçlı həkim Qriqorinin qolundan tutub, onu hərlədə-hərlədə mızıldandı:

– Bu nədir, boyu o qədər də hündür deyil...

Nisbətən cavan həkim dili topuq vura-vura çeçədi:

– Tə-əc-cüb-lü-dür!

– Çəkisi nə qədər oldu?

Ağsaçlı həkim qaşlarını çataaraq:

– Beş pud altı girvənkə yarım, – deyər cavab verdi.

Mahal hərbi pristavı qara, hamar saçlı işıldayan başını, yanında oturmaş qonşusuna tərəf əyib soruşdu:

– Onu qvardiyayamı yazırıq?

– Sifətdən quldura oxşayır. Çox vəhşidir.

– Bəri bax, oğlan, dala çevril görüm! Kürəyindəki bu çibanlar nə olan şeydir? – deyər barmağı ilə əsəbi halda stolü döyəcəyən polkovnik poqonlu zabıt qışqırırdı.

Ağsaçlı həkim mızıldanıb nə işə anlaşılmaz sözlər deyirdi, arxasını stola tərəf çevirən Qriqori isə, tükləri ürpermiş bədənini bürümüş titrətməni zorla saxlayaraq cavab verdi:

– Bu yaz mənə soyuq dəymişdi. Bunlar çibandır.

Çəki-ölçü işləri qurtarana yaxın stol arxasında əyləşmiş müxtəlif rütbəli məmurlar qərar çıxardılar:

– Melexov, səni on ikinci polka yollayırdı. Eşitdinmi?

Qriqorini buraxdılar. O, qapıya doğru yönələrkən iyrenə-iyrenə deyilən sözləri eşitdi:

– Ol-maz, canım. Təsəvvür edin, hökmdar bu sir-sifətdə adam görse neylər? Onun birçə gözləri...

– Cinsi pozucudur, yəqin şərqdən gəlmədir.

– Bundan başqa bədən də natəmizdir, çibanlıdır...

Qriqori eşiyyə çıxan kimi növbə gözləyən həmyerliləri onu dövrəyə aldılar:

– Hə, nə dedilər, Qrişka?

– Səni hara yazdılar?

– Yəqin Ataman polkuna yazmışlar?

– Qapanda nə qədər gəldin?

Qriqori bir ayağı üstə atıla-atıla şalvarının bir balağını geydi, dişlərini qıcıda-qıcıda cavab verdi:

– Əl çəkin yaxamdan, nəyinizə gərəkdir? Hara? On ikinci polka.

Mirzə yenə də başını eşiyyə çıxartdı:

– Dmitri Korşunov, İvan Kargin.

Qriqori yeriyyə-yeriyyə yarımkürkünün düymələrini bağladı, artırmadan tələsik aşağı düşdü.

Hava mülayimləşir, isti külək əsirdi, bəzi yerlərində qarı ərmiş yoldan buğ qalxırdı. Toyuqlar qaqqıldasa-qaqqıldasa küçənin bu tərə-

findən o tərəfinə keçir, daim çəpəki ləpələrlə örtülü iri gölməçədə qazlar qanadlarını şappıldadırdı. Onların pəncələri suda qızanırdı, bu narıncı-qırmızı pəncələr don vurmuş payız xəzəlinə oxşayırdı.

Bir gün sonra atların müayinəsi başlandı. Zabitlər meydanda vurnuxmağa başladılar; baytar həkim və əlində boyölçən alət olan feldşer, şinellərinin ötekleri yellənə-yellənə gəlib keçdilər. Hasar boyunda müxtəlif rəngli atlar uzun sıraya düzülmüşdü. Meydanın ortasında qoyulmuş balaca stolun arxasında mirzə oturub, müayinə və ölçmə nəticələrini yazırdı, Veşenski stanitsasının atamanı Dudarev qapanın yanından sürüşə-sürüşə yüyürüb balaca stola yaxınlaşdı, hərbi pristav ayaqlarını əsəbi halda oynada-oynada və cavan yüzbaşıya nə isə izah edə-edə gəlib keçdi.

Sıra nömrəsi yüz səkkiz olan Qriqori atını qapanın yanına çəkdi. Atın bədəninin hər yerini ölçdülər, qapanda çəkildilər; at qapanın üstündən yenidən düşmüşdü ki, baytar həkim adət etdiyi amirliklə atın üst dodağını qaldırdı, ağzına baxdı; döş əzələlərini bərk sıxa-sıxa əllədi, iti dirnaqlı barmaqları ilə atın ayaqlarının hər yerini diqqətlə yoxladı.

O, atın diz oynaqlarını sıxır, balaca çəkiclə bəndlərini yoxlayır, dəri üstündən sümüklerini sıxırdı...

O, qulaqlarını şəklemiş atın bədənini uzun müddət əlləşdirdi, sıxdı və ağ xələtinin ötekleri yellənə-yellənə, ətrafa tünd karbol turşusu qoxusu yaya-yaya kənara çəkildi.

Atı bəyənmedilər. Səşka babanın ümidi boşa çıxdı; onun hamıdan gizlin qalacağını zənn etdiyi qüsuru tapmaq üçün çoxbilmiş həkimdə "fərasət" var imiş.

Qanı qaralmış Qriqori atası ilə məsləhətləşdi və yarım saatdan sonra, növbə arasına girərək, Petronun atını qapanın yanına getirdi. Baytar həkim bu atı bəyəndi, demək olar ki, heç yoxlamadı.

Qriqori oradaca, yaxında, nisbətən quru yer tapıb çulu sərdi, öz əsgəri ləvazimatını onun üstə yığdı; Panteley Prokofyeviç atı bir qədər dalda saxlayır, oğlunu ötürməyə gəlmiş başqa bir qoca ilə söhbət edirdi.

Əyninə açıq-boz şinel geymiş, başına buxara dərisindən çal papaq qoymuş ağsaçlı general onların yanından keçdi. O, sol ayağını çimalca irəli atır, ağ əlcəkli əlini yellədi.

Panteley Prokofyeviç daldan Qriqorini dümsükləyib pıçıldadı:

– Mahal atamanı odur, bax.

– Deyəsən generaldır?

– General-mayor Makeyev. Yamanca tələbkər kişidir!

Polklardan, batareyalardan gəlmiş zabitlər dəstə ilə generalın ardınca gəldilər. Topçu forması geymiş, kürəyi və ombaları kiçik yasavul yoldaşına – leyb-qvardiya Ataman polkunun boy-buxunlu, göyçək zabitinə ucadan deyirdi:

– Qərīb işdir. Eston kəndində idik, camaatın əksəriyyəti ağım-sov idi, amma dediyim qız başqalarından tamam seçilir, həm də bu qız orada tek deyildi. Biz müxtəlif fikir söyləyirdik, ancaq birdən öyrəndik ki, iyirmi il bundan əvvəl... – Zabitlər, bu zaman əsgəri şeylərini çulun üstünə yığmaqla məşğul olan Qriqorinin yanından keçdilər, o, topçunun – kiçik yasavulun axırıncı sözlərini zabitlərin qəhqəhesi içərisində və küləkdə güclə eşitdi. – ...deme, həmin kənddə sizin Ataman polkunun bölüyü mənzil salmışdı.

Mirzə tamam kimyəvi karandaşa bulaşmış barmaqları əsə-əsə gödəkçesinin düymələrini bağlayaraq, qaça-qaça keçdi, mahal pristavının köməkçisi özündən çıxıb arxadan mirzənin üstünə qışqırdı:

– Sənə deyilib ki, sənədləri üç nüsxə yaz! Qaubvaxtaya salaram!

Qriqori tanımadığı zabit və məmurlara maraqla tamaşa edirdi. Onun yanından ötən bir yavər nəmli gözlərini Qriqoriyə dikib kədərlə baxdı, baxışı Qriqorinin diqqətli nəzəri ilə rastlaşdıqda üzünü kənara çevirdi; nə üçünsə həyəcanlanmış, saralmış dişləri ilə üst dodağını çeynəyən qoca yüzbaşı da, demək olar, yüyürə-yüyürə ona çatmağa çalışırdı. Yüzbaşının sarışın qaşının üstündə qan şiddətlə vurur, göz qapağını əsdirirdi.

Qriqorinin ayağı altına təptəzə çul sərilmişdi, onun üstündə dəmir qaltaşlı, yaşıl rəngli, heybə və çantalı yəhər, iki şinel, iki şalvar, rəsmi paltar, iki cüt uzunboğaz çəkmə, alt paltarları, bir girvənke əlli dörd misqal suxarı, bir banka konserv, yarım və süvariye lazım olan miqdarda başqa ərzaq səliqə ilə yan-yana düzülmüşdü.

Ağzı açıq heybələrin içində atın dörd ayağına görə olan yağlı cındıra bükülmüş nal və mix, iki iynə-sap sancılmış iynə yastığı və məhrəbə görünürdü.

Qriqori öz ləvazimatına axırıncı dəfə nəzər saldı, sallağı oturdu və yük qayıqlarının palçıq bulaşmış qıraqlarını qolçağı ilə sildi.

Komissiya meydanın o başından bu tərəfə aramla irəliləyir, sərilmiş çulların böyründə sıra ilə düzülmüş kazakların qarşısından keçirdi. Zabitlər və ataman kazak ləvazimatına diqqətlə baxır, açıq rəngli şinellərinin etəklərini qaldırır sallığı öyləşir, heybələrini içini qurdalayır, iynə yastıqlarını nəzərdən keçirir, içində suxarı olan torbanı götürüb, çəkisini gözəyari təyin edirdilər.

Qriqori ilə yanaşı dayanmış bir oğlan barmağı ilə mahal hərbi pristavını göstərərək dedi:

– Ora baxın, uşaqlar, o uzundraz, it motalı eşən kimi, çantaların içini eşələyir.

– Ona bax, ona bax, ay səni, mərdimazar!.. Çantanın içini çevirir!

– Görünür, ləvazimatı qaydasında deyil, yoxsa belə eşələməzd.

– Olmaya, nəl mıxlarını sayır?

– Lap köpəkdir!

Komissiya yaxınlaşdığından danışq yavaş-yavaş kəsilirdi, Qriqoriyə çatmağa bir neçə adam qalırdı. Mahal atamanı əlcəyini sol əlində tutmuşdu, sağ qolunu, dirşeyini qatlamadan, atırdı. Qriqori özünü yığışdırdı, arxasında dayanmış atası öskürdü. Külək at sidiyinin və əriyən qarın iyni meydana yayırdı. Tutqun günəş yorğun-yorğun baxırdı.

Zabitlər dəstəsi Qriqori ilə yanaşı duran kazakın yanında lən-gidi, sonra isə onlar tək-tək Qriqoriyə yaxınlaşdılar.

– Adın, familiyan?

– Qriqori Melexov!

Pristav dal kəməmindən yapışaraq şineli qaldırdı, astarını iylədi, ilgəklərini tələsik saydı; podporuçik poqonlu başqa zabit şalvarların möhkəm mahudunu barmaqları arasında hövklədi: üçüncüsü, aşağı öyildi, külək şinelinin etəklərini onun belinə qaldırdı, amma yenə də çanta ilə heybələrini içini araşdırdı. Pristav ehmalca, əlinə isti şey götürən adam kimi, içərisinə mıx doldurulmuş cındırın kənarından baş barmağı və çeçələ barmağı ilə yapışdırıb, dodaqlarını tərpedə-tərpedə saydı.

– Niyə mıx iyirmi üç dənədir? Bu nə deməkdir? – deyərək, cındırın qırağını hirsli-hirsli dartışdırdı.

– Elə deyil, zati-aliləri, iyirmi dörd dənədir.

– Mən koram məgər?

Qriqori əl-ayağa düşüb, iyirmi dördüncü mıxın üstə qatlanmış cındırın ucunu qaldırdı, bu zaman kələ-kötür və qara barmaqları pristavın qənd kimi ağappaq barmaqlarına toxundu. Pristav əlini, tikan batmış kimi, tez geri çəkdi, boz şinelinin böyrünə sürtdü, iyrenə-iyrenə üz-gözünü turşudub, əlcəyini əlinə taxdı.

Qriqori bunu gördü; qəddini düzəldib acıqlı-acıqlı gülümsündü. Onların nəzəri rastlaşdı, yanaqları qızarmış pristav səsinə ucaldı:

– Bu necə baxışdır? Bu necə baxışdır, kazak? – Onun yanağı, ülgüc kəsdiyi, qanı qurduğu yerdən çənəsinə kimi qıpqırmızı qızardı. – Yük qayıqları niyə sahmanlı deyil? Niyə belədir? Sən kazaksan, ya ayağı çarlıqlı kəndlisen? Atan hanı?

Panteley Prokofyevic atın cilovunu dartıb, bir addım qabağa gəldi, şikəst ayağını o biri ayağına şappılı ilə vurub, fərağat dayandı.

Preferansda uduzduğuna görə səhərdən acıqlı olan pristav onun üstünə qışqırdı:

– Əsgəri xidmət qaydalarını bilmirsən?..

Mahal atamanı yaxınlaşdı, pristav səsinə kəsdi. Mahal atamanı çəkməsinin burnu ilə yəhər döşəkcəsinə dürtmələdi, hıçqırırək o biri kazakın yanına keçdi. Qriqorinin düşdüyü polkun eşelon zabiti iynə balışına kimi bütün ləvazimatı eşələyib, çox nəzakətlə yoxladı, küləkdə papiros yandırır-yandırır, hamıdan sonra dal-dalı uzaqlaşdı.

Certkovo stansiyasından çıxmış qatar – içi kazak, at və alaf dolu qırmızı vaqonları bir gün sonra Liskə – Voronejə tərəf sürətlə aparırdı.

Qriqori bu vaqonlardan birində, axura söykənərək dayanmışdı. Vaqonun azacıq aralı qapısı önündən, onun gözləri qarşısından yad, ucu-bucağı görünməyən düzən torpaqlar keçib gedir, uzaqda meşələr mavi və zərif tel kimi uzanırdı.

Atlar quru otu xırçılı ilə yeyir, möhkəm yer üstə durduqlarını hiss edərək ayaqlarını götürüb qoyurdular.

Vaqonu çöl yovşanı, at təri, mülayim bahar havasının qoxusu bürümüşdü; mavi, xəyala dalmış və solğun axşam ulduzunu andıran meşələr üfüqdə tel kimi uzanırdı.

I

1914-cü ilin martında, mülayim və ürekaçan bir yaz günündə Natalya qayınatası evinə gəldi. Panteley Prokofyeviç buğanın dağıtdığı çəpərin açıq qalmış yerini yumşaq göyümsov çırpı ilə təzədən hörürdü. Damdan su damcılayır, sırsıralar gümüş kimi işıldayır, bir vaxtlar axmış suyun əmələ gətirdiyi zolaqlar pərvazda qatran kimi qaralırdı.

İstisi çoxalmış günəşin sarı şüaları qarı ərmiş təpədə mehriban buzov kimi gəzişir, torpaq qabarır, çayın o tayında dağ ətəyindən şaxələnməmiş kimi görünən tabaşirli burunları erkən yaşıl ot basmışdı.

Sifəti xeyli dəyişmiş və arıqlamış Natalya qayınatasına arxadan yaxınlaşdı, eybəcərleşmiş, əyri boynunu aşağıya əydi:

– Kefiniz necədir, dədə?

– Natalyacan, sənə? Xoş gördük səni, əzizim, xoş gördük! – deyərək Panteley Prokofyeviç əl-ayağa düşdü. Bir çubuq əlindən yerə düşdü, qırıldı, sonra düzəldi. – Sən niyə bizə gəlib-gətmirsən? Hə, gedək evə, anan gəlişinə çox şad olacaq.

– Ata, mən gəlmişəm... – Natalya əlini qeyri-müəyyən bir şəkildə qaldırdı və üzünü yana tutdu. – Qovmasanız, həmişəliyə sizdə qalmağa gəlmişəm...

– Bu nə sözdür, bu nə sözdür, qadan alım! Sən məgər bizim üçün yad adamsan? Qriqori də məktubda sənə adını çəkmişdir... Tapşırıb ki, qızım, sənədən bir hal-əhval bilək.

Onlar evə gətdilər. Panteley Prokofyeviç sevindiyyindən axsaya-axsaya boş-boşuna vurnuxurdu.

İliniçna Natalyanı bağrına basaraq ağladı, burnunu ləçəyinin ucu ilə silib pıçıldadı:

– Sənə uşağın olsa yaxşıdır... Uşaq onu buraya möhkəm bağlardı. Hə, otursana! Meyilin varsa, yağlı fəsəli gətirim?

– Allah razı olsun, anacan. Mən bax... gəlmişəm...

Üzü lələ kimi qıpqırmızı qızarmış Dunyaşka həyətdən yüyürə-yüyürə mətbəxə girdi, oradan da qaça-qaça gəlib Natalyanın dizlərinə qucaqladı.

– Utanmaz! Bizi tamam yaddan çıxartmışan!

Atası hiyləgərcəsinə ciddi səsle Dunyaşkanın üstünə qışqırdı:

– Deli olmusan, ay kobud?

Natalya Dunyaşkanın əllərini aralaya-aralaya və onun üzünə baxa-baxa dedi:

– Böyüyüb yekə qız olmusan ki...

Hamı birdən danışır, bir-birinin sözünü kəsir və susurdu. İliniçna əllərini çənəsinə söykəyib, əvvəlki Natalyaya oxşamayan gəlininə iztirabla baxır və kədərlənirdi.

Dunyaşka Natalyanın əllərini dartışdırı-dartışdırı mətəbi öyrənmək üçün onu sorğu-suala tuturdu:

– Həmişəliyə gəlmisən?

– Nə bilim...

– Əzizim, heç elə şey olar ki, oğlumuzun halalca arvadı gedib başqa yerdə yaşasın! Qal, bala! – deyərək İliniçna qərarını verdi və gəlini qonaq edərək, yağlı fəsəli dolu saxsı boşqabı ona tərəf itələdi.

Natalya uzun müddət tərəddüd etdikdən sonra qayınatası ilə qayınanasının yanına gəlmişdi. Atası onu fikrindən daşındıraraq buraxmır, üstünə çığır və utandırır, lakin sağaldıqdan sonra Natalya evdəkilərin üzünə baxmağa utanır, bir zamanlar ona doğma olan bu ailədə özünü yad hiss etdiyi üçün əzab çəkirdi. Özünü öldürmək təşəbbüsü onu ailə üzvlərindən uzaqlaşdırmışdı. Bir yandan da Panteley Prokofyeviç Qriqorini hərbi xidmətə yola salandan sonra, Natalyanı öz evinə qayıtmağa hey dilə tuturdu. Kişi qəti qərara gəlmişdi: gəlinini evinə gətirməli, onu oğlu ilə barışdırmaqlıdır.

Həmin gündən Natalya Melexovların evində qaldı. Darya buna narazı idi, amma bunu zahirən heç bir şeydə bürüzə vermirdi; Petro isə Natalya ilə mehriban rəftar edir, onu öz qohumu sayırdı; Dunyaşkanın Natalyaya sonsuz məhəbbəti, qarı ilə qocanın ata-ana kimi iltifatlı münasibətləri Daryanın nadir hallarda olan tərs baxışlarını heçə çıxarırdı.

Natalya qayınatası evinə gələn günün sabahı Panteley Prokofyeviç özü istədiyi məzmununda Qriqoriyə məktub yazmağa Dunyaşkanı məcbur etdi.

“Salam, əziz oğlumuz Qriqori Panteleyeviç! Əvvəla sənə çoxlu salam-dua göndəririk, anan Vasilisa İliniçna ilə birlikdə ata-ana

qəlbinin ən dərin guşələrinin xeyir-duasını çatdırırıq. Qardaşın Pyotr Panteleyeviç ilə zövcəsi Darya Matveyevna da sənə salam göndərir, cansağlığı və səadət arzu edirlər; bir də Yevdokeya və bütün evdəkilərin sənə salamı var. Fevral ayının beşində göndərdiyin məktubu aldığ və buna görə sənə ürəkdən təşəkkür edirik.

Yazırsan ki, atının ayağı büdrəyir, ona donuzun iç piyi ilə əlac elə, yer palçıqlı, sürüşkən deyilsə, yaxud buz bağlamayıbsa, atın dal ayaqlarını nallatma. Arvadın Natalya Mironovna evimizdə yaşayır, tamamilə sağ-salamatdır və canına dua edir.

Anan sənə bir az gilas qurusu, bir cüt yun corab, bir qəder donuz piyi və başqa şeylər sovqat göndərir. Hamımız sağ və salamatıq, Daryanın uşağı isə öldü, bunu sənə xəbər veririk. Bir az bundan əvvəl Petro ilə birlikdə mərəklərimizin damlarını basırıd; Petro deyir ki, ata yaxşı bax, gözün üstündə olsun. İneklerimiz doğubdur, qoca madyan da quluna qalmışdır, yelini sallanmış, qarında qulunun necə tərpəndiyi görünür. Onu stanitsa tövləsindən gətirilmiş "Donets" adlı ağırla cütləşdirdik, pəhrizin beşinci həftəsində qulunlayacağını gözləyirik. Sənin yaxşı qulluq etməyinə və rəislərinin səndən xoşları gəldiyinə şadıq. Sən də, lazımcına qulluq elə. Çara etdiyin xidmətin hədəfə getməz. Qaldı ki, Natalya indən belə evimizdə yaşayacaqdır, bu barədə sən özün də fikirləş. Başımıza bir fəlakət də gəlmişdir: pəhriz bayramı qabağı canavar üç qoyunumuzu boğub öldürmüşdü. Di salamat qal, Allah sənə cansağlığı versin! Mənim sənə əmrim budur ki, arvadını yadından çıxartma. O, mehriban qadındır və sənin qanuni arvadındır. Sən, gəl, tərslik etmə, atanın sözünə bax.

Atan, baş uryadnik
Panteley Melexov".

Qriqorinin qulluq etdiyi polk Rusiya-Avstriya sərhədinin dörd verstliyində, Radzivillovo qəsəbəsində yerləşirdi. Qriqori evə gec-gec məktub yazırdı. Natalyanın qayınatası evinə gəlməsi xəbərinə o, təmkinlə cavab verdi, ona salam yetirməyi xahiş etdi; məktublarının məzmunu qeyri-müəyyən və dumanlı idi. Panteley Prokofyeviç bu məktubları oxumağa Dunyaşka ilə Petronu dönə-dönə məcbur edir, Qriqorinin aydın ifadə etmədiyi fikri bu sətirlər arasında

tapıb öyrənmək istəyirdi. O, Pasxa bayramı ərəfəsində oğluna göndərdiyi məktubda məsələni qəti qoydu: Qriqori hərbi xidmətdən qayıtdıqdan sonra arvadı ilə, yaxud əvvəlki kimi Aksinya ilə yaşayacaqdır?

Qriqori bu məktubun cavabını ləngitdi. Troitsa bayramından sonra ondan qısaca bir məktub aldılar. Dunyaşka məktubu tez-tez oxuyur, sözlərin axırını yeyirdi; Panteley Prokofyeviç, saysız-hesabsız salam və sorğu-sualları kənara ataraq, məktubdakı əsas mətləbi çox çətinliklə başa düşürdü. Qriqori məktubunun axırında Natalya məsələsinə toxunurdu:

"..Siz məndən xahiş edirsiniz ki, mən Natalya ilə yaşayıb-yşamayacağımı bildirim, amma, mən, ata, sizə bunu deməliyəm ki, kəsilməmiş bir şeyi təzədən yapışdırmaq olmaz. İndi mən Natalya ilə necə yaşaya bilərəm ki, mənim, bildiyiniz kimi, uşağım var? Mən heç nə vəd edə bilmərəm və bu barədə danışmaq mənə diltor edir. Bu yaxınlarda sərhəddə bir adamı qaçaq malla tutmuşdular, onu biz də gedib gördük; həmin adam deyirdi ki, tezliklə avstriyalılarla müharibə başlanacaqdır, guya onların çarı sərhədə gəlmiş, müharibəni haradan başlamaq, hansı torpaqları tutmaq lazım olduğu yerləri gözdən keçirtmişdir. Müharibə başlarsa, bəlkə mən özüm də sağ qalmadım, buna görə qabaqcadan bir söz demək də hədəf işidir".

Natalya şüursuz olaraq ərinin qayıdacağına ümid edir, ruhu sarılsmış halda buna arxalanıb qayınatasıgilə işləyir və yaşayırdı. Natalya ərinə heç nə yazmırdı, ancaq ailədə Qriqorinin məktubunu hamıdan çox həsrət və ürəkəğrısı ilə gözləyən o idi.

Xutorda həyat öz həmişəki, dəyişməz qaydası ilə gedirdi: hərbi xidməti başa çatdırmış kazaklar evlərinə qayıtmışdılar, adi günlərdə usandırıcı iş hiss edilməz şəkildə insanların vaxtını alır, bazar günləri isə hamı ailəsi ilə birlikdə kilsəyə axışırdı; kazaklar münəvverlərini və bayram şalvarlarını geyirdilər; qolçaqları büzməli, güllü koftaları bədənələrinə kip yapışmış qadınların xışıldayan ala-bəzək uzun tumanlarının balaqları yollarda toz qaldırırdı.

Meydanın ortasında isə dümbəyə vurulmuş arabaların dişlələri dik durur, atlar kişnəyir, müxtəlif adamlar vurnuxurdu; yangınsön-

dürənlerin anbarı yanında dirlikçi bolqarlar uzun cərgə ilə yan-yanə düzdükləri tərəvəzi satırdılar, onların dal tərəfində durmuş bir dəstə uşaq yükləri boşaldılmış dəvələrə tamaşa edirdi: dəvələr bazarın meydanına, buradakı insan izdihamına – furajkalarının qırağı qızaran kişilərə, başlarına müxtəlif rəngli yaylıq bağlamış qadınlara təkəb-bürlə baxırdı. Perli su çarxında aramsız işləməkdən yorulmuş dəvələr dincəlir, ağızları köpüklənə-köpüklənə yedikləri alağ otunu gövsəyir, gözləri, yaşılsov qalay çəkilmiş kimi yuxulu-yuxulu donub qalır.

Axşamlar küçələrdən ayaq tappıltısı kəsilmir, cavanlar yığnaqlarında mahnı səsləri ucalır, qarmon sədaları altında rəqs edənlər yorulmaq bilmirdilər, belə bürkülü və quraqlıq vaxtda xutor ucqarlarında son mahnılar yalnız gecədən xeyli keçəndən sonra kəsilirdi.

Natalya bu cür məclislərə getmirdi, Dunaşkanın səmimi danışmalarını məmnuniyyətlə dinləyirdi. Dunaşka, özü də hiss etmədən, böyüyüb tündürüst, özünəməxsus göyçək qız olmuşdu. O da, tez dəyən yay alması kimi, tez yetişmişdi. Yaşca ondan böyük olan rəfiqələri bu il Dunaşkanı ötən yeniyetmə dövründən ayıraraq, öz məclislərinə qəbul etmişdilər. Dunaşka atasına çəkmişdi: pota və qarabuğdayı idi.

Onun ömrünün on beş baharı gəlib keçmiş, ancaq bu qızın nazik, uşaq qamətini müəyyən şəkə salmamış, onda uşaqqlıq ilə çiçəklənən gəncliyin aciz və sadədil qarışığı nəzərə çarpırdı: balaca məmələri getdikcə bərkiyir və koftası altında nəzərəcarpacaq dərəcədə qabarırdı; çiyinləri enlənir, uzunsov və azca çəp yarıq içindən baxan ala gözlərinin qara bəkəkləri hələ də utancaq və şuxluqla işıdayırdı. O, cavanlar yığıncağından evə qayıdanda öz sadə ürək sözünü təkə Natalyaya danışdı.

– Nataşa, gözümün işığı, sənə bir şey söyləmək istəyirəm.

– Söylə.

– Mişka Koşevoy dünən bütün axşamı mağaza yanında yığılmış palıd ağacının üstə mənimlə yanaşı oturmuşdu.

– Bəs niyə qızardın, ay qız?

– Heç birçə qırıq da qızarmamışam!

– Bir get güzgüyə bax, – üzün elə bil alışıb yanır.

– Yaxşı, dayan! Məni utandırdın da...

– Yaxşı, söhbətini elə, daha utandırmaram.

Dunaşka əsmər əlləri ilə qızaran yanaqlarını ovuşdurur, barmaqları ilə gicgahlarını sıxır, gənclərə xas olan cingiltili səslə boş-boşuna qəhqəhə çəkib gülürdü:

– Mənə deyirdi ki, “Sən mavi çiçəksən!..”

– Hə-hə, bəs sonra? – deyər öz tapdanmış və keçmişdə qalmış sevincini unutmuş Natalya başqasının şadlığına sevinə-sevinə qıza ürək verirdi.

– Mən də ona dedim: “Yalan danışma, Mişka!” O isə and içdi.

– Dunaşkanın zıncırov kimi, cingildəyən qəhqəhəsi otağı bürüdü; o, başını silkəleyir, sıx qara hörükləri kərtənkələ kimi gah çiyinlərinə, gah da belinə sürüşürdü.

– Daha nə çərənledir?

– Dedi, mənə bir cib dəsmalı yadigar ver.

– Verdinmi?

– Yox, dedim vermərəm. Get yaylığı öz gözəlindən istə. Axı o, Yerofeyevin gəlini ilə... həmin qadın duldur, gəzəyəndir.

– Sən Mişadan uzaq göz.

– Mən onsuz da uzaqdayam. – Dunaşka təbəssümünü güclə saxlayıb danışmağa başladı: – Yığnaqdan evə qayıdırdıq, üç qız idik, bu zaman kefli Mixey baba bizə çatdı. Qışqırdı ki: “Mənim qəşənglərim, gəlin mənim üzumdən öpün, hərənizə iki qəpik verərəm”. Bunu deyib, üstümüzə cumdu. Nyurka da əlindəki çubuğu onun kəlləsinə ilişdirdi. Güc-bəla qaçıb qurtardıq!

Yay çox quraqlıq idi. Xutorla üzbəüz Donda su xeyli azalmışdı. Əvvəllər suyun sürətlə axdığı yerdə – qıjovda indi keçid əmələ gəlmişdi, öküzlər o taya rahat keçir, su bellərinə qalxmırdı. Gecələr yaldan xutor tərəfə insanın nəfəsini kəsən bürkü gəlir, külək yanib qarşalanmış quru otların məstədici tünd ətri ilə havanı doldururdu. Örüdə hətta istiyə davamlı alağ otları yanır, çayın üstünü gözəgörünməz cuna kimi bürkülü duman bürüyürdü. Gecələr Donun o tayında buludlar sıxlaşıb, göy uzun-uzadı gurlayır, lakin istidən od tutub yanan torpağa bir damcı belə yağış yağmırdı, ildırım boş-boşuna çaxır, səmanı sivri mavi zolaqlar yarırdı.

Gecələr kilsə qülləsində yapalaq ulayırdı. Onun qısa və qorxunc çığırması xutorun hər tərəfində eşidilir, bundan sonra yapalaq danaların dırnağı altında tapdaq-tapdaq olmuş qəbiristanı uçur, ot bəsmiş boz qəbirin üstündə inləməyə başlayırdı.

Qəbiristandan yapalaq səsi gəldiyini eşidən kimi qocalar peyğəmbərlik edib deyirdilər:

– Fəlakət üz verəcəkdir.

– Müharibə olacaq.

– Türkiyə ilə müharibə başlanmazdan əvvəl də bax beləcə ulayırdı.

– Kim bilir, bəlkə yenə də ovma xəstəliyi düşəcəkdir?

– O ki, kilsədən qəbiristana – ölürlərin yanına uçdu, bundan xeyir gözləmə!

– Özün dadımıza yetiş, ey xeyirxah, müqəddəs Mikola...

Təqəol Alekseyin qardaşı Martin Şamil bu uğursuz quşu, güllə ilə vurmaq üçün, qəbiristan hasarı arxasında iki gecə pusdu, amma gözəgörünməz quş səssiz-səmirsiz onun başı üzərindən uçub keçdi, qəbiristanın o başındakı bir xaç üzərinə qondu, səksəkəli fəryadı ilə yatmış xutorun əhalisini narahat elədi. Martin ağzına gələn ən biabırçı söyüş yağdırır, göydən uçub keçən buludun aşağıya sallanmış ələyinə bir güllə atıb qayıdırdı. Martin lap qəbiristanlığın böyründə yaşayırdı. O, evə qayıdanda, dovşan kimi hər il uşaq doğan qorxaq və xəstə arvadı onu danlaya-danlaya qarşılayırdı:

– Axmaq, burunlu-qulaqlı axmaq! Ay yağ, oğlu yağ, o sənə neyləyir, mane olur? Heç bilirsən buna görə necə Allahın qəzəbinə gələrsən? Mən bu gün-sabahdayam, sənə kimi mələnin ucbatından birdən doğa bilməsəm, onda necə olsun?

– Kəs səsin! Qorxma, doğarsan! Çərçi atı kimi nə şallağa qalxmısan! Nə üçün o lənətə gəlmiş quş ulayır, xutoru dərdə-qəmə salır? O, mələn bəla getirir. Müharibə olsa, mənə əsgərliyə apararlar, sən isə, – gör, qancıq kimi nə qədər küçükləmişən. – Martin əli ilə evin küncünü göstərdi: orada, taxtın üstündə yan-yanə yatmış uşaqların xorultusu ilə siçanların civiltisi bir-birinə qarışırdı.

Panteley Melexov meydanda qoca kişilərlə söhbət edərək qətiyyətlə sübut edirdi:

– Bizim Qriqori yazıb ki, Avstriya çarını sərhədə gəlmiş və əmr vermişdir ki, bütün qoşun bir yerdə toplaşsın, düz Moskva ilə Peterburqun üstünə yerisin.

Qocalar keçmiş müharibələri xatırlayır, hərə öz mülahizəsini söyləyirdi:

– Məhsuldan da görsənir ki, dava olmayacaqdır.

– Məhsulun buna heç bir dəxli yoxdur.

– Yəqin tələbələr şuluqluq salırlar.

– Müharibə olsa, bunu biz hamıdan sonra biləcəyik.

– Yapon müharibəsi kimi.

– Sən oğluna at aldınmı?

– Bəri başdan heç nə demək olmaz...

– Bunların hamısı yalandır!

– Axı kiminlə dava olasıdır?

– Dəniz üstündə türklərlə. Dənizi heç cür bölüşdürə bilmirlər.

– Axı burada çətin bir iş var? Biz kendir götürüb otlaqları parça-parça bölüşdürən kimi bölüşdürsünlər, qurtarsın getsin!

Söhbətin axırı zarafata çevrilir, qocalar da qalxıb evlərinə gedirdilər.

Otlaqların sürətlə biçilməli olduğu vaxt adamların üstünü almışdı, Donun o tayında çölə otlaq oxşamayan müxtəlif sısqa və ətirsiz ot çiçəklənib qurtarırdı. Torpaq eynidir, otların sorduğu şirə isə müxtəlifdir; tərənin dalındakı çöl yeri kəsəkli iri qumlu qarpaqın: üstündən lap ilxı gəlib keçsə də birinin dırnağının izi qalmaz; torpaq bərk olduğundan qoynunda güclü, ətirli, atın qarnına kimi qalxan ot bitir; Donun hündərinə və o tayındakı su hopdurran boş torpaqlarda isə sısqa və heç bir şeyə yaramayan ot bitir ki, bəzi illərdə heç mal-qara da onu yemir.

Xutorda kərəntiləri itiləyir, dırmıxlar üçün sap yonub hazırlayır, otçalanlar ləzzətlə içsinlər deyər, arvadlar kvas qoyurdular, elə bu zaman xutoru başdan-başə hərəkətə gətirən bir hadisə baş verdi: nahiyyə pristavı müstəntiq və əynində bu vaxtadək heç kəsə görmədiyi forma paltarları olan, dişləri qaralmış, iri sümüklü bir zabitle bərabər xutora gəldi; atamanı çağırırdılar, şahidləri gətirib bir yerdə yığdılar və birbaşa çəpəgöz Lukeşkanın evinə yollandılar.

Müstəntiq, forma nişanlı parusini furajkasını əlində tutmuşdu. Onlar küçənin sol tərəfi ilə – çəpərlərin dibi ilə gedirdilər; ağacların arasından süzülən günəş şüaları çıxırın üstünə sarı ləkələr kimi düşürdü, müstəntiq tozlu çəkmələri ilə onları tapdalayaraq, beçə kimi qabağa qaçan atamanı sorğu-suala tuturdu:

– Xutorunuza gəlmiş Ştokman evdədirmi?

– Evdədir, zati-aliləri.

– O nə işlə məşğuldur?

- Məlumdur, emalatxanada işləyir... dəmir yonur.
- Onda şübhəli bir hərəkət müşahidə etməmişən ki?
- Qətiyyən yox.

Pristav yeriyyə-yeriyyə qaşları arasına çıxmış sızanağı barmaqları ilə sıxırdı; mahud mundir geydiyindən bədəni qızıqıb tərləyir və o ləhləyirdi. Dişləri qaralmış zabıt saman çöpü ilə dişlərini qurdayır, gözlərinin dövrəsində istidən yumşalmış qızaran qırıqları büzdürürdü.

Müstəntiq qabağa qaçan atamanı əli ilə saxlayaraq, sorğu-sualını davam etdirirdi:

- Onun yanına kimlər gəlir?
- Doğrudur, gələnlər var. Bəzən yığışanda kart da oynayırlar.
- Axı kim?
- Dəyirmandan gələn daha çoxdur, fəhlələrdir.
- Şəxsən kimlərdir?
- Maşinist, tərəziçi, üyüdücü Davıdkə, bir də bizim kazaklardan

bir neçəsi tez-tez onun yanına gedirlər.

Müstəntiq dayandı, geri qalmış zabitin yaxınlaşmasını gözlədi, tərləmiş burnunun üstünü furajkası ilə sildi. O, zabitin mundirinin bir düyməsini barmaqları arasında oynada-oynada ona nə isə dedi və işarə ilə atamanı yaxına çağırırdı. Ataman nəfəsini gizlədə-gizlədə pəncələri üstə qaçaraq gəldi. Boynunun bir-birinə qarışmış damarları qabarıq və titrəyirdi.

– Özünlə iki nəfər keşikçi kazak götür, get onları həbs elə. İdarəyə gətir, biz də indicə gəlirik. Anladınmı?

Ataman qəddini düzəldib şax durdu, ancaq bir qədər qabağa əyildiyindən boynunun ən yoğun damarı göy qaytan kimi mundirinin dik yaxalığı üstə yatdı, tələsik “baş üstə” – deyib geri qayıtdı.

Əynində yaxası açıq alt köynəyi olan Ştokman arxası qapı tərəfə oturub, əlindəki kiçik mişarla fanerdə əyri naxış kəsirdi.

- Zəhmət çekib, ayağa qalxın. Siz həbs edirsiniz.
- Nə olub ki?
- Siz burada iki otaqda yaşayırsınız mı?
- Bəli.

– Sizin otaqlarda axtarış aparacağıq, – deyərək çəkmesinin məhmızı qapı ağzına sərilmiş balaca xalçaya ilişən zabıt kiçik stolun yanına keçib, gözlərini qıydı, rastına gələn ilk kitabı götürdü.

- Zəhmət olmasa, bu sandığın açarını verin.
- Cənab müstəntiq, mənim günahım nədir?
- Bu barədə danışmağa vaxtımız var. Şahid, yaxına gəl!

Ştokmanın arvadı o biri otağın qapısını aralayıb baxdı, qapını aralı qoydu. Müstəntiq, onun ardınca da mirzə o biri otağa keçdilər. Zabıt sarı cildli bir kitabı götürdü, qabağa uzadıb yavaşca soruşdu:

- Bu nə olan şeydir?
- Kitabdır, – deyərək Ştokman çiyinlərini çəkdi.
- Hazırcavablığını daha münasib vaxta saxla! Səndən xahiş edirəm ki, suallarına əməlli-başlı cavab ver!

İstəhzasını zorla toxtatmış Ştokman yanını sobaya söykədi. Pristav çiyini üstündən zabıtə baxdı, sonra üzünü Ştokmana çevirdi.

- Öyrənirsiniz?
- Maraqlanıram, – deyərək Ştokman başdansovdu cavab verdi, kiçik daraqla qara saqqalını daradı, tən ikiyə böldü.
- Belə iş-lə-ə-ə-ə-ə-r.

Zabıt kitabı vərəqləyib stolun üstünə tulladı; ikinci kitabı ötəri nəzərdən keçirdi; onu da tulladı və üçüncü kitabın adını cildindən oxuyub, üzünü Ştokmana çevirdi.

- Bu kimi kitabları daha harada saxlayırsan?
- Ştokman, nişana götürürmüş kimi sol gözünü qıydı:
- Kitablarımın hamısı buradadır.
- Zabıt kitabı yelləderək, ucadan dedi:

- Yalan deyirsən!
- Mən tələb edirəm ki...
- Axtarın!

Bir əli qılıncında olan pristav sandığa yaxınlaşdı; belə görünməmiş hadisədən bərk qorxmış keşikçi kazak sandığı axtararaq, alt və üst paltarları bir-birinə qatdı.

Ştokman qırılmış gözünü düz zabitin burnu üstünə zilləyib sözünü tamamladı:

- Mən tələb edirəm ki, nəzakətlə rəftar edəsiniz.
- Susun, əzizim.

Mənzilin bu biri hissəsində – Ştokmanın arvadı ilə birlikdə yaşadığı otaqlarda hər şeyi alt-üst elədilər. Emalatxanada da axtarış apardılar. Canfəşanlıq edən pristav əylmiş barmağı ilə hətta divarları tiqıldadıb yoxladı.

Ştokmanı idarəyə apardılar. O, keşikçi kazakın qabağında küçənin ortası ilə gedirdi, bir əlini köhnəlmiş pencəyinin dalına qoyub, o biri əlini barmaqlarına yapışmış palçıq silkeləyirmiş kimi yellərdirdi; yerdə qalanlar, çəpərlərin dibi ilə, günəş şüalarının sarı ləkələri düşmüş cığırla yeri yirdilər. Müstəntiq, sirkən otuna sürtünməkdən yaşllaşmış çəkmələri ilə yenə də həmin ləkələri tapdalaya-tapdalaya gedirdi, amma bu dəfə furajkasını əlində tutmurdur, rəngi qaçmış qulaqlarına kimi başına basmışdı.

Ştokmanı lap axırda dindirdilər. Dindirilmiş adamlar mazuta bulaşmış əllərini yumağa macal tapmamış İvan Alekseyeviç, narahat-narahat gülümseyən Davıdkə, pencəyini çiyinə salmış Valet və Mixail Koşevoy qabaq otaqda, keşikçi kazakın nəzarəti altında bir küncə qısılmışdılar.

Çəhrayı qovluq içində nə işə axtaran müstəntiq stolun qarşısında onunla üzbəüz durmuş Ştokmandan soruşdu:

– Deyirmanda adam öldürülməsi ilə əlaqədar olaraq, mən sizi istintaq edəndə niyə RSDFP-nin üzvü olduğunuzu gizlətdiniz?

Ştokman səssizcə durur, müstəntiqin başı üstündən yuxarıya baxırdı.

Ştokman susduğuna görə əsəbiləşmiş müstəntiq acıqlı-acıqlı dedi:

– Bu, müəyyən olunmuşdur. Gördüyünüz bütün işlərə gözə sizə lazımı cəza veriləcəkdir.

Darıxmış Ştokman:

– Xahiş edirəm məni dindirməyə başlayasınız, – deyib gözücu boş kətillə baxdı və oturmaq üçün icazə istədi.

Müstəntiq dinmədi; kağızları qurdalaya-qurdalaya rahatca kətillə üstə əyləşmiş Ştokmana gözaltı baxdı.

– Siz bura nə vaxt gəlmisiniz?

– Keçən il.

– Öz təşkilatınızın tapşırığı ilə?

– Tapşırıqsız-zadsız gəlmişəm.

– Neçənci ildən sizin partiyanın üzvüsünüz?

– Siz nə danışırsınız?

– Mən soruşuram ki, – müstəntiq “mən” sözünü xüsusilə qeyd edərək dedi: – Siz nə vaxtdan RSDFP-nin üzvüsünüz?

– Mən belə düşünürəm ki...

– Sizin nə düşündüyünüz məni qətiyyətlə maraqlandırmır. Sual cavab verin. Bunu gizlətməyinizin mənası yoxdur, əksinə ziyanı var. – Müstəntiq kağızların arasından bir kağızı qırıq qoydu, bu sənədi şəhadət barmağı ilə sıxdı. – Rostov şəhərindən verilmiş bu yoxlama, sizin həmin partiyanın üzvü olduğunuzu sübut edir.

Ştokman gözlerini qırıb bir dəqiqəyə qədər həmin kağız parçasına baxdı və tələsik onu gözədən keçirdi, əlləri ilə dizini sıgallayaraq qətiyyətlə cavab verdi:

– Mən doqquz yüz yeddinci ildən.

– Belə. Buraya partiyanız tərəfindən göndərilədiyinizi inkar edirsinizmi?

– Bəli.

– Elə isə, bura niyə gəlmisiniz?

– Burada çilingərlik işlərinə ehtiyac hiss olunurdu.

– Niyə siz məhz bu rayona gəlməyi lazım bilmisiniz?

– Həmin səbəbə görə.

– Bu vaxtadək sizin partiya təşkilatı ilə əlaqəniz varmı, yaxud belə əlaqəniz olmuşdurmu?

– Yox.

– Onlar sizin buraya gəldiyinizi bilirlərmə?

– Ehtimal ki, bilirlər.

Müstəntiq dodaqlarını büzüb, sədəf saplı kiçik bıçaqla karandasını yonur, Ştokmana baxmırdı.

– Öz adamlarınızdan biri ilə yazışırsınız?

– Yox.

– Bəs axtarış zamanı tapılan məktub nədir?

– Həmin məktubu bir yoldaşım göndərmişdir, onun heç bir inqilabi təşkilatla qətiyyətlə əlaqəsi yoxdur.

– Siz Rostovdan tapşırıq almırsınız?

– Yox.

– Deyirmanda işləyən fəhlələr yanınıza nə məqsədlə toplaşırdılar?

Ştokman çiyinlərini çəkdi, sanki sualın sarsaqlığına təəccüb edirdi.

– Qış gecələrində elə-belə yığışırdıq... Elə-belə vaxt keçirirdik. Kart oynayırdıq...

– Qanun tərəfindən qadağan olunmuş kitablar oxuyurdunuz, – deyərək müstəntiq əlavə etdi.

– Yox. Onların hamısı azsavadlı adamlardır.
– Lakin dəyirmanın maşinisti də, yerdə qalanların hamısı da bu faktı inkar eləmir.

– Bu yalandır.

– Mənə elə gəlir ki, sizin sadəcə adi təsəvvürünüz belə yoxdur... – Onun sözü bura çatanda Ştokman gülümsündü, müstəntiq də mühakiməsinin rabitəsini tapa bilmədiyindən, əsəbiliyini boğa boğa sözünü tamamladı: – Sizdə, sadəcə desək, sağlam dərrakə yoxdur! Nəyi isə gizlətməklə özünü zıyan vurursunuz. Bu aydın işdir ki, partiyanız sizi bura kazaklar arasında pozuculuq işi aparmaq üçün, onları hökumətin əlindən çıxarmaq üçün göndərmişdir. Orasını başa düşmürəm ki, gizlənqəç oynamağın nə mənası var? Fərqi yoxdur, bu, sizin günahınızı azaltmayacaqdır...

– Bunlar sizin mülahizələrinizdir. İcazə verirsinizmi bir papiros çekim? Təşəkkür edirəm. Həm də bu mülahizələrin heç bir əsası yoxdur.

– İcazə verin, siz yanıma gələn fəhlələrə bu kitabçanı oxuyurdunuzmu? Müstəntiq əlini balaca bir kitabın üstünə qoyub onun adını ördü. Kitabçanın yuxarısında qara hərflərlə yazılmış “Plexanov” sözü aydın oxunurdu.

– Biz şeir oxuyurduq, – deyər Ştokman köksünü ötürdü, halqacılıq sümük müştüyünü barmaqları arasında möhkəm sıxıb, papirosdan bir qullab vurdu...

Ertəsi gün, tutqun və dumanlı bir səhərçağında iki at qoşulmuş poçt arabası xutordan çıxdı. Saqqalını paltosunun çirkli qısa boyunluğuna arxasında gizlətməmiş Ştokman arabanın dal tərəfində oturub mürğüləyirdi. Onun sağ və solunda iki nəfər qılıncla silahlanmış keşikçi kazak oturmuşdu. Onlardan biri – çopur, qırımsaçlı kazak düynülü, çirkli barmaqları ilə Ştokmanın dirşeyindən bərk-bərk yapışaraq, vahiməli ağımsov gözləri ilə tərs-tərs ona baxır, sol əli ilə də qılınının dərisi soyulmuş qınından tuturdu.

Araba küçədə toz qaldıraraq sürətlə gedirdi. Panteley Melexovun evinin dalında baş şalına bürünmüş balaca bir qadın xırmanın çəpərinə söykənib onları gözləyirdi.

Araba onun yanından ötdü, əllərini sinəsinə basmış qadın arabanın dalınca cumdu.

– Osa!.. Osip Davidoviç! Ah, indi mən nə edəcəyəm?!

Ştokman əlini qaldırıb onunla vidalaşmaq istədi, lakin çopur kazak dik atıldı, kirli barmaqları ilə onun əlindən möhkəm yapışdı, vəhşiləşmiş boğuş səslə qışqırdı:

– Yerində otur! Yoxsa qılıncla doğraram!

Sadə həyatı ərzində kazak, lap padşahın özünün ziddinə gedən adamı birinci dəfə idi ki, görürdü.

II

Mankovo-Kalitvenski kəndi ilə Radzivillova qəsəbəsi arasındakı uzun yol çox geridə, tutqun boz duman arasında qalmışdı. Qriqori keçib getdikləri yolu xatırlamağa çalışdı, amma ağıllı-başlı yadına sala bilmədi; qırmızı rəngli stansiya tikintiləri, vaqonların tərənən döşəmələri altında təkərlərin taraqqıltısı, at peyininin qoxusu ilə ot iyi, parovoz altında uzanıb gedən ucsuz-bucaqsız relslər, hərdənbir vaqonların balaca qapılarından içəri dolan tüstü, Voronejdə, yaxud Kiyevdə peronda durmuş şələbiğ jandarm nəfərinin yekə sifəti... xatirində bir-birinə qarışmışdı.

Onların qatardan düşdükəri balaca stansiyada zabitlər bir yerə toplaşdılar, saqqalları-bıqları qırıxıq, əyinlərində uzun boz paltar olan adamlar yad dildə danışdılar. Atların müayinə edilməsi də xeyli vaxt çəkdi. Bundan sonra kazakları bölmələrə ayırdılar. Vaxmistrlərlə uryadniklər vurnuxmağa başladılar. Açıq-kəhər atlı kazakları seçib birinci bölüyə; boz və səmənd atlıları ikinci bölüyə, tünd-kəhər atlıları üçüncü bölüyə ayırdılar; Qriqori dördüncü bölüyə düşdü, qızılı və sadə kəhər atlıları ayıraraq həmin bölüyə verdilər; açıq-kürən atlıları – beşinciyə, qara atlıları – altıncıya verdilər. Vaxmistrlər bundan sonra kazakları vıvodlara ayırdılar, onları malikanə və qəsəbələrdə yerləşən bölmələrə apardılar.

Poqonunda, müddətdən artıq hərbi xidmət etdiyini göstərən bafta olan dombagöz qoca vaxmistr Kargin, Qriqorinin yanından keçəndə ondan soruşdu:

– Hansı stanitsadansan?

– Vyosenskiden.

– Quyruğukəsiklərdənsən?!

¹ Stanitsaların hamısının ləqəbi var idi; Vyosenskinin ləqəbi köpəklər idi.

Başqa stanitsaların kazakları yavaşca gülüşdülər, Qriqori dinmədi, təhqirə səssizcə dözdü.

Onlar şose yoluna çıxdılar. Şose yolunu ilk dəfə gören Don atları qulaqlarını şəkleyərək finxıra-finxıra, buz bağlamış çaya girmiş kimi ehmalca addımlayırdılar; sonra yola alışıb, hələ sür-tülməmiş, təptəzə nallarını çaqqıldada-çaqqıldada getdilər.

Buralar sısqı ağaclı seyrək meşə zolaqları ilə doğram-doğram edilmiş yad bir ölkə, Polşa torpağı idi. Tutqun, бүркүлү bir gün idi, heç də Dondakına oxşamayan günəş qalaq-qalaq olmuş buludlar örtüyü arxasında gizlənərək haralarda isə gezişirdi.

Radzivillovo malikanəsi kiçik stansiyanın dörd verstliyində idi. Yol yarı olanda, atlarını çaparaq sürən eşelon komandiri ilə buyruqçu da kazaklara çatdılar. Yarım saata malikanəyə yetişdilər.

Mityagin stanitsasından olan balacaboy bir kazak, bağda təpəsi tamamilə çılpaq olan çoxlu ağacı göstərək vaxmistrdən soruşdu:

– Bu hansı xutordur?

– Xutor? Ay Mityagin daycası, daha xutoru yadından çıxart! Bura sənin üçün Don Qoşunları Vilayəti deyil!

– Bəs bura nədir, ay dayı?

– Mən haradan sənin dayın oldum! Bir buna baxın, bacım oğlum da var imiş, heç bilməmişəm! Bura, qardaşım, knyaginya Urusovanın malikanəsidir. Elə bizim dördüncü bölük də burada yerləşir.

Qüssələnmiş Qriqori atın boynunu sıgallayır, ayaqlarını üzəngiyə dirəyib, səliqə ilə tikilmiş ikimərtəbəli evə, taxta hasara, həyətdəki başqa qərribə tikintilərə baxırdı. Bir bağın yanından keçdilər, çılpaq ağaclar, uzaqlarda qalmış Donda olduğu kimi, küləklə eyni dildə pıçıldaşırdı.

Üzüntülü, başgicəlləndirici bir həyat başladı. İş-gücündən ayrı salınmış cavan kazaklar ilk vaxtlar çox darıxırdılar. Boş olduqları saatlarda günlərini söhbətlə keçirirdilər. Bölük iri, damları kiremitli binalarda yerləşirdi; kazaklar pəncərələrin yanında qoyulmuş taxtların üstündə yatırdılar. Pəncərənin sınıq şüşəsinə yapışdırılmış kağız parçası aralanaraq, uzaqdan gələn çoban şümsüsünün səsi kimi dızıldayırdı; Qriqori adamların yatdığı, hərəsinin bir cür xoruldadığı otaqda, həmin səsə diqqətlə qulaq asır, onu bürüyən iztirablı qəm-qüssədən əldən düşdüyünü hiss edirdi. İncə, titrək dızılı kəlbətin kimi ürəyini sıxırdı; belə deqiqələrdə Qriqori ayağa qalxmaq, tövləyə

getmək, köhər atı yohərləyib minmək, sağır yollara köpük səpələyə-səpələyə atı çaparaq düz evə sürməyi arzu edirdi.

Atların altını təmizləmək, onları qaşovlamaq üçün kazakları səhər saat beşdə qaldırırdılar. Axura iplə bağlanmış atlara vələmir verilməsi yarım saat çəkirdi, bu qısa vaxt ərzində onlar qısaca söhbət edib dərddləşirdilər:

– Uşaqlar, bura yaman sarsaq yerdir!

– Mən dözə bilmirəm!

– Vaxmistr isə yaman qancıqdır! Atların dırnaqlarını yumağa vadar edir...

– Bu saat evdə yağlı fəsəli bişirirlər...

– Bir qız olsaydı, əlləşdirərdim, eh!

Dinc bir adam olan Proxor Zıkov mehriban dana gözlərini işıldada-ışıldada deyirdi:

– Qardaşlar, bu gecə yuxuda gördüm ki, atamla mən biçənəkdə ot çalıq, dörd tərəfimizdə isə xırman ətrafında çobanyastığı çiçəyi dolu olduğu kimi, adamlar qaynaşırlar. Biz biçirik, ot ayaqlarımızın altına sərilir... Bunu gören kimi ürəyim yerindən oynadı!..

– Arvadı indi deyəcək: “Mənim Mikoluşkam görəsən neyləyir?”

– Oho-ho-ho! Arvadın, qardaş, indi, çox güman ki, qayınatası ilə qarın-qarına sürtüşür.

– Hə, sən də ağ eləmə...

– Dünyada elə bir arvad tapmazsan ki, ərsiz qalanda kənarda birini tapıb gününü keçirtməsin.

– Nəyin dərddini çəkirsiniz, a canım? Arvad ki, var, süd dolu küp kimi bir şeydir, əsgərlikdən qayıdanda bizə də çatır.

Bütün bölükdə tanınmış dilavər və sırtıq, həyasız və ədəbsiz Yeqorka Jarkov, göz vura-vura və əxlaqsızcasına gülə-gülə söhbətə qarışırdı:

– Bu məlum işdir: dədən gəlininin yaxasından əl çəkən deyil. Yamanca köpəkdir. Bir dəfə də elə mən dediyim kimi olmuşdur...

– O, gözlərini oynadaraq qulaq asanları süzdü. – Bir kişi də beləcə gəlininə dadanmışdı, yazığa göz verib işıq vermirdi, əri isə ona mane olurdu. Amma görün, həmin kişi nə kələyə əl atır? O, gecə həyətdə çıxır, pəyənin qapısını qəsdən açır, mal-qara həyətdə doluşur. Evə gəlib oğluna deyir: “Ay filan-filan olmuş, bəs niyə pəyənin qapısını yaxşı bağlamamısan? Bir bax: mal-qara tamam əsiyə

çıxmışdır, get onları pəyəyə sal!” Qoca bu niyyətdə imiş ki, oğlu indicə durub bayıra çıxar, o da özünü gəlininin yanına verər. Amma oğlu tənbellik eləyir, yavaşca arvadının qulağına pıçıldayır: “Get, mal-qaranı pəyəyə sal!” Arvadı da durub eşiyə çıxır. Oğlu yatağın-daca qalır, qulaq asmağa başlayır, atası isə taxtın üstündən düşüb, iməkləyə-iməkləyə çarpəyiya tərəf gəlir. Oğlu da özünü itirmir, oxlovu taxtın üstündən götürüb gözəleyir. Atası çarpəyiya yaxınlaşır, əlini atan kimi, oğlu oxlovu qaldırıb “Hüh” deyər kişinin daz kəlsinə ilişdirir və qışqırır: “Aho, azar dəymiş! Palazı çeynəməyə yaman dadanıbsan!” Onlar dananı gecə evdə saxlayırdılar; dana da hey taxta yaxınlaşıb pal-paltarı çeynəyirdi. Oğlu özünü elə göstərirdi ki, guya dananı vurur, ancaq oxlovu atasına ilişdirir və uzanıb səsinə çıxartmır... Qoca sürünə-sürünə öz yatağına qayıdır, uzanıb başındakı qaz yumurtası boyda olmuş şişə ovuşdurur. Qoca yerində xeyli vaxt dinməz-söyləməz uzandıqdan sonra deyir: “İvan, ay İvan!” – “Nə var, dedə?” – “Bayaq sən oxlovla kimi vurdun?” – “Dananı”. Qoca isə gözləri yaşara-yasara ona deyir: “Sən mal-qaranı belə döyürsən, a köpek oğlu, səndən ev sahibi olarmı?”

– Ay gopçusan ha.

– Ay çopur, səni zəncirləmək lazımdır.

– Bu nədir, bazar açmısınız? Dağılın! – deyər yaxınlaşan vaxmistr bağırırdı, kazaklar da gülə-gülə, zarafatlaşa-zarafatlaşa atlarının yanına dağılışırdılar. Çay içəndən sonra sıra təliminə çıxırdılar. Uryadniklər ev adət və vərdişlərini kazakların canından sıxışdırıb çıxarırdılar.

– Bura bax, ey donuz mədəsi, qarnını yığışdır!

– Sağa bax, düz-lə-ə-ə-ə-ən, ad-dım-la...

– Vzvod, dayan!

– Arş!

– Ey, sol cinahdakı, necə dayanmısan, anan belə-belə olsun?..

Cənab zabitlər kənarda durur, geniş təlim meydanında kazakların ora-bura necə qovulduqlarına tamaşa edir, papiros çəkir, bəzən uryadniklərin verdiyi əmrlərə müdaxilə edirdilər.

Qriqori, mundirləri əyinlərində qəşəng duran, yaraşlıq açıq-boz rəngli şinel geymiş, üst-başı parıldayan, siqal verilmiş zabidlərə baxaraq, hiss edirdi ki, onunla bu adamlar arasında gözəgörməyən və keçilməz bir divar var: o tərəfdəki həyat tamamilə başqa idi, kazakların

həyatına bənzəmirdi, bəzən vurub kazakların dişlərini təkən vaxmistrlərin qorxusu, bit, kir olmayan tox və fırvan bir həyat idi.

Malikanəyə gələndən iki gün sonra baş verən bir əhvalat Qriqoriyə də, bütün cavan kazaklara da ağır təsir bağışladı. At belində sıra təlimi keçirdilər; buradan xeyli uzaqlarda qalmış stanit-sasını tez-tez yuxusunda görə, mehriban dana gözlü Proxor Zikovun gəhgir və dalışqan atı dönüşdə vaxmistrin atını şillaqladı. Zərbə çox da güclü deyildi, atın sol ayağının buğumunda dərisini azca qopartdı. Vaxmistr qolaylanıb qamçını Proxorun üzünə ilişdirdi, atını düz onun üstünə sürərək çığırdı:

– Gözün hara baxır?... Nəyə baxırsan? Kö-pək oğlu, mən sənə göstərəm! Düz üç gün növbətçi duracaqsan!..

Vzvod zabitinə nə haqda isə əmr verən böyük komandiri bu səhnəni gördü, qılincinin qotazını oynada-oynada, uzun-uzadı kədərli əsnəyə-əsnəyə geri çevrildi. Proxor, şişmiş yanağında qamçı yerindən çıxmış qanı şinelinin qolu ilə sildi, dodaqları titrədi.

Sıra atını başqa atlarla bərabərləşdirən Qriqori zabitlərə baxırdı, lakin onlar heç bir şey olmayıbmiş kimi söhbət edirdilər. Beş gündən sonra isə atları sulamağa aparanda, dəmir vedrə sürüşüb Qriqorinin əlindən quyuya düşdü; vaxmistr quzğun kimi onun başının üstünü aldı, qolaylandı ki, vursun.

Qriqori çatı altında ləpələnen suya baxaraq, boğuş səslə dedi:

– Əlini dinc qoy!..

– Nə dedin? Düş, alçaq, bu saat çıxart! Yoxsa ağzının-burnunun qanını bir-birinə qataram!..

Qriqori başını qaldırmadan, sözlərini kəlmə-kəlmə, uzada-uzada dedi:

– Çıxardaram, amma əlini farağət qoy!

Kazaklar yaxında – su quyusu yanında olsaydılar, yəqin ki, məsələ başqa cür qurtarardı: şübhəsiz ki, vaxmistr Qriqorini döyər-di, lakin athlar hasarın yanında idilər, deməli, bu ağışlaşmanı eşidə bilməzdilər. Yavaş-yavaş Qriqorinin üstünə cuman vaxmistr çevrilib atlılara baxır, qəzəbindən daha da vəhşiləşmiş gözlərini bərlə-dərək boğuş səslə deyirdi:

– Sən mənə nə dedin? Sən rəislərlə necə danışırsan?

– Semyon Yeqorov, gəl, sən xoruzlanma!

– Məni hədələyirsən?.. Mən səni elə əzişdirərəm ki, özün də aforin deyərsən!..

Qriqori başını çatının üzərindən qaldırıb dedi:

– Gör, nə deyirəm. Mənə əl qaldırsan, yəqin bil ki, səni öldürərəm! Başa düşdünmü?

Heyrətlənmiş vaxmistrin dördkunc ağzı sazan ağzı kimi açıla qaldı, o, deməyə söz tapmadı. Divan tutmaq firsəti əldən çıxmışdı. Qriqorinin bozarmış, önəng rəngi almış sifətindən zəhrimar yağdı, bunu gören vaxmistr özünü itirdi. Su quyusunun yanından aralandı, suyun navalçadan dəşikli təknəyə töküldüyü yerin palçığını ayaqlayay-aqlay çəkildi, xeyli uzaqlaşdıqdan sonra çevrilib, gürz kimi iri yumruğunu yelləmə-yelləmə dedi:

– Bunu böyük komandirinə deyəcəyəm! Bax, böyük komandirə raport verəcəyəm!

Lakin o, nədənsə böyük komandirinə xəbər vermədi, amma düz iki həftə Qriqorini işlədərək, hər bir boş şey üstə ona öcəşir, növbədən-kənar keşik çəkməyə yollayır, onunla göz-gözü gəlməkdən çəkinirdi.

Günün usandırıcı, darıxdırıcı nizam-intizam qaydaları canlı olan hər şeyi öldürürdü. Adamlar axşam şeypuru çalınana kimi piyada və atlı təlim keçməkdən yorulur, axur yanında atların altını kürüyür, bədənini qaşovlayır və onları yemləyir, mənasız nizamnamə maddələrini əzbərləyir və yalnız gecə saat onda – yoxlama keçirildikdən, keşikçilər təyin olunduqdan sonra – dua üçün sıraya düzülürdülər, vaxmistr ağumsov girdə gözləri ilə sıranı nəzərdən keçirir, anadangəlmə azca xırıltılı səsi ilə “Ya Rəbbi!” duasını oxumağa başlayırdı.

Ertəsi gün səhərdən yenə həmin vurhəvur təkrar olunurdu; müxtəlif və eyni zamanda əkiz kimi bir-birinə bənzəyən günlər keçirdi.

Malikanədə, müdirin qoca arvadından başqa, birçə qadın var idi; zabitlər də daxil olmaqla bütün bölüyün gözü həmin qadında idi; bu – müdirin cavan, suyuşirin ev qulluqçusu – polşalı qız Franya idi. O tez-tez evdən, qaşsız əspazın ağılıq etdiyi mətbəxə qaçır.

Təlim keçmək üçün vzwodlara ayrılmış böyük adamları kökslərini ötürə-ötürə və bir-birinə göz vura-vura boz tumanını xışıldada-xışıldada gəlib keçən Franyanın dalınca baxırdılar. Kazaklarla zabitlərin daim ona baxdıqlarını duymuş Franya da bilə-bilə yanbızlarını oynadaraq evdən mətbəxə, mətbəxdən evə qaça-qaça gedir, vzwodlara

birlikdə, zabitlərə isə ayrı-ayrılıqda gülümsünürdü. Hamı onun diqqətini cəlb etməyə çalışırdı, lakin şeyilərə görə bu işdə birçə adamın – qıvrım və qalın saçlı böyük komandirinin bəxti gətirmişdi.

Bu hadisə baş verəndə yaz hələ girməmişdi. Həmin gün Qriqori tövlədə növbətçi idi. Qriqori çox vaxt tövlənin bir tərəfində olurdu, madyanla yanaşı duran zabitlərin atları dinc durmurdular. Nəhar fasiləsi idi. Qriqori yasavulun səkil atını qamçı ilə yenicə döyüb, öz kəhər atının axuruna baxırdı. At quru otu xırıldada-xırıldada istaha ilə yeyir, qılnc çalmaq təlimində zədələnmiş dal ayağını böyrünə qısıb, çəhrayı gözünü sahibinə zilləyirdi. Qriqori onun noxtasını sahmanladığı zaman tövlənin qaranlıq küncündə ayaq səsləri və boğuş çığırtdı. Bu qeyri-adi səs-küyə mat qalmış Qriqori axurlara baxa-baxa getdi. Qəfildən yolun işığını kəsən bir qaraltıdan onun gözləri qaranlıq gətirdi. Tövlənin qapısı örtüldü, kim isə yavaşca pıçıldadı:

– Uşaqlar, cəld olun!

Qriqori bir az yeyinlədi.

– Kimsən?

Əlini ora-bura sürte-sürte qapını axtaran uryadnik Popov Qriqori ilə toqquşdu. O, Qriqorinin çiyini əlləşdirə-əlləşdirə pıçıldadı:

– Qriqori, sənən?

– Dayan görüm. Burada nə var, belə?

Uryadnik təqsirkar adam kimi güldü, Qriqorinin qolundan yapışdı:

– Burada... Dayan, hara gedirsən?

Qriqori qolunu dartdı, qapını taybatay açdı. Bir lümək çil toyuq bomboş heyətdə gəzişir, səhərin onun ətindən əspazın pan müdir üçün şorba hazırlayacağından tamamilə xəbərsiz halda gəzə-gəzə peyinin arasını eşələyir, yumurtlamağa yer axtararaq vurnuxurdu.

Birdən-birə tövləyə dolan gur işıq bir anlığa Qriqorinin gözlərini qamaşdırdı. O, əlini gözlərinin üstünə qaldırdı, tövlənin qaranlıq küncündə səs-küyün daha da artdığını görüb, geriye döndü. Əlini divara sürte-sürte o tərəfə getdi; divarda, bir də qapı ilə üz bəzən olan axurun yuxarısında günəşin oynaq şüaları rəqs edirdi. İşıq Qriqorinin gözlərini qamaşdırırdı, o, gözlərini qıyaraq yeriyirdi. Bəməzə Jarkov Qrişanın qarşısına çıxdı.

– Sən burada neyləyirsən?.. Siz burada nə iş görürsünüz?

Jarkov pis qoxu yayan iylənmiş ağzını Qriqorinin burnu yaxınlığında tutub pıçıldadı:

– Tez ol! Orada... orada ayrı aləmdir!.. Uşaqlar Franyanı dartıb ora gətiriblər... yerə yıxıblar... – Jarkov qəhqəhə çekib güldü, anıma gülüşünü birdən-birə kəsməli oldu – Qriqori var gücü ilə onu itələdi, Jarkovun daı tirlərdən sazlanmış təvlə taxtasına tappılı ilə deydi. Qriqori səs və hənirti eşidilən tərəfə yüyürdü; qaranlığa alışmış gözleri dəhşətlə geniş açılmışdı. Çulların bir-biri üstünə qalaqlandığı yerdə bir dəstə kazak var idi, – birinci vzvod bütünlükdə burada idi. Qriqori kazakları dinməzəcə geri itələyə-itələyə qabağa soxuldu. Qaranlıqda qıçları ədəbsizcəsinə və dəhşətlə aralanmış Franya yerə sərilib tərpenmirdi, onun başını çulla örtmüş, parça-parça olmuş tumanını döşündən yuxarı qaldırmışdılar. Bir kazak yoldaşlarının üzünə baxmadan, riyakarlıqla gülümsəyə-gülümsəyə divara tərəf çəkildi, yerini növbədə durana verdi. Qriqori geri çəkildi və qapıya doğru yüyürdü.

– Va-a-xmistr!..

Kazaklar yüyürüb Qriqorini qapıda yaxaladılar, əlləri ilə ağzını yumub geriye dartdılar. Qriqori birinin gimnastyorkasını yaxasından ələyindək cırdı, macal tapıb bir başqasının qarnına bir təkik ilişirdi, amma onu da, Franya kimi yerə yıxdılar, başına çul sərdilər, qollarını daldan bağladılar və dinməzəcə, adamları səslərindən tanıya bilməsin deyər, qaldırıb boş axurun içinə tulladılar. Çulun boğucu iyindən nəfəsi kəsilən Qriqori çıxırmaq istədi, ayaqları ilə arakəsməni təkiklədi. O, kazakların pıçıldadıqlarını, tövləyə girənlərin, çıxanların ardınca qapının cırlıdadığını eşidirdi. İyirmi dəqiqədən sonra onun qollarını açdılar. Vaxmistr ilə başqa vzvodun kazaklarından iki nəfəri qapının yanında durmuşdular.

Tez-tez kırıq çalan vaxmistr üzünü yana çevirib dedi:

– Sən səsini çıxartma!

Başqa bir vzvodan gəlmiş kazak Dubok gülümsünüb dedi:

– Gicləsmə, yoxsa... tutub qulaqlarını kəsərik.

Qriqori gördü ki, kazaklardan iki nəfəri boz bağlamaya oxşar bir şeyi – Franyanı yerdən qaldırdı (Franyanın qıçları tumanın altından hərəkətsiz halda aşağı sallanırdı), axurun üstünə çıxıb, onu divarın yarığı arasından – pis mıxlanmış tirin qopduğu yerdən tulladı. Divarın dalı bağ idi. Bütün axurların üstündə kirli balaca pəncərə var idi. Kazaklar bayıra atılmış Franyanın nə edəcəyinə baxmaq üçün tarap-turup salaraq, arakəsmənin üstünə dırmaşdılar; bəziləri

tələsik tövlədən eşiye çıxdılar. Qriqorini də vəhşicəsinə maraqlı bürüdü. O da əlini atıb köndələn tirdən yapışdı, pəncərəyə tərəf dartındı, divarda ayaqlarına yer elədi, əyilib aşağı baxdı. Onlarca adam kiçik hisli pəncərələrdən aşağıya, divarın dibində uzanmış qadına baxırdı. Arxası üstə yıxılmış Franya qıçlarını qayçı kimi yumub-açır, divar dibində yerdə əriyən qarı barmaqları ilə eşələ-yirdi. Qriqori onun sifətini görmür, lakin pəncərələrə dırmaşmış kazakların xısnlaşdığını, bir də atların yediyi xoş və yumşaq quru otun xırçılısını eşidirdi.

Franya xeyli vaxt beləcə qaldı, sonra əllərini yerə dirəyib dizi üstə qalxdı. Onun qüvvədən düşmüş əlləri əsirdi. Bunu Qriqori aydın görürdü. Franya yırgalana-yırgalana ayağa qalxdı, saçları pərişan, tanımaz və yad adam kimi pəncərələrə uzun-uzadı nəzər saldı.

Bir əli ilə xaniməli kollarından yapışa-yapışa, o biri əli ilə divardan tuta-tuta getdi.

Qriqori əli ilə boğazını hövkələyə-hövkələyə arakəsmə üstündən hoppanıb düşdü; o boğulurdu.

Qapının ağzında kim isə – bunun kim olduğunu Qriqori sonra nə qədər çalışdısa da yadına sala bilmədi – ona işgüzarlıqla və aydınca dedi:

– Bunu bir adama desən, Allaha and olsun ki, öldürərik! Eşit-dinmi?

Qriqori paltarının düymə yerində mahud parçasının da qoparıldığını gördü; o, xatirələrə dalaraq, uzun müddət ərzində ilk dəfə idi ki, az qaldı ağlasın.

III

Çölü günəşin sapsarı yandırıcı hərarəti bürümüşdü. Yetişmiş, lakin hələ biçilməmiş buğda zəmiləri sarımtıl toz dənizi kimi dalğalanırdı. Taxılbiçən maşının hissələrinə əl vurmaq mümkün deyildi. Adam başını qaldırıb göyə baxa bilmirdi. Səmanın mavi-sarımtıl pərdəsi istidən elə bil közəmişdi. Buğda zəmilərindən o yanda xəşəmbül zəfəran kimi sapsarı çiçəkləmişdi.

Xutor camaatı çölə köçmüşdü. Onlar taxıl biçirdilər. Adamlar atları taxılbiçən maşınlarla qoşmaqdan yormuşdular, özləri də

boğanaqdan, ətirli toz udmaqdan boğulur, çığırmaqdan, bürküdən tənə gəlmişdilər... Don tərəfdən arabir əsən yel yerdən toz qaldırır, qızmar günəşi çadra kimi dumana bürüyürdü.

Biçilmiş taxılı taxılbiçən maşından yerə atan Petro səhərdən bəri su içirdi, ikivedrəlik qabdakı suyu yarı eləmişdi. O, iyrenc suyu içir, bir dəqiqədən sonra boğazı quruyur, köynək-tumanı tərdən islanır, tər təpəsindən aşağı süzülür, qulaqları cingildəyir, sözü əzgil kimi büzüşərək tıxanıb boğazında qalırdı. Üzünü ləçəyi ilə bürümüş, köynəyinin yaxasını açmış Darya biçilmiş taxılı qotmanlayırdı. İri, dənəvər boz tər damcıları axır, dərisi qaralmış məmələri arasındakı çuxura dolurdu. Maşına qoşulmuş atları Natalya sürürdü. Onun günəşdən yanıbmış yanaqları çuğundur kimi qızarıp, gözləri yaşarırdı. Panteley Prokofyeviç indicə çimmiş adam kimi şırımların arası ilə yeriyirdi. İslanmış, qurumaq bilməyən köynəyi bədənini yandırır yaxırdı. Adama elə gəlirdi ki, onun sinəsi üstünə sallanan saqqal deyil, aşağı axan ərmiş qara təkər yağıdır.

Krystonya yüklü araba üstə buradan keçəndə qışqırdı:

– Qan-tərə batmısan, Prokofiç?

– İslanmışam! – deyərək Prokofiç əlini yellətdi, qarnının üstünə axmış təri köynəyinin ətəyi ilə silə-silə və axsaya-axsaya getdi.

– Petro, – deyərək Darya qışqırdı, – oh, yorulmuş, qurtar!

– Dayan, bu küzü başa vuraq.

– İsti ötənə kimi gözləməliyik. Yoxsa bu saat işi ataram!

Natalya nəfəsi kəsilə-kəsilə atları dayandırdı, elə bil taxılbiçən maşını atlar yox, o çəkirdi. Darya da, qaralmış, çarığın içində sür-tülmüş ayaqlarını biçilmiş zəmidə yerə yavaşca basa-basa onların yanına gəldi.

– Petyacan, görək ki, bu yaxınlıqda göl var.

– Yaman da yaxınlıqdadır, azı üç verstlikdədir!

– Çimsə idik yaxşı olardı.

– Ora gedincə, qayıdınca... – deyərək Natalya köksünü ötürdü.

– Piyada niyə gedirik. Atları açıb, belinə minərik!

Petro, taxıl qotmanını tamamlayan atasına təşvişlə baxdı, əlini yellətdi:

– Arvadlar, atları açın!

Darya madyanın qayıqlarını açdı, cəld belinə sıçradı. Natalya, çatlamış dodaqlarını gülümsemək üçün zorla büzüşdürdü, o bəri atı maşının yaxınına çəkdi ki, yan taxtasına çıxıb oradan ata minsin.

– Ayağını mənə ver! – deyərək Petro yanaşdı. Natalyanın ayağından qaldırdı, onu ata mindirdi.

Atları sürdülər. Tumanı dizdən yuxarı qalxmış, ləçəyi boynunun ardına sürüşmüş Darya qabağa düşdü, madyanı tərptədi. O, atın belində kazak kimi oturmuşdu, Petro bunu görüb təşvişlə düşdü, arvadının dalınca qışqırdı.

– Muğayat ol, yanbızların yağır olar!

– Qorxma! – deyərək Darya əlini yellətdi.

Petro yaylıq bitki əkinin içindən keçərkən sola baxdı. Xeyli uzaqda, xutor tərəfdə kələfə kimi diyirlənən bir toz qalağı bomboz yolla bu tərəfə gəlirdi, irəlilədikcə də görkəmi dəyişirdi.

Petro gözlərini qıyıp dedi:

– Atlı gəlir!

Natalya baxıb təəccüb elədi:

– Yaman yeyin gəlir! Bir ona bax, gör necə tozanacaq qopardır!

Petro atını qabaqda sürən arvadına tərəf qışqırdı:

– Bu nə olan işdir, görəsən? Daşka! Bir az dayan, görək bu atlı kimdir?

Toz burulğanı dərəyə endi, yox oldu, oradan dikə qalxdıqca qarışqa boyda qaraltıya çevrildi.

Tozun arasında bir atlı açıq-aydın seçilirdi. Beş dəqiqədən sonra isə o daha aydın görünməyə başladı. Petro kirli əlini iş vaxtı başına qoyduğu həsir şlyapanın kənarına söykəyib diqqətlə athıya baxdı.

– Atı dördnala çapır, beləcə atı çatlada bilər.

Petronun qanı qaraldı, əlini şlyapasının günlüyündən çəkdi, üzünü təşviş bürüdü, bu təşviş azacıq yuxarı qaldırılmış qaşları arasında ilişib qaldı.

İndi atlı lap açıqca görünürdü. O, atı dördnala çapır, sol əli ilə furajkasından tutur, sağ əlindəki balaca qırmızı bayraq toz dumanı arasında yellənirdi.

Atlı böyük yoldan çıxmış Petronun lap yaxınlığından elə ötdü ki, bürkülü havanı qeyzlə ciyərlərinə dolduran atın boğuş xırıltısı eşidildi; atlı saralmış ağzını geniş açıb çığırırdı:

– Da-va dü-şüb!

Tozlu yolda qalmış onun at nalının izi üstünə sarımtıl köpük düşdü. Petro baxır, atlıdan gözünü çəkmirdi. Hafizəsində qalan birçox bu oldu: bərk sürüldüyündən yarımcan olmuş atın xırıltısı, bir

də atının dalınca baxdıqda isə – atın sağrılarının tərədiyini, polad kimi ısıldığını gördü.

Yaxınlaşan fəlakəti hələ əməlli-başlı dərk etməmiş Petro toz içində tərpenən köpüyə, dalğavarı yamac kimi xutora qovuşan çölə küt baxışlarla nəzər saldı. Hər yanda atlanmış kazaklar atlarını taxılı biçilmiş zəmilərdən birbaşa xutora çapırdılar. Hər yerdə, bürküdən saralıb-solmuş təpəyə qədər, atlıların ardınca toz dumanı yüksəlirdi; böyük yola çıxdıqda isə, onlar birlikdə – dəstə halında gedir, dallarınca qalxan toz xutora doğru sürünürdü. Adları əsgəri xidmət siyahısında olan kazaklar işi-gücü buraxır, atların qayıqlarını açır, maşından qırağa çəkən kimi sıçrayıb belinə minir, xutora tərəf çapırdılar. Petro Kristonyanın arabadan öz qvardiya atını necə açdığını, uzun ayaqları atın böyürlərindən sallana-sallana atı dördnala çapdığını, boylanıb Petroya baxaraq, uzaqlaşdığını gördü.

– Axı bu nə olan işdir? – deyə qorxmuş Natalya zaradı, bərəlmiş gözlərini Petronun üzünə zillədi; Natalyanın indicə güllə ilə aşırılaçaq dovşan kimi yazıq-yazıq baxışı, Petronu silkələyib ayıltıdı.

Petro atını düşərgəyə çapdı; at dayanmamış sıçrayıb yerə düşdü, işin qızgın vaxtında soyunduğu şalvarını təzədən geyindi və atasına əl eləyib, bürkülü çölə bozuntul xallar kimi səpələnmiş o biri atlılar kimi o da toz dumanı arasında gözədən itdi.

IV

Meydanda bozaran böyük bir izdiham görünürdü. Atlar yan-yanaya düzülmüşdü, hər birinin böyründə kazaklar öz əsgəri ləvazimatını yerə qoymuşdu, özləri də müxtəlif nömrələri olan poqonlu mundir geymişdilər.

Əsgər gedən kazaklardan bir boy uca, başlarında mavi furajka olan atamançılar xırda ev quşları arasında gəzişən Holland qazları kimi var-gəl edirdilər.

Meyxana bağlı idi. Hərbi pristav qaşqabaqlı və fikirli idi. Bayramsayığı bəzənmiş arvadlar küçələrə çıxıb, hasarların yanında dayanmışdılar. Müxtəlif simalı bu insan izdihamı arasında birçə söz dolaşırdı: “Səfərbərlik”. Bəziləri içib keşənmiş, sifətləri pötrmüşdü. İnsanlardakı təşviş heyvanlara da sirayət edirdi – atlar zingildəyir

və dalaşır, qəzəblə kişnəyirdilər. Meydanın üstünü toz alçaqdan bürümüş, yerdə – hər tərəfdə boş araş şüşələri ilə ucuz konfet kağızı görünürdü.

Petro yəhərlənmiş atını yedəkləyirdi. Hasar yanında qarayanız, yekəpər bir atamançı enli zorba şalvarının düymələrini bağlayır, dişləri ağara-ağara gülür, bəstəboy bir kazak qadını – arvadıdır, aşnasıdır, bilmək olmur, boz bildirçin kimi onun böyründə cık-kıldəyirdi:

– O qəhbənin üstündə mən sənin gözlərini çıxardacağam! – deyə kazak qadını kişini hədələyirdi.

Qadın kefli idi, hörüklərindən biri açılmış, saçlarının arasına tum qabığı dolmuşdu, yaraşlıq şalının ucları sallanırdı. Atamançı kəmərinə belinə bağlayır, çöməlib onun yanında oturur, gülümseyirdi; qırıq-qırıq olmuş şalvarı o qədər yekə idi ki, içindən biryaşar dana keçər, amma ilişib qalmazdı.

– Maşa, sən üstümə ayaq alma!

– Məlun köpək! Arvadbaz!

– Nə olsun ki?

– Üzünün abırı-həyası tökülübür!

Onların yaxınlığında kürən saqqallı bir vaxmistr topçu ilə mübahisə edirdi:

– Heç nə olmayacaqdır! Bir gün qalacağıq, – sonra dağılışıb hərə öz evinə gedəcəkdir!

– Mühəribə başlanmış olsa necə?

– Eh, əziz dost! Bizim qabağımızda hansı dövlət dura bilər?

Onların da yaxınlığında rabitəsiz, tələsik söhbət gedirdi; orta-yaşlı göyçək bir kazak özündən çıxmışdı:

– Bizim onlarla heç bir işimiz yoxdur. Dava eləmək istəyirlərsə qoy özləri eləsinlər, biz hələ taxılımızı yığmamışıq!

– Bu, fəla-kət-dir! Bir ora bax, camaatı yığıb gətiriblər, amma ilin bu vaxtında birçə günün zəhməti ilə bir il dolanmaq olar.

– Taxıl dərzilərini mal-qaraya yedirdəcəklər.

– Bizlər tərəfdə arpa biçini başlanıbdır.

– Deməli, Avstriya çarını vurub öldürüblər?

– Çarı yox, vəliəhdi öldürüblər.

– Ay eloğlu, hansı polkdansan?

– Ey, dost, anan dadına otursun, deyəsən varlanmısan, adam-zad tanımırsan!

– Pah, Steşka, sən hara, bura hara?

– Ataman danışdı ki, bizi, deməli, hər ehtimala qarşı, bir yere yığıblar.

– Hə, kazak camaatı, möhkəm dayan!

– Onlar birçə il də əl saxlasaydılar, mən üçüncü növbəmi də qurtardım.

– Baba, bəs sən nə üçün gəlmişən? Yoxsa hərbi xidmətini hələ bitirməmişən?

– Camaatı qırdırmağa başlayanda babalara da əl atacaqlar.

– Meyxanəni bağlayıblar!

– Eh, sən lap uşaqsan ki! Get Marfuşanın yanına, istəyirsən lap bir çəllək al.

Komissiya yoxlamaya başladı. Üç kazak keflənmiş, qanına qəltan edilmiş başqa bir kazakı idarəyə aparırdı. Həmin kazak geriye dartınır, çəkib köynəyinin yaxasını cırır, kalmık gözlərini bərəldərək xırıldayırdı:

– Mən o mujiqlərin anasını ağladacağam! Qoy bilsinlər ki, Don kazakı nə deməkdir!

Ətrafda duran adamlar qırağa çəkilir, onun sözlərindən xoşlanaraq, gülüşə-gülüşə deyirdilər:

– Döşə onlara!

– Bunu niyə bu hala salıblar?

– Bir mujiki əzişdirdiyinə görə.

– Onları əzişdirmək lazımdır!

– Biz hələ onlara göstərərək.

– Mən, qardaş, min doqquz yüz beşinci ildə üsyanın yatırdılmasında iştirak eləmişəm. Gülməli işdir!

– Mühəribə oldumu bizi yenə üsyanları yatırtmağa göndərəcəklər!

– Kifayətdir! Qoy könüllülər yığınsınlar. Bu işlə qoy polis məşğul olsun, bizim üçün belə şey ayıbdır.

Moxovun mağazasının piştaxtası önündə basabasdır, adamlar bir-birini itələyirlər. Bir qədər keflənmiş İvan Tomilin mağaza sahiblərinin yaxasından əl çəkmirdi. Sergey Platonoviç əl-qolunu

ölçə-ölçə özü onu sakitləşdirirdi: Moxovun mağaza şəriki olan Yemelyan Konstantinoviç Tsatsa dal-dalı qapıya tərəf çəkiliirdi.

– Bu nə işdir, canım... Allah haqqı, bu hərki-hərkillikdir! Ay oğlan, qaç atamana xəbər elə!

Tərli əllərini şalvarının yanına çəkən Tomilin döşünü irəli verib, sınırsız sallamış Sergey Platonoviçin üstünə yeri yirdi:

– Veksel alıb bizi divara dirəyəndə qorxmurdun, indi isə, əclaf, qorxursan? Elə belə olar! Vurub baş-gözünü dağıdaram, gəl al görüm, məndən nə alacaqsan! Bizim kazak ixtiyaratımızı öz əlinə keçirdin! Ah, mürdər bir mürdar! Əclaf!

Xutor atamanı başına yığılmış kazaklara yağlı dil tökür, fərəh-ləndirici sözlər deyirdi:

– Mühəribə? Yox, mühəribə olmayacaq. Mənə cənab hərbi pristavın özü buyurdu ki, bütün bunlar göstərmək üçündür. Dava olmayacağına lap xatircəm ola bilərsiniz.

– Allah ağzından eşitsin! Evə qayıdan kimi çölə gedəsiyəm.

– Axı, işlərimiz yatıb qaldı!

– Lütfən de görək, reislərimizin bu barədə fikri nədir? Axı mənim yüz desyatindən çox əkinim var.

– Timoşka! Yeri, bizimkilərə de ki, deməli, sabah qayıdıb gəlirik.

– Deyəsən, elan oxuyurlar? Haydı, gedək ora.

Meydandakı səs-küy gecə yarısına qədər kəsilmədi.

* * *

Dörd gündən sonra qırmızı vaqonlardan ibarət qatarlar müxtəlif polklara və topçu hissələrinə mənsub olan kazakları Rusiya-Avstriya sərhədinə aparırdı.

Mühəribə...

Axurların üst taxtası qarşısında atlar fısıldayıp, peyinin xoş qoxusu gəlir. Vaqonlarda həmin danışığılar, mahnılar, çox vaxt isə bu mahnı oxunurdu:

Xaçpərəst, sakit Don yenə çalxandı,

Yerindən oynadı, gəldi həycana.

Əmrinə hazıram, deyib atlandı –

“Can” dedi padişahın, o, fərmanına.

Stansiyalarda kazakların şalvarının qırağındakı qırmızı zolaqlara pərəstiş dolu maraqlı baxışlar; işləməkdən tamam qaralmış və hələ ağarmamış sifətlər.

Müharibə!..

Səs-səsə verərək fəryad içində boğulan qəzetlər...

Stansiyalarda qadınlar kazak eşelonlarına yaylıq yellədir, gülümseyir, papiros və şimiyyat atırdılar. Başqa otuz kazakla birlikdə Petro Melexovun istidən bişdiyi vaqona, yalnız Voroneje azacıq qalanda, bir qoca kefli dəmiryolçu gəldi, nazik burnunu o tərəf-bu tərəfə çevirə-çevirə soruşdu:

– Gedirsiniz?

Bir kazak hamının əvəzindən ona cavab verdi:

– Baba, bizim yanımızda oyləş.

– Ah, mənim əzizim... ətlik balam! – deyə qoca xeyli vaxt başını tənəli-tənəli buladı.

V

İyunun axırlarında polk manevrə çıxdı. Diviziya qərargahının əmri ilə polk Rovno şəhərinə qədər yürüşlə getdi. İki atlı diviziyası ilə atlı qoşun hissələri bu şəhər ətrafında mövqe tutmuşdu. Dördüncü bölük Vladislavka kəndində düşərgə saldı.

Təxminən iki həftədən sonra, uzunmüddətli manevrlərdə xeyli əziyyət çəkmiş bölük Zaboron qəsəbəsində yerləşdikdə, bölük komandiri kiçik yasavul Polkovnikov polk qərargahından hissəyə çaparaq gəldi. Qriqori vsvoddakı başqa kazaklarla birlikdə çadırdə dincəlirdi. O, kiçik yasavulun sabun kimi köpüklənmiş at üstə dar küçədən ildırım kimi keçdiyini gördü.

Həyətdə kazakların arasına vəlvələ düşdü.

– Olmaya yenə də yola çıxırıq? – Proxor Zıkov öz mülahizəsini söylədi və intizarla qulaq asmağa başladı.

Vsvod uryadniki əlindəki iynəni furajkasının astarına sancdı (o, şalvarının cırılmış yerini gözəyirdi).

– Deyəsən yola çıxırıq.

– Lənətə gəlmişlər, adamı dincəlməyə də qoymurlar!

– Vaxmistr deyirdi ki, briqada komandiri gəlsidiri.

Şeypurçu təhlükə signalı çaldı: “Ta-ta-ta-tri-tri-ta-tati-ta!..”

Kazaklar sıçrayıb ayağa qalxdılar.

– Mən bu tənəki kisəsini hara qoydum? – deyə Proxor Zıkov ora-bura vurnuxmağa başladı.

– At-ları yə-hər-lə-ə!

– Sənin kisəciyin cəhənnəm olsun! – deyə Qriqori qaça-qaça qışqırdı.

Vaxmistr qaçaraq həyətdə girdi. Bir əli ilə qılınıcdan tutaraq, atlar bağlanan yere yüyürdü. Atları, nizamnamədə göstərilən vaxtda yəhərlədilər. Qriqori dartıb çadırın payalarını qopardırdı; uryadnik məqam tapıb onun qulağına pıçıldadı:

– Müharibə başlanıb, oğlan!

– Yalan deyirsən?

– Allah haqqı, vaxmistr xəbər verdi!

Çadırları sökdülər. Bölük küçədə sıraya düzüldü.

Bölük komandiri qızıxmış atının belində sıra önündə hərələnirdi. Onun zil səsi cərgələr arasında dalğalandı:

– Vsvodlar-la arş!..

At dırnaqları tappıltı saldı. Bölük çaparaq yürüşlə qəsəbədən böyük yola çıxdı. Birinci bölüklə beşinci bölük atları arabir yorğa yerişlə sürə-sürə kiçik stansiyağa gəldi.

Bir gün sonra polk silah-əsləhsilə bərabər sərhədin otuz beş verstliyindəki Verba stansiyasında qatardan düşdü. Stansiyadakı ağcaqayın ağaclarının arxasında dan yeri qızarırdı. Şəhər yaxşı hava olacağı ehtimalı var idi. Parovoz yolda gurultu salmışdı. Şəhər şəhi düşmüş relslər işıldayırdı. Atlar, vaqonların qapısına söykədilmiş taxta pilləkənlərin üstündən fısıldaya-fısıldaya enirdilər. Suçixaran maşının dalında adamlar bir-birini səsləyir, ucadan verilən komanda eşidirdi.

Dördüncü bölüyün kazakları atlarını yedəyə alıb, yolun bu tərəfinə keçiridilər. Adamların səsi yasəmənli şəhər ala-toranında batıq çıxırdı. Onların üzləri tutqun göyümsov rəngə çalır, atların kölgələrini seçmək mümkün olmurdu.

– Bu hansı bölükdür?

– Bəs sən hansı bölükdənsən, olmaya azmısan?

– Bu saat mən kim olduğumu sənə göstərəm, alçaq! Zabıtlə nə cür da-mı-şır-san?

- Tanımadım, zati-aliləri!.. Səhv elədim.
- Keç get, keç get!
- Niyə qulaqlarını salladı dayandın? Odur, parovoz gəlir, tərən.
- Vaxmistr, sən üçüncü vzvodun hanı?
- Bö-lü-ük, top-laş!

Atlılar isə yavaşca pıçıldadırdılar:

- İki gün iki gecə yatmayandan sonra toplaşmışıq, sən anan mələr qalsın!

- Syomka, o papirosu ver, bir-iki qullab vurum, axşamdan bəri papiros çəkməmişəm.

- Aygırı çək getsin...

- Ona azar dəysin, qantarğanın dəmirini gəmirib sındırmışdır.

- Mənimkinin də qabaq ayaqlarının nalları düşüb.

Başqa tərəfə dönmüş başqa bir bölük dördüncü bölüyün yolunu kəsmişdi.

Mavi səma işığında süvarilərin qaraltısı tuş ilə çəkilmiş şəkillər kimi aydın görsənirdi. Atlılar dörd cərgə olmuşdular, nizələr havada başı qoparılmış günəbaxan gövdələri kimi yırğalanırdı. Hər dəqiqə üzəngi cingildəyir, yəhərin döşəkəsi xırçıldayırdı.

- Ey qardaşlar, hara gedirsiniz?

- Kırvəmizin xaç suyu qonaqlığına gedirik.

- Ha-ha-ha-ha!

- Səsinizi kəsin! Orada nə səs-küydür?

Proxor Zikov yəhərin dəmir çəkilmiş qaşından yapışib, diqqətlə Qriqorinin üzünə baxır və pıçıldayırdı:

- Melexov, sən qorxursanmı?

- Nədən qorxacağam?

- Necə nədən? Bəlkə elə bu gün döyüşə girdik?

- Nə olsun, döyüşərik.

- Amma mən qorxuram, - deyər Proxor boynuna aldı və şəhəndirən, sürüşkən cilovu barmaqları ilə əsəbi halda dartırdı. - Vaqonda bütün gecəni səhərdə yatmamışam. Nə qədər əlləşdimə də yuxum gəlmədi ki, gəlmədi.

Bölüyün qabaq sıraları yırğalandı, sonra uzandı, hərəkət üçüncü vzvoda keçdi, atlar müntəzəm yerləşərək addımladı, süvarilərin ayaqlarına taxılmış nizələr havada silkələndi-silkələndi irəlilədi.

Qriqori əlində cilovu boş saxlayıb mürgüləyirdi. Ona elə gəlirdi ki, qabaq ayaqlarını sərrast qaldırıb qoyan, onu yırğalayan at deyil, yerişən Qriqorinin özüdür, həm də o, qapqara və bürküllü bir yolla hara isə gedir, getdikcə özünü çox yüngül hiss edir, bu da ona ləzzət verir.

Proxor onun qulağının dibində nə isə deyirdi, onun səsi yəhər xırçılıtısına, atların tappılıtısına qarışır, qayğısız mürgü aləmində ona mane olmurdu.

Onlar kəndarası yol ilə gedirdilər. Səssizlik qulaqlarda cingildəyir, adama elə bil layla çalırdı. Yetmiş yulaf zəmiləri şəh içində idi. Atlar cilovları kazakların əlindən dartır, başlarını gödək süpürgəvari otlara uzadırdılar. Qriqorinin yuxusuzluqdan şişmiş göz qapaqları arasına mehriban işıq süzülürdü; o, başını qaldırır, bayaqki kimi Proxorun yenə də araba cırlıtısını xatırladan səsinə eşidirdi.

Uzaqdakı yulaf zəmisini arxasından qəflətən qopan uzun-uzadı uğultu onu yuxudan oyatdı.

- Top atırlar! - deyər Proxor, demək olar ki, qışqırdı.

Onun dana gözləri vahimədən tutqunlaşdı. Qriqori başını qaldırdı: qabağındakı atın beli qalxıb endikcə vzvod uryadnikinin boz şinelə də tərənir, yan tərəfində taxılı biçilməmiş zəmilər hərəkətsiz durur, teleqraf dirəyi üstə bir torağay oynayırdı. Top atəşinin güclü nərəsi bölükdən elektrik cərəyanı kimi keçib, adamları hərəkətə gətirdi. Top atəşindən qızıxmış kiçik yasavul Polkovnikov bölüyü löhrəm yerləşərək apardı. Qapısı bağlı bir meyxana yanında, kəndarası yol qovşağından o tərəfdə yavaş-yavaş qaçaqların arabaları görünməyə başladı. Paltarları yaraşıqlı drağun eskadronu sürətlə bölüyün böyründən keçib getdi. Xurmayı bakenbardlı, cins kürən at minmiş drağunların komandiri kazakları istehzalı baxışlarla süzdü, atını mahızladı. Qısalüləli ağır toplardan ibarət bir batareyaləri onların cilovundan dartır, o biri əsgərlər də topların yanında əlləşirdilər. Ucaboy çopur topçu meyxana tərəfdən bir qucaq taxta gətirirdi, çox ehtimal ki, onları hasardan çıxartmışdı.

Bölük piyada polkunu ötüb keçdi. Şinellərini lülələyib çiyinlərdən aşırıb əsgərlər yeyin yeriyirdilər, onların tərtemiz yuyulmuş qazançaları günəş altında işıldayırdı, süngülərinin ucu parıldaırdı. Axırıncı rotanın balacaboy və dəlisov yefreytoru Qriqoriyə bir parça palçıq tulladı və dedi:

– Tut, avstriyalılara atarsan.
– Gicləşmə, ay madyan! – deyə Qriqori qamçısı ilə palçıqı göydə vurub dağıtdı.

– Kazakçıqazlar, bizdən onlara salam–dua aparın!
– Özünüz görüşərsiniz!

Qabaq cərgələrdə biabırçı bir mahnı oxuyurdular; iri yanbızlı arvada oxşayan bir əsgər dəstənin böyrü ilə dalı–dalı gedir, əlləri ilə çəkmələrinin gödək boğazlarını şappıldadırdı. Zabitlər baxıb gülüşürdülər. Yaxınlaşan təhlükənin doğurduğu təşviş onları əsgərlərə yaxınlaşdırır, iltifatlı olmağa vadar edirdi.

Piyada qoşun hissələri, yüklü arabalar, toplar, hərbi xəstəxanalar meyxana yanından Qorovişsuk kəndinə qədər zəncir kimi uzanırdı. Tezliklə baş verəcək döyüşlərin ölüm saçan hənitisi duyulurdu.

Beresteçko kəndi yaxınlığında polk komandiri Kaledin dördüncü bölüyü ötib keçdi. Qoşun starşinası da atını onunla yanaşı sürürdü. Qriqori, polkovnikin yaraşıqlı qamətini gözləri ilə müşayiət edərək qoşun starşinasının həyəcanlanmış halda polkovnikə dediklərini eşitdi:

– Vasili Maksimoviç, üçverstlik xəritədə bu balaca kənd qeyd edilməmişdir. Biz pis vəziyyətə düşə bilərik.

Qriqori, polkovnikin nə cavab verdiyini eşitmədi. Onlara çatmaq istəyən yavər də atını çaparaq sürüb keçdi. Onun atı sol dal ayağı üstə çökürdü. Qriqori birçə baxışla müəyyən etdi ki, yavərin atı yaxşı atdır.

Uzaqda, çölün maili yamacında balaca kəndin daxmaları görünürdü. Polk dəyişən yortma yerləşə gedirdi, buna görə də atlar aşkarca tərləmişdi. Qriqori əlini öz kəhər atının qaralan boynuna çəkir, sağa–sola baxırdı. Kəndin o tərəfində, ağacları yaşıl payalar kimi mavi səmaya dirənmiş meşənin zirvəsi görünürdü. Meşənin arxasından top atəsinin gurultusu eşidildi; bu səs indi süvariləri sarsıdır, atları sərvaxt olmağa vadar edirdi; uğultular ara verdikdə tez–tez yaylım tufəng atəşi eşidilirdi. Xeyli uzaqda meşənin ardında şrapnellər partlayır, tüstüsü əriyib havaya qarışırdı, tufənglərdən açılan yaylım atəşləri isə meşənin sağ tərəfində yayılır, gah yerli–dibli kəsilir, gah da şiddətlənirdi.

Hər bir səs Qriqoriyə kəskin təsir bağışlayır, onun əsəblərini get–gedə gərginləşdirirdi. Proxor Zikov hey yəhərdə qurcuxur, boş–boşuna danışırdı:

– Qriqori, atırlar, – elə bil uşaqlar çəpərin payalarını vura–vura qaçırlar. Düzümü deyirəm?

– Səsinə kəs, ay boşboğaz!

Bölük balaca kəndə yaxınlaşdı. Burada həyətlərdə əsgərlər qaynaşırdı; daxmalarda vurnuxurdular: ev sahibləri kənddən getməyə hazırlaşdılar. Hər tərəfdə adamların üzündə iztirab və şaşqınlıq ifadəsi görünürdü. Bir həyətin yanından keçəndə Qriqori gördü ki, əsgərlər məreyin damı altında tonqal qalamışlar, ev sahibi – ucaboy və ağsaqqal belorus, başının üstünü qəfil almış fəlakətdən o qədər özünü itirmiş, ruhdan düşmüşdü ki, bu hərəkətə məhəl qoymur, tonqalın yanından dinməzce keçib gedirdi. Qriqori bunu da gördü ki, kişinin arvad–uşağı üzü qırmızı balışları, başqa ev şeylərini arabanın içinə tulladığı halda, kişi heç kəsə lazım olmayan, kim bilir neçə illərdən bəri bir küncdə atılıb qalan təkər dəmirini qay–ğıkeşliklə arabanın yanına gətirirdi.

Qriqori çiçək dibçəklərini, ikonaları daşıyıb arabaya yığan, amma qiymətli və lazımlı şeyləri daxmalarda qoyan qadınların gicliyinə mat qalmışdı. Kim isə pərqu balış üzünü tərsinə çevirib çırpıdı, tük dağıldı, boran kimi küçəni бүürdü. Yanıq qurum qoxusu, zirzəmidə çoxdan qalmış şeylərin tünd iyi duyulurdu. Kənddən çıxanda gördülər ki, qarşından qaça–qaça bir yəhudi gəlir. Onun ağzı çığırmaqdan qılınc yarası kimi açılıb qalmışdı:

– Cənab kozak! Cənab kozak! Ah, aman Al–lah!

Balaca, yumrubaş bir kazak qamçısını hərleyə–hərleyə atını ləhrəm yerləşə sürərək keçdi, onun qışqırığına məhəl qoymadı. İkinci bölüyün kiçik yasavulu kazakın arxasınca qışqırdı:

– Dayan!

Kazak yəhərin qaşına yatıb, atını sürdü, döngəyə buruldu.

– Dayan, alçaq! Hansı polkdansan?

Kazakın yumru başı atın yalı arasına girdi. O, cıdırı çıxmış kimi, birdən atı dəlicəsinə sürətlə çaparaq sürdü, hündür hasara çatdıqda isə, şahə qaldırıb, hasarın üstündən sıçratdı.

Vaxmistr kiçik yasavula raport verdi:

– Cənab zabit, bizim bu tərəfimizdəki qoşun doqquzuncu polkdur. Kazak da, yəqin, həmin polkdandır.

– Qoy cəhənnəm olsun, – deyə kiçik yasavul üz–gözünü turşutdu və üzəngisindən tutub yalvaran yəhudidən soruşdu: – Nəyini əlin–dən alıb?

– Cənab zabit... saatımı almışdır, cənab zabit!.. – Yəhudi göy-
çək üzünü ona yaxınlaşmış zabitlərə tutaraq tez-tez kirpik çalır.

Kiçik yasavul üzəngini dartıb yehudinın əlindən çıxartdı, atı
tərpətdi.

O, bir az aralandıqdan sonra bıçağı gülümseyib dedi:

– Fərqi yoxdur, biz almasaq da almanlar əlindən alacaqlar.

Özünü itirmiş yəhudi küçənin ortasında qalmışdı. Üzünün özə-
ləri titrəyirdi.

Bölük komandiri ucadan:

– Yəhudi ağa, yoldan çıx! – deyər qışqırdı və qamçını yellətdi.

Dördüncü bölüyün kazakları, atları tappılıq sala-sala, yəhərləri
xırçıldaya-xırçıldaya yehudinın yanından keçdilər. Kazaklar, özü-
nü itirmiş yəhudiye rişxəndlə baxaraq, bir-biri ilə danışdılar:

– Bizim camaat oğurluq eləməsə bağrı çatlar.

– Kazaka hər şey xoş gəlir.

– Qoy şeyini saxlasın.

– Amma o oğlan yaman zirəngdir...

– Atı, tazi kimi hasarın üstündən sıçratdı!

Vaxmistr Kargin atını yavaşatdı, bölükdən geri qaldı, nizəsini
yəhudiye tərəf uzadıb:

– Qaç, a kişi, yoxsa bunu indicə qarnına soxaram!.. – dedikdə
kazakların sıralarında gülüşmə qopdu.

Yəhudi qorxudan ağzı açılı qala-qala qaçdı. Vaxmistr atını
sürüb daldan ona çatdı, arxadan bir qamçı ilişirdi. Qriqori gördü ki,
yəhudi bürədi, üzünü əlləri ilə örtüdü, vaxmistrə tərəf çevrildi.
Onun nazik barmaqları arasından qan sızır.

– Niyə vurursan? – deyər o, ağlar səslə çığırdı.

Vaxmistr hökumət düyməsi kimi girdə quzğun gözlərini işıldada-
şıldada gülümsəndi, atını kənara sürərək dedi:

– Ayaqyalın gəzmə, axmaq!

Kənddən kənarda, hər tərəfində sarı lilpar və cil bitmiş dərədə
istehkamçılar enli körpünü tikib qurtarmaqda idilər. Yaxında
dayanmış bir avtomobil uğuldayır və silkelənirdi. Şofer onun
yanında vurmuxurdu. Maşında, ispan qaydası saqqal qoydurmuş,
yanıqlarının öti tuluq kimi sallanmış, dalını azca geriye öymiş
ağbaş yoğun bir general sərələnib oturmuşdu. On ikinci polkun
komandiri polkovnik Kaledin ilə istehkam batalyonu komandiri də

generalın yan tərəfində rəsmi təzimdə dayanmışdılar. General yan
çantasının qayışını əli ilə oynadır, qəzəbli səslə çığıdır, istehkamçı
zabitinə deyirdi:

– Sizə əmr edilmişdi ki, bu işləri dünən qurtarasınız. Səsinizi
kəsin! Tikinti materialları daşıyıb gətirmək qayğısına siz vaxtında
qalmalı idiniz. Səsinizi kəsin! – deyər general bağırırdı, halbuki
zabit ağzına su alıb dinmir, yalnız dodaqları titrəyirdi. – Bəs indi
mən o taya necə keçim?.. Mən sizdən soruşuram, kapitan, o taya
indi necə keçim?

Generalın solunda oturmuş gənc, qara bıqlı başqa bir general
gülümsəndi, kibrit çəkib siqarını yandırdı.

İstehkamçı kapitan ikiqat oldu, körpü tərəfdə nəyi işə göstərdi.
Bölük onların yanından ötdü, körpünün yanında dərəcə endi. Atlar
dizlərinə qədər bozuntul-qara palçığa batırdılar, yuxarıdan, körpünün
üstündən kazakların başına şam ağacının ağ ovuntusu səpələnirdi.

Günortaçağı sərhədi keçdilər. Atlar böyrü üstə aşırılmış zol-zol
sərhəd dirəkləri üstündən adladılar. Sağda toplardan açılan atəş
uğuldayırdı. Uzaqda kiçik malikanənin qırmızı kirəmitli damı görü-
nürdü. Günəşin şüaları yerə şaquli düşürdü. Göyə qalxmış acı toz
dumanı qayıdıb yerin üstünə çökürdü. Polk komandiri qabağa kəş-
fiyyatçı dəstəsi göndərmək barədə əmr verdi. Dördüncü bölüyün
üçüncü vzvodu öz vzvod komandiri yüzbaşı Semyonovla birlikdə
kəşfiyyata çıxdı. Bölüklərə ayrılmış polk arxada toz dumanı ara-
sında qaldı. İyirmi nəfərdən artıq kazak dəstəsi kiçik malikanə
yanından çaparaq keçdi, təkər izləri qırıq-qırıq olmuş yolla uzaqlaşdı.

Yüzbaşı kəşfiyyatçı dəstəsini üç tərəf qədər irəli aparıldıqdan son-
ra dayandırdı, durduğu yeri xəritə ilə yoxladı. Kazaklar papiros
çəkmək üçün bir yerə yığıldılar. Qriqori atının tapqırlarını
boşaltmaq üçün yerə düşmüşdü ki, vaxmistr ona gözlərini ağırtı:

– Bu saat səni əzişdirərəm!.. Ata min!

Yüzbaşı papiros yandırdı, qabından çıxartdığı durbinin şüşəsini
xeyli vaxt sildi. Qarşıda günorta istisindən qızmış düzənlik görünür-
dü. Sağda meşənin diş-diş kənarı görünür, yol iti tiyə kimi meşəyə
sancılırdı. Verst yarım uzaqda balaca bir kənd, onun böyründə işə
gilli yağanları parça-parça olmuş çay və şüşə kimi işıldayan sərən
su görünürdü. Yüzbaşı durbinlə o tərəfə xeyli baxdı, məzar sükutu
çökmüş kimsəsiz küçələrə nəzər saldı, lakin ora qəbiristan kimi
bomboş idi. İnsanı yalnız qəşəng mavi su cəlb edirdi.

Zabit gözləri ilə kəndi göstərib dedi:

– Zənnimcə bura Korolyovkadır?

Vaxmistr atını səssiz-səmsiz onun yanına sürdü.

Üzündəki ifadə onsuz da deyirdi: “Siz yaxşı bilərsiniz. Bizlər balaca adamlarıq”.

Zabit durbini qabına qoydu və üzünü, diş ağrıyan adam kimi, qırıqdıra-qırıqdıra qətiyyətsizliklə dedi:

– Atlarımızı ora sürək.

– Birdən xapaxap onlarla üz-üzə gəlmərik ki, cənab zabit?

– Ehtiyatla irəlilərik. Hə, getdik.

Proxor Zıkov atını sürüb, Qriqoriyə daha da yaxınlaşdı. Atları yanaşı getdi. Onlar ins-cins görünməyən küçəyə ehtiyatla girdilər. Hər pəncərədən xata gözlənilir, qapısı taybatay açılmış hər bir mərayə baxanda adam canında yalnızlıq duyur, bel sütununda iyrənc titrətmə hiss edirdi. Çəpərlər və arklar maqnit kimi adamların nəzərini özünə cəlb edirdi. Onlar kəndə vəhşi kimi girdilər, – mavi qış gecəsində canavarlar da insan məskəninə beləcə yaxınlaşırlar, – amma küçələr bomboş idi. Ətrafa başgicəllədən bir sükut çökmüşdü. Pəncərələri açıq qalmış bir evdən divar saatının adi tiq-qıltısı eşidilir, bu tiq-qıltı hər dəfə tufəng atəşi kimi səslənirdi; Qriqori, dəstə önündə gedən yüzbaşının birdən-birə necə səksən-diyini, əsəbi halda əlini tapançasının qoburuna atdığını gördü.

Kənddə bir nəfər də olsun adam qalmamışdı. Dəstə çayın dayaz yerindən keçməyə başladı, su atların qarnına çatırdı; atlar suya həvəslə girir; gedə-gedə su içir, lakin kazaklar onları dəhmərləyib tələsdirirdilər. Qriqori bulaşdırılmış suya acgözlüklə baxırdı; göz qabağında olan su onu cəzb edirdi, lakin buna imkan yox idi. Mümkün olsaydı, o sıçrayıb atdan düşər, paltarını soyunmadan yuxulu-yuxulu pıçıldayan sellərin içinə girər, beli və tərli sinəsi soyuyub üşüyənə qədər orada oturardı.

Kənd dalındakı təpədən bir şəhər görünürdü: kvadratşəkilli məhəllələr, kərpic binalar, çoxlu bağlar, katolik kilsəsinin milləri aydınca seçilirdi.

Yüzbaşı atını təpənin çökək belinə sürdü, durbinnə baxmağa başladı. Sol əlinin barmaqlarını tərpedə-tərpedə qışqırdı:

– Odur bax, onlardır!

Vaxmistr, onun ardınca da kazaklar bir-bir günün hərəkətindən qarsalanmış təpəyə qalxır, göstərilən tərəfə diqqətlə baxırdılar. Buradan cumbulu görünən adamlar küçələrdə vurnuxur, yüklənmiş arabalar döngələrə burulur, arabir süvarilər gözə çarpırdı. Qriqori əlini gözünün üstünə qoydu, gözlərini qıyaraq baxdı, adamların əynindəki paltarın boz, özge rəngdə olduğunu da seçdi. Şəhər kənarında təzəcə qazılmış səngərlər görünür, onların yanında adamlar qaynaşırdılar.

Proxor Zıkov təəccüblə dedi:

– Gör nə çoxdurlar...

O birilər susurdular, hamı eyni duyğunun təsiri altında idi. Qriqori üreynin tez-tez döyünməsinə qulaq asır (elə bil sinəsinin sağ tərəfində balaca, amma ağır gövdəli bir adam yerində yüyürmə hərəkəti edirdi) və anlayırdı ki, bu yad adamları görəndə onda əmələ gələn hiss heç də maneəvər zamanı “düşmənlə” qarşılaşdığı vaxt duyduğu hissə bənzəmir.

Yüzbaşı səhra dəftərcəsinə karandaşla nə işə qeydlər etdi. Vaxmistr təpənin başından kazakları qovdu, hamısını atdan endirdi, özü zabitin yanına qalxdı. Zabit barmağı ilə Qriqorini çağırırdı.

– Melexov!

– Bəli!

Qriqori üyüşmüş ayaqlarını bir-birindən aralı ata-ata təpəyə çıxdı. Zabit dördqat bükülmüş bir kağızı ona verdi.

– Sənin atın hamınınkindən yaxşıdır. Atını çaparaq sür, bunu polk komandirinə çatdır.

Qriqori kağızı alıb dös cibinə qoydu, atına yaxınlaşdı, furajkasının qayığını çənəsinin altına keçirdi.

Yüzbaşı gözlərini ondan çəkirdi, Qriqori atlanıncaya qədər gözlədi, sonra qol saatının üstündəki metal torcuğa ötəri nəzər saldı.

Qriqori məktubu aparanda polk da Korolyovka kəndinə çatmaqda idi.

Polkovnik Kaledin yavərinə sərəncam verdi, yavər toz qaldıraraq, atını çaparaq birinci bölüyə tərəf sürdü.

Dördüncü bölük Korolyovkada, sel kimi axışib sürətlə, təlim vaxtı olduğu kimi, kəndin ətrafında mövqə tutdu. Yüzbaşı Semyonov da üçüncü vzvodun kazakları ilə təpə tərəfdən çaparaq gəldi.

Bölük nalşəkili düzülüşünü qaydaya saldı. Atlar başlarını silkələyirdilər: onları göyün dişləyirdi; qantarğaların demirləri cingildəyirdi. Kəndin axırncı evləri yanından keçən birinci bölüyün atlarının tappıltısı günorta sükutunda boğuq səslə uğuldayırdı.

Kiçik yasavul Polkovnikov oynaqlayan yaraşıqlı bir atın belində sıraların qabağına sıçradı; o, atın cilovunu bərk-bərk çəkib, əlini qılıncının qotazlı qaytanına keçirdi. Qriqori nəfəsini gizlədib komanda gözləyirdi. Birinci bölük sol cinahda döyüşə hazırlaşaraq cəbhə boyu düzəlir, yavaşca uğultu eşidilirdi.

Kiçik yasavul qılıncını qınından çəkdi, tiyəsi solğun mavi şəfəqlə parladı.

– Bə–ö–ö–lü–ük! – deyə o, qılıncını sağa, sonra sola öydi, qulaqlarını şəklemiş atın başından bir az yuxarıya qaldırdı, bir an havada saxladı. Qriqori yarımçıq komandanın ardını özlüyündə belə yozdu: “Sola yayılıb, irəli!” Amma yasavul: “Nizələri döyüşə hazırla, qılıncı siyir, hücumla arş-arş!” – deyərək komandanı bitirdi, atın başını buraxdı.

Çoxlu at dımağının tapdaladığı torpaq boğuq səslə uğuldadı. Qriqori nizəsinə yenidən irəliyə uzatmışdı ki, (o, süvarilərin ön cərgəsində idi) başqa atların sel kimi axıxıb gəlməsindən qeyzlənən atı irəli sıçradı və çaparaq baş alıb getdi. Qabaqda boz çöldə kiçik yasavul Polkovnikov ala-bula görünürdü. Şumlanmış qara torpaq zolaqları böyük sürətlə atlara tərəf cumurdu. Birinci bölüyün kazakları ətrafı lərzəyə gətirən bir səslə nəre çəkдилər, dördüncü bölüyün kazakları da onlara qoşuldular. Atlar ayaqlarını qarınlarının altına yığır, yel kimi uçur, hər sıçrayışda bir neçə sajin məsafəni geridə buraxırdılar. Qriqori, havanın qulaqbatırıcı viyılıtısı arasında uzaqdan atılan boğuq güllə səslərini eşitdi. İlk güllə adamların başı üzərində xeyli hündürdə viyıldadı, onun uzun-uzadı viyılıtısı göyün ayna kimi saf sinəsini şırımladı. Qriqori nizəsinin isti ağacını, etini əzişdirsə də, bərk-bərk böyrünə dirəmişdi, əli elə tərlı idi ki, elə bil sürüşkən yağa bulanmışdı. Başı üstündə viyıldayan güllələr, başını atın tərlı yalına tərəf əyməyə məcbur edirdi. Onun burnuna at tərinin tünd qoxusu dolurdu. O, durbinin tərlı şüşəsindən baxırmış kimi qabaqda cərgə-cərgə sən-görələr, boz paltarlı adamların şəhərə tərəf qaçdıqlarını gördü. Pulemyot arasıkəsilmədən atəş açır, kazakların başı üstə yağış kimi güllə yağdırırdı; güllələr atların qabağında, dımaqları altında yerə deyir, torpağı pambıq çəngələri kimi ətrafa sıçradırdı.

Hücum atılmazdan əvvəl Qriqorinin döş qəfəsinin ortasında bədəninin hər tərəfinə böyük sayə qan dağıdan ürəyi indi elə bil at deyil, odun parçası idi; o, indi qulaqlarındakı cingiltidən, sol ayağının barmaqlarındakı ağrıdan başqa heç bir şey hiss etmirdi.

Vahimədən kütləşmiş şüuru beynində ağır və donuq bir yumağa çevrilirdi.

Birinci olaraq xorunji Lyaxovski atdan aşdı. Proxorun atı onu ayaqlayıb keçdi.

Qriqori dönüb dala baxanda gördüyü mənzerənin bir parçası yaxşı yadında qaldı: Proxorun atı torpağa sərilmiş xorunjinin üstündən tullanıb keçdi, amma dərhal boynunu əyib dişlərini ağartdı və yerə sərilirdi. Qüvvətli təkənla yəhərdən qoparılmış Proxor da kəlməyallaq aşdı. Proxorun atının çərelən dişləri, çəhrayı damağı, üzüqoylu çul kimi döşənmiş Proxorun daldan gələn atın altında qalıb əzişdirilməsi səhnəsi, şüşə üstündə qalmış almaz izi kimi Qriqorinin hafizəsində əbədi nəqş olundu, uzun zaman yadından çıxmırdı. Qriqori Proxorun qışqırığını eşitmədi, amma onun yerə yapışmış sifətindən, ağzının əyilməsindən, dana gözlərinin hədə-qədən çıxmasından, onun vəhşicəsinə bir səslə qışqırdığını başa düşdü. Başqa yıxılanlar da oldu. Kazaklar və atlar yıxılırdılar. Küləyin zərbindən gözləri yaşarmış Qriqori qabağa, sən-görələri tərk edib boz yumaq kimi qaçan avstriyalılara baxırdı.

Kənddən hücum atılarkən rəvan lava axımını andıran bölük indi səpələnir, seyrəlir və parçalanırdı. Atını qabaqda sürənələr, o cümlədən Qriqori, artıq sən-görələrə çatmaqda idilər, yerdə qalanlar isə hələ xeyli daldə idilər.

Kepkasını gözünün üstünə basmış ucaboy, qaşları ağaran bir avstriyalı qaşqabaqlı-qaşqabaqlı dizini yerə vurub, üzbəüz Qriqoriyə atəş açdı. Qurğusunun istisi Qriqorinin yanağını yandırdı. O, var qüvvəsi ilə cilovu dartıb, nizə ilə düşmən üzünə cumdu. Zərbə elə güclü idi ki, nizə, nəinki sıçrayıb ayağa qalxmış avstriyalının qarını deşib o tərəfindən çıxdı, həm də ağacı yarıya kimi onun bədəninə girdi. Qriqori, zərbə endirərkən nizəni dartıb çıxarmağa macal tapmadı, avstriyalı yerə çökməyə başlayıb, nizəni bədəninin ağırlığı ilə əyəndə, geriye qatlanıb (onun tükü çənəsinin ancaq bir parçası görünürdü), qıc olmuş barmaqları ilə ağacdən yapışaraq onu cırmaqdayanda bədəni ürpeşdi və titrədi, bunu hiss edən Qriqori nizəni buraxdı. Keyimiş əlini qılıncının dəstəsinə atdı.

Avstriyalılar şəhərin kənar küçələrinə qaçırdılar. Boz mundirli avstriyalı dəstələri arasında kazak atları şahə qalxırdı.

Qriqori nizəni əlindən buraxandan sonra ilk dəqiqədə özü də səbəbini bilmədən atın başını geriye çevirdi. O, dişlərini qıcırtdı və xıçmistrin yanından çaparaq keçdiyini gördü. Qriqori qılıncını yastısına ata çırpdı. At boynunu uzadıb, onu küçə ilə çaparaq apardı.

Tüfəngsiz bir avstriyalı, kepkasını ovcunda bərk-bərk sıxaraq, ağılını itirmiş halda bağın dəmir şəkəkəli hasarının qırağı ilə sendir-ləyə-sendir-ləyə qaçırdı. Qriqori arxadan onun sallaq peysərinə, boynunun yaş yaxalığını görürdü. Qriqori özünü ona yetirdi. Ətrafda hökm sürən quduzluqdan qeyzlənmiş Qriqori qılıncını yuxarı qaldırdı. Avstriyalı dəmir şəkəkəli hasarın qırağı ilə qaçdığından səmsizlik əmələ gətirir, onu qılıncı vurmağa Qriqoriyə imkan vermirdi. Buna görə də Qriqori qılıncını çəpəki tutub, yəhərdə yana əyildi, onu avstriyalının gicgahına ilişdirdi. Avstriyalı cıncırını belə çıxarmadan hər iki əlini yarasının üstünə basdı və dərhal dalını hasara çevirdi. Atın başını saxlaya bilməyən Qriqori ötüb keçdi; atı döndərərək ləhrəm yerləşlə ona tərəf sürdü. Avstriyalının vahimədən azacıq uzunsovlaşmış dördbucaq siması çuqun kimi qaraldı. O, qollarını yanına salıb, kül kimi qalınmış dodaqlarını tez-tez tərpətdirdi. Gicgahına çəpinə dəymiş qılınc dərisini qopartmışdı; qırmızı parçanı xatırladan dəri yanağının üstündən aşağı sallanmışdı. Qanı çəpəki axıb mundirinin üstünə tökülürdü.

Qriqori ilə avstriyalının nəzəri rastlaşdı. Avstriyalının ölüm dəhşəti ifadə edən gözləri Qriqoriyə baxırdı. Avstriyalının dizləri yavaş-yavaş qatlanır, boğazında nə işə xırıldayırdı. Qriqori gözlərini qıyıp qılıncını endirdi. Güclü zərbə avstriyalının kəlləsini iki parça elədi. Avstriyalı, sürüşmüş kimi, əllərini yuxarı qaldırıb yıxıldı; kəlləsinin parçaları boğuş səslə küçənin daşlarına dəydi. At fıncırab irəli atıldı. Qriqorini küçənin ortasına çıxartdı.

Küçələrdə getdikcə seyrələn güllə səsləri eşidilirdi. Qan-tər içində olan bir at kazak meyitini sürüyə-sürüyə Qriqorinin yanından keçdi. Kazakın ayağı üzəngiyə ilişmişdi, daşlara dəyib, paltarları parça-parça olmuş kazakın meyitini at sürükləyib aparırdı.

Qriqori onun şalvarının qırmızı zolağını, bir də boynunda yumrulanmış və tikə-tikə olmuş yaşıl gimnastyorkasını görürdü.

Elə bil Qriqorinin əmğəyindən bərk-bərk basdılar. O, atdan düşüb başını buladı. Arxadan özlərini yetirmiş üçüncü bölüyün kazakları atlarını çapıb, onun yanından keçirdilər. Bir nəfər yaralı-nı şineli üstə qoyub apardılar, əsir alınmış bir dəstə avstriyalını at qabağına qataraq qovurdular. Onlar bir-birinə qısılmış qoyun kimi yüyürürdülər, çəkmələrinin nallı dabanları vəhşicəsinə kədərli səslənirdi. Onların sifətləri Qriqorinin nəzərində həlməşik gil rəngli bir ləkəyə çevrilmişdi. O, cilovu buraxıb, nə üçün getdiyini özü də bilmədən, qılıncı parçaladığı avstriyalı əsgərin yanına qayıtdı. Meyit yenə bayaqkı yerində, dəmir şəkəkəli hasarın qəşəng naxışlı haşiyəsi yanında idi; o, kirli, mixəyi rəngli ovcunu sədəqə istəyən adam kimi irəli uzatmışdı. Qriqori onun üzünə baxdı. Avstriyalının sifəti ona balaca, lap uşaq sifəti kimi kiçik görünürdü; halbuki kişinin bıqları sallanmış, çəkdiyi əzabdanmı, əvvəlki fərəhsiz həyatın möhnətindənmi, sərt ağzı azca əyilmişdi.

Tanımadığı bir kazak zabiti atını sürüb oradan keçəndə küçənin ortasından Qriqoriyə qışqırdı:

– Ey, bəri bax!

Qriqori zabitin toz basmış ağ kokardına baxdı, ayaqları bir-birinə dolaşa-dolaşa atın yanına gəldi. Qriqori sərrast addım ata bilmirdi, elə bil ki, dalına ağır yük çatmışdılar; rəzalət və şübhə ürayını sıxırdı. O, atın üzəngisindən yapışdı və ağırlaşmış ayağını xeyli vaxt yerdən qaldıra bilmədi.

VI

Tatarsk xutoru ilə ətraf xutorların əsgərliyə ikinci növbədə çağırılmış kazakları evdən çıxandan iki gün sonra Yeya xutorunda gecələdilər. Xutorun aşağı tərəfində yaşayan kazaklar yuxarı tərəfin kazaklarından gen gözdirdilər. Buna görə də Petro Melexov, Anikuşka, Xristonya, Stepan Astaxov, İvan Tomilin və başqaları bir mənzilə düşdülər.

Ev sahibi – Türkiyə müharibəsində iştirak etmiş ucaboylu zəif qoca onlarla söhbətə başladı. Kazaklar artıq mətbəx və dəhlizdə palaz salıb uzanaraq, yuxu qabağı papiros çəkirdilər.

– Əsgər balalar, deməli, davaya gedirsiniz?
– Davaya gedirik, babacan.
– Deyəsən, bu dava Türkiyə davasına oxşamayacaq? İndi, bir görün, nə cür silahlar çıxıb.

– Fərqi yoxdur. Eyni belədir! Türkiyə müharibəsində də camaat qırılırdı, bu davada da qırılacaqdır, – deyə Tomilin kimə isə qəzəblənərək donquldandı.

– Sən, özizim, mətləbdən kənar çərənləyirsən. Başqa cür dava olacaq.

Kristonya eşməsinin qalığını dırnağının ucuna basıb söndürdü, qocanın sözlərini tənbcəsinə, əsnəyə-əsnəyə təsdiq elədi:

– Əlbəttə, orası elədir.

– Vuruşarıq, görərik, – deyə Petro Melexov da əsnədi və ağzına xaç vuru, şinelini üstünə çəkdi.

– Oğlanlarım, sizdən belə bir şey xahiş edirəm. Çox xahiş edirəm, özünü də siz mənim bu sözlərimi yadınıza salacaqsınız, – deyə qoca sözə başladı.

Petro şinelinin ötəyini bir az qaldırdı, qulaq verdi.

– Bir şeyi unutmayın: salamat qalmaq istəyirsinizsə, ölüm qorxusu olan vuruşmadan sağ-salamat çıxmaq istəyirsinizsə, – bəşər ədalətini gözləməlisiniz.

– O necə ədalətdir? – deyə kənarda uzanmış Stepan Astaxov soruşdu. O, etimadsızlıqla gülümsündü. Müharibə xəbərini eşitdiyi vaxtdan bəri o, gülümsünməyə başlamışdı. Müharibə onun üreyindən idi, adamları bürümüş ümumi çaxnaşma, başqalarının canındakı ağrı onun şəxsi ağrılarını unuduran kimi idi.

– Bax, bu ədaləti: birincisi, müharibədə başqasının şeyini götürmə. Allah eləməsin, qadına toxunasınız, bundan başqa bir dua var, onu bilməlisiniz.

Kazaklar yerlərində qurdalandılar, hamısı birdən danışmağa başladı:

– Biz istərdik ki, öz şeylərimiz itməsin, sən də başlamısan ki, özgeyin şeylərinə toxunma.

– Bəs arvadlara necə toxunmamalı? Zorla deyirsənsə, bunu anlayıram, olmaz, bəs arvadın öz razılığı ilə necə?

– Heç arvadsız keçinmək olarmı?

– Lap doğru dedin!

– Bəs o dediyin dua nə cür şeydir?

Qoca gözlərini açıqlı-acıqlı ağırtmış, hamıya birdən cavab verdi:

– Qadınlara heç cür toxunmaq olmaz. Heç bir vəchlə! Dözməzsən başını verərsən, ya da yaralanarsan, sonra peşmanlığını çəkərsən, ancaq gec olar. Duanı sizə deyərəm. Mən Türkiyə müharibəsinin əvvəlindən axırına kimi davada olmuşam, həmişə ölüm başımın üstünü alıb, amma bu duanın sayəsində sağ-salamat qalmışam.

Qoca yan otağa keçdi, ikonaların altında eşələndi və köhnəlikdən rəngi saralmış, qatı kəsilmiş bir kağız parçası gətirdi.

– Budur. Qalxın, üzünü köçürdün. Sabah, yaqın xoruz banlamamış yola düşəcəksiniz?

Baba stolun üstünə qoyduğu xışıldayan kağızı ovcu ilə sıgallayıb hamarladı, kənara çəkildi. Hamıdan əvvəl Anikuşka yerindən qalxdı. Pəncərə dəşiyindən içəri dolan küləyin tərpətdiyi çırağın alovu titrəyir, Anikuşkanın arvad üzü kimi tüksüz sifətində öyri kölgələr dolayırdı. Stepan Astaxovdan başqa kazakların hamısı qalxdı, duanın üzünü köçürtdü. Duanı hamıdan əvvəl yazmış Anikuşka dəfərdən qopardığı kağız parçasını büküb, bir qaytanla boynundakı xaçın üstünə bağladı. Ayağını oynadan Stepan onu lağa qoydu:

– Bit yuvası düzəldirsən. Onlar qaytanın üstündə törəyib arta bilməzdilər, amma indi rahat artarlar, çünki onlara kağızdan ev salmışan. Qiyamət yuvadır!

Qoca hirsələnib Stepanın sözünü kəsdi:

– Bura bax, qoçaq oğlan, duaya inanmırsansa, səsini kəs, otur! Sən adamlara mane olma və dinə istehza etmə! Bu həm vicdansızlıqdır, həm də günahdır!

Stepan gülümsəyib heç nə demədi; Anikuşka aranı sakitləşdirmək niyyətilə qocadan soruşdu:

– Duada oxdan-kamandan danışirlar. Bunların adı nə üçün çəkilir?

– Basqın duasıdır, – bu, bizim zamanədən çox-çox əvvəl yazılmışdır. Dua mənim rəhmətlik babama onun babasından qalmışdır. Hələ ola bilsin ki, bir az da ondan qabaq yazılmışdır. Axı qədim zamanlarda davaya oxla-kamanla gedirdilər.

Kim hansı duanı istəyirdisə onun üzünü köçürdü.

SİLAHDAN QORUYAN DUA

İlahi, sən özün kömək elə. At kimi ağ bir dağın başında bir daş var. Su daşı delib keçə bilmədiyi kimi ox və güllə də mən Allah bəndəsinin bədənindən, yoldaşlarımın, atımın canından keçə bilməsin. Zindana dəyib qayıdan gürz kimi, qoy bu dua gülləni mənədən qaytarsın; dəyirmandası necə fırlanırsa, qoy ox da mənəim dövrəmdə fırlansın, mənə yaxın gəlməsin. Günəş də, ay da işıqlıdır, mən Allahın bəndəsi də həmin işıqla möhkəmlənmişəm. Dağın dalında bir qalaça var, qalaçanın qapısı qıfıllanmışdır, mən onun açarını dənizin dibindəki Altör adlı ağ-yanar daşın altına tullayıram, bu daşın yeri isə nə rəmmala, nə cadugərə məlumdur, onun yerini nə sehrbaz, nə də tilsimçi bilir. Okeanların suyu axıb azalmadığı, sarı qum zərrelərini saymaq mümkün olmadığı kimi, mən Allah bəndəsi-nə də heç nə bata bilməsin. Ata, oğul və müqəddəs ruh¹ naminə. Amin.

DÖYÜŞDƏ QORUYAN DUA

Bir deryayi-ümman var, həmin deryayi-ümmandə Altör adlı bir ağ daş var, həmin Altör daşının üstündə çox uzun bir daş kişi var. Mən Allah bəndəsinə, yoldaşlarıma günbatandan gündoğana qədər, yerdən göyədək daş libas geyindir; onu iti qılnc və xəncər kəsməsin, polad ox və nizədən, qızmış və soyuq mizraqdan, bıçaqdan, baltadan və top atəşindən qorusun; qurğuşun güllələrdən və sərrast silahlardan mühafizə eləsin; qartal, qu, qaz, durna, çəkəkən və qarğa lələkli oxların cəmisindən saxlasın; türk vuruşmalarından, Kırım və Avstriya, tatar və litvalı, alman, şilin və kalmık kimi yağlıların basqınlarından hifz eləsin. Ey müqəddəs övliyalar və ilahi qüvvələr, mən Allah bəndəsinə hifz edin. Amin.

BASQINA GEDƏRKƏN QORUYAN DUA

Ey pak və müqəddəs həzrəti Məryəm, ey peyğəmbərimiz İsayi-Məsihi. Xudaya, basqına gedən mən bəndəni, mənəimlə birlikdə gedən yoldaşlarımı yerin-göyün bəlasından hifz elə; hamımızı buludlarla çulğalla, bizi səmavi, müqəddəs daş hasar içərisinə al. Müqəddəs övliyamız Dmitri Solunski, mən Allah bəndəsinə, mənəim yoldaşlarımı dünyanın

dörd tərəfində amanda saxla; müxənnətlər bizə güllə ata bilməsinlər, ox atmaq istəsələr o, bədənəimə batmasın, bizi təbərzin kəsməsin, doğramasın, nə küp əzişdirsin, nə balta parçalasın, nə qılnc şaqqalasın, doğrasın və kəssin, nə bıçaq, nə qoca, nə cavan, nə qarabuğdayı adam, nə qara adam, nə kifir, nə cadugər, nə başqa sehrbaz canımıza xəter yetirə bilməsin. Bundan sonra hər şey mənəim, kimsəsiz bir yetim və təqsirkar kimi gözlərim önündədir; o deryayi-ümmandə, cəzireyi-Buyanda demirdən bir sütun var; bu kişi əsasının ucunu demirə, polada, göy qalay, qurğuşun və hər çeşid oxa-yaya toxunduran kimi əsa onu dəlir: "Get, deyir, ey demir, çıxdığın ana qarnına qayıt; bu Allah bəndəsinin, onun yoldaşlarının və atlarının yanından öt. Silahlara sap olmuş ağaclar da meşəyə yönəlsinlər, oxların yanındakı lələklər quşların vücuduna qayıtsın, yapışqan da balığın qarnına axsın". Mən Allah bəndəsinin bədənini qızıl libas içərisinə al, vuruşmadan və güllədən, top atəşindən və mermidən, nizədən və bıçaqdan hifz elə. Bədənəim zirehdən də möhkəm olsun. Amin.

Kazaklar özünü köçürtdükləri duaları can köynəklərinin altında gizlədərək gətdilər. Kimi duanı qaytanla bağladı, kimi anası xeyir-dua zamanı verib içinə bir çimdik vətən torpağı doldurulmuş balaca düyünçəyə tikdi, ancaq ölüm, özləri ilə dua gəzdirenləri də haqlayırdı.

Qalitsiya və Şərqi Prussiya çöllərində, Karpat dağlarında və Rumıniyada – müharibə alovlarının şölələndiyi və kazak atlarının dırnağı dəydiyi hər yerdə onların meyitləri sərilir, torpağın altında çürüyürdü.

VII

Donetsk mahalının yuxarı stanitsalarının – Yelanskaya, Veşenskaya, Miqulinskaya və Kazanskaya stanitsalarının kazaklarını adətən 11-ci və 12-ci orduların polklarına, bir də leyb-qvardiyanın Ataman polkuna aparırdılar.

1914-cü ildə Veşenskaya stanitsası kazaklarından hərbi xidmətə çağırılanların bir qismini nədənsə, bütünlüklə Ust-Medveditsa mahalı kazaklarından ibarət olan Yermak Timofeyeviç adına 3-cü Don Kazak polkuna qatdılar. Başqaları ilə birlikdə Mitka Korşunov da 3-cü polka düşdü.

¹ Xristian dinində Allahın üç adı var: ata, oğul və müqəddəs ruh

Polk 3-cü süvari diviziyasının bezi hissələri ilə birlikdə Vilno şəhərində dayanmışdı. İyunda bölükler, atları çəmən otları ilə saxlamaq üçün şəhərdən kənara çıxdı.

Bürkülü, tutqun bir yay günü idi. Göydə qalaqlanmış buludlar günəşin qabağını kəsmişdi. Polk yürüşlə gedirdi. Orkestr gurlayırdı. Başlarına yüngül yay furajkası qoymuş, əyinlərinə nazik kitel geymiş cənab zabitlər at belində dəstə ilə gedirdilər. Başlarının üstündə gömgöy papiros tüstüsü süzürdü.

Kəndarası yolun hər iki tərəfində mujiklər və bəzənmiş qadınlar ot çalır, əllərini gözlərinin üstünə qoyaraq, atlı kazak dəstələri-nə tamaşa edirdilər.

Atlar xeyli tərləmişdi. Onların paçalarının arasında tərdən sarımtıl köpük əmələ gəlmişdi, cənub-şərqdən əsən mülayim külək nəinki bu təri soyutmur, hətta buxarlı bürkünü daha da artırır.

Yol yarı olanda, bir balaca kənd yaxınlığında yalı-quyruğu qırılmış və anasını itirmiş biryaşar dayça beşinci bölüyə qoşuldu. O, çaparaq kənd hasarı dalından çıxdı, çoxlu atı gören kimi kişnədi, oynaqlaya-oynaqlaya düz atlara tərəf cumdu. Onun hələ körpə çağının yumşaq tükü tökülməmiş quyruğu yana əyilmişdi, yeyilmiş dirnaqlarının altından bozuntul toz qalxır və ayaqlanmış göy otların üstünə çökürdü. Dayça çaparaq qabaqdakı vzvoda gəldi, başını səfehçəsinə vaxmistrin atının paçası arasına uzatdı. At şıllaq atmaq istədi, amma şıllaqlamadı, görünür, dayçaya rəhmi gəldi.

Vaxmistr qamçısını yellədi onə təpindi:

– Rədd ol, çər dəymiş!

Dayçanın mehriban, ev-əşiyi xatırladan görkəmindən sevinmiş kazaklar gülüşdülər. Bu zaman gözlənilməz bir hadisə baş verdi: dayça utanmaz-utanmaz vzvodların səfi arasında soxuldu, buna görə də vzvod iki yerə ayrıldı, bayaqkı yıqcam və səliqəli şəklini itirdi. Kazaklar atlara təpinir, onları dəhmərləyir, amma atlar qətiyyətsizliklə yerlərində ayaq döyürdülər. Aralıqda qalmış dayça yanakı yeriyir və yaxınlığındakı atın yanbızından dişləməyə çalışırdı.

Bölük komandiri çaparaq özünü yetirdi.

– Bu nədir belə?

Yöndəmsiz biryaşar dayçanın araya soxulduğu yerdə atlar bir-birini sıxışdırır, finxırır, kazaklar gülümsəyə-gülümsəyə dayçanı qamçı ilə vururdular, səfləri pozulmuş vzvod elə bil qaynayırdı, o biri

vzvodlar isə daldan sıxırdılar, qəzəblənmiş vzvod komandiri bölüyün dal sırasından yolun kənarı ilə atını çaparaq qabağa sürürdü.

Bölük komandiri atını düz basabasın ortasına sürə-sürə çıxırdı:

– Nə olmuşdur?

– Budur ey, bu dayça...

– Gəlib aramıza soxulmuşdur...

– Çər dəymişi qova bilmirik!..

– Sən ona möhkəm qamçı ilişdir! Niyə yazığın gəlir?

Kazaklar təqsirkar adamlar kimi gülümsünür, qızıb irəli atılmaq istəyən atların başını bərk çəkirdilər.

– Vaxmistr! Cənab yüzbaşı, bu nə oyunbazlıqdır? Vzvodunuzu qaydaya salın, bircə bu həngəməmiş əskik idi!..

Bölük komandiri atını çaparaq kənara sürdü. Onun atı bürədi, dal ayaqları yol qırağındakı arxa düşdü. Komandir atı məhmızladı, o sıçrayıb arxın o tayına – sirkən və sarı çiçəkli çobanyastığı basmış bəndin üzünə qalxdı. Uzaqda bir dəstə zabit dayanmışdı. Ordu şarşinası başını dala əyib mehtərdən su içirdi, o biri əlini mehriban ata kimi bəzəkli, dəmir çəkilmiş yəhər qaşı üstə qoymuşdu.

Vaxmistr biabırçı söyüş söyə-söyə vzvodu araladı, dayçanı qovub yoldan çıxartdı. Vzvod sıralarını düzəltdi. Yüz əlli cüt göz üzəngiyə qalxmış vaxmistrin dayçanı qabağına qatıb qovmağına tamaşa edirdi; dayça gah dayanır, böyrü ilə vaxmistrin hündürlüyü üç verşok olan atına qısıılır, gah da ürəkür, quyruğunu belinə qaldıraraq əkilirdi; vaxmistr çox çalışır, dayçanın belinə bir qamçı ilişdirmək istəyirdi, ancaq vura bilmir, qamçı hər dəfə dayçanın quyruğunun ucuna dəyirdi. Qamçı dəyən kimi onun quyruğu aşağı sallanır, bir saniyədən sonra dayça yenə yel kimi uçurdu.

Bütün bölük gülürdü. Zabitlər də gülürdülər. Hətta qaraqabaq yasavulun üzündə də təbəssümə oxşar bir şey göründü.

Qabaqda gedən vzvodun üçüncü cərgəsində üç adam – Mitka Korşunov, Veşenskaya stanitsasının Karginsk xutorundan olan Mixail İvankov və Ust-Xoperli Kozma Kryuçkov atlarını yanaşı sürürdülər. Yekə səfətli, enlikürək İvankov dinmirdi, ləqəbi “dəvə” olan Kryuçkov, azca çopur, beli bükük bir kazak idi, o Mitkaya öcəşirdi. Kryuçkov, “köhnə” kazaklardan idi, yəni həqiqi hərbi xidmətin sonuncu ilini qulluq edənlərdən idi, polkun özündən uydurduğu qanuna görə, başqa “köhnə” kazaklar kimi, onun da cavan kazakları

cəzalandırmağa, onları məşqə alışdırmağa, hər boş şeyin üstündə qayıqla döyməyə ixtiyarı var idi. Qayda belə idi: təqsirkar kazak 1913-cü ildə xidmətə çağırılmışsa, ona qayıq toqqası ilə on üç zərbə, 1914-cü ildə çağırılmışdysa – on dörd zərbə vurulmalı idi. Vaxmistrlərlə zabitlər də bu qaydaya tərəfdar idilər, onlar belə hesab edirdilər ki, bu qayda kazaklarda nəinki rütbəyə, həm də yaşca böyük olanlara qarşı hörmət hissi yaradır.

Bu yaxınlarda prikaznı¹ rütbəsi verilmiş Kryuçkov yəhərin üstündə donqar adam kimi oturmuş, əydemli çiyinlərini quş qanadı kimi qaldırmışdı. O, gözlərini qıyıb, boz bulud qalağına baxır, sesini bölük komandiri yasavul Popovun səsinə oxşadaraq, sözləri əda ilə sındıra-sındıra Mitkadan soruşdu:

– E... Korşunov, mənə de görüm, bizim bölük komandərinin adı nədir?

Tərs xasiyyəti və höcətliyi üstündə dəfələrlə toqqa ilə döyülmüş Mitka üzünə süni hörmət ifadəsi verib dedi:

– Yasavul Popovdur, cənab köhnə kazak!

– Nece?

– Yasavul Popovdur, cənab köhnə kazak!

– Mən bunu soruşmuram. Sən mənə de görüm, biz kazaklar arasında adı nədir?

İvankov ehtiyatla Mitkaya göz vurdu, haçadodaq ağzını büzüşdürüb gülümsündü. Mitka dönüb dala baxdı, yasavulun arxadan onlara yaxınlaşdığını gördü.

– Hə, Cavab ver, görək!

– Onun adı yasavul Popovdur, cənab köhnə kazak.

– On dörd zərbə təyin edirəm. De, alçaq!

– Bilmirəm, cənab köhnə kazak!

– Dayan bir, qoy düşəcəyimiz çəməne çataq, – deyər Kryuçkov öz adı səsi ilə danışdı, – orada aşının suyunu verərəm! Söz soruşanda cavab ver!

– Bilmirəm.

– A köpək oğlu, onu necə cıradırlar?

Mitka Korşunov arxadan ehtiyatla, oğrun-oğrun gələn yasavul atının ayaq səslərini eşidir və buna görə də susurdu.

¹ Prikaznı – burada çar ordusunun kazak qoşunlarında aşağı rütbənin adıdır (uryadnik köməkçisi, yefreytor).

– Hə? – deyər Kryuçkov qəzəblə gözlərini qıydı.

Arxa cərgələrdə yavaşca pıqqıldadırlar. Kryuçkov adamların nəyə güldüyünü başa düşmədi, onu ələ saldıqlarını güman edib özündən çıxdı; pörtüb dedi:

– Korşunov, bax ha... Deməsən mənzilə çatan kimi kürəyinə düz əlli toqqa döşəyəcəyəm!

Mitka çiyinlərini çəkdi, cəsarətləndi:

– Qaraquyruq leylək!

– Bayaqdan beləcə desənə!

– Kryu-u-uç-kov! – deyər onu arxadan səslədilər.

Cənab köhnə kazak yəhərində dik atıldı və rəsmi təzimdə dayandı.

Yasavul Popov atını Kryuçkovun atı bərabərinə çatdırıb dedi:

– Bu nədir bele, alçaq, sən burada ne hoqqa çıxardırsan? Sən cavan kazaka ne öyrədirsən, he?

Kryuçkov qıyılmış gözləri ilə tez-tez kirpik çalırdı. Yanaqları qıpqırmızı qızarmışdı. Arxada adamlar qəhqəhə çəkib gülürdülər.

– Keçən il senin aşının suyunu vermedim? Bu dırnağım senin sifətini yumruqlayanda sınımadımı?... – Yasavul çeçələ barmağının uzun, iti dırnağını Kryuçkovun buruna yaxınlaşdırdı, bığlarını təpətdi: – Mən bir daha bu sözü eşitməyim! Ne dediyimi anladınmı, qardaşım?

– Elədir ki, var, zati-aliləri, anladım!

Yasavul bir qədər durduqdan sonra atını qırağa sürüb, onun başını çəkdi, bölüyü qabağa buraxdı. Dördüncü və beşinci bölüklər atları löhrəm yerləşə sürdülər.

– Bölük, löhrəm yerləşə sür!..

Kryuçkov poqonu altındakı qayıq düzəldəndə geriye çevrildi, dalda qalmış yasavula baxdı, nizəsini düz tutub, dəli kimi başını sil-kələdi:

– Ay bu Qaraquyruq leyləyi nə deyim! Zalım oğlu haradan gəlib çıxdı?

Gülməkdən qəş eləmiş və bərk tərləmiş İvankov nağıl edirdi:

– Popov bayaq dalımızca gəlirdi. Hər şeyi eşidirdi. Elə bil nədən danışıldığını hiss edirdi.

– Ay axmaq, heç olmasa mənə göz vuraydın.

– Nəyim görəkdir.

– Nəyinə görəkdir? Aha, onda çılpaq bədəninə on dörd toqqa gəldi!

Böyüklər ətrafdakı mülkədar malikanələrinə dağılıdılar. Kazaklar gündüz mülkədarlar üçün yonca biçir, biçənəyin otunu çalır, gecələr ayaqlarından cıdarlanmış atlarını verilən sahədə otarırdılar; tüstülənən ocaq qırağında əyləşib qumar oynayır, nağıl danışır, zarafatlaşırdılar.

Altıncı böyük çox varlı polyak mülkədarı Şneydere muzdurluq edirdi. Zabitlər malikanədəki kiçik binada yaşayır, qumar oynayır, sərxoşluq edir, hamısı birdən malikanə müdirinin qızına pərəstiş edirdi. Kazaklar malikanədən üç verst kənarda düşərgə salmışdılar. Səhərlər müdir ikiatlı uzun arabaya minərək, onlara baş çəkməyə gəlirdi. Kök, hörmətli ağa balası, keyimış yoğun ayaqlarını arabadan ağır-ağır qaldıraraq qalxır, günlüyü lak ağ furajkasını yelləndərək "kozakları" salamlayırdı.

- Pan, gəl bizimlə ot çal!
- Gəl işlə, qamının piyi bir az ərisin!
- Vaxt ikən kərəntini əlinə götür, yoxsa bir gün iflic olacaqsan!
- deyə ağ köynək geymiş kazaklar ona qışqırırdılar.

Pan qırağı haşiyəli dəsmalı ilə daz başındakı açıq-çəhrayı qızırtını silir, çox etinasızlıqla gülümsünür, sonra da vaxmistrlə gedir, ona biçilməli yeni sahələri göstərirdi.

Günorta olanda səyyar mətbəxə gəlirdi. Kazaklar əl-üzlərini yuyur, xörək yeməyə gəldirdilər.

Xörəyi səssiz-səmirsiz yeyirdilər, amma nahardan sonrakı yarım saatlıq fasilədə doyunca danışırıdılar.

- Buranın otu pisdür. Bizim çölötünə heç tay ola bilməz.
- Burada ayrıqotu, demək olar, heç yoxdur.
- Donda indi bizimkilər otu çalır qurtarıblar.
- Çox çəkməz biz də qurtarıq. Dünən ay doğdu, yağış yağacaq.
- Bu polyak xəsis adamdır. Çəkdiyimiz zəhmətin əvəzində heç olmasa hərəməzə bir butulka ara q versə idi pis olmazdı.
- Oho-ho-ho! Bir butulka arağa o, kilsədə...
- Məni bir başa salın görüm ki, bu nə cür işdir: adam nə qədər varlırsa, bir o qədər xəsis olur?
- Bunun səbəbini get hökmdardan soruş.
- Uşaqlar, mülkədarın qızını kim görüb?
- Necə bəyəm?
- Yaman kök qızıdır!

- Əl qoyunudur?
- Lap özüdür ki, var...
- Mən onu lap çiy-çiy yeyərəm...
- Bilmirəm yalandır, yoxsa gerçəkdir, deyirlər ki, bu qıza padşah nəslindən elçi gəlmişdir?
- Belə yağlı tikə heç kasıb-kusuba qismət olarmı?
- Uşaqlar, bir neçə gün bundan əvvəl belə bir yalan eşitmişəm ki, güya bizi əlahəzrət imperator özü nəzərdən keçirdəcəkdir.
- Erkek pişiyin işi qurtaranda...
- Hə, Taras, boşla, ağ eləmə!
- Əy, o papirosu mənə ver, bir qullab vurum!
- Ay dilənçi şeytan, dilənmək istəyirsənsə, get kilsənin qabağında otur!
- Ora baxın, ay camaat, Fedotka ağzını nə yaxşı marçıldadır, amma papirosu yoxdur.
- Təkcə küllü qalıbdır.
- Eh, dostum, gözlərini əməlli aç, yaxşıca bax, hələ atəşi halıca arvadından çoxdur!

Hamı qarnı üstə uzanmışdı. Papiros çəkirdilər. Çılpaq kürekləri qıpırmızı qızarana kimi gün altında uzanırdılar. Bir az kənarda köhnə kazaklardan beş nəfəri cavan kazaklardan birini sorğu-suala tutmuşdu:

- Hansı stanitsadansan?
- Yelanskayadan.
- Deməli, keçilərdənsən?
- Elədir ki, var.
- Sizin yerlərdə duzu nə ilə daşıyırlar?
- Onların yaxınlığında Kozma Kryuçkov çulun üstündə uzanmışdı, o darıxır, seyrək tüklü bıqlarını barmağına sarıyırdı.
- At ilə.
- Daha nə ilə daşıyırlar?
- Öküzlə.
- Yaxşı, bəs çömçə balığını Krımdan nəyə yükləyib gətirirlər?
- Bir cür öküzlər var ey, belində quzları, özü də tikanlı bitkiləri otlayır: onların adı nədir?
- Dəvə.
- Oho-ho-ha-ha!..

Kryuçkov tənbelcəsinə yerindən qalxdı, sarımtıl-qaraşın və xirtəkdən saz boynunu irəli uzadıb, dəvə kimi belini əyə-əyə cərimə edilmiş kazaka tərəf yönəldi, gedə-gedə bel toqqasını açdı.

– Uzan!

Axşam olanda isə iyunun donuq yaşıl qaranlığında çöldə ocaq başında mahnı səsləri yüksəlirdi:

Qara köhlən atın belində kazak,
Düşüb obasından-elindən uzaq,
Yurdunu əbədi tərk edib getdi...

Kazaklardan biri gümüş kimi saf cingiltili tenor səslə oxumağa başlayır, yoğun səslər ona dəm tutur, ətrafa məxmər kimi yumşaq kədər yayırdı.

Dönməyəcək geri o bədbəxt artıq.

Tenor səs pille-pille ucalır, lap zilə qalxır:

Nahaq yerə onun nişanlı yarı,
Gecə də, gündüz də şimala baxır.
Dikir gözlərini yollara sarı,
Sevgili gözləyir, yarı axtarır.

Mahnıya bir çox başqa səslər də qoşulur, onu gücləndirir. Buna görə də mahnı indi gur səslə və polesye pivesi kimi məstedicidir.

Dağların ardında çovğun, qar olar,
Dondurur hər şeyi ayazla saxta.
Qovaq zağ-zağ əsər, şamlar uçunar,
Kazakın sümüyü qalar qar altı.

Bu səslər kazak həyatının sadə hekayətidir; mahnıya istiqamət verən tenor səs qarı ərmiş, nəfəsindən baharın ətəri gələn torpağa qonmuş torağay kimi çırpınır:

Kazak ölən zaman yalvarıb dedi:
Baş daşım yerində dik təpə qurun!

Tenor səslə birlikdə yoğun səslər də kədər yayır:

Qoy bu təpə altı yatan qərribin
Üstündə gül bitsin, bülbül oxusun!

Başqa bir ocağın qırağında adam da azdır, həm də onlar başqa mahnı oxuyurlar:

Fırtınalı Azov sahillərindən,
Gəmilər yön alıb Dona gedirlər.
Qalibtek çıxaraq qanlı döyüşdən,
Atamanlar evlərinə dönürlər.

Bir qədər uzaqdakı üçüncü ocağın başında bölük naqqalı, arabir tütütdən öskürə-öskürə qərribə əhvalatlar danışdı. Onu zəifləmə-yən bir maraqla dinləyir, hərdənbir, hekayə qəhrəmanı moskvalılar və ya cin-şeyatin tərəfindən qurulmuş fitnə-fəsaddan, maneələrdən məharətlə xilas olduqda, əlini ocaq işığında tərpədir, şappıltı ilə çəkməsinin boğazına vurur, öskürəkli səslə və heyrtlə qışqırırdı:

– Ay səni nə deyim, lap qiyamət oldu!

Bundan sonra yenə nağıl söyləyənin ara verməyən rəvan səsi eşidilirdi...

...Polk müvəqqəti düşərgəyə gələndən bir həftə sonra yasavul Popov bölük nalbəndini və vaxmistri yanına çağırırdı.

– Atlar nə haldadır? – deyə vaxmistrdən soruşdu.

– Bəd deyildirlər, zati-aliləri, hətta lap yaxsıdırlar. Bellərinin yağırı düzəlmişdir. Kökərlilər.

Yasavul qara biglərini eşdi, uclarını dik qaldırdı (ona Qaraquyruq leyələk ləqəbi elə məhz buna görə verilmişdi) və vaxmistrə dedi:

– Polk komandirindən emr gəlmişdir. Üzəngilər və yüyən ağızlığı qalaylanmalıdır. Eləhzret hökmdar özü polku nezerden keçirecekdir. Herr şey gümüş kimi parıldamalıdır: yeherlər də, başqa şeylər də. Kazaklara baxan adamın gerek könlü gülsün, üreyi açılsın. İndi mənə de görüm, bu dediklərim nə vaxt hazır olar, qardaşım?

Vaxmistr nalbəndin üzünə baxdı, nalbənd də vaxmistrin. Sonra hər ikisi yasavulun üzünə baxdı.

Vaxmistr dedi:

– Zati-aliləri, bazar gününədək hazırlaya bilsək olarmı? – Sözüni bitirən kimi barmağını hörmətlə tütündən saralmış bıqına toxundurdu. – Bax ha! – deyə yasavul ona qəzəblə xəbərdarlıq etdi.

Vaxmistrə nalbənd tapşırıq alıb getdilər.

Həmir günden hökmdarın baxışına hazırlıq işləri başlandı. Kar-ginskaya stanitsası nalbəndinin oğlu Mixail İvankov özü bacarıqlı nalbənd idi; üzəngilərlə gəmlərin qalaylanmasına kömək edir, başqa kazaklar da atlarını normadan artıq qaşovlayır, yüyənləri təmizləyir, qantarğaları və qoşqu ləvazimatının metal hissələrini kərpic ovuntusu ilə sürtüb ağardırırlar.

Bir həftədən sonra polk təzə gümüş abbası kimi par-par parıldayırdı. Kazakların sifətindən tutmuş atların dirnaqlarına qədər hər şey işıldayırdı. Şənbə günü polk komandiri polkovnik Qrekov polku nəzərdən keçirtirdi və qızgın hazırlıq apardıqlarına, görkəm etibarını ilə qəşəng olduqlarına görə zabitlərə və kazaklara təşəkkür etdi.

İyul günləri mavi bir kələfcə kimi çözlənib gedirdi. Doyunca yemləndirilən kazak atları kökəlib yaxşılaşırdı, yalnız kazaklar vələvələ içində qalmışdılar, səksəkədən ürəkləri üzülürdü; əlahəzrət imperatorun baxışa gələcəyinə dair xəbər-əfər yox idi... Həftəni insanı zara gətirən söz-sov, tələş və hazırlıq içində başa vurdular. Vilnoya doğru hərəkət etmək barədəki əmr gələndə, elə bil onların başlarına bir qazan qaynar su tökdülər.

Axşam olmamış Vilnoya çatdılar. Bölüklərə ikinci bir əmr gəldi: kazakların şeyləri doldurulmuş sandıqlar təchizat anbarlarına təhvil verilsin və hamı ehtimal edilən yürüşə hazırlaşsın.

Kazaklar darıxır, vızvod komandirlərindən soruşurdular:

– Zati-aliləri, bunun səbəbi nə ola bilər?

Zabitlər çiynlərini çəkdi. Düzünü bilmək üçün onlar özləri lap qızıl pul verməyə hazır idilər.

– Bilmirəm.

– İmperatorun hüzurunda manevr keçiriləcəkdirmi?

– Hələlik məlum deyildir.

Kazakları sakitləşdirmək üçün zabitlərin verdikləri cavab bunlar idi. İyulun on doqquzunda polk komandirinin çaparı axşamçağı altıncı bölükdən bir dostuna – tövlədə keşikçi durmuş bir kazaka fürsət tapıb bu xəbəri pıçıldamışdı:

– Mühəribə başlanır, əmi!

– Yalan deyirsən?!

– Allah haqqı, yox. Amma heç kəsə demə, ha!

Şəhər polku atlı divizionu qaydasında sıraya düzdülər. Qışlaların tozlu pəncərə şüşələri donuq işıldayırdı. Polk atlanıb, komandiri gözləyirdi.

Yarışıqlı ata minmiş yasavul Popov altıncı bölüyün qarşısında dayanmışdı. Ağ əlcəkli sol əli ilə atın cilovunu dartırdı. At boynunu yana əyir, qaşındığı üçün, üzünü döşündəki əzələ bəndinə sürtürdü.

Polkovnik at belində qışla binasının tinindən çıxdı, atını sıra qarşısında saxladı. Yavəri çox səlqi ilə saxladığı çeçələ barmağını zərif bir hərəkətlə yana əyərək, yaylığını cibindən çıxartdı, amma burnunu silməyə macal tapmadı. Polkovnik gərgin sükutu pozaraq dedi:

– Kazaklar!.. – bu amirane səs dərhal hamının diqqətini cəlb etdi.

Hamı öz ələmində fikrə gedib deyirdi: “Məlum olacaq”. Səbirsizliklə qovuşmuş həyəcan son həddinə çatmışdı. Mitka Korşunov dilxor oldu, ayağının gah birini, gah o birini qaldırıb qoyan atının böyrünü təpiklədi. Onunla bir cərgədə durmuş və atın üstündə rahat əyləşmiş İvankov daş kimi hərəkətsiz idi, o, əyri dişləri qarala-qarala, haçadodaq ağzı əsnəyən adam kimi, açıla-açıla natiqi dinləyirdi. Onun arxasında durmuş Kryuçkov belini büküb gözlerini qıymışdı, onun dalında dayanmış Lapin qulaqlarını at qulağı kimi şəkəlib dinləyir, ondan geridə isə Şeqolkovun diyir-diyir qırılmış xirtəyi görünürdü.

– ...Almaniya bizə mühəribə elan etmişdir.

Dümdüz cərgələr arasında bir xışılta eşidildi, elə bil çöldə, yetişmiş arpa zəmisini külək dalğalandırıb keçdi. Qəflətən bir at kişnədi, onun səsi qulaqları batırdı. Bərələ qalmış gözlər, açıla qalmış ağızların kvadrat qaraltıları birinci bölüyə doğru yönəldi: at orada, sol cinahda kişnəmişdi.

Polkovnik yenə də danışdı. O, sözləri lazımı qayda ilə deyir, kazaklarda milli qürur hissi alovlandırmağa çalışırdı; lakin indi minlərcə kazakın gözləri qarşısında canlanan ayaqları altına salınan düşmənin xışıldayan ipək bayraqları deyil, onların öz gündəlik həyatı, onları evə səsəyən ellər, obalar, arvadları, uşaqları, sevgililəri, biçilməmiş tarlaları, yetim qalmış xutorları, stanitsaları idi...

“İki saatdan sonra eşelonlara yüklənməlisiniz”. Hamının beyninə möhkəm həkk olunmuş yeganə şey indi bu idi.

Sıralardan bir az kənarda dayanmış qadınlar – zabıt arvadları ağlayır, yaylıqları ilə gözlərini silirdilər, kazaklar dəstə-dəstə qış-lalara doğru axışdırdılar. Bölük komandiri Xoprov arvadını – sarışın polyak qızını, demək olar, qucağında aparırdı.

Polk mahnı oxuya-oxuya vağzala yola düşdü. Adamların bağır-tısı orkestrin səsinə batırdı, yarı yolda isə orkestr yerli-dibli səsinə kəsdi. Zabıt arvadları arabalara doluşaraq gəlir, ala-bəzək paltarlı adamlar səkilərin üstü ilə yeriir, atların dırnaqları altından havaya çınqıl sovrulurdu; mahnı oxuyan kazak, həm özünün, həm də yol-daşlarının taleyinə gülürmüş kimi, sol çiynini darta-darta, göy poqonu çiynində qızdırmalı kimi titrəyə-titrəyə biabırçı sözlərlə dolu kazak mahnısını bağıra-bağıra oxuyurdu:

Əntiqə qız, mən bir balıq tutmuşam...

Bölük sözləri qəsdən bir-birinə qovuşdurur, səslərini atların təzəcə nallanmış dırnaqları altından çıxan guppultuya uyğunlaşdırır, vağzala, onların evi olacaq qırmızı vaqonlara yalnız yeganə nəsiblərini – mahnılarını aparırdılar:

Balıq tutmuşam, balıq tutmuşam, balıq tutmuşam.
Əntiqə qız, balıq şorbası bişirmişəm,
Balıq şorbası, balıq şorbası bişirmişəm.

Gülməkdən və xəcalətdən qızarmış, yanaqları pörmüş polk yavəri bölüyün son sırasından atını düz mahnı oxuyanlara tərəf çapdı. Mahnı oxuyan zilər qalxaraq cilovu buraxır, səkilərdə dayanıb kazakları ötürən sıx qadın dəstələrinə tərəf həyasızcasına göz vurur, qaralmış, tunc rəngli yanaqlarından balaca qara bıqlarına tərəf tər deyil, zəqqum kimi acı şirə axırdı.

Əntiqə qız, yengeni doydurdum...
Yengeni, yengeni, yengeni doydurdum...

Gətdikcə sürətini artıran parovoz kazaklara xəbərdarlıq edərək nəriləyirdi.

Eşelonlar... Eşelonlar... Eşelonlar... saysız-hesabsız eşelonlar!.. Çalxalanmış Rusiya ölkənin əsas yolları ilə, dəmir yolları vasi-təsi ilə qərb sərhədlərinə boz şinelli qurbanlıq göndərirdi.

VIII

Torjok qəsəbəsində polku bölüklərə ayırdılar. Diviziya qərar-gahından göndərilmiş əmrə əsasən altıncı bölük üçüncü korpusun piyada ordusu sərəncamına göndərildi və yürüşlə gedib Pelikaliyə qəsəbəsinə çatandan sonra qarovulçular qoydu.

Sərhədi hələ bizim sərhədcə hissələri qoruyurdu. Piyada hissə-ləri ilə topçular da özlərini yetirməkdə idi. İyulun 24-də axşamçağı 103-cü Qlebovsk polkunun bir batalyonu ilə topçu dəstəsi də həmin qəsəbəyə gəldi. Yaxınlıqdakı Aleksandrovsk xutorunda vzvod uryadnikinin başçılıq etdiyi doqquz nəfər kazakdan ibarət qarovul dəstəsi yerləşirdi.

Aynı 26-da axşam yasavul Popov vaxmistri, bir də kazak Asta-xovu yanına çağırırdı.

Astaxov qayıdıb öz vzvoduna gələndə artıq qaranlıq qovuşmuşdu. Mitka Korşunov atını yenice sulayıb gəlmişdi.

– Gələn sənənmə, Astaxov? – deyərək o, Astaxovu arxadan səslədi.
– Mənəm. Bəs Kryuçkov və bizim uşaqlar haradadırlar?
– Orada, daxmadadırlar.

İrigovdəli, cüssəli, qara bir kazak olan Astaxov, kor adamlar kimi gözlərini qıyıb daxmaya girdi. Şeqolkov stolun dalında, hisli çırağ işığında oturub noxtasının qırılmış yerini qatma ilə tikirdi. Əllərini dalına söykəmiş, sobanın yanında durmuş Kryuçkov, çar-payının üstündə hidrope¹ xəstəliyindən yatan ev sahibi polyakı gös-tərərək İvankov tərəfə göz vururdu. Onlar bir-birinin üzünə baxıb yenice gülüşmüşdülər, İvankovun çəhrayı yanaqlarında hələ də gülüş izi qalırdı.

– Uşaqlar, sabah, səhər açılan kimi, qarovula gedəcəyik.

– Hara? – deyərək Şeqolkov soruşdu, başını çevirib o tərəfə baxdı-ğı üçün, eşdiyi ipə keçirtmək istədiyi at tükü əlindən yerə düşdü.

¹ Hidrope – bədən boşluqlarına su yığılması xəstəliyi

– Lyubov qəsəbəsinə.

Mitka Korşunov içəri girib, əlindəki vedrəni kandarda yerə qoya-qoya soruşdu:

– Kim gedəcək?

– Şeqolkov, Kryuçkov, Rvaçov, Popov, bir də sən, İvankov gedəcəksiniz.

– Bəs mən, Pavliç?

– Sən, Mitri, evdə qalacaqsan.

– Cəhənnəmə ki!

Kryuçkov sobanın yanından aralandı: sümükləri xırçıldaya-xırçıldaya gərnəşib ev sahibindən soruşdu:

– Bu Lyubov deyilən yerə neçə verstdir?

– Dörd mil.

– Bu yaxındadır, – deyə Astaxov taxtın qırağında oturdu, çək-məsinə çıxardı. – Bəs bu dolaqları harada qurutmaq olar?

Dan yeri ağaranda yola düşdülər. Qəsəbədən kənarda ayaqyalın bir qız su quyusu yanında badya ilə su doldururdu. Kryuçkov atının başını çəkdi:

– Qəşəng qız, su ver içək!

Qız bir əli ilə kətan tumanından tutaraq, çəhrayı ayaqları ilə gölməçəni şappıldada-şappıldada onlara yaxınlaşdı; sıx kirpikləri arasındakı ala gözləri ilə gülümsündü, badyanı uzatdı. Kryuçkov içdi, su dolu badya ağırlıq saldığından əli titrədi; badyanın qırağından aşağıya tökülən su damlaları onun şalvarının qırağındakı qırmızı zolaqlara dəyir və damla-damla aşağı süzülürdü.

– Allah köməyin olsun, ay alagöz qız!

– İsanın ehsanı olsun.

Qız badyanı geri aldı, dalına baxa-baxa, gülümsəyə-gülümsəyə kənara çəkildi.

– Dişlərini niyə ağardırsan, ay qız, istəyirsən, gəl mənimlə gedək! – deyə Kryuçkov qıza yer düzəldirmiş kimi, yəhərdə bir tərəfə qışıldı.

Astaxov atını sürüb qışqırdı:

– Atını sür!

Rvaçov Kryuçkova tənəli nəzər saldı:

– Gözün düşdü?

– Ölmüşün baldırları gəzəyən arvad baldırı kimi qıpqırmızıdır, – deyə Kryuçkov güldü, bu sözləri eşitdikdə, hamı birdən komanda verilmiş kimi başını çevirib qıza baxdı.

Qız qırmızı baldırlı kök ayaqlarını aralayıb tumanı ətinə yapışmış və haçalanmış yanbızlarını pırtladaraq quyunun çatısı üzərinə əyildi.

– Evlənmək pis olmazdı... – deyə Popov köksünü ötürdü.

– Gəl sən bu qamçı ilə evləndirim, – deyə Astaxov ona təklif etdi.

– Qamçı ilə evləndirmək nədir ki...

– Ayğıra dönmüsən?

– Onu axtalamaq lazımdır!

– Biz onu buğa kimi burarıq.

Kazaklar gülüşdülər, atlarını löhrəm yerişlə sürüb uzaqlaşdılar. Yaxın təpə üstündən dərədə və dikdirdə yerləşmiş Lyubov qəsəbəsi göründü. Qarovula gedənlərin arxasından, təpənin dalından, günəş çıxırdı. Bir az kənarda teleqraf dirəyinin kasası üstə qonmuş torağay canfəşanlıqla oxuyurdu.

Təlim komandasını yenicə bitirmiş Astaxov qarovul rəisi təyin olunmuşdu. O, qəsəbənin ucqarında, sərhəd yaxınlığındakı həyəti özü üçün düşərgə elədi. Ev sahibi – üzü qırxıq, əyri qıç, yekə ağ keçə şlyapalı polyak, kazakları çardağın altına gətirdi, atları haraya bağlamaq lazım olduğunu göstərdi. Çardağın arxasında, seyrək payalı çəpər dalında yaşıl yonca tarlası görünürdü. Yamacların ətəyi yaxınlıqdakı meşəyə dirənirdi, oradan o yanda işə yolun sanki doğram-doğram elədiyi taxıl zəmiləri saralır, sonra yenə məxmər kimi yumşaq və qalın yoncalıqlar işildayırdı. Çardağın dalında, arxın yanında əldə durbin növbə ilə qarovul çəkirdilər. Yerdə qalanlar çardağın altında uzanıb dincəlirdi. Oranı çoxdan bayırda qalmış taxıl iyi, saman tozu, siçan ifrazatı, bir də çürüntülü torpaqdan qalxan kifli-meyxoş qoxu bürümüşdü.

Məreyin qaranlıq bir küncündə, kotanın böyründə özünə yer düzəltdirmiş İvankov düz axşamədək yatdı. Onu gün batan çağı oyatdılar. Kryuçkov barmaqları ilə boynunun dərisindən yapışib darta-darta dedi:

– Deyəsən hökumətin müftə çörəyini yeyib sıpaya dönmüsən!

Qalx, ay avara, get qarovula.

– Səfəhləmə, Kozma!

– Qalx.

– Di bəsdır! Hə, səfehləmə... bu saat qalxıram.

İvankov ayağa qalxdı; onun üzü şişmiş, qıpqırmızı olmuşdu. O, enli çiyinləri arasında möhkəm durmuş, qazanaoxşar, qısa boyunlu başını əydi, burnunu çəkə-çəkə (nəm yerdə yatdığından ona soyuq dəymişdi) patrondaşını belinə bağladı və tufəngi arxasınca sürüyə-sürüyə qapıya tərəf getdi. Şeqolkovu əvəz etdi, durubini sahmanladı, keyli vaxt şimal-qərbə, meşəyə baxdı.

Orada yel əsir, ağımsov taxıl zəmiləri yavaşca dalğalanır, yamyaşıl qızılağac meşəsi batan günəşin gur sarışın şefəqinə bürünürdü. Qəsəbənin dalındakı balaca çayda (çay yaraşlıq mavi qövse bən-zəyirdi) çimən uşaqlar cığırışdılar. Bir qadın astadan bir uşağı çağırırdı: “Stasyu! Sta-a-syu! Bura gəl!” Şeqolkov bir eşmə бүkdü, aralananda dedi:

– Ora bax, günbatan gör necə şölələndi. Külək əsəcək.

– Külək əsəcək, deyə İvankov da onunla razılaşdı.

Gecə atların yəhərləri alınmışdı. Qəsəbədə çıraqlar söndürülür, səs-küy kəsilirdi.

Ertəsi günü səhərçağı Kryuçkov İvankovu mərəkdən eşiyyə çağırırdı:

– Gəlsənə qəsəbəyə gedək.

– Nə üçün?

– Gedək bir şey yeyək, bir az da içək.

– İnanmıram ki, bir şey tapasan, – deyə İvankov şübhələndiyini bildirdi.

– Mən sənə deyirəm ki, tapar. Ev sahibindən soruşmuşam. Bax, o daxmada, – üstü kirəmitli o mərəyi görürsənmi? – deyə Kryuçkov dırnaqları uzanmış qaramıl barmağı ilə nişan verdi. – Orada meyxanaçıda pıvə var, gedək?

Getdilər. Mərəyin qapısından başını eşiyyə çıxarmış Astaxov onları səslədi:

– Hara gedirsiniz?

Rütbəsi Astaxovdan yüksək olan Kryuçkov saymazyana dedi:

– İndicə gəlirik.

– Qayıdın, uşaqlar!

– Hürmə!

Qoca, gicgahları uzun tükü, göz qapaqları pırtlamış bir yəhudi kazakları təzimlə qarşıladı.

– Pıvə varmı?

– Var idi qurtarıb, cənab kozak.

– Biz pul ilə istəyirik.

– Həzrəti Məryəmə and olsun ki, yoxdur, məgər mən... Ah, cənab kozak, bu namuslu yəhudiyyə inanın, pıvə yoxdur!

– Yalan deyirsən, ay cuhud!

– Bıy, pan kozak ayıbdır. Mən düzünü dedim.

– Bəri bax, belə elə... – deyə dilxor olmuş Kryuçkov onun sözü-nü kəsdi, sürütlüb köhnəlmiş pul kisəsini çıxartmaq üçün əlini şalvarının cibinə saldı, – sən gəl bizə pıvə ver, yoxsa dava-dalaş salaram!

Yəhudi çeçələ barmağı ilə pulu ovcunun içinə basdı, pırtlamış göz qapaqlarını endirdi və dəhlizə keçdi.

Bir dəqiqədən sonra nəm divarlarına arpa kəpəyi yapışmış bir butulka araq gətirdi.

– Bəs deyirdin yoxdur! Eh, sənə nə deyim, ata!

– Mən dedim pıvə yoxdur.

– Yeməyə bir şey ver.

Kryuçkov ovcu ilə vurub, butulkanın probkasını çıxartdı, qırağı sınıq fincanı ağzına qədər araqla doldurdu.

Onlar daxmadan çıxanda azca sərxoş idilər. Kryuçkov oynayı, qaranlıq pəncərələri yumruğu ilə hədələyirdi.

Astaxov mərəkdə əsnəyirdi. Divarın o tərəfində atlar quru otu xırçıldada-xırçıldada yeyirdilər.

Axşamüstü Popov məlumat apardı. Günü avaraçılıqla başa vurdular.

Axşam oldu. Gecə oldu. Qəsəbənin üzərində yüksəkdə sap-sarı ay süzür.

Evin dalındakı bağda hərdənbir dəymiş alma şappıltı ilə ağacdan yerə düşürdü. Hiss olunurdu ki, nəm yerə düşür. İvankov gecə yarısına yaxın qəsəbənin küçəsində at tappıltısı eşitdi. Sürünüb arxın içindən qırağa çıxdı, diqqətlə səs gələn səmtə baxdı, lakin bu vaxt ayın üzünü bulud örtüdü; bu bomboz pərdə ucbatından heç nə görmək mümkün olmadı.

O, samanlığın qapısı yaxınlığında yuxulamış Kryuçkovu silkləyib durğuzdu.

– Kozma, atlılar gəlirlər! Dur görək!

– Hayandan gəlirlər?

– Qəsəbənin içiylə gəlirlər.

Onlar çsiyə çıxdılar. Küçədə, onlardan əlli sajn kənarda at dırnaqlarının tappılısı aydınca eşidilirdi.

– Gəl bağa yüyürək. Oradan daha yaxşı eşidilir.

Qaç-qaç evin dalındakı balaca bağa getdilər. Çəpərin altına sindilər. Boğuş danışq səsi eşidildi. Üzəngilər cingildədi. Yəhərlər xırıldadı. Səslər bir az da yaxınlaşdı. Atlıların tutqun qaraltıları göründü.

Hər cərgədə dörd atlı gəlirdi.

– Gələn kimdir?

– Sənə kim lazımdır? – deyə qabaq cərgələrdən bir nəfər tenor səslə soruşdu.

– Gələn kimdir, dillən? Yoxsa vuraram! – deyə Kryuçkov çaxmağı şaqqıldatdı.

– Trır, – kim isə atın başını çəkdi, onu çəpər tərəfə sürdü. – Bu sərhədçilər dəstəsidir. Olmaya qarovulçusunuz?

– Qarovulçuyuq.

– Hansı polkdansınız?

– Üçüncü kazak polkundan.

– Trişin, sən orada kiminlə danışsən? – deyə kim isə qaranlıqda soruşdu.

Çəpərə yaxınlaşmış atlı ona dedi:

– Zati-aliləri, bunlar kazak qarovul dəstəsidir.

Çəpərin yanına ikinci bir atlı da yaxınlaşdı:

– Salam, kazaklar!

İvankov xeyli duruxduqdan sonra:

– Salam, – deyə cavab verdi.

– Çoxdanmı buradasınız?

– Dünəndən.

İkinci atlı kibrit alışıdırıb papirosunu yandırdı. Kryuçkov işıqda, sərhədçi paltarı geymiş zabiti gördü.

Zabit papirosunu tüstülədə-tüstülədə dedi:

– Bizim sərhədçilər polkunu sərhəddən götürdülər. İndi siz burasını nəzərdən qaçırtmayın ki, ön atəş xəttindəsiniz. Ehtimal ki, sabah düşmən bu tərəfə hərəkət edəcəkdir.

Kryuçkov əlini tüfənginin tətiiyindən çəkmədən soruşdu:

– Zati-aliləri, bəs siz hara gedirsiniz?

– Biz buradan iki verst o tərəfdə eskadronumuzla birləşməliyik. Hə, uşaqlar, atları tərpedin! Salamat qalın, kazakçıgazlar!

– Yaxşı yol.

Külək ayın üzünü örtmüş pərdəni qopartdı, qəsəbəyə, bağlardakı ağaclar üzünə, samanlığın şiş damına, dağın döşünə çatmış sərhədçilər dəstəsi üzünə sarımtıl, solğun işıq yayıldı.

Səhər bölüyə məlumat çatdırmaq üçün Rvaçov yola düşdü. Astaxov ev sahibi ilə danışdı, o da əvəzində azca pul alıb, atlar üçün yonca biçilməsinə razılıq verdi. Gecədən bəri atlar yəhərli saxlanmışdı. Düşmənlə üz-üzə qaldıqlarından kazaklar qorxuya düşmüşdülər. Qarşıda sərhəd gözetçiləri olduğunu bildikləri vaxt onlar ayrılıq və tənhalıq hiss etmədilər, indi, sərhədin boş qaldığı xəbərini aldıqda isə onları bürüyən ayrılıq və tənhalıq hissi daha da qüvvətlənmişdi.

Ev sahibinin əkin yeri mərəkədən o qədər də uzaq deyildi. Astaxov yonca biçməyə İvankov ilə Şeqolkovu təyin etdi. Ev sahibi palazqulaq ağ keçə şlyapasını başına qoydu, kazakları yoncalığa apardı. Şeqolkov yonca biçir, İvankov da nəm, ağır yoncanı dırmıqlayib bafa bağlayırdı. Bu vaxt durbinlə sərhədə dirənən yola baxan Astaxov gördü ki, bir uşaq cölün cənub-qərb tərəfindən qaça-qaça gəlir. Uşaq təpə başından boz dovşan kimi hoppa-hoppa qaçır, geyindiği uzun pencəyin qollarını silkələyə-silkələyə, hələ uzaqda ikən qışqırır, nə isə deyirdi. O yüyürə-yüyürə yaxınlaşdı, nəfəsi kəsilə-kəsilə, gözləri bərələ-bərələ çıxırdı:

– Kozak, kozak, ayman gəydi! Ayman o yandan gəydi.

Uşaq, pencəyinin xortumu andıran uzun qolunu irəli uzatdı, almanların gəldiyi səmti nişan verdi; bütün diqqətini toplayıb durbinlə irəli baxan Astaxov, sıx dəstə ilə uzaqdan gələn almanları gördü. O, gözlərini durbindən ayırmadan çıxırdı:

– Kryuçkov!

Kryuçkov mərəyin əyri qapısından bayıra atıldı, ətrafa göz gəzdirdi.

– Qaç, uşaqları çağır! Almanlar gəlirlər! Almanların süvari kəşfiyyat dəstəsi gəlir!

Astaxov Kryuçkovun tappılısı salaraq getdiyini eşitdi və indi durbinlə, sarı ot zolağının dalından gələn bir dəstə atlıyı gördü.

O, hətta onların köhər atlarını və tünd-göy rəngli mundirlərini seçirdi. Onlar iyirmi nəfərdən çox idilər. Atları, bir-birinə yaxın, qarışıq halda sürürdülər; müşahidəçi şimal-qərbdən gözlədiyi halda,

onlar cənub-qərbdən gəlirdilər. Atılar yolun bu tərəfinə keçib, Lyubov qəsəbəsinin yerləşdiyi dərənin üstü ilə köndələn getdilər.

İvankov dişlədiyi dilinin ucunu büzüşmüş dodaqları arasından eşiyyə çıxarıb, güc verdiyindən hıçqana-hıçqana bir şələ otu bağlayırdı. Öyriqç ev sahibi polyak da qəlyan sora-sora onun yanında dayanmışdı. Polyak əllərini toqqasının altına keçirdib, gözləri üstə çəkdiyi palazqulaq şlyapanın altından ot biçən Şeqolkova qaşqabaqlı-qaşqabaqlı baxırdı.

Oyuncağa oxşayan balaca kərəntini hirsli-hirsli hərlədən Şeqolkov donqundanırdı:

– Bu da kərəntidir? Sən otu bununla çalırsan?

– Bununla çalıram, – deyə polyak, dili qəlyanın didilmiş müstü-yünə dolaşa-dolaşa cavab verdi, barmağının birini toqqasından kənara çıxartdı.

– Sənin bu kərəntin ancaq arvadın ora-burasını biçməyə yarar!

– Hə-ə, – deyə polyak bununla razılaşıdı.

İvankov pıçıldadı. O nə isə demək istədi, amma boylanıb baxdıqda gördü ki, Kryuçkov əkin yeri ilə qaça-qaça onlara sarı gəlir. Kryuçkov bir əli ilə qılıncından yapışıb, şumun içi ilə yırğalana-yırğalana qaçaraq gəlirdi.

– Biçini boşlayın!

– Nə olub? – deyə Şeqolkov soruşdu, kərəntinin iti ucunu torpağa sancdı.

– Almanlar gəlirlər!

İvankov qucağına götürdüyü ot bafasını yerə tulladı. Ev sahibi, başı üzərindən güllə yağırması kimi, sinə-sinə, demək olar ki, əllərini yerə dirəyə-dirəyə evə tərəf qaçdı.

Onlar mərəyə yenicə çatmış, tövsüyə-tövsüyə at belinə qalxmışdılar ki, Pelikaliyə tərəfdən qəsəbəyə bir rota rus əsgəri axışdığını gördülər. Kazaklar atları onların qabağına sürdülər. Astaxov rota komandirinə məlumat verdi ki, bir alman kəşfiyyat dəstəsi, qəsəbənin arxasına keçərək, təpənin döşü ilə irəliləyir. Kapitan, toz basmış uzunboğaz çəkməsinin burnuna ciddi nəzər salıb soruşdu:

– Onlar neçə nəfərdir?

– İyirmi nəfərdən çoxdurlar.

– Siz onların qabağını kəsin, biz də buradan gülləyə basarıq. – O, rotaya tərəf döndü, sıraya düzülmək komandası verdi və sürətli yürüşlə əsgərləri apardı.

Kazaklar təpəyə çatdıqda gördülər ki, atlarını yortma yerləşə sürən almanlar onlardan qabağa keçib, Pelikaliyəyə gedən yoldan adlayırlar. Quyuğu gödək kürən at minmiş zabit hamıdan irəlidi gedir və açıq-aydın görünürdü.

Astaxov komanda verdi:

– Dallarınca sür! İkinci qarovul məntəqəsinə çatana kimi biz onları yaxalaya bilərik!

Hissəsindən geri qaldığına görə qəsəbədə onlara qoşulmuş atlı sərhədçi ayaq saxladı.

Astaxov dala çevrilib qışqırdı:

– Niyə ayaq saxladın? Qardaş, bizdən ayrıldın?

Sərhədçi saymazıyana əlini yellətdi, atını aramla qəsəbəyə tərəf sürdü. Kazaklar atlarını sürətli yorma yerləşə səyirttilər. Alman draquunlarının göyümsov paltarları indi həтта adi gözle də aydınca görünürdü. Draquunlar qəsəbənin üç verstliyindəki kiçik obada yerləşmiş ikinci qarovul dəstəsinə tərəf gedir və boylanıb kazaklara baxırdılar. Draquunlarla kazaklar arasındakı məsafə açıq-aşkar azalırdı.

Astaxov sıçrayıb yerə düşəndə boğuc səslə dedi:

– Onları gülləyə basaq!

Kazaklar ayaq üstə dayanıb cilovları qollarına doladılar və yaylım atəş açdılar. İvankovun atı şahə qalxdı, sahibini yıxdı, o yıxılarkən almanlardan birinin də atdan yumbalandığını gördü: alman əvvəlcə ağır-ağır böyrü üstə öyildi, sonra isə birdən qollarını irəli uzadıb yıxıldı. Almanlar dayanmadılar, qısalilə tufənglərini çexoldan çıxartmayaraq, atlarını səyirdib getdilər, löhrəm yerləşə keçdilər. Onlar ətrafa səpələndilər. Yel əsdiyə onların nizələrinin ucundakı parça bayraqcılar yellənirdi. Birinci olaraq Astaxov atlandı. Qamçılar iş düşdü. Alman atlı kəşfiyyat dəstəsi birdən kəskin hərəkətlə sola buruldu, onları təqib edərək, kazaklar azca əvvəl vurulmuş, atdan yıxılmış alman draquununun qırx səjınlığından keçdilər. Buradan o yana dərə-təpə idi, dayaz çıxurlar, dilim-dilim olmuş yarıqlar idi. Almanlar dərədən keçib yamaca qalxan kimi kazaklar atdan düşür, onlara hərəsi bir daraq güllə atırdı. İkinci qarovul məntəqəsinin qabağına çatanda almanlardan birini də vurub aşırıdılar.

Kryuçkov ayağını üzəngiyə keçirə-keçirə qışqırdı:

– Yıxıldı!

Astaxov, çəmə bükməkdən saralmış barmağı ilə tufəngin sandığına bir daraq patron yeridə-yeridə donqulandı:

– Kiçik obadan indicə bizimkilər də onları gülləyə basarlar!.. İkinci qarovul məntəqəsi oradadır...

Almanlar müntəzəm löhrəm yerişə keçdilər. Kiçik oba yanından ötəndə oraya göz gəzdirdilər. Lakin həyət bomboş idi, tikintilərin kirəmitli damlarını günəş berk qızdırırdı. Astaxov atın üstündən bir güllə atdı. Dəstdən azca geridə qalmış alman başını silkələdi və atını mahımladı.

Əhvalat sonra aydınlaşdı: kazaklar obadan yarım verst kənarda teleqraf tellərinin kəsildiyini bilib, keçən gecə ikinci qarovul məntəqəsindən çıxıb getmişdilər.

Astaxov üzünü qalan yoldaşlarına çevirib qışqırdı:

– Atları birinci qarovul məntəqəsinə səyirdirik!

İvankov ancaq indi gördü ki, Astaxovun burnunun dərisi soyulmuş, nazik bir qabıq parçası burnunun deşiyi üzərinə sallanmışdır. O, çiyində tüfəngini düzəldib kədərli səslə soruşdu:

– Niyə onlar özlərini müdafiə etmirlər?

Saqqo olmuş at kimi nəfəs alan Şeqolkov dedi:

– Hələ gözlə...

Almanlar dönüb arxalarına baxmadan birinci dərəcəyə endilər. Dərənin o tayında şumlanmış yer qaralır, bu tayda alağ otları və seyrək kollar görünürdü. Astaxov atın başını çəkdi, furajkasını geri itələdi, alnındakı tər damcılarını əlinin dalı ilə sildi. Dönüb yoldaşlarına baxdı, yerə bir lopa tüpürüb dedi:

– İvankov, atını dərənin üstünə sür, gör, onlar haradadırlar.

Üzü kərpic kimi qızarmış, köynəyinin kürəyi tərən islanmış İvankov, qurumuş dodaqlarını yalayıb atını sürdü.

Kryuçkov mozanları qamçı ilə qovub pıçıldadı:

– Bir papiros çəksə idik pis olmazdı.

İvankov üzəngiyə qalxaraq atı addımla sürür, qobunun dibinə, aşağılara baxa-baxa gedirdi. O, əvvəlcə yırgalanan nizə uclarını, sonra isə almanların qəflətən atların başını döndərüb, üzüyoxuşa hücumə keçdiklərini gördü. Atını qabaqda səyirdən zabit qılınıcı qəşəng surətdə göyə qaldırmışdı. İvankov atının başını geriye döndərirdi anda gördüyü zabitin qırıxıq, tutqun sifəti və qəşəng oturuşu onun hafizəsində möhkəm qaldı. Alman atlarının tarəppıltısı İvankovun ürəyində dolu yağmış kimi səslənirdi. O, kürəyində ölümün buz kimi soyuq nəfəsini hiss etdi. Atın başını döndərüb səssiz-səmsirsiz geriye səyirdi.

Astaxov tənəki kisəsinə qatlamağa macal tapmadı, cibinə qoyarkən yerə saldı.

İvankovun dalınca çapan almanları görəndə kimi Kryuçkov atını birinci olaraq qabağa səyirdi. Sağ cinahdan hücum edən alman süvariləri düz İvankovun üstünə gəlirdilər. Onlar görünməmiş bir sürətlə İvankova çatmaqda idilər. İvankov atını qamçı ilə döyür, dönüb dalına baxırdı. Bomboz olmuş sifəti qorxudan bir az da əyilmişdi, vahimədən bərəlməmiş gözləri halqadan çıxmışdı. Astaxov yəhərin qaşına yatacaq, atını hamıdan qabaqda səyirdirdi. Kryuçkov ilə Şeqolkovun arxasından toz dumanı qalxırdı.

İvankovun beynində yalnız bu sözlər dolayırdı: “Bax! Bax! Məni haqladı!” və o özünü müdafiə etmək barədə düşünmürdü; iri, dolu bədəninə yumaq kimi büzüsdürür, başını atın yalına qısırdı.

Ucaboy kürən bir alman özünü ona yetirdi. Nizəsinin onun kürəyinə dürtüdü. Nizənin ucu toqqanı yırtıb yan getdi, yarım verşok qədər çəpinə ətinə girdi.

– Qardaşlarım, geriye qayıdın! – deyər əqlini itirmiş İvankov çığırdı və qılınıcı dartıb qınından çıxartdı. İvankov böyrünə yönəldilmiş ikinci zərbəni dəf edib, üzəngiyə qalxdı, soldan ona hücum edən almanın belinə bir qılınç çaldı. Almanlar İvankovu mühasirəyə aldılar. Hündür bir alman atı İvankovun atına elə döz vurdu ki, İvankov az qaldı atdan yıxılın; İvankov yad adamın insanı dəhşətə gətirən sifətini ikinci dəfə üzəngiyə, lap yaxından gördü.

Birinci olaraq Astaxov özünü yetirdi. Almanlar onu kənara sıxışdırdılar. Dişlərini qıcırtdı, sifəti meyit kimi ağarmış Astaxov qılıncla qorunur, yəhərdə fırfıra kimi fırlanırdı. Qılınıcı ucu ilə İvankovun boynunu yaraladılar. Bir alman draquunu sol tərəfdən onun başının üstünə aldı, iti qılınıcı havada donuq bir şəkildə işlədirdi. İvankov qılınıcı qabağa verdi; polad tiyələr bir-birinə dəyib cingildədi. Arxa tərəfdən biri nizəni uzadıb onun poqon qayışına ilişirdi, dartıb poqonunu çıxartmağa cəhd etdi. Başını yana əymiş atın belində ortayaşlı, üzü çilli almanın tərli və qeyzli sifəti göründü. Alt çənəsi aramsız əsən alman qılınıcı boş-boşuna havada oynadır, onu İvankovun sinəsinə soxmaq istəyirdi. Qılınıcı qısa olduğundan çatmırdı, alman qılınıcı tulladı, tez-tez kirpik çalan, vahimədən böyümüş gözlərini İvankovdan çəkməyərək, yəhərin yanına bağlanmış qısalülə tüfəngini sarı çexoldan dartıb çıxartmağa başladı. O, qısalülə tüfən-

gini çıxara bilmədi, Kryuçkov nizəsini almanın atı üstündən uzadıb, ona dürtüdü, alman yəhərdə geriye qatlandı, tünd-göy mundirinin yaxasını dartıb çıxdı, qorxu və heyərlə fəryad etdi:

– Mayn qott!¹

Kənarda səkkiz draqun Kryuçkovu aralığa almışdı. Onu diri tutmaq istəyirdilər, lakin Kryuçkov atını şahe qaldırır, bütün bədəni ilə yırğalanaraq, qılıncını vurub əlindən salana kimi özünü qılınc ilə müdafiə etdi. Kryuçkov, ona hamıdan yaxın olan almanın nizəsini dartıb əlindən aldı və təlimdə olduğu kimi onu gəndən hərleməyə başladı.

Kənara sıçramış almanlar onun bədənini gödək qılınc ilə üzəndən yaralayrdılar. Qumsal torpaqlı, bir parça sahibsiz əkin yeri yanında insanlar üz-üzə gəlir, tutaşdıqca külek tərpedirmiş kimi yırğalanırdılar. Vahimədən vəhşiləşmiş kazaklarla almanlar nizə və qılıncı ilə hara gəldi: bir-birinin kürəyinə, qoluna, atına, silahına ilişdirirdilər... Ölümün dəhşətindən azğınlaşmış atlar bir-birinin üstünə atılır və boş-boşuna bir-birini aşırırdılar. İvankov özünü ələ alıb qılıncını, onu göz açmağa qoymayan uzunsifət, sarışın draqunun kəlləsinə endirməyə bir neçə dəfə cəhd etdi, amma qılınc hər dəfə draqunun polad dəbilqəsinin yanacağına dəyib sürüşürdü.

Başdan-ayağa qan içində olan Astaxov mühasirəni yarın çıxdı. Alman zabiti onun dalınca düşdü. Astaxov tüfəngini çiyindən çıxaran kimi zabiti, demək olar ki, düzünə atəşlə öldürdü. Bu, vuruşmada dönüş yaratdı. Bədənəri bir neçə yerdən yaralanmış almanlar zabiti itirib, səpələşdilər və geri çəkildilər. Kazaklar onları təqib etmədilər. Dallarınca güllə atmadılar. Kazaklar atlarını birbaşa Pelikaliyə qəsəbəsinə, bölüyə tərəf səyirtirdilər; almanlar, atdan yıxılmış yaralı yoldaşlarını yerdən qaldırıb sərhədə tərəf gətdilər.

İvankov atını yarım verst sürəndən sonra yəhərdə səndirildirdi:

– İşim bitdi... yıxılıram! – deyərək, atını dayandırdı, lakin Astaxov onun cilovundan tutub dartdı.

– Sür.

Kryuçkov qanını üzünə yaxır, əli ilə sinəsini yoxlayırdı. Gimnastyorkasında qanlı ləkələr dolu idi.

İkinci qarovul məntəqəsinin yerləşdiyi balaca obaya çatdıqda iki hissəyə bölündülər.

¹ Aman Allah!

Astaxov həyətin dalındakı qızılağac meşəliyi basmış əfsanəvi yaşıl bataqlığı göstərərək dedi:

– Sağ tərəfə getməliyik.

– Yox, sola getməliyik! – deyərək Kryuçkov tərslik etdi.

Atları hərəsi bir tərəfə sürdü. Astaxov İvankovla birlikdə qəsəbəyə bir az gec çatdılar. Bölüyün kazakları onları kənd hasarı yanında gözləyirdilər.

İvankov cilovu tulladı, sıçrayıb atdan düşdü və səndirilərək yıxıldı. Onun daşa dönmüş, bir-birinə yapışmış barmaqlarından qılıncı zorla dartıb çıxarda bildilər.

Bir saatdan sonra bütün bölük alman zabitinin öldürüldüyü yerə gətdi. Kazaklar meyitin çəkmələrini çıxartdılar, paltarını soyundurdular, silahını götürdülər, dövrəsinə yığılaraq, onun cavan, hirsli, indi isə artıq saralmış sifətinə tamaşa edərdilər. Ust-Xoperli Tarasov üstündə gümüş toru olan qol saatını meyitin qolundan vaxtında çıxardıb, onu buradaca vzvod uryadnikinə satdı. Zabitin pul qabında bir qədər pul, bir məktub, paket içində qoyulmuş bir çəngə sarışın saç, bir də dodaqlarında təşəxxüslü təbəssüm olan qız şəklində idi.

IX

Bu əhvalatı sonra igidlik kimi qələmə verdilər. Bölük komandirinin sevimlisi olan Kryuçkov, onun komandanlığa göndərildi yazılı məlumatına əsasən Georgi xaçı ilə təltif olundu. Kryuçkovun yoldaşları isə kölgədə qaldılar. Qəhrəmanı diviziya qərargahına yolladılar, Kryuçkov orada müharibənin sonunadək veylləndi, Petroqrad və Moskvadan nüfuzlu xanımlarla cənab zabitlər ona tamaşa etməyə gəldiklərinə görə daha üç xaç aldı. Xanımlar Don kazakını görəndə kimi ah-vay eləyər, ona bahalı papiroslar və şirniyyat bağışlayırdılar; əvvəllər Kryuçkov onunla görüşə gələnləri ana söyüşü ilə qarşılayırdı, sonralar isə zabit poqonlu qərargah yaltaqlarının səmərəli təsiri sayəsində, bu ziyarət və görüşləri gəlir mənbəyinə çevirdi: birinin üstünə beşini də qoyaraq qəhrəmanlığını nağıl edir, utanmadan yalan söyləyirdi, xanımlar da həyəcanlanır, kazakın igidliyinə heyran qalır, qəhrəman kazakın çöpür, quldur üzünə oxşayan sifətinə heyran-heyran tamaşa edirdilər. Onu görmək hamıya xoş gəlir, ləzzət verirdi.

Çar özü də qərargaha gəldi, Kryuçkovu aparıb ona göstərdilər. Sarışın, yuxulu imperator Kryuçkovu at kimi başdan-ayağa nəzərdən keçirdi; yorğun və sallaq göz qapaqları ilə kirpik çalıb, Kryuçkovun çiyinini tumarlaya-tumarlaya:

– Afərin, kazak! – deyib onu müşayiət edənlərə tərəf dönərək əlavə etdi: – Mənə qazlı su verin!

Kryuçkovun kəkili başı uzun zaman qəzet və jurnalların səhifələrini bəzədi. Üstündə Kryuçkovun şəkli olan papiroslar buraxıldı. Nijni-Novqorod tacirləri ona qızıldan sazlanmış tüfəng bağışladılar.

Astaxovun güllesi ilə öldürülmüş alman zabitinin mundirini enli faner taxta üzərinə yapışdırdılar. General Rannenkamf İvankovu və yaverini həmin taxta ilə birlikdə avtomobile oturdub, maşını ön cəbhəyə göndərilən qoşun sıraları qarşısında gəzdirir, ehtirashı rəsmi nitqlər söyləyirdi.

Əhvalat isə belə idi: hələ özü kimilərini məhv etməkdə səriştəsi olmayan insanlar, vahiməyə düşdüklerine görə toqquşmuş, bir-birinə kor-koranə zərbələr endirmiş, özlərini də, atları da şil-küt edərək, birinin ölümü ilə nəticələnən güllə səsindən qorxmış, mənəvi cəhətdən şikəst olmuş halda aralanmışlar.

Bunu igidlik adlandırdılar.

X

Cəbhə hələ uzunluğu verstlərlə olan zəhmli ilana çevrilməmişdi. Sərhəddə hərdən bir süvari toqquşmaları və vuruşmalar baş verirdi. Mühəribə elan olunan ilk günlərdən alman komandanlığı irəliyə güclü süvari kəşfiyyat dəstələri yollayırdı; bu dəstələr qoşun hissələrimizi narahat edir, qarovul məntəqələrimizin yanından sıvışıb keçərək, qoşun hissələrimizin harada yerləşdiklərini, sayca nə qədər olduqlarını öyrənirdilər. General Kaledinin komandası altındakı 12-ci süvari diviziyası Bruslovun 8-ci ordusunun ön cəbhəsində idi. Onun sol tərəfində, Avstriya sərhədini keçmiş 11-ci süvari diviziyası irəliləyirdi. Həmin diviziyanın hissələri Leşnyuv və Brodı məntəqələrini vuruşa-vuruşa tutduqdan sonra, bir yerdə mıxlanıb qalmışdı; avstriyalılara çoxlu kömək gəldi, macar süvariləri qəfil basqınlarla bizim süvari hissələr üzərinə atılır, onları göz açmağa qoymur, Brodı tərəfə sıxışdırırdılar.

Leşnyuv şəhəri ətrafındakı vuruşmadan sonra, Qriqori Melexov vücudunu bürümüş sızılıtlı daxili ağrını çətinliklə dəf edirdi. O, nəzər-çarpacaq dərəcədə ariqlənmiş, çəkisi xeyli azalmışdı, səfərdə də, dincəldə də, yatanda da, mürgüləyəndə də çəpər yanında qılıncla öldürdüyü avstriyalı tez-tez gözləri qarşısında canlanırdı. O, ilk toqquşmanı yuxuda tez-tez xatırlayıb həyəcanlanır, xatirələr ona əziyyət verdiyindən yuxuda belə nizə ağacından bərk yapışmış sağ əlinin qıc olduğunu hiss edirdi; Qriqori oyanır, gözlərini açır, hər iki qıyılmış gözüünü ağrıncaya qədər möhkəm hövkləyir, yuxusunu dağıdır.

Athılar yetişmiş taxılları tapdalayır, zəmilərdə iti uclu nalların izi qalırdı, elə bil bütün Qalitsiyaya dolu yağmışdı. Ağır əsgər çəkmələri yolları tapdalayıb bərkidir, şose yollarının daşlarını parçalayıb çıpqıla çevirir, avqust palçığını ayaqlayırdı.

Vuruşmalar gedən yerlərdə torpağın qəmli üzünü mermilər çəçək azarına tutulmuş kimi çopur-çopur etmişdi, insan qanına susamış çuqun və polad qəlpələri torpağa girib orada paslanırdı. Gecələr üfəqdən o yanda səmaya uzun qollu al şəfəqlər yüksəlir, kəndlər, qəsəbələr, şəhərciklər – od vurulmuş kimi şölələnirdi. Meyvələr yetişən və taxıl dəyən avqust ayında göyün üzü tutqun, bombos idi, hava hərdən bir xoş keçir, onda da boğanaqlı, bürkülü günün insanları əldən salırdı.

Avqustun axırı yaxınlaşırdı. Bağlarda yarpaqlar saralır, saplaqlardan onlara ölümqabağı qızartı keçirdi, uzaqdan adama elə gəlirdi ki, ağaclar da qanlarına qəltan olubdur, onların da gövdələrindən ağac qanı axır.

Qriqori bölük yoldaşlarının əhvalında baş vermiş dəyişiklikləri maraqla müşahidə edirdi. Hərbi xəstəxanadan yenice qayıtmış, yanağında at nalının izi qalmış Proxor Zikovun dodaqlarında can ağrısı ilə heyrət əlamətləri hələ də qalırdı, mehriban dana gözləri əvvəlkinə nisbətən daha tez-tez kirpik çalırdı; Yeçorka Jarkov ağnabozuna baxmadan ən ağır və biabırçı söyüşlər yağdırır, əvvəlkindən bəzə həyasızlıq edir, hər şeyə lənət oxuyurdu; Qriqorinin həmyerlisi, işgüzar və ciddi kazak Yemelyan Qroşev birdən-birə tutuldu, kömür kimi qapqara oldu, səfeh-səfeh qəhqəhə çəkməyə başladı, onun gülüşü qeyri-ixtiyari və kədərli idi. Həminin sifətində dəyişiklik var idi. Mühəribənin belasını hərə bir cür çəkirdi.

Döyüş xəttindən çıxarılmış polk üçgünlük istirahətdə idi, Don-dan göndərilmiş yeni qüvvələrə komplektləşdirildi. Bölük hamılıqla

mülkədar gölünə çimməyə getməyə hazırlaşanda, malikanənin üç verstliyindən olan stansiyadan güclü süvari dəstəsi yola çıxdı.

Dördüncü bölüyün kazakları su bəndinə çatana qədər stansiyadan gələn süvari dəstəsi təpədən endi; gələnlərin kazak olduqları aydınca göründü. Proxor Zıkov bəndin üstündə öyilib, gimnastyorkasını çıxarırdı; başını köynəyin yaxasından çıxarıb diqqətlə baxdı:

– Bizimkilərdir, donlulardır.

Qriqori gözlərini qıydı, malikanəyə doğru axışan dəstəyə diqqətlə baxdı.

– Döyüşə göndərilən hissələr gəlməyə başladı.

– Yəqin bizə köməyə göndəriblər.

– Deyəsən ikinci növbədə olanları da əsgər aparırlar.

– Uşaqlar, bir baxın. Bu ki, Stepan Astaxovdur? Odur, bax, üçüncü cərgədə! – deyə Qroşev bağrı və qısaca, cır səslə güldü.

– Bəli, onları da əsgərliyə aparırlar.

– Pah, o da Anikuşka!

– Qrişka! Melexov! Odur, qardaşın. Tanıdınmı?

– Tanıdım.

– Ay avara, muştuluğumu ver, əvvəlcə mən görmüşəm.

Qriqori Petronun hansı ata mindiyini öyrənməyə cəhd edərək almacıq sümükkləri üstündəki qırıqları sıxlaşdırıb, gözlərini qıydı və diqqətlə baxmağa başladı. “Aha, təzəsini alıblar” – deyə fikirləşdi və qardaşının üzünə nəzər saldı; son dəfə görüşüb ayrıldıqdan bəri Petronun sifəti qərribə halda dəyişmiş və qaralmışdı, sarı bığlarının ucları vurulmuş, günəşin yandırdığı qaşları gümüşü rəng almışdı. Qriqori furajkasını çıxartdı, təlim vaxtı olduğu kimi əl edə-edə qardaşını qarşılamağa getdi. Yarıçılpaq kazaklar da, kövrək mələkotu fısıqlığı və çürümüş pıtraqlığı ayaqlaya-ayaqlaya bəndin üstündən tərpenib, Qriqorinin dalınca axışdılar.

Cəbhəyə gedən bölük bağın yanından buruldu, polkun məskən saldığı malikanəyə doğru yönəldi. Bölüyün başında yaşlı, möhkəm bədənli, başı yenicə qırılmış, hökmlü qırıxıq üzündə sərt cizgilər olan bir yasavul durdu.

Qardaşına baxıb gülümsəyən, yasavulun yığcam qamətinə, min-diyi donqarburun, ehtimal ki, kalmık cinsli ata ani nəzər salan Qriqori özlüyündə: “Yəqin xırxır və kinli adamdır” – deyə düşündü.

Yasavul polad kimi cingildəyən saf səslə komanda verdi:

– Bölük! Vzvod dəstələri ilə, sol çiyin üstə irəli, arş!

Gülümsəyən-gülümsəyən Petroya baxan və sevindiyyindən həyəcanlanmış Qriqori qışqırdı:

– Qardaşım, kefin-əhvalın necədir?

– Allaha şükür, pis deyil. Sizin yanınıza gəlmişik. Hə, nə var, nə yox?

– Sağlığın.

– Salamatsan ki?

– Hələ ki, sağ-salamatam.

– Evdəkilərin hamısının sənə salamı var.

– Kefləri necədir?

– Sağ-salamatdırlar.

Petro ovcunu açıq-kürən atının dolğun sağırsına söykəyib bədənini bütünlüklə geri çevirdi, təbəssümlü baxışlarla Qriqorini süzdü, atı bir az da irəlilədikdə – tanıdığı və tanımadığı adamların toza batmış kürəkləri qardaşının qabağını kəsdi.

– Salam, Melexov! Xutordan salam!

Mişka Koşevoyu, sarışın qalın telindən tanıyan Qriqori dişlərini ağartdı:

– Səni də bizim yanımıza yollayıblar?

– Hə, sizin yanınıza yollayıblar. Biz toyuq kimi darı dənəlməyə gəlmişik.

– Dənlərsən! Gözlə özünü dənəlməsinlər!

– Ehey, elə demə!

Təkcə köynəyini geyinməyə macal tapmış Yeqorka Jarkov bənd tərəfdən bir ayağı üstə axsaya-axsaya gəlirdi. O böyrü üstə əyilir, qollarını açaraq, şalvarının miyançasını aralayır, ayağını şalvarın balağına keçirtməyə çalışırdı.

– Həmyerlilərimiz, salam!

– Bı-y-y! Əyö, bu ki, Yeqorka Jarkovdur!

– Bura bax, ay fağır, yoxsa ayaqlarını cıdarlayıblar?

– Bir deyin, görüm anam necədir?

– Sağ-salamatdır.

– Salam göndərdi, amma verdiyi sovqatı getirə bilmədim, onsuz da yüküm ağır idi.

Yeqorka cavabı görünməmiş bir ciddiliklə dinlədi və meyus olduğunu gizlədə-gizlədə, titrəyən qıçını şalvarın balağına soxmağa çalışa-çalışa lüt dalını otların üstə qoydu.

Yarıçılpaz kazaklar, göy rəng çəkilmis hasarın dalında dayanmışdılar; Donan köməyə göndərilmiş kazak süvari bölüyü qarşından – hər iki tərəfində şabalıd ağacları olan yolla həyəətə daxil olurdu.

– Stanitsa, salam!

– Sən, deyəsən, kirvəmiz Aleksandrsan?

– Özüdür ki, var.

– Andreyan! Andreyan! Ay sallaqquلاق heyvan, mənı tanımadın?

– Bəri bax, ey əsgər qardaş, arvadından sənə salam var!

– Həzrəti İsa köməyin olsun.

– Bəs Boris Belov hanı?

– Hansı bölükdə idi?

– Deyəsən dördüncüdə idi.

– Özü haralıdır?

– Vyşenskaya stanitsasının Zaton xutorundan.

– Axı o sənın nəyinə görədir? – deyə üçüncü bir kazak öteri söhbətə qarışdı.

– Lazımdır ki, axtarıram da. Ona məktub gətirmişəm.

– Qardaş, görək ki, onu Raybrod yaxınlığında öldürdülər.

– Yox-a?..

– Allah haqqı! Mənim gözümün qabağında. Sol döşünün altından güllə deydi.

– Burada Çornaya Reçkadan kim var?

– Yoxdur, atını sür!

Bölüyün dal cərgələri də gəlib çatdı, o, həyətin ortasında sıraya düzüldü. Bəndin üstü yenə də çimməyə qayıtmış kazaklarla doldu.

Bir az keçəndən sonra cəbhəyə getmək üçün indicə gəlmiş bölüyün kazakları da bənd üstə gəldilər. Qriqori qardaşı ilə yanaşı oturdu. Bəndin gil torpağından ağır rütubət iyi yayılırdı. Bəndin dibindəki axmaz suda yaşıl yosunlar bitirdi. Qriqori köynəyinin qırıqları və tikiş yerlərini bitləyir və deyirdi:

– Petro, mən ruhi əzab çəkirəm. Bu saat mən yarımcan kimi-yəm. Özümü elə əzgin hiss edirəm ki, elə bil dəyirman daşının altından çıxmışam... – Onun səsi şikayətli, qırıq çıxırdı, alnında çəpinə bir qırıq qaralırdı (bunu Petro daxili təşviş hissi ilə indicə gördü), bu qırıq yad, onda nə isə bir dəyişiklik və biganəlik əmələ gəldiyini bildirir və Petronu qorxuya salırdı.

Köynəyini dartıb öynindən çıxartmış, ağ bədənı, günəşin yandı-rıb qaraltdığı boynundakı düz zolağı çılpaz qalmış Petro Qriqoridən soruşdu:

– İşlərin necədir?

– Görürsən də necədir? – deyə Qriqori tələsik danışmağa başladı, hiddət dolu səsi sərtləşdi: – İnsanları bir-birinin üstünə salıxdırıblar, hünərin var, canını qoru! Adamlar yalquzaqdan bəter olublar! Hər yanda kin hökm sürür. Mənə elə gəlir ki, mən bir adamı dişləsəm, o quduz olar.

– Yeni sən... adam öldürməsənmi?

– Belə bir iş olmuşdur! – Qriqori, demək olar ki, qışqırdı və köynəyini əzişdirib ayağı altına tulladı. Sonra üzünü kənara çevirib, xeyli vaxt barmaqları ilə boğazını ovuşdurdu, elə bil orada ilişib qalmış sözləri bayıra çıxartmaq istəyirdi.

Qardaşı ilə göz-gözə gəlməkdən çəkinən və qorxan Petro əmr etdi:

– Danış görək!

– Vicdan əzabı mənı əldən salır. Leşnyuv yaxınlığında mən bir adamı nizə ilə vurub öldürdüm. Beynim qızmışdı... Başqa çarə yox idi... Bəs o birini niyə qılıncla parçaladım?

– Sonra?

– Sonrası da budur ki, mən həmin adamı nahaq yerə doğradım, indi isə həmin əclafın ucbatından iztirab çəkirəm. Köpək oğlu gecələr yuxuma girir. Mənim təqsirim nədir?

– Sən hələ bərkdən-boşdan çıxmamısan. Səbir elə, hər şey cığırına düşər.

– Bölüyünüz – cəbhə bölüyüdürmü? – deyə Qriqori soruşdu.

– Niyə? Yox, biz iyirmi yeddinci polkdayıq.

– Mən isə elə bildim ki, bizə köməyə gəlibsiniz.

– Bizim bölüyü bir piyada diviziyasına qatıblar, biz ona çatmağa çalışırıq; bizimlə birlikdə cəbhəyə gedən bölük də gəlirdi, sizə köməyə cavanları göndərirlər.

– Belə. Di, dur, çimək.

Qriqori tələsik şalvarını soyundu, bəndin kənarına getdi; onun bədənı darçını rəngində, əvvəlki kimi azca beli bükük və qədd-qamətli idi, Petronun zənnincə ayrılandan bəri o qocalmışdı. Qriqori əllərini qabağa uzadaraq, təpəsi üstə suya atıldı; tünd-yaşıl dalğa

onun üstündən aşdı, sonra sıçrantı ilə aralandı. O, suyun ortasında çimən və qəhqəhə çəkib gülüşən kazakların arasında ovucları ilə suyu ehmalca şəpildədə-şəpildədə, çiyinlərini ağır-ağır tərpedə-tərpedə üzürdü.

Petronun boynundakı xaçı, ana xeyir-duası ilə bir dünyənçə içinə qoyulmuş duanı çıxartmağı xeyli çəkdi. Duanın qaytanını köynəyinin altında gizlətdi, qorxudan çimçişə-çimçişə suya girdi, döşünü, çiyinlərini islatdı, ufuldayıb suya baş vurdu və Qriqorinin dalınca üzdü; onlar başqalarından aralanıb birlikdə bəndlə üzübüz kol-koslu qumsal şahillə doğru üzdülər.

Suda üzdükcə Qriqorinin bədənini soyuyur, sakitləşirdi, qollarını irəli atdıqca bir az əvvəlki ehtirasla deyil, təmkinlə danışdı:

– Bit məni əldən salmışdır. Fikirdəndir. Məndən olsaydı evimizə gedərdim: qanadım olsaydı, quş kimi ora uçardım. Heç olmasa gözücü görə biləydim. Hə, de görək, evdə nə var, nə yox?

– Natalya bizdədir.

– Hə?

– Bizdə yaşayır.

– Atam-anam necədirlər?

– Babatdırlar. Natalya isə hey sənin yolunu gözləyir. O, belə xəyal edir ki, sən onun yanına qayıdacaqsan.

Qriqori finxırır və ağzına dolmuş suyu dinməzə tüpürürdü. Petro başını döndərərək, Qriqorinin gözələrinin içinə baxmağa cəhd edirdi.

– Evə məktub yollayanda heç olmasa ona salam-dua göndər. Onun fikri-xəyalı sənin yanındadır.

– Bu nədir, o, sınımış şeyi bitişdirmək niyyətindədir?

– Bilmirəm, necə deyim... İnsan həmişə ümidlə yaşayır. Natalya sevimli qadındır. Ciddidir. Özünü çox yaxşı aparır. Lağ-lağlıq eləsin, buna bənzər hərəkətlər eləsin, – onda belə şeylər yoxdur.

– Ərə getsə idi yaxşı olardı.

– Gülməli söz danışarsan.

– Burada gülməli bir şey yoxdur. Belə də olmalıdır.

– Özünüz bilirsiniz. Mən sizin işinizə qarışmıram.

– Bəs Dünyaşa necədir?

– Yekələyib, ərə gedəsi qız olub, qardaş! Bu bir ilin içində elə boy atıb ki, görsən tanımazsan.

– Yox-a, – deyər fərəhlənmiş Qriqori təəccüb etdi.

– Allah haqqı. Qızı ərə verəcəklər, amma biz bığlarımızı araqla islada bilməyəcəyik. İt uşaqları hələ olsun ki, vurub meyitimizi yerə sərtilər.

– Bundan asan nə var ki!

Onlar sudan çıxdılar, qumun üstündə dirsəklənib yan-yana uzandılar, hərərəti getdikcə şiddətlənən günəş altında canlarını qızdırmağa başladılar. Başını yarıya qədər sudan çiyə çıxartmış Mişka Koşevoy da üzə-üzə onların yanına gəldi:

– Qrişka, gəl suya gir!

– Gəlmirəm, bir az uzanacağam.

Qriqori böcəyi quma basdırı-basdırı soruşdu:

– Aksinyadan nə xəbər var?

– Müharibə elan olunmazdan əvvəl onu xutorda görmüşəm.

– Xutora nə üçün gəlmişdi?

– Ərinin yanına, şeylərini aparmağa gəlmişdi.

Qriqori öskürdü, ovcu ilə qumu itələyib böcəyin üstünə tökdü.

– Sən onunla danışmadın ki?

– Yalnız salamladım. Geyinmiş-keçinmişdi, kefi kök idi. Görünür, panın yanında güzəranı yaxşı keçir.

– Bəs Stepan neylədi?

– Şələ-külesini özünə verdi. Pis rəftar eləmədi. Amma sən Stepandan özünü gözlə. Ehtiyatlı dolan. Kazaklar yanıma gəlib danışdırlar ki, Stepan kefli ikən hədələyib deyirmiş ki, ilk vuruşma olan kimi gülləni sənə çaxacaqdır.

– Bilirəm.

– O səni əfv etməyəcəkdir.

– Bilirəm.

– Mən də özümə təzə at aldım, – deyər Petro söhbəti dəyişirdi.

– Öküzləri satdınız?

– Satdıq. Yüz seksən manata. Atı isə yüz əlli manata aldım. Qiyamət atdır. Tsutskanda aldıq.

– Taxıl necədir?

– Yaxşıdır. Amma biçmək mənə qismət olmadı. Əsgər apardılar.

Söhbət gərginliyini itirərək, təsərrüfat məsələlərinə keçdi. Qriqori evlərində baş vermiş yenilikləri böyük həvəslə dinləyirdi. Bu dəqiqədə o, evdəki yeniliklər aləmində yaşayır, yenə də əvvəlki qıvrıq və sadə oğlana oxşayırdı.

– Hə, dur, bir də suya girək, sonra da paltarımızı geyək, – deyə Petro əsə-əsə və yaş qarnı üstündən qumu əli ilə çırpı-çırpı təklif etdi. Onun belində, qollarında tükləri biz-biz olmuşdu.

Göldən dəstə ilə qayıtdılar. Malikanə ilə bağ arasındakı çəpər yanında Stepan Astaxov onlara çatdı. Stepan əlindəki sümük daraqla alnına tökülmüş telini yeriye-yeriye darayır, onu furajkasının günüyü altına yığırdı; o, Qriqorinin bərabərinə çatdı.

– Salam, dost!

– Salam, – deyə Qriqori ayaq saxladı, müqəssir adam kimi onu bir az xəcalətli baxışlarla qarşıladı.

– Məni yaddan çıxartmamısan ki?

– Demək olar ki, yaddan çıxartmışam.

– Amma mən səni yaddan çıxartmamışam, – deyə Stepan riş-xəndlə gülümsündü, dayanmadan ötdü, irəliddə gedən uryadnik poqonlu kazakı daldan qucaqladı.

Şər qarışanda diviziya qərargahından, mövqe tutmaq üçün hərəkət etmək barədə telefoqram alındı. Polk cəmi-cümlətən on beş dəqiqə ərzində yola hazırlaşdı, köməyə göndərilmiş adamlarla mahnı oxuya-oxuya, macar süvarilərinin yardığı cəbhəni möhkəmlətməyə getdi.

Vidalaşarkən Petro dördqat бүкүlmüş bir vərəq kağızı qardaşının ovcuna basdı.

– Bu nədir? – deyə Qriqori soruşdu.

– Duadır. Sənin üçün köçürmüşəm. Özünlə gəzdir...

– Kömək edər?

– Lağ eləmə, Qriqori!

– Mən lağ eləmirəm.

– Di, əlvida, qardaş. Sağ-salamat ol. Heç vaxt başqalarından irəliyə dürtülmə, çünki beyni qızanları əcəl çox tez tapır! Özünü orada gözlə! – deyə Petro qışqırdı.

– Bəs dua kömək eləməyəcək?

Petro əlini yellətdi.

Gece saat on birə qədər heç nədən ehtiyat etmədən yol getdilər. Sonra isə vaxmistrlər bölüklərə belə bir əmr çatdırdılar: mümkün qədər səssiz-səmirsiz irəliləməli, papiros çəkməməli.

Uzaqda, ağacları göyə yüksələn meşə üzərində bənövşəyi tütütlü fişənglər parlayırdı.

XI

Tumac cildi palıd rənginə çalan bir xatirə dəftərcəsi. Küncləri sürtülmüş və əzilmişdir: sahibi onu uzun zaman cibində gəzdirmişdir.

“...Müəyyən vaxtdan bəri məndə kağızla bax bu cür ünsiyyət ehtiyacı yaranmışdır. İnstitut “gündəliyi” kimi bir şey yazmaq istəyirəm. Hər şeydən əvvəl o qızın barəsində yazmaq istəyirəm: ayın neçəsi olduğu yadımda deyil, fevral ayında məni həmin qızla onun həmyerlisi tələbə Boyarışkin tanış elədi. Mən onlara sinematoqrafiya qapısında rast gəldim. Bizi tanış edərkən Boyarışkin dedi: “Bu qız da Vyoşinsk stanitsasındandır. Timofey, sən bu qızı sev və əzizlə. Liza çox gözəl qızdır”. Bu yadımdadır ki, dilim dolaşadolaşa nə isə dedim, onun tərlı yumşaq əlini bir az ovcumun içində saxladım. Yelizaveta Moxova ilə mənim tanışlığım belə başladı. Mən ilk baxışdan anladım ki, o, pozğun bir qızdır: belə qadınların gözləri qaydasından artıq ifadəli olur. Etiraf etməliyəm ki, o mənə mənfi təsir bağışladı: hər şeydən əvvəl də onun bu tərlı yumşaq əlindən gözüüm su içmədi. Mən ömrümdə əlləri belə tərləyən adam görməmişdim; sonra isə – onun gözləri; əslində, fındıq rəngində çox gözəl və eyni zamanda xoşagəlməz idi.

Dostum Vasya, mən ifadəmi qəsdən səlisləşdirirəm, hətta obrazlılığa da əl atıram; məqsədim budur ki, bir zamanlar, yəni Semipalatinskdə bu gündəlik sənin əlinə keçəndə, mənim başıma gəlmiş macəra haqqında səndə düzgün təsəvvür olsun (belə bir niyyətim var: Yelizaveta Moxova ilə başlamış olduğum məhəbbət əhvalatı başa çatdıqdan sonra mən bu gündəliyi sənə göndərəcəyəm. Mənə elə gəlir ki, bu sənədi oxumaq sənə xeyli həzz verəcəkdir). Əhvalatı xronoloji qaydada təsvir edəcəyəm. Bəli, mən həmin qızla tanış oldum və üçümüz birlikdə bir sarsaq sentimental şeyə tamaşa etməyə getdik. Boyarışkin dinmirdi, dediyinə görə “kündəki” dişi ağrıyırdı. Mən özüm də könülsüz söhbət edirdim. Məlum oldu ki, biz həmyerliyə, yəni bir-birinə yaxın stanitsalardanıq; odur ki, çölün təbii mənzərələrinin gözəlliyinə dair ümumi təəssüratımızı danışdıqdan və sairədən və sairədən söhbət elədikdən sonra susduq. Mən, belə demək mümkündürsə, sıxılmadan

susurdum; söhbət zamanı deyilənləri dəfələrlə çeynəməyimiz bu qızı azacıq belə olsun darıxdırmırdı. Qızın danışığından bunu öyrəndim ki, o, tibb institutunun ikinci kursundadır, ictimai mənşəyi etibarı ilə tacir qızıdır, həm də pürəng çayla asmol tütününü çox xoşlayır. Gördüyün kimi, gözləri fındıq rəngində olan bir qızı tanımaq üçün bu yazdıqlarım çox cüzi məlumatdır. Ayrıldığıımız zaman (biz onu tramvay dayanacağına qədər ötürdük) yanına gəlməyimizi xahiş elədi. Mən də adresini yazdım. Aprelin 28-də onun yanına getmək fikrindəyəm.

29 aprel

Bu gün mən onun yanına getmişdim, mənə halva ilə çaya qonaq elədi. Əslinə baxsan – maraqlı qızıdır. Yamanca dillidir, kifayət qədər ağıllıdır, amma onda artsıbaşevçilik əhvali-ruhiyyəsi var, özü də bu düz bir verstlikdən hiss edilir. Onun yanından gecədən xeyli keçmiş qayıtdım. Oturub gilizlərə tütün doldurur, qətiyyənlə ona aidiyyəti olmayan məsələləri, xüsusən pul məsələsini düşünürdüm. Kostyumum olduqca köhnəlmişdir, lakin “sərmayəm” yoxdur. Xülasə, işlər fırıqdır.

1 may

Bu gün qərribə bir hadisə baş verdi. Sokolnikidə sakitcə vaxt keçirdiyimiz halda belə bir hadisəyə rast gəldik: polis ilə iyirmi nəfər kazakdan ibarət süvari dəstəsi fəhlələrin may şənliyini dağıdırdı. Bir kefli kişi kazakın atını ağacla vurdu, o da qamçını işə saldı. (Nədənə, qamçını tatarı adlandırırlar, halbuki onun öz adı qəşəngdir və bunu dəyişməyin nə mənası var?..) Mən yaxınlaşıb, işə qarışdım. Vəddən deyirəm ki, qəlbimdə ən nəci b insani duyğular baş qaldırılmışdı. İşə qarışb kazaka dedim ki, sən leyləksən, başqa bu kimi sözlər də küpedim. O istədi ki, qamçısını hərleyib mənə də döysün, amma mən kifayət qədər təmkinlə dayandım və ona dedim ki, mən özüm də kazakam, Kamenskaya stanitsasında nam, onu elə əzişdirərəm ki, aləm tamaşasına durar. Sən demə kazak safqəlbli bir cavan imiş; hərbi xidmət hələ onu zırrama eləməyibmiş. Mənə cavab verdi ki, o da Ust-Xopersk stanitsasındandır, yumruq davasında mahirdir. Dava-dalaşsız bir-birimizdən

aralandıq. O mənə el qaldırsa idi, mütəq dalaşacaqdıq, şəxsiyyətim üçün xoşagəlməz olan başqa işlər də baş verə bilərdi. Qalmaqala qoşulmağımın səbəbi bu idi ki, Yelizaveta orada idi, mən də o yanımda olanda kişilənirəm, uşaq kimi nədənə “şücaət” göstərmək həvəsində oluram. Öz gözümde xoruza dönürəm və furajkamın altında gözəgörünməyən qırmızı pipik əmələ gəldiyini hiss edirəm... İşə bax, gör nə aləmdir?..

3 may

İçib möhkəm keflənmək həvəsim var. Hər şey öz yerində, amma pulum yoxdur. Şalvarımın paçası biabırçı halda cırıldı, dəyib ötmüş Don qarpızı kimi partladı. Tikiş yerini saxlayacağına ümid, demək olar ki, yoxdur. Bu cür müvəffəqiyyətlə qarpızı da bitişdirmək olar. Volodka Strejnev yanıma gəlmişdi. Sabah mühazirəyə gedirəm.

7 may

Atamın göndərdiyi pulu aldım. O, məktubunda abırımı alır, amma mən azca belə utanmıram. Atam bilmir ki, oğlunun əxlaq dirəkləri çürümüşdür... Özümə kostyum aldım. Adamın nə cür qalstuk taxdığına burada hətta faytonçular da diqqət yetirirlər. Tverskoydakı bərbərxanada üzümü qırxdırdım. Oradan çıxanda təzəcə işə götürülmüş qalantereyə pırkeşiyinə oxşayırdım. Sadovo-Triumfalnaya küçəsi tinində qorodovoy üzümə baxdı, qımışdı. Yaman lotudur! Axı bu görkəmdə olduğum zaman mənəmlə onun arasında nə iş ümumi bir cəhət var! Bəs üç ay bundan əvvəl necə? Nə iş, yetər, tarixin tuman-köynəyini töküşdürməyin mənası yoxdur... Yelizavetanı təsadüfən gördüm, keçən tramvayın pəncərəsi yanında oturmuşdu. Əlcəkləri ilə mənə salamladı və gülümsündü. Gör mən necəyəm?

8 may

“Bütün yaşlardan olan adamlar sevgi qarşısında acizdirlər”. Tatyananın ərciyəzinin top lüləsi kimi geniş açılmış ağzı gözlərimin önündə hey canlanır. Məndə qarşısalmaz bir həvəs var, qalereyadan düz bu kişinin ağzının içinə tüpürmək istəyirəm. Bu cümlə,

xüsusən onun sonu – “acizdirlər” sözü beynimdə canlandıqda, çox ehtimal ki, əsəbiləşdiyimdən, çənəm titrəyə-titrəyə əsnəyirəm.

Amma iş burasındadır ki, mən bu yaşında aşıq olmuşam. Bu sözləri dəftərə yazıram, amma tüklerim biz-biz olur. Yelizavetanın yanına getmişdim. Söhbəti təmtəraqa başladım və mətləb üstə çox uzaqdan gəldim. O, özünü elə aparırdı ki, guya bir şey başa düşmür, həm də başqa məsələlərdən söhbət salmağa cəhd edirdi. Bəlkə eşq izhar etməyimin vaxtı deyildi? Eh, andıra qalsın bu kostyumu, işləri tamam korladı!.. Gedib güzgüyə baxdım, gördüm ki, heç bir qüsurlu yoxdur: ürəyimdə dedim: mətləbini bildir! Necə şeydirsə, məndə sağlam düşüncə yerdə qalan hər şeydən üstün olur. Ona indi eşqimi elan etməseydim, iki aydan sonra firsəti əldən qaçırtmış olacaqdım: şalvarım köhnələcək, bundan sonra hər cür elanı-eşq mənasız bir şey olacaqdı. Yazıram və öz-özümə valeh oluram: dövrümüzün ən yaxşı adamlarının ən nəcib duyğuları, gör, necə də, məndə təcəssüm etməkdədir! Siz burada nə istəsəniz taparsınız: zərif-coşqun ehtiras da, “məhkəm düşüncə səsi” də. Xülasə, ləyaqətli cəhətlərdən başqa cəmərd adamların qarmaqarışq fikirlərini taparsınız.

Mən qabaqcadan onu hazırladmaq işini başa çatdırma bilmədim. Ev sahibəsi buna mane oldu. Yelizavetanı koridora çağırdı, öz qulağımla eşitdim ki, ondan borc pul istədi. Yelizaveta isə, pulu olduğu halda, ona pul vermədi. Mən yəqin bildirdim ki, Yelizavetanın pulu var; odur ki, pul verməkdən boyun qaçırdan, yalan danışan Yelizavetanın simasını gözümlün qarşısında canlandırdım, güman ki, bu vaxt onun fındıq rəngli gözləri tamamilə səmimi işıldayırdı. Məhbəbbətdən danışmaq həvəsim bir anda yox oldu.

13 may

Mən əməlli-başlı vurulmuşam. Buna heç şəkk-şübhə ola bilməz. Aşiqliyin bütün əlamətləri göz qarşısındadır. Sabah ürək sözümü deyəcəyəm. Amma rolumu necə ifa edəcəyimi mən hələ də aydınlaşdırmamışam.

14 may

İşlər dəyişdi, gözləmədiyim bir istiqamət aldı. Bir növ ilıq, adamın xoşuna gələn yağış yağdı. Biz Moxovaya küçəsi ilə gəldirdik,

çəpinə esən yel səkilərin üstünü yalayır. Mən danışdım, amma o başını aşağı salıb dinməz-söyləməz addımlayır, elə bil fikirləşirdi. Balaca şlyapasının kənarından yanaqlarına yağış suyu süzülür, bu səbəbə o daha da qəşəng görünürdü. Aramızdakı söhbəti qeyd edirəm:

– Yelizaveta Sergeyevna, duyduqlarımın hamısını mən sizə danışdım. İndi söz sizindir.

– Mən duyğularınızın doğruluğuna inanmıram.

Mən axmaqcasına çiynlərimi çəkdim və sarsaqayıb bildirdim ki, buna and içməyə hazıram, ya da buna oxşar bir söz dedim.

O dedi:

– Bura baxın, siz Turgenyevin qəhrəmanlarının dili ilə danışmağa başladınız. Sözlünüzü sadəcə söyləyin.

– Bundan da sadə. Mən sizi sevirəm.

– Nə olsun ki?

– İndi isə söz sizindir.

– Siz istəyirsiniz ki, mən də sizi sevdiyimi bildirim, eləmi?

– Mən cavab istəyirəm.

– Bilirsinizmi, Timofey İvanoviç... Mən sizə nə deyə bilərəm? Siz azca xoşuma gəlersiniz... Boyca çox hündürsünüz.

– Boyum bundan sonra hələ bir az da böyüyəcəkdir, – deyə vəd etdim.

– Lakin biz bir-birimizi hələlik az tanıyıyıq, mənafeyimizin ümumiliyi...

– Neynək, dostluq edərək, bir-birimizə daha yaxından bələd olarıq.

Qız çəhrayı ovcu ilə islanmış yanaqlarını sildi və dedi:

– Nə eybi var, gəlin evlənek. Yaşarıq görək. Ancaq siz əvvəlki məhbəbbətimdən xilas olmaq üçün mənə möhlət verməlisiniz.

– Kimdir o? – deyə maraqlandım.

– Siz onu tanıyırsınız. Bir həkimdir, zöhrəvi xəstəlikləri həkimidir.

– Siz ondan nə vaxt əl çəkəcəksiniz?

– Elə güman edirəm ki, cümə gününədək onunla qurtararam.

– Biz birlikdə yaşayacağıq? Demək istəyirəm ki, bir mənildə yaşayacağıq?

– Bəli, ehtimal ki, belə eləsək, daha yaxşı olar. Siz mənim yanıma köçərsiniz.

– Nə üçün?
– Mənim mənzilim çox rahatdır. Tərtəmizdir, ev sahibəsi də sevimli qadıncıdır.

Mən etiraz etmədim. Biz Tverskaya küçəsinin tinində ayrıldıq. Ayrılmakən öpüşdük və bir xanım buna son dərəcə heyret etdi.

Sabah başıma nələr gələcəkdir?

22 may

Təzəcə evlənmişik, kefdəyəm. Bu gün “kefimə” Liza bu mənada soğan doğradı ki, dedi: tuman-köynəyini dəyiş. Doğrudan da əynimdəki tuman-köynək deyil, dəhşətdir, köhnəlmiş cındır. Lakin buna pul lazımdır, pul... Bu saat mənim pulumu xərcləyirik, o da sən deyən qədər çox deyil. Gedib iş axtarmaq lazım gələcəkdir.

24 may

Bu gün tuman-köynəklik ağ almaq qərarına gəldim, amma Liza məni gözənlənməz bir xərcə saldı. O, bahalı bir restoranda nahar eləmək və özünə ipək corab almağı olduqca arzu etdi. Nahar da elədik, corabı da aldıq, amma mən batdım: tuman-köynəklik ağ almaq niyyətim puç oldu!

27 may

Liza məni taqətdən salmaqdadır. Mən cismən üzülmüşəm və indi çıpaq günəbaxan şəxəsi kimi bir şeyəm. Bu arvad deyil, od-alovdur!

2 iyun

Biz bu gün yuxudan səhər saat doqquzda oyandıq. Ayaq barmaqlarımı tərpətmək kimi murdar xasiyyətim, gör, axırda nə nəticə verdi: Liza yorğanı qaldırdı və xeyli vaxt pəncələrimə baxdı. Sonra öz müşahidələrinə yekun vuraraq belə dedi:

– Sənin ayağın insan ayağı deyil, at dirnağıdır. Ondan da betər bir şeydir! Bu bir yana, barmaqlarının üstündəki bu qıllar isə, fu! – O iyrendiyindən əti ürpəmiş qızdırmalı xəstə kimi çiynlərini tərpətdi, yorğanı başına çəkdi, üzünü divara çevirdi.

Mən pərt oldum. Ayaqlarımı altına yığdım, əlimi onun çiyninə toxundurdum.

– Liza!

– Məni rahat buraxın!

– Liza, bu heç yaxşı iş deyil. Axı mən ayaqlarımın şəklini dəyişdirə bilmərəm, onları sifarişlə hazırlamayıblar, barmaqlarımın üstündəki tüklərə gəlincə – tük sarsaq bir şeydir, adamın bədəninin hər yerində bitir. Sən təbəbət aləmi nümayəndəsi kimi bilməlisən ki, dünyada təbii inkişaf qanunları var.

Liza üzünü mənə tərəf çevirdi. Onun fındıq rəngli gözləri qəzəbdən tutqunlaşdı, qəhvəyi rəng aldı.

– Zəhmət çəkin bu gün tərə qarşı toz dərmanı alın: ayaqlarınız cəmdək iyi verir!

Mən də onu sancmaq üçün qeyd etdim ki, onun ovucları həmişə tərlı olur. Liza dinmədi, amma yüksək “üslubla” desək, qəlbimə bulud kimi kölgə çökdü... Burada iş nə ayaq, nə də tük məsələsində deyil...

4 iyun

Bu gün Moskva çayında qayıqla gəzməyə çıxmışdıq. Donu, elləri, obaları xatırladıq. Yelizaveta özünü çox pis aparır: o daim məni sancır, bəzən də çox kobudluq edir. Bu qayda ilə mən də onun cavabını versəm, deməli, ayrılmalı olacağım, mən isə bunu istəmirəm. Heç nəyə baxmayaraq mən getdikcə ona daha çox bağlanıram. O, sadəcə desək, erköyün bir qadıncıdır. Onu silkələmək, xasiyyətini kökündən dəyişdirmək üçün mənim təsirimin kifayət edəcəyinə inanmıram. Liza mehriban, dəlisov qızıdır. Həm də o, elə işlərdən çıxmışdır ki, mən onlar barədə yalnız eşitmişəm. Gəzməkdən qayıdanda o məni darta-darta aptek mağazasına apardı və gülümsəyə-gülümsəyə ağ poroşok, bir də nə isə başqa bir zəhrimar aldı.

– Bu da sənin üçün tər dərmanı.

Mən çox nəzakətlə baş əydim və təşəkkür elədim.

Gülünc işdir, amma belədir.

7 iyun

Liza ağıldan kasıb imiş. Yerdə qalan işlərdə o hamının əlinə çöp verər.

Hər axşam yatmadan əvvəl ayaqlarımı isti su ilə yuyuram, üstünə odekolon tökürem, bundan sonra da nə zəhrimardırsa, onu səpirəm.

16 iyun

O, gündən-günə xarablaşır. Dünən bərk əsəbiləşdiyi üçün ürəyi getmişdi. Belə arvadla yola getmək müşküldür.

18 iyun

İndi aramız dəymişdir! Biz tamamilə başqa-başqa adamlarıq. Bizi bir-birimizə yalnız çarpay yaxınlaşdırır. Həyatım korlanıb getdi.

Bu gün səhərçağı çörəkçi dükanına getməzdən əvvəl o, cibimdən pul çıxartdı, pul götürəndə bu dəftərçə də əlinə keçdi. Dartıb çıxartdı.

– Bu nədir?

Elə bil başıma bir qazan qaynar su tökdülər. O, dəftərçəni vərəqləyib bir-iki səhifəsini oxusaydı, nə edərdim? Mən onun sualına cavab verdim və səsimdəki təbiiliyə özüm də mat qaldım:

– Riyazi hesablamalar dəftərçəsidir.

Liza dəftərçəni saymazyana cibimə qoydu və çıxıb getdi. Ehtiyatlı olmaq lazımdır. İki adam arasındakı həzircavablıqı qeyd etmək o zaman yaxşıdır ki, bunu üçüncü şəxs oxuya bilməsin.

Dostum Vasya, bu da sənün üçün əlavə əyləncə mənbəyi.

21 iyun

Mən Lizaya heyrət edirəm. Onun 21 yaşı var. Belə cavan qız bu tezliklə necə pozulmuşdur? Görəsən o hansı ailədə doğulmuş, nə cür tərbiyə olunmuş, onun inkişafına kimlər əl qatmışdır? Məni indi çox maraqlandıran məsələlər, bax, bunlardır. Liza olduqca gözəldir. O, bədən quruluşunun qəşəngliyi ilə lovğalanır. Özünə pərəstiş duyğusunun əsiri olmuşdur, – bundan başqa dünyada gözələrinə heç nə görünmür. Onunla bir neçə dəfə ciddi danışmaq istədim... Bir mömin şəxsi Allahın mövcud olmadığına inandırmaq, Lizanı təzədən tərbiyə etməkdən asandır.

Ailə həyatımız mənasız və sarsaq bir şeyə çevrilir. Lakin mən ayrılmağa tələsmirəm. Etiraf edirəm ki, bütün bu dediklərimə baxmayaraq, Liza mənim xoşuma gəlir. O mənim yarım olmuşdur.

24 iyun

Aramızdakı pərdə, sadəcə desək, yırtıldı. Biz bu gün səmimi söhbət elədik, o dedi ki, mən onu cismən təmin edə bilmirəm. Boşanma işimizi rəsmiləşdirməmişik, çox güman bu günlərdə ayrılacağıq.

26 iyun

Onu stanitsa tövləsindən gətirdilmiş bir aygır lazımdır. Aygır!

28 iyun

Onand ayrılmaq mənə ağır gəlir. Liza məni tilsimə salmışdır. Bu gün onunla Vorobyovı qorıya getmişdim. O, tutduğumuz nömrədə, pəncərə qarşısında oturmuşdu, pərvazın naxışları arasından düşən gur günəş şüaları onun zülfünü nura qərq etmişdi. Saçları qızılı rəngdə idi. Bu da sənün üçün bir tikə poeziya!

4 iyul

İşdən çıxmışam. Yelizaveta da məni atmışdır. Bu gün Strejnevlə birlikdə pivə içdik. Dünən araq içmişdik. Yelizaveta ilə mədəni adamlara layiq surətdə, hörmətlə ayrıldıq. Aramızda nə bir kəlmə artıq-əskik söz, nə dava-dalaş olmadı. Bu gün ona Dmitrovkada rast gəldim: ayaqlarında at minicisi çəkməsi olan cavan bir oğlanla gəzirdi. Salamımı təmkinlə aldı. Xatirələri qeyd etmək işinə burada nöqtə qoymaq vaxtı çatmışdır – xatirələr çeşməsi qurumuşdur.

30 iyul

Heç də gözləmədiyim halda təzədən əlimə qələm almağa məcburam. Mühəribə başlanmışdır. Mühit heyvani bir coşqunluq içindədir. Hər əsgər qazançasından, qurdlamış it leşi kimi, adamı bir verstlikdən vətənpərvərlik iyi vurur. Yoldaşlarım qəzəblənmişlər, amma mən buna sevinirəm. Məni "İtirilmiş cənnətimin" həsrəti məhv edir... Dünən gecə Yelizavetanı yuxumda çox sadə bir vəziyyətdə gördüm. O, qəlbimdə kədərli iz buraxdı. Dərdimi dağıtsa idim, pis olmazdı.

1 avqust

Hay-küyden zara gəlmişəm. Köhnə qəm-qüssem təzələnməmişdir. Körpə uşaq gününü əmzik sormaqla keçirdiyi kimi, mən də günlərimi qəm-qüссə içində keçirirəm.

3 avqust

Çıxış yolu var! Müharibəyə gedirəm. Səfehlik eləyirəmmi? Çox böyük səfehlik edirəm. Eyibdirmi?

Belə sözlər kifayətdir, axı mən özümə yer tapa bilmirəm. Heç olmasa bir az başqa hisslərə qapılıram. Axı iki il bundan əvvəl məndə belə bezikmək yox idi. Olmaya qocalıram?

7 avqust

Vaqonda yazıram. Voronejdən indicə yola düşdük. Sabah Kamenskayada düşəcəyik. Qərarım qətidir: "Din, padşah və vətən yolunda" ölməyə gedirəm.

12 avqust

Məni böyük təntənə ilə yola saldılar. Ataman o ki var araq içdi və insanı coşduran nitq söylədi. Sonra mən onun qulağına yavaşca pıçıldadım: "Andrey Karpoviç, siz axmaqsınız!" O elə təəccüb etdi və incidi ki, yanaqları gömgöy oldu. O, hirsindən boğula-boğula dedi: "Bu da bizim elmlimiz. Olmaya siz, min doqquz yüz beşinci ildə qamçı ilə döydüyümüz adamlardansınız?" Mən ona cavab verdim: çox təəssüf ki, "onlardan deyiləm". Atam ağlayır və mənimlə öpüşmək istəyirdi, burnunun isə fırtığı axırdı. Yazıq, mehriban atam! Kaş sən mənim yerimdə olaydın. Mən zarafat üçün ona dedim ki, gəl birlikdə cəbhəyə gedək, o dərhal qorxub bağırdı: "Nə danışırısan, a bala, bəs təsərrüfatımız nə olsun?" Sabah stansiyaya yola düşürəm.

13 avqust

Bəzi yerlərdə taxıl hələ biçilməmişdir. Torpaq komaları üstünə çıxmış sünbülqıranlar çox kökdürlər. Bunlar, ucuz şəkillərdə göstərilən Kozma Kryuçkovun nizələdiyi almanlara çox oxşayırlar.

Yaşayır, ömür sürür, riyaziyyat və sair dəqiq elmləri öyrənirdim və belə bir "millətçi" olacağımı heç xəyalıma da gətirmirdim. Polkda kazaklara nələr deyəcəyimi mən bilirdim.

22 avqust

Bir stansiyada əsirlərin ilk dəstəsini gördüm. İdmançı kimi qıvrıq, qədd-qamətli bir avstriyalı zabıt keşikçinin qabağında vağzala gedirdi. Perronda gəzişən iki cavan qız ona baxıb gülümsündü. Zabıt yeri-yeriye qızlara çox nəzakətlə baş əydi və onlara əli ilə öpüş göndərdi.

O, əsir olduğuna baxmayaraq, üzünü tərtəmiz qırxmış, özünü nəzakətlə aparır, sarı qısaboğaz çəkmələrinin quncu işıldaırdı. Mən onun dalınca baxa-baxa qalmışdım: o gözəl cavan oğlanın üzündə mehriban yoldaş ifadəsi var idi. Davada adamla üzbəüz gəlsə, adam qıyıb qılınca əl atmaz.

24 avqust

Qaçqınlar, qaçqınlar, qaçqınlar... Yolların hamısında qaçqın və əsgərlərlə dolu qatarlar dururdu.

İlk sanitar qatarı gəlib keçdi. Dayanacaqda gənc bir əsgər vaqondan eşiye atıldı. Onun üzü sarıqlı idi. Söhbət elədik. Top mərmisinin qəlpəsi üzünü yaralamışdı. Əsgər buna son dərəcə şad idi ki, onu bir də hərbi xidmətə çağırmayacaqlar, gözünün biri zədələnməmişdir. O gülürdü.

27 avqust

Mən öz polkuma çatdım. Polk komandiri çox sevimli bir qoca-dır. Donun aşağılarından olan bir kazaktır. Burada artıq qan iyi gəlir. Şayiye görə birigün biz ön xəttə gedirik. Düşdüyüm üçüncü bölüyün 3-cü vzvodundakı kazaklar Konstantinovka stanitsasındadırlar. Hamısı qaraqabaqdır. Təkcə biri heyvərə və mahnı oxuyandır.

28 avqust

Cəbhəyə gedirik. Bu gün o tərəfdə xüsusilə güclü uğultu var. Adama elə gəlir ki, tufan yaxınlaşır və uzaqda göy guruldayır. Mən

hətta havanı iyələdim: yağış iyi var, ya yox? Lakin göyün üzü tər-təmiz idi, ışıldayırdı.

Dünənə atım axsayır, bir ayağı səyyar mətbəx təkərinə toxunub zədələnməmişdir. Burada hər şey yenidir, qeyri-adidir, heç bilmirəm nədən başlayım, nə barədə yazım.

30 avqust

Dünən yazı yazmağa vaxt tapmadım. İndi isə yəhər üstə oturma yazıram. At silkələyir və hərflər qələmin altından sürüşüb çox yöndəmsiz çıxır. Üç nəfərlik, əlimizdə bəndəm ot getirməyə gedirik.

Bu saat uşaqlar bəfə bağlamaqla məşğuldurlar, amma mən yerdə üzükoylu uzanmışam, gecikmiş olsam da, dünən baş vermiş hadisələri dəftərçəyə "qeyd edirəm". Dünən vaxmistr Tolokonnikov bizi – altı nəfər kazakı hərbi kəşfiyyata yollamışdı (o mənə nifrətlə "tələbə" adlandırır: "Bəri bax, ay tələbə, nəl qopub atın dırnağından düşür, sən isə bunu hələ də görmürsən?"). Biz yarıya qədər yanmış qəsəbədən keçib getdik. Hava isti idi. Özümüz də bərk tərlənmişdik, atlarımız da. Bu çox pis bir qaydadır ki, kazaklar yayın istisində də mahud şalvar geyməlidirlər. Qəsəbədən aralananda arxın içində ilk dəfə meyit gördüm. Bu, alman əsgərinin meyiti idi. Ayaqları dizinə qədər arxın içində idi, özü isə dalı üstə sərilmişdi. Bir əli belinin altında qalmış, o biri əlində bir daraq patron var idi. Tüfəngi yanında yox idi. Adama çox dəhşətli təsir bağışlayırdı. Məni bürüyən dəhşəti həfzəmdə canlandıırıram, bədənimə üşütmə tutur... Ona baxan elə güman edərki ki, o, arxın qırağında oturub ayaqlarını suya sallatmış, sonra isə dincəlməyə uzanmışdır. Boz mundir, dəbilqə. Mundirinin dəri astarının qırağı diş-diş idi; tütün tökülməsin deyə papiros kötiyünün yuxarı tərəfini də beləcə diş-diş edirlər. Bu ilk təsir mənə o qədər sarsıtdı ki, onun sifəti də yadımda qalmadı. Ancaq bunu görə bildim ki, onun solğun alnında və şüşə kimi bərkimiş, qırılmış gözləri üstə iri sarı qarışqalar sürünür. Kazaklar onun yanından ötəndə xaç çəkirdilər. Mən əsgərin mundirinin sağ tərəfindəki qan ləkəsinə baxırdım. Güllə onun sağ böyründən dəymiş, o biri tərəfdən çıxmışdı. Keçib gedərkən gözümə dəydi ki, güllə çıxan yerdə ləkə daha böyük, qan daha çox axmış və mundiri cırıq-cırıq olmuşdur.

Tüklərim ürpəşə-ürpəşə atımı onun yanından sürüb keçdim. Deməli, ölüm bu imiş...

Ləqəbi Trundaley olan baş uryadnik ruhdan düşdüyümüzü görə, kefinizi açmağa çalışaraq, bizə biabırçı lətifələr nəql edirdi, özünün isə dodaqları titrəyirdi...

Həmin qəsəbədən yarım verst o yanda yandırılmış bir zavodun divarları qaralırdı; kərpic divarların yuxarıları tütütdən qaralmışdı. Biz yolla getməyə qorxduq, çünki yol həmin yanmış zavodun yanından keçirdi, buna görə də dövrələmə getməyi qərara aldım. Atlarımızı kənara sürdük, bu vaxt bizi həmin yerdən gülləyə basdılar. Bunu demək eyib də olsa, birinci güllənin səsini eşidən kimi, az qaldım yəhərdən yumbalanıb yerə yıxılam. Mən var gücüm ilə yəhərin qasından yapışdım, sövq-təbii olaraq başımı aşağı əydim, cilovu dardım. Biz atlarımızı alman meyitinin yığıldığı qanovun yanındakı qəsəbəyə tərəf səyirttik, yalnız qəsəbə geridə qaldıqdan sonra özümüzlə gəldik. Bundan sonra yenə geri qayıtdıq. Atıdan düşdük. Atların yanında iki nəfər qaldı, dörd yoldaş qəsəbənin kənarına, həmin arxın qırağına gəldik. Hamımız əylə-əylə arxın içi ilə gedirdik. Mən qısaboğaz sarımtıl çəkməli, dizləri bükülmüş alman meyitinin ayaqlarını hələ uzaqdan gördüm. Cıqırımı belə çəkmədən onun yanından ötdüm, elə bil ki, yatan adamın yanından keçir, onu durğuzmaqdan qorxurdum. Onun altında qalmış yaşıl nəm ot yapışmışdı...

Biz arxın içinə sindik, bir neçə dəqiqədən sonra isə yanmış zavodun qaralan divarlarının dalından dəstə ilə doqquz nəfər alman süvarisi çıxdı... Mən onları paltarlarından tanıdım. Zabitləri o birlərindən aralandı, xirtəkdən çıxan gur səslə çığırdı, nə isə dedi, atları bizə tərəf səyirttilər. Uşaqlar qışqırdılar ki, gedib bəfə bağlamaqda onlara kömək edim. Getdim.

30 avqust

Mən insana ilk dəfə güllə atmağımı əvvəlindən axırınadək nəql etmək istəyəm. Nizə ilə silahlanmış alman süvariləri atlarını bizim üstümüzlə səyirttilər (onların kərtənkələ rəngindəki yaşıl-sarı-qonur mundirləri, ışıldayan yastıtəpə papaqları, uclarındakı bayraqcıqlarla birlikdə yığılana nızələri indiki kimi gözlərimin qabağındadır).

Süvarilərin hamısı qara kəhər at minmişdi. Mən nə üçünə arxın qırağına, torpaq komasına baxdım və zümrüd rəngli balaca bir böcək gördüm. Böcək getdikcə gözlerimdə böyüdü və nəhəng bir şey oldu. O, pəhləvansayağı, otların saplaqlarını silkələyə-silkələyə qurumuş dənəvər gilə söykədiyim dirseyimə tərəf süründü, torpaq rəngli gimnastyorkamın qolçağı ilə yuxarı dırmaşdı və tufəngimin üstünə, oradan da tufəngin qayıışı üstə keçdi. Mən onun səfərini izləyirdim; bu zaman bərk qışqırıq qopdu, gördüm ki, uryadnik Trundaley boğazını yırtır: "Atın da, nəyi gözləyirsiniz?"

Mən dirseyimi yəre daha bərk basdım, sol gözümlü yumdum, hiss etdim ki, ürəyim getdikcə şişir, yekələnir, bayaqkı yaşıl böcək kimi nəhəng bir cismə çevrilir. Nişangahda boz-yaşıl mundir fonunda arpacığı titrəyirdi. Mənimlə yanaşı durmuş Trundaleyin tufəngi açıldı. Mən də tətiiyi basdım, gülləmin viyılıtsını eşitdim. Çox güman ki, mən nişanı çox aşağıdan götürmüşdüm, çünki güllə torpaq komalarından toz qaldırdı. Bu mənim insana atdığı ilk güllə idi. Mən heç nəyi nişan almadan, heç nəyi görmədən qalan güllələri də atdım, daraq boşaldı. Son dəfə çaxmağı çəkdim, çıqq elədi, yadımdan çıxmışdı ki, sandıqda daha güllə qalmamışdır; yalnız bundan sonra almanlara baxdım. Onlar gəldikləri kimi yenə də sıra ilə atlarını geri səyirdirdilər. Zabit hamıdan arxada idi. Almanlar doqquz nəfər idilər, mən zabitin mindiyi qara kəhər atın sağrısını və zabitin özünün hündür, yastıtəpə süvari papağının metal lövhəsini gördüm.

2 sentyabr

Tolstoyun "Hərb və sülh" romanının bir yeri var, orada müəllif iki düşmən ordusu arasındakı hüduddan – diriləri ölürlərdən bir növ ayıran məchul aləmdən danışır. Nikolay Rostovun xidmət etdiyi süvari dəstəsi hücumu atılır və Rostov xəyalən bu həddi müəyyənləşdirir. Romanın dediyim yeri bu gün xüsusən ona görə parlaq şəkildə yadıma düşdü ki, biz özümüz də bu gün dan yeri söküləndə alman qusarları¹ üzərinə hücum etdik... Onların toplarla mükəmməl möhkəmləndirilmiş qoşun hissələri səhər açılandan bizim piyadaları sıxışdırırdılar. Mən, bizim əsgərlərin, deyəsən, 241-ci və 273-cü

piyada polklarının əsgərləri idilər, – vahimə içində qaçdıqlarını gördüm. Müvəffəqiyyətsizliklə nəticələnmiş hücumdan sonra onlar, demək olar ki, tamamilə ruhdan düşmüşdülər, pəren-pəren olmuşdular; bizim iki polkumuz top atəsinin yardımı olmadan, hücumla keçmiş, düşmən atəşi ilə dayandırılmış və şəxsi heyətinin az qala üçdə birini itirmişdir. Piyadalarımızı alman qusarları təqib edirdi. Meşə çıxırında ehtiyatda saxlanmış bizim polku elə bu zaman işə saldı. Bu hadisə yadımda yaxşı qalmışdır. Biz Tışviç kəndindən gecə saat üçdə yola çıxdıq. Qaranlıq zülmət idi. Burnumuza şam ağacı yarpağı ilə yulaf ötri dolurdu. Polkumuz bölgülərə ayrılmış halda irəliləyirdi. Atlarımız finxıra-finxıra yeriyir, dırnaqları toxunduqca yulaf sünbülləri üzərindəki şəh tökülürdü.

Şinel geymiş olsa da, azca üşüyürdük. Çöldə bizi xeyli vaxt o yan-bu yana sürütlədilər, bir saatdan sonra polk qərargahından çaparaq gəlmiş zabit, əmri komandirə çatdırdı. Qoca komandirlərimiz narazılıqla komanda verdi və polk düz meşəyə tərəf döndü. Vzvodlarla irəliləyən dəstələrimiz meşənin dar çıxırı ilə bir-birinə sıxılaraq gedirdi. Sol tərəfimizdə vuruşma gedirdi. Almanlar toplardan atəş açırdılar, səsdən belə anlaşıldı ki, çoxlu top işə salınmışdır. Top atəsinin uğultusu titrəyirdi; adamda belə bir təsəvvür yaranırdı ki, başımızın üstündə şam ağacları od tutub çatəatla yanır. Günəş doğuncaya qədər biz ancaq tamaşaçı olduq. Sonra süst, həvəssiz, bir növ miskincəsinə deyilən "ura" səsləri eşitdik, sonra sükut çökdü, – sükutu pulemyotların təmiz atəş səsi pozurdu. Bu dəqiqə müxtəlif axmaq fikirlər beynimdə bir-birinə qarışmışdır; bu dəqiqə təsəvvürümdə möhkəm iz buraxmış bir şey varsa, o da zəncir kimi sıra ilə hücumla keçən müxtəlif simalı piyadalarımızdır.

Mən, başlarında qoğalaoxşar, torpaq rəngli furajka, ayaqlarında kobud, dizdən aşağı qısa qunclu çəkmə olan, şumlanmış torpağı tapdalayan boz fiqurlar görür, bu diri, tərlı adamları ot kimi biçib meyitə çevirən alman pulemyotlarının azca boğuş qəhqəhələrini aydınca eşidirəm. İki polk qoşun məhv edildi, salamat qalanlar tufənglərini tullayaraq qaçdılar. Alman qusar polku qaçanları daban-bası təqib edirdi. Biz qəflətdən qusarların böyründən çıxdıq, aramız üç yüz sağın, bəlkə də bir qədər az olardı. Komanda verildi. Dərhal sıraya düzildik. Eşitdiyim yeganə kəlmə, soyuq, əsəbləri cilov kimi dartıb tarım saxlayan söz "arş-arş" komandası oldu – atlarımız yel

¹ Qusar – macar forması geymiş süvari əsgər

kimi cumdu. Atım qulaqlarını elə yatırtmışdı ki, onları əl ilə dartıb qaldırmaq olmazdı. Dönüb geri baxdım – arxada polk komandiri ilə iki zabiti gördüm. Bax, ölürlərle dirilər arasındakı hədd budur! Misilsiz divanəlik bu imiş!

Qusarlar pozulmuş sıralarla geri döndülər. Yüzbaşı Çernetsov gözümün qabağında bir alman qusarını qılıncı ilə doğradı. Altıncı bölüyün kazaklarından birinin almanın dalınca düşüb, onun atının sağrısını döndə-döndə qılıncı ilə dəlicəsinə çapdığını da gördüm. O, qılıncını yuxarı qaldıranda ucunda at dərisi də parça-parça havalanırdı... Yox, bu ağlasığmaz işdir! Buna heç cür ad vermək olmaz! Düşərgəmə qayıdandan sonra Çernetsovun sifətinə baxdım, bayaq atın belində qılınc çalan, adam öldürən bu şəxs indi diqqətini tamamilə toplamış, bir az da fərhəli halda preferans¹ oynayırdı. Yüzbaşı Çernetsov yüksələcəkdir. Bacarıqlı adamdır!

4 sentyabr

İstirahətdəyik. 2-ci korpusun 4-cü diviziyasını cəbhə xəttinə yaxınlaşdırırlar. Biz Kobilino qəsəbəsində düşərgə salmışıq. Bu gün şəhər 11-ci süvari diviziyasının hissələri ilə Ural kazakları sürətli yürüşlə qəsəbədən keçib getdi. Qərbdə vuruşma gedir. Arasıksilməyən uğultu var. Nahardan sonra hərbi xəstəxanaya getmişdim. Mən orada olanda xəstəxanaya xeyli yaralı gətirildilər. Gördüm ki, sanitariyalar dördtəker arabaya mindirilmiş yaralıları düşürəndə bir-birinə baxıb gülüşdülər. Yaxınlaşdım. Ucaboy, çöpür bir əsgər sanitariyaların köməyi ilə arabadan zariya-zariya və gülümseyə-gülümseyə düşürdü. O, üzünü mənə tutub dedi: “Budur, ay kazakçıgöz, mənim yanzımıza noxud doldurdular. Dörd dəne qəlpə deyib”. Sanitar ondan soruşdu: “Olmaya, top gülləsi arxanda partlayıb?” – “Arxamda niyə, mən özüm dal-dalı hücum edirdim”. Daxmadan bir şəfqət bacası çıxdı. Mən onun üzünə baxan kimi o tım çimçişdi, bədənini elə titrətmə tutdu ki, arabaya söykənməli oldum. Bu qız Yelizavetaya çox oxşayırdı! Gözləri də, üzünün uzunsovluğu da, burnu da, saçları da onunkı kimi idi, hətta səsi də oxşayırdı. Bəlkə mənə belə gəlirdi? Güman ki, indi mən hansı qadına rast gəlsəm, onda Yelizavetaya oxşarlıq axtaracağam.

¹ Kart oyunu

5 sentyabr

Bir sutka atları axurun yanında möhkəm yemlədik, indi yenə ora gedirik. Mən cismən özginəm. Şeypurcu atlanmaq şeypuru çalır. Bu anda bax bu şeypurcuya mən böyük həvə və ləzzətlə atəş açardım!..”

Bölük komandiri Qriqori Melexovu polk qərargahı ilə rabitə yaratmağa yollamışdı. Qriqori də bu günlərdə baş vermiş vuruşma yerindən keçəndə şose yolunun qırağında bir kazak meyitinə rast gəldi. Kazakın sarı saçlı başı şose yolunun at dırnağının parçaladığı çınqıllar üstə düşmüşdü. Qriqori atdan endi, burnunu əli ilə tutaraq (çünki meyit iylənmişdi, ondan üfunət yayılırdı), kazakın ciblərini axtardı. O, kazakın şalvar cibindən həmin xətirə dəftərcəsini, bir parça karandaş və pul kisəsi tapdı. Patrondaşını açdı, artıq saralmış, iylənməyə başlamış nəm simasına ötəri nəzər saldı. Kazakın gicgahları, bir də burnunun üstü yaş idi, məxmər kimi qaralmışdı, ölünün alnında dərin düşüncə və xəyalatdan törənmiş köndələn qırıq toza bulaşmışdı.

Qriqori kazakın cibindən tapdığı batist yaylıqla onun üzünü örtüdü, atlanıb qərargaha yola düşdü, hər dəfə dönüb meyitə baxa-baxa uzaqlaşdı. Qərargahda dəftərcəni mirzələrə verdi; onlar da toplaşib dəftərcədəki yazıları döndə-döndə oxuyur, naməlum bir şəxsin qısa ömrünü, dünyəvi ehtiras və həsrətlərini lağa qoyurdular.

XII

11-ci süvari diviziyası Leşnyov şəhərini tutduqdan sonra, vuruşma-vuruşma Stanislavçik, Radzivillov, Brodski qəsəbələrindən keçdi və avqustun 15-də Kamenka-Strumilovo şəhəri yaxınlığında mövqə tutdu. Arxadan ordu gəlir, piyada hissələri mühüm strateji məntəqələrdə cəmləşdirilir, qərargahlar və nəqliyyat vasitələri qovşaqlara yığılırdı. Cəbhə, Baltik dənizi sahilindən aşağıya ölüm kəndiri kimi uzanırdı. Qərargahlarda geniş hücum planları hazırlanır, generallar başlarını xəritə üzərindən qaldırmadan fikirləşir, ora-bura döyüş

əmləri çatdıran çaparlar atlarını sürətlə səyirdir, yüz minlərlə əsgər ölümə göndərilirdi...

Kəşfiyyat xəbər verirdi ki, şəhərin yaxınlığına düşmənin güclü süvari qüvvəsi cəmləşdirilir. Yol yaxınlığındakı balaca meşələrdə toqquşmalar baş verir, kazakların kəşfiyyat dəstələri düşmən kəşfiyyatçıları ilə üz-üzə gəlirdilər.

Qriqori Melexov, qardaşından ayrıldıqdan bəri, yürüş günləri ərzində ağır fikir-xəyalatdan xilas olmaq, əvvəlki dinc əhvali-ruhiyyəsini qaytarmaq üçün qəlbində bir istinad nöqtəsi tapmağa çalışır, amma tapa bilmirdi. Sonuncu cəbhəyə göndərilən bölüklə polka üçüncü növbədə hərbi xidmətə çağırılanlar gəldilər. Bu kazaklardan biri – Kazanskaya stanitsası sakini Aleksey Uryupin Qriqori ilə bir vızoda düşdü. Uryupin ucaboy, çiynləri çıxmış, alt çənəsi çox enli, bığlarını kalmık kimi eşmiş bir adam idi; onun qımışan, qorxuya biganə gözləri həmişə gülürdü, yaşına baxmayaraq, saçı tökülmüşdü, kəlləsi işıdayırdı, yalnız şişkin təpəsinin yanlarında xurmayı tük çəngələri qalmışdı. Vızoda gəldiyi ilk gündən kazaklar ona Çubatı ləqəbi verdilər.

Brodi yaxınlığındakı vuruşmadan sonra polk bir gün dincəldi. Qriqori ilə Çubatı bir daxmada qalırdılar. Onlar söhbətə başladılar.

– Melexov, sən nə işə soluxmuş kimişən.

– Necə yeni soluxmuş kimişəm? – deyər Qriqori qasqabağını salladı.

– Süst kimişən, elə bil naxoşsan, – deyər Çubatı izah elədi.

Onlar axurda atları yemləyir, üstünü mamır basmış, payaları çürümüş çəpərə söykənərək, papiros çekirdilər. Küçədə qusarlar dördcərgə halında yeriyir, çəpərlərin kənarında hələ yığışdırılmamış meyitlər qalırdı (kazaklar avstriyalıları geriye oturtuqda qəsəbənin küçələrində vuruşmuşdular), yandırılmış yəhudi məbədinin xarabaları arasından zəqqum kimi acı tüstü qalxırdı. Axşam yenice düşmüşdü, hər yanda qürubun əlvan boyalarının izləri görünürdü; belə bir saatda şəhər böyük xarabazarlıq və şərəfsiz bir heçlik ifadə edirdi.

– Mən sağlamam, – deyər Qriqori Çubatının üzünə baxmadan cavab verdi və yerə tüpürdü.

– Yalan deyirsən! Görürəm!

– Nəyi görürsən?

– Qorxursan, ay bəbə? Ölümə qorxursan!

– Səfeh adamsanmış, – deyər Qriqori nifrətlə səsləndi və gözlərini qıyıb əl dirəqlərinə baxdı.

– Düzünü de, adam öldürmüşəmmi? – deyər Çubatı Qriqorinin üzünə zənd ilə baxa-baxa mətləb üstünə gəldi.

– Öldürmüşəm. Nə olsun?

– Qəlbin inləyirmi?

– İnləyirmi? – deyər Qriqori gülümsündü.

Çubatı qılıncını qınından çıxartdı.

– İstəyirsən bu saat başını kəsim?

– Sonra?

– Mən adam öldürürəm, uf da eləməyəm, mənə mərhəmət deyilən şey yoxdur! – Çubatının gözləri güldü, amma Qriqori səsinə, burun pərlərinin yırtıcı heyvanlarda olduğu kimi titrəməsindən anladı ki, Çubatı sözlərini ciddi deyir.

Qriqori Çubatının üzünə diqqətlə nəzər saldıqdan sonra dedi:

– Ay vəhşi, qəribə adamsan.

– Sənin üreyn işə yuxadır. Baklanov zərbəsinin nə demək olduğundan xəbərin varmı? Bax!

Çubatı bağçada çox qoca bir qovaq ağacını seçdi; onu nişan aldı, bədəni yırgalana-yırgalana düz onun üstünə yeridi. Onun uzun, damarlı biləkləri, çox enli qolları hərəkətsiz sallanmışdı.

– Bax!

Çubatı qılıncını aramla havaya qaldırdı və qəddini azca əyib, ağaca dəhşətli qüvvə ilə çəpəki zərbə endirdi. Kökündən iki arşın hündürləndən kəsilmiş qovaq ağacı, budaqları pəncərələrin şüşəsiz çərçivələrinə ilişə-ilişə, divarları cıza-cıza yıxıldı.

– Gördünmü? Öyrən! Baklanov adlı bir ataman var idi, eşitmisənmi? Onun bir qılıncı var idi, dəstəsinin içinə civə doldurmuşdu, qaldırmaq çox çətin idi, amma bir zərbə ilə atı ortasından tən iki yerə bölürdü. Bax, belə işlər də var!

Qriqori qılınc çalmağın mürəkkəb texnikasını uzun zaman öyrənə bilmədi.

– Güclü olmağına güclüsen, amma qılınc çalmağın səfehdir. Qılıncı belə endirmək lazımdır, bax, – deyər Çubatı onu öyrədir, çəpəki endirilən qılıncı dəhşətli bir qüvvə ilə hədəfi parçalayırdı.

– Qılıncını insana cəsərlə vur. – O, gözləri ilə gülərək Qriqoriyə nəsihət edirdi. – İnsan xəmir kimi yumşaqdır. Sən necə olacaq, nə olacaq barədə heç fikirləşmə. Sən – kazaksan. sən sənətin ağınabozuna baxmadan doğramaqdır. Davada düşməni öldürmək – müqəddəs işdir. Hər bir ilanı öldürdükdə Allah bir günahından keçdiyi kimi, hər bir düşməni öldürəndə də günahından biri bağışlanır. Lazım olmadığı halda heyvanı, sözgəlişi, dananı vurub öldürmək olmaz, amma insanı, məhv et. İnsan dediyin çox murdar şeydir... O alçaq torpağa üfunət yayır, zəhərli göbələk kimi yaşayır.

Qriqori buna etiraz etdi, amma o qaşqabağını tökdü və dinmədi. Qriqori göz qoyub öyrəndi ki, atların hamısı, buna heç bir səbəb olmadan, Çubatdan yaman qorxur. Çubatı axura yaxınlaşanda atlar qulaqlarını şəkəyir, bir-birinin böyrünə qısıldılar, elə bil ki, gələn insan deyil, canavar idi. Stanislavçik yaxınlığında bölük meşəlik və bataqlıq ərazidə hücum keçməli idi, buna görə də kazaklar atdan düşməli oldular. At saxlayanlar atları alır, yedəkləyib dərəyə, xəlvət yerə aparırdılar. Bu dəfə atları aparmaq işi Çubatıya tapşırılmalı idi, lakin bu işdən o açıq-aşkar boyun qaçırdı.

Vzvod uryadniki ona təcidi:

– Bu nədir, Uryupin, köpək oğlu, özündən nə hoqqa çıxardırsan?

Çubatı gözlərindəki daimi təbəssümü gizlətdi, uryadniki inan-dırmağa çalışıb dedi:

– Onlar mənə qorxurlar. Allah haqqı!

Çubatı ömründə bir dəfə də olsun at saxlayan olmamışdı. O, öz atına məhrəbanlıq edir, onu əzizləyir, qayğısına qalırdı, amma Qriqori diqqətlə baxdıqda bir şey gördü: sahibi atının yanına gələndə, həmişəki adətində görə əllərini belinə qoyub ona tamaşa edəndə, – at yerindən tərpənməyə də, beli uzununu bədəninə titrətməyə düşürdü; at narahat olurdu.

Qriqori bir gün ondan soruşdu:

– Bəri bax, ay Allahın müqəddəs adamı, atlar səndən niyə ürəkirlər?

– Kim bilir, – deyərək Çubatı çiynlərini çəkdi. – Mən onları incitmərim.

– Keflini ara qiyindən tanıyırlar, buna görə də qorxurlar, sən ki, kefli deyilsən.

– Mənim ürəyim daş kimidir, onlar da bunu hiss edirlər.

– Sənin ürəyin canavar ürəyidir, kim bilir, bəlkə heç ürəyin yoxdur, onun yerindəki daş parçasıdır.

– Bəlkə də elədir, – deyərək Çubatı həvəslə razılaşdı.

Kamenka-Strumilovo şəhəri yaxınlığında üçüncü vzvod, öz komandiri ilə birlikdə bütünlüklə kəşfiyyata çıxdı: bir az əvvəl qaçib bu tərəfə keçmiş bir çex komandanlığa məlumat vermişdi ki, Avstriya əsgəri hissələri yerlərini dəyişdirmiş və Qoroşi-Stavninsk xətti üzrə əks-hücum keçmək niyyətindədirlər; düşmən hissələrinin keçib gedəcəyi yolu daimi nəzarət altında saxlamaq zərurəti meydana çıxmışdı; vzvod komandiri bu məqsədlə vzvod uryadniki ilə dörd kazakı meşə kənarında kəşikçi qoydu, qalan kazakları götürüb təpənin dalında görünən kiremit damlı təzə kəndə tərəf yollandı.

Qriqori Melexov, uryadnik, bir də cavan kazaklardan Silantiyev, Çubatı və Mişka Koşevoy meşə kənarında, xaçı paslanmış şiş günbəzli köhnə kiçik kilə yanında qaldılar.

– Uşaqlar, atdan düşün, – deyərək uryadnik əmr etdi. – Koşevoy, atları o şam ağacının dalına apar, bax, ora, ağaclar daha sıx olan yerə.

Kazaklar sınımış, qurumuş bir şam ağacının altında uzanıb papiros çəkirdilər; uryadnik durbini gözlərindən aralamırdı. Onların on addımlığında biçilməmiş, sünbüllərinin dənə tökülmüş taxıl zəmisində dalğalanırdı. Yel əsdiyə dənə tökülmüş, içi boşalmış sünbüllər əyilir, həzin-həzin xışıldayırdı. Kazaklar bir-biri ilə tənbəlcəsinə danışa-danışa yarım saat uzandılar. Şəhərin sağ tərəfində arasıkəsilmədən top atəşi uğuldayırdı. Qriqori sürünə-sürünə taxıl zəmisinə girdi və dənəli sünbüllər tapıb ovcunda hövkəleyir, deyib pötrmüş dənələri ağzına doldurub çeynəyirdi.

– Deyəsən, bu gələnlər avstriyalılardır! – deyərək uryadnik ya-vaşca səsləndi.

– Hani? – deyərək Silantiyev dıxsındı.

– Odu, meşədən çıxdılar. Sağ tərəfə bax!

Uzaqdakı balaca meşədən bir dəstə atlı çıxdı. Onlar dayandılar, xeyli uzaqda ətəyi kiçik meşələrə qovuşan çölü diqqətlə nəzərdən keçirdilər, kazaklara tərəf yönəldilər.

– Melexov! – deyərək uryadnik onu səslədi.

Qriqori sürünə-sürünə şam ağacının yanına gəldi.

– Deyirəm onları lap yaxına buraxaq, sonra yaylını atəş açaq. Uşaqlar, tüfənglərinizi hazır saxlayın! – deyərək uryadnik əsəbi-əsəbi pıçıldadı.

Süvarilər sağa dönerək, atları adı yerişlə sürdülər. Dörd adam da şam ağacı altında, nəfəsini gizlədərək, səssiz-səmərsiz uzanmışdı.

Külək cavan bir oğlanın ahəngdar səsinə gətirdi:

– ...auxt, kapral!

Qriqori başını qaldırdı, gələnlərə baxdı: qəşəng, qaytanla işlənməmiş gödəkçə geymiş altı macar qusarı dəstə ilə gəlirdi. Hamıdan qabaqda gələn, iri qara at minmiş macar süvarisi qısalütlü tufəngini əlində saxlayır, astadan, yoğun səslə gülürdü.

– Ateş! – deyərək uryadnik pıçıldadı.

Yaylın atəşi gurladı: Qu-qu-qak!

Ateşin əks-sədası arxada eşidildi: Aka-ka-ka-ka-ak!

Ağacın dalında dayanmış Koşevoy qorxuya düşüb qışqırdı:

– Neyləyirsiniz? – Sonra da atların üstünə qışqırdı: – Trrr, sizə çər dəysin! Dəliliyin tutdu! Tfu, şeytan! – Koşevoy ucadan səsləndi.

Qusarlar səpələndilər, atlarını taxılın içi ilə sürdülər. Onlardan biri, kök qara ata minib qabaqda gələn – göyə güllə atırdı. Sonuncusu, hamıdan geridə qalan, atın boynuna yatıb, ətrafına göz gəzdirir, sol əli ilə kepkasından bərk-bərk tuturdu.

Çubatı birinci olaraq yerindən sıçradı, ayaqları taxıla dolaşadolaşa, tufəngi hazır tutaraq yüyürdü. Ondən yüz sajn kənarəda yerdə güllə dəymiş bir at çapalayır, kepkası başından düşmüş macar qusarı onun yanında dayanıb, yıxılarkən əzilmiş dizini hövkləyirdi. O, atlarını sürüb artıq ondan xeyli uzaqlaşmış yoldaşlarına baxdı, hələ uzaqdan nə işə qışqırdı və əllərini yuxarı qaldırdı.

Bütün bunlar o qədər sürətlə baş verdi ki, Çubatı əsiri şam ağacı altına gətirdikdən sonra Qriqori özünə gəldi.

Çubatı macarın gödək qılıncından yapışdı, özünə tərəf dartıb kobud səslə qışqırdı:

– Silahını ver, ay döyüşçü!

Özünü itirmiş əsir gülümsəndi, əl-ayağa düşdü. O, səssiz-səmərsiz qayıqını belindən açmağa başladı, amma əlləri açıq-aşkar titrədiyindən qayıqın toqqasını açə bilmirdi. Qriqori ehtiyatla ona kömək etdi: ucaboy, gənc, yanaqları ətli, qırıxıq üst dodağının kün-cündə cumbulu ziyil olan qusar təşəkkür əlaməti olaraq Qriqoriyə gülümsəndi və baş əydi. O, sanki silahdan xilas edildiyinə sevinirdi. O, kazaklara baxa-baxa, ciblərini axtardı, dəridən tikilmiş bir kisə çıxartdı, nə işə dedi, himlə bütün təklif etdi.

– Bizi tütünə qonaq eləyir, – deyərək uryadnik gülümsəndi, özü isə əlini cibinə salıb, kağızı xışıldatdı.

– Özgə tütünü çəkin, – deyərək Silantiyev qəhqəhə çəkdi.

Kazaklar eşmə büküb, yandırdılar, qara trubka tütünü onları möhkəm tutdu.

– Onun tufəngi hanı? – deyərək uryadnik eşmədən dərin qullab vuraraq soruşdu.

Çubatı əsirin tufəngini öz çiyinə keçirtmişdi. O, arxadan tufəngin sarı qayıqını göstərərək dedi:

– Budur.

– Onu bölüyə aparmaq lazımdır. Qərargahda, güman ki, “dilə” ehtiyac var. Onu kim qabağına qatıb aparar, uşaqlar? – deyərək uryadnik boğazını arıtlaya-arıtlaya və yuxulu gözələri ilə kazaklara baxa-baxa soruşdu.

– Mən apararam, – deyərək Çubatı səsləndi.

– Di götür apar.

Əsir, güman ki, mətləbi anladı, könülsüz, aciz-aciz gülümsəndi, özünü ələ alıb, əl-ayağa düşdü, ciblərini çevirdi, kazaklara əzilmiş nəm şokolad verməyə başladı.

– Rusin ix... rusin... nixt avstrits! – deyərək o, sözlərin qol-qabırğasını sındırır, məzəli halda əlləri ilə işarə edir və hey kazaklara iyli, əzilmiş şokolad verirdi.

– Başqa silahın da varmı? – deyərək uryadnik ondan soruşdu. – A kişi, nahaq yerə özünə əziyyət vermə, heç fərqi yoxdur, nə dediyini başa düşməyəcəyik. Tapançan varmı? Part-part varmı? – Uryadnik işarə ilə tapançanın tətini çəkdi.

Əsir başını tələsik silkələdi:

– Yoxdur! Yoxdur!

O, axtarılmasına həvəslə razı oldu, onun ətli yanaqları titrəyirdi.

Əsirin dizindən, partlamış dar şalvarının cırığından qan axır, çəhrayı ətinin siyirilmiş yeri görünürdü. O, yaylığını yarasının üstünə basır, üz-gözünü turşudur, dodaqlarını marçıldadır, arasıkəsilmədən danışdı... Kepkası güllə dəymiş atının yanında qalmışdı; o xahiş edirdi ki, yorğanını, kepkasını, bir də xatirə dəftərcəsini gedib gətirmək üçün ona icazə versinlər: axı ailə üzvlərinin fotosəklə dəftərcənin içində idi. Uryadnik hədə yerə onun dediyini qanmağa çalışdı, bunun bir nəticə vermədiyini gördükdə, ümidini kəsib əlini yellətdi:

– Apar.

Çubatu gedib Koşevoydan atını aldı, mindi, tüfənginin qayığını sahmanlayarkən, əsirə əli ilə göstəriş verdi:

– Yeri, ay filan–filan şüdə, sən də adını döyüşçü qoymusan?

Çubatının təbəssümündən ruhlanmış əsir də gülümsündü, atın böyrü ilə yeridi, əli ilə Çubatının quru baldırını yaltaqcasına şappıldaıdı. Çubatu qaba hərəkətlə onun əlini geri itələdi, cilovu bərk datdı, əsiri irəliyə buraxdı:

– Yeri, şeytan! Zərafət edirsən?

Əsir təqsirkar adam kimi yeyinlədi, tez–tez geriye, arxada qalmış kazaklara baxa–baxa ciddiyyətlə addımladı. Onun qıvrım sarışın saçı təpəsində vız durmuşdu.

Qriqorinin hafizəsində o elə bu şəkildə – naxışlı qusar gödəkçəsini çiyninə salmış, sarışın, qıvrım saçı vız durmuş, möhkəm və cəld yerişli adam kimi qaldı.

– Melexov, get onun atının yəhərini götür, – deyə uryadnik əmr verdi və odu artıq barmaqlarını yandırmağa başlamış eşmənin üstə təəssüflə tūpürdü.

Qriqori yəhəri güllə dəymiş atın belindən götürdü, əsirin yere düşmüş kepkasını, səbəbini özü də bilmədən qaldırdı. Kepkanın astarını iylədi, burnuna tünd ucuz sabun və tər iyi doldu. Yəhəri qoltuğuna vurub gətirir və qusarın kepkasını sol əlində ehtiyatla tuturdu. Şam ağacının yanında sallağı oturmuş kazaklar yəhərin heybələrini eşəleyir, bu vaxtadək görmədikləri yəhəri diqqətlə nəzərdən keçirirdilər.

Silantiyev heyifsiləndi:

– Onun tütününə söz ola bilməz, kaş ondan bir eşməlik də istəyəydik.

– Doğru deyirsən, əntiqə tütün idi.

– Elə bil şirindi, tūstüsü adamın boğazından yağ kimi keçirdi... – deyə uryadnik çəkdiyi eşməni yadına salıb, köksünü ötürdü və tūpürçəyini uddu.

Bir neçə dəqiqədən sonra şam ağacları arxasında at başı görəndi. Çubatu geri qayıdırdı.

– Hə, nə oldu? – deyə qorxmış uryadnik dik atıldı. – Qaçırtıdın?

Çubatu qamçısını yellə–yellə–yellə yaxınlaşdı, atdan düşdü, çiynilərini geri verərək gərənədi.

Uryadnik məsələni bilmək üçün onun üstünə yeriye–yeriyə qışqırdı:

– Avstriyalını neylədin?

– Üstümə niyə gəlırsən? – deyə Çubatu çımxırdı. – O, qaçdı... qaçmaq istədi...

– Qərəz, qaçırtıdın?

– Kiçik meşəyə girdik, orada əkildi... Mən də onu qılıncla vurdum.

– Yalan deyirsən! – deyə Qriqori bağırırdı. – Onu nahaq yerə öldürməsən.

– Sən niyə hay–küy salırsan? Bunun sənə nə dəxli var? – deyə Çubatu buz kimi soyuq nəzərlə Qriqoriyə baxdı.

– Ne–e–e–ecə? – deyə Qriqori aramla yerindən qalxdı, əli ilə nə isə axtarmağa başladı.

– Sənə aid olmayan işə burnunu soxma! Anladınmı, hə? – Bununu soxma! – deyə Çubatu ciddi səslə sözünü təkrar etdi.

Qriqori tüfəngini qayıqından dartıb, bir göz qırpımında çiyninə qaldırdı.

Onun barmağı tərpenir, tətiiyi tapa bilmirdi, qaralmış sifəti qərribə halda eybəcərleşmişdi.

Uryadnik Qriqorinin yanına qaçdı, hədələyici səslə çığırdı:

– Hə, hə, neyləyirsən?

O, atəş açılmamış tüfəngin lüləsini yana itələdi, güllə şam ağacının yarpaqlarını tökdü, vıyılı ilə süzdü.

– Bu nə biabırçılıqdır! – deyə Koşevoy qışqırdı.

Silantiyev necə ağzı açıla oturmışdusa, eləcə də qaldı.

Uryadnik Qriqorini döşündən geri itələdi, tüfəngi dartıb onun əlindən aldı; təkce Çubatu vəziyyətini dəyişmədən dayanmışdı: o, bayaqkı kimi, ayağının birini qabağa qoyub, sol əli ilə toqqasından tutmuş halda durmuşdu.

– Bir güllə də at.

– Öldürmə sənı!.. – deyə Qriqori ona tərəf dartındı.

– Siz nə edirsiniz?... Bu nə işdir? Məhkəməyə düşmək, güllələnməkmi istəyirsiniz? Silahı yerə qoy! – deyə uryadnik bağırırdı və Qriqorini geri itələyib, onların arasına girdi, qollarını, çarmıxa çəkilmış adam kimi açdı.

– Yalan deyirsən, öldürə bilməzsən! – deyə Çubatı təmkinlə gülür, irəliyə çıxartdığı ayağını oynadırdı.

Geri qayıdanda, artıq şər qarışdığı zaman, cığıra sərilmiş əsirin meyitini Qriqori hamıdan əvvəl gördü. Atını yoldaşlarından qabağa sürdü, yaxınlaşdı, finxıran atının başını saxladı, diqqətlə meyite baxdı: bir qolu keyli geri qatlanmış, sifəti qıvrım mamır arasına girmiş ölü üzükoylu sərilmişdi. Otun üstünə düşmüş əli xəzəl kimi sarı idi. Çox ehtimal ki, arxadan endirilmiş dəhşətli qılınc zərbəsi əsiri çiynindən toqqa yerinə qədər çəpəki kəşmiş, iki parça eləmişdi.

Uryadnik meyitin yanından keçəndə ölünün əyilmiş, başında sallana-sallana viz duran sarışın qıvrım saçlarına qorxa-qorxa baxaraq, boğuc səslə dedi:

– O, əsiri qılıncı vurmuşdur...

Kazaklar bölüyün düşərgəsinə qədər dinməzəcə getdilər. Axşam qaranlığı çökürdü. Müləyim külək bir qalın qara buludu qərbdən bu tərəfə qovurdu. Bataqlıq tərəfdən axmaz su, iyrenc nəmişlik və çürüntü qoxusu gəlirdi; vağ quşu quququldayırdı. Mürgünü xatırladan sükutü arabir yəhər-yüyen şıqqıltısı, təsadüfən üzəngiyə dəyən qılınc tiqqıltısı, at dırnağı altından çıxan yarpaq xışıldısı pozurdu. Cığır üstə şam ağaclarının gövdələrini işıqlandıran batan günəşin tutqun şəfəqi söndürdü. Çubatı tez-tez eşmə büküb çəkirdi. Arabir eşmənin odu közərir, işıqda onun eşməni möhkəm tutan yoğun, dırnaqları uzanmış qara barmaqları görünürdü.

Bulud meşənin üstü ilə süzür, yer üzərinə sərilən solğun, təsviri mümkün olmayan ürək axşam boyalarını daha da ağırlaşdırırdı.

XIII

Şəhəri tutmaq əməliyyatı şəhər tezdən başladı. Cinahlarında və ehtiyatda süvariləri olan piyada hissələri dan yeri ağaran kimi meşədən hücumə keçməli idilər. Harada işə dolaşılıq oldu: iki piyada polku vaxtında gəlib çıxmadı; 211-ci atıcı polku sol cinahə keçmək haqqında əmr aldı; başqa bir polku, dövrələmə əməliyyatı zamanı, öz topçuları atəşə tutdular; yəndəmsiz, fəlakətli dolaşılıq planları alt-üst edirdi, hücumun onu başlayanların darmadağın olunması ilə nəticələnməsə də, hər halda müvəffəqiyyətsizliklə

nəticələnməyə qorxusu var idi. Piyadaların mövqeləri təzədən dəyişdirilənə qədər, gecə kiminsə əmri ilə bataqlıq yerə yollanmış topları və atları topçular çox əziyyətlə oradan çıxardıncaya qədər, 11-ci diviziya hücumə atıldı. Məşəliklə bataqlıqdan ibarət olan bu yerlər düşmənin üzərinə geniş cəbhə ilə hücumə keçməyə imkan vermirdi, bezi sahələrdə süvari eskadronlarımız hücumə vızvodlarla keçməyə məcbur olurdu. 12-ci polkun dördüncü və beşinci bölükləri ehtiyatda saxlanmış, başqa bölüklər artıq hücum dalğasına cəlb edilmişdi; ehtiyatda qalmış kazaklar on beş dəqiqədən sonra uğıltu və havanı titrədən nəritli eşitdilər:

“Rrra-a-a-a – r-a-a-a-a – rrr-a-a-a!..”

– Bizimkilər tərpendilər!

– Getdilər.

– Pulemyota bax, necə də şiddətli atəş açır.

– Deyəsən bizimkiləri biçib tökür...

– Səslərini kəsdilər, hə?

– Deməli, düşmənin mövqelərinə çatırlar.

– Bu saat bizi də hücumə göndərərlər, – deyə kazaklar kəsik-kəsik söhbət edirdilər.

Bölük bir talada dayanmışdı. Uca şam ağaclarına baxanda adamın gözü qaralırdı. Bir rota əsgər az qala yüyürə-yüyürə gəlib keçdi. Özünü şax tutmuş bir feldfelbel ləngidi; əsgərlərin son sıralarını qabağa buraxdıqdan sonra xırıltılı səslə qışqırdı:

– Sıraları pozma!

Rota tarappılıt sala-sala, əsgərlərin qapaqlı su qabları cingildəyə-cingildəyə qızılağac kolluğu arxasında gözəndə itdi, səs-səmir kəsildi.

İndi də lap uzaqdan, meşəli dağətəyi arxasından yenə zəifləmiş, dalğalanan qışqırıq səsləri eşidildi: “Ra-a-a-a – a-urr-rrra-a-a!.. Aa-a! – sonra işə, qırılmış kimi, birdən-birə kəsildi. Ətrafa usandırtıcı bir sükut çökdü.

– Bax, bizimkilər düşmənin mövqelərinə indi çatdılar!

– İndi bir-birini qırırlar... Bir-birini parçalayırlar!

Hamı gərgin halda və diqqətlə qulaq asırdı, lakin dərin sükutlu heç bir səs pozmurdu. Avstriyalıların topları sağ cinahdan hücumə keçənləri şiddətli atəşə tutur, pulemyotların aramsız şıqqıltısı adamın qulağını batırırdı.

Qriqori Melexov vızoda göz gəzdirdi. Kazaklar əsəbiləşir, atlar, mozanı sancmış kimi, qurcuxurdular. Çubadı furajkasını yəhərin qaşına keçirib göyümsov daz başının terini silirdi, Qriqori ilə yanaşı durmuş Koşevoy maxorka eşməsindən tez-tez qullab vururdu. Ətrafda hər şey apaydın, əslində olduğundan iri görünürdü, – bütün gecəni səhərdək yatmayanda hər şey adamın göz-lərinə belə görünür.

Bölüklər ehtiyatda üç saat qaldılar. Atışma sakitləşir və yenidən daha da şiddətlənirdi. Kiminsə təyyarəsi kazakların başı üzərində tırlıdadı və bir neçə dövrə vurdu. O, güllə mənzilindən hündürdə fırlandı, getdikcə yüksəyə qalxıb şərq tərəfə uçdu; onun altında şrapneller partlayır, süd kimi dümağ tüstü yayılırdı: təyyarəyə zenit toplarından atəş açırdılar.

Ehtiyatdakı kazakları günortaüstü işə saldılar. Hamı cibindəki maxorkanı çoxdan çəkib qurtarmış, gözleməkdən cana gəlmişdi; bu vaxt bir çapar-qusar özünü yetirdi. Dördüncü bölüyün komandiri dərhal bölüyü cığıra çıxartdı və hara isə yan tərəfə apardı (Qriqoriyə elə gəldi ki, onlar dala qayıdırlar). Onlar təxminən iyirmi deqiqə meşənin qalın yeri ilə yol getdilər. Döyüşün səs-küyü getdikcə onlara yaxınlaşırdı; arxada, yaxın bir yerdən toplardan tez-tez atəş açılırdı; top güllələri havanın müqavimətini yarıb, onların başı üzərindən uğuldaya-uğuldaya və nərildəyə-nərildəyə süzürdü. Meşədə dolaşdığına görə bölük, sıraları pozulmuş halda, açığa çıxdı. Onlardan yarım verst kənarda, meşənin kənarında macar qusarları rusların topçularını qılincdən keçiridilər.

– Bölük, sıraya düzlən!

Sıraları açmağa macal olmadı.

– Bölük, qılıncları sıyr, hücumla atıl, arş-e-arş!

Qılınclar havada mavi sel kimi axdı. Ləhrəm yerini getdikcə artırmış bölük, atları dördnə sürməyə başladı.

Altı macar qusarı kənardakı topun qoşqusunu yanında vurnuxurdu. Bunlardan birisi, topu yerindən dəbərtməyə çalışan atların cilovunu durturdu; ikincisi qılincinin yastısı ilə onları döyür, yerdə qalanlar atdan düşərək topu yerindən tərpətmək üçün, təkərlərin çağlarından yapışıb irəli itələyirdilər. Mixəyi rəngli quyuğəkəsik at minmiş zabit də kənarda dayanıb, atı oynadırdı. O, qusarları müxtəlif ömlər

verirdi. Macarlar kazakların yaxınlaşdığını görə kimi, topdan əl çəkdi, atlarını çaparaq sürdülər.

Qriqori, atı irəliyə sıçradıqca onun hərəkətini belə yozurdu: “Bax, belə, bax, belə, bax, belə!”

Qriqorinin ayağı bir saniyə üzəngidən çıxdı, özünü atın belində səbətsiz hiss edərək, daxili bir vahimə ilə ayağını üzəngiyə keçirtməyə çalışdı – o, öyilib üzəngini tapan kimi ayağını ona keçirdi, başını qaldırıb baxanda isə qarşıda altı at qoşulmuş bir top gördü; qabaqda qılıncla şaqqalanmış sürücü ikiqat olub bükülmüş, atın boynunu qucaqlamışdı, qanı və dağılmış beyni üst köynəyinə yaxılmışdı. Öldürülmüş digər topçunun meyiti atın ayaqları altında qalıb xırçıldadı. Çevrilmiş mərmə qutusu yanında daha ikisi yerə sərilmişdi, üçüncüsü lafet üstə üzəngiyə yığılmışdı. Silantiyev atını bərk səyirdib, Qriqoridən qabağa keçdi. Quyuğəkəsik ata minmiş macar zabiti Silantiyevə üzəngiyə atəş açdı. Silantiyev yəhər üstündə atılaraq, mavi göylərdə bir şey axtaran, onu qucaqlayan adam kimi qollarını irəli uzadıb yığıldı... Qriqori cilovu dartıb, rahat qılinc çalmaq üçün qolay tərəfə keçməyə çalışdı; lakin zabiti onun niyyətini başa düşüb, qolunun altından Qriqoriyə atəş açdı. O, tapançasının sandığındakı bir daraq patronu Qriqoriyə yağdırdıqdan sonra qılincinə əl atdı. Görünür ki, mahir qılincdən olduğu üçün Qriqorinin üç dəhşətli qılinc zərbəsinin üçünü də dəf etdi. Qriqori ağzını əydi, üzəngiyə qalxıb dördüncü dəfə onu haqladı (onların atları demək olar ki, yanaşı qaçır; Qriqori macarın kül kimi boz, qırıq, sərt sifətini də, mundirinin boyunluğundakı nömroni də gördü), yalançı zərbə ilə macarı aldatdı və zərbənin səmtini dəyişdi, qılincin ucu ilə onu yaraladı, ikinci zərbəni onun boynundan endirdi. Macarın qılinc tutan qolu boşaldı, cilov əlindən çıxdı, bir şey onu sancmış kimi döşünü qabağa verdi, qəddini düzəltdi və yəhərin qaşını üstə yığıldı. Canında sonsuz bir yüngüllük hiss edən Qriqori qılincini bir də onun kəlləsinə endirdi. Qılincin, yivinə qədər, macarın qulağının yuxarısından sümüyə işlədiyini gördü.

Başına endirilən dəhşətli zərbədən Qriqori huşunu itirdi. O, ağzına ilıq qan dolduğunu hiss edəndə başa düşdü ki, atdan yıxılır, küləslə örtülmüş torpaq fırlana-fırlana sürətlə onun üstünə gəlirdi.

Atdan yıxıldığı zaman şiddətli təkan onu bir anlığa varlıq aləminə qaytarırdı. O, gözlerini açdı; qan axıb gözələrinə doldu. Lap

qulağının dibində tappılı və ağır-ağır nəfəs alan atın səsinə eşitdi: "xap, xap, xap!" Qriqori son dəfə gözlərini açdı, atının geniş açılmış çəhrayı burun pərlərini, kiminsə üzəngiyə ilişmiş çəkmesini gördü. Beynindən canını dincəldən bir fikir keçdi: "Hər şey bitdi!" Hər şey uğuldayan zülmətə çevrildi.

XIV

Avqustun əvvəllərində yüzbaşı Yevgeni Listnitski leyb-qvardiyanın Ataman polkundan adi kazak ordu polklarından birinə keçmək qərarına gəldi. Bu haqda raport verdi və üç həftə çalışdıqdan sonra döyüşən ordu polklarından birinə təyinat aldı. Təyinatını rəsmiləşdirdikdən sonra, yola düşməzdən əvvəl öz qərarı barədə atasına qısa bir məktub yazdı:

"Ata, mən Ataman polkundan orduya köçürülmək barədə əlləşirdim. Təyinatımı bu gün aldım və 2-ci korpus komandirinin sərəncamına gedirəm. Çox ehtimal ki, mənim bu qərarım sizi heyrləndirəcəkdir, amma bunu mən belə izah edərdim; olduğum mühit məni tənəyə gətirmişdi. Rəsmi-keçidlər, görüşlər, qarovul işi – bütün bu saray xidməti lap zəhləmi aparmışdı. Bütün bu işlər lap ürəyimi bulandırmışdı, adam canlı bir iş görmək və... bilmək istəsəniz – qəhrəmanlıq göstərmək istəyir. Çox güman ki, Vətən müharibəsindən başlayaraq, rus silahını şöhrətləndirən Listnitskilərin qanı mənim damarlarımda da çaşa gəlmişdir. Cəbhəyə gedirəm. Mənə xeyir-dua verməyinizi xahiş edirəm. Keçən həftə imperatorumuzu, baş qərargaha yola düşməzdən əvvəl gördüm. Mən bu şəxsə pərəstiş edirəm. Həmin vaxt sarayın içində qarovulda idim. O, Rodzyanko ilə yanaşı gəlirdi, yanımdan keçəndə gülümsündü və məni gözləri ilə ona göstərərək ingiliscə dedi: "Budur, mənim şanlı qvardiyamla Vilhelmin bütün niyyətlərini alt-üst eləyəcəyəm". Mən hökmdarımıza bir talibə kimi pərəstiş edirəm. Yaşımın iyirmi səkkizi keçməsinə baxmayaraq, məndə belə bir duyğu olduğunu söyləməkdən xəcalət çəkmirəm. Hökmdarımızın təmiz adına deyilən dedi-qodular məni dərinəndən həyəcanlandırır. Mən belə şeylərə inanmıram və inana bilmərəm. Bu günlərdə az qaldı ki, yasovul Qromovu güllə ilə

vrub yerə sərim; çünki o mənim yanımda əlahəzrət imperator haqqında nələyi sözler deməyə cəsarət etmişdi. Bu rəzil bir hərəkət idi, mən yasavula dedim ki, iyirnc böhtançılıqla yalnız damarlarında alçaq gəda qanı axanlar məşğul ola bilərlər. Bu hadisə bir neçə zabitin hüzurunda baş vermişdi. Elə bərk qəzəbləndim ki, tapançamı çıxartdım, bu qanmaz adama bir güllə çaxmaq istədim, lakin yoldaşlarımla silahımı dartıb əlimdən aldılar. Belə murdar mühitdə yaşamaq mənim üçün gündən-günə ağırlaşdı. Qvardiya polklarında, xüsusən zabitlər arasında əsl vətənpərvərlik yoxdur, adamın deməyə dili də gəlmir. Onların arasında, hətta xanədana məhəbbət də yoxdur. Bunlar dvoryan deyil, zir-zibildirlər. Polkdan uzaqlaşmağımın əsl səbəbi, doğrusu elə budur. Mən hörmət bəsləmədiyim adamlarla ünsiyyətdə ola bilmərəm. Hə, deyəsən, yazmaq istədiyim mətləbin hamısını yazdım. Belə rabitəsiz məktub yazdığuma görə, məni görə bağışlayasınız, tələsirəm, çamadanımı bağlayıb, komendantın yanına getməliyəm. Sağlıqla qal, ata. Ordudan sənə müfəssəl məktub göndərəm.

Sizin Yevgeni".

Qatar Varşavaya axşam saat səkkizdə yola düşürdü. Listnitski faytona minib vağzala gəldi. Petroqrad geridə, göyümsov-mavi çıraqları sayrıyan bir aləmdə qaldı. Vağzal basabas və səs-küylü idi. Adamların əksəriyyəti hərbi xidmətçilər idilər. Hambal Listnitskinin çamadanını vaqonda yerbəyer elədi, xırda pul alıb cənab zabitə yaxşı yol arzu etdi. Listnitski çiyin qayışını çıxartdı, şinelini soyundu, toqqasını açdı, güllü ipek Qafqaz yorğanını skamyanın üstünə saldı. Aşağıda, pəncərə yanında mömin simalı bir keşiş balaca stolun üstünə yeməli şeylər düzüb qəlyanaltı edirdi. O, tükləri lif-lif sallanan saqqalı arasındakı çörək qırıntılarını təmizləyir, onunla üzəüz oturmuş qarabuğdayı, gimnazist paltarlı qızı yeməyə dəvət edirdi:

- Bir dadına baxın. Hə?
- Təşəkkür edirəm.
- Utanmayın, bədən quruluşunuza görə siz çox yeməlisiniz.
- Təşəkkür edirəm.
- Hə, onda bu qoğalların dadına baxın. Cənab zabit, bəlkə siz də yeyesiniz?

Listnitski başını aşağı eydi:

– Siz mənimləsiniz?

– Bəli, bəli, – deyə keşiş qəmgin gözlerini onun üzünə zillədi, uzun və seyrək tüklü bıqları altındakı incə dodaqları gülümsündü.

– Sağ olun. Meyilim yoxdur.

– Nahaq yerə. Ağızdan keçib qarına gedən şey murdar deyil. Siz orduya gedirsinizmi?

– Bəli.

– Allah köməyiniz olsun.

Mürgüləyən Listnitskiyə elə gəlirdi ki, keşişin gur səsi qulağının dibində deyil, haradan isə uzaqdan gəlir, həm də mərhəmətli yoğun səslə danışan bu adam heç də keşiş deyil, yasavul Qromovdur.

– ...Ailəm var, bilirsinizmi, camaat da kasıb olduğundan, gəlirim yoxdur. Buna görə də polk ruhaniliyinə gedirəm. Rus xalqı din olmadan keçinə bilməz. Həm də, bilirsinizmi, din ildən-ilə möhkəmlənir. Əlbəttə ki, dindən üz döndərənlər də var, lakin belələri ziyalılardır, müjrikə gəlincə, o, Allahın əməyindən bərk yapışmışdır. Bəli... İşlər belədir... – deyə yoğun səs köksünü ötürdü, sonra yenə də aramsız danışmağa başladı, lakin onun sözləri artıq Listnitskinin şüuruna nüfuz edə bilmirdi.

Listnitski yuxuya gedirdi. Oyaq ikən duyduğu son şey, – taxtaları ensiz tavandan gələn yağlı boya qoxusu, bir də bayırdan gələn qışqırıq səsi oldu:

– Baqaj kassası qəbul etmişdir, bunun mənə dəxli yoxdur!

“Axı baqaj kassası nəyi qəbul etməmişdir?” – sualı onun şüurunda qurdalandı, hiss edilmədən yox oldu. İki gün yuxusuz qalmış Listnitski şirin yuxuya getdi. Qatar Petroqraddan qırx verst uzaqlaşandan sonra Listnitski oyandı. Təkərlər ahəngdar səslə taqıldayır, parovoz dartındıqca vaqonlar yırgalanır, qonşu kupədə pəsdən mahnı oxuyurdular, fənərdən çəpəki bənövşəyi işıq süzülürdü.

Yüzbaşı Listnitskinin təyin olunduğu polk son döyüşlərdə xeyli tələfata uğramış, döyüş sahəsindən çıxardılmış və təcili olaraq atla təchiz edilir, şəxsi heyəti yeni qüvvə ilə möhkəmləndirilirdi.

Polk qərargahı Bereznyagi adlı iri ticarət kəndində yerləşirdi. Listnitski adsız bir kiçik stansiyada vaqondan düşdü. Həmin kiçik stansiyada bir sayyar lazaretin də şeylərini boşaltdılar. Listnitski lazaretin hara göndərildiyini həkimdən öyrəndikdə məlum oldu ki, laza-

ret buraya Cənub-Qərb cəbhəsindən yola salınmış və o, dərhal Bereznyagi-İvanovka-Krışovinskoye marşrutu ilə hərəkət edəcəkdir. İrəgövdəli, qırmızısiyə həkim bilavasitə tabe olduğu rəisindən narazılıq edir, diviziya qərargahında işləyənlərin ünvanına ağzına gələni deyir, saqqalını ətəkləyir, qızıl pensə altına gözlerini qəzəblə işildada-ışıldada dərddəli ürəyini təsadüfi müsahibinə boşaldırdı.

– Siz mənə Bereznyagiyə qədər apara bilərsinizmi? – deyə Listnitski onun sözünü kəsdi.

– Buyurun, yüzbaşı, ikitəkərli arabaya minin. Gedin, – deyə həkim razılıq verdi, ən yaxın adamı ilə danışmış kimi, yüzbaşının şinlərinin düyməsini fırlada-fırlada, ondan rəğbət gözləyərək, təmkinli yoğun səsi ilə nəriləyirdi: – Cənab yüzbaşı, özünüz təsəvvür edin: heyvan daşınan vaqonlarda silkelənə-silkələyə düz iki yüz verst yol gələndən sonra, burada boş-bekar oturmuşuq, halbuki lazaretimizin köçürüldüyü yerdə iki gün qanlı vuruşmalar olmuş, orada təcili yadına ehtiyacı olan çoxlu yaralı qalmışdır. – Həkim qəzəb dolu qızğınlıqla və “r” hərfini xüsusi vurğu ilə ifadə edərək təkrar dedi: “Qanlı vuruşmalar olmuşdur”.

– Bəs bu dolaşıqlığı nə ilə izah etmək olar? – deyə yüzbaşı nəzakət naminə maraqlanıb soruşdu.

– Nə ilə? – Həkim kinayə ilə qaşlarını çatıb çığırdı: – Səhlənkarlıqla, hərç-mərciliklə, rəislər heyətinin axmaqlığı ilə izah etmək olar, bəli! Orada əclafılar öyləmişlər, işləri dolaşdıran da elə onlardır. Düzgün idarə etmək bacarığı yoxdur, sadəcə desək sağlam düşüncə yoxdur. Veresayevin “həkimin qeydləri” kitabı yadınızdadırmı? Bax, eləcədir! Biz o kitabda yazılanları ikiqat təkrar edirik.

Listnitski rəsmi təzim edərək aralandı, arabaya doğru yönəldi; hirsələnmiş həkim onun dalınca yenə də qışqırıb deyirdi:

– Biz müharibəni uduzacağıq, cənab yüzbaşı! Yaponlara uduzduq, amma ağıllanmadıq. Papağımızla qovarıq, deyirdik, amma axırı nə oldu... odur ki... – o, neftli olduğundan üzü işıldayan gölməçələrdən adlaya-adlaya, başını hirsli-hirsli bulaya-bulaya getdi.

Lazaret Bereznyagiyə çatdıqda artıq şər qarışırdı. Külək kövşəndə saralmış saplaqları silkələyirdi. Qərbdə buludlar qalaq-qalaq olmuşdu. Buludların ən yuxarı qatı qaranlıq idi, bir az aşağıda sehrkar boyalar dəyişir, göyün tutqun qübbəsini zərif yasəməni-bozumtul şəfəq boyayırdı; bu formasız nəhəng buludlar qalağının

ortası yarılr, batan günəşin narıncı şüaları yerə süzülürdü. Bu şüalar işıqsaçan yelpik kimi açılaraq, sınır, səpələnir, yerə şaquli işıq saçır, lap aşağılarda isə boyalar təsviri mümkün olmayan bir şəkildə bir-birinə qarışırdı.

Yol kənarındakı arxda güllə ilə vurulmuş bir kürən atın leşi sorilmişdi. Atın əcaib şəkildə yuxarı qalxmış dal ayağında yarıya qədər sürtülmüş nal parıldayırdı. İkitəkərli arabada silkələnə-silkələnə gedən Listnitski diqqətlə bu leşə baxırdı. Onunla birlikdə gedən sanitar atın şişmiş qarnı tərəfə tüpürüb izah etdi:

– Çoxlu taxıl otlamış... çox yeməkdən gəbərmişdir, – deyər səhvini düzəltdi, yüzbaşının üzünə baxdı; bir də tüpürmək istədi, amma nəzakət xatirinə tüpürçeyini uddu, dodaqlarını gimnastyorkasının qolçağı ilə sildi. – At gəbərmişdir, amma onu götürüb aparın yoxdur... Almanlarda, o tərəfin adamında qayda başqa cürdür.

– Sən bunu haradan bilirən? – deyər Listnitski buna səbəb olmadan hirsli-hirsli soruşdu və bu anda eynilə heç bir səbəb olmadan sanitarın üstünlük və kin ifadə edən laqeyd üzündən tamam zəhləsi getdi. Sanitarın üzü də payız kövşəni kimi bozumtul və kəderli idi; onun üzü Listnitskinin Petroqraddan cəbhəyədək yol uzunluğunu gördüyü minlərlə digər mujik-əsgərlərin sifətindən heç bir şeylə fərqlənmirdi. Bunların hamısı bir növ solğun kimi idi; elə bil bu ala, göy, yaşılsov və başqa rəngdə olan gözlərə əbədi kütlük ifadəsi verilmişdi; hamısı da qədimdə kəsilmiş, əldən-ələ keçdikcə sürtülmüş mis pula oxşayırdı.

– Mən müharibədən əvvəl üç il Almaniyada yaşamışam, – deyər sanitar aramla cavab verdi. Sanitarın səsinə Listnitskinin bayaq onun baxışlarında duyduğu üstünlük və nifrət var idi. – Mən Königsberqdə siqar fabrikində işləyirdim, – sanitar qayıq silovun ucu ilə balaca atı vura-vura, qəmgin-qəmgin danışdı.

– Səsinə kəs! – Listnitski sərt səslə dedi, üzünü kənara çevirdi, yalı gözlərinin üstünə sallanmış, günəşdən qarsalanmış, çıxıq dişləri açılı qalmış atın başına baxdı.

Atın yuxarı qovzanmış ayağı dizinin bükümündən qatlanmışdı, dirnağını mix azca çatlatmışdı, amma göyümsov çanağı pardaqlanmış kimi ışıldayırdı; yüzbaşı atın ayağına, yeyilmiş buxovluq oynamağına baxıb, onun cavan və cins at olduğunu müəyyən etdi.

Araba çala-çuxur kəndarası yolla atıla-atıla uzaqlaşdı. Göyün qərb tərəfində rənglər tamamilə solğunlaşır, külək buludları dağıdırdı. At leşinin ayağı arxada, qülləsiz kiçik kilse kimi qaralırdı. Listnitski hey ona baxırdı, birdən at cəmdəyi üzünə dairə şəklində gur şüa düşdü, atın kürən tükü ayağı ışıldadı, narıncı rəngə boyanmış, yarpaqsız, yaraşıqlı budağa oxşadı.

Lazaret Bereznyagi kəndinə çatanda yaralı gətirən arabalarla qarşılaşdı.

Üzü qırılmış, ortayaşlı bir belorus – birinci arabanın sahibi – kəndir cilovu qoluna dolayıb, atın yanını ilə yeriyirdi. Furajkasız, başı sarıqlı bir kazak arabada uzanıb dirseklənmişdi. O, yorğun adam kimi gözlərini yumub, çörəyi çeynəyir və çeynənmiş qara horranı tüpürürdü. Onun yanında bir əsgər üzüqoylu uzanmışdı. Onun yanbızı üstə şalvarı biabırçı bir şəkildə cırlmış, qana batmış cırıqlar ətinə yapışmışdı. Əsgər başını qaldırmadan vəhşicəsinə söyüş yağdırırdı. Listnitski əsgərin səsinə diqqətlə qulaq verdikdə dəhşətləndi: möhkəm dindar adamlar da belə qeyzlə dua edirlər. İkinci arabada altı yaralı böyür-böyürə uzanmışdı. Bunlardan biri – son dərəcə zarafatlı, qızarmış, hərətli gözlərini qıyaraq nəql edirdi:

– ...deyirlər ki, guya onların imperatoru tərəfindən elçi gəlmiş və sülh bağlamağı təklif etmişdir. Başlıcası – bunu deyən böyük adamdır; ümid edirəm ki, o yalan danışmaz.

Uşaqlıq çağında tutulmuş olduğu sarıqlı xəstəliyinin nişanələri üzündə hələ də qalmış, yumrubaş digər əsgər başını tərpedə-tərpedə şübhə etdiyini bildirdi.

– Heç ağlın kəsmir.

Arxasını gələnlərə çevirmiş başqa bir əsgər isə yumşaq Volqaboyu ləhcəsi ilə öz rəyini bildirdi:

– Dayan, Filip, elə demə, bəlkə, doğrudan da, elçi gəlmişdir.

Beşinci arabadakıların hamısı kazak idi, – furajkalarının qırağı qızarırdı. Bunlardan üç nəfəri enli arabada yerlərini yaxşıca rahatlayıb, dinməzce Listnitskiyə tamaşa edirdi; toza batmış sərt sifətlərində, ordu sıralarında ikən olan ehtiramdan əsər-ələmət belə qalmamışdı.

– Salam, ay həmyerlilər! – deyər Listnitski kazaklara salam verdi.

Sürücüyə hamıdan yaxın oturmuş göyçək, bıqları ağarmış, qalınqışlı kazak ona cəndərdi cavab verdi:

– Salaməleyküm.

Listnitski kazakın mavi mundirinin boynundakı rəqəmə diqqətlə baxa-baxa soruşdu:

- Hansı polkdansınız?
- On ikinciden.
- Polkunuz indi haradadır?
- Bilə bilmərik.
- Hə, yaxşı, siz harada yaranalmısınız?
- Burada bir kəndin yanında... yaxındadır.

Kazaklar nə barədə isə pıçıldaşdılar; onlardan biri, kətan parçası ilə sarınmış yaralı qolunu salamat qolu ilə tutub, arabadan aşağı atıldı.

- Zati-aliləri, azca dayanın. - O, güllə dəymiş, iltihab nəticəsində şişmiş qolunu ehtiyatla tuta-tuta, Listnitskiyə gülümsəyə-gülümsəyə və lənber vura-vura yol ilə ona tərəf getdi.

- Siz Vyosenskaya stanitsasındansınız mı? Listnitskisiniz mi?
- Bəli, bəli.

- Deyirəm axı, biz sizi o saat tanıdıq. Zati-aliləri, sizdə çəkməyə bir şey tapırlar mı? Allah xatirinə, bizi papirosa qonaq edin, tütünsüz batırıq.

O, ikitəkərli arabanın boyanmış laydırından yapışdı, arabanın yanı ilə yeridi, Listnitski papiros qutusunu çıxartdı.

- Siz on dəne bizə bağışlayın. Axı biz üç nəfərik, - deyər kazak xahişedicə tərzdə gülümsədi.

Listnitski qutusundakı papirosun hamısını kazakın sarımtıl, yekə ovcuna boşaldıb soruşdu:

- Polkunuzda yaranlanan çoxdur mu?
- İyirmiyə qədər olar.
- Tələfatınız necə, böyükdür mü?

- Çox adam qırılıb. Zati-aliləri, kibritinizi yandırın. Təşəkkür edirəm. - Kazak papirosunu yandırır ayaq saxladı, uzaqlaşan Listnitskinin dalınca qışqırdı: - Malikanənin yaxınlığındakı Tatarsk xutorundan dünən üç adam vurulmuşdur. Kazakları qanlarına qəltan elədilər.

Kazak əlini yellətdi və yeyinlədi ki, öz arabasına çatsın. Külək əsir, kazakın kəmərsiz geydiyi torpaq rəngli gimnastyorkasının altına dolub, onu tərpədirdi.

Yüzbaşı Listnitskinin təyin olunduğu polkun komandiri Bereznyagidə keşişin evinə düşmüşdü. Araba meydana çatanda

Listnitski, ona hörmət edib ikitəkərli arabada yer vermiş həkimlə vidalaşdı və yeriye-yeriye üstünün tozunu çırpdı, polk qərgahının harada olduğunu rastına gələnlərdən soruşa-soruşa getdi. Onunla üzbəüz gələn tünd-kürən saqqallı bir feldfel əsgərləri qarovula aparırdı. O, müntəzəm addım ata-ata Listnitskiyə rəsmi təzim etdi, sualına cavab verdi və evi ona göstərdi. Cəbhə xəttindən xeyli uzaqda olan başqa qərgahlar kimi, polk qərgahında da səssəmirmə yox idi. Mirzələr başlarını böyük stol üzərinə əymişdilər, yaşı xeyli ötmüş yasavul isə səyyar telefon başında görmədiyi müsahibi ilə gülə-gülə danışdı. Geniş daxmanın pəncərələrində milçəklər vızıldayırdı, uzaqdan vurulan telefon zəngləri ağcaqanad dızılıtsı kimi zəif çıxırdı. Çapar Listnitskini polk komandirinin mənzilinə ötürdü. Çənəsində üçbucaq çapıq olan, nədənsə qanı qaralmış ucaboy polkovnik onu dəhlizdə sərt qarşıladı:

- Polk komandiri mənəm, - deyər o, suala cavab verdi; onun sərəncamına göndərilmək şərəfinə nail olduğunu söyləyən Listnitskini dinlədi, sonra onu dinməzəcə əl işarəsi ilə otağa dəvət etdi. Qapını arxasınca örtərək, son dərəcə yorğun hərəkətlə saçlarını düzəltdi, yumşaq, usandırıcı səslə dedi:

- Bu haqda mənə dünən briqada qərgahından məlumat verilmişdir. Xahiş edirəm, əyləşin.

O, Listnitskiyə əvvəlki xidmət yerinə, paytaxt yeniliklərinə, yola dair suallar verdi; bütün bu qısa söhbət zamanı nədənsə, polkovnik bərk yorğunluqdan ağırlaşmış gözlərini bir dəfə də olsun qaldırır müsahibinin üzünə baxmadı.

Listnitski polkovnikin geniş alınına baxanda ona canı yandı, öz əlində belə fikirləşdi: "Faqiri cəbhə, yaqin əldən salmışdır. Görkəmindən də görünür ki, son dərəcədə yorğundur". Lakin polk komandiri qonağın zəndinin yanıls olduğunu bildirmək istəyirmiş kimi, qılıncının dəstəsi ilə burnunun üstünü qaşıyıb dedi:

- Gedin, cənab yüzbaşı, bizim zabitlərlə tanış olun, mən, bilir-sinizmi, üç gecədir ki, yatmıram. Bu ucqar yerdə sərxoşluqla qumar oynamaqdan başqa çarəmiz qalmamışdır.

Listnitski rəsmi təzim edərək, amansız nifrət hissi ilə gülümsündü. O, görüşü ədavətlə xatırlayaraq, polkovnikin yorğun görkəmini və enli çənəsindəki çapığın onda bixtiyar oyatdığı ehtiramı lağa qoyaraq çıxıb getdi.

Diviziya Stır çayını keçib, Lovişçe yaxınlığında düşmənin arxasına çıxmaq tapşırığı aldı.

Listnitski bir neçə günün içində polkun zabıtları ilə dostlaşdı; döyüş şəraiti onu özünə tez cəlb etdi, ruhen alışdığı rahatlıq və laqeydliyi alt-üst elədi.

Diviziya çayı keçmək əməliyyatını çox əla yerinə yetirdi. Düşmən qoşunlarının mühüm bir qrupuna sol cənabdan zərbə endirdi və düşmənin arxasına keçdi. Lovişçe yaxınlığında Avstriya piyadaları, macar süvarilərinin yardımı ilə, əks-hücuma atılmağa çalışdılar, lakin kazak topçuları şrapnel atəşi ilə onları darmadağın elədi, cənabdan yağdırılan pulemyot atəşi ilə məhv edilən, kazaklar tərəfindən təqib olunan səpələnmiş macar süvariləri nizamsız halda geri çəkildilər.

Polkla birlikdə Listnitski də hücumu keçmişdi, onların süvari bölmələri geri çəkilən düşməni sıxışdırırdı. Listnitskinin komandası altındakı vzvoddan bir kazak ölmüş, dördü yaralanmışdı. Listnitski Loşenovun yanından zahiri bir sakitliklə keçdi, həmin kazakın xırıltılı zil səsinə eşitməyə cəhd etdi. Krasnokutskaya stanitsasından olan Loşenov – cavan, donqarburun kazak – güllə dəyib ölmüş atın altında qalmışdı. Eyni zamanda çiynindən yaralanmışdı, hey zarıyır, yanından keçən yoldaşlarına yalvarırdı:

– Qardaşlar, məni atıb getməyin! Məni atın altından çıxardın, qardaşlar...

Əziyyətəndən sitildəyən kazakın səsi kədərli idi, lakin atlarını sürüb, onun yanından ötən kazakların daşa dönmüş ürəklərində mərhəmət hissi yox idi, olsa da insan iradəsi var qüvvə ilə onun qarşısını alır, əzir, sıxır və bürüzə çıxmağa qoymurdu. Vzvod atları beş dəqiqə yavaş sürdü ki, səyirdildikləri zaman yorulmuş, xırıldaya-xırıldaya nəfəs almağa başlamış atlar dincələ bilsinlər. Yarım verst uzaqda pərən-pərən salınmış macar eskadronları geri çəkildilər. Onların qəşəng gödəkçələri arasında piyadaların göyümtül-boz mundirləri seçilirdi. Avstriyalıların araba karvanı dağın yalı ilə gedir, başları üzərində partlayan şrapnellərdən son dəfə olaraq süd kimi dümağ üstü çıxırdı. Soldan hayandansa araba karvanına toplardan sürətli atəş açırdılar. Çölü boğuc uğultu bürüyür, yaxındakı meşədə əks-səda verirdi.

Süvari böliyünü hücumu aparmış qoşun starşinası Safronov “Löhrəm yerişlə sür!” komandası verdi, bölmələrin üçü də yayıldı, uzandı, ağır yerişlə irəlilədi. Atlar süvarilərin altında yırgalanır, bədənələrindən yerə sarımtıl-çəhrayı köpük tökülürdü.

Həmin gecə bir kiçik kənddə gecələdilər.

Polkun on iki zabiti bir daxmada yerləşdirilmişdi. Yorulub təqətdən düşmüş adamlar ac-acına yıxılıb yatdılar. Səyyar mətbəx gecəyarısı gəlib çıxdı. Xorunji Çubov bir qazan borş gətirdi, ləzzətli xörək iyi zabıtları yuxudan oyatdı, on beş dəqiqədən sonra isə yatmaqdan üzləri şişmiş zabıtlar acgözlüklə, dinməz-söyləməz xörək yeyir, vuruşmada ac qaldıqları iki günün yerini doldururdular. Bivaxt nahaqdan sonra yuxuları qaçdı. Yeməkdən sonra ağırlaşmış zabıtlar yapıncı və küləş üstə uzanıb, papiros çəkməyə başladılar.

Kiçik yasavul Kalmikov, təkcə adında deyil, hətta şifətində də monqol irqinin əlamətləri olan balacaboylu, güdmül zabıt tez-tez əl-qolunu ölçə-ölçə danışdı:

– Belə müharibə mənim üçün deyil. Mən düz dördcə yüz il gec doğulmuşam. Bilirsən nə var, Petr, – deyər o, “Pyotr” sözündəki “yo” səsləri əvəzinə vurğu ilə “e” ifadə edərək, yüzbaşı Tersintseva müraciətə deyirdi: – Mən bu müharibədən sağ-salamat çıxmaram.

– Fəlcılığı boşla, – deyər Tersintsev yapıncının altından xırıltılı səslə deyirdi.

– Burada heç bir fəlcılıq yoxdur. Mütləq dediyim kimi olacaq. Məndə atavizm¹ var, özü də, Allah haqqı, mən burada artıq adamam. Biz bu gün top atəşi altında hücumu keçəndə mən quduzlaşmışdım, bədənim uçunurdu. Düşmən görsənməyəndə, mən davam gətirə bilmirəm. Bu iyrənc duyğu qorxu kimi bir şeydir. Sənə bir neçə verstlik məsafədən atəş açırlar, sən isə atın belindəsən, yəni çöldə ovçunun nişan alıb vurmağa hazırlaşdığı dovdaq vəziyyətindəsən.

– Mən Kupalkada avstriyalıların qısalülə toplanını görmüşəm. Onu sizlərdən görə varmı, cənablar? – deyər yasavul Atamançukov, ingilis qaydası vurulmuş kürən bıqları arasında qalmış ot konservi qırıntılarını yalaya-yalaya soruşdu.

Qazançasına ikinci dəfə doldurulmuş borşu yeyib qurtarmış xorunji Çubov fərəhlə qeyd edib dedi:

¹ Atavizm – nəsilə ulu babalara məxsus əlamətlərin görünməsi

– Əladır! Nişanə kamerası, bütünlüklə mexanizmi əla təkmil-
ləşdirilmişdir.

– Mən də görmüşəm, amma öz təəssüratımı söyləməkdən çeki-
nirəm. Top işindən başım çıxmır. Mənə elə gəlir ki, o da başqa top-
lar kimidir, – intəhası ağzı daha enlidir.

– Vaxtilə ibtidai üsullarla vuruşanlara qibtə edirəm, – deyə Kal-
mıkov sözünə davam edir, amma bu dəfə üzünü Listnitskiyə çevi-
rərək danışırdı: – Şərəfli açıq döyüşdə düşmən üzərinə atılıb, bir
qılnc zərbəsi ilə adamı iki parça edəsən, bax, buna mən varam,
yoxsa indiki kimi!

– Gələcək müharibələrdə süvarilərin rolu lap heç endiriləcəkdir.

– Daha doğrusu, gələcəkdə süvari qoşunu olmayacaqdır.

– Yox, canım, elə şey ola bilməz!

– Buna heç şübhə yoxdur.

– Bəri bax, Tersintsev, axı maşın adamı əvəz edə bilməz. Buna
çarəsiz qaldıqda əl atarlar.

– Mən sənə adamı demirəm, atı deyirəm. Onu motosiklet,
yaxud avtomobil əvəz edəcəkdir.

– Təsəvvür edirəm, avtomobil eskadronu.

– Axmaq sözdür! – deyə Kalmıkov özündən çıxdı. – At hələ
uzun zaman ordulara xidmət edəcəkdir. Dediğiniz cəfəng bir
xeyaldır! İki yüz-üç yüz ildən sonra nə olacağını biz bilmirik,
amma indi, hər halda, süvarilər...

– Ay Dmitri Donskoy, cəbhənin dörd tərəfi dərin xəndəklərlə
dövrələnməyib olsa, sən neyləyə bilərsən? Hə, cavab ver, görüm!

– Axı süvarinin işi, – cəbhə xəttini yarmaq, basqın etmək, uzaq-
dan düşmənin arxasına keçməkdir.

– Axmaq sözdür.

– Neynək, vaxtında nə olacaqs, görürük, cənablar.

– Gəlin, yataq.

– Bəri baxın, mübahisəni boşlayın, hörmətinizi bilin, başqaları
yatmaq istəyirlər, axı.

Qızıqmış mübahisə sakitləşməyə başladı. Kim isə yapıncının
altında xoruldayır və fısıldayırdı. Mübahisəyə qoşulmamış Listnitski
arxası üstə uzanmışdı, yerə döşənmiş çovdar küləşinin xoş iyi onun
burnuna dolurdu. Kalmıkov xaç çəkdi, onunla yanaşı uzandı.

– Cənab yüzbaşı, siz könüllü Bunçukla söhbət edin. O, sizin
vzvoddadır. Maraqlı oğlandır!

– Nəyi maraqlıdır? – deyə Listnitski soruşdu, arxasını Kalmıkova
çevirdi.

– Ruslaşmış bir kazaktır. Moskvada yaşamışdır. Adi fəhlədir,
amma bu kimi müxtəlif məsələlərdə çox şəriştəlidir. Qoçaq oğlan
və əla pulemyotçudur.

– Gəlin, yataq, – deyə Listnitski söhbəti kəsdi.

– Buyurun, – deyə öz aləmində nəyi isə düşünən Kalmıkov söh-
bəti kəsməyə razı oldu, ayaq barmaqlarını tərpədən, üz-gözünü
günahkarcasına turşutdu: – Siz, cənab yüzbaşı, məni bağışlayın,
ayaqlarım iy verir... Bilirsinizmi, düz üç həftədir ki, çəkmələrimi
ayağımdan çıxartmıram, corablarım tərdən çürümüşdür. Bilirsi-
nizimi, çox iyrənc şeydir. Kazaklardan dolaq almaq lazımdır.

Yuxulamağa başlamış Listnitski dodaqlarının ucunda mızıldandı.

– Buyurun.

Kalmıkovla söhbəti Listnitskinin yadından çıxmışdı, lakin ertəsi
günü başqa bir təsadüf onu könüllü Bunçukla üz-üzə gətirdi. Dan
yeri ağaranda böyük komandiri ona hərbi kəşfiyyata getmək və
imkan olarsa, sol cinahda hücumu davam etdirən piyada polku ilə
rabitə yaratmaq əmri verdi. Listnitski şəhərin dan qaranlığında
yatmış kazak qaraltıları ilə dolu həyətdə vurnuxaraq, vzvod
uryadnikini axtarıb tapdı.

– Mənimlə kəşfiyyata getmək üçün beş nəfər kazak hazırla. De
ki, mənim atımı da rahlasınlar. Cəld ol.

Beş dəqiqədən sonra daxmanın qapısına ortaboy bir kazak
yaxınlaşdı:

– Zati-aliləri, – deyə o, qutusuna papiros dolduran yüzbaşıya
müraciət etdi, – uryadnik məni kəşfiyyata göndərmir, çünki hələ
növbəm çatmamışdır. Kəşfiyyata getməyə mənə icazə verərsinizmi?

– Qulluq göstərirsən? Nə günah iş görmüsən? – deyə yüzbaşı
soruşdu və ala-toranda kazakın sifətini görməyə çalışdı.

– Heç bir günah iş görməmişəm.

– Neynək, get... – deyə Listnitski qərarını verib ayağa qalxdı.

– Ey, bura bax! – deyə o uzaqlaşan kazakı daldan səslədi: – Geri
qayıt!

Kazak yaxınlaşdı.

– Uryadnikə de ki...
 – Mənim familiyam Bunçukdur, – deyə kazak onun sözünü kəsdi.
 – Könüllüsənmi?
 – Elədir ki, var.
 – Uryadnikə deyin ki, – deyə Listnitski bir dəqiqəlik pərtlikdən sonra özünə gəldi, qəddini düzəltdi, – o... hə, yaxşı, siz gedin, mən özüm deyərəm.

Qaranlıq çəkildi. Kəşfiyyat dəstəsi kiçik kənddən çıxdı, postların və qarovul məntəqələrinin yanından ötüb, xəritədə adı qeyd olunmuş bir kəndə tərəf yönəldi.

Yüzbaşı yarım verstə qədər yol getdikdən sonra atı adi yerişlə sürməyə başladı.

– Könüllü Bunçuk!
 – Bəli.
 – Zəhmət olmasa, atınızı yaxın sürün.

Mindiyi bifer atı Bunçuk dəhşətlədi, Listnitskinin xalis Don cinsindən olan yaraşıqlı atı bərabərinə sürdü.

Listnitski könüllünün üzünə yandan diqqətlə baxa-baxa soruşdu:
 – Siz hansı stanitsadansınız?
 – Novoçerkasskdanam.
 – Sizi orduya könüllü getməyə nə vadar etdiyini bilmək olarmı?
 – Olar, – deyə Bunçuk sözü uzada-uzada azacıq rişxəndlə cavab verdi, sərt baxışlı yaşılımsov gözlərini Listnitskinin üzünə zillədi. Bu gözlərin qırpınmayan baxışı yenilməz və qətiyyətli idi. – Məni maraqlandıran hərbi sənətdir. Bu sənətə yiyələnmək istəyirəm.

– Bunun üçün hərbi məktəblər var.
 – Bəli, var.
 – Bəs onda bu necə işdir?
 – İstəyirəm əvvəlcə təcrübədə öyrənim. Nəzəriyyəni sonra da öyrənmək olar.

– Müharibədən əvvəl sənətiniz nə idi?
 – Fəhlə idim.
 – Harada işləyirdiniz?
 – Peterburqda, Rostov-Donda, Tula silah zavodunda... Mən xahiş edirəm ki, məni pulemyot komandasına keçirdəsiniz.
 – Pulemyota bələdsinizmi?
 – Mən Şoş, Vertye, Madsen, Maksim, Qoçkis, Berqman, Bikkers, Lyuis, Şvartsloza sistemli pulemyotlara bələdəm.

– Oho! Mən polk komandiri ilə bu haqda danışaram.
 – Rica edirəm.

Listnitski Bunçukun orta boyuna, dolu vücuduna bir də nəzər saldı. Bunçuk Don çayının aşağılarında bitən qarağac kötüyü kimi idi; zahiri görkəmində ayrı bir əlamət, gözəçarpan cəhət yox idi, bədən üzvləri adi idi, bircə alt və üst çənəsi bir-birinə kip qısılmışdı, göz-gözə gəlidiyi zaman hər kəsin baxışını əzən zəhmli gözləri isə onu yüzlərlə başqa adamdan fərqləndirirdi.

Bunçuk nadir hallarda, həm də yalnız dodaqcu gülümseyirdi, bununla belə bu təbəssümdən gözləri mülayimləşmirdi, tutqun işıltısını inadla mühafizə edirdi. O, bütünlüklə rəng cəhətdən də yoxsul idi, zahiri görkəmi soyuq-təhər-təmkimli, Donun o tayındakı bərəkətsiz boz qumlu torpaqlarda bitən, dəmir kimi möhkəm olan qarağaca oxşar bir adam idi.

Onlar bir qədər dinməzce getdilər. Bunçuk enli ovuclarını dərisi qopmuş yəhərin yaşıl qaş üstünə qoymuşdu. Listnitski cibindən papiros çıxartdı, Bunçukun kibriti ilə yandırdı, əlindən şit at tərinin iyi gəldiyini hiss etdi. Onun əllərinin üstündəki darçını tüklər, at tükü kimi çox sıx idi. Listnitskidə istər-istəməz bu tükləri sığallamaq arzusu doğdu. O, papirosun acı tütüsünü udub dilləndi:

– Siz bu kazakla bu meşədən bax o kəndarası yolla sola gedərsiniz. Yolu görürsünüzmü?

– Bəli.

– Yarım verst qədər gedəndən sonra, bizim piyadalara rast gəlməseniz, geri qayıdarsınız.

– Baş üstə.

Atları löhrəm yerişlə sürdülər. Balaca meşədən kənarda kiçik qovaq ağacları sıx halda yan-yanı düzülmüşdü. Ağaclıqdan o yanda, gödək şam ağaclarına baxdıqca onların məhzun sarımtıl görkəmindən insanın gözləri yorulur, seyrək ağaclı balaca meşə görünür, avstriyalıların araba karvanı keçərkən əzişdirdiyi kol-kos nəzərə çarpırdı. Sağda, xeyli uzaqda şiddətli top atəşindən yer titrəyirdi, amma bu tərəfdə, qovaqların yanında tam sakitlik idi. Torpaq boz şehi əmir, otlar çəhraylaşırdı, bu əlvan çiçəkli, şirəli otların görkəmi, dövrənlərin artıq sürdüklerini, bu gün-sabah məhv olacaqlarını bildirirdi. Listnitski qovaq ağaclarının yanında dayandı, meşənin arxasında yalları görünən alçaq dağlara durbinlə baxmağa başladı.

Bir bal arısı qanadlarını geniş açdı, onun qılıncının dəstəsinin mis başına qondu.

Arının səhvinə təəccüb edən Bunçuk təəssüflə yavaşdan dedi:

– Gör, nə səfəhdir!

– Nədir? – deyə Listnitski durbini gözlərindən araladı.

Bunçuk him ilə arını göstərdi. Listnitski gülümsündü:

– Onun balı acı olacaqdır, siz necə bilirsiniz?

Bunçuk cavab vermədi. Xeyli uzaqda, topa şamlığın arxasından atəş açan, səsi sağsağan qırılısını andıran pulemyotun aramsız şaq-qılıtsı sükutu pozur, güllələr vırıltı ilə qovaq ağaclarına dəyirdi; güllənin üzdüyü bir budaq fırlana-fırlana və titrəyə-titrəyə yüzbaşı-nın atının yalı üstə düşdü.

Onlar qamçılarını işə salıb, təpinə-təpinə atları balaca kəndə tərəf səyirttilər. Avstriyalıların pulemyotu dolu lenti ara vermədən onların ardınca yağırdı.

Listnitski könüllü Bunçukla sonralar da dəfələrlə görüşmüş, həmişə onun zəhmli gözlərində yenilməz iradə parladığına heyran qalmış, zahirən sadə olan bu adamın sirli üzündəki bulud kölgəsi arxasında nəyin gizləndiyini bilməyə çox çalışmış, amma bir şey anlaya bilməmişdi. Bunçuk danışanda da bir növ ağızucu, təbəssümünü dodaqlarının sərt küncələrində gizlədərkən danışdı; sanki həqiqət yolu ilə haraya getmək lazım olduğunu bilir, amma düzünə getmir, məqsədinə doğru dolay cıyırlarla irəliləyirdi. Bunçuku pulemyot komandasına keçirttilər. Təxminən on gündən sonra (polka birgünlük istirahət verilmişdi) bölük komandirinin yanına gedən Listnitski yolda Bunçuka rast gəldi. Bunçuk sol əlini bilək-dən oynadaraq, yamış mərəyin yanından ötürdü.

– A-a, könüllü!

Bunçuk başını geri çevirdi, rəsmi təzim edərək, kənara çəkildi.

– Hara gedirsiniz?

– Komanda rəisinin yanına.

– Deyəsən yolumuz birdir?

– Deyəsən birdir.

Onlar xarabazara çevrilmiş kəndin küçəsi ilə xeyli vaxt dinməz-söyləməz getdilər. Adamlar həyətlərdə, tək-tək salamat qalmış samanlıqların yanında qurdalanır, süvarilər yoldan keçirdi, səyyar mətbəx düz küçənin ortasında durmuşdu, xörək almaq üçün dayanmış kazakların növbəsi xeyli uzanırdı; nəm hava rütubət iyi verirdi.

Listnitski ondan azacıq daldə addımlayan Bunçuka kəc nəzər salaraq soruşdu:

– Hə, hərbi elmi öyrənirsinizmi?

– Bəli... demək olar ki, öyrənirəm.

– Bəs müharibə qurtarandan sonra neyləmək fikrindəsiniz? – deyə Listnitski nə üçün soruşdu və könüllünün tükü əllərinə baxdı.

– Kim isə əkdüyü toxumun bəhrəsini götürəcək, mən də... tamaşa edəcəyəm, – deyə Bunçuk gözlərini qıydı.

– Bunu necə başa düşək?

– Cənab yüzbaşı (Bunçukun gözləri daha nüfuzedici halda qıyıldı), belə bir məsəl var: “Nə tökərsən aşına, o çıxar qaşığına!” Bax belə.

– Mətləbinizi cinassız, aydınca desəniz yaxşı olar.

– Onsuz da aydındır. Xudahafiz, cənab yüzbaşı, mən sol tərəfə gedəsiyəm.

Bunçuk tükü barmaqlarını kazak furajkasının günlüyü altına qaldırdı, sola buruldu.

Listnitski çiyinlərini çəkərək, xeyli vaxt onun dalınca baxa-baxa qaldı.

O, bölük komandirinin səliqəli qazmasına tərəf gedə-gedə əsəbi halda fikirləşirdi: “Bu adam orijinallıq edir, yaxud sadəcə qərribə adamdır?”

XVI

Hərbi xidmətə ikinci növbədə gedənlərlə birlikdə üçüncü növbəlilər də getdilər. Donun xutor və stanitsalarında kişi qalmamışdı, elə bil işin qızgın çağı idi, Don mahalı hamılıqla biçinə getmişdi.

Həmin il sərhədlərdə dəhşətli qızgın iş gedirdi: ölüm işçi adamları qırırdı; yüzlərlə kazak arvadı baş açmış, saç yolmuş, yasa batıb ölüsü üçün ağı demişdi: “Ay mənim öz-i-zim, ay gözlərimin işi-ğ-ı-ı-ı!.. Bəs mən kimə tapşırıb getdin?..”

Əziz adamlar isə hər tərəfdə öldürülür, onların al kazak qanları axıdılır, gözləri sönmüş, işıqlı dünya ilə əbədi vidalaşmış kazaklar top atəşi duası ilə dəfn olunur, Avstriyada, Polşada, Prussiyada

torpağın altında çürüyürdülər... Görünür şərqdən esən küləklər anaları ilə arvadlarının ah-naləsini onlara çatdırmırdı.

Kazak camaatının ən seçmə kişiləri evlərini tərk edib, cəbhələrdə ölümün qoynunda, bit içində, dəhşət içində, dözülməz dərddə qəm içində həlak olurdular.

Xoş sentyabr günlərindən birində Tatarsk xutoru üzərindən süd kimi dümağ, göy qurşağı kimi zərif, incə bir cunanı andıran bulud süzüb keçirdi. Keyimiş günəş dul arvad kimi qımışdı, səmanın bakir maviliyi olduqca saf və məğrur idi. Donun o tayında payızın nəfəsi toxunmuş meşə saralıb-solur, qovaq ağacı donuq işıldayır, palıd sonuncu naxışlı yarpaqlarını töküdü; yalnız qızılağacla saralmamışdı, öz yaşıl libası ilə sağsağanların uzaqgörən gözlərini sevindirirdi.

Həmin gün Panteley Prokofyeviç döyüşən ordudan məktub aldı. Məktubu poçtdan qızı Dunyaşka gətirdi. Poçt müdiri məktubu verərkən Dunyaşka ehtiramla baş əydi, daz başını silkələdi, təqsirkar adam kimi əllərini yana açaraq dedi:

– Sizi Allaha and verirəm, məni bağışlayın, məktubunuzu açmışam. Elə atanıza da beləcə deyün: ata, belə-belə, Firs Sidoroviç, deməli, məktubu açmışdır. Deyərsən ki, o, müharibədən, deməli, nə kimi xəbərlər gəldiyi ilə maraqlandığı üçün belə etmişdir... Xahiş edirəm, məni bağışlayasınız, dediklərimi də atanız Panteley Prokofyeviçə beləcə çatdırarsınız.

Həmişəki vəziyyətinin əksinə olaraq, poçt müdiri bu gün diltor idi, burnunun hər tərəfinin mürəkkəbə bulandığından xəbərsiz halda, Dunyaşkanı ötürmək üçün bayıra çıxdı.

– Orada, evdə, xahiş edirəm, Allah göstərməsin, məni müqəssir hesab etməyin... mən tanış olduğumuza görə ərək elədim... – deyərək o uzaqlaşan Dunyaşkanın dalınca rabitəsiz halda mızıldanır, üzr istəyərək baş əyirdi; Dunyaşka müdirin bu hərəkətindən xoflandı, bunu ayıq olmağa çağıran əlamət hesab elədi.

Dunyaşka evə çox həyəcanlı qayıtdı, məktubu xeyli vaxt qoltuğundan çıxarda bilmədi.

Panteley Prokofyeviç titrəyən saqqalını tumarlayıb, onun üstünə çığırdı:

– Tez ol, ay qız!..

Dunyaşka zərfi çıxardarkən tələsik dedi:

– Poçt müdiri dedi ki, marağ üçün zərfi cırıb məktubu oxumuşdur, buna görə də xahiş edir ki, siz, ata, ondan inciməyəsiz.

– Cəhennəmə ki, oxuyub! Qışadandırmı? – deyərək qoca titrək səslə və fisıldayıb Dunyaşkanın üzünə nəfəs verə-verə soruşdu.

– Qriqoridəndirmi, hə? Yoxsa Petrovdandır?

– Yox, dedəcan... Məktubu başqa adam yazmışdır.

– Ay qız, məktubu oxu, adamı danıxdırma! – deyərək ağır-ağır taxtın yanına gələn İliniçna qışqırdı (ayaqları şişdiyindən, o, ayaqlarında konki olan adam kimi aramla yeriyirdi).

Natalya həyətdə idi, yüyürdü, tövsüye-tövsüye içəri girdi, əllərini üreyinin başına basdı, sobanın yanında durdu, çapığın eybəcərleşdirdiyi boynunu əydi. Onun dodaqlarına oynaq günəş şüası kimi ürkək bir təbəssüm qonmuşdu, it kimi vəfalı olması, sədaqətli olması müqabilində Qriqoridən salam-dua gözləyir, adının heç olmasa ağızucu, öləri çəkilməsini arzu edirdi.

– Bəs Darya hanı? – deyərək qar pıçıldadı.

– Səsinizi kəsin! – deyərək Panteley Prokofyeviç qışqırdı (qəzəbdən onun gözləri bərəlmişdi) və Dunyaşka tapındı: – Oxu də!

– “Sizə xəbər verirəm ki...” – deyərək Dunyaşka oxumağa başladı və taxta üstündən aşağı sürüşdü, bədənə əsə-əsə dəlicəsinə qışqırdı: – Dədə! Dədəcan!.. Ay ana-a-a-a! Bizim Qrişa... Oh! Oh, Qrişanı... öldürüblər!

Çöl arısı, saralmış ətirşah yarpaqları arasında vurnuxur, özünü pəncərə şüşəsinə çırparaq dızıldayırdı. Toyuq həyətdə qaqqıldayırdı, aralı qalmış qapıdan bir körpənin uzaq, cingiltili qəhqəbəsi eşidilirdi.

Natalyanın üzü əyildi, bir az əvvəl dodaqlarına qonmuş ürkək təbəssümün izləri isə hələ də getməmişdi.

Panteley Prokofyeviç iflic olmuş adam kimi başı əsə-əsə yerindən qalxdı, qıç olmuş adam kimi yerdə çapalayan Dunyaşka qəzəb və təəccüblə baxdı.

Sizə xəbər verirəm ki, Sizin oğlunuz, 12-ci Don kazak polkunun kazakı Qriqori Panteleyeviç Melexov bu il sentyabrın 16-na keçən gecə Kamenka-Strumilovo şəhəri ətrafındakı döyüşdə həlak olmuşdur. Oğlunuz qəhrəmanlara layiq bir igidliklə həlak olmuşdur, qoy bu, əvəzi heç nə

ilə ödənilməyən bir itkiniz üçün təsəlli olsun. Onun qalmış şeyləri doğma qardaşı Pyotr Melexova təhvil veriləcəkdir. Atı isə polkda qalmışdır.

Dördüncü bölüyün komandiri, kiçik yasavul
Polkovnikov.

Döyüşən ordu. 18 sentyabr, 1914-cü il

Qriqorinin ölüm xəbəri gələndən sonra Panteley Prokofyeviç birdən-birə düşkünləşdi. Qohumlarının gözləri önündə o gündəngünə qocalırdı. Ağır xəbər ona sarsıdıcı zərbə vurmuşdu: kişinin hafizəsi zəifləyir, mühakiməsi dolaşırdı. Evdə belə bükülü gəzir, qaşqabağı yerlə sürünürdü; gözlərindəki yağlı ışıltı ruhən sarsıldığını bürüzə verirdi.

O, bölük komandirinin göndərdiyi məktubu özü ikonanın altına qoymuşdu, gündə bir neçə dəfə dəhlizə keçir, Dünyaşkanı barmağı ilə yanına çağırırdı.

– Bura gəl!

Dunyaşka da gəlirdi.

– Get, Qriqori barədə göndərilmiş məktubu bura gətir. Oxu! – deyərək əmr edir, qorxa-qorxa otağın qapısına baxırdı: orada İliniçna gözlərinin qorasını sıxmaqdan, ah-zar eləməkdən əldən düşmüşdü. – Məktubu yavaşca oxu; elə bil özlüyündə oxuyursan. – Qoca yumruq kimi büzüşərək, him ilə qapını göstərərək hiyləgərcəsinə göz vururdu: – Astadan oxu, yoxsa, anan eşidər... onda fəlakətdir...

Dunyaşka göz yaşından boğula-boğula ilk cümləni oxuyur, adətində görə çöməltmə oturmuş Panteley Prokofyeviç at dırnağı kimi yekə, qaralmış ovcunu yuxarı qaldırırdı:

– Dayan! Dalını bilirəm... Apar yenə ikonanın altına qoy... Yavaş yeri, yoxsa anan... – deyərək o yenə ehtiyatla göz vurur və bütün bədəni, alışıb-yanan ağac qabığı kimi büzüşürdü.

Onun saçları çəngə-çəngə ağarırdı, gözqamaşdırıcı bir bəyazlıq sürətlə başının hər tərəfini bürüyür, saqqalına keçirdi. Çox qarınqulu olmuşdu, çox və pinti yeyirdi.

Dəfn mərasiminin doqquzuncu günü keşiş Vissarionu və qohum-əqrəbanı müharibədə həlak olmuş Qriqorinin xeyratına dəvət etdilər.

Panteley Prokofyeviç tələsə-tələsə və acgözlüklə yeyirdi. Saqqalının bir neçə yerinə əriştə yapışmışdı. Son günlərdə qorxu içində gözlərini ərindən ayırmayan İliniçna bunu görüb ağladı:

– A kişi! Sən niyə beləsen?

– Nə olub ki? – deyərək qoca özü də qorxdı, başını şirli kasa üzərindən qaldırdı.

İliniçna əlini yellətdi, üzünü kənara çevirdi, naxışlı dəsmalını büzdürüb, gözlərinin üstünə basdı.

– Dədə, xərəyi elə yeyirsiniz ki, elə bil üç gün ac qalmısınız! – Darya qəzəblə dedi və gözlərini ışılatdı.

– Yeyirəm? Ay canım, belə... belə... ha... mən daha eləməyəm... – deyərək Panteley Prokofyeviç xəcalət çəkdi. O karıxmış halda süfrə başında oturanları gözəndən keçirdi, dodaqlarını çeynəyərək kiridi, suallara cavab verməyib, qaşqabağını salladı.

Keyratdan sonra keşiş Vissarion ona təsəlli verib dedi:

– Özünü ələ al, Prokofiyç. Doğrudanmı sən tamamilə məyus olmusan? Qriqorinin ölümü şəhidlikdir, qoca, gəl, Allahı qəzəbləndirmə. Oğlun çar və vətən yolunda şəhid olub əbədi şöhrət qazanmışdır, amma sən... günahdır, Panteley Prokofyeviç, sənün üçün günahdır... Allah belə günahı əfv etməz!

– Mən onsuz da, ata... onsuz da özümü ələ alıram. Elə komandirin özü də bu cür yazmışdır: “Oğlunuz qəhrəmanlara layiq igidliklə həlak olmuşdur”.

O, keşişin əlindən öpüb, qapının yan taxtasına söykəndi və oğlunun ölüm xəbəri gələndən bəri ilk dəfə bədəni əsə-əsə ağladı.

Həmin gündən özünü ələ aldı və ruhən toxtadı.

Hərə yarasını bir cür sağaldırdı.

Dunyaşkadan Qriqorinin ölümü xəbərini eşidən kimi Natalya həyəte yüyürdü. “Özümü öldürəcəyəm! İndi mənim yaşamağımın mənası yoxdur! Tez ol!” – deyərək fikri onu bu işə təhrik edir, bədəninə odlayır və qırmanclayırdı. Natalya Daryanın qucağında bir az çapaladı, ürəkkeçməsinə ruhunu sakitləşdirən bir şadlıqla qarşıladı, çünki belə olduqda o şüurunu itirəcək, baş vermiş fəlakəti bütün dənəyi ilə bir də duyana qədər dincələcəkdi. O, bir həftə dənəsinə huşsuzluq aləmində keçindi, varlıq aləminə tamamilə dəyişmiş, sakitləşmiş, qara qızdırmadan təqəti kəsilmiş adam kimi qayıtdı... Ölünün ruhu Melexovların evində məskən salmışdı...

Qriqorinin ölüm xəbəri alındandan on iki gün sonra Petrodan bir-dən-birə iki məktub gəldi. Dunyaşka məktubları hələ poçtda ikən oxudu, bayıra çıxandan sonra isə gah küləyin qabağına qatıb apar-dığı çöp kimi sürətlə evə doğru uçuş, gah yırğalana-yırğalana çəpərlərə söykənib dayanırdı. O, xutora görünməmiş bir vəlvələ saldı, evdə isə təsviri mümkün olmayan çaxnaşma törətdi.

Hələ evə keyli qalmış, uzaqdan, hıçqıra-hıçqıra çığırdı:

– Qrişa sağdır!.. Bizim doğma Qrişamız sağ-salamatdır!.. Budur, ey, Petro yazır!.. Qrişa ölməmişdir, yaralanmışdır! Sağdır, sağdır!..

Petro 20 sentyabr tarixli məktubunda yazırdı:

“Salam, mənim əziz atam və anam! Sizə bildirirəm ki, bizim Qrişa azca qalmışdı ki, ömrünü Allaha bağışlasın, hal-hazırda isə, Allaha şükür, sağ-salamatdır, sizə də Allahdan cənsəğliyi və firavanlıq arzu edirik. Onların polku Kamenka-Strumilovo şəhəri ətrafında döyüşə girir, hücumə atıldıqları zaman kazaklardan bəzisi görür ki, bir macar qusarı ona qılınc çaldı və Qriqori atdan yıxıldı, bundan sonra isə onun başına nələr gəldiyindən heç kəsən xəbəri olmur; kazakları mən özüm də nə qədər sorğu-sual elədimşə də heç kim heç nə deyə bilmədi. Sonralar mən Mişka Koşevoydan – o, bizim polka rabitə yaratmaq məqsədi ilə gəlmişdi – öyrəndim ki, Qriqori yaralanmış, yerdə gəcənin bir vaxtına qədr qalmış, sonra isə huşu başına gəlmiş, sürünməyə başlamışdır. O istiqaməti ulduzlarla müəyyənləşdirərək xeyli sürünmüş, bizim bir nəfər yaralı zabitimizə rast gəlmişdir. Həmin zabiti – draqun polkunun podpolkovniki – yaralanmış, mərmisi qəlpəsi qarnı ilə ayağını yaralaymış. Qriqori onu çiyinə qaldırmış, sürünə-sürünə altı verst aparmışdır. Buna görə də Qriqoriyə mükafat – Georgi xacı verilmişdir, həm də Qrişanın rütbəsini artırmış, onu kiçik uryadnik eləmişlər. Bax, əhvalat belədir! Qrişanın yarası bekarə şeydir, düşmənin qılıncını onun kəlləsinə endirmiş, azacıq dərisini sıyrırmışdır; o, atın üstündən yıxılıb özündən getmişdir. Mişkanın dediyinə görə hal-hazırda yenə öz əsgəri hissəsində qulluq edir. Məni bağışlayın ki, məktubu belə yazmışam. Çünki onu mən yəhərin üstündə yazıram, çox silkələnirəm”.

İkinci məktubunda Petro xahiş edirdi ki, ona “doğma Don bağlarının barından” albalı qurusu göndərsinlər, bir də rica edirdi ki, onu unutmasınlar, tez-tez məktub yazsınlar; həmin məktubunda Qrişanın qeybətini də qırırdı – kazakların dediyinə görə Qrişa ata pis baxır, bu da onun – Petronun xətrinə yaman dəyir, çünki at Petronun halalca atıdır, qapısında yetişdirilmiş cins atdır; axırda xahiş eləyirdi ki, atası da bu haqda öz dilindən ona – Qriqoriyə məktub yazsın.

“Kazaklar vasitəsi ilə mən onun başına ağıl qoymuşam ki, ata öz malı kimi yaxşı baxmasa, rastlaşanda, xaçla təltif olunmuş qəhrəman olmasına-zadına baxmayacağam, vurub ağız-burnunun qanını bir-birinə qatacağam”.

Məktubunda bunu da yazmış, bundan sonra bütün qohumlarına, tanışlara salam-dua göndərmişdi; məktubun əzişdirilmiş, yağışdan islanmış sətirlərindən aydınca hiss olunurdu ki, Petro da çox dərddir. Görünür ki, hərbi xidmətdə Petronun da günü xoş keçmirdi.

Şad xəbərdən başını itirmiş Panteley Prokofyeviçə baxmağa adamın yazdığı gəlirdi. O, hər iki məktubu ovcunun içinə bərk-bərk basır, bütün xutoru dolaşır, savadlı adamları dayandırır və məktubları oxumağa məcbur edir, həm də özündən ötrü deyil, başqaları üçün oxutdururdu, gecikmiş şad xəbərlə bütün xutor qarşısında lovğalanırdı.

Məktubu oxuyan şəxs, cümlələri bir-birinə qatıb-qarışdırandan sonra bir yerə – Qriqorinin rəşadətinin təsvir edildiyi, yaralı zabiti çiyinə qaldırıb altı verst apardığı yerə çatanda, Panteley Prokofyeviç ovcunu dik qaldırıb deyirdi:

– Aha! Görürsən, mənim Qrişam necə oğuldur? Gördünmü?

– Xutorda birinci xaçı o almışdır, – deyər qoca öyünür, məktubları qısqançlıqla geri alır, əzilmiş fərjakasının astarında gizlədir, başqa bir savadlı adam axtarmağa gedirdi.

Sergey Platonoviç dükanın pəncərəsindən onu görən kimi bayıra çıxıb şapkasını başından götürdü:

– Prokofiy, zəhmət çək, içəri gəl.

O, ətli, ağ əli ilə qocanın əlini sıxıb dedi:

– Hə, gözlərin aydın olsun, təbrik edirəm... Hm... Belə oğulla fəxr etmək lazımdır, siz isə onun xeyratını verirsiniz. Qəzetlərdə onun qəhrəmanlığı haqqında xəbəri oxumuşam.

Boğazının quruyub göynməsindən boğulan Panteley Prokofyeviç heyətlə soruşdu:

– Bunu qəzetlərdə də yazıblar?

– Məlumat veriblər, oxumuşam, oxumuşam.

Sergey Platonoviç özü rəfdən üç dəne çətvərlik¹ əla türk tütünü götürdü, bir torbaya, tərəzidə çəkmədən, bahalı konfet doldurdu; hər ikisini Panteley Prokofyeviçə verib dedi:

– Qriqori Panteleyeviçə bağlama göndərəndə, bunu da mənim adımdan yolla və məndən ona salam yetir.

– Aman Allah! Gör Qrişkaya necə hörmət edirlər! Bütün xutor onun sözünü danışır... Allah, sənə şükür, ölmədim, bu günü gördüm... – deyə qoca, Moxovun mağazasının pilləkənindən düşə-düşə pıçıldayırdı. O, burnunu sildi, arxalığının qolçağı ilə yanağını qıdıqlayan bir damla yaşı təmizlədi və fikirləşdi: “Görünür ki, qocalıram. Bir şey olan kimi ağlayıram... Eh, Panteley, Panteley, gör nə günlərə qaldın? Əvvəllər çaxmaq daşı kimi möhkəm idin, səkkiz pudluq kişələri gemidən daşıyırdın, amma indi? Qrişka belimi azca sındırdı...”

O, içinə konfet doldurulmuş torbanı döşünə basıb, axsaya-axsaya küçə ilə gedir, çökükburun quş bataqlığının başına fırlanan kimi, onun da fikri-xəyalı Qriqorinin ətrafında fırlanır, Petronun məktubunun ayrı-ayrı kəlmələrini yadına salırdı. Elə bu anda o, qudası Korşunovla üzbəüz gəldi. O, Panteley Prokofyeviçi qabaqca səslədi:

– Ey, quda, bir dayan görüm!

Müharibə elan olunandan bəri onlar görüşməmişdilər. Qriqori atası evindən kənəş gedəndən sonra, qudaların münasibəti düşməncəsinə olmasa da, ancaq soyuq və gərgin idi. Miron Qriqoryeviç qızı Natalyadan yaman yanıqlı idi, Qriqoriyə boyun əydiyinə, ondan mərhəmət umduğuna görə onun əlindən qəzəblənmişdi. Qız özü bir yana, atası Miron Qriqoryeviçi də belə bir əskikliyin dərddini çəkməyə vadar edirdi.

Öz ailə üzvləri arasında o, qızı Natalyanı söyləyirdi:

– Azğın qancıqdır; guya atası evində qalsaydı olmazdı, gerek hökmən qayınatası ilə qayınanasının yanına gedəydi, onların çörəyi onun üçün daha dadlı olub. Bu səfəhin ucbatından mənim də bir

ata kimi başım aşağıdır, adam yanında gözlərimi mal kimi döyməli oluram.

Miron Qriqoryeviç qudasına lap yaxınlaşdı, ovcunu su götürürmüş kimi tutub çilli əlini ona uzatdı:

– Sağ-salamatsan ki, quda!

– Allaha şükür, yaxşıyam, quda!

– Deyəsən dükandan xəmə-xurd almısan?

Panteley Prokofyeviç boş olan sağ əlini qaldırdı, başını silkələdi:

– A quda, bunu bizim qəhrəmana peşkəş vermişlər. Havadarımız Sergey Platonoviç onun qəhrəmanlığına dair qəzetlərdə oxumuşdur, buna görə də ona bir az konfet və boş tütün bağışladı və dedi: “Məndən qəhrəmana salam yetir və bu hədiyyəni ona göndər, qoy bundan sonra da beləcə fərqlənsin”. – Sözünü qurtaran kimi də gözləri doldu. – Anlayırsanmı, quda? – deyə Panteley Prokofyeviç elə hey lovğalanır və sözlərinin necə təsir bağışladığını anlamağa çalışaraq, diqqətlə onun üzünə baxırdı.

Qudasının ağırımı göz qapaqlarının altı kölgələndi, onun yerə dikilmiş baxışlarını kinayəli təbəssümə benzəndən də məhz bu idi.

– Demək be-lə, – deyə Korşunov boğazını artıladı və küçənin o tərəfinə, çəpərə doğru yönəldi.

Panteley Prokofyeviç də onun dalınca şütüdü, hirsindən titrəyən barmaqları ilə torbanın ağzını açdı:

– Al, bu konfetin bir dadına bax, içi ballıdır!.. – deyə qudasını istehza ilə konfet yeməyə dəvət etdi. – Yeginən, xahiş edirəm, səni kürekəninin əvəzindən qonaq edirəm... Güzəranın yaxşı keçmir, bəlkə ağzını şirin edəsen, sənin oğluna gəlincə, kim bilir, belə şərəfə nail olacaq, ya yox...

– Mənim güzəranımla işin olmasın. Onun necə keçdiyini mən özüm bilərəm.

– Yaxşı, iltifat elə, dadına bax! – deyə Panteley Prokofyeviç ifrat bir məhrəbanlıqla baş əyir, qudasının qabağına keçirdi. O, qatlanmış barmaqları ilə konfeti soyur, üstündəki nazik gümüşü kağızı cırırdı.

– Bizlər şirni yeməyə adət etməmişik, – deyə Miron Qriqoryeviç qudasının əlini geriye itələdi. – Adət etməmişik, yadların sovgatını yeyəndə dişlərimiz qamaşır. Sənə isə, a quda, xutoru gözib oğlun üçün sadağa yığmaq yaraşmaz. Ehtiyacın var idi, mənim

¹ Çətvər – girvənənin dördü biri (100 q)

yanıma gələ idin. Kürəkənime gəlincə, o mənim əlimə keçsə idi dərşini verərdim... Çünki Nataşka sizin çörəyinizi yeyir. Yoxsul olduğuna görə sənə əl tutmaq olardı.

– Nəslimizdə hələ bu vaxtadək dilənçi olmayıb, a quda, sən o acı dilinlə zəhmət çəkib bizə böhtan atma! Yaman lovğasan, quda! Çox lovğasan! Bəlkə varlı olduğuna görədir ki, qızın bizə gəlmişdir?

– Toxta, – deyə Miron Qriqoryeviç amirane səslə çıxmırdı. – Dalaşmağımıza bir səbəb yoxdur. Mən bura, quda, dalaşmaq üçün gəlməmişəm, sakit ol. Gedək söhbət edək, səninlə işim var.

– Bizim danışlası sözüümüz yoxdur.

– Deməli, var ki, deyirəm də. Gedək.

Miron Qriqoryeviç qudasının arxalığının qolçağından yapışdı və döngəyə buruldu. Həyətlərin yanından ötüb çölə çıxdılar.

– Nə var? – deyə Panteley Prokofyeviç soruşdu, hirsli soyudu, özünə gəldi.

O, Korşunovun ağumtıl, çil-çil sifətinə tərs-tərs baxdı. Korşunov sürükunun uzun ətəklərini qaldırıb arxın qırağında oturdu, cibindən saçaqlı köhnə tənəkə kisəsini çıxartdı.

– Görürsənmi, Prokofiç, dalaşqan xoruz kimi, heç bir səbəb olmadan üstümə atıldın, amma qohumluqda bu yaxşı iş deyil. Bu, deyəsən, yaxşı iş deyil, elədimi? Mən bunu bilmək istəyirəm ki, – deyə o, bu dəfə sərt, kobud səslə sözə başladı, – sən oğlun bizim Natalyanı nə vaxtadək incidəcəkdir? Bunu mənə de görüm!

– Sən bunu onun özündən soruş.

– Ondən soruşmağa lüzum yoxdur, ailə başçısı sənə, sənəninlə də danışmalıyam.

Panteley Prokofyeviç kağızını soyduğu konfeti ovcunda sıxdı. Konfetin şokoladlı şirəsi barmaqları arasından süzülürdü. O, ovcunu torpaq komasının darçını quru gilinə sürtüb təmizlədi, dinməzce eşmə bükməyə başladı. Kağızı eşdi, çətvərlik türk tütünündən bir çimdik götürüb arasına doldurdu, çətvərliyi qudasına uzatdı. Miron Qriqoryeviç də özünü naza qoymadı, çətvərliyi aldı, bir eşmə bükdü, səxavətə gəlmiş Moxovun bağışladığı tütünün dadına baxdı. Hər ikisi eşməni yandırdı, bir qullab vurdu. Papiros tütüsü qalın ağ köpük kimi onların başı üstündə fırlandı, küləyin yerdən qopartdığı incə bir hörümçək toru teli də görünməmiş bir yüksəkliyə, tüstüyə tərəf cumdu.

Günün axırı idi. Ətrafı dinc, təsviri mümkün olmayan şirin və xumar payız sükutu bürümüşdü. Yayıdakı zəngin parıltısı yox olmuş səma solğun göyərtini andırırdı. Küləyin kim bilir haralardan qabağına qatıb gətirdiyi qırmızımtraq alma xəzəli arxın üstə dolmuşdu. Bir neçə qola ayrılmış yol dağın dalğavarı yalı arxasında gözdən itirdi; yol, insanları əbəz yerə uzaqlara, yaşıllıqların ağuşuna, rəya kimi qaranlıq üfudən o yandakı məchul ənginliklərə çağırırdı, çünki məskənlərinə möhkəm bağlanmış, dörd-sərlə cıdarlanmış insanlar işləyib yorulmuş, zəhmətdən zara gəlmişdilər, taxıl döyümündə əldən düşənə qədər işlədiklərindən təqətləri kəsilmişdi; kimsəsizlikdən qüssələnən yol isə hey uzanır, üfüqlər aşaraq bilinməz aləmə uzaqlaşırırdı. Orada külək toz qaldıraraq cövlan edirdi.

Miron Qriqoryeviç ağzından qalın tüstü buraxıb dedi:

– Boş tütündür, ot kimidir.

– Boşdur, amma... xoşçəkimdir, – deyə Panteley Prokofyeviç onun rəyi ilə razılaşdı.

– Sualıma cavab ver, quda, – deyə səsinə yavaşımış Korşunov xahiş elədi və eşməni söndürdü.

– Bu barədə Qriqori heç nə yazmır. Bu saat o yaralıdır.

– Eşitmişəm...

– Sonra nə olacaq, bunu da bilmirəm. Kim bilir, bəlkə doğrudan da vurub öldürdülər. Kim bilir?

– A quda, axı belə iş olar?.. – deyə Miron Qriqoryeviç kənəmiş və miskinləşmiş halda kirpik çaldı. – Natalya yaşayır, amma qızıdır-mı, arvaddır-mı, namusla dolanan bir duldurmu, məlum deyildir, axı bu ayıbdır. Bilsəydim ki, axırı belə olacaqdır, siz qudaları, ayağınızı qapıdan içəri basmağa qoymazdım, bəs necə?.. Eh, quda, quda... sənə nə deyim... hər kəsin balası özünə şirindir... Axı qan çəkir...

– Axı bu işə mən nə cür kömək edə bilərəm? – deyə Panteley Prokofyeviç qeyzini toxtadaraq hücumə keçməyə başladı. – Sən mətləbini əməlli-başlı açıb söylə. Sən elə güman edirsən ki, mən oğlunun küsüb evdən getməsinə sevinirəm? Adamlar çox xarab olublar!

– Sən ona məktub yaz, – deyə Miron Qriqoryeviç quyu dibindən çıxan bir səslə göstəriş verdi, ovcuna doldurduğu gil səsinin ahənginə uyğun olaraq darçını sel kimi arxın içinə süzülürdü. – Qoy nə fikirdə olduğunu birdəfəlik açıq yazsın.

– O birindən uşağı var axı...

– Bundan da uşağı olacaqdır! – deyə pörtmüş Korşunov bağırdı.
– Diri adamı bu qəder də incitmək olarmı? Hə? Qız bir dəfə özünə əl qaldırmış, şikəst olmuşdur... – deməli onu diri-diri basdırmaq lazımdır? Eləmi? Yoxsa onun üreyi, onun üreyi... – deyə Miron Qriqoryevic bir əli ilə döşünü cırmaqlaya-cırmaqlaya, o biri ilə quçasının ətəyini dartışdırı-dartışdırı boğuq səslə pıçıldadı: – insan üreyi deyil, canavar üreyidir?

Panteley Prokofyevic fısıldadı, üzünü kənara çevirdi.

– ...qızım onun xiffətindən quruyub çöpə dönmüşdür, fikri-zikri odur. Sənin yanında nökr kimi yaşayır!..

– Onu biz doğma balamızdan artıq istəyirik! Səsini kəs! – deyə Panteley Prokofyevic qışqırdı və ayağa qalxdı.

Bir-biri ilə vidalaşmadan hərəsi bir tərəfə getdi.

XVIII

Həyat da çay kimidir: məcrasından çıxdıqda bir çox qollara ayrılır. Suyun bu qollardan hansı ilə baş alıb gedəcəyini qabaqcadan bilmək çətinidir. Bu gün, çayın yatağı kimi həyatın dayazlaşdığı, dibində, hətta iyrenc daşların belə göründüyü yerdə, ertəsi günü, bir də görürsən, seller oynadı, su aşdı-daşdı...

Natalyanın, necə oldusa, birdən-birə Yaqodnoye malikanəsinə getmək, Aksinyaya yalvarmaq, Qriqorini ona qaytarmasını rica etmək qərarı qətiləşdi. Nədənə ona belə gəlirdi ki, hər şey Aksinyadan asılıdır, gedib onun ayaqlarına döşənsə Qriqori də, keçmiş səadət də təzədən geri qayıdacaqdır. O, bu niyyətinin baş tutub-tutmayacağını, Aksinya tərəfindən bu qərribə xahişin necə qarşılanacağını fikirləşmirdi. Onu qeyri-iradi bir duyğu hərəkətə gətirdiyindən, bu qəfil qərarını o, tezliklə həyata keçirtməyə cəhd edirdi. Ayın axırında Melexovlara Qriqoridən məktub gəldi. Qriqori atası ilə anasına salam-dua göndərəndən sonra, Natalya Mironovaya da salam və böyük ehtiramını yetirirdi. Qriqorini belə bir hərəkətə hansı bilinməz səbəb sövq edirsə-etsin, amma Natalyaya salam göndərməsi, işə başlamaq üçün bir təkan oldu: Natalya ilk bazar günü malikanəyə getməyə hazırlaşdı.

Natalyanın güzgü parçası qarşısında üzünü diqqətlə və ciddiyyətə nəzərdən keçirdiyini gören Dunyaşka soruşdu:

– Nataşka, hara gedirsən?

– Bizimkilərə baş çəkməyə gedirəm, – deyə Natalya yalan satdı, o deqiqə də qızardı, ilk dəfə olaraq dərk etdi ki, böyük bir həqarətə yol verir, özünü böyük mənəvi imtahana çəkir.

Darya üz-gözünə sığal verə-verə ona dedi:

– Natalya, heç olmasa ömründə bir dəfə də mənimlə yığnağa gedək. Hə, axşam mənimlə gedərsənmi?

– Bilmirəm. Ağlım kəsmir.

– Eh, səni, rahiyyə! Nə qədər ki, ərlərimiz burada yoxdur, biz kefirmizdən qalmamalıyıq, – deyə Darya göz vurur, dəcəllik edirdi; elastiki bədənini əyib, güzgü qarşısında təzəcə tikdiyi açıq mavi tumanının naxışlı balağına baxırdı.

Petro orduya gedəndən bəri Darya xeyli dəyişmişdi: ərinin burada olmaması onun vücudunda hissediləcək təsir buraxmışdı. Daryanın gözələrində, hərəkətlərində, yerləşində bir növ narahatlıq görünürdü. Bazar günləri o həmişəkindən daha səliqəli bəzənir, yığnaqdan gec gəlir, hirsli, bəbəkleri daha da qaralmış halda Natalyaya şikayətlənirdi:

– Allaha and olsun ki, belədayıq!.. Kara gələn kazakları yığışdırıb aparıblar, xutorda yalnız uşaq-muşaq, bir də qocalar qalmışlar.

– Bunun sənə nə dəxli var?

– Necə yəni nə dəxli var? – deyə Darya təəccüb etdi. – Yığnaqda bir kişi tapmırsan ki, mazaqlaşasan. Kaş fürsət düşəydi, dəyirmanə təkcə getməli olaydım, yoxsa bu qayınatamdan mənə haray yoxdur...

O, həyasızlıq dərəcəsinə çatan bir açıq-saçıqlıqla Natalyanı sorğu-suala çəkirdi:

– Ay qız, başına dönüm, kişisizliyə bu vaxtdək necə davam gətirirsən?

– Bəsdir, a həyasız! – deyə Natalya qıpqırmızı qızarırdı.

– Heç üreyin kişi istəmir?

– Görünür, səninki istəyir, eləmi?

– Elə istəyir ki, ay arvad, daha nə deyim! – Darya qəhqəhə çəkib gülür, yanaqları pörtür, enli qaşları əsirdi. – Allahdan gizli deyil, səndən nə gizlədim... Bu saat əlimə lap qoca kişi də keçsə idi möhkəm silkələrdim, Allah haqqı! Sən bir təsəvvür elə, düz iki aydır ki, Petro burada yoxdur.

– Darya, deyəsən səni xata hərleyir...
– Bəsidir, ay ismətli qarı! Biz sənin kimi saman altından su yerilənlərə bələdik. İş burasındadır ki, tutduğun işi boynuna almırsan.
– Boynuma almalı təqsirim yoxdur.

Darya kinayə ilə ona tərs-tərs baxıb, xırda dişləri ilə dodaqlarını çeynəyə-çeynəyə bir əhvalat danışmağa başladı:

– Bu günlərdə məclisdə atamanın oğlu, Timoşka Manitskov gəlib yanımda oturdu. Bədəni tərlı idi. Gördüm ki, mənə nə isə demək istəyir, amma qorxur... Sonra əlini yavaşca qoltuğumun altına soxdu, əli isə əsirdi. Mən dözdüm, dinmədim, amma bərk hislənmışdim, mənı qurdalayan oğlan olsaydı dərd yarı idi, yoxsa burnu fırtıqlı... On altı yaşı ancaq olar, amma gör nə cür arvadlara girir... Dinməzəcə oturmuşdum, o mənı əlləşdirdi, sonra qulağıma pııldadı: “Dur, bizim xırmanə gedək!” Bunu eşidən kimi ona ağzımdan çıxanı dedim.

Darya fərhələ qaqqıldayır, qaşları titrəyir, bərk güldüyündən gözləri süzülürdü.

– Abırını yamanca verdim! Yerimdən dik atılıb qışqırdım: “Ay filan-filan olmuş! Ay ağzı sarılı it küçüyü! Sən necə cəsəret edib mənə belə söz deyirsən? Dünənə kimi yatanda yerinə işədiyin yadından çıxıb?” Ona yamanca tov tutdum!

Darya ilə Natalya arasında sadə və dostcasına münasibət yaranmışdı. Daryanın əvvəllər kiçik gəlinə bəslədiyi ədavət hissi yox olmuş, müxtəlif xasiyyətləri tamamilə bir-birinə oxşamayan eltilər dostlaşmış, çox mehriban yola getməyə başlamışdılar.

Natalya paltarını geyindi və otaqdan çıxdı.

Darya yüyürüb dəhlizdə ona çatdı:

– Bu gün gec gəlsəm qapını mənım üçün açarsanmı?

– Deyəsən mən bu gün atam evində qalacağam.

Fikrə getmiş Darya daraqla burnunun üstünü qaşdı, başını sil-kələdi.

– Yaxşı, get. Bunu Dunyaşkadan xahiş etmək istəmirdim, deyəsən ondan xahiş ələməli olacağam.

Natalya İliniçnaya dedi ki, atası evinə gedir, bundan sonra küçəyə çıxdı. Bazara getmiş arabalar meydan tərəfdən qayıdır, adamlar kilsədən evlərinə gəldirilər. Natalya iki küçədən ötdü və

sola buruldu. Təpəyə tələsik qalxdı. Təpənin üstündə dayanıb geri-yə baxdı: aşağıda xutor günəşin gur işığına bürünmüşdü, ağardılmış daxmalar işıldayır, dəyirmanın maili damının tənəkəsi üzərinə düşmüş günəş şüaları ətrafı nura qərqr edirdi.

XIX

Müharibə Yaqodnoyenin adamlarını dartıb aparmışdı. Veniaminlə Tixon getdi, sonra malikanə daha tənha, səssiz-səmirsiz, usandırıcı oldu. Qoca generala, Veniaminin əvəzində indi Aksinya qulluq edirdi; iri yanbızlı, arıqlamaq bilməyən Lukeriya mətbəxdəki ağır işləri də, quş hinlərinə baxmağı da öhdəsinə götürmüşdü. Sasxa baba mehtərlik də edir, bağın da qarovulunu çəkirdi; burada təzə adam indi yalnız qoca, təmkinli bir kazak olan sürücü Nikitiç idi.

Pan bu il taxıl əkinini azaldıb iyirmiyə qədər atı dincə qoydu, löhrəm yerləşli atlardan yalnız birini, habelə təsərrüfat işləri üçün üç Don cinsli atı saxladı. Pan gününü ovda keçirdir, Nikitiçlə birlikdə dovdaq vurmağa gedir, hərədən bir də tazılarla ova çıxır, bütün mahala vəlvələ salırdı.

Aksinya Qriqoridən hərədən bir qısa məktub alırdı; Qriqori sağ-salamat olduğunu, qulluq etdiyini bildirdi. Özünü toxtatdığı üçünmi, zəifliyini bürüzə vermək istəmədiyindənmi, nədənsə məktublarında vəziyyətinin ağır olduğuna, darıxdığına dair bir kəlmə də olsun yazmırdı. Onun məktublarında bir sərinxlik duyulur, sanki bunları o, məcburiyyət qarşısında qaldığından yazırdı; yalnız son məktubunda belə sözlər yazılmışdı: “...həmişə sıradayıq, deyəsən daha vuruşmaqdan, ölümü çiyində gəzdirməkdən tənə gəlmişəm”. O, hər məktubunda qızının əhvalını soruşur, onun barəsində yazmağı xahiş edirdi: “...yaz görüm, mənım Tanyacığım necə böyüyür, bu saat nə cür qız olmuşdur? Bu yaxınlarda yuxuma girmişdi, qırmızı paltar geyinmiş yekə bir qız idi”.

Aksinya ayrılığa zahirən səbatla dözürdü. Qriqoriyə bəslədiyi bütün məhəbbəti indi qızına keçmişdi, uşağın Qriqoridən olduğunu yəqin etdikdən sonra isə bu məhəbbət daha da artmışdı. Həyat özü də, qızın Qriqoriyə oxşadığına rəddedilməz sübutlar göstərirdi: qızın əvvəlki xurmayı saçları töküldü, yerində qara, qıvrım saç

gəlməyə, gözlərinin rəngi dəyişib, getdikcə qaralmağa, göz qapaqlarının arası get-gədə badamvarı olmağa başladı. Günlər gəlib keçdikcə uşaq atasına heyrətdiləcək dərəcədə oxşayır, hətta təbəssümü də Melexovlara, Qrişkaya xas vəhşiyənə idi. Aksinya indi şəxşəbəş uşağın Qriqoriyə oxşadığını görür, bunu hiss etdikcə körpəsinə qanı daha da qaynayırdı, Aksinya daha əvvəlki kimi beşiyyə yaxınlaşanda yatmış körpənin üzündə Stepanın mənfur sifətinin cizgilərinə bənzəyən, onlardan birini azacıq xatırladan bir əlamət tapanda dəli kimi geri çəkilmirdi.

Günlər gəlib keçir, vaxt keçdikcə Aksinyanın qəm-qüssədən ruhu sıxılırdı. Sevimli qızığazının həyatı bəredə qayğı və təşvişlər beynini didir, günlərlə belə fikir-xəyaldan ayrılı bilmirdi; gecələr yuxudan oyanıb uşağı yoxlayır, bu vaxtdək sinəsini dəlib çıxmaq istəyən, amma iradəsinin gücü ilə, toxtaması sayəsində qarşısında sinə gərđiyi dərđi birdən kükrəyir, ruhunda tufan qopardır, bütün maneələri vurub dağıdır, – Aksinya gecəni səhərə kimi kirkik çalmadan, səssiz fəryad edir, qışqırmamın deyə əlini ağzına salıb dişləyə-dişləyə oturur, balasını oyatmamağa çalışır, ruhunun əzab çəkməsinə razı olur, ah-naləsini boğurdu. Göz yaşlarının qalmışı ilə də uşağın əsgilərinə isladır, uşaq sadəddilliyi ilə belə düşünürdü: “Qrişkanın körpəsidir, onun üçün necə xiffət çəkdiyimi o duymalıdır”.

Gecələri bu cür keçən Aksinya oyananda əzişdirilmiş, döyülmüş kimi olurdu: bütün bədənini inildəyir, gicgahları bərk-bərk vurur, yeniyetməlik çağlarında şişkin olan, indi isə sallanan dodaqlarının küncələrində yaşlı adam kədəri məskən salırdı. Ah-zarlı gecələr Aksinyanı qocaldırdı...

Bazar günü o panə səhər yeməyi verdi, qayıdıb artırmaya çıxdı. Bu vaxt küçə qapısına bir qadın yaxınlaşdı. Qadının ağ yaylığı altında Aksinyaya yaxşıca tanış olan gözlər od tutub yanırdı... Qadın qapının cəftəsini şıqqıltı ilə açdı, həyəətə girdi. Aksinya onu tanıdı, gələnin Natalya olduğunu gördükdə sapsarı saraldı, yavaş-yavaş onun qabağına getdi. Həyətin ortasında üz-üzə durdular. Natalyanın çustlarının üstündə əl qalınlığında toz var idi. Natalya iri işçi əllərini yanına salaraq, tövşüyə-tövşüyə nəfəs ala-ala dayandı, eybəcərleşmiş boynunu şəx tutmaq istədisə də tuta bilmədi; buna görə də adama elə gəlirdi ki, o, qabağa deyil, kənara baxır.

Natalya qurumuş dodaqlarını dili ilə yalayaraq dedi:

– Aksinya, mən sənənin yanına gəlmişəm...

Aksinya tələsik evin pəncərələrinə nəzər saldı, kirmişcə qulluqçular yaşayan hissəyə – öz mənzilinə doğru yönəldi. Natalya da onun dalınca getdi. Aksinya yeridikcə paltarları xışıldayır, bu xışiltı elə bil Natalyanın qulağını cırmaqlayırdı.

O, ağlına gələn yüz cür fikirdən birinin üstündə dayandı: “Qulaqlarımın ağrımağı, güman ki, havanın istiliyindəndir”.

Aksinya, Natalyanı içəri buraxdıqdan sonra, qapını örtüdü. Qapını örtüb, otağın ortasında dayandı, əllərini ağ önlüyünün altına saldı. Haqq-hesabı o başladı.

– Nə üçün gəlmisən? – deyə o oğrun-oğrun, demək olar ki, pıçiltı ilə soruşdu.

– Bir az su ver, içim... – deyə Natalya xahiş etdi, otağa ağır, nüfuzədi baxışlarla göz gəzdirdi.

Aksinya gözləyirdi. Natalya səsini çətinliklə ucaldaraq dilləndi:

– Sən ərim mənim əlimdən almısan... Qriqorini mənə qaytar!.. Sən... mənim həyatımı məhv etmisən... Görürsənmi, mən nə günlərə qalmışam...

– Ərini sənə qaytarım? – Aksinya dişlərini qıcadı, kəlmələri daşdan süzülən su damcıları kimi tək-tək çıxdı. – Ərini sənə qaytarım? Sən bunu kimdən xahiş edirsən? Nə üçün gəlmisən?.. Yalvarmaq-yaxarmaq niyyətinə gec düşmüşsən!.. Gecikmişsən!..

Aksinya bütün bədənini səndirəyə-səndirəyə Natalyaya lap yaxınlaşdı, acı-acı güldü.

O, düşməninin üzünə diqqətlə baxa-baxa onu ələ salırdı. Budur, onun qarşısında kəbin-talaqlı, lakin tərkdilmiş, alçalmış, dərđ-qəmdən əldən düşmüş qadın durur; bu həmin qadın idi ki, onun ucbatından Aksinya Qriqoridən ayrılarkən ağlayıb üzülür, ürəyindən qara qanlar axırırdı; həm də Aksinya dərđindən əridiyi, öldüyü bir zamanda həmin bu qadın Qriqorinin qoynuna girib onu öz nəvazişləri ilə oxşayır və çox güman ki, ona – uğursuz, aşıqı tərəfindən tərkdilmiş məşuqəyə istehza edirdi.

Aksinya boğula-boğula dedi:

– Sən gəlib xahiş edirsən ki, mən Qriqorini atım? Ah, əfi ilan!.. Əvvəlcə Qrişkanı sən mənim əlimdən aldın! Mən yox, sən... Sən ki, onun mənimlə yaşadığını bilirdin, niyə ona ərə gedirdin? Mən də öz kişimi geri almışam, o mənimdir. Onun məndən uşağı da var, sən isə...

Aksinya sonsuz nifrətlə Natalyanın gözlərinin içinə baxdı və əllərini necə gəldi ölçə-ölçə açdı sandığı, tökdü pambığı:

– Qrişka mənimdir, onu heç kəsə vermərəm!.. Mənimdir! Mənimdir! Eşidirsənmi, nə deyirəm? Mənimdir... Rədd ol buradan, vicdansız, sən onun arvadı deyilsən. Sən uşağın atasını əlindən almaqmi istəyirsən? Oho! Bəs bu vaxta kimi niyə gəlmirdin? De görək, niyə gəlmirdin?

Natalya yan-yanı taxta yaxınlaşdı və oturub əllərini üzünə dayadı, başını aşağı saldı.

– Sən öz ərini atmısan... Çox hay-küy salma...

– Mənim Qrişkadan başqa ərim yoxdur. Bütün dünyada ondan başqa kimsə yoxdur!..

Aksinya canında getdikcə qaynayan bir qəzəb duyur, Natalyanın yaylığı altından qolu üstünə tökülmüş uzun qara saçlarına tamaşa edirdi.

– Axı sən onun nəyinə gərəksən? Bir bax gör boynun necə əyilmişdir! Elə güman edirsən ki, o səni istəyəcək? Sağ adamı buraxıb, şikəstə tamah salacaq? Sən bir də Qrişkanın üzünü görmə-yəcəksən! Mənim sözüm budur! Çıx get!

Aksinya azğınlaşır, öz əşyanını qoruyur, əvvəlki yanıqlarının heyifini indi alırdı. O, bunu da gördü ki, Natalya boynu bir az əyilmiş olsa da əvvəlki kimi yenə də gözəldir, – yanaqları da, ağzı da təravətlidir, amma Aksinyanın gözləri altında, həmin bu Natalyanın ucbatından vaxtsız qırıqlar əmələ gəlmişdir.

Natalya başını qaldırdı, əzabdan sərşəmləmiş gözlərini Aksinyanın üzünə zillədi:

– Sən elə zənn edirsən ki, mən yalvarmaqla onu sənin əlindən alacağımıza ümid edirdim?

– Onda bəs niyə gəlmisən? – deyərək Aksinya soruşdu.

– Məni bura gətirən qəm-qüssədir.

Aksinyanın uşağı carpayıda adam səsinə oyandı, başını azacıq qaldırıb ağladı. Anası uşağı qucağına götürdü, üzü pəncərəyə oturdu. Vücudu yarpaq kimi əsən Natalya uşağa baxırdı. Qəhərindən onun boğazı quruyur, az qalırdı nəfəsi kəsilsin. Körpənin bir cüt qara gözü – Qriqorinin gözləri, mənə dolu bir maraqla Natalyaya baxırdı.

Natalya hiçqıra-hiçqıra, səndirleyə-səndirleyə artırmaya çıxdı. Aksinya onu ötürməyə getmədi. Bir dəqiqədən sonra Saşka baba içəri girdi.

– Bu arvad kim idi? – deyərək soruşdu, amma hiss olunurdu ki, gələnin kim olduğunu başa düşmüşdür.

– Bizim xutorun arvadlarındandır.

Natalya malikanədən üç verst uzaqlaşdı, yabanı göyüm kolu altında uzandı. Yerindən tərpənmədi, ağır əzab və iztirab onu tapdaladığından heç nə fikirləşmirdi... Uşağın sifətindəki Qriqorinin tutqun qara gözləri Natalyanın gözləri önündən getmirdi.

XX

Qriqori o gecəni olduqca yaxşı xatırlayırdı. Dan yeri ağarmamış onun huşu başına gəldi, əllərilə yeri axtardı, barmaqları sərt külək çöplərinə toxundu, başının hər yerində göynədici bir ağrı duyuldu. Qüvvəsini toplayaraq əlini qaldırdı, alına çatdırdı, laxtalanmış qan içində bərkimiş telini yoxladı. Barmağını yumşaq yara üstünə qoyanda elə bil etinə köz basdılar. Dişlərini qıcadı, xeyli xırçıldıtdı, dalı üstə uzandı. Başının üstündə, ağacda ilk don vurmuş yarpaqlar bir-birinə toxunduqca qəmgin-qəmgin xışılda-yırdı. Budaqların qaralan cizgiləri tünd mavi səma fonunda aydınca seçilir, onların arasından ulduzlar boylanırdı. Qriqori gözlərini geniş açıb, kirpik çalmadan hey baxırdı; ona elə gəlirdi ki, bu gördükləri ulduz deyil, yarpaq arasından sallanan, bir növ dolğun, göyümsov-sarı meyvələrdi.

O, başına gələni dərk edib, inadla üstünə yerləşən bir dəhşət duyduğundan dişlərini xırçıldıtdı, iməkləyə-iməkləyə sürünməyə başladı. Ağrı onun başına oyun açır, tez-tez onu dalı üstə yerə sərir-di... Ona elə gəlirdi ki, xeyli vaxtdır sürünür; özünə dov gəlib, dala baxdı – huşunu itirəndən sonra bədəni dona-dona altında sərilirdi. Ağacdən cəmi əllicə addım aralanmışdı. Hətta bir dəfə dirşəklərini bir meyitin çökəlmiş və bərkimiş qarnına dirşərək keçmişdi. Qanı çox axdığından ürəyi bulanır, uşaq kimi zaryır, şəhli otu ağzına basırdı ki, çəynəsin, huşunu itirməsin. Üzüqoylu çevrilmiş mərmii qutusuna çatanda ayağa qalxdı, yırğalana-yırğalana xeyli dayandı,

sonra irəlilədi. Onun canına qüvvə gəlirdi, o, addımlarını getdikcə sərrast atır, artıq şərq tərəfinə hayanda olduğunu başa düşmək iqtidarında idi. Böyük Ayı bürcü yol göstərirdi.

Məşənin kənarına çatdıqda boğuş bir səs onu dayandırdı.

– Yaxın gəlmə, yoxsa güllə ilə vuraram!

Tapançanın topu şıqqıltı ilə fırlandı. Qriqori diqqətlə səs gələn səmtə baxdı: bir adam şam ağacının altında yarı uzanmışdı.

– Sən kimsən? – deyə Qriqori özgə səsine qulaq asırmış kimi öz səsine qulaq asa-asa soruşdu.

– Sən rüssanmı? Aman Allah!.. Bura gəl! – Şam ağacı altında uzanmış kişi yerlə süründü.

Qriqori ona yaxınlaşdı.

– Aşağı əyil.

– Əyilə bilmərəm.

– Niyə?

– Əyilsəm, yıxılıram, bir də qalxa bilmərəm, başımdan yaralanmışam...

– Hansı hissədənən?

– On ikinci Don polkundan.

– Kazak, mənə kömək elə...

– Sizi qaldırsam yıxılıram, zati-aliləri (Qriqori yaralının şinəsində zabit poqonu olduğunu gördü).

– Heç olmasa əlini mənə ver.

Qriqori kömək edib zabiti ayağa qaldırdı. Birlikdə getdilər. Lakin addımbaaddım yaralı zabitin ağırlığı bütünlüklə Qriqorinin qolları üzərinə düşürdü. Bir dərədən qalxarkən o, Qriqorinin gimnastyorkasının qolçağından möhkəm yapışdı, dişlərini ara-sıra birbirinə şaqqıldadaraq dedi:

– Məni qoy get, kazak... Axı güllə mənim... qanımdan dəyib, belimdən çıxmışdır.

Onun pensə altında gözləri get-gedə sönür, açıla qalmış ağzi havanı xırıltı ilə udurdu. O, huşunu itirdi. Qriqori onu dalına alıb, yıxıla-yıxıla, qalxa-qalxa apardı. Qriqori yükünü iki dəfə yerə qoydu, aralandı, amma hər dəfə yenə də geri qayıtdı, yaralı zabiti qaldırdı, yuxulu adam kimi səndirleyə-səndirleyə apardı.

Səhər saat on birdə hər ikisini rabitə komandası əsgərləri yerdən qaldırıb sarğı məntəqəsinə gətirildilər.

Birce gün qaldıqdan sonra Qriqori sarğı məntəqəsindən xəlvətcə qaçdı. Yolda sarğını başından açdı, rahatlandı, ləkələri qırmızı məxmərə oxşayan sarğını əlində oynada-oynada getdi.

Bölük komandiri onu gördükdə sonsuz bir heyətlə soruşdu:

– Sən haradan gəlib çıxdın?

– Sıraya qayıtmışam, zati-aliləri.

Qriqori bölük komandirinin yanından çıxanda vzvod uryadnikinə rast gəldi.

– Atım hanı? Kəhər at hanı?

– Atın sağ-salamatdır, qardaşım. Avstriyalıları qovandan sonra biz atını elə oradaca tutduq. Sən özün necəsən? Biz səni ölmüş bilib, sənə rəhmət oxumuşuq.

– Tələsmisiniz, – deyə Qriqori qımışdı.

Əmrdən çıxarış

9-cu draqun polkunun komandiri podpolkovnik Qustav Qrozberqin həyatını xilas etdiyinə görə 12-ci Don kazak polkunun kazakı Qriqori Melexova prikazni rütbəsi verilir və 4-cü dərəcə Georgi xaçı ilə təltif olunmağa təqdim edilir.

Bölük Kamenka-Strumilovo şəhərində iki gün qaldı, üçüncü gecə yola çıxmağa hazırlaşdı. Qriqori, vzvodunun kazakları düşən mənzili axtarıb tapdı, atını yoluxmağa getdi.

Heybəsidən bir dəst tuman-köynəyini, məhrəbasını götürmüşdülər.

Ata baxmağı boynuna çəkmiş Mişka Koşevoy təqsirkar adam kimi etiraf etdi:

– Gözüm baxa-baxa oğurladılar, Qriqori. Bu həyətdə saysız-hesabsız piyada qoşun doldurmuşdular, elə şeyləri də onlar oğurlayıblar.

– Cəhənnəmə ki, qoy xeyrini görsünlər. Bir şey olsaydı başıma sariyardım, tənzip islanmışdır.

– Götür mənim məhrəbamla sarı.

Onlar mərkəzdə söhbət edirdilər, bu zaman Çubatı içəri girdi. O, aralarında heç nə olmayıbmiş kimi əlini Qriqoriyə uzatdı:

– A-a-a, Melexov! Sağ-salamatısanmı?

– Yarıya qədər.

- Alnın qanlıdır, sil.
- Silərəm, tələsmə.
- Qoy bir baxım, görüm necə çapıblar.

Çubətı Qriqorinin başını zorlama özünə tərəf əydi, burnunun ucunda mızıldandı:

- Niyə qoydun başının tükünü qırxsınlar? Gör, necə də eybə-cərleşdiriblər!.. Həkimlər müalicə bəhanəsi ilə səni birtəhər edər-lər, qoy səni mən özüm müalicə eləyim.

O, razılıq gözləməyib, patronaşından bir patron çıxartdı, gül-ləsini dartıb qopartdı, barıtı qaralmış ovcuna tökdü.

- Mixaylo, bir az hörümçək toru tap.

Koşevoy qılının ucunu ilə çatıdan bir lopa hörümçək toru götür-rüb, ona verdi. Həmin qılının tiyəsi ilə Çubətı yeri eşib bir az torpaq götürdü, onu hörümçək toru və barıtla qarışdırdı, ağzına doldurub tüpürçəyi ilə xeyli islatdı. Bu qəliz məlhəmi Qriqorinin başındakı yaranın üstünə yaxıb gülümsündü:

- Üç gündən sonra tamam sağalacaqdır. Görürsənmi, sənə qul-luq edirəm, amma sən... azca qalmışdı ki, mənə güllə ilə vurub öldürəsən.

- Yaxşılığına görə sağ ol, amma səni öldürsəydim, dünya dağıl-mazdı, - günahının birini yumuş olardım.

- Oğlan, sən çox sadə adamsan.

- Nə edim, beləyəm də. Başımdakı yara necə şeydir?

- Bir qarış olar. Bu sənə yadigardır, unutmayasan.

- Unutmaram.

- Unutmaq istəsən də, unuda bilməyəcəksən; avstriyalılar qılını itiləmlər, səni küt qılınla vurub; deməli, ömrünün axırına kimi şişkin çapıq qalacaqdır.

Koşevoy da qımışdı:

- Bu sənin xoşbəxtliyi ki, Qriqori, qılın dərinə siyirmişdir, yoxsa səni qütbətdə basdıracaqdıq.

- Bəs indi mən bu furajkanı neyləyim?

Qriqori üstü parçalanmış, qana bulaşmış furajkanı karıxmış halda əlində fırladırdı.

- Tulla yerə, itlər yeyər.

Evin qapısından qışqırdılar:

- Uşaqlar, xörəyimizi gətirdilər, tökülüşün!

Kazaklar mərəkdən bayıra çıxdılar. Kəhər at dombalan gözünü qıyıp Qriqorinin dalınca kişnədi.

- O, sənin xiffətini çəkirdi, Qriqori! - deyə Koşevoy başı ilə atı göstərdi. - Onun yem yemədiyini, astadan içini çəkdiyini görüb mat qalırdım.

Qriqori dalını ata çevirib boğuş səslə dedi:

- Mən oradan çıxan kimi elə hey onu səsləyirdim, güman edir-dim ki, yanımdan getməz, onu tutmaq çətin işdir, o, yad adamı yaxına buraxmır.

- Düz deyirsən, biz onu güc-bəla tutduq. Kəməndlə tutduq.

- Yaxşı atdır, qardaşım Petronun atıdır, - deyə Qriqori üzünü yana çevirib, göz yaşını gizlətdi.

Onlar evə girdilər. Yeşor Jarkov dəhlizdə, yerə sərdiyi çarpayı döşəyinin üstündə bərk xoruldayırdı. Evdə aləm bir-birinə qarış-mışdı; bu aşkarca onu göstərirdi ki, ev sahibləri tələsik çıxıb get-mişlər. Sımmış qab-qacaq qırıqları, cırlmış kağız, kitablar, üstü bala bulaşmış mahud parçaları, uşaq oyunaqları, köhnə ayaqqabı, hər yana səpələnmiş un, - dəhşətli bir şəkildə döşəmə üstünə səpələn-miş bütün bunlar, evin qarət edildiyini göstərirdi.

Evin bir bucağını təmizləmiş Yemelyan Qroşev ilə Proxor Zıkov döşəmənin üstündə xörək yeyirdilər. Qriqorini görər-görməz Zıkovun mehriban dana gözləri kəlləsinə çıxdı:

- Qri-i-ışka! Sən haradan gəlib çıxdın?

- O dünyadan.

Çubətı onun üstünə çığırdı:

- Sən yüyür, ona bir qab borş gətir. Gözlərini bərəldib nəyə mat qalmısan?

- Bu saat. Mətbəx budur, buradadır, döngədədir.

Proxor tikəsini çeynəyə-çeynəyə həyəyə atıldı.

Qriqori keçib onun yerində yorğun halda əyləşdi.

- Nə vaxt xörək yediyim yadımdan çıxıb, - deyə o, günahkar-casına gülümsündü.

3-cü korpusun hissələri şəhərdə irəliləyirdi. Dar küçələr piyada-larla dolmuşdu, saysız-hesabsız arabalar, süvari dəstələri küçələri keçilməz etmişdi, yol ayrıclarında basabas düşür, qapıları bağlı evlə-rin içərisində də səs-küydən qulaq batırdı. Proxor gedən kimi də qayıtdı, bir dolu qazança borş və bir torba qarabaşaq sıyıqası gətirdi.

– Sırıqasını hara boşaldım?
– O qulplu qazana, – deyə Qroşov pəncərə dibindəki iri qabı itələdi; bu qabın nəyə gerek olduğunu o, bilmirdi.

– Püf, sən bu qazanın iy verir, – deyə Proxor üz-gözünü turşutdu.

– Eybi yoxdur. Torbanı bura boşalt, niyə iyləndiyinə sonra baxarıq.

Proxor torbanın ağzını açdı, qatı, dadlı sıyıqasından buğ qalxdı, yanlarından süzülən yağ kəhrəba kimi ışıldadı. Danışa-danışa yedilər. Proxor şalvarının qırmızı zolağı üzərindəki piy ləkəsini tüpürçəyi ilə isladib nağıl edirdi:

– Burada, bizim həyətin qonşuluğunda dağ-atlı bölüyünün batareyası dayanmışdır, balaca boylu atlarını yemləyirlər. Onların kiçik zabiti qəzetdə oxuyub ki, almanların müttəfiqləri, necə deyirlər, – dızixırlar.

Çubati sıyıqası dolu ağzını tərpedə-tərpedə mızıldandı:

– Melexov, sən burada yox idin, bu gün səhər biz təşəkkür almışıq.

– Kimdən?

– Diviziya reisi general-leytenant Fon Divid baxış keçirdi və macar qusarlarını vurub mövqelərindən çıxartdığımızı, topçularımızın harayına çatdığımızı görə təşəkkür etdi. Axı, onlar az qalmışdı ki, topları dartıb aparsınlar. General dedi: “Aferin, kazaklar! Çar və vətən sizi heç vaxt unutmayacaqdır”.

– Belə de!

Küçədə bir neçə güllə atıldı, pulemyot atəşi tiqıltı ilə yerə səpələndi.

Darvaza ağzında qışqırdılar:

– Ba-yı-ra çı-ı-ı-ı-ı-ı-ı!

Kazaklar qaşıqları atıb, həyəte yüyürdülər. Bir təyyarə lap alçaqdan onların başı üstündə ehmalca dövrə vururdu. Onun bərk gurultusu, hədələyici səslənirdi.

– Çəpərin altına yatın! İndicə bomba yağdırmağa başlayacaq, çünki böyrümüzə batareya var! – deyə Çubati çığırdı.

– Yeçorkanı durğuzun! Yoxsa yumşaq matras üstə ölüsü qalar!

– Tüfəngləri işə salın!

Çubati çox sərrast nişan alaraq düz artırmadan atəş açdı.

Əsgərlərin küçədə, nədənsə, əyilə-əyilə qaçdılar. Qonşuluqdakı həyətdən at qışqırtısı və kəskin komanda səsi eşidilirdi. Qriqori bir daraq patron atandan sonra hasarın o tayına baxdı: orada topçu nəfərləri əlləşir, topu dartıb mərəyin tağı altına çəkirdilər. Səma gözqamaşdırıcı dərəcədə mavi idi, Qriqori gözlerini qıydı, guruldaya-guruldaya aşağı enən quşa baxdı; elə bu anda ondan nə isə qopub, sürətlə aşağı enməyə başladı və günəş şüası zolağında ışıldadı. Yeri titrədən bir gurultu balaca evi və artırmaya sərilmiş kazakları silkələdi; qonşu həyətdə bir at fəryad edib gəbərdi. Hasarın arxasından tünd, kükürd qoxusuna oxşar yanıq iyi gəldi.

– Giz-lə-nin! – deyə Çubati artırmadan qaçaraq düşə-düşə qışqırdı.

Qriqori də onun dalınca yüyürdü, çəpərin altında yerə yatdı. Təyyarənin qanadında bir alümin hissə ışıldadı; o, quyruğunu ehmalca süzərək döndürdü. Küçədən ona adamlar dəstə-dəstə tüfənglərdən güllə atır, yaylını atəş açır, bəziləri isə tək-tək güllə yağdırırdılar. Qriqori tüfənginin sandığına yenicə bir daraq patron yeritmişdi ki, bayaqından daha sarsıdıcı bir partlayış onu çəpərin yanından qaldırdı, bir səjın kənara tulladı. Göyə sovrulmuş torpaq təzədən qayıdib təpəsinə töküldü, gözələrinə doldu, o, torpaq altında qaldı...

Onu Çubati ayağa qaldırdı. Qriqori şiddətli ağrıdan sol gözünü açma bilmirdi; sağ gözünü çox çətinliklə açıqda gördü ki, evin yarısı uçub tökülmüş, qırmızı kərpiclər eybəcər şəkildə bir-birinə qarışaraq qalaqlanmış və onların üstündən çəhrayı bir toz dumanı qalxır. Yeçor Jarkov əllərini yerə dirəyərək, eybəcər şəkildə düşmüş artırmının altından sürünə-sürünə çıxırdı. Siması tamamilə fəryad ifadə edir, pırtlamış gözlərindən yanaqlarına qanlı göz yaşı süzülürdü. O, başını çiyinləri arasına çəkərək sürünür, ölü dodaqları kimi qaralmış dodaqlarını aralamadan zarıyırdı:

– A-i-i-i-i! A-i-i-i-i! A-i-i-i-i!..

Onun ombasından qopmuş, hələ nazik dərisindən asılı qalmış bir ayağı yanmış şalvarının yanı ilə köndələnində dalınca sürünürdü, ikinci ayağı yox idi. O, əllərini aramla qaldırıb qoya-qoya irəliləyir, demək olar ki, uşaq kimi nazik iniltiylə fəryad edirdi. O, qəflətən səsinə kəsdi, böyrü üstə uzandı, üzünü soyuq, nəm at peyini ilə murdarlanmış və kərpic qırıntıları dolu torpağa söykədi. Heç kəs ona yaxınlaşmadı.

Qriqori əlini sol gözünün üstündən çəkməyərək çıxırdı:

– Onu götürün də!

Həyətə piyadalar doluşdu, telefonçuların ikitəkərli arabası darvaza yanında dayandı.

Yoldan keçən bir zabıt onların üstünə qışqırdı:

– Atları sürün, niyə dayandınız? Ah, vəhşilər, zıramalar!..

Hayandan isə uzun qara sürtük geymiş bir kişi ilə iki qadın gəldi. Adamlar Jarkovu araya aldılar. Qriqori hamını itələyib qabağa keçdikdə gördü ki, Jarkov hələ diridir, hıçqıra-hıçqıra, bədəni zağ-zağ əsə-əsə nəfəs alır. Onun sapsarı saralmış alından iri tər damlları axırdı.

– Götürün! Bu nədir... siz insansınız, yoxsa şeytan?

– Niyə söylərsən? – deyər ucaboy piyada əsgər acıqlandı.

– Götürün, götürün, niyə götürək? Görmürsən ki, kişi can verir!

– Bomba ayaqlarının hər ikisini qopartmışdır.

– Gör nə qədər qan axıb!..

– Bəs bu sanitarlar hardadırlar?

– Canım, burada sanitarlıq iş yoxdur!..

– Onun hələ huşu başındadır.

Çubətı arxadan əlini Qriqorinin çiyinə toxundurdu; Qriqori dönüb dala baxdı.

– Onu tərpətmə, – deyər Çubətı pıçıldadı, – keç, ona bu yandan bax.

O, Qriqorinin gimnastyorkasından tuta-tuta, yanındakı adamları itələyər-itələyər o biri tərəfə keçdi, Qriqori baxdı, belini büküb, darvazaya tərəf getdi. Jarkovun yerə tökülmüş bağırsaqları buğlanırdı. Bu dolaşqı yumağın quma və quş zılına bulaşmış bir ucu tərpənir, gətdikcə böyüyürdü. Bu can verən adamın bir əli, torpağı qamarlamaq istəyirmiş kimi yanakı düşmüşdü.

Kim isə məsləhət verdi:

– Onun üzünü örtün.

Jarkov birdən-birə əllərini yerə dirədi, başını geriye elə çevirdi ki, peysəri qovuşmuş kürəklərinin arasında titrədi, vəhşicəsinə xırıltılı səsle çıxırdı:

– Qardaşlar, mənı öldürün! Qardaşlar!.. Qardaşlar!.. Niyə dayanıb baxırsı-ı-ı-ı?.. Aha-ha-a-a-a-a! Qardaşlar... mənı öldürün!..

XXI

Vaqon yüngülcə silkələnir, təkərlərin ahenqdar taqqıltısı layla çalır, yataq yerinin yarısına qədər fənərdən sapsarı işıq düşürdü. Burada rahatca uzanmaq, iki həftə uzunboğaz çəkmə içində istidən bişmiş ayaqlarını soyunub uzatmaq, sənə heç bir vəzifə tapşırılmadığını duymaq, həyatının heç bir təhlükə qarşısında olmadığını, ölümün səndən xeyli uzaqda qaldığını bilmək çox xoşdur. Hərəsi bir cür taqqıldayan təkərlərin ahenqinə diqqətlə qulaq asmaq adama xüsusən ləzzət verir: axı hər dəfə təkərlər fırlandıqca, parovoz nəre çəkdikcə, bilirsən ki, cəbhədən uzaqlaşırısan, Qriqori də diqqətlə qulaq asa-asa, yalın ayaqlarının barmaqlarını oynada-oynada, bu gün geydiyi tuman-köynəyə bütün varlığı ilə sevinə-sevinə uzanırdı. Onda belə bir hiss əmələ gəlmişdi ki, sanki oynındakı kirli paltarını çıxardıb atmış və ləkəsiz, pak bir adam kimi başqa həyata qədəm qoymuşdur.

Onun bu sakit, dinc şadlığını sol gözünün ağrısı pozurdu. Ağrı arabir azalır, qəflətən yenə artır, gözünün içi od tutub yanır, sarığın altından biixtiyar yaş axırdı. Kamenka-Strumilovoda hərbi xəstəxanada bir cavan yəhudi həkim Qriqorinin gözüne baxdı, bir parça kağız üzərində nə isə yazdı.

– Sizi arxaya göndərmək lazım gələcəkdir. Gözünüz ciddi zədələnmişdir.

– Yoxsa bir gözüm kor olacaq?

– Nə danışırırsınız, canım, – deyər həkim onun sualında aşkar qorxu olduğunu duyub, mehribanlıqla gülümsündü, – gözünüzü müalicə etmək lazımdır, bəlkə də təşrih etmək lazım gələcək. Sizi cəbhədən xeyli uzağa, məsələn, Petroqrada, yaxud Moskvaya göndərərək.

– Çox sağ olun.

– Siz qorxmayın, gözünüzdə heç bir şey olmayacaq, – deyər həkim əlilə onun çiyini şappıldatdı və bir parça kağızı ovcuna basıb, Qriqorini yavaşca koridora itələdi. Cərrahiyyə əməliyyatına hazırlaşaraq, qollarını çirmələdi.

Qriqori xeyli əziyyətdən sonra sanitar qatarına minər bildi. Bir gün həzz ala-ala dincəldi. Köhnəlmiş balaca parovoz son gücünü toplayaraq, çoxvaqonlu qatarı dartıb aparırdı. Moskva yaxınlaşırdı.

Moskvaya gecə çatdılar. Ağır yaralıları xəyəyə qoyub daşıyırdılar; başqasının köməyi olmadan yeriye bilənlər qeydə alındıqdan sonra perrona çıxdılar. Qatırı müşayiət edən həkim siyahıda Qriqorinin adını oxudu, onu şəfqət bacısına göstərərək dedi:

– Onu doktor Snegiryovun göz xəstəlikləri müalicəxanasına aparmaq lazımdır! Müalicəxana Kolpaçını döngəsindədir.

– Şey-şüyünüz yanınızdadır mı? – deyərək şəfqət bacısı soruşdu.

– Kazakın nə şey-şüyü ola bilər? Bu heybəm, bu da şinelim.

– Gedək.

Şəfqət bacısı ləçəyinin altında saçlarını düzəldə-düzəldə, palatlarını xışıldada-xışıldada getdi. Qriqori inamsız addımlarla onun dalınca yönəldi. Təkatlı faytona minib yola düşdülər. Yuxulamağa başlamış böyük şəhərin gurultusu, tramvayların zəngləri, rəngdən-rəngə çalan göyümsov elektrik işıqlarının parıltısı Qriqoriyə sarsıdıcı təsir edirdi. O, arxasını faytonun söykənəcəyinə dayayaraq oturub gecə olduğuna baxmayaraq izdihamlı küçələrə həvəslə tamaşa edir, yanında əyləşmiş qadının adamı həyəcanlandıran hərəkətini hiss etmək ona çox qərribə gəlirdi. Moskvada payız olduğu hiss edilirdi: bulvarlarda ağacların saralmış yarpaqları fənər işığında bir az da solğun görünürdü; gecənin soyuq nəfəsi duyulur, islanmış səkilər ışıldayırdı, tutqun səmada ulduzlar da payızdakı kimi parlaq və soyuq idi. Şəhərin mərkəzindən ins-cins görünməyən bir döngəyə yönəldilər. Atın dırnaqları daş mostovoyda tappıltı salır, keşiş cübbəsi kimi uzun sürməyi don geymiş sürücü hündür qozlarda yırgalanır, cilovun ucunu silkələyib, sallaqquلاق yabırta təpiniirdi. Şəhərin kənarında parovozlar fit çalırdı. “Çox güman onlardan biri indicə Dona yola düşəcəkdir?” – deyərək Qriqori fikirləşdi və tez-tez ürəyini sancan qəm-qüssədən başını aşağı saldı.

– Siz mürgüləyirsiniz? – deyərək şəfqət bacısı soruşdu.

– Yox.

– Bu saat çatırıq.

– Nə buyurdunuz? – deyərək arabaçı geriye çevrildi.

– Sür!

Lent kimi uzanan dəmir hasarın arxasında gölcüyün suyu yağ kimi ışıldadı, qayıqlar bağlanmış məhəccərli körpücüklər göründü.

“Su nədir ki, onu da dustaq edib, dəmir barmaqlıq arasına alırlar, Don isə...” – deyərək Qriqorinin başından anlaşılmaz fikirlər keçirdi. Faytonun rezin təkərləri altında xəzəl xışıldayırdı.

Üçmərtəbə bir binaya çatdıqda faytonçu atı saxladı. Qriqori şinelini düzəldib yerə sıçradı.

– Əlinizi mənə verin, – deyərək şəfqət bacısı əyildi.

Qriqori onun balaca və yumşaq əlini öz ovcuna aldı, kömək edib, faytondan düşürdü.

– Sizdən əsgər tərinin qoxusu gəlir, – deyərək moda ilə geyinmiş şəfqət bacısı yavaşca güldü və küçə qapısına yaxınlaşıb zəngi basdı.

Qriqori azca kinli-kinli dedi:

– Bacı, siz orada olsaydınız, bəlkə də, sizdən başqa iy gələrdi.

Qapıçı qapını açdı. Yaraşıqlı, məhəccəri zərli pilləkənlə ikinci mərtəbəyə qalxdılar; şəfqət bacısı bir daha zəngi basdı. Ağ xalatlı bir qadın onları içəri buraxdı. Qriqori girdə masa yanında oturdu, şəfqət bacısı ağ xalatlı qadına nə işə yavaşca danışdı, o da deyilənləri kağıza yazdı.

Ensiz, uzun koridorun hər iki tərəfindəki palataların qapılarından müxtəlif rəngli əynək taxmış adamlar başlarını çıxarıb baxdılar.

Ağ xalatlı qadın:

– Şinelinizi çıxarın, – deyərək Qriqoriyə təklif etdi.

Xidmətçi kişi (o da ağ xalat geymişdi) şinelini Qriqoridən aldı, onu vannaya otağına apardı.

– Əyninizdə nə varsa, hamısını çıxardın.

– Niyə?

– Çimməlisən.

Qriqori paltarını əynindən soyununcaya, binaya, donuq şüşəli pəncərələrə heyrtlə tamaşa edincəyə qədər, xidmətçi kişi vannanı su ilə doldurdu, suyun temperaturunu ölçdü, vannaya əyləşməyi Qriqoriyə təklif elədi.

– Axı mən heç də bu təkneyə yaraşmıram, – deyərək Qriqori utana-utana tükü qaraşın qıçını vannaya qoydu.

Xidmətçi kişinin köməyiylə Qriqori yaxşı yuyundu, həmin adam ona mələfə, tuman-köynək, gecə başmağı və boz rəngli kəmərlə xalat verdi.

– Bəs mənim paltarım? – deyərək Qriqori təəccüb elədi.

– Bu paltarda gəzəcəksiniz. Paltarınızı xəstəxanadan çıxanda qaytaracaqlar.

Dəhlizdə böyük divar güzgüsünün yanından keçəndə Qriqori özünü taniya bilmədi: ucaboy, qarabuğdayı, almacıq sümükləri

çıxmış, yanaqları qızarmış, xalat geymiş, gözünün sarğısı qara saçlarından keçən bu adam əvvəlki Qriqoriyə çox az oxşayırdı. İndiki Qriqorinin bıqları çıxmış, onu yumşaq tüklü saqqal basmışdı.

Qriqori tənə ilə gülümsündü: "Bu müddət ərzində cavanlaşmışam".

– Altıncı palata, sağ tərəfdən üçüncü qapı, – deyər xidmətçi kişi ona yerini nişan verdi.

Qriqori işıqlı, böyük otağa girəndə gözələrinə göy eynək taxmış, xalat geymiş bir keşiş ayağa qalxdı:

– Təzə qonşumuz var? Çox yaxşı, o qədər də darıxmaq. Mən də Zarayskdanam, – deyər mehribanlıqla bildirdi və stulu Qriqoriyə tərəf tərpətdi.

Bir neçə dəqiqədən sonra kök, yekə və kifir sifətli feldşer qadın içəri girdi.

O, asta, sinədən gələn səslə:

– Melexov, gedək, gözünü baxaq, – dedi və kənara çəkildi, bayıra çıxmaq üçün Qriqoriyə yol verdi.

XXII

Ordu komandanlığı Cənub-Qərb cəbhəsində Şevel rayonunda çox qüvvətli süvari hücumu ilə düşmən cəbhəsini yarmağı, onun arxasına böyük süvari dəstəsi çıxartmağı qərara almışdı; bu dəstə cəbhə xətti boyunca əməliyyat keçirməli, düşmənin rabitə xətlərinə rast gəldikcə onları darmadağın etməli, qəfil basqınlarla düşmən hissələri arasına çaxnaşma salmalı idi. Komandanlıq bu planın müvəffəqiyyətlə həyata keçiriləcəyinə böyük ümid bəsləyirdi; həmin rayona saysız-hesabsız süvari qoşun gətirilmişdi; digər kazak polkları ilə birlikdə zabıt Listnitskinin qulluq etdiyi kazak polku da buraya göndərilmişdi. Hücum avqustun 28-də başlanmalı idi, lakin yağış yağdığına görə ayın 29-na təxirə salındı.

Diviziya hücumu hazırlaşaraq, səhər açılana kimi böyük əməliyyat meydanında sıraya düzüldü.

Səkkiz verstlikdə, sağ cinahda piyadalar nümayişkarənə hücum edərək, düşmənin atəşini özünə cəlb edirdi; bir süvari diviziyasının hissələri aldadıcı istiqamətdə irəliləyirdi.

Qabaqda, göz işlədikcə, düşmən qoşunu görünmürdü. Listnitski, öz böliyündən bir verst qabaqda tərk edilmiş bomboş düşmən səngərlərini görürdü, onların arxasında taxıl zəmiləri qabarır və ətrafı göyümsov sübh dumanı bürüyürdü.

Məsələ belə oldu ki, ya düşmən komandanlığı hazırlanan hücumdan xəbər tutduğundanmı, ya da duyulmuş düşüncədənmi, ayın 28-də gecə düşmən qoşunları, gizli pulemyot nöqtələri qoyub, sənəqləri tərk etdi, altı verst geri çəkildi: həmin pulemyotlar isə üzüzə dayanmış piyadalarımıza bütün cəbhə boyu hey atəş açır, onları narahat edirdi.

Göyde, qalaq-qalaq olmuş buludların arxasında doğmuş günəş yerə nur ələyir, vadini sarımtıl bir duman bürüyürdü. Hücum keçmək haqqında komanda verildi, polkar hərəkətə gəldi. Minlərlə atın dırnağı yerə deydikcə yeraltı uğultunu xatırladan bir guppultu qoparırdı. Listnitski öz cins atının başını çəkərək çaparağa keçməyə qoymurdu. Verst yarım qədər məsafə arxada qaldı. Hücum keçənlərin düzgün cərgələri taxıl zəmilərinə yaxınlaşdı. Adam qurşağından hündür olan taxıl sarmaşlıq və ot qarışıq bitdiyindən, atların yerişini çox çətinləşdirirdi. Qarşıda eynilə saralmış zəmilər dalğalanırdı, arxada isə taxıllar böyrü üstə yatmış, atların dırnağı altında tapdanmış, əzilmişdi. Dördüncü verstdə atlar bürüməyə, aşkar tərləməyə başladılar, düşmən isə hələ də görünmürdü. Listnitski boylanıb böyük komandirine baxdı: yasavulun üzündə gizli bir ümitsizlik var idi...

Altı verst olduqca çətin şəraitdə çaparaq sürülmək atları tamam əldən saldı; indi bəzən atlar süvarinin altında dura bilmir, yıxılırdı, ən dözümlü atlar isə yırgalanır, son qüvvəsini toplayaraq yeriyirdi. Elə bu zaman avstriyalıların pulemyotları saqqıldadı, xırıltılı-taqıltılı muntəzəm yaylım atəşləri açıldı... Ölüm saçan güclü atəş süvarilərin ön cərgələrini ot kimi biçib tökdü. Hamıdan əvvəl ulanlar arasına vəlvələ düşdü, onlar atları geri döndərdilər, kazak polku da pozuldu, vahiməyə düşüb basabas sala-sala geri qaçanların üzərinə pulemyotlar, pulverizator su çiləyirmiş kimi, güllə yağdırır, onları top atəşinə tuturdular. Ali komandanlığın cinayətkar dərəcədə səhlənkarlığı üzündən, bərabəri olmayan böyük hücum tam uğursuzluqla nəticələndi. Bəzi polkların şəxsi heyəti və atlarının yarısı tələf oldu; Listnitskinin olduğu polkda dörd yüz sırayı əsgər, on altı zabıt ölmüş və yaralanmışdı.

Listnitskinin atını öldürdülər, özü də iki yerindən: başından və ayağından yaralandı. Vaxmistr Çebotaryov sıçrayıb atdan düşmüş, Listnitskini yerdən qaldıraraq, yəhərin üstünə asırıb, atını səyirdə-rək aradan çıxartmışdı.

Diviziya qərargahı reisi, baş qərargah polkovniki Qolovaçov hücum vaxtı bir neçə anı fotoşəkil çəkmişdi, bunları sonra zabitlə-rə göstərdi. Yaralanmış yüzbaşı Çervyakov birinci olaraq onun ağzının üstünə bir yumruq ilişdirdi və ağlamağa başladı. Səs-küyə tökülüb gəlmiş kazaklar Qolovaçovu didişdirdilər, meyitini xeyli ələ saldılar və yol kənarındakı arxa, çirkəbin içinə tulladılar. Çox biabırçılıqla nəticələnən bu hücum belə qurtardı.

Listnitski Varşava hərbi xəstəxanasından atasına xəbər verdi ki, sağalandan sonra məzuniyyətini keçirtmək üçün onun yanına, Yaqodnoyeyə gələcəkdir. Qoca məktubu aldıqdan sonra kabinetinə çəkilib qapını bağladı, oradan ertəsi günü qaşqabağı yerlə sürünə-sürünə çıxdı. O, qazalağa löhərəm yerləşli at qoşmağı Nikitiçə əmr etdi, səhər çörəyini yedi və qazalağa minib Veşenskiyə yola düşdü. Oğluna teleqrafla dörd yüz manat pul göndərdi, qısa məktub yazdı:

“Əziz oğlum, mən indi şad ola bilərəm ki, sən də müharibəni gördün, oddan-alovdan çıxdın. Sarayda olmaq yox, orada, cəbhədə olmaq nəcib işdir. Kifayət qədər namuslu və ağıllı olduğun üçün sən sarayda qalıb asanlıqla yaltaqlıq edə bilməzdin. Nəslimizdə heç kəsə belə mürdar sifət olmamışdır. Yaltaqlıq etmədiyinə görə, hələ sənin baban qəzəbə giriftar olmuş, ömrünün axırına qədər Yaqodnoyeydə yaşamış, təcaddardan mərhəmət gözləməmiş və ummamışdı.

Sağ-salamat ol, Jenyacığım, tezliklə sağal. Bunu unutma ki, sən bu dünyada yeganə oğlumsan. Xalanın sənə salam-duası var, o sağ-salamatdır, özüm barədə isə yazmalı bir şey yoxdur, necə yaşadığımı sənə məlumdur. Bu nədir, cəbhədə nə həngamə baş verir? Doğrudanmı orada ağıllı adamlar yoxdur? Mən qəzetlərdə dərc edilənlərə inanmıram, – hamısı başdan-ayağa yalandır, bunu keçmiş illərin təcrübəsindən bilərəm. Doğrudanmı, Yevgeni, biz bu müharibəni uduzacağıq?

Səni evdə böyük səbirsizliklə gözləyirəm!”

Doğrudan da qoca Listnitskinin öz həyatı barədə yazmalı bir şey yox idi; onun həyatı əvvəlki kimi yenə də yeknəsəq keçirdi; ancaq işlətdiyi fəhlələrə indi artıq pul verməli olurdu, bir də spirtli içki-lər tapılmırdı. Pan indi tez-tez içirdi, o daha əsəbi və öcəşken olmuşdu. Bir dəfə işdən sonra Aksinyanı çağıraraq dedi:

– Sən pis qulluq edirsən. Dünən səhər yeməyi niyə soyuq idi? Niyə kofe süzdüyün stəkan təmiz yuyulmamışdı? Belə şeylər bir də təkrar olunsun, – eşidirsənmi? – Səni qulluqdan çıxardaram. Mənim pinti adamlardan zəhləm gedir! – Pan əlini kobudcasına yellətdi. – Eşidirsənmi? Zəhləm gedir!

Aksinya dodaqlarını kip qısdı və birdən-birə ağladı.

– Nikolay Alekseyeviç! Qızım xəstədir! Siz hələlik mənə azad edin... Ondan bir addım kənara çəkilib bilmirəm.

– Qıza nə olmuşdur?

– Onu boğaz ağrısı öldürür...

– Skarlatinadır? Bunu indiyədək niyə deməmişən, axmaq?! Ay səni öküzdə vursun, gicin biri gic! Qaç, Nikitiçə də ki, atları qoşsun, stanitsaya gedib feldşeri gətirsin. Cəld ol!

Aksinya yüyürə-yüyürə getdi, yoğun səslə qoca onun dalınca hey söyür, bağırır:

– Axmaq arvad! Axmaq arvad! Axmaq!

Nikitiç səhər feldşeri gətirdi. Feldşer bədəni qızdırmadan od tutub yanan, huşunu itirmiş uşağı müayinə elədi, Aksinyanın sual-larını cavabsız buraxaraq panın yanına getdi. Listnitski onu dəh-lizdə ayaq üstə, əl vermədən qarşıladı. Saymazıya baş əyib feldşerin salamatlığını aldıqdan sonra soruşdu:

– Qızın xəstəliyi nədir?

– Skarlatinadır, zati-aliləri.

– Sağalarmı? Ümid varmı?

– İnanmıram. Qız öləcəkdir. Onun yaşını nəzərə alın.

– Axmaq! – deyərək pan qıpqırmızı qızardı. – Bəs sənə nə öyrə-diblər? Müalicə elə!

O, qapını qorxmış feldşerin burnu qarşısında örtüb, salonda addım-addım gözişməyə başladı.

Aksinya qapını döyüb içəri girdi:

– Feldşer onu stanitsaya aparmaq üçün at istəyir.

Qoca dabanları üstə cavan oğlan qıvrıqlığı ilə geri çevrildi:

– Get ona de ki, o qanmaz adamdır! Ona de ki, burda qalıb qızı sağaltmayınca heç yana getməyəcəkdir! Yan binada ona bir otaq ver, qarnını doydu! – deyə pan sümüklü barmaqlarını yumdu, yumruğunu göyə qaldırıb bağırdı: – Onu, ətlik heyvan kimi yedirt, içirt, amma getmək məsələsini yadımdan çıxartdır... getməyəcəkdir! – O, sözünü kəsdi, pəncərəyə yaxınlaşdı, barmaqlarını pəncərənin taxtasına döyəcəldi, oğlunun dayə qucağında çəkilməmiş, sonralar böyüdülmüş fotosəkilinə baxdı, iki addım geri çəkildi, gözlərini qıyıb, şəkəle xeyli tamaşa elədi, sanki oğlunu tanıya bilmirdi.

Elə ilk gündən, qızı xəstəlikdən yorğan-döşəyə düşəndən Aksinya Natalyanın dediyi acı cümləni unutmurdu: “Mənim göz yaşlarım səni tutacaqdır...” Aksinya belə qərara gəlmişdi ki, onda Natalyanı ələ saldığı üçün Allah onun cəzasını verir.

Uşağın həyatı üçün təşvişə düşmüş Aksinya ağlını itirir, boş-boşuna vurmuxur, əli iş tutmurdu.

“Doğrudanmı balamı əlimdən alacaqdır?” – deyə düşünən Aksinya qızdırmalı adam kimi sayıqlayır, buna inanmır, inanmaq istəmir, ürəkden dua edir, Allahdan son mərhəmət – körpəsinin sağ qalmasını diləyirdi.

“Pərvərdigara, keç günahımdan!.. Balamı əlimdən alma! Rəhm et, ilahi, mənə yazığın gəlsin!”

Xəstəlik isə körpəni boğurdu. Qız yatağa düşmüş, şişmiş boğazı xırıldayır, çətinliklə nəfəs alırdı. Həyətdəki binada yerləşdirilmiş stanitsa feldşeri gündə dörd dəfə gəlib uşağa baxır, axşamlar qulluqların yaşadığı evin artırmasında uzun müddət dayanaraq, papiros çəkir, soyuq payız səmasına səpələnmiş ulduzlara tamaşa edirdi.

Aksinya gecələr səhərə kimi çarpayının yanında diz çöküb qalırdı. Uşağın boğula-boğula nəfəs alması onun ürəyini parçalayırdı. Qızın balaca, qızdırmadan qurumuş dodaqları pıçıldaırdı:

– A-n-a-a-a!..

– Qızım, canım-ciyərim! – deyə anası boğula-boğula zarıyırdı. – Mənim çiçəyim, Tanyuşacığım, getmə! Gözlərini aç, mənə bax, mənim qəşəng balam. Ayıl, başına dönüm! Mənim qaragöz qızıcı-qazım!.. Pərvərdigara, mənim günahım nədir axı?..

Qız aradır qızarmış göz qapaqlarını açırdı, pis qan sağılmış balaca gözləri axır, sezilməz nəzərlə ətrafı süzürdü. Ana bu baxışı

həvəslə izləyirdi. Lakin bu kədərli, öz taleyi ilə barışmış insan baxışı, öz daxili aləminə çəkiliydi.

Qız anasının qucağında öldü. Körpənin göyərmiş ağzı son dəfə əsnədi, balaca bədənini qıç oldu; onun tərələnmiş başı Aksinyanın qolları üstündən aşağı sallandı, qızın qıyılmış, bəbəklərində həyat sönmüş kədərli Melexov gözləri təəccüblə baxırdı.

Saşka baba göl yaxınlığında, saxlı-budaqlı qoca qovaq ağacının altında balaca qəbir qazdı, kiçik tabutu qoltuğuna vurub apardı, ona xas olmayan tələsikliklə basdırdı, Aksinyanın gilli torpaq üstündən qalxmağını gözlədi. Axırda isə davam getirmədi, burnunu ələ bərk sildi ki, ələ bil qamçı saqqıldadı, tövləyə getdi... Ot tayasının arasından odekolon denaturatlaşdırılmış spirt şüşələrini çıxartdı, bir butulkaya töküb çalxaladı, rənginə ləzzətlə tamaşa edər-edər dedi:

– Yad edək körpəni. Allah rəhmət eləsin. Onun mələk qəlbi göylərə uçdu.

O içdi, başını delicəsinə silkələdi, əzilmiş pomidoru ağzına qoydu və mütəəssir-mütəəssir butulkaya baxıb dedi:

– Sən məni unutma, əzizim, mən isə səni unutmamam! – O dəqiqə də ağladı.

Üç həftədən sonra Yevgeni Listnitski bir teleqram göndərərək bildirdi ki, məzuniyyət almış və evə yola düşmüşdür. Onu qarşılamak üçün stansiyaçı ucaqlı fayton yola saldı, həyət adamlarının hamısı ayağa qaldırıldı: hinduşka, qaz kəsdilər, Saşka baba kəsdiyi qoyunun dərisini soydu, ələ hazırlıq edirdi ki, ələ bil çoxlu qonaq gələsi idi.

Onun gəlməyinə bir gün qalmış Kamenka qəsəbəsinə əlavə olaraq bir atlı da göndərildi. Cavan ağa gecə gəldi. Narın soyuq yağış çisələyirdi, fənərlərdən gəlməçələrə solğun işıq zolaqları düşürdü. Zınqırovları cingildəyən atlar artırmanın qabağında dayandılar. Yevgeni yanları örtülü faytondan həyəcanlı halda, gülümsəyə-gülümsəyə düşdü. O, isti plaşını Saşka babanın qolları üstünə tulladı, bir ayağı hissediləcək dərəcədə axsaya-axsaya artırmanın pilləkənilə yuxarı qalxdı. Qoca pan salonda stulları asırı-aşırı tələsik addımlarla qapıya tərəf gəldi.

Aksinya yemək otağına şam yeməyi gətirdi və ağaları süfrəyə dəvət etməyə getdi. Açar yerindən içəriyə baxdıqda gördü: qoca pan oğlunun boynunu qucaqlayır, onun çiynlərindən öpür; donuq qırıqlar içərisindəki boynu yavaşca titrəyirdi. Aksinya bir neçə

dəqiqə səbr edib, bir də baxdı: mündirinin yaxasını açmış Yevgeni döşəmə üzərinə sərilmiş böyük xəritə qarşısında diz çökmüşdü.

Qoca pan qəlyanından lopa-lopa halqavarı tüstü buraxır, sümükləri çıxmış barmaqları ilə kreslonun dəstəyini döyəcəyir, qəzəb dolu bir səslə gurlayırdı:

– Alekseyev? Ola bilməz! Mən buna inanmıram.

Yevgeni ona nə isə sakitcə və uzun-uzadı danışır, atasını inan-dırır, barmağını xəritə üzərində gəzdirdirdi, onun cavabında qoca təmkinlə nəriləyirdi.

– Bu məsələdə ali komandanlıq haqsızdır. Bu, dar məhdudiyyət-dir! İltifat et, Yevgeni, mən sənə rus-yapon müharibəsindən buna oxşar misal çəkə bilərəm. İcazə ver! İcazə ver, icazə ver!

Aksinya qapını döydü.

– Nə var, süfrə hazırdır? Bu saat.

Qoca salondan həyəcanlı, nəşəli halda çıxdı, gözləri cavanlıq çağlarındakı kimi ışıldayırdı. Ata ilə oğul birlikdə, basdırıldığı torpaqdan dünən çıxardılmış bir butulka şərab içdilər. Şüşənin üstündəki kağız sürtülmüş, mamırla örtülmüş olsa da 1879-cu il rəqəmi hələ də qalırdı.

Aksinya onlara qulluq etdikcə, nəşəli simalarına baxdıqca öz yalqızlıq və kimsəsizliyini daha kəskin hiss edirdi. Ağlayıb ürəyini boşaltmadığı dərd onu əldən salırdı. Qızı öləndən sonra o, ilk günlərdə ağlamaq istəyir, amma ağlaya bilmirdi. Boğazı qəhərlənir, amma gözlərindən yaş çıxmırdı, məhz buna görə də dərdi ikiqat artırdı. O, çox yatırdı (yatarkən hər şeyi unutmaqda təsəlli axtarırdı), lakin uşağın xəyali səsi yuxuda da onun yaxasından əl çəkmirdi. Bəzən ona elə gəlirdi ki, qızı, budur, yanındaca yatmışdır, tez kənara çəkilib, əlləri ilə onu yatağında axtarırdı, bəzən də qızın güclə çıxan pıçılısını eşidirdi: “Ana, su ver!”

Aksinya soyuyan dodaqlarını tərpətib pıçıldayırdı:

– Can bala...

Hətta cansızıcı ayıqlıqda belə bəzən ona elə gəlirdi ki, körpə dizlərinə qısılmışdır, Aksinya əlini uzadıb, qızın qıvrım saçlı başını tumarlamak istədikdə, xəyaldan ayılırdı.

Gəlişinin üçüncü günü Yevgeni tövlədə Səşka babanın yanında axşamdan xeyli keçənədək oturdu, Dondakı keçmiş firavan həyata, qədim dövrə dair sadə söhbətlərini dinlədi. O, saat doqquza işlə-

yəndə tövlədən çıxdı; bayırda külək əsir, ayaqları altında palçıq fırıldayırdı. Təzəcə çıxmış sünbülbıy ay buludların arxasında süzürdü. Yevgeni ay işığında saatına baxdı və xidmətçilər yaşayan binaya yönəldi. Artırma yanında papiros yandırdı, bir dəqiqə dayanıb fikrə getdi, sonra isə ciyinlərini silkələdi, qəti addımla artırmaya çıxdı. Qapı sürgüsünü yavaşca basdı, qapı cırıldayıb açıldı. O, Aksinyanın yaşadığı mənzilə girdi, kibrit çəkdi.

Aksinya yorğanını üstünə çəkib soruşdu:

– Gələn kimdir?

– Mənəm.

– Bu saat paltarımı geyinim.

– Eybi yoxdur. Mən bir dəqiqəliyə gəlmişəm.

Yevgeni şinelini kənara tullayıb çarpayının qırağında oturdu.

– Sənin qızçıqazın ölmüşdür...

– Ölmüşdür, – deyər Aksinyanın səsi əks-səda kimi səsləndi.

– Sən çox dəyişmişən. Asan işdirmi, uşağı itirməyin nə demək olduğunu anlayıram. Ancaq zənnimcə, sən nəhaq yerə özünü əldən salırsan, onu təzədən dirildə bilməyəcəksən, sən hələ cavansan, uşağın olacaq. Belə etmək lazım deyil. Özünü ələ al, sakitləş... Axı uşağın ölümü ilə hər şey məhv oldu demək olmaz, bir yaxşı fikirləş, sənin həyatın hələ irəlidedir.

Yevgeni Aksinyanın əlini sıxaraq məhrəmanə nəvazişlə oxşayır, səsinə yavaşdıb ehtirasla danışdı. O, pıçılıya keçdi, Aksinyanın için-için ağlayıb titrədiyini və sonra hıçqıra-hıçqıra ağladığını gördükdə, onun göz yaşlarının islatdığı yanaqlarından, gözlərindən öpməyə başladı...

Qadın qəlbi mərhəmətə, nəvazişə çox düşkün olur. Ümitsizlikdən zara gəlmiş Aksinyanın ağlı başından çıxdı, coşqun və çoxdan unutduğu bir qızğınlıqla ona təslim oldu. Yalnız bədnam ləzzətin insanı ləkələyən, haldan salan dalgası keçib gedəndən sonra ağlı başına gəldi, birdən-birə çığırdı, əynində yalxı köynək dəli kimi artırmaya yüyürdü. Yevgeni də cəld tərpəndi, qapını açıq qoyaraq onun dalınca əşiyə çıxdı. Yeriyyə-yeriyyə şinelini geydi, yeyinlədi, tövşüyə-tövşüyə imarətin eyvanına çıxdı, sadlıqla, məmnuniyyətlə güldü. Coşqun bir sevinc onu dingildədirdi. Yatağına uzandıqda kök, yumşaq sinəsini qasıyanda fikirləşdi: “Tutduğum bu iş, namuslu adamların nöqtəyi-nəzərincə, alçaqlıqdır, əxlaqsızlıqdır...

Qriqori... Mən yaxın adamın namusunu ləkələdim, amma orada, cəbhədə, mən öz həyatımı təhlükə qarşısında qoymurdummu? Güllə bir az sağdan getsəydi, başımı deşmişdi? İndi torpağın altında çürüyürdüm, bədənim qurd basmışdı... Odur ki, ömrün hər bir anını sonsuz bir həvəslə yaşamaq lazımdır. Mənim hər şey etməyə ixtiyarım var". Listnitski belə mühakimə yürütdüyündən dəhşətə gəldi, lakin xəyalı onu uzaqlara apardı, qorxunc hücum səhnəsi, güllə dəyən kimi asırılmış atın belindən sıçrayıb qalxması, başqa bir güllə ilə yaranması, təzədən bir də yıxılması gəlib gözləri önündə durdu. Artıq yuxuya gedərkən sakitləşib, qət etdi: "Bunu sabah da fikirləşmək olar, hələlik isə yatmaq lazımdır, yatmaq..."

Ertəsi günü səhər yemək otağında Aksinya ilə ikilikdə qalarkən, təqsirkarcasına gülümseyə-gülümseyə qadına yaxınlaşdı, lakin Aksinya bu dəfə divara qısıldı, əllərini qabağa verdi, Listnitskini qəzəb dolu pıçılı ilə qarşıladı:

– Yaxın gəlmə, məlun!

Həyat insanları özünün heç yerdə qeyd edilməmiş qanunlarına tabe edir. Üç gündən sonra Yevgeni gecə yenə Aksinyanın yaşadığı mənzilə gəldi və Aksinya onu qovmadı.

XXIII

Doktor Snegiryovun göz müalicəxanası kiçik bir bağçaya yapışmış idi.

Moskvanın kənar dalanlarında ağaclarının qol-budağı vurulmuş, adama yapışmayan bu cür bağlar az deyildir; burada insan gözü şəhərin daş kimi ağır kədərindən dincəlmir, bu bağlara baxdıqda meşələrdəki təbii və vəhşi gözəlliyi adam daha kəskin xatırlayır. Xəstəxananın balaca bağında payız ağalıq edirdi: cığırılar sapsarı xəzəllə örtülmüşdü, şəhərlər çiçəklər ayazdan soluxur, qazonlarda otlar su çilənmiş göyərtiyə döndürdü. Hava xoş olanda xəstələr cığırılarda gəzişir, möminlər şəhəri olan Moskvanın kilsələrindən ucalan zəng səslərinə qulaq asırdılar. Hava tutqun olanda isə (o il hava çox buludlu olurdu) palatadan-palataya gedərək avaralanır, həm özlərindən zəhlələri getdikləri, həm də başqalarını tənqə gətirdikləri üçün çarpayılarda səssiz-səmirsiz uzanırdılar.

Müalicəxanadakı xəstələrin əksəriyyəti adi vətəndaşlar idi, yaralıları ayrıca palatada yerləşdirilmişdilər; onlar cəmiyi beşcə nəfər idi: ucaboy, xurmayı saçlı, topsaqqal və alagöz latış Vareykis; Vladimir quberniyası sakini, iyirmi səkkiz yaşında göyçək bir oğlan olan draqun İvan Vrublevski; sibirli atıcı Kosix, bir yerdə qərar tutmayan sarışın, balacaboy əsgər Burdin, bir də Qriqori Melexov. Sentyabrın axırında palataya bir adam da gətirdilər. Axsam çay paylanan zaman qapının zəngi uzun-uzadı çalındı. Qriqori başını qapıdan eşiye çıxardıb koridora baxdı. Dəhlizə üç adam girdi: şəfqət bacısı, çərkezi paltarlı bir kişi üçüncü bir şəxsin qolundan tutmuşdular. Deyəsən o, vağzaldan yenidən gəlmişdi: onun çirkli əsgər gimnastyorkasının döşündəki qonur qan ləkələri bunu göstərirdi. Elə həmin axşam onun gözlərini təşrih etdilər. O qədər də çox çəkməyən bir hazırlıqdan sonra (otaqda alətləri qaynadır, bunun şaq-qaşaq palatalarda eşidilirdi) təzə gəlmiş adamı təşrih otağına apardılar. Bir neçə dəqiqədən sonra oradan boğuş mahnı səsi eşidildi: xloroform ilə bihuş edilmiş yaralı özünü bilmir, qəlpədən tökülmüş gözünün qalanı çıxarılincaya kimi mahnı oxuyur, astadan söyüş söyləyirdi. Təşrih qurtardıqdan sonra onu palataya, yaralıların yanına gətirdilər. Bir gün keçdi, xloroformun ağır məstliyi yaralının beynindən çıxdı: o nağıl etdi ki, Almaniya cəbhəsində, Verberq yaxınlığında yaralanmış, familiyası Qaranjadır, pulemyotçu idi, özü də Çerniqovsk quberniyasındandır. Bir neçə gün ərzində o, Qriqori ilə dostlaşdı; onların çarpayılarda yanaşı idi, axşam yoxlamasından sonra uzun zaman pıçıldasa-pıçıldasa söhbət edirdilər.

– Hə, kozak, işlər necədir?

– Xəmir kimidir.

– Gözün necədir, yaxşı olurmu?

– İynə vurdururam.

– Neçəsini vurdurmusan?

– On səkkizini.

– Ağrıdır, ya yox?

– Yox, ləzzət verir.

– Sən onlardan xahiş elə, qoy gözünü yerli-dibli kəsib tullasınlar.

– Hamı təkgöz olmalı deyil ki.

– Orası elədir.

Qriqorinin tündməcaz, diliacı qonşusu hər şeydən narazı idi: hökuməti də, müharibəni də, öz taleyini də, xəstəxana yeməyini də, aşpazı da, həkimləri də – zəhərli dilinin ucuna gələnlərin hamısını söylürdü.

– Hə, de görək, oğlan, sənənlə mən kimin xatiri üçün vuruşmuşuq?

– Hamı nə üçün vuruşmuşdursa, biz də onun üçün.

– Sən mənə ağıllı-başlı cavab ver ey, ağıllı-başlı.

– Açıl başımdan!

– Ha! Sən səfəhsən. Bu işləri saf-çürük eləmək lazımdır. Biz burcuylar üçün müharibə edirmişik, anlayırsanmı? Bəs bu burcuy nə deməkdir? Bir cür quşdur, çətinlənin arasında yaşayır.

O, bəzi anlaşılmaz kəlmələri Qriqoriyə başa salır, danışdıqca arabir sözlərinin arasına möhkəm biabırçı söyüş də dürtüşdürürdü.

– Baş-qulağımı dəng eləmə. Sən o xaxol dilini başa düşmürəm, – deyər Qriqori onun sözünü kəsirdi.

– Ay səni! Olmaya, moskvəlsən ki, dediklərimi qanmırsan?

– Az danış.

– Əzizim, mən onsuz da az-az danışırım. Sən mənə deyər bilərsən ki, çarın yolunda vuruşmuşuq, bəs onda bu çar özü kimdir? Çar – əyyaşın biri, arvadı da şortudur, müharibədən ağaların qazancı daha da artır, biz isə, qırılıq. Anladınmı? Bax, işlər belədir! Fabrikant ara qır, əsgər isə bitləyir, ikisinin də işi ağırdır... Fabrikant pul qazanır, fəhlə isə gündən-günə lütləşir, bax bu qayda ilə yaşayırlar. Qulluq elə, kozak, qulluq elə! Daha bir xaq qazanacaqsan, özü də qəşəngini – palıddan sazlanmırsın... – O, Ukrayna dilində danışır, amma hərdənbir hirsələnib özündən çıxanda rus dilində danışmağa başlayır və sözlərini söyüşlərlə bəzəyərək, fikrini aydın ifadə edirdi.

O, gündən-günə, bu vaxtdək Qriqoriyə məlum olmayan həqiqətləri onun beyninə yeridir, müharibənin törənməsinin əsl səbəblərini açıb göstərir, mütəlaqqiyət hakimiyyətini acı-acı lağa qoyurdu. Qriqori etiraz etmək istəyirdi, amma Qaranja sadə, çox sadə suallarla onu divara dirəyirdi, Qriqori onun dedikləri ilə razılaşmaq məcburiyyətində qalırdı.

Burada ən dəhşətli cəhət bu idi ki, Qaranjanın haqlı olduğunu Qriqori qəlben duyur, onun dediklərinə qarşı etiraz etməyə gücü

çatmırdı, çünki etiraz yox idi, onu axtarsa idi də tapa bilməzdi. Qriqori dəhşət içində idi, dərk etməyə başlamışdı ki, onun çar, vətən, kazakın əsgəri vəzifəsi haqqında əvvəlki əqidəsini ağıllı və hirsli ukraynalı təcridlə məhv edir.

Qaranja gələndən bir ay keçmişdi; Qriqori bu müddət ərzində şüurunun əsasını təşkil edən təməllərin toz kimi havaya sovrulduğunu görürdü. Bu təməllər artıq laxlamış, müharibənin müdhiş mənasızlığı bu bünövrəni çürütmüşdü, onun tamamilə uçub dağılması bir təkindən asılı idi. Təkan da verilmiş, qəflət yuxusundan ayrılmış insan şüuru, Qriqorinin sadə, saf zəkasına təzyiq göstərir, onu təqətdən salırdı. Qriqori çapalayır, çıxış yolu axtarır, dərrakəsi üçün çətin olan bu məsələni həll etməyə can atır, Qaranjanın cavablarından sakitləşir, məmnunluq duyurdu.

Bir dəfə gecədən xeyli keçmiş Qriqori yatağından qalxdı, Qaranjanı oyatdı. Keçib onun carpaysında oturdur. Aşağı salınmış pəncərə pərdələri arasından içəriyə payıza xas yaşılmsov işıq süzülürdü. Oyadılmış Qaranjanın yanaqları qumsal çuxuru kimi qaralır, kölgəli göz çuxurları nəm olduğundan ışıldayırdı.

– Niyə yatmırsan?

– Yuxum gəlmir. Yuxulaya bilmirəm. Sən mənə bunu başa sal görüm: niyə müharibə birinə xeyir verir, amma o birini müflis eləyir...

– Yox-a? – deyər Qaranja əsnədi.

– Bir dayan! – deyər qəzəblənib qızmış Qriqori pıçıldadı: – Sən deyirsən ki, dövlətlilərin xeyrindən ötrü bizi ölümə göndərirlər; bəs xalq buna necə dözür? Yoxsa xalq heç nə başa düşmür? Doğrudanmı xalqın arasında elə adam yoxdur ki, bunu başqalarına da anlatsın? Çıxıb desin: “Qardaşlar, bax, siz qanımızı filankəslərin yolunda axıtmırsınız”.

– Necə yəni, çıxıb desin? Olmaya sən çıxıb demək istəyirsən? Kişi, biz burada sənənlə, qamışlıqda qığıldayan qaz kimi, pıçapıcla danışırıq, səsimizi hündürdən çıxartsaq, – o dəqiqə tutub güllələyirlər. Xalqın qulaqları əməlli-başlı kardır. Onu müharibə ayılda-caqdır. Qaydadır, göy guruldayandan sonra qara buluddan yağış yağar...

– Bəs indi biz neyləməliyik? Danış, əclaf! Sən mənim ürəyimi partlatdın.

– Bəs üreyin sənə nə deyir?

– Nə dediyini başa düşmürsən, – deyər Qriqori etiraf etdi.

– Kim mənı uçuruma itələyirsə, mən də onu itələrəm. Deməli, çox da fikirləşmədən tufəngin ağzını geriye döndərmək lazımdır. Gülləni, insanları açıq qırğına göndərən adama çaxmaq lazımdır. Bunu yaxşı bil ki, – deyər Qaranja azacıq qalxub, dişlərini qıcırdatdı, əlini irəli uzatdı, – böyük tufan qopacaq, hər şeyi süpürüb atacaq!

– Səncə neyləmək lazımdır... Hər şeyi alt-üst etməkmə lazımdır?

– Hə! Hakimiyyəti, kirli tuman kimi çıxarıb atmaq lazımdır. Panların derisini soymaq, dillərini boğazlarından çıxartmaq lazımdır, çünki onlar xalqın canını boğazına yığıblar.

– Yeni hakimiyyət zamanı müharibə aradan qalxacaq bəyəm? Biz də olmasaq uşaqlarımız beləcə bir-birini qıracaq. Müharibənin qabağını nə ilə ala bilərsən? Qədimdən bəri daim müharibələr olmuşdur, onu necə aradan qaldıra bilərsən?

– Düzdür, qədimdən bəri daim müharibələr olmuş və yer üzündə sarsaq hakimiyyət durduqca da davam edəcəkdir. Bax, belədir. Amma bütün dövlətlərdə hakimiyyət fəhlənin əlində olsaydı, onda heç kəs müharibə eləməzdi. Belə bir hakimiyyəti yaratmaq lazımdır. Belə hökumət olan kimi ağaların anası mələr qalacaqdır!.. Olacaqdır da! Almanlar da, fransızlar da – hamı fəhlə və kəndçi hökuməti quracaqlar. Onda biz kimin mənafeyi üçün boğuşacağıq? Sərhədlər olmayacaq! Qızğın ədavət imayacaq! Dünyanın hər yerində gözəl həyat olacaqdır! Eh! – deyər Qaranja köksünün ötürdü, bığlarının uclarını ağzına saldı, yeganə gözünü işılatdı, xəyalpərəstliklə gülümsündü. – Belə bir günə çatmaq üçün, Qrişka, qanımı son damlasına qədər axıtmağa hazıram... Üreyim belə bir günün həsrəti ilə döyünür.

Onlar səhər açılana qədər söhbət elədilər. Qriqori yalnız səhər aləqəranlığında narahat yuxuya gedə bildi.

O, səhər hay-küyə və ağlamaq səsinə oyandı. Çarpayısına üzüyü qoylu şərilməmiş İvan Vrublevski çıxırır, burnunu çəkirdi; feldşer qadın, Yan Vareykis və Kosix onun ətrafına toplaşmışdılar.

Burdin başını yorğanın altından çıxarıb, xırıltılı səsle soruşdu:

– Ona nə olub, niyə ağlayır?

Kosix təəssüfdən daha çox başqasının vəziyyətinə gülən adam kimi cavab verdi:

– Şüşə gözünü salıb sındırıb. Stəkandan çıxartmaq istəyib, amma yerə salıb çilik-çilik eləyib.

Süni göz ticarəti ilə məşğul olan ruslaşmış bir alman vətənpərvərlik hissi ilə coşub, malını əsgərlərə pulsuz verirdi.

Bir gün əvvəl çox nəfis hazırlanmış, əsl insan gözü kimi göy və qeşəng bir şüşə göz seçib Vrublevskinin gözünə salmışdılar. Bu göz o qədər nəfis hazırlanmışdı ki, hətta diqqətlə baxdıqda belə, təbii gözü sünidən seçmək olmurdu. Vrublevski uşaq kimi sevinir və gülürdü.

O, Vladimirovsk ləhcəsi ilə danışaraq deyirdi:

– Evə gedəndə istədiyim qızı aldada biləcəyəm. Evləndikdən sonra gözümün birinin süni olduğunu etiraf edəcəyəm.

Dunya və onun sarafanını didmiş tarakan haqqında daim mahnı oxuyan Burdin qəhqəhə çəkib, gülə-gülə dedi:

– Bu imansız, Allah haqqı, aldadar!

Lakin budur, təsadüfi bədbəxtlik üzündən göyçək oğlan doğma kəndinə eybəcər, bir gözü kor qayıtmalı olacaqdır.

Qriqori ona təsəlli verib dedi:

– Çığır-bağır salma, təzəsini verərlər.

Vrublevski başını qaldırdı, ağlamaqdan şişmiş sifətində göz əvəzində qırmızı bir dəlik göründü.

– Verməzlər. Gözün biri – üçcə yüz manatdır. Verməzlər.

Kosix vəcd ilə dedi:

– Amma antiqə göz idi, ha! Üstündə bütün damarlar belə öz qaydasında çəkilməmişdi!

Səhər çayını içəndən sonra Vrublevski feldşer qadınla birlikdə almanın yanına mağazaya getdi, tacir ona təzə göz verdi.

Vrublevski şadlığından yerə-göyə sığmır, coşqunluqla deyirdi:

– Bu almanlar ruslardan yaxşıdır! Rus tacirinin yanına getsəydin, sənə heç zəy də verməzdi, amma bu kişi bir kəlmə də danışmayıb, gözü verdi.

Günlər ağır-ağır keçirdi. Sonsuz qüssə dolu günlərin ucu-bucağı görünmürdü. Səhər saat doqquzda çay içirdilər. Hər xəstəyə balaca boşqabda iki dənə nazik quru fransız bulkası və çeçələ barmaq boyda kərə yağı verirdilər, nahardan sonra xəstələr ac-acına dağılışırdılar. Axşamlar da çay içir, şam müxtəlif olsun deyər üstündən su

icirdilər. Xəstələrin tərkibi dəyişirdi. "Hərbi qulluqçular palatasından" (yaralı əsgərlərin palatasını başqa xəstələr belə adlandırırdılar) birinci olaraq sibirli Kosix buraxıldı, onun ardınca latış Varseykis getdi. Oktyabrın axırında Qriqorini də azad elədilər.

Xəstəxana sahibi balaca saqqalı vurulmuş, göyçək bir kişi olan həkim Snegiryov yoxlama zamanı Qriqorinin görmək qabiliyyətinin qənaətləndirici olduğunu qeyd etdi. Qaranlıq bir otaqda Qriqoriyə müəyyən məsafədən üzərinə işıq salınmış iri hərflər və rəqəmlər göstərdilər. Xəstəxanadan onu buraxdılar və Tverskaya küçəsindəki hərbi xəstəxanaya yolladılar, çünki başının müalicə edilmiş yarası qəfildən açılmış, azca irinləmişdi. Qriqori Qaranjadan ayrılarkən soruşdu:

- Biz bir də görüşəcəyikmi, görəsən?
- Dağ dağa rast gəlmir, adam adama rast gəlir...
- Hə, xaxol, sağ ol ki, gözlerimi açdın. Mən indi yaxşı görənlər... hirsli bir adamam.
- Polkunuza gedəndə bu barədə kazaklarla söhbət elə.
- Yaxşı.
- İşdir, güzərin Çerniqov quberniyasına, Qoroxovka kəndinə düşsə, dəmirçi Andri Qaranjanı tap, sənənlə görüşməyimə şad olaram. Xudahafiz, oğlan!

Onlar qucaqlaşdılar. Boz yanaqlarının ətrafında, ağzının dövrəsində cizgiləri mehribanlıq ifadə edən, yeganə gözündən sərtlik yağan ukraynalının sifəti uzun müddət Qriqorinin yadından çıxmırdı.

Qriqori hərbi xəstəxanada təxminən həftə yarım qaldı. Qəlbində qeyri-müəyyən qərarlar çıxırdı, Qaranjanın verdiyi dərs onu həyəcanlandırırdı və qəzəbləndirirdi. O, palata yoldaşları ilə az danışır; hər bir hərəkətində təşviş əlamətləri sezilirdi. Hərbi xəstəxana müdiri Qriqorini qəbul edərkən onun rusa oxşamayan simasına ani nəzər salıb, belə bir xasiyyətnamə verdi: "Narahat adamdır".

Qriqori xəstəxanaya gəldiyi ilk günlər titrəyib qızdırır, çarpayından qalxmır, qulaqlarındakı aramsız gurultunu dinləyirdi.

Bu zaman xəstəxanada belə bir hadisə baş verdi.

İmperator nəslinə mənsub bir xanım Voronejdən keçib gedəndə, iltifat edib həmin xəstəxanaya baş çəkdi. Xəstəxananın tibb heyətinə bu barədə söhbətdən xəbər verilmişdi, hamı, yanan anbarda qalmış

siçanlar kimi, çapalayır, vurnuxur, özünü ora-bura vururdu. Yaralıları təmiz geyindirdilər; onları rahat edərək tuman-köynəklərini vaxtından tez dəyişdirdilər, kiçik həkim hətta xanımın suallarına necə cavab verməyi, söhbət zamanı adamlara özlərini necə aparmalarını da öyrətməyə çalışdı. Bu təşviş yaralıları da sırayət etdi: bəziləri indidən pıçıltı ilə danışmağa başlamışdılar. Günortaçağı küçə qapısında avtomobil səsi eşidildi, hörmətli xanım onu müşayiət edən çoxlu məyyəti ilə birlikdə xəstəxananın taybatay açıq qapılarından içeri girdi. (Yaralılarından biri, - gülerüzlü və zarafatçı kişi sonralar and içib yoldaşlarını inandırır ki, hörmətli şəxslər gələsi anda, xəstəxana binası üzərindəki qırmızı xaçlı ağ bayraq birdən-birə bərk dalğalandı, halbuki hava olduqca aydın və küləksiz idi; bina ilə üzbə-üz olan bərbərxananın lövhəsindəki şəkil - qıvrım saçlı, sıq geyimli kişi nəzakətlə diz çökdü və ya reveransa oxşar bir hərəkət elədi). Palataları gəzməyə başladılar. Xanım, öz mövqeyinə və şəraitə layiq mənasız suallar verir, yaralıları da, kiçik həkimin məsləhətinə uyğun olaraq, gözələrini təlim vaxtı sırada icazə verildiyindən daha artıq bərəldib cavab verirdilər: "Elədir, ulyahəzrət", yaxud "heç də yox, ulyahəzrət". Cavabların izahatını xəstəxana müdiri verir, həm də yabalanmış koramal kimi qıvrılır, özünü elə hala salırdı ki, qıraqdan baxanın ona yazığı gəlirdi. Çar nəslindən olan xanım isə bir çarpayından digərinə keçir, yaralıları xırdaca ikonalar bağışlayırdı. Mündirləri işıldayan və bahalı ətir saçan dəstə Qriqoriyə yaxınlaşırdı. Arıq, saqqalı qırılmamış, gözələri qızarmış Qriqori çarpayısının yanında ayaq üstə dayanmışdı; arıqlamış sifətində darçını özələlər yavaşca titrəyir, onun həyəcanlandığını büruzə verirdi.

"Budur bax, bunlar şad-xürrəm həyat sürsünlər deyər, bizi doğma ev-əşiyimizdən ayırır ölümə göndərmişlər. Ah, əfi ilanlar! Məlunlar! Havayı yeyənlər! Canımıza daraşan ən qaniçən bitlər, bax bunlardır!.. Bəlkə bu xanıma görə... biz at üstə yadların taxıl-larını ayaqlayır, insanları öldürürdük? Niyə mən kövşənlikdə sürünməli və çığırma idim? Bəs çekdiyim qorxu? Bizi ailəmizdən ayırdılar, qışlalarda çürütdülər..." Qriqorinin beynindən bu cür qızğın fikirlər keçirdi. Dodaqlarında köpüklənmiş qəzəb var idi. "Bir bunlara bax, necə də kökdürlər, işim-işim işıldayırlar. Lənətə gəlmiş sizləri ora göndərmək lazımdır! Ata mindirmək, çiyinizə

tüfəng keçirtmək, bədəninizə bit doldurmaq, sizə kiflənmiş çörək, qurdlamış ət yedirtmək lazımdır!”

Qriqori özlərinə sığal vermiş məyyəət zabitlərini iti nəzərlə gözdən keçirdib, tutqun baxışını imperator ailəsindən olan xanımın ətli yanaqlarına zillədi.

Xəstəxana müdiri xanımın qarşısında ikiqat öyilərək, Qriqorini göstərərək dedi:

– Don kazakıdır, Georgi xaçı ilə təltif edilmiş qəhrəmandır. – Həm də müdir bunu elə əda ilə dedi ki, elə bil həmin xaçı özü almışdır.

Əlində balaca ikonanı hazır saxlamış xanım soruşdu:

– Hansı stantsiadasınız?

– Veşenskaya stantsiasındanam, ülyahəzrət.

– Xaçı sənə nəyə görə veriblər?

Xanımın ifadəsiz ala gözləri qüssəli və usandırıcı idi. Onun küren tükü sol qaş, vərmişli bir əda ilə yuxarıya dartıldı, bu, onun simasını daha ifadəli edirdi. Qriqori birdən sinəsində bir buzlama, üreyində sancı hiss etdi; ilk dəfə hücumla atıldıqda da canında bu cür sızıltı və ağrı duymuşdu. Dodaqları sözüne baxmayıb öyilir, əsirdi:

– Mən eşiyə... müxtəsərcə çıxmaq... istərdim... ülyahəzrət, ica-zənizlə... bayıra çıxım... – deyərək Qriqori belə sınımış adam kimi yır-ğalandı, açıq-aydın əli ilə çarpayının altını göstərdi.

Xanımın sol qaş bir az da yuxarı qalxdı, ikonanı irəli uzatmış əli göydə qaldı. O, iyrenirmiş kimi dodaqlarını heyrətlə salladı, onu müşayiət edən ağbaş generala üz tutub ingiliscə nə isə dedi. Məyyəət heyəti arasına güclə sezilən bir vəlvələ düşdü: ucaboy, aksel-bantlı zabit qar kimi ağ ölcəkli əlini qaldırıb, gözüne toxundurdu, başqa bir zabit başını aşağı saldı, üçüncüsü sualedici nəzərlə dördüncünün üzünə baxdı... Ağbaş general ehtiramla gülümsəyə-gülümsəyə ülyahəzrətə ingiliscə nə isə anladı, bundan sonra xanım mərhəmət edib xırdaca ikonanı mehribanlıqla Qriqorinin ovcuna basdı, hətta yüksək lütfkarlıq etdi: əlini Qriqorinin çiyninə toxundurdu.

Yüksək qonaqlar gedəndən sonra Qriqori çarpayının üstünə sərilirdi. Başını balıncın arasına soxdu, çiynləri silkələnə-silkələnə bir neçə dəqiqə beləcə qaldı; başa düşmək olmurdu ki, ağlayır,

yaxud gülürdü, ancaq yerindən qalxanda gözləri qırpıqı və işıqlı idi. Hərbi xəstəxana müdiri onu dərhal kabinetinə çağırırdı.

– Ay ədəbsiz!.. – deyərək müdir sözə başladı; o, rəngi solmuş dövrəşən dərisinə oxşayan saqqalını barmaqları ilə əlləşdirdi.

Qriqori alt çənəsi əsəbi halda əsə-əsə həkimin üstünə yeridi:

– Mən ədəbsiz deyiləm, alçaq! Sizin kimilər cəbhədən yayınırlar! Məni evə burax!

Həkim geri çəkilib-çəkilib yazı stolunun arxasına keçdi, yumşaqqlıqla dedi:

– Buraxınq. Rədd ol, get!

Qriqori açıq-aşkar gülümsəyə-gülümsəyə çıxdı, lakin gözləri qəzəblə ışıldayırdı.

Xəstəxana müdiriyyəti Qriqorini üç gün yeməkdən məhrum etdi, çünki Qriqori imperator ailəsinə mənsub olan xanımın hüzurunda görünməmiş ədəbsizliyə yol vermiş, bağışlanmaz hərəkət etmişdi. Onun qarnını palata yoldaşları və rəhmdil, dəbəlik xəstəliyindən əzab çəkən aşpaz doyduurdular.

XXIV

Qriqori Melexov noyabrın 3-də gecə Veşenskaya stantsiasının stansiyadan başlanan birinci xutoru Nijne-Yablonovskiye gəldi. Buradan Yaquodnoye malikanəsinə indi vur-tut otuz-qırx verstlik yol qalırdı. Qriqori itlərin arasına vəlvələ salır, seyrək evlərin arasından keçib gedirdi; çay kənarındakı söyüd ağaclarının arxasından cavan uşaqlar mahnı oxuyurdular:

Meşələrdən o yanda qılınclar parıldasır,
Kazaklar köhlənlərin belində dağ-daş aşır.
Gənc bir zabit dəstənin qabağında at sürür,
Kazakları ardınca uzaq yerə götürür.

Saf, güclü tenor səs mahnının təzə sözlərini başlayırdı:

Haydı, gəlin, arxamca, çəkinməyin, qorxmayın!

Bir yerdə oxumağa alışmış səslər birlikdə mahnıya qoşulurdu:

Atılaq səngərlərə, tez olun, heç qorxmayın,
Kim müzəffər çıxarsa qəhrəmandır – döyüşdən.
Onu unutmaz əsla çarla anamız vətən.

Bu qədim, hətta Qriqorinin özünün də dəfələrlə oxumuş olduğu mahnının tanış sözləri ona həmişəkindən doğma və xoş gəldi. Onun gözlərinə soyuq hava dolur, gicişdirir, ürəyi sinəsinə sığmırdı. Qriqori bacalardan çıxan acı təzək tüstüsünü həvəslə nəfəs ala-ala xutordan uzaqlaşdı. Arxasınca mahnı səslənirdi:

Səngərdə sinə gərdik, igid kimi çarpışdıq,
Gülle yağırıdı göydən dolu kimi şıqqaşdı.
Kimdir bu süngü vuran, qılınc çalan qoçaqlar?
Bizim hünərli, igid, qorxmaz donlu kazaklar!

“Bir zamanlar, yeniyetməlik əyyamında, mən də beləcə mahnı oxuyardım, amma indi səsim batmışdır, həyat bütün mahnıları boğmuşdur. Budur, mən, çalada yaşayan canavar kimi evsiz-çəksiz adam özgeşinin arvadı yanında qalmağa gedirəm...” Qriqori bu cür fikirləşir, yorğun addımlarla irəliləyir, qərribə həyatına ürəyində istehza edirdi. Xutordan uzaqlaşdı, əyri təpə üstə qalxdı, dönüb geri baxdı: xutorun axırncı daxmasında aralı pəncərədən asma lampasının sarı işığı bayıra süzülürdü, orta yaşlı bir kazak arvadı pəncərə qabağında cəhrə arxasında oturmuşdu.

Qriqori yoldan qırağa çıxdı, şaxtadan kövrəlmiş otların üstü ilə yeriməyə başladı. O, ertəsi gün səhər hava işıqlanana kimi malikanəyə çatmaq üçün Çir çayı sahilindəki ilk xutorda gecələməyi qərara aldı. O, Qraçov xutoruna artıq gecə yarından keçmiş çatdı, qıraq evdə gecələdi və səhər alaqlaranlıq yola çıxdı.

Gecə o, Yaqodnoyeye çatdı. Yavaşca çəpərin üstündən həyətə hoppandı, tövlənin yanı ilə getdi – oradan Şaşka babanın uzun-uzadı öskürək səsi gəldi. Qriqori dayandı, onu səslədi:

– Şaşka baba, yatmısan?
– Dayan görüm, sən kimsən? Səsin tanış gəlir... Kimsən?
Şaşka baba kəndli kaftanını çiyninə salıb əşiyə çıxdı.

– Müqəddəs övliyalar! Qrişka! Hansı cəhənnəmdən gəlib çıxdın? Bir baxın, bizə kim qonaq gəlmişdir!

Onlar qucaqlaşdılar. Şaşka baba aşağıdan yuxarı Qriqorinin gözlərinin içinə baxa-baxa dedi:

– İçəri keç, bir papiros çəkək.
– Yox, sabah gələrəm. Gedim.
– Sənə deyirlər içəri keç.

Qriqori istər-istəməz itaət etdi. O, taxta çarpayının qırağında oturdu, Şaşka babanın öskürəyinin kəsilməsini gözlədi.

– Hə, babacan, sağ-salamatsan ki? Hələ torpaq üstə gəzirsən?
– Yavaş-yavaş gəzirəm. Dayandoldurum kimi bir şeyəm, mənə heç nə kar eləmir.

– Aksinya necədir?
– Aksinyaya nə olasıdır... Allaha şükür.

Baba yalandan öskürdü. Qriqori başa düşdü ki, qoca yalandan öskürür, xəcalət çəkdiyini gizlətmək üçün belə eləyir.

– Tanyuşkanı harada dəfn eləmişiniz?
– Bağda. Qovaq ağacının altında.
– Yaxşı, danış görək.
– Qrişa, bu öskürək mənə əldən salmışdır...
– Hə!

– Hamı sağ-salamatdır. Amma pan yaman içir... Bu axmaq adam ağına-bozuna baxmadan içir.

– Aksinya necədir?
– Aksinyamı? O, indi otaq xidmətçisidir.
– Bunu bilərəm.

– A kişi, bir eşmə büksənə! Hə? Bük, tütünüm birinci növdür.
– İstəmirəm. Sözü de, yoxsa durub gedirəm. Mən hiss edirəm ki, – deyər Qriqori ağır-ağır üzünü yana çevirdi, altındakı taxta çarpayı cırıldadı, – hiss edirəm ki, səndə söz var, amma demək istəmirsən. Bir yolluq de, canını qurtar.

– Deyərəm də.
– De.

– Deyərəm. Bu vaxtadək sinəmi dəlib əşiyə çıxmaq istəyən sirri açmalıyam, susmaq, Qrişa, mənə əzab verir.

– Danış, baba, danış, – deyər Qriqori xahiş etdi, əlini ağır daş kimi, lakin nəvazişlə qocanın çiyninə qoydu. Belini bükərək gözlədi.

Saşka baba birdən əlini yəndəmsiz halda yuxarı qaldırdı, beyindən gələn zil səslə qışqırdı:

– Sən qoynunda ilan bəsləyirsənmiş! Gürzə saxlayırsanmış! O, indi də Yevgeniyə uymuşdur! Gör nə aləmdir!

Babanın dodağındakı çəhrayı çapıqla çənəsinə bir damcı tüpürcek axdı. Baba tüpürçəyi sildi, ovcunu qalın kətan tumanının yanına sürtdü.

– Doğru deyirsən?

– Öz gözümle görmüşəm. Hər gecə özünü Aksinyanın yanına verir. Özün də get, bax, güman ki, indi də Aksinyanın yanındadır.

– Yaxşı... – Qriqori barmaqlarını şıqqılatdı, qəzəbdən əyilmiş yanaq əzələləri adi vəziyyətini alana kimi belə bükülmüş halda xeyli oturdu. Onun qulaqları elə cingildəyirdi ki, elə bil orada zıncırov var idi.

Saşka baba dedi:

– Arvad pişik kimi bir şeydir, kim sıgallasa ona yalmanar. Amma sən çalış ona inanma, etibar etmə.

Baba bir çəmə bükdü, yandırır Qriqorinin əlinə dürtüdü:

– Çək.

Qriqori çəmədən iki qullab vurdu, onu barmaqları arasında söndürdü. O, səssiz-səmirsiz bayıra çıxdı. Qulluqçular yaşayan binanın pəncərəsi önündə dayanıb, tez-tez və dərinləndən nəfəs almağa başladı, dəfələrlə əlini qaldırdı ki, pəncərəni döysün, amma əli hər dəfə sınımış kimi yanına düşdü. Pəncərəni birinci dəfə astaca, barmağını əyib tiqıldatdı, sonra qəzəbindən ağılı başından çıxdı, divara söykəndi, yumruğu ilə xeyli vaxt pəncərənin çərçivəsini qəzəblə döyəclədi. Çərçivə yerindən oynayır, titrəyir, şüşələri cingildəyirdi, göyümsov gecə işığı zərif-zərif dalğalanırdı.

Aksinyanın qorxudan uzunsovlaşmış sifəti göründü. O, qapını açdı və qışqırdı. Qriqori onu buradaca, dəhlizdə qucaqlayıb, gözələrinin içinə baxdı.

– Sən qapını döyəndə mən yenidən yuxuya getmişdim... Gələcəyini bilmirdim. Mənim sevgilim!

– Soyuqdan donmuşam.

Aksinya hiss etdi ki, Qriqorinin iri bədəni yarpaq kimi əsir, əlləri isə od tutub yanır. Aksinya həddindən artıq əl-ayağa düşür,

çıraq yandırır, firavanlıqdan kökəlmiş donuq çiyinlərinə yumşaq yun şal salıb otaqda vurnuxur, buxarıda ocaq qalayır.

– Gələcəyini bilmirdim... Çoxdan məktub yazmırdın... Elə güman edirdim ki, gəlməzsən... Sən mənim son məktubumu almısanmı? Sənə sovqat göndərmək istəyirdim, amma sonra fikirləşdim ki, gözleşmə yaxşıdır, bəlkə sənədən məktub aldım...

Aksinya hərdən bir Qriqoriyə baxırdı. Qırmızı dodaqlarında donub qalmış təbəssümü getmirdi.

Qriqori taxtın kənarında oturmuş, şinelini soyunmamışdı. Onun tüklü yanaqları alışıb-yanırdı, yerə dikilmiş gözələrinin üstünə başlığı altından qalın kölgə düşmüşdü. O, başlığını açmağa başlamışdı ki, birdən təlaş içində tənəki kisəsini çıxartdı, ciblərində kağız axtarmağa başladı. Sonsuz bir kədərlə Aksinyanın üzünə ani nəzər saldı.

Qriqori gedəndən bəri Aksinya çox gözələşmişdi.

Onun yaraşıqlı başının duruşunda nə isə yeni, amirənə bir ifadə var idi; saçının iri yumşaq qıvrıqları ilə gözələri yenə də əvvəlki kimi idi... Onun məhvedici, alovlu gözəlliyi indi Qriqorinin deyildi. Bəs necə, axı Aksinya pan balasının məşuqəsi idi.

– Sən qulluqçuya deyil, daha çox təsərrüfat müdirinə oxşayırsan. Aksinya ürəkə nəzərlə Qriqoriyə baxdı, məcburən güldü.

Qriqori heybəsini arxasınca sürütləyə-sürütləyə qapıya yönəldi.

– Hara gedirsən?

– Papiros çəkmək üçün bayıra çıxıram.

– Dayan, yağanaq hazırdır.

– Bu saat gəlirəm.

Qriqori artırmada əsgər heybəsinin dibindən, damğalı təmiz köynəyə bükülmüş güllü yaylığı çıxartdı. O, Jitomirdə iki manata bir yəhudi tacirindən aldığı bu yaylığı göz bəbəyi kimi saxlayır, yürüş vaxtı çıxardıb baxır, onun göy qurşağı kimi əlvan rənglərinə tamaşa etdikcə həzz alır, evə qayıdanda, bu naxışlı ipək parçanı Aksinyanın qarşısında açarkən, onun necə valeh olacağını gözünün qabağına gətirdikcə fərəhlənirdi. Nə uğursuz bəxşiş imiş! Qriqori, hədiyyə verməkdə Donun yuxarılarında ən varlı olan mülkədarın oğlu ilə rəqabətə girişə bilərdimi? Qriqori boğazını qəhərləyən quru göz yaşını boğub, yaylığı tikə-tikə elədi, artırmının altına dürtüdü. Heybəsini taxtın üstünə vızıldadıb otağa keçdi.

– Qrişa, gəl otur, çəkmələrini çıxardım.

Aksinya işdən yadırgamış ağ əlləri ilə ağır əsgər çəkmələrini dartıb Qriqorinin ayaqlarından çıxartdı, onun dizlərini qucaqlayıb, xeyli vaxt səssizcə hıçqırdı. Qriqori ona doyunca ağlayıb ürəyini boşaltmağa imkan verdi, axırda soruşdu:

– Sən niyə qışqırırsan? Olmaya gəlməyimə sevinmirsən?

O, tezliklə yatdı.

Üst paltarını soyunmuş Aksinya artırmaya çıxdı, iliyə işləyən soyuq küləkdə, matəm iniltisini xatırladan iniltili nəm havada artırmanın yaş dirəyini qucaqlayıb, səhərə kimi beləcə qaldı.

Səhər Qriqori qalxdı, şinelini geyindi, imarətə getdi. Qoca pan əynində xəz gödəkçə, başında saralmış buxara dərisindən papaq artırmada dayanmışdı.

– Bu da bizim Georgi ordeni almış qəhrəmanımız. Amma öz aramızdır, qardaş, xeyli ahullaşmışsan ha-a-a!

O, Qriqoriyə əsgəri qayda ilə salam verdi və əlini uzatdı.

– Səni neçə günlüyə buraxıblar?

– İki həftəliyə, zati-aliləri.

– Qızını da dəfn etdik. Təəssüf, çox təəssüf...

Qriqori dinmədi. Yevgeni əlcəklərini əllərinə taxa-taxa artırmaya gəldi.

– Qriqori? Sən haradan gəlib çıxdın?

Qriqorinin gözlərinə qaranlıq çökdü, lakin o gülümsündü.

– Moskvadan gəlirəm. Məzuniyyət veriblər.

– Belə de. Gözündən yaranmışsan?

– Elədir ki, var.

– Mən eşitmişdim. Ata, çox igid oğlan olub, deyilmi? – deyə yüzbaşı başı ilə Qriqorini göstərdi, tövlə tərəfə döndü. – Nikitiç, atı qoş!

Çox ağır tərپənən Nikitiç atı qoşub qurtardı və Qriqoriyə əyri-əyri baxa-baxa boz atı artırmanın yanına sürdü. Yüngül təkətli faytonun təkərləri altında nazik buz bağlamış torpaq xırçıldadı.

Qriqori yaltaqlıqla gülümsəyə-gülümsəyə Yevgeniyə müraciət etdi:

– Zati-aliləri, icazə verin, keçmiş yada salım, faytonu mən sürüm.

Yevgeni ona baxdı, pensne altında gözləri işıldadı, məmnuniyyətlə gülümsünüb ürəyində dedi: “Yazığın heç nədən xəbəri yoxdur”.

– Nə olar, iltifat et, sür gedək.

Qoca pan lütfkarlıqla gülümsünə-gülümsünə dedi:

– Bu nədir, yenicə gəlmisən, amma cavanca arvadını evdə qoyub gəzməyə gedirsən? Məgər onun üçün darıxmamısan?

Qriqori güldü:

– Arvad ayı deyil, meşəyə qaçmaz.

Qriqori qozlaya oturdu; qırmancı oturacağın altına keçirdib cilovları dəstələdi:

– Eh, Yevgeni Nikolayeviç, sizi yaman gözdirecəyəm!

– Gözdir, sənə çay pulu verərəm.

– Sizdən çox-çox razıyam. Onsuz da çox sağ olun ki, mənim Aksinyanı... yedirirsiniz... ona bir parça... çörək verirsiniz.

Qriqorinin səsi qırılırdı, yüzbaşının ürəyində şübhə oyandı. “Doğrudanmı bilir? Yox, canım, axmaq sözdür! Haradan bildi? Ola bil-məz!” O, belini faytonun söykənəcəyinə dayayıb papiros yandırdı.

– Tez qayıdın! – deyə qoca pan onların dalınca qışqırdı.

Təkərlərin altından iynəvari donmuş toz qalxdı.

Qriqori cilovu bərk dartıb, az qala atın ağzını cıra-cıra onu var qüvvə ilə çapırdı. On beş dəqiqəyə tərپədən əşdılar. Birinci dərəcəyə çatan kimi Qriqori sıçrayıb qozlardan düşdü, oturacağın altından dartıb qırmancı çıxartdı.

– Neynəmək istəyirsən? – deyə yüzbaşı qaşqabağını salladı.

– Bunu eləmək istəyirəm, bax, bunu!

Qriqori qırmancı azca qolaylayıb, dərəcəli qüvvətlə Yevgeninin üzünə çırpdı. Qırmancın o biri başından yapışıb, dəstəsini yüzbaşının üzünə, qollarına çırpır, onu göz açıb özünə gəlməyə qoymurdu. Yüzbaşının sınımış pensnesinin qırıqı qaşının üstünə batdı. Gözlərinin üstünə qan axmağa başladı. Yüzbaşı əvvəlcə üzünü əllərlə örtürdü, lakin zərbələr getdikcə artırdı. O, üzünün çox yeri göyərmiş və eybəcər olmuş halda sıçrayıb qalxdı, qeyzlə özünü müdafiə etmək istədi, lakin Qriqori geriye çəkilib, onun biləyinə endirdiyi zərbə ilə sağ qolunu kardan saldı.

– Bu Aksinyanın əvəzinə! Bu da mənim əvəzimə! Bir daha Aksinyanın əvəzinə! Bu da mənim əvəzimə!

Qırmancı saqqıldayırdı. Zərbələr yumşaq-yumşaq şappıldayırdı. Qriqori sonra onu yumruqlamağa başladı, vurub yolun nahamar kəsəkləri üstə aşdı, yerlə sürüdü, əsgər çəkmələrinin nallı dabanları

altına saib vəhşicəsinə ayaqladı. Tamamilə taqətdən düşəndə keçib faytonda əyləşdi, ata təpindi, löhrəm yerişli atı heyfilsilənmədən dəli-cəsinə çaparaq sürdü. Faytonu darvaza ağzında qoyub qırmancı əlində bərk hövkelədi, ayaqları, düymələnməmiş şinelinin ödəklərinə dolaşadolaşa xidmətçilər yaşayan kiçik binaya tərəf yüyürdü.

Qapı şaqılı ilə açıldıqda, Aksinya dönüb geriye baxdı.

– Alçaq!.. Qancıq!

Qırmanc şaqıldadı, Aksinyanın üzünə möhkəm dolandı.

Qriqori tənəfəs həyəte yüyürdü; Şaşka babanın suallarına cavab verməyərək, malikanədən uzaqlaşdı. Verst yarım qəder gedəndən sonra Aksinya özünü ona yetirdi.

Aksinya həyəcan içində nəfəs alır, dinməz-söyləməz onunla yanaşı yeriir, arabir əlini Qriqoriyə toxundururdu.

Yolayncına çatdıqda, cöldəki boz rəngli kiçik sövmə yanında Aksinya yad, tamamilə uzaq bir adam səsilə dedi:

– Qrişa, mənə bağışla!

Qriqori dişlərini qıcırtdı, belini bükdü, şinelinin boynunu qaldırdı.

Aksinya geridə, sövmə yanında qaldı. Qriqori bir dəfə də olsun dönüb dala baxmadı, Aksinyanın əllərinin ona tərəf uzandığını görmədi.

Təpədən Tatarsk xutoruna enəndə Qriqori qırmancı hələ də əlində saxladığına mat qaldı, onu kənara tulladı, iri addımlarla dön-gədə irəlilədi. Adamlar onun xutora gəlməsinə təəccüb edir, üzle-rini pəncərəyə söykəyib baxırdılar; rast gəlidiyi onu tanıya bilən qadınlar hörmətlə baş əyib salamlayırdılar.

Darvazalarına çatdıqda arıq, qaragöz göyçək bir qız onun boy-nuna sarıldı, sinəsi üstə çırpınmağa başladı. Qriqori əlləri ilə qızın başını azca qaldırıb Dunyaşkanı tanıdı.

Panteley Prokofyeviç qıçını çəkə-çəkə artırmadan aşağı düşdü, İliniçna evdə ucadan ağladı. Qriqori sol əli ilə atasını qucaqlayır, sağ əlini isə Dunyaşka hey öpürdü.

Pilləkənlər tanış, ürəkəğrıdan səsle cırlıdadi, Qriqori artırmaya qalxdı. Çox qocalmış anası qız kimi qıvraq hərəkətlə oğlunun yanına yüyürdü, onu bağrına basıb ağlamağa dəm verdi, şinelinin çiyin nişanlarını göz yaşı ilə islatdı, sözlə deyilə bilməyən qırıq, rabitəsiz, ana qəlbindən gələn sözlər danışdı; sapsarı saralmış Natalya isə dəh-

lizdə ayaq üstə quruyub qalmışdı, yıxılmamaq üçün əlini qapıya söykəmişdi; Qriqorinin öteri və şaşqın baxışından Natalyanın ayaqları əsirdi; o, əzab içində gülümsünərək az qalırdı yıxılısın.

* * *

Gecə Panteley Prokofyeviç İliniçnanın böyrünü dümsükləyərək pıçıldadı:

– Yavaşca bax: gör bir yerdə yatıblar, yoxsa ayrı-ayrı?

– Mən onlara çarpayıda birlikdə yer salmışam.

– Sən get bir bax, bir bax!

İliniçna qapının arasından otağa baxıb qayıtdı:

– Bir yerdə yatıblar.

– Hə, şükür Allaha! Şükür Allaha! – deyər qoca dirsəklənib qalxa-qalxa, hıçqıra-hıçqıra xaç çəkdi.

KİTABDAKILAR

Mixail Şoloxov və onun "Sakit Don" roman-epopeyası 4

SAKİT DON

Birinci kitab

Birinci hissə 15

İkinci hissə 125

Üçüncü hissə 252

Buraxılışa məsul: *Umud Rəhimoğlu*

Texniki redaktor: *Mübariz Piri*

Kompyuter səhifələyicisi: *Allahverdi Kərimov*

Kompyuter operatoru: *Lalə Cəfərova*

Korrektorlar: *Tofiq Qaraqaya*
Kamilə Dilbazi

A

I

i

t

Yığılmağa verilmişdir 07.09.2006. Çapa imzalanmışdır 28.12.2006.

Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$, Fiziki çap vərəqi 27. Ofset çap üsulu.

Tirajı 25000. Sifariş 269.

Kitab "PROMAT" mətbəəsində çap olunmuşdur.

1162,
\$78

